

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 00460

DI VELT FUN YAAKOV GORDIN

Zalmen Zylbercweig

Permanent preservation of this book was made possible by

Jordan & Sandra Laby

in memory of

Frances Goldstein Fenichel

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

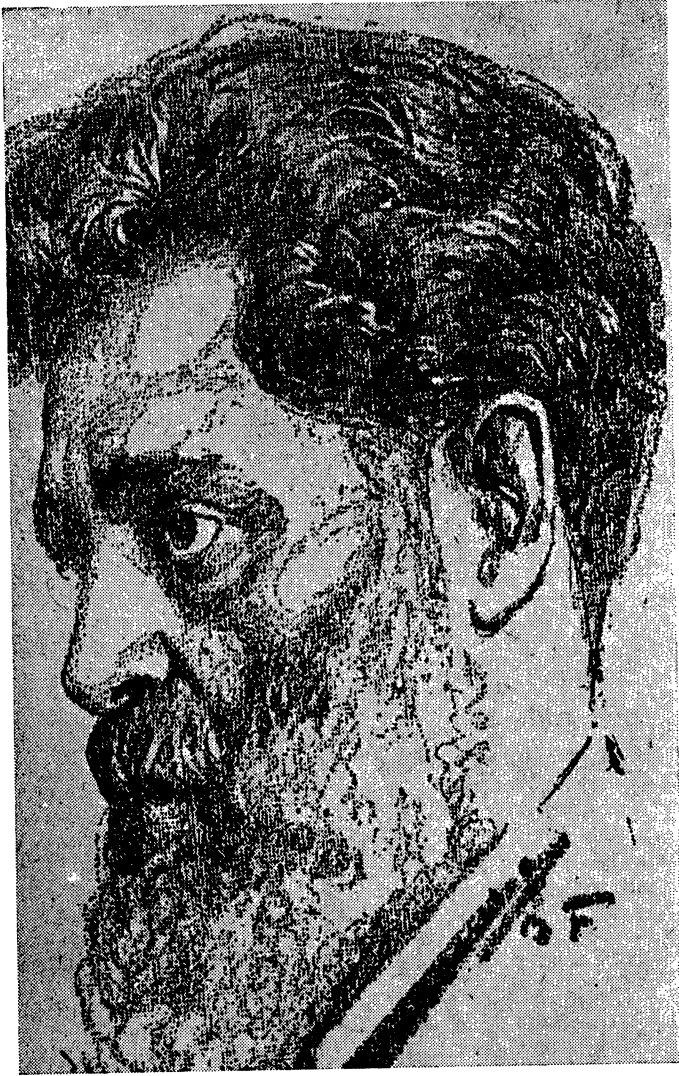
The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

זלמן זילבערצווייג

*

די וועלט פון יעקב גארדין

יעקב גארד'ן

געצייכנט פון י. פאשקא

זלמן זילבערצווייג

די וועלט פון
יעקב גארדין

אין אַ פּאַרלאַמאַנטאַרע
זאַמלונג פֿון זײַנע שרײַט

פּאַרלאַג - אַלישבע - תּל־אָבֿיבֿ, 1964

**ZALMEN ZYLBERCWEIG
THE WORLD OF JACOB GORDIN**

Copyright 1964 by Zalmen Zylbercweig
Printed in Israel

דפוס „אורלי“, תל-אביב
Hadfus „Orli“, Tel-Ayiv, 27 Yesud Hama'ale St.

געווידמעט מיין לעבנס־באגלייטערין צילע

דאָס בוך איז אַרויסגעגעבן געוואָרן פון קאָמיטעט
פאַרן „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“ ווי אַ מתנה
פאַרן רעדאַקטאָר זלמן זילבערצווייג אַלס אויסדרוק
פון דאַנקבאַרקייט פאַר זיין לאַנגיאַריקער, אונער-
מידלעכער, פרייוויליקער אַרבעט.

ש ל ו ם ס ע ק ו נ ד אַ , פ ר ע ז י ד ע נ ט

קאפיטל איינס

פיליפ קראנץ האט געבראכט יעקב גארדינען צום יידישן טעאטער

גארדין איז געווען אין רוסלאנד א רוסישער שרייבער — אין אמעריקע האט ער אנגעהויבן שרייבן אין „דיא ארבייטער צייטונג“ — ער האט קיינמאל פריער ניט געזען קיין יידיש טעאטער — פיליפ קראנץ ברענגט אים צוזאמען מיט יידישע אקטיארן — גארדין האט א באגריף, אז יידישע אקטיארן זיינען ווילדע מענטשן — זיין באקאנטשאפט מיט אדלערן און קעסלערן — אב. קאהאן דערקלערט גארדינען פאר א געווינס פארן יידישן טעאטער.

דאס יידישע טעאטער האט געהאט גרויס מזל צו זיינע שדכנים. ביידע וויכטיקסטע פערזענלעכקייטן ביים יידישן טעאטער, אברהם גאלד-פאדען¹ און יעקב גארדין, זיינען ניט אליין געקומען צום געדאנק וועגן יידישן טעאטער, נאר זיינען דערצו געבראכט געווארן דורך אנדערע. דער שידוך צווישן זיי און דעם יידישן טעאטער איז געשלאסן געווארן דורך שדכנים, און ביידע האבן געהאט דעם מזל צו האבן גוטע שדכנים.

אברהם גאלדפאדען, וואס איז גאר אין יענער צייט, אין 1876, ווען ער האט געשאפן דאס יידישע טעאטער, געווען א רעדאקטאר און אן ארויסגעבער פון א יידישן זשורנאל, איז צוליב דעם צוועק געקומען אין יאסי, רומעניע, דארט צו קריגן אבאנענטן פאר זיין זשורנאל, אבער איינער פון זיינע אנהענגער-חסידים, יצחק ליברעסקא², האט אים געגעבן דעם געדאנק וועגן שאפן א שטענדיק יידיש טעאטער.

יארן שפעטער, ווען יעקב גארדין איז געקומען אין אמעריקע, דעם 31סטן יולי 1891, האט ער, ווי א רוסישער שרייבער, כמעט קיין יידיש ניט געקענט, און עס איז אים אפילו אויפן געדאנק ניט ארויפגעקומען

זלמן זילבערצווייג

צו האָבן וועלכע עס איז פאַרבינדונג מיטן יידישן טעאַטער. יעקב גאַרדין האָט ביי זיך אין זיין אוקראַיניש שטעטל מיראַגראַד און אויך אין די אַנדערע שטעט אין אַמאַליקן רוסלאַנד איבער וועלכע ער האָט אַרומגע-וואַנדערט, קיינמאַל ניט באַזוכט קיין יידישע טעאַטער-פאַרשטעלונג. גאַרדין האָט אין רוסלאַנד זיך גאַר אָפגעגעבן מיט אַנדערע געזעלשאַפט-לעכע פּראַבלעמען, איבער וועלכע עס וועט אונדז שפּעטער אויסקומען צו ריידן אויספירלעך. געקומען איז ער אין אַמעריקע, וואוהיין ער איז איינגטלעך אַנטלאָפּן פון רוסלאַנד אויס מורא פאַר פאַרפּאָלגונגען פון דער צאַרישער מאַכט, מיטן געדאַנק דאָ צו גרינדן אַ קאַלאָניע אויף קאַמור-ניסטישע יסודות. אַ קאַלאָניע אויף די זעלבע פּרינציפּן ווי די איצטיקע קבוצים אין מדינת ישראל, געשטיצט אויף אייגענער אַרבעט אָן עקספּלאַאַ-טאַציע, און באַזירט אויף די העכסטע עטישע און דעמאָקראַטישע פּרינציפּן.

אין יענער צייט, אין 1891, האָט די יידישע אינטעליגענץ אין ניו יאָרק, וואו גאַרדין האָט זיך באַלד באַזעצט, זיך ניט אויסגעלעבט אין יידיש. די אַמעריקאַנער יידישע ליטעראַטור איז נאָך דאַמאַלט געווען אין אירע וויקעלעך. אויך די יידישע פּרעסע האָט זיך נאָר וואָס אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען. די גרויסע יידישע אַרבעטער-באַוועגונג, די שפּעטערדיקע ריזיקע אַרבעטער-יוניאָנס, האָבן דאַמאַלט זיך ערשט אָנגעהויבן אויספיקן. די דעה איבערן יידישן לעבן האָבן געהאַט פון איין זייט די יאַהודים, וועלכע האָבן זיך אויסגעלעבט אין זייער מיטגעבראַכטער דייטשער שפּראַך און קולטור פון יענער זייט ים, און אָנגעהויבן זייער אידעאָלאָגיע איבערצופלאַנצן אויפן אַמעריקאַנער באַדן, אין ענגליש. און פון דער אַנדערער זייט האָט אַ גרויסער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס איז געקומען פון רוסלאַנד, מערסטנטייל ווי פּאָליטישע אימיגראַנטן, זיך ווייטער אויסגעלעבט אין זייער היימישער מוטער-שפּראַך, אין רוסיש. צו יענער צייט האָט מען עס גערופן איסט בראַדוויי „איסט בראַדווייסקאַיאַ אוליציאַ“. דאַמאַלט נאָך האָט זיך אַפילו אַזאַ יידישער אַקטיאָר ווי אַדלער גערופן יעקב פ. אַדלער,³ וואָס האָט געמיינט יאַקאָב פּאַוולאוויטש אַדלער, און אַ פעס (פרייען בילעט), וואָס ער פלעגט געבן אין טעאַטער, פלעגט זיך געשריבן אין רוסיש.

די וועלט פון יעקב גארדין

יעקב גארדין, דער רוסישער שריפטשטעלער און געזעלשאפטלעכער טוער, האָט זיך, נאַטירלעך, באלד געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דער ניו יאָרקער יידיש-רוסישער אינטעליגענץ, וואָס איז אין איר גרעסטער טייל באַשטאַנען פון סאַציאַליסטן און אַנאַרכיסטן. דאָס וואָס ער האָט ניט געקענט ריידן קיין יידיש, איז ניט געווען קיין שטערונג פאַר אים. מיט אַט דעם קרייז מענטשן האָט ער זיך געקענט צונויפריידן אין זייער געמיינזאַמער שפראַך, אין רוסיש, וואָס ער האָט אָבער ניט געקאַנט דערגרייכן ביי זיי און דורך זיי — איז געווען פּרנסה. אמת, אַז באלד אין די ערשטע טעג ווי ער איז אָהער געקומען, ווי עס גיט איבער ב. גאַרין, האָט מען אים געגעבן אַ שטיקל פּאַסיקע באַשעפטיקונג. מען האָט אים געמאַכט רעדאַקטאָר פון רוסישן וואַכנבלאַט „פּראַגרעס“, אָבער, ערשטנס, האָט מען דערפון קיין חיונה ניט געקאַנט ציען, אַזוי ווייניק איז געווען דאָס געהאַלט, וואָס ער האָט באַקומען. צווייטנס, האָט דאָס רוסישע וואַכנבלאַט באלד זיך אָפּגעשטעלט און גאַרדין איז ווידער געבליבן אָן פּרנסה, און דערצו איז ער געווען אַ מטופּל מיט אַ גרויסע פּאַמיליע.

אַזוי ווי גאַרדין איז געווען אַן אינטעליגענטער מענטש און אין זיין פריער יוגנט האָט ער געלערנט אַ ביסל יידישקייט, איז אים געווען ניט שווער זיך אויסצולערנען אַ ביסל יידיש, און ער האָט אָנגעהויבן מיטצו-אַרבעטן אין דער דאַמאַלטיקער יידישער וואַכנצייטונג „אַרבייטער צייטונג“. פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם האַנאַראַר, וואָס ער האָט דאָרט באַקומען, האָט ער ניט געקאַנט זיך איבערעסן, אָבער ווען עס איז אַ פּראַגע פון ברויט, רעכנט מען זיך דאָך מיט יעדן סענט, און גאַרדין האָט גענומען אָפט שרייבן אין דעם וואַכנבלאַט. זיין ערשטע זאַך, וואָס ער האָט דאָרט געדרוקט, איז פּאַקטיש געווען מער קאַרעספּאַנדענץ ווי אַן אַרטיקל, און ער האָט זיך אונטערגעשריבן מיטן נאָמען „יעקב בן מיכל“, ווייל זיין פּאַטער האָט געהייסן יחיאל מיכל. ערשט זיין צווייטן אַרטיקל האָט ער אונטערגעשריבן מיט זיין אייגענעם נאָמען. די ערשטע זאַכן, וואָס גאַרדין האָט דאָ געדרוקט אין יידיש, זיינען געווען איינדרוקן פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד.

דאָס פּראַבלעם איז אָבער נאָך אַלץ געבליבן: פון וואָס מאַכט מען אַ לעבן?

איינער פון די וויכטיקסטע פיגורן אין דער רוסיש-יידישער קאלאניע פון יענער צייט איז געווען דער יידיש-סאָציאַליסטישער שרייבער פיליפ קראָנץ.⁴ ער איז באלד געוואָרן איינער פון גאַרדינס נאַענטסטע פריינט, און ער האָט אָנגעהויבן זוכן פאַר גאַרדינען אַ שטיקל פּרנסה. כאָטש קראָנץ אַליין איז אויך ניט געווען לאַנג אין אַמעריקע, האָט ער אָבער שוין באַוווּן זיך נאַענט צו באַקענען מיט דער יידישער טעאַטער-משפּחה. ער האָט גוט געקענט אַדלערן און קעסלערן, און אַזוי איז ער געפאַלן אויפן פּלאַץ, אַז אַ דאַנק זיין פּראַטעקציע וואָלט גאַרדין זיך אפּשר געקאַנט באַשעפּטיקן ביים יידישן טעאַטער.

ביי קראָנצן איז ניט געווען קיין פּראַגע צי גאַרדין קען שרייבן פאַר טעאַטער, צי ער באַזיצט די פעאַיקייטן פון אַ דראַמאַטורג, ווייל צו יענער צייט שרייבן פאַרן יידישן טעאַטער האָט ניט געמיינט, אַז מען דאַרף האָבן עפעס אַן אידעע, אַ סוזשעט, און מען דאַרף קענען די בינע און אַלע אירע געזעצן. די יידישע דראַמאַטורגיע פון יענער צייט איז אַממערסטן באַשטאַ-נען דערפון, וואָס מען האָט גענומען פאַרטיקע פיעסן פון דייטש, רוסיש אַדער אַנדערע שפּראַכן און זיי פריי איבערוועצט, געענדערט אַ ביסל דעם סוזשעט, לאַקאָליזירט די האַנדלונג און געגעבן יידישע נעמען די העלדן, און — פאַרטיק אַ פיעסע!

פיליפ קראָנץ, וועלכער האָט געוואוסט, אַז גאַרדין איז אַ געבילדעטער אין רוסיש און קען די רוסישע דראַמאַטורגיע, איז דעריבער געווען זיכער, אַז גאַרדין וועט זיך לייכט אַריינפאַסן אין יידישן טעאַטער.

פונקט אַזוי פרעמד ווי עס איז דאַמאַלט געווען ביי די אַקטיאָרן דער באַגריף וואָס עס דאַרף אייגנטלעך זיין אַ דראַמאַטורג, פונקט אַזוי פרעמד איז געווען ביי יידישע שרייבער און דער יידישער אינטעליגענץ ווער און וואָס עס זיינען די יידישע אַקטיאָרן.

גאַרדין אַליין דערציילט אין זיינע דעראינערונגען: „איך בין געווען זייער נייגיריק צו זען אַ יידישן אַקטיאָר. אַנקוקן וואָס איז דאָס פאַר אַ חיה. איך האָב געמיינט, אַז ווי איך וועל נאָר זאָגן, אַז איך וויל שרייבן אַ דראַמע, וועט דער יידישער אַקטיאָר באלד זיך אַוועקשטעלן און שפילן פאַר מיר

די וועלט פון יעקב גארדין

א סצענע. ער וועט אפשוין די נאָז מיטן אַרבל. ער וועט אַרױפּשפּרינגען אויף אַ בענקל און זיך שטעלן דעקלאַמירן.

די באַקאַנטשאַפּט, װאָס גאַרדין האָט געשלאָסן מיט די דאַמאַלטיקע יידישע אַקטיאָרן, איז פאַרגעקומען אין איינעם פון די דאַמאַלטיקע װײַן־קעלערס אויף דער איסט סייד. פּיליפּ קראַנץ האָט אים פאַרגעשטעלט פאַר די אַקטיאָרן. ער האָט פאַר די אַקטיאָרן געשילדערט װער גאַרדין איז, און אַז ער װאָלט געװאָלט עפּעס שרײַבן פאַרן יידישן טעאַטער.

אַדלער האָט באַלד אַרױסגענומען פון טאַש עפּעס אַ דײַטש ביכל, פון יענע ביכלעך, פון װעלכע יאַזעף לאַטיינער⁵ און פּראָפּעסאָר הורװיץ⁶ פּלעגן מאַכן זײערע פּיעסן, און עס געגעבן גאַרדינען:

— אַט האָט איר אַ פאַרטיקע זאַך — האָט אַדלער געזאָגט צו גאַרדי־נען — מאַכט מיר דערפון אַ יידישע פּיעסע.

דערויף האָט אים גאַרדין באַלד שאַרף געענטפּערט:

— נײַן, אויב שרײַבן אַ פּיעסע, װעל איך אייך שרײַבן אַ יידישע פּיעסע, ניט קײן דײַטשע פּיעסע מיט יידישע נעמען.

און גאַרדין האָט אַרױסגענומען פון זײן טאַש אַ רוסישע צײַטונג און געװיזן אַדלערן:

— אַט האָט איר, גראַד, אַ געשיכטע פון איינעם װעלכן מ'האַט פאַר־שיקט קײן סיביר. ער איז פון דאָרט אַנטלאָפּן און מען האָט אים צוריק־געקערט. דאָ איז פאַראַן אַ סװשעט פאַר אַ פּיעסע, און אויב איר װילט, װעל איך דערפון אַנשרײַבן פאַר אייך אַ פּיעסע.

פאַר די אַקטיאָרן איז דאָס געװען אַ נײער צוגאַנג, און זײ האָבן דעריבער צוגעשטימט. מען איז דורכגעקומען, אַז די פּיעסע װעט הייסן „סיביריאַ“ און גאַרדין קריגט פאַר איר 100 דאָלאַר, אַ סומע, װעלכע איז דאַמאַלט געװען זײער גרויס און איז גוט צונױך געקומען גאַרדינען מיט זײן גרויסער משפּחה.

דער איינדרוק, װאָס די אַקטיאָרן האָבן איבערגעלאָזט אויף גאַרדינען, איז געװען גענוג, אַז ער זאָל ענדערן זײנע באַגריפּן װעגן זײ, און אַזוי באַשרײַבט ער אין זײנע דעראינערונגען: „איך האָב מיך באַגעגנט מיט אייניקע דזשענטללייט, װאָס האָבן ניט נאָר געטראָגן זײדענע היט און געהאַט

נאזטיכלעך, נאָר וועלכע האָבן אויך גערעדט צו דער זאך... ביי אייניקע פון זיי האָב איך געזען אויגן דורך וועלכע ס'האָט זיך אַרויסגעזען דער פונק פון טאַלאַנט. אויף די פנימער האָב איך געזען דעם אויסדרוק פון אינטעליגענץ".

און גאָרדין האָט גענומען טראַכטן: „אזוי גאָר, אויב דער יידישער שוישפילער איז אַזאַ מענטש ווי די שוישפילער פון דער גרויסער וועלט" לעכער בינע, טאָ פאַרוואָס זאָל אויך דאָס יידישע טעאַטער ניט זיין ווי אַלע טעאַטערס".

מיט אַט דער געענדערטער מיינונג וועגן די יידישע אַקטיאָרן און דעם יידישן טעאַטער, וועלכן ער האָט נאָך איינגטלעך ניט געזען, איז גאָרדין צוגעטראָטן שרייבן זיין ערשטע פיעסע פאַרן יידישן טעאַטער.

וואָס האָט גאָרדין באַשריבן אין זיין ערשטער פיעסע „סיביריאַ" ? אַ יונגעראַמאָן, רובין קאַהן, איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר פאַר עפעס אַ פאַרברעכן און ס'איז אים געלונגען צו אַנטלויפן פון מיטן וועג. ער ענדערט זיין נאָמען אויף „ראַזענקראַנץ" און ער באַזעצט זיך מיט זיין פרוי און קינדער אין אַן אַנדערער שטאָט. דאָ גייט אים זייער גוט, אָבער זיין קאַנקורענט בערל טאַראַטוטיע, אַ פרומער ייד, וואָס זיצט און לערנט אַ בלאַט גמרא, געפינט אויס, אַז ראַזענקראַנץ איז אַן אַנטלאַפּענער פון סיביר און ער מסרט אים. וואָס צו גאָט איז צו גאָט, און וואָס צו לייט איז צו לייט. טאַראַטוטיע איז טאַקע אַ פרומער, אָבער ווען עס קומט צו אַ שטיקעלע ברויט, איז ער גרייט אומצוברענגען זיין קאַנקורענט. אַ ייד, אויף אַזאַ מיאוסן וועג ווי מסרן. טאַראַטוטיע האָט אויך אַ טאַכטער, וועלכע ליבט זיך אין אַ לערער, אָבער ווי אין יענער צייט זיינען די עלטערן ניט מסכים, אַז זייערע קינדער זאָלן זיך פאַרבינדן מיט אַרעמע לייט. דער פאַטער דערלאַזט ניט צום שידוך און ער דערפירט זיין טאַכטער צו זעלבסמאָרד. דאָס נייע אין גאָרדינס ערשטע פיעסע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס די האַנדלונג איז געווען אויפגעבויט אויף אַ נאַטירלעכן אופן. דער מסור איז ניט געווען קיין פראַסטאַק, אַן אונטערוועלט־מענטש, נאָר דוקא אַ פרומער ייד. דאָס האָט געמיינט, אַז ווען עס קומט זיך צונויף דער עקאָנאָמישער קאַנ־פליקט, איז ער שטאַרקער ווי דער רעליגיעזער צובונד פון די צוויי קאַנקו־

די וועלט פון יעקב גארדין

רענטן. פולשטענדיק אויסגעהאלטן לויט די באגריפן פון קאסמאפאליטישן סאציאלזיזם. נאך איז אין גארדינס פיעסע געווען ניי דאס וואס ער האט דעם רוסישן אויספארשונגס־ריכטער (סלעדאָוואַטעל), וואָס שפילט אַ וויכ־טיקע ראָל אין זיין פיעסע, אַ גוי, געשילדערט מיט ריין מענטשלעכע שטריכן, נישט ווי די גויים, וועלכע מען פלעגט ווייזן אין די ביז דאָמאָליטיקע יידישע פיעסן. און — מערקווירדיק — דוקא גארדין, דער שוואַכער יידיש־קענער, האָט זיין ערשטע פיעסע אָנגעשריבן אין אַ ריינעם יידיש, און זיינע העלדן האָבן גערעדט יידיש, ניט דייטשמעריש ווי די העלדן אין די יידישע פיעסן ביז צו גארדינען.

גארדינס ערשטע פיעסע איז דעריבער געווען אַ באמת נייע דערשיינונג, און אַזוי איז זי אויפגענומען געוואָרן. אויפן געוויינלעכן טעאַטער־באַזוכער האָט זי טאַקע ניט געמאַכט קיין גרויסן איינדרוק, אָבער זי האָט אָנגע־הויבן ברענגען אין טעאַטער אַריין אַזעלכע מענטשן, וואָס מען האָט פריער דאָרט ניט געזען. די יידישע אינטעליגענץ האָט אָנגעהויבן קומען אין טעאַטער און דער קרייז פון די טעאַטער־באַזוכער איז געוואַקסן. זיי האָבן אָנגעהויבן — ווי עס דריקט זיך אויס ב. גאַרין⁷ דער געשיכטע־שרייבער פון יידישן טעאַטער — צו זען מיט די אייגענע אויגן ווי דער נעכטיקער באַלאַגאַן ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ טעאַטער און ווי די נעכטיקע קאָמע־דיאַנטיקעס ווייזן אַלע סימנים פון אמתע קינסטלער.

די קליינע צאָל יידישע טעאַטער־קריטיקער פון יענער צייט האָבן זיך זייער וואַרעם אויסגעדריקט וועגן גארדינס ערשטער פיעסע. דער באַדייטנדסטער פון זיי, א.ב. קאַהאַן⁸ האָט געשריבן: „ווי גרויס און ברייט די פעלערן פון דער פיעסע זאָלן ניט זיין, איז עס אָבער דאָך אַן אמתדיק טאַלאַנטפול ליטעראַריש ווערק. אויף דער יידישער בינע שטייט זי אָפגע־זונדערט פון אַלע איבעריקע דראַמאַטישע ווערק, וואָס זיינען ספּעציעל געשריבן פון יידישע דראַמאַטורגן“.

און שפּעטער, אין זיין בוך „בלעטער פון מיין לעבן“, קערט זיך א.ב. קאַהאַן ווידער צוריק צו גארדינס ערשטער פיעסע „סיביריאַ“, און ער שרייבט: „מיט אַט דער פיעסע האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייער קאָפיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער בינע. ווען מען וואַלט זיין „סיביר“ היינט

זלמן זילבערצווייג

געשטעלט, וואלט די פיעסע אינשטימיק דערקלערט געווארן פאר א מעלא-
דראמע און פאר א גאנץ שוואכע זאך, הגם זי איז זייער דראמאטיש. דאן
אבער איז אזא פיעסע אויף דער יידישער בינע געווען א נייעס".
אבער גארדינען איז פארט ניט געווען באשערט צו האבן הנאה פון
זיין פארבינדונג מיטן יידישן טעאטער. ער האט זיך באלד צעקריגט מיט
די אקטיארן, און צו דער פרעמיערע פון זיין ערשטער פיעסע איז ער אין
טעאטער ניט געקומען.

קאפיטל צוויי

דער מחבר קומט ניט אין טעאטער צו זיין ערשטער פיעסע

ווייסע חברהניקעס באפאלן גארדינען ווען ער גייט אין יידישן טעא-
טער — קעסלער און מאגולעסקא שטעלן אריין לידער און גארדין
קריגט זיך מיט זיי — מאגולעסקא זאגט, אז גארדין איז אן אנט-
סעמיט — מען ווארפט ארויס גארדינען פון טעאטער — אדלער
האלט א „ספיטש“ און זידלט דאס פובליקום — גארדין האלט אפ
א טרוימף ווען אקטיארן בעטן אים איבער.

גארדינס ערשטע פיעסע „סיביריא“ איז אויפגעפירט געווארן דעם
13טן נאוועמבער 1891 אין יוניאן טעאטער. קיינער פון אלע אַנטיילנעמע-
ר אין דער אויפפירונג פון דער פיעסע לעבט שוין היינט ניט. אזוי סעראָ
אַדלער,⁸ יעקב פ. אַדלער, פּאָלינאַ עדעלשטיין,⁹ זיגמונט פּינמאַן,¹⁰ דינע
פּינמאַן, לעאַן בלאַנק,¹¹ דוד קעסלער,¹² צעזאַר גרינבערג¹³ און זיגמונט
מאָגולעסקאַ.¹⁴ אַט די אלע ריזן פון דער יידישער בינע האָבן דאַמאַלט
געשפּילט צוזאַמען אין איין קליין טעאטער, יוניאן טעאטער, וואָס איז
אויך שוין מער אויף דער וועלט ניטאָ.

איידער גארדין האָט זיך געזעצט שרייבן זיין ערשטע פיעסע, האָט ער
באַשלאָסן כאַטש אַ קוק צו טאָן וואָס עס הערט זיך אַזוינס אין יידישן
טעאטער, און קיין גרויס חשק צום שרייבן האָט אים זיין באַזוך ניט צוגע-
געבן.

גארדין האָט דאַמאַלט געוואוינט אויף לודלאָו סטריט נעבן האָוסטאַן,
וואָס איז געווען באַוואוינט פון איירישע. ער האָט אַנגעטאַן זיין רוסישן
פּאַלסאַ מיטן אייראָפּעאישן הוט צוצוגיין צום טעאטער, אָבער אויפן
וועג האָט ער פּלוצלינג באַקומען אַ טראַסק איבערן קאַפּ. ער האָט זיך
אַרומגעקוקט און געזען ווי עטלעכע ווייסע חברהניקעס שטייען און
ריידן צווישן זיך גאַנץ קאַלטבלוטיק. היינט פון וואָנען קומט דער קלאַפּ?

זלמן זילבער צווייג

גארדין האָט נאָך ניט באַוווּזן צו פאַרענטפערן די פראַגע, ווי ער האָט געקראָגן נאָך אַ גרעסערן קלאַפּ פון אויבן. דאָ ערשט האָט ער באַמערקט ווי איינער פון די ווייסע חברהניקעס ציט אַרויף אַ גרויסן שטיין אויף אַ שטריק איבערן טעלעגראַף־דראַט...

פון אזאָ קבלת־פנים, מיט וועלכן די איירישע ווייסע חברהניקעס פלעגן דאַמאָלט באַגריסן יעדן גרינעם, וועלכן זיי האָבן דערקענט לויט דער קליידונג, איז גארדין געוואָרן זייער ביז אויפן יידישן טעאַטער און ער האָט שוין געקלערט גאַר אין גאַנצן צוריק צו גיין אַ היים, אָבער ער האָט ניט געוואָלט אַפּזאָגן די איינלאַדונג פון אַדלער און מאַגולעסקאַ, פון וועמען ער איז דאָך שוין געווען אין אַ געוויסער מאָס עקאַנאָמיש אָפהענגיק, און ער איז פאַרט געאַנגען אין טעאַטער, אָבער געקומען איז שוין גארדין צום דריטן אַקט.

דאָס וואָס ער האָט געזען אין טעאַטער האָט אים נאָך מער איבעראַשט ווי דער שטיין פון די ווייסע חברהניקעס.

אויף דער בינע איז געשטאַנען אַן אַלטער יידישער מילנער, אַ בלינד־דער, וואָס האָט געשטעלט אויף דער בינע קלאַסישע טריט. גערעדט האָט ער דייטשמעריש, דעם באַרימטן „קוגל דייטש“, און האָט געזונגען אַן אַריע פון אַן איטאַליענישער אָפּערע. עס האָט פאַרגעשטעלט פאַרנאַכט ווען יידן דאַוונען מנחה, און אַט האָט מען זיך ביים מילנער אין דאָרף אַוועקגעשטעלט דאַוונען מנחה, און אַ כאָר האָט געזונגען אַזוי ווי אין די גרויסע אַריסטאָ־קראַטישע טעמפלען. צוויי יידן, ר' יוקל און ר' שמואליקל, האָבן זיך גע־שלאָגן אויף אַ דועל מיט שווערדן. דאָס פּובליקום האָט געפּיפּן... אין טעאַ־טער האָט געשמעקט ניט־פּריש... קינדער האָבן געקוויטשעט און יינגלעך זיינען אַרומגעאַנגען און האָבן געשריגן: „סאָדע־וואַסער, אַפּעלסינען, אַפּעלסינען!“

און גארדין באַמערקט דערויף אין זיינע דעראינערונגען: „אַלץ וואָס איך האָב געזען און געהערט, איז געווען ווייט פון יידישן לעבן! גראַב, אומעסטעטיש, פאַלש און פאַרדאַרבן!“

דאָך האָט דאָס ניט אָפּגעהאַלטן גארדינען, אַז ער זאָל זיך אַוועק־זעצן שרייבן זיין פּיעסע, און, ווי ער דריקט זיך אויס, האָט ער געשריבן

די וועלט פון יעקב גארדין

זיין ערשטע פיעסע ווי אַ גאַטספּאַרכטיקער סופּר שרייבט אַ ספּר תּוּרָה. אמת, אַז ער איז אין מקווה ניט געגאַנגען, אָבער ער האָט געהיט זיין פּעדער, אַז יעדעס וואָרט זאָל זיין ריין און יעדער געדאַנק זאָל זיין הייליק. נאָר דאָ האָט אים גענומען עגבערן דער געדאַנק:
— און וואָס וועט זיין מיט לידער, קופּלעטן? ווי קאָן עס זיין אַ יידישע פּיעסע אָן קופּלעטן?

פּאַרפּאַלן! און גאַרדין האָט אָנגעשריבן אַ קופּלעט „וואָס טעביע, האַנדזשא, קניש“.

ווען גאַרדין איז אַוועק אין טעאַטער פּאַרליענען זיין ערשטע פּיעסע פּאַר די אַקטיאָרן, האָט ער מיט זיך מיטגענומען דריי לאַנדסלייט אויס מורא טאַמער וועלן די אַקטיאָרן צוכאַפּן די פּיעסע און דערנאָך זאָגן, אַז זיי ווייסן פּון גאַרניט און ממילא אים גאַרניט באַצאַלן. אָבער די אַקטיאָרן איז גאַרניט איינגעפּאַלן ביי אים עפּעס צו כאַפּן. די פּיעסע איז זיי געפּעלן, מ'האַט צעשריבן ראָלן און מ'איז צוגעטראַטן צו פּראַבן. ביז דאַמאַלט איז אַלץ געווען פּיין און גוט, נאָר ווען מ'האַט אָנגעהויבן צו מאַכן פּראַבן, האָבן זיך אָנגעהויבן די צרות.

קודם כל האָט מען אָנגעהויבן צו פּאַרדייטשן זיין יידיש... די אַקטיאָרן האָבן זיך נאָך אַלץ ניט געקאָנט צוגעוואוינען צום געדאַנק, אַז מען קאָן און מען מעג ריידן פּון דער בינע אַזאַ נאַטירלעכן יידיש ווי מען רעדט אין שטוב און אין גאַס, און אַנשטאַט מען זאָל זאָגן אַזעלכע איינפאַכע ווערטער, ווי: „ר' בערל טאַראַטויע, פאַרוואָס ווילט איר מיך אומגליקלעך מאַכן?“, האָבן די אַקטיאָרן עס איבערגעדרייט אויף „האַכווירדיגער הער באַרל טאַרעטויע, ווען דער לעווע פּאַנגט אַן צו ברומען אין זיין קעפיג, ווען דער טיגער קנאַקט און שפּרינגט, ווען די לעמפּערטן רייסן אונד בייסן, דאָן זאָל די גערעכטיקייט אין הימעל טרוימפּירן, אונד די ריינע אידישע פּאַט־ריאַטישע געפּילע זאָלן הילכען שמע ישראל“.

דערנאָך האָט מען זיך גענומען צו דער פּראַגע פּון לידער, און ווען די אַקטיאָרן האָבן געהערט, אַז בסך הכל האָט דער פּאַרפּאַסער אַריינגע־געבן נאָר איין קופּלעט, האָבן זיי קאַטעגאָריש דערקלערט, אַז דאָס איז צו ווייניק. מען מוז האָבן מער לידער.

גארדין האט זיך אבער אַקענגעשטעלט, און דאָס האָט באַלד דערפירט, אַז די אַקטיאָרן זאָלן פאַרלירן זייער באַגייסטערונג פאַר אים.

לעאָן בלאַנק, וועלכער האָט זיך באַטייליקט אין דער פּיעסע, דערציילט, אַז אייגנטלעך אויסער אַדלערן, וועלכער האָט געשפּילט די הויפטראָל פון דעם סיביריאַק, און האָט געהאַט וואונדערבאַרע שטעלן, איז קיינער פון די אַנדערע מיטגלידער פון דער טרופּע ניט געווען באַגייסטערט פאַר דער פּיעסע. הינטער די אויגן האָבן כמעט אַלע אַקטיאָרן געמאַכט חוזק פון דער פּיעסע, און מאַגולעסקאַ, דער באַרימטער קאָמיקער, איז געגאַנגען אַזוי ווייט ווי דערקלערן: „אַט דער ייד, דער פּאַניע (רוס, אַן אַנדייט, אַז גארדין איז אַ רוסישער ייד) מיט דער שוואַרצער באַרד, איז, דאַכט זיך מיר, גאָר אַן אַנטיסעמיט“.

פאַרוואָס מאַגולעסקאַ האָט זיך אַזוי שאַרף אויסגעדריקט קעגן גאָר-דינען איז געווען פאַרשטענדלעך, ווייל דער קאָמישער העלד, דער משרת „שפּענדיק“, וועלכן ער האָט געדאַרפט שפּילן אין גאַרדינס פּיעסע „סי-ביריאַ“, איז גאַרניט געווען ענלעך צו די קאָמישע ראָלן, וועלכע ער איז געוואוינט געווען צו שפּילן אין די פּריערדיקע פּיעסן פון פּראָפּעסאָר הורוויץ און לאַטיינער. אמת, אַז שפּעטער איז מאַגולעסקאַ דוקא גרויס געוואָרן אין די ראָלן פון גאַרדינס פּיעסן, אַבער אַזאָ ווייטן קוק האָט מאַגולעסקאַ ניט געהאַט. ער האָט נאָר געזען, אַז אין אַט דער ראָל פון גאַרדינס פּיעסע קאָן ער ניט אויסנעמען ביי די טעאַטער-באַזוכער אַזוי ווי אין די לויזע ראָלן פון די פּריערדיקע פּיעסן, אין וועלכע ער האָט זיך געקענט דערלויבן צוצוגעבן וואָס ער האָט געוואָלט און אַריינשטעלן סצע-נעס און לידער ווי עס איז אים געפּעלן, איז ער, מאַגולעסקאַ, געווען ביז, און אויסגעדריקט זיין כעס מיטן שאַרפטן וואָרט „אַנטיסעמיט“, ווי ער האָט טיטולירט גאַרדינען.

אַ גאַנצע וואָך איז גאַרדין ניט געקומען צו די פּראָבן. אַבער פּריי-טיק, צו דער גענעראַל-פּראָבע, איז ער געקומען. און געטראָפּן אַ גאַנצע איבערקערעניש אין זיין פּיעסע! אין פּאַרלויף פון דער וואָך האָט מען געדאַקטערעוועט און „לייטיש אויסגעפּיקסט“ (אויסגעבעסערט) זיין פּיעסע.

די וועלט פון יעקב גארדין

אין דעם ערשטן אַקט האָט קעסלער מיטן כאָר פאַרוואַנדלט אַ גאַנצע סצענע אין אַן אַפּערע.

ווען גאַרדין האָט געפּרעגט וואָס דאָס איז אַזוינס און ווי קומט עס דאָ אַריין, האָט מען אים געענטפּערט, אַז אַזוי ווי קעסלער, וועלכער האָט געשפּילט די ראל פון דעם סלעדאָוואַטעל (אויספאַרשונגס־ריכטער) דאַרף זיך גרייטן צו אַ קאַנצערט פאַרן „רויטן קרייץ“, פּאַסט זיך פאַר אים צו זינגען עפּעס לייטישע מוזיק, האָט דעריבער מאָגולעסקאַ, וועלכער איז געווען אין דער טרופּע ניט נאָר דער קאַמיקער, נאָר אויך דער מוזיקער־דירעקטאָר, איינשטודירט מיט אים עפּעס פון דער אַפּערע „ערנאַני“.

דאָס דערהערט האָט גאַרדין, ווי זיין שטייגער פּלעגט זיין ווען ער איז געוואָרן אויפּגערגט, זיך אַ גלעט געטאַן זיין באַרד און געזאַגט „לאַדנאַ“ (גוט) און שוין געבליבן זיצן אויף פּראַבע צו זען וואָס עס וועט ווייטער זיין.

און ער האָט טאַקע ניט געוואָרט אומזיסט; אין דריטן אַקט איז מאָגולעסקאַ, וועלכער האָט געשפּילט די ראל פון „משרת שפּענדיק“, אַרויסגעשפרונגען מיט אַ טענצל און געזונגען אַ קופּלעטל, וואָס ער האָט טאַקע אַליין פאַרפּאַסט.

גאַרדין האָט אויף אים אויסגעשטעלט זיינע ביסטרע אויגן און אויס־געשריגן, און דוקא אין רוסיש:

— „טשטאַ עטאַ זאַ סווינסטוואָ?! (וואָס איז דאָס פאַר אַ שוויינעריי?)“

האָט מען געפּרובט אייננעמען גאַרדינען:

— איר ווייסט דאָך, מר. גאַרדין, אַ קאַמיקער, ער מוז דאָך עפּעס

זינגען און טאַנצן!

— נייע פּאַזוואַליו, מערזאַווצי! (איך וועל ניט דערלויבן, אויסווארפן!)

— האָט זיך גאַרדין צעשריגן.

איז מאָגולעסקאַ אַרויס פון די כלים, און באַנוצנדיק טאַקע דעם נאַמען פון גאַרדינס קופּלעט, האָט ער אויסגערופן צו גאַרדינען, וויזנדיק אים אַ פּייג:

— וואָט טעביע, האַנדזשאַ, קניש!

האָט אים גאַרדין ניט געשוויגן, נאָר געענטפּערט מיט אַ האַרב

זלמן זילבערצווייג

וואָרט, האָט אים מאַגולעסקאָ ווידער צוריקגעענטפערט, האָבן זיך אויך שוין אַריינגעמישט קעסלער און פיינמאַן, וועלכע האָבן געהאַלטן מיט מאַגולעסקאָן, און אידער מ'האַט זיך אומגעקוקט, איז געוואָרן דער אמתער סקאַנדאַל, און מאַגולעסקאָ האָט זיך צעשריגן אויף גאַרדינען:

— אַרויס, דו שוואַרצע באַרד, דו אַנטיסעמיט, דיין דוך (אַטעם) זאַל אין טעאַטער ניט זיין!

און מען האָט גאַרדינען טאַקע אַרויסגעבעטן פון טעאַטער. איצט איז געוואָרן אמתער קריגסצושטאַנד צווישן מחבר און די אַקטיאָרן.

גאַרדין האָט זיך פאַרשוואוירן ניט צו קומען אין טעאַטער אַריין, און מאַגולעסקאָ, ווידער, האָט געסטראַשעט, אַז אויב גאַרדין וועט יאָ קומען אין טעאַטער, וועט ער ניט שפּילן.

די ערשטע צוויי פאַרשטעלונגען פון זיין ערשטער פּיעסע, פּרייטיק נאַכט און שבת נאָך מיטאַג, האָט גאַרדין ניט בייגעוואוינט. ערשט נאַכדעם ווי ער האָט באַקומען אַ בריוו מיט אַנטשולדיקונגען פון אַדלער, מאַגור-לעסקאָ, קעסלער און פיינמאַן, איז גאַרדין אַוועק שבת נאַכט אין יוניאָן טעאַטער זען זיין ערשטע פּיעסע.

איצט לאַמיר זיך באַקענען מיט דעם, ווי אַזוי דער דאַמאַליקער יידישער טעאַטער-עולם האָט אויפגענומען גאַרדינס ערשטע פּיעסע. לעאָן בלאַנק, וועלכער האָט, ווי שוין דערמאָנט, זיך באַטייליקט אין דער דאָזיקער אויפפירונג, דערציילט, אַז די ערשטע צוויי אַקטן פון דער פּיעסע זיינען שרעקלעך דורכגעפאַלן. דער עולם האָט געהוקעט און געשיקעט און געלאַכט פון דער פּיעסע און פון די אַקטיאָרן. אַדלער, וועל-כער האָט יאָ געהאַלטן פון דער פּיעסע, און האָט זיך ניט באַטייליקט אין דעם סקאַנדאַל אויף דער גענעראַל-פּראָבע, האָט זיך געפּילט באמת אומ-גליקלעך. נאָכן צווייטן אַקט איז ער אַרויס צום עולם און מיט אמתע טרערן אין די אויגן, האָט ער געהאַלטן אומגעפער אַזא מין רעדע:

— פאַרשעמט און ערנידריקט שטיי איך, דעם קאַפּ איינגעבויגן פאַר בושע, וואָס איר, גאַספּאַדאַ (מיינע הערן), קאָנט ניט פאַרשטיין אַזא מיסטערווערק פון באַרימטן רוסישן פּיסאַטעל (שרייבער) יאַקאָוו מיכיר-

די וועלט פון יעקב גארדין

לאָוויטש גארדין. גאָספּאָדאָ, גאָספּאָדאָ, ווען איר וואָלט פאַרשטאַנען וואָס פאַר אַ גרויס ווערק מיר שפּילן היינט פאַר אייך, וואָלט איר ניט געלאַכט און ניט געהיקעט.

און דאָ האָט זיך אַדלער שטאַרק צעוויינט, און ווען אַדלער האָט געוויינט, האָט ער געקענט מיט זיין געוויין רירן די צוהערער. האָט טאַקע זיין „רעדע“ מיט געוויין גערירט דעם עולם, דער איינדרוק איז געווען אַ שטאַרקער און מען האָט אַדלערן הויך אַפּלאַדירט.

ווען מען האָט דערנאָך גענומען שפּילן דעם דריטן אַקט, האָט מען שוין באַמערקט דעם איינדרוק און איינפלוס פון אַדלערס רעדע. אין דער סצענע, ווען אַדלער, וועלכער האָט געשפּילט די ראָל פון „ראָזענצווייג“, וועלכן טאַראַטטיע מסרט, קומט צו זיין מסור אים בעטן ער זאָל אויף אים רחמנות האָבן און ניט מסרן, איז אין טעאַטער געוואָרן אַזאַ געוויין ווי אום יום כּפור אין די שולן אין דער אַלטער היים...

נאָכן דריטן אַקט, ווען דער פאַרהאַנג איז געפּאַלן, האָט דער עולם ווידער שטאַרק אַפּלאַדירט, אָבער מער פון אַליץ האָט ביים פּובליקום אויסגענומען די סצענע אין עפּילאָג פון דער פּיעסע, ווען מען פאַרשיקט ווידער ראָזענצווייגן קיין סיביר, און זיין משרת שפּענדיק געזעגנט זיך מיט אים. ווען מאַגולעסקאַ, וועלכער האָט געשפּילט די ראָל פון משרת, האָט זיך מיט אים געזעגנט מיט די ווערטער „כאַזאַ אין (באַלעבאַס), מיר צעשיידן זיך!“, האָט זיך מאַגולעסקאַ אַליין אַזוי צעוויינט, אַז ער האָט מער ניט געקאַנט ריידן.

צווישן פּובליקום איז אויך געוואָרן אַ גרויס געיאַמער, און דאָ האָט דערוואַכט ביים קינסטלער מאַגולעסקאַ זיין קינסטלעריש געוויסן. אויב גארדין קאָן אַנשרייבן אַזאַ ראָל, האָט ער מאַגולעסקאַ געהאַנדלט שלעכט צו אים, און ער דאַרף אים איבערבעטן.

האָט טאַקע מאַגולעסקאַ אונטערגעשריבן דעם אַנטשולדיקונגס־בריוו, וואָס האָט געבראַכט גארדינען אין טעאַטער זען זיין ערשטע פּיעסע, דאָס איז געווען, ווי געזאַגט, צו דער דריטער פאַרשטעלונג, שבת אַוונט, און דער עולם און די אַקטיאָרן האָבן גארדינען געמאַכט שטורמישע אַוואַציעס. דער נאָמען גארדין איז שנעל געוואָרן פּאָפּולער — און די צווייטע טרופּע, מיט טאַמאַשעווסקיין, באַשליסט זיך צו באַקענען מיט גארדינען.

קאפיטל דריי

יעקב גארדין שפילט מיט אין זיין צווייטער פיעסע

גארדינס מאנאלאג „פאנטאלע פאלגע“ מאכט געשיכטע אין די ארבע טערייניאנס — מען סודלט זיך וועגן גארדינס פארגאנגענהייט אין רוסלאנד — טעאטער-דירעקטארן און דראמאטורגן, וואס זיינען געווען משומדים און מיסיאנערן — גארדין קומט אליין פארלייענען א פיעסע אין א צווייט יידיש טעאטער — פאר 5 דאלאר אמאל שפילט ער מיט — גארדין האט אויך דא עגמת נפש.

פאר זיין ערשטער פיעסע „סיביריא“ האט יעקב גארדין טאקע באקומען פון „יוניאן טעאטער“ 100 דאלאר, און כאטש 100 דאלאר איז דאמאלט, אין 1891, געווען א לייטישע סומע, האט אבער גארדין, האבן-דיק א גרויסע משפחה, ניט פארלאזט זיך בלויז אויפן יידישן טעאטער, נאר ווייטער מיטגעארבעט אין יידישן וואכנבלאט „די ארבייטער צייטונג“, און דעם 11טן סעפטעמבער 1891 האט ער דארט אפגעדרוקט א בילדל „פאנטאלע פאלגע פארן בית דין של מעלה“. „פאלגע“ איז געווען אין רוסלאנד דער צונאמען פאר א שניידער א לאטוטניק, און אין דאזיקן בילדל האט גארדין געשילדערט ווי אזוי אט דער שניידער, אן ארעמער פראלעטאריער, וועלכער האט זיך גענוג אנגעליטן אויף דער וועלט, קומט אריבער אויף יענער וועלט, שטייט פארן בית דין של מעלה און מאנט גערעכטיקייט. דאס איז געווען פונקט דער היפך פון י. ל. פרצעס בא-רימטן „באנטשע שווייג“,¹⁵ וואס האט ניט קיין גרעסערע פארלאנגען ווי א בולקע מיט פוטער. „פאנטאלע פאלגע“ האט יא געהאט פארלאנגען, און טאקע שטארקע, און דעריבער איז פארשטענדלעך, אז דער אינהאלט האט זייער אפעלירט צו די דאמאליטיקע יידישע ארבעטער און פאלקס-מענטשן, וועלכע האבן מיטגעמאכט דעם בארימטן „שוויץ-סיסטעם“ און האבן ניט געוואוסט פון די אלע באקוועמלעכקייטן און ניט גענאסן פון

די וועלט פון יעקב גארדין

די אלע סאציאלע רעפארמען, וואס עס געניסט א היינטיקער ארבעטער. דער שוישפילער רודאלף מארקס¹⁶ אליין אן אינטעליגענט, וואס האט באארבעט פארשיידענע פיעסן פון ענגליש, האט דאס דאזיקע בילדל בא-ארבעט אין א סצענישן מאנאלאג¹⁷ און אים אויפגעפירט דעם 26סטן נאוועמבער 1891 אין א צווייט יידיש טעאטער, אין „רומעניע אפערע האוז“ אויף א בענעפיס-פארשטעלונג פאר דער „ארביטער צייטונג“. א צייט לאנג איז דער דאזיקער מאנאלאג געווען אן אפטער גאסט אויף די פאר-שיידענע אונטן פון די ראדיקאלע קרייזן אדער די נייגערינדעטע אר-בייטער יוניאנס, און אקטיארן, וועלכע פלעגן זיך אויסצייכענען אין דעם מאנאלאג, האבן באקומען א נאמען. „פאנטאלע פאלגע“ פון יעקב גארדין, פונקט ווי מאריס ראזענפעלדס „דאקטאר גראנד“ זיינען געווען פון די בארימטסטע מאנאלאגן אין פאריקן יארהונדערט און נאך אין אנהייב פון היינטיקן.

דערווייל האט זיך אין די טעאטער-קרייזן פאנאנדערגעטראגן, אז אין „יוניאן טעאטער“ האט מען אויפגעפירט א פיעסע, איז עס עפעס א מאדנע פיעסע. מען רעדט דארט ווי פראסטע מענטשן ריידן ביי זיך אין דער היים, גארניט ווי אקטיארן „דארפן“ ריידן. ס'האט זיך געטומלט וועגן אט דער מאדנער פיעסע און נאך מער וועגן דעם נייעם פארפאסער. ווען די פריערדיקע בארימטע פארפאסערס, ווי לאטיינער, הארוויץ, שאמער-שייקעוויטש¹⁸ שוין אפגערעדט פון אברהם גאלדפאדען, וואס זיינען צוגע-קומען צום יידישן טעאטער באלד ביי זיין גרינדונג, זיינען געקומען אין אמעריקע, האבן די אקטיארן זיי געקענט, ווייל א סך פון די היגע גדולים זיינען דאך געקומען פון יענער זייט און האבן נאך דארט געשפילט מיט זיי, אבער גארדין איז געווען א פנים חדשות. ניט מען האט וועגן אים געהערט, אז ער זאל אין רוסלאנד האבן געהאט וועלכע עס איז פארבי-דונג מיט יידיש טעאטער, און אין אמעריקע איז ער נאר וואס געהאט געקומען און שוין האט ער געהאט אנגעשריבן עפעס א מאדנע פיעסע, וואס איז באלד געשפילט געווארן. זיינען וועגן דעם נייעם פארפאסער ארומגעגאנגען מאדנע מעשיות, ווייל דאס וואס מען האט געהאט דערציילט וועגן אים אין פארבינדונג מיט עפעס א געזעלשאפט „ביבלעיסקאיע

זלמן זילבערצווייג

בראטסטוואָ" (ביבלישע ברודערשאַפט), וואָס ער האָט דאָרט געגרינדעט, האָט געהאַט אין זיך גענוג שטאַף פאַר פאַרשיידענע רכילות און מעשהלעך. אונדז וועט שפעטער אויסקומען צו שרייבן אויספירלעך וועגן אַט דער געזעלשאַפט, וואָס האָט געשטרעבט צו שליסן אַ געוויסע פאַרבינדונג צווישן יידן און קריסטן. דאָ האָבן מיר זי נאָר דערמאָנט, כדי דער לייענער זאָל זיך אָנשטויסן וואָס פאַראַ קלאַנגען מען האָט דאָ געקאָנט פאַרשפּרייטן וועגן גאַרדיגען. עס איז טאַקע מאַדנע, וואָס גראַד עטלעכע פון די ערשטע אָנגעזעענע יידישע טעאַטער־לייט זיינען געווען אַרומגע־רינגלט מיט אַזעלכע מעשות: אויף פּראַפעסאָר הורוויץ פּלעגט מען זאָגן, אַז ווען ער איז נאָך געווען אין אייראָפּע, און די באַלעבאַטים פון אַ יידי־שער שול אין בוקאַרעשט, רומעניע, האָבן אים אָפּגעזאָגט פון דער שטעל, האָט הורוויץ זיך געשמדט און געוואָרן אַ מיסיאָנער; אויף יעקב ספּיוואָ־קאַווסקי,¹⁹ איינער פון די ערשטע יידישע טעאַטער־דירעקטאָרן און אַקטיאָרן אין רוסלאַנד, האָט מען גערעדט, אַז ער האָט זיך געשמדט; ד"ר בענדעדיקט בן־ציון,²⁰ וועלכער האָט אין די אַכציקער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט געשריבן פּיעסן אויף יידיש, וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן אויף דער יידישער בינע אין אַמעריקע, איז געווען אַ געשמדטער און אַ מיסיאָנער. י. י. לערנער,²¹ וואָס האָט איבערזעצט „אוריאל אַקאַסטאַ" אויף יידיש און אָנגעפירט מיט יידיש טעאַטער, האָט זיך שפעטער געשמדט. עס איז זיך דעריבער לייכט פאַרצושטעלן וואָס מען האָט זיך געסודלט וועגן גאַרדיגען.

די אַקטיאָרן פון די אַנדערע יידישע טעאַטערס האָבן דעריבער געהאַט אַ גוואַלדיקן נייגיר אי צו זען די מאַדנע פּיעסע, אי דעם מאַדנעם מחבר. בעסי טאַמאַשעווסקי,²² וועלכע האָט צוזאַמען מיט איר מאַן, באַריס,²³ געשפּילט אין „רומעניע אַפּערע האַוז", האָט באַשלאָסן זיך אַריינצוכאַפּן אין יוניאָן טעאַטער און זען וואָס דאָרט טוט זיך.

„אַזוי ווי מיינע דערוואַרטונגען זיינען געווען איבערנאַטירלעך גרוי־סע — שרייבט בעסי טאַמאַשעווסקי אין אירע דעראינערונגען — בין איך, פאַרשטייט זיך, געווען עטוואָס דיסאַפּאָינטעט (אַנטוישט). די פּיעסע איז געווען אַ „טרוקענע". דאָס הייסט אַ דראַמע אָדער אַ לעבנסבילד, אָן די

די וועלט פון יעקב גארדין

אלע „טרימינגס“ (באפצונגען). וואס איך בין געווען געוואוינט צו זען אין לאטיינערס פיעסן... דערפאר האב איך אנגעקוואלן פון דער פראזע. און עס האט ניט לאנג גענומען ווי בעסי טאמאשעווסקי און די אנדערע מיטגלידער פון איר טרופע האבן באקומען די מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט גארדינען. זיי זיינען ניט געקומען צו גארדינען, נאר גארדין איז געקומען צו זיי.

די טרופע אין „רומעניע אַפערע האַוז“ האָט זיך גאַר געגרייט אויפֿ־צופירן לאַטיינערס אַ נייע פיעסע, ווי אַ געוויסער משהלע, איינער פון די, וואָס הענגען שטענדיק אַרום יידישן טעאַטער, וועלכער איז דאָרט געווען אַנגעשטעלט אַלס שיק־יונג, אָבער איז געווען די רעכטע האַנט פון פאַק־טישן פירער פון דער טרופע, דעם שוישפילער מאָריס פינקעל,²⁴ איז אַרויפגעקומען אויף דער בינע זאָגן, אַז עפעס אַ ייד מיט אַ באַרד וויל זען פינקעלן.

מאָריס פינקעל, וואָס איז געווען אַ גוואַלדיקער מיוחס, ווייל ער איז געווען איינער פון די סאַמע ערשטע יידישע אַקטיאָרן, פאַקטיש אַ בראַדער־זינגער,²⁵ וועלכן גאַלדפאַדען האָט געמאַכט פאַר אַן אַקטיאָר, האָט זיך געהאַלטן פאַר אַ גאַר וויכטיקן אַקטיאָר און דער עיקר פאַר אַ חכם, אַ דיפּלאָמאַט. ער איז געווען זיכער, אַז עס האַנדלט זיך עפעס וועגן איינעם פון די „קרענקס“, (אַנשיקענישן) וועלכע שלאָגן שטענדיק אַפּ די טירן פון יידישן טעאַטער, האָט ער געהייסן משהלען זאָגן דעם ייד מיט דער באַרד, אַז ער זאָל קומען פורים צו דער סעודה, וועט ער דאַמאַלט האָבן צייט פאַר אים. משהלע האָט געפאַלגט זיין באַס און איז אַרויס געבן דעם ייד פינקעלס ענטפער, אָבער באַלד איז ער צוריקגעקומען און אַנגעזאָגט די בשורה, אַז דער ייד מיט דער באַרד איז ניט קיין קרענק און ניט קיין לץ, נאָר ס'איז גאַר „מיסטער גאַרדין“.

און וועגן דעם דאָזיקן ערשטן באַגעגעניש צווישן גאַרדין מיט דער צווייטער יידישער טרופע דערציילט בעסי טאָמאַשעווסקי אין אירע דעראַי־נערונגען: „פינקעל האָט זיך שנעל אויפגעכאַפט און אַקעגנגעלאָפּן גאַר־דינען, וועלכער איז אַרויפגעקומען אויף דער בינע, וואו מיר האָבן געמאַכט פראַבע. גאַרדין האָט גערעדט רוסיש און געבעטן פינקלן, אַז מ'זאָל אויס־

הערן זיינע אַ פּיעסע. ער האָט געזאָגט, אַז ער האָט עטלעכע פּיעסן, נאָר לעזן וויל ער איינע. ער האָט געוואָרט ביז מיר האָבן געענדיקט די פּראָבע, וועלכע איז שוין געמאַכט געוואָרן, אַזוי צו זאָגן. „אויף איין פּוס“, אַבי גאַרדין זאָל ניט זען ווי מיר מאַכן פּראָבע און ווי אַזוי מיר שפּילן. פּינקעל האָט די גאַנצע צייט גערעדט מיט גאַרדינען און אויסגעפּרעגט וועגן דער פּיעסע. גאַרדין האָט געקוקט אויף פּינקעלען, געשוויגן און גע-הערט. ווען ניט ווען, האָט ער צוגעשאַקלט מיטן קאָפּ אַדער געזאָגט אַ פּאַר געציילטע ווערטער. מען האָט באַוויליקט אַ פּאַרלעזונג, און אויף צומאַרגנס זיינען זיך אַלע צוזאַמענגעקומען. גאַרדין איז אַריינגעקומען מיט אַ קליין ביכעלע הינטערן האַנט. ווען פּינקעל האָט געזען דאָס ביכל, האָט ער גע-פּרעגט גאַרדינען: „דאָס איז אַליץ?“. גאַרדין האָט אים אָפּגעמאַסטן מיט אַ קוק פּון קאָפּ ביז די פּיס און שטיל געענטפּערט „דאָס איז גענוג“.

און אַט ווי בעסי טאַמאַשעווסקי שילדערט דעם איינדרוק וואָס גאַרדין האָט געמאַכט און ווי אַזוי מען האָט ביי אים געקויפט די פּיעסע:

„גאַרדינס דערשיינען האָט אונדז אַלע אימפּאַנירט. ער איז געווען הויך און מאַגער מיט אַ מערקווירדיק שיין, איידל פנים, טיפע, קלוגע אויגן, אַ שיינע שוואַרצע באַרד, ריין צעקאַמט, אַ גרויסן שוואַרצן קאָפּ האָר פּאַר-קעמט אויף צום נאַקן און אַ קוטשעראַווע געזיכט, אַ גרויסן שוואַרצן ווייכן הוט מיט אַ ברייטן ראַנד, אַן אַרעמען, אַבער ריינעם און גוטן אנצוג, און מיט אַ שטעקן אין דער האַנט. מיר זיינען אַלע געזעסן אַרום און געהערט אויפּמערקזאַם ביז ער האָט געענדיקט דאָס לייענען פּון דער פּיעסע. מיר האָבן זיך אַ ביסל „אָפּגעסודלט“ און באַשלאָסן צו נעמען די פּיעסע. פּינקעל האָט גערעדט מיט אים ביזנעס און אים פּאַרגעלייגט 60 דאָלאַר פּאַר דער פּיעסע. גאַרדין האָט גערעדט זייער אַ האַרבן יידיש, ווי אַ גוי, להבדיל, מיט דער „ח“, אַבער מערסטנס האָט ער דאַמאַלט גערעדט רוסיש, זיין באַ-ליבטע שפּראַך. ער האָט זיך אַביסל געקווענקעלט צו נעמען דעם פּרייז (געדענקט), אַז פּאַר זיין ערשטער פּיעסע ביי דער טרופּע פּון „יוניאַן טעאַ-טער“ האָט גאַרדין באַקומען 100 דאָלאַר), אַבער נאָך אַ קורצע פּויעז האָט ער געענטפּערט: „אויב איר וועט שפּילן פּונקט אַזוי ווי איך האָב עס אַנ-געשריבן, טאַק כאַראַשאַ“ (איז גוט).“

די וועלט פון יעקב גארדין

אט די דאזיקע באמערקונג קלערט אונדז אויף פארוואס גארדין איז געקומען צו דער טרופע פון „רומעניע אפערע האָוו“ מיט זיין פיעסע און מער ניט געפרוווט זי אויפפירן ביי אַדלערן און קעסלערן, וואו עס איז געגאנגען זיין ערשטע פיעסע. כאָטש מען האָט אים דאָרט איבערגעבעטן נאָך דער באַליידיקונג, איז גארדין נאָך אַלץ אַרומגעגאנגען אַן אומצופריי־דענער, ווייל מען האָט דאָרט ניט געשפילט זיין פיעסע ווי אַזוי ער האָט זי אָנגעשריבן, נאָר „צוגעפיקסט“. גארדין האָט איצט געפרובט זיין מזל אין אַן אַנדער יידיש טעאַטער, און ער האָט אַפילו מסכים געווען צו נעמען ווייניקער ווי אין פריערדיקן טעאַטער, אַבי מען זאָל שפילן זיין פיעסע אַזוי ווי ער האָט זי אָנגעשריבן. און דעריבער ווען פינקעל האָט גענומען קריי־טיקירן איניקע שטעלן פון דער פיעסע און אויך אַרויסגעשטעלט די באַ־רימטע פאָדערונג פון אַריינפירן מוזיק אין דער פיעסע, האָט גארדין באַ־צייטנס קעגן דעם פראָטעסטירט: „ניט טשעפען קיין וואָרט, גאָספאָדאָ, עטאָ יאָ נייע דאָזוואַליו, מוזיקאַ, כאַראַשאַ (דאָס, מיינע הערן, וועל איך ניט דערלויבן, אויב איר ווילט מוזיק, גוט!), איך וועל אייך געבן מאַלאַראַסיס־קאַיאַ מוזיקאַ (אוקראַינישע מוזיק), וואָס פאַסט זיך זייער גוט.“ די אַק־טיאָרן האָבן דערצו מסכים געווען. גארדין האָט באַקומען 10 דאָלאַר אין אַדווענס (האַנטגעלט) און מ'האַט באַשטימט פראַבע.

אַזוי אַבער ווי עס איז געקומען צו דער ערשטער פראַבע, האָט זיך באַלד איבערחזרט דאָס זעלבע פעקל צרות וואָס אין „יוניאָן טעאַטער“. אַט ווי בעסי טאַמאַשעווסקי שילדערט עס: „אין ערשטן אַקט איז דאָ אַ סצענע וואָס מען שפילט אין פאַנדן, האָט פינקעל געוואַלט אַריינשטעלן אַ האַפקע מיט אַ לידעלע, אַבער גארדין האָט ניט געלאָזט. עס איז געוואָרן אַ היציקע דעבאַטע צווישן פינקעלן און גארדינען. גארדין האָט זיך שנעל אויפגעהויבן, גענומען די פיעסע הינטערן אַרעם, געזאָגט „גוד ביי“ און גענומען אַוועקגיין. איינער פון דער טרופע איז אים שנעל נאָכגעלאָפן און צוריקגעבראַכט. דאָס איז ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען. מען האָט אים געמוזט צוזאָגן, אַז מען וועט טאָן אַלץ ווי ער וועט הייסן, די פראַבן זיינען געווען אונטער גארדינס אויפזיכט, און ער האָט קיין איין פראַבע ניט פאַרפעלט. אַפילו קליידער האָט ער אַליין באַשטעלט.“

זלמן זילבערצווייג

איבריקנס, האָט גאָרדין געמוזט זיין אויף אַלע פּראָבן, ווייל טאַקע ער אַליין האָט מיטגעשפּילט אין דער פּיעסע. באַלד ווי מען האָט אָנגענומען דעם באַשלוס צו שפּילן די פּיעסע און מען האָט אָנגעהויבן איינטיילן די ראַלן, האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז איין ראַל, פּון אַ רוסישן פּריסטאַוו, איז ניטאָ ווער עס זאָל שפּילן. פּינקעל האָט זיך ניט געפוילט און פּאַרגעלייגט גאָרדינען אַליין צו שפּילן די ראַל און אים אָנגעבאַטן 15 דאָלאַר פּאַר די 3 פּאַרשטעלונגען פּון פּרייטיק, שבת און זונטיק אַוונט, און אויב די פּיעסע וועט גיין מער ווי די 3 מאָל, וועט ער ווייטער קריגן צו 5 דאָלאַר פּאַר יעדער פּאַרשטעלונג. גאָרדין האָט דערצו מסכים געווען מיט דער באַמער-קונג: „כאַראַשאַ, איך האָב אַצינד נויטיק געלט פּאַר מיין פּאַמיליע“, און אַזוי איז גאָרדין סיי ווי סיי געווען געצוואונגען צו קומען צו אַלע פּראָבן. דרך אגב, זיין ראַל האָט גאָרדין געשפּילט אין רוסיש. ענדלעך איז געקומען דער אַוונט פּון דער אויפפירונג פּון גאָרדינס צווייטער פּיעסע, וועלכע ער האָט גערופן „דער פּאַגראַם אין רוסלאַנד“, און דאָ האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף דער בינע זייער אַ טשיקאַווע סצענע, וואָס וואַרפט אַ מאַדנע ליכט אויפן שרייבער יעקב גאָרדין.

קאפיטל פיר

גארדין מאכט פון דער בינע א סקאנדאל בינע אבראמאָוויטש פאַר זאָגן אייגענע „פראַזע“

גארדין האָט פאַר זיינע פיעסן אויסגענוצט די בענקשאַפט צו דער אַלטער היים — וואָס קומט פאַר אין זיין פיעסע „דער פאַגראַם אין רוסלאַנד“? — בינע אַבראַמאָוויטש זאָגט זיך אַ ווערטל אויף דער בינע און גארדין מאַכט איר אַ סקאנדאַל — וואָס האָט געמיינט „מאַרקען“-סיסטעם? — גארדין נעמט זיך קריגן מיטן עולם און מיט דער קריטיק.

אַ גאַנץ לאַנגע צייט האָבן יעקב גאַרדינס פיעסן באַהאַנדלט דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד. דאָס איז געווען אַ גאַנץ נאַטירלעכע זאַך. אויב נאָך ביז צום היינטיקן טאַג קאָן מען אַפט הערן, ווען עטלעכע יידן זיצן צוזאַם מען, ווי זיי ריידן מיט בענקשאַפט וועגן דער „אַלטער היים“ פון וועלכער עס איז איצט, נאָכן היטלער־גיהנום, מער ניטאָ קיין זכר, קאָן מען זיך פאַרשטעלן וויפּל בענקשאַפט עס האָט דאַמאַלט, אין סוף פון פאַריקן אַדער אַנהייב פון היינטיקן יאַרהונדערט, געהערשט ביי אַלע נאָר-וואָס געקומענע אימיגראַנטן צו זייער אַלטער היים, צו דעם לעבנס־שטייגער פון זייער געבוירן־שטעטל, צו די דאַרטיקע פראַבלעמען און צו די אַרטיקע טיפּן און געשטאַלטן. און אַוודאי זיינען פון די דאָזיקע געפילן געווען באַהערשט די יידישע שרייבער.

אַ גאַר גרויסע צאָל יידישע שרייבער און דיכטער האָבן ביז גאַר לעצטנס נאָך אַלץ באַזונגען די „אַלטע היים“, און מער ווי איינער פאַרגייט זיך נאָך מיט אַ „נאַסטאַלגע“ (בענקשאַפט) צו זיין געבוירן־שטעטל, צום טייכעלע פון זיין שטעטל אַדער ישוב, צום רבין, צום מילנער, צו דעם בעל עגלה און להבדיל דעם רב פון שטעטל. אַן ענלעכן פראַצעס איז דורכ־געגאַנגען די מאַדערנע העברעאישע ליטעראַטור אין ארץ ישראל. ביז גאַר

לעצטנס איז אין דער מאָדערנער העברעאישער ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין ארץ ישראל, אַפּגעגעבן געוואָרן זייער ווייניק פּלאַץ דעם נייעם שפּראַצנדיקן ישוב. די שרייבער, וועלכע זיינען מערסטנס געקומען פון די אַזוי-גערופענע גלות-לענדער, זיינען נאָך געווען איבערפּולט מיט זייערע איינדרוקן און איבערלעבונגען פון דער אַלטער היים, און די העברעאישע ליטעראַטור אין ארץ ישראל איז געווען פול מיט שילדערונגען, דערציילונגען און ראַמאַנען ווי אויך פּאָעזיע פון דער אַלטער היים. ערשט די אַרטיקל-געבוירענע העברעאישע שרייבער און אַ ביסל געקומענע פון די מזרח-לענדער האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוברענגען דעם נייעם און אַלטן יידישן ישוב אין ארץ ישראל.

גאַרדין ווי אַ שרייבער און אַן אימיגראַנט איז אויך געווען דורכגעדרונט-גען און איבערגעוועלטיקט מיט די איינדרוקן פון דער אַלטער היים, און אַ גאַר גרויסע צאָל פון זיינע פּיעסן שפּילן זיך דעריבער אַפּ אין רוסלאַנד פון וואַנען ער איז געקומען, פון יענעם לאַנד, וואָס האָט צוזאַמענגעשטעלט דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער אימיגראַנטישער קאָלאָניע אין אַמע-ריקע.

אויך זיין צווייטע פּיעסע האָט ניט נאָר זיך געהאַנדלט אין רוסלאַנד, נאָר איר נאָמען האָט דייטלעך אונטערגעשטראַכן וואו די האַנדלונג קומט פאַר: דער נאָמען פון דער צווייטער פּיעסע איז געווען „דער פּאַגראַם אין רוסלאַנד“. זי איז אויפגעפירט געוואָרן דעם 18טן יאַנואַר 1892 אין „רומע-ניע אַפּערע האָוז“. אַלע דאַמאָלטיקע באַטייליקטע אין דער פּיעסע, ווי מאַקס²⁶ און סאַפּיע קאַרפּ²⁷, איזידאַר וויינבלאַט²⁸, מאַריס פינקעל, באַריס טאַמאַשעווסקי, בעסי טאַמאַשעווסקי, בינאַ אַבראַמאָוויטש²⁹, משהלע גאַלד-בערג³⁰ און אַננאַ³¹ און סאַלאַמאַן מאַנע³², ווי אויך דער מחבר, יעקב גאַרדין, זיינען דורך דער צייט שוין געשטאַרבן.

וואָס איז דער אינהאַלט פון אַט דער פּיעסע, וועלכע איז קיינמאַל ניט געדרוקט געוואָרן?

אַ ייד, אַ באַלעבאַס אין רוסלאַנד, האָט אַ ווייב מיט צוויי טעכטער. איינע, מאַניטשקע, איז אין קראַם מיט דער מאַמען, איז אויסגעקאַכט מיט אַלע גוים, איז געזונט, יונג, פּריש און אַ ביסל לייכטזיניק. זי האָט ליב

די וועלט פון יעקב גארדין

א שטיף צו טאן מיט די גויים ביו זי פארליבט זיך אין א יונגן שייגעץ, פאוולושא. זי ליבט אים ניט אויף קאטאָוועס, ניט גלאַט אויף אַ שפּיל, נאָר מיטן גאַנצן פּלאַם פון איר יונגער נשמה.

די צווייטע טאַכטער, עדאַ, מישט זיך ניט אין שטוב־זאַכן. זי לייענט די רוסישע ליטעראַטור. גאַנאַל איז איר ליבלינג. זי גרייט זיך אַריינצוטערעטן אין גימנאַזיע. אין דער פּאַמיליע איז דאָ אַ פּלימיעניק, אַ חובב ציון, וואָס איז שטערבלעך פּאַרליבט דוקא אין דער פּאַרליבטער מאַניטשקע, וועמענס האַרץ עס איז אַבער אַפּגעגעבן צום קריסט פּאוולושאַ.

דאָס קומט פאַר אין דער צייט פון די ערשטע פּאַגראַמען אין רוסלאַנד. עס ברעכט אויס אַ פּאַגראַם. מען צעראַבעוועט דאָס האָב און גוטס פון דער דאָזיקער פּאַמיליע און פון די אַנדערע שכנותדיקע יידישע פּאַמיליעס. דער קריסטלעכער בחור פּאוולושאַ, וועלכער ליבט אויך מיט זיין גאַנצע נשמה מאַניעטשקען, ראַטעוועט זי און אירע עלטערן, אַבער די שוועסטער, עדאַ, די סטודענטקע, איז געשענדעט געוואָרן פון כוליאַגעס און איז צוליב דעם אומגליק געוואָרן ווי משוגע.

פּאוולושאַ, וועלכער האָט געראַטעוועט זיין געליבטע מאַניטשקע, פּאַ־דערט פון איר, אַז זי זאָל מיט אים חתונה האָבן, אַבער מאַניטשקע וויל ניט נאָכגעבן זיין פּאַרלאַנג. איר מאַטיוו איז, אַז זי וועט ניט קאָנען לעבן מיט איינעם וועמענס ברידער עס האָבן געשענדעט און פּאַראומגליקלעכט איר שוועסטער און צעראַבירט איר פּאַלק, די יידן.

פּאוולושאַ איז דערשטוינט פון מאַניטשקעס ענטפּער. עס ווירקט אויף אים ממש ווי אַ דונער, ער קאָן גאַרניט קומען צו זיך פון דעם אומדער־וואַרטן ענטפּער, אַנשטאַט זיך צו באַרואיקן ווערט ער וואָס אַמאָל אומרואי־קער, ווילדער, ביז, אין אַ מאַמענט פון פּאַרצווייפּלונג, דערהרגעט ער זיין הייס־געליבטער מאַניטשקע.

אַט דאָס איז דער אינהאַלט פון דער פּיעסע, און היינט, נאָך אַזויפיל יאָרן ווי זי איז אויפגעפירט געוואָרן, איז אַ טייל פון אַט דעם פּראַבלעם נאָך אַזוי אַקטועל ווי דאָמאָלט. מער ווי איינמאָל קאָן מען געפּינען אין דער יידישער פרעסע בריוו פון עלטערן אַדער קרובים, וואָס דערציילן מיט ווייטיק

זלמן זילבער צווייג

וועגן דעם פאקט, אַז זייערע זין אָדער קרובים, וועלכע זיינען מיט דער אַמעריקאַנער אַרמיי געקומען אויף יענער זייט ים קעמפן קעגן היטלערן, האָבן זיך פאַרליבט אין דייטשקעס און מאַנכע פון זיי אַזוי ערנסט, אַז זיי האָבן געקאָנט טאָן אַזאַ זאַך ווי זיך פאַרבינדן מיט די קרובים פון די, וועל-כע האָבן אַזוי אַכזריותדיק אויסגעמאַרדעט אונדזער בלוט און פלייש. אַט אין דעם פאַל פון גאַרדינס פיעסע האָט אַ יידישע טאַכטער דוקא פאַרביגן איר ליבע אויפן מזבח פון נאַציאָנאַלן געפיל, אָבער זי האָט דערפאַר טייער באַצאַלט. איר געליבטער האָט זי דערמאַרדעט.

אַ באַשטעטיקונג אויף דעם, וואָס מיר האָבן פריער געזאָגט וועגן דער בענקשאַפט צו דער אַלטער היים און צו די טיפן פון שטעטל, געפינען מיר אין פאַלגנדיקער שטעל פון בעסי טאַמאַשעווסקיס דעראינערונגען, וואו זי שרייבט :

„סצענען זיינען אין דער פיעסע געווען שיינע, וואָס איך וועל אין מיין לעבן ניט פאַרגעסן, וואונדערשיינע סצענעס. די סצענע ווען מאַניטשקע מיט איר געליבטן פאַוולושאַ פאַרן אַרויס אין אַ שיפל אויף דער אַזערע, אין אַ ביינאַכט, די קלאַרע ווייסע לבנה באַזילבערט די אַזערע און מאַכט דאָס וואַסער ווי אַ שפּיגל, אין וועלכן עס טונקען זיך צוויי פאַרליבטע, ערלעכע, ריינע נשמות פון מאַניטשקען מיט פאַוולושאַן. ווי הערלעך ס'איז אַט די סצענע! מיר זיינען אַלע באַגייסטערט געוואָרן פון דער פיעסע, אָבער איך האָב אַנגעקוואַלן פון פרייד. איך בין געווען העכסט גליקלעך צו שפּילן די ראָל פון מאַניטשקע. גאַרדין איז ביי מיר געוואָרן אַ גאַט, וועלכער שאַפט פאַר מיר נייע וועלטן, אַ ניי לעבן. אַך, ווי ליבלעך איז מיר געווען צו שפּילן מאַניטשקע! עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז איך קען אַט די מאַניטשקע פון מיין געבורט שטעטל טאראשטשע. איך האָב געזען פאַר מיר מאַניטשקען אַ לעבעדיקע, און איך האָב געוואַלט זיין אַט די לעבעדיקע מאַניטשקע.“

ווי געזאָגט, האָט גאַרדין אַליין מיטגעשפּילט אין דער פיעסע. ער האָט געשפּילט אַ פּריסטאַוו, און ער האָט געטראָגן אַ ווייסן ראַק מיט גאַלדענע קנעפּ, אַ ווייסן קאַשקעט, שיינע רוסישע שטיווול, און אַ גרויסן לעדערנעם טייסטער אויף אַ רימען, אויפגעהאַנגען איבערן אַקסל און אויפגעלאָזט ביים זייטל צו דער רעכטער האַנט.

די וועלט פון יעקב גארדין

און טאקע וועגן זיין ראָל איז עס געקומען צו אַ סקאַנדאַל, וואָס איז אָבער באַלד איינגעשטילט געוואָרן.

די אויפפירונג פון דער פיעסע איז גוט אַנאַנסירט געוואָרן. מ'האַט אויך אַנאַנסירט, אַז גאַרדין, דער פאַרפאַסער אַליין, וועט מיטשפילן, און צוויי וואָכן צייט האָט דאָס יידישע ניו יאָרק זיך ממש געקאַכט. אין דער „רוסישער קאַלאָניע“ פון איסט בראַדוויי און אין „ליטעראַרישן קאַפּע“ אויף קאַנאַל סטריט איז געווען נאָר איין טעמע — יעקב גאַרדין. ענדלעך איז געקומען די אויפפירונג.

אַלע אַקטיאָרן זיינען געווען נערוועז ביו צו משוגעת — דערציילט בעסי טאַמאַשעווסקי אין אירע דעראינערונגען — אין טעאַטער איז געקומען מען אן עולם, וואָס מען האָט פריער קיינמאַל נישט געזען אין קיין יידיש טעאַטער, און אוודאי ניט אין „רומעניע אָפּערע האַוז“. די סאַמע סמעטענע פון איסט בראַדוויי איז געקומען. גאַרדין האָט זיך אַנגעטאַן גלייך מיט אַלע אַקטיאָרן. טאַמאַשעווסקי האָט אים געוואָלט גרימירן, אָבער גאַרדין האָט זיך ניט געלאָזט: נייע נאַדאַ, גאַלובטשיק, נייע נאַדאַ (מען דאַרף ניט, טייער-רער, מען דאַרף ניט), האָט ער געזאָגט נערוועז.

דער פאַרהאַנג איז אַרויף. די ערשטע סצענע איז אָפּגעשפילט געוואָרן און דער פריסטאָוו (יעקב גאַרדין) איז אַריינגעקומען. אין טעאַטער איז געוואָרן אַ ליאַרם און אַ געפילדער. דאָס גאַנצע פובליקום האָט זיך אויפֿגעשטעלט פון די פלעצער און געשריגן „הוראַ, גאַרדין, הוראַ“. העטס (היט) זיינען געפלוּיגן אין דער לופטן, מען האָט געפאַכעט מיט טאַשנטיכלעך. מ'האַט זיך קוים איינגעשטילט, אַז מען זאָל קאַנען ווייטער אַנגיין מיט דער פאַרשטעלונג.

גאַרדין האָט שוין געדאַרפט ריידן. עס איז שוין געווען נאָך זיין רעפֿ-ליק (שטיד-וואָרט), אָבער ער איז נאָך אַלץ געשטאַנען אַז באַוועגונג, דעם קאַפּ אַראָפּגעלאָזט, די אויגן צו דער ערד. אַלע אויף דער בינע האָבן גע-וואָרט, אָבער ער האָט געשוויגן. ער איז געווען שרעקלעך נערוועז, ביו טאַמאַשעווסקי האָט, שטייענדיק הינטער די קוליסן, אַ זאָג געטאַן צו אים „נו, גאַספּאַדין גאַרדין“. גאַרדין האָט זיך אויפּגעכאַפט ווי פון אַ שווערן שלאָף, אויפּגעהויבן די באַרד, וואָס איז געלעגן פאַרוואַקען אויף זיין ברוסט

זלמן זילבערצווייג

און א זאג געטאָן „דאָ, דאָ, טשטאָ זדיעס, גאַספּאַדאָ“ (יא, יא, וואָס טוט זיך דאָ, מיינע הערן?). און די פּאַרשטעלונג איז ווייטער אָנגעגאַנגען.
דאָ איז געקומען אַ געוויסע סצענע וואו מען האָט דעם פּריסטאָוו, דאָס הייסט גאַרדינען, געגעבן כאַבאַר, מען האָט אים אונטערגעטראָגן אַ שנאַפּס מיט פּיש מיט כל הגוטס, אַבי ער זאָל ניט טשעפּן די יידן.
דאָס שטיקל פּיש האָט אים אונטערגעטראָגן דעם באַלעבאַס פּרוי, אַ ראָל, וואָס עס האָט געשפּילט בינע אַבראַמאָוויטש, און דערביי האָט זי אים חניפהדיק געוואונטשן, אַז ער זאָל עסן געזונטערהייט. גלייכצייטיק האָט זי אָבער צוגעלייגט אַ טעאַטער-חכמהלע, קלאַמפּערשט אַפּאַרט (אָן אַ זייט) „דערוואָרן זאָל ער ווערן“. כדי דאָס פּובליקום זאָל האָבן הנאה וואָס מען שעלט דעם שלעכטן פּריסטאָוו. מיט אַמאָל האָט גאַרדין געגעבן אַ זעץ מיטן קולאַק אין טיש און אַ געשריי געטאָן: „פּערעסטאַנטיע! עטאַ נייע נאַפּיסאַנאַ“ (הערט אויף, אַט דאָס שטייט ניט געשריבן).

מיר האָבן זיך אַלע דערשראָקן פאַר זיין געשריי. דאָס פּובליקום האָט טאַקע געמיינט, אַז דאָס איז אין זיין ראָל אַזוי, אָבער מיר האָבן געוואוסט. אַז ער וויל ניט ליידן וואָס מען לייגט צו ווערטער.
נאָך יעדן אַקט האָט מען זייער אַפּלאַדירט. אומצאָליקע צאָל האָט מען אַרויסגערופן די שוישפּילער זיך נייגן און ספּעציעל האָט מען אַרויסגערופן גאַרדינען. מיר האָבן פּריער אַזאַ באַגייסטערונג קיינמאָל ניט געזען אין טעאַטער“.

אָבער קיין געשעפטן האָט מען פאַרט ניט געמאַכט מיט דער פּיעסע. די פּיעסע איז טאַקע געשפּילט געוואָרן אייניקע וואָכן, אָבער נאָר מיט אַ מאַראַלישן דערפּאָלג. די טרופּע האָט דאַמאָלט ניט געהאַט קיין באַס, קיין אונטערנעמער, וואָס זאָל צאָלן שכירות, נאָר זי איז געווען אַ קאָאָפּעראַטיוו, אַ „מאַרקען-טרופּע“ האָט עס געהייסן. מאַרקען זיינען געווען אַ מין פּראָ-צענט. איינער, לאַמיר זאָגן, האָט געקראָגן 100 מאַרקען, און דער צווייטער, אַ גרעסערער אַקטיאָר, האָט געקראָגן 130 מאַרקען, און אַזוי כּסדר מער אַדער ווייניקער מאַרקן די אַנדערע מיטגלידער פון דער טרופּע. שפּעטער האָט מען צונויפּגערעכנט די צאָל פון אַלע מאַרקן צוזאַמען, און דאָס געלט, וואָס פּלעגט בלייבן פון די פּאַרשטעלונגען נאָך אַלע אויסגאַבן פאַר וועלכע

די וועלט פון יעקב גארדין

מען האט געמוזט צאלן, פלעגט צעטיילט ווערן לויט דער דאזיקער צאל מארקן. איז אויסגעקומען א שטייגער, אז עס איז געבליבן 3000 דאלאר, און אלע מארקן צוזאמען האבן אויך באטראפן 3000 אין דער צאל, האט דאס געמיינט, אז א מארקע באטרעפט 1 דאלאר. האט דער, וואס האט גע- דארפט באקומען 100 מארקן, געדארפט קריגן 100 דאלאר, און דער וואס האט געהאט 130 מארקן, האט באקומען 130 דאלאר, און אזוי כסדר. דורך דעם דאזיקן מארקן-סיסטעם, ניט האבנדיק קיין באלעבאס, האבן זיך די אקטיארן געזיכערט, אז אויב זיי האבן א דערפאלגרייכע פיעסע, זאלן זיי גוט פארדינען.

אבער אזוי ווי גארדינס פיעסע „דער פאגראם אין רוסלאנד“ האט געהאט נאר א מאראלישן דערפאלג, אבער די קאסע האט ווייניק געבראכט, זיינען די „מארקן“ געפאלן זייער טיף. „קיין געלט האט מען ניט געמאכט — דערציילט בעסי טאמאשעווסקי — דאס ביסעלע אינטעליגענץ איז טאקע געקומען אין טעאטער. מיר האבן הנאה געהאט צו ריידן אזא זיסע פראזע ווי גארדינס, אבער די „טאלער-ברענגערס“, די אמתע באלעבאטים פון טעאטער, דאס הייסט, דאס גרויסע ווערטע פובליקום, איז ניט געקומען. פאר זיי איז גארדין געווען צו הארב צו פארדייען אין אנהייב פון זיין גלענ- צנדיקער קאריערע אלס שפער און באשאפער פון א מאדערן, כמעט איי- ראפעאיש טעאטער אין יידיש“.

מער איז די פיעסע קיינמאל ניט אויפגעפירט געווארן, כאטש די טעמע און פראבלעם פון פאגראמען איז שפעטער ווייטער באהאנדלט געווארן אויף דער יידישער בינע נאך א סך מאל, אבער דורך אנדערע דראמאטורגן, ווי דוד פינסקי אין זיין „פאמיליע צבי“, אסיפ דימאוו אין זיין „שמע ישראל“ און י.ד. בערקאוויטש (שלום עליכם'ס איידעם) אין „מאשקע חזיר“.

גארדין האט דערפילט די קאלטע באציאונג צו זיינע פיעסן מצד דעם ברייטן טעאטער-עולם. ער איז אויך ניט געווען צו באגייסטערט פון דער יידישער קריטיק, וועלכע איז ניט געווארן איבערראשט פון זיינע פיעסן און אים ניט פארלויבט אונטערן הימל, כאטש זי האט כסדר אונטערגע- שטראכן ווי אנדערש ער איז אין פארגלייך צו די דאמאליקע יידישע פיעסן- שרייבער. גארדין איז געווען אזוי אומצופרידן מיט דער דאזיקער לויט זיין

זלמן זילבערצווייג

מיינונג — צו קילער באַציאונג, אז ער האָט אָפגעדרוקט אין דער „אַרביי-
טער צייטונג“ אַן אַרטיקל וועגן זיין פיעסע און דערנאָך אַ סאַטירישע הומאַ-
רעסקע קעגן עולם און די קריטיקער.

אַבער גאַרדינס נייע ריכטונג אין דער יידישער דראַמאַטורגיע האָט
אים פאַרט באַלד געבראַכט אַנערקענונג אין דער טעאַטער-וועלט: אַ גרופע
פון די אַנגעזעענסטע אַקטיאָרן ווי יעקב פ. און סעראַ אַדלער, קעני ליפציץ,³⁶
משה³⁴ און אסתר זילבערמאַן³⁵ האָבן זיך פאַראייניקט אין איין טרופע אין
„יוניאָן טעאַטער“, און, ווי דער מנהג איז דאַמאַלט געווען אין אַ טעאַטער,
האָבן זיי זיך באַלד באַזאָרגט מיט אַן אייגענעם אויטאָר, און דאַסמאַל איז
דער אויטאָר געווען — יעקב גאַרדין.

גאַרדין האָט אַבער גראַד דאַמאַלט ניט געהאַט אַדער בכוונה ניט גע-
שטעלט זיינע אַן אייגענע פיעסע, נאָר ער האָט באַארבעט גאַלדפאַדענס אַ
פיעסע, און דערמיט אַרויסגערופן אַ גרויסן טומל אין יידישן קוואַרטאַל.

קאפיטל פינף

גארדין פירט אויף אַ גאלדפאדען-פיעסע אין זיין באַארבעטונג און רופט אַרויס אַ שטורעם קעגן זיך

גארדין באַארבעט שטאַרק גאלדפאדענס „מליץ יושר“ — „אַ שטימע פון פאלק“ הייבט אָן אַן אַטאַקע קעגן גארדינען — גארדין רעכנט זיך אָפּ מיט אַלע יידישע דראַמאַטורגן און מאַכט פון זיי חוזק — ער באַארבעט נאָך אַ גאלדפאדען-פיעסע, און דערקלערט, אַז גאלד-פאדען קען גארניט שרייבן — ער לאָזט בלוזי דעם נאָמען פון דער פיעסע און עטלעכע קופלעטן.

מיר קומען איצט צו אַ קורצן עפיזאָד אין גארדינס לעבן, וואָס איז זייער ווייניק באַקאַנט. די גאַנצע געשיכטע איז פאַרגראָבן אין אַלטע ציי-טונגען, אין בריוו אין רעדאַקציע פון דער „אַרבייטער צייטונג“ און אין ענטפערס.

דאָס איז געווען אין 1892 ווען יעקב פ. און סעראַ אַדלער און קעני ליפצין האָבן צוואַמען גענומען דאָס „יוניאָן טעאַטער“ און אַנגאַזשירט יעקב גארדין אַלס זייער „אויטאָר“.

אין יענער צייט האָט יעדעס יידישע טעאַטער געהאַט זיין אייגענעם „אויטאָר“, אַ מענטש, וואָס האָט צוגעשטעלט דעם טעאַטער פיעסן, און דאָס טעאַטער האָט געשפילט כמעט נאָר זיינע פיעסן, אַזוי ווי יאָרן-שפעטער האָט יעדעס יידישע טעאַטער געהאַט זיין אייגענעם קאַמפּאָזיטאָר-דיריגענט, און יעדע מוזיקאַלישע פיעסע, וואָס מען האָט געשפילט אין טעאַטער, האָט געמוזט זיין מיט דער מוזיק פון אַט דעם קאַמפּאָזיטאָר-דיריגענט. דורך דעם איז דאַמאַלט דאָס טעאַטער געווען פאַרזיכערט, אַז קיין אַנדער טעאַטער וועט ניט שפילן די אייגענע פיעסע.

דעם אמת געזאָגט, האָט מען זיך סיי ווי סיי דערמיט ניט פאַרהיט, און גאַנץ אָפט האָט דאָס צווייטע טעאַטער געשפילט אַ פיעסע מיט אַן ענלעכן

סוזשעט פון „זיין דראַמאַטורג“. אַט אַ שטייגער האָט מען אין דער זעלבער צייט וואָס מען האָט אין איין טעאַטער געשפּילט גאַרדינס „פּאַגראַם אין רוסלאַנד“, געשפּילט אין אַ צווייט טעאַטער יאָזעף לאַטיינערס „גלות רוס-לאַנד“, און באַלד ווי לאַטיינער האָט אויפגעפירט אין איין טעאַטער זיין היסטאָרישע אָפּערעטע „דניאל אין לייבענגרוב“, האָט פּראָפּעסאָר הורוויץ אויפגעפירט אין אַ צווייט טעאַטער זיין היסטאָרישע אָפּערע „נבוכדנצר מלך בבל אָדער דניאל אין לייבענגרוב“, אָבער דאָך אַ געוויסע פּראָטעקציע איז עס פאַרט געווען.

דער מחבר האָט, אַלזאָ, געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין טעאַטער און זיין נאָמען איז געווען אָנגעגעבן אין דער הויך אין דער אַנאָנס, פּונקט ווי דער דירעקטאָר אָדער רעזשיסער פון דער טרופּע.

ווען יעקב גאַרדין איז אָנגאַזשירט געוואָרן אַלס „אויטאָר“ אין דעם „יוניאָן טעאַטער“, איז ער, אַלזאָ, געוואָרן דער „צושטעלער“ פון די פּיעסן. און גראַד האָט ער זיין אַרבעט אין דעם טעאַטער ניט אָנגעהויבן מיט זיינען אָן אייגענער פּיעסע, נאָר מיט זיינע אַ באַאַרבעטונג פון גאַלדפּאָדענס באַקאַנטע פּיעסע „מליץ יושר“.

מען דאַרף געדענקן, אַז די יידישע בינע איז דאַמאַלט געווען באַהערשט פון די היסטאָרישע פּיעסן. אַט האָבן מיר פאַר זיך אַ קורצן צעטל פון דאָ-מאַלטיקן רעפּערטואַר: „אליהו הנביא אָדער דער מיליאָנער און בעטלער“ (אַן אַן „אָדער“ האָט מען זיך דאַמאַלט ניט גערירט), „שמשון הגבור“, „דוד בן ישי“, אָדער דער נאַכפּאָלגער פון שאול“, דער אויבנדערמאַנטער „נבוכד-נצר מלך בבל אָדער דניאל אין לייבענגרוב“, „אַדם און חוה“, אָדער דער פּאַרלאָרענער גן עדן“, „בת כהן אָדער אַלעקסאַנדריאַ המלכה“, „יהודה הגלילי, אָדער דער פּרינץ פון בית לחם“, „רבנו גרשום, אָדער קייזער באַזיליוס דער צווייטער“. דאָס זיינען אַלץ פּיעסן פון פּראָפּעסאָר הורוויץ. דאָן קומען „מרים החשמונאית“, „טיטוס אָדער חורבן בית שני“, „שומר ישראל“, „שיבת ציון“ פון משה זיפּערט;³⁶ „אַמנון און תמר“, „בוסתנאי אָדער דער לעצטער פּרינץ פון מלכות בית דוד“ פון יעקב טער;³⁷ אָדער גאַר „דוד בן ישי“, „יהודית און אליפורנס“, „חורבן ירושלים“, „דניאל אין לייבענגרוב“, „אַשת חייל אָדער די פּרינצעסין פון יהודה“ און „אַלעקסאַנדער

אָדער דער קרוינפרינץ פון ירושלים" פון יאָזעף לאַטיינער. גאַרדין האָט דעריבער אַליין באַשלאָסן, אָדער אונטערן דרוק פון זיינע באַלעבאַטיים, אַז ער קאָן ניט אָפּווייכן פון דער מאַדע, און ער דאַרף אויך געבן זיינע טעאַ- טער-באַזוכער אַ היסטאָרישע פּיעסע, אָבער אַנשטאַט זיך אַוועקזעצן אַליין און אַנשרייבן אַזאַ פּיעסע (ער האָט עס שפּעטער יאָ געטאָן), האָט ער גענומען אַ פאַרטיקע היסטאָרישע פּיעסע, און ניט פון דייטש, נאָר דוקא פון יידיש, און ניט פון אַבי וועמען, נאָר פונם גרינדער פון יידישן טעאַטער, — פון גאַלדפּאַדענען, און האָט זי אויפגעפירט אין זיין באַאַרבעטונג. גאַלדפּאַדען האָט געהאַט אַ היסטאָרישע פּיעסע „רבי יאָזעלמאַן אָדער די גזרות פון עלזאַס“, האָט גאַרדין גענומען אַט די פּיעסע, זי באַאַרבעט און זי געלאָזט אויפפירן אונטערן נאָמען „מליץ יושר“. מליץ יושר מיינט אַ שתדלן, איינער, וועלכער אינטערעווענירט, באַמיט זיך פאַר עפּעס. אַט דער רבי יאָזעלמאַן, דער העלד פון דער פּיעסע, איז געווען אַזאַ שתדלן פאַר די יידן אין עלזאַס, וועלכע האָבן דאַמאַלט געליטן פון זייער פיל גזרות. גאַרדין האָט ניט געמאַכט קיין סוד, אַז די פּיעסע ווערט געשטעלט אין זיין באַאַר- בעטונג. אַזוי איז געווען דייטלעך אַנאַנסירט, און באַלד האָט זיך אָפּגעזוכט אַ ניו יאָרקער מליץ יושר פאַר גאַלדפּאַדענען, אַ לעזער פון דער „אַרבייטער צייטונג“, אַ געוויסער הימעלפאַרב, וואָס האָט אַריינגעשיקט אין דער צייטונג אַ פּראַטעסט קעגן דעם וואָס גאַרדין האָט זיך דערלויבט צו באַאַר- בעטן גאַלדפּאַדענען, און פון דעם בריוו האָט זיך אַנטוויקלט אַזאַ דיסקוסיע, אַז עס מאַכט דעם איינדרוק, ווי די געשיכטע האָט אַנגענומען אַ סענסאַ- ציאַנעלן כאַראַקטער.⁸⁸ גאַרדין האָט געענטפערט און אין זיין ענטפער האָט ער דערווייל אויסגענוצט אַראַפּצורייסן אַלע דאַמאַליקע יידישע דראַמאַ- טורגן און אויך צו זאָגן אַ ביסל אַפיקורסות וועגן גאַלדפּאַדענען. גאַרדינס ענטפער האָט אַרויסגערופן אַרטיקלען פון יעקב מילך⁸⁹ און פון לואי מילער און ווידער ענטפערט פון יעקב גאַרדין און באַמערקונגען פון דער רעדאַק- ציע. מיט איין וואָרט, עס איז געוואָרן אַ טומל. גאַרדין האָט געהאַט אַנאַנ- סירט און אין זיינע ענטפערס רעדט ער וועגן נאָך אַ גאַלדפּאַדען-פּיעסע „משיח צייטן“, וועלכע ער האָט אויך באַאַרבעט צום שפּילן, אָבער זי איז, אַ פנים, אונטער דעם דרוק פון דעם סקאַנדאַל אַרום דער ערשטער פּיעסע, ניט געשפּילט געוואָרן.

זלמן זילבער צווייג

עס וועט זיכער זיין זייער אינטערעסאנט איבערצוגעבן די דיסקוסיע, וואָס איז דאָמאַלט אַנטשטאַנען אַרום דער געשיכטע פון דער דאָזיקער באַאַרבעטער פּיעסע, ווייל מאַנכע פון די טענות און באַמערקונגען האָבן נאָך היינט ניט פאַרלאָרן זייער אַקטועלן ווערט.

די אַטאַקע האָט, ווי געזאָגט, אַנגעהויבן איינער אַ לעזער הימעלפאַרב, וועלכער ווענדעט זיך מיט זיין בריוו צום דירעקטאָר פון טעאַטער יעקב פ. אַדלער. ער שרייבט אַזוי :

„אַז איך האָב דערפאַרן פון די אידישע פּעיפּערס [צייטונגען], אַז ה' יאַקאָב גאַרדין און ה' אַדלער האָבן זיך פאַרייניקט צו פאַרבעסערן דאָס יידישע טעאַטער, האָב איך זיך זייער געפרייט, ווייל איך בין פון די צו-זעער, וועלכע זיינען מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן דעם יידישן טעאַטער און ווינטשן אים זען אין אַ בעסערע לאַגע. דאָס ערשטע שטיק, וואָס איז ביי אייך געשפּילט געוואָרן, איז געווען „מליץ יושר“, און ווייל עס איז געווען אַנאַנסירט, אַז דאָס שטיק איז באַאַרבעט פון י. גאַרדין, בין איך געווען זיכער, אַז דאָס ווערק איז אינטערעסאַנט, און איך בין עס געגאַנגען זען. דאָך האָב איך ניט געקענט געפינען אין דער פּיעסע דעם שפור פון גאַרדינס פּעדער, וועלכע איז מיר גוט באַקאַנט...

איצט גרייט איר זיך אויפפירן אַ ניי שטיק „משחם צייטן“, ווידער באַאַרבעט פון יעקב גאַרדין. איז עס אויך אַזוי באַאַרבעט ווי „מליץ יושר“? אַלס ה' גאַרדינס אַ פאַרערער און אַ גוטער פריינד, בעט איך אים אין מיין נאָמען און אין נאָמען פון נאָך אייניקע רוסישע אינטעליגענטן צו זיין פאַר-זיכטיק און היטן דעם נאָמען פון אַן אמתן ליטעראַטאָר און שרייבער. גאַלדפאַדען איז ניט גאַרדין און גאַרדין איז ניט גאַלדפאַדען“.

מען קאָן זיך פאַרשטעלן וואָס פאַראַ גערודער אַט דאָס בריוויל האָט דאָמאַלט אַרויסגערופן אין ניו יאָרקער יידישן קוואַרטאַל, וואָס האָט געאַ-טעמט מיט די געשעענישן פון יידישן טעאַטער. אַלע זיינען געווען געשפּאַנט צו הערן וואָס גאַרדין האָט דערויף צו ענטפּערן, און גאַרדין האָט טאַקע באַלד געענטפּערט :

„יאַ מיינע הערן, איך האָב זיך פאַראייניקט מיט דעם ה' אַדלער „אום צו פאַרבעסערן די לאַגע פון דעם יידישן טעאַטער“, אָבער איך בין ניט אַזא

די וועלט פון יעקב גארדין

העלד ווי אלעקסאנדער מוקדון, אז איך זאל קאנען מיט איין האק פון מיין שלאָפער פעדער איבערשניידן די קנופ, וועלכע האָט זיך פאַרקניפלט אין דער צייט פון צענדליקער יאָרן... איצט, ווען איך שטיי אַזוי נאָנט צום יידישן טעאַטער, שטודיר די יידישע פּיעסן, מאַך זיך באַקאַנט מיט דעם געשמאַק און פאַרשטאַנד פון די טעאַטער-באַזוכער. איצט איבערצייג איך מיך, אז עס פאָדערט זיך פיל קרעפטע, ענערגיע און טאַקט צו פאַרבעסערן דאָס וואָס איז אַזוי טיף און אַזוי שטאַרק פאַרדאַרבן... אויב עס איז אמת, אַז איר זענט אַזוי איבערגעגעבן מיט אייער לייב און זעלע צום יידישן טעאַטער, גיט אונדז צייט עפעס צו טאָן. זייט אונדזערע מיטוירקער און העלפט אונדז מיט אייער מאַראַלישער אונטערשטיצונג צו דערפילן די דאָזיקע שווערע אויפגאַבע. נעמט אויך אין אַכט ניט נאָר דאָס וואָס מיר קאָנען געבן, נאָר אויך דאָס וואָס מיר מוזן געבן.

און איצט גייט גאַרדין איבער צו זאָגן זיינע מיינונגען וועגן גאַלדפאָדען און די אַנדערע יידישע פּיעסן-שרייבער:

„ה' גאַלדפאָדען האָט זיך פאַרדינט אַ שיינעם נאָמען אין דער דייטש-יידישער ליטעראַטור (אַזוי האָט האָט מען דאַמאַלט גערופן יידיש. באַמער-קונג פון ז. ז.). דאָך באַהיט מיך גאָט צו רויבן עפעס פאַר זיך פון זיין רום און גייסטיקן רייכטום. די קליינע ווערק, וועלכע איך גיב דעם יידישן טעאַטער, געהערן מיר, און קיינמאַל וועל איך ניט פאַלן אַזוי נידעריק, אַז איך זאל וועלן עפעס געניסן ביי די יידישע דראַמאַטורגן. יא, איך שעם זיך ניט צו ווידערהאַלן אייער אויסרוף, ה' הימעלפאַרב, „גאַלדפאָדען איז ניט גאַרדין און גאַרדין איז ניט גאַלדפאָדען“.

אַ קינד, אַ מענטש, וואָס איז גייסטיק ניט אַנטוויקלט, דער וואָס האָט ניט קיין עסטעטישן געשמאַק, זיי קענען ניט פאַרשטיין דעם אינהאַלט און די וויכטיקייט פון אַן אמת איינפאַך לעבנסבילד... זיי פאָדערן נאָר אותות ומופתים, באַבע מעשות, איבערראַשנדע סצענעס, איבערפליסיקע עפעקטן. זיי מוז מען געבן אַן אומגעוויינלעכע פאַרוויקלונג מיט געהיימניסע, מיט קלאַפּנדיקע, צופּנדיקע צוזאַמענשטויסונגען און אַן אומנאַטירלעכע, אומ-גלויבלעכע אַנטוויקלונג... די צווער און אויך פיל פון די יידישע שוישפילער פאַרשטייען נאָר די אויסערלעכע דערשיינונגען פון דעם מענטשנס לעבן.

זלמן זילבערצווייג

די אינערלעכע באוועגונגען פון זיין נשמה זיינען פאר זיי אומבאקאנט. פאר אַזעלכע מבינים איז זייער לייכט צו פאַבריצירן דראַמען: קיין אינהאַלט פאַדערט זיך ניט, קיין פסיכאָלאָגישע באַגרינדונג דאַרף מען ניט, קיין שיל-דערונג פון אינערלעכע מענטשלעכע אימפולסן מוז מען ניט האָבן. ניט פון דער האַנדלונג, ניט פון די באוועגונגען און ניט פון דעם פאַרגע-שטעלטן לעבן, קאָנט איר ניט דערקענען ווער פון די העלדן איז שלעכט און ווער איז גוט, ווער האָט אַ שטאַרקן כאַראַקטער און ווער אַ שוואַכן. ניין, דאָס אַלץ דערציילט אייך דער אַקטיאָר מיט „קנאַקענדיקע“ מאַנאַלאָגן. דאָס אַלץ דערקלערט מען אייך נאָר מיט אויסעראַדנטלעכע עפעקטן, גע-שרייען... קיין אינהאַלט האָט ניט די דראַמע. קיין אידעע האָט דער אויטאָר אייך ניט צו זאָגן, דעריבער פירט ער אייך אַרויס וויפּל פּערזאָנען ער וויל, און גיט אייך עפעקטנע סצענען, אַז עס זאָל כאַפּן ביז 12 אַ זייגער אין דער נאַכט... די העלדן האָבן קיין שייכות ניט איינס צו די אַנדערע. געבויט איז אַלץ אָן אַ פּלאַן. צונויפּגעשטעלט אַקוראַט ווי דער קאַסטיום פון אַ קלאָון פון פאַרשיידענע רויטע, בלויע, גרינע שטיקלעך. דעריבער איז לייכט מיט אַזאַ ווערק צו טאָן וואָס מען וויל: גרעסער מאַכן, קלענער מאַכן, פאַרלענ-גען, פאַרקירצן. איז אייך ווייניק, קומט צו נאָך אַ פּערזאָן און זינגט אייך נאָך אַ קופּלעט. איז נאָך ווייניק, גיט מען נאָך עטלעכע טענץ און מען זינגט נאָך לידלעך... נאָך וואָס דאַרף מען די פּערזאָנען? וואָס דערקלערן זיי? וואָס פאַראַ סמיכתּ הפרשה קומט דאָ פאַר? נאָך וואָס פירט זיי אַרויס דער אויטאָר? וויפּל איז נאַטירלעך זייער דערשיינען? דאָס פּרעגט קיינער ניט, און עס האָט צו קיינעם ניט, אַבי די סצענעס זאָלן קלאַפּן...

פאַרשטייט זיך, אַז וויבאַלד קיין אינהאַלט איז ניטאַ, קיין פּלאַן, קיין אידעע, קיין פסיכאָלאָגישן אמת דאַרף מען ניט, איז זייער גרינג צו שרייבן דראַמען פון דעם לעבן פון אַלע פאַרשיידענע געזעלשאַפטן, קיסרים, גראַפּן, היסטאָרישע העלדן, רוסישע סטודענטן, חסידים, צייגניער, פּויערים. אַלע קאָנען שרייען טאַנצן און זינגען קופּלעטן... מען דאַרף נאָר, אַז דער קייזער זאָל גיין מיט אַ לאַנגן מאַנטל און זאָל ריידן אַ ביסל קוגל-דייטש, און דער חסיד זאָל טראָגן אַ בעקעשע און זאָל קראַצן די פּאה... אַנדערע דראַמאַטורגן נעמען אַ פאַרטקע דראַמע, צום ביישפּיל פון דעם לעבן פון גראַפּן און

די וועלט פון יעקב גארדין

הערצאגן, און „זעצן“ דאָס איבער אין יידישן לעבן... עס איז ניט שווער, דעם גראַף גיט מען אַ נאַמען אָנשטאַט „פּרידריך“ — געצל, אָנשטאַט באַקבערד גיט מען אים באַרד און פּאות, און עס איז שוין פּאַרטיק... זייערע אַריגינעלע פּיעסן זיינען אויך נאָר אויסערלעכע קאַריקאַטוריסטישע שילדערונגען... זיי קענען ניט, ווייסן ניט און פּאַרשטייען ניט דעם אינער־לעכן אינהאַלט פון די דערשיינונגען, וועלכע זיי ווילן אויסדריקן...”

און דאָ דערציילט גארדין אַ זאַך, וועלכע איז זייער טשיקאַווע און ווייזט וואָס פּאַראַ מיינונג ער האָט וועגן גאַלדפּאַדענען אַלס דראַמאַטורג. צווישן גאַלדפּאַדענס פּיעסן איז פּאַראַן איינע, וואָס הייסט „משיח צייטן“. דער סוזשעט פון דער פּיעסע איז פּאַרבונדן מיט איבערוואַנדערונגען פון איין לאַנד אין אַ צווייטן. די ערשטע דריי אַקטן קומען פּאַר אין רוסלאַנד, דער פּערטער אַקט אין אַמעריקע און דער פינפטער אין ארץ ישראל. אין דעם לעצטן אַקט פּראָפּאָגאַנדירט גאַלדפּאַדען פּאַר דער „חיבת ציון-אידעע“. פיל שטעלן פון דער האַנדלונג אין אַמעריקע טראַגן אַן אויטאָביאָגראַפֿישן כאַ־ראַקטער און ווייזן, אַז גאַלדפּאַדען איז ניט געווען צו אָפּטימיסטיש וועגן אַמעריקע. אַלנפּאַלס איז דאָס איינע פון די געציילטע אַריגינעלע גאַלדפּאַדען־פּיעסן, ווייל מערסטנטייל האָט דאָך גאַלדפּאַדען גענומען זיינע פּיעסן אַדער פון אַנדערע פּיעסן אַדער פון פּאַרטיקע ביבלישע אַדער היסטאָרישע סוזשעטן. אויך די פּיעסע „משיח צייטן“ האָט גארדין באַאַרבעט, און אַט וואָס ער זאָגט וועגן אַריגינאַל פון דער פּיעסע און זיין באַאַרבעטונג:

„דעריבער מיינע הערן, ווען איך האָב גענומען באַאַרבעטן גאַלדפּאַדענס ווערק „משיח צייטן“, האָב איך געמוזט אויפּשרייבן אַ גאַנץ נייע דראַמע, פון אָנהייב ביזן אויסלאַז, פון ערשטן וואָרט ביזן לעצטן. נייע טיפּן, נייע כאַראַקטערן, נייע געדאַנקען, נייע ווערטער. (אונטערגעשטראַכן פון מיר — ז. ז.). שרייבט מען שוין אַ לעבנסבילד, וויל מען שוין יאָ אויסדריקן אַ געדאַנק מיט די ווערטער „משיח צייטן“, דאַרף מען עפעס קענען און עפעס פּאַרשטיין, אַז די אידעע פון „משיח צייטן“ קאָן ניט אויסגעדריקט ווערן מיט קופּלעטן, פאַלשע פּאַרטייאישע מיינונגען, פּאַטריאַטישע לידער פון „אתה בחרתנותדיקע געדאַנקען“.

און גארדין פּאַרענדיקט זיין באַשולדיקונגס־אַקט קעגן גאַלדפּאַדענען מיט די פּאַלגנדיקע ווערטער:

זלמן זילבערצווייג

„אין דער פיעסע „משיח צייטן“ געהערט דעם ה' גאלדפאדען נאָר דער נאָמען און אייניקע קופלעטן, אַלץ איבריִקע איז פאַרפאַסט פון יעקב גאַרדין“.

די „אַרבייטער צייטונג“, וואָס האָט געדרוקט גאַרדינס דערקלערונג, גיט צום סוף צו, אַז מען זאָל ניט מיינען, אַז זי האָט געדרוקט גאַרדינס אַרטיקל דערפאַר, ווייל זי איז מסכים מיט אים אָדער פאַראינטערעסירט אין דער פראַגע. די צייטונג איז אָפן פאַר אַן אַנשטענדיקן ענטפער צו גאַרדינען און אויך אויף אַ ליטעראַרישער קריטיק איבער גאלדפאָדענס דראַמען און זייער ווירקונג אויף די „זשאַרגאָן־שפרעכנדע“ יידן, און אַלץ דערפאַר, ווייל די דיסקוסיע באַשעפטיקט אַ געוויסן טייל פון די יידישע טעאַטער־באַזוכער. איך האָב אין גאַרדינס ענטפער אונטערגעשטראַכן אַ געוויסע שטעל, ווייל פון איר איז עפעס ניט פאַרשטענדלעך. גאַרדין דערציילט איינפאַך, אַז די גאַנצע פיעסע איז זיינע, און אַז געבליבן פון גאלדפאָדען איז נאָר דער נאָמען און אייניקע קופלעטלעך. ווייטער אַלץ איבעריקע, הייסט עס, האָט געטיגט אויף כפרות. פרעגט זיך אַ פראַגע פאַרוואָס האָט גאַרדין זיך באַגונגט מיט צוגעבן צו זיין פיעסע זיין נאָמען בלויז אַלס באַאַרבעטער און צונעמען גאלדפאָדענען פאַר אַ שותף בלויז דערפאַר, ווייל די פיעסע טראַגט דעם זעלבן נאָמען, וואָס גאלדפאָדען האָט איר געגעבן, און עס זיינען געבליבן בלויז אייניקע קופלעטן, וועלכע גאַרדין האָט לייכט געקאָנט אַרויסוואַרפן און אַנשרייבן אייגענע, ווייל די מלאכה האָט ער דאָך אויך געקענט.

אינטערעסאַנט זיינען אין גאַרדינס ענטפער נאָך צוויי זינד, וועלכע ער וואַרפט פאַר די דראַמאַטורגן פון יענער צייט:

- 1) דאָס וואָס זייערע פיעסן זיינען ניט פסיכאלאָגיש באַגרינדעט.
- 2) דאָס, וואָס די העלדן פון זייערע פיעסן זיינען גרים, איבערגעפירט פון ניט־יידישן לעבן, און בלויז די נעמען פון די העלדן זיינען פאַריידישט. גראַד די זעלבע צוויי זינד האָבן פיל קריטיקער שפעטער פאַרגעוואַרפן גאַרדינען בנוגע זיינע פיעסן, און דאָך האָט ביי זיין לעבן קיינער אים ניט באַאַרבעט, ביז סאַמע אין די לעצטע יאָרן. אַ סך יאָרן נאָך זיין טויט, האָט מאַריס שוואַרץ⁴⁰ זיך דערלויבט איבערצואַרבעטן גאַרדינס פיעסן, אַזוי

די וועלט פון יעקב גארדין

אויך דאס יידישע טעאטער אין סאָוועטישן קיעוו,⁴¹ און נאָך שפּעטער דער פּיעסן־שרייבער ישראל ראָזענבערג.⁴²

אַבער גאַרדינס בריוו־אַרטיקל איז ניט פאַרשוויגן געוואָרן. ערשט איצט האָט זיך אָנגעהויבן וועגן דעם גאַנצן ענין אַ גרויסע דיסקוסיע, וואָס האָט אויפגעשטורעמט די דאַמאַלטיקע יידישע גאַס אין ניו יאָרק.

קאפיטל זעקס

גארדינס צווייטע באארבעטע גאלדפאדען-פיעסע ווערט מער ניט אויפגעפירט

די אַקטיאָרן האָבן ניט געשפּילט גאַרדינס באַארבעטונג, נאָר גאַלד-פּאַדענס אַריגינאַל — אַ דיסקוסיע אין וועלכער עס זיינען פאַרמישט געוואָרן יעקב מילך און לואי מילער — גאַרדין נעמט אָן אַ פּוּל מויל מיט וואַסער — דאָס טעאַטער שטעלט ניט „משיחס צייטן“ פּוּן גאַלדפּאַדען אין גאַרדינס באַארבעטונג.

גאַרדין האָט געמיינט, אַז דערמיט וואָס ער האָט אַזוי אונטערגעשטראַכן זיין וויסן ווי אַזוי מען דאַרף שרייבן אַ פיעסע און געמאַכט אַש און בלאַטע פּוּן אַלע דאַמאַליקע שרייבער פאַר דער יידישער בינע, און אויך דערמיט וואָס ער האָט עפּנטלעך דערקלערט, אַז ווען ער האָט גענומען באַארבעטן אברהם גאַלדפּאַדענס פיעסע „מליץ יושר“, האָט ער זי אינגאַנצן איבערגע-שריבן וואָרט פאַר וואָרט, האָט ער איינגעשטילט דעם שרייבער פּוּן דעם בריוו אין רעדאַקציע.

גאַרדין, וועלכער איז שטענדיק געווען אַ שטאַרק איינגעגלויבטער אין זיך, ווי מיר וועלן עס שפּעטער זען אין זיינע קאַמפּן מיט אב. קאַהאַן און אַנדערע, איז געווען זיכער, אַז איצט וועט שוין קיינער ניט וואַגן אים אַ וואָרט צו ריידן וועגן דעם, וואָס ער האָט גענומען און אויפגעפירט אַ גאַלד-פּאַדען-פיעסע און זי אינגאַנצן איבערגעענדערט, אַבער דער סענטימענט פאַר גאַלדפּאַדענען איז דאַמאַלט געווען צו גרויס אין יידישן קוואַרטאַל, אַז מען זאָל אַזוי פאַרשווייגן דאָס געשעעניש.

אויף גאַרדינס אַרטיקל האָט געענטפּערט איינער, וואָס האָט דאַמאַלט געשפּילט אַ גאַנץ לייטישע ראַל ביי דער יידישער אינטעליגענץ אין ניו יאָרק, דער שרייבער יעקב מילך, וועלכער איז נאָך געווען אַ סאָציאַליסט אין

די וועלט פון יעקב גארדין

דער אלטער היים, אין פוילן, און האָט אין אַמעריקע זיך אויך געקוהלט אין די סאָציאַליסטישע קרייזן.

מילך האָט באלד דערויף אָפּגעדרוקט אין „אַרבייטער צייטונג“ אַ בריוו, אין וועלכן ער האָט געזאָגט:

„איך קען ניט גאַלדפּאַדענס „מליץ יושר“. איך ווייס אויך ניט אויב גאַרדין האָט אים באַאַרבעט. איך וויל אַלזאָ ניט זאָגן מיין מיינונג איבער דער פּיעסע גופא, צי האָט זי גאַרדין ווירקלעך באַאַרבעט צי ניט. איך וויל נאָר איצט פּרעגן ביי ה' גאַרדין עטלעכע פּראָגן:

(1) איך קען גאַרניט פאַרשטיין צו וואָס דאַרף דאָס גאַרדין איבערהויפט באַאַרבעטן גאַלדפּאַדענס דראַמען? אויב ער געפינט, אַז גאַלדפּאַדענס פּיעסן האָבן ניט די אַלע מעלות וואָס אַ פּיעסע דאַרף האָבן, זאָל ער זיי פאַרוואַרפּן און אויפּשרייבן נייע. צי קאָן דען ניט ה' גאַרדין אויפּשרייבן אַ נייע פּיעסע, וועלכע זאָל זיין „אַן אמת לעבנסבילד מיט ריכטיקע טיפּן גענומען פון דער נאַטור“ און טאַקע אויך מיט נייע נעמען? צו וואָס זיך באַנוצן מיט פּרעמדע נעמען?

(2) פאַרוואָס פאַרלאַנגט עפעס ה' גאַרדין, אַז מען זאָל אים גלויבן אויפן וואָרט? עס איז שוין אַ צייט מיט יאָרן ווי גאַלדפּאַדענס פּיעסן ווערן גע-שפּילט אויף דער יידישער בינע און זיי האָבן שטענדיק געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג, און איך ווינטש נאָך היינט, אַז אַלע יידישע „טו אַרדער“ נאָוויץ באַשטעלונג] שרייבער זאָלן, ווען ניט קיין בעסערע, על כל פנים קיין ערגערע, ניט שרייבן, און דאָ קומט פּלוצלינג ה' גאַרדין און דערקלערט, אַז זיי זיינען ניט גענומען פון לעבן, אַז עס זיינען ניט קיין ריכטיקע טיפּן און אַזוי ווייטער. וואו זיינען די פאַקטן?

הימעלפאַרב [וועלכער האָט אָנגעהויבן דעם טומל מיט זיין בריוו אין רעדאַקציע צו גאַרדינען], האָט געפּרעגט, מיט וועלכע רעכט שרייבט זיך צו גאַרדין די באַאַרבעטונג פון „מליץ יושר“, בעת ער, גאַרדין, האָט גאַר-ניט באַאַרבעט, און אין איין וועגס פּרעגט ער אים אויך שוין צי וועט (גאַלדפּאַדענס צווייטע פּיעסע) „משיחס צייטן“ אויך ווערן אַזוי באַאַרבעט. יעדער איינער קאָן דאָ זען, אַז די הויפט־פּראָגע באַציט זיך אויף „מליץ יושר“, און ווען גאַרדין האָט שוין יאָ געפונען פאַר נייטיק צו דערקלערן,

זלמן זילבער צווייג

האָט ער דאָך על כל פנים געדאַרפט זיך באַציען אויף דער הויפט־פּראָגע. וואָס זשע האָט גאַרדין געטאָן? ער האָט אָנגעשריבן אַ גאַנצן אַרטיקל, וואָס אַ פּיעסע דאַרף זיין, און פּירט אויס, אַז די „משיחס צייטן“ וואָס מיר וועלן קירצלעך דערלעבן (צו זען אויף דער בינע), זיינען דאָס טאַקע מיט אַלע פּיטשעווקעס באַאַרבעט פון אים. מילא, צי דאָס אַלץ איז אמת, וועלן מיר זען, אַז מיר וועלן דערלעבן משיחס צייטן (דאָס הייסט, ווען די פּיעסע וועט אויפגעפירט ווערן, באַמערקונג פון ז. ז.), אָבער וואָס איז מיט דעם „מליץ יושר“, ה' גאַרדין? צי בלייבט עס אַ „מליץ יושר“ פאַר גאַלדפאַדענען אַדער ניט?

ווען מען צעקייט גוט יעקב מילכס בריוו איז עס אַ פשוטע אַנקלאַגע קעגן גאַרדינען, אַז ער איז באַגאַנגען אַ פּלאַגיאַט, ווייל מילך ווייט אָן, אַז גאַרדין האָט געזאָגט וועגן דעם וואָס ער האָט געטאָן מיט דער פּיעסע, אויף וויפל ער האָט זי באַאַרבעט, אָבער גאַרדין האָט אָנגעגעבן אויף איר זיין נאַמען אַלס באַאַרבעטער. געדאַרפט וואָלט מען רעכענען, אַז גאַרדין וועט זיך פילן אַזוי אָנגעגריפן פון מילכס בריוו, אַז ער וועט אים באַלד ענטפערן. אָבער עס זיינען אַוועק אייניקע וואָכן און גאַרדין האָט אים ניט געענטפערט. אַריינגעמישט אין דער דיסקוסיע האָט זיך גאַר דער דאַמאַלט־באַרימטער לואי מילער,⁴³ וועלכער האָט אָפּגעדרוקט וועגן דעם ענין אַ גאַנצן אַרטיקל אין וועלכן ער זאָגט:

„מיט דעם טאָן פון אַ וואַזשנעם רב הייבט גענאָסע מילך אָן זאָגן גאַר־דינען מוסר פאַר דער חוצפה אויסצובעסערן גאַלדפאַדענס שטיק. איבריגנס איז פון מילכס „באַמערקונג“ ניט אינגאַנצן קלאָר צי ער בייזערט זיך אויף גאַרדינען, ווייל ער האָט איבערגעמאַכט גאַלדפאַדענס שטיק, צי דערפאַר, ווייל ער האָט זיי ניט איבערגעמאַכט. יעדנפאַלס פּריקאָזעוועט [באַפעלט] ער גאַרדינען מיט אַ שטרענגן טאָן צו ענטפערן אים צי גאַלדפאַדען צי אָן אַנדערער איז דער פאַרפאַסער פון „מליץ יושר“.

איך וויל דאָ ניט פאַרטיידיקן גאַרדינען, ווען עס איז אמת, וואָס הימעל־פאַרב זאָגט, אַז „מליץ יושר“ ווערט געשפילט אַזוי ווי זיין טאַטע גאַלדפאַדען האָט עס געשריבן, פרייט דאָס מיך אין די אינטערעסן פון גאַרדינען. יעדער, וואָס האָט געזען דאָס שטיק און פאַרשטייט וואָס אַ שטיק דאַרף זיין, ווייסט

די וועלט פון יעקב גארדין

גאנץ גוט, אז עס איז ניט פיל ערע צו רופן זיך איר פארפאסער און נאך ווייניקער ערע זיך צו שרייבן אלס איר רעדאקטאר. און ווען גענאסע מילך, וואלט אַנשטאַט צו דערקלערן שטאַלי, אז ער האָט ניט געזען „מליץ יושר“, וואלט ער טאַקע אַוועק עס זען, און וואלט זיך גוט צוגעקוקט, ווי צום ביישפּיל. אַ מאַן, נאָכדעם ווי מען האָט אים דאָרט (לויט דער האַנדלונג פון דער פּיעסע) פאַראורטיילט צום טויט, הייבט אָן פון האַרץ-קלעמעניש און יסורים צו טאַנצן אַ קאַזאַצקע און זינגען פּריילעכע קופּלעטן, דאָן וואלט ער זיך זיכער פאַרשפּאַרט די מי לעכערלעך צו מאַכן און פאַדערן, אז גאַרדין זאָל אים „באַווייזן מיט פאַקטן“, אז דאָס שטיק איז ניט קיין „לעבנסבילד“ מיט ריכטיקע טיפּן גענומען פון דער נאַטור.

און דאָ קומט אַרויס מילער מיט אַ נייע מעשה, וואָס וואַרפט אַ מאַדנע ליכט אויף דער גאַנצער געשיכטע.

מילער זאָגט, אז וואָס אַמבאַלאַנגט פאַרוואָס גאַרדין האָט אַנגעגעבן, אז ער האָט איבערגעמאַכט גאַלדפּאַדענס פּיעסע „מליץ יושר“, האלט ער, מילער, אז אויב ניט מילך, האָט אַלנפּאַלס די „אַרבייטער צייטונג“ געקאַנט זיך דערוויסן די אורזאַך וואָס נאָכדעם ווי גאַרדין האָט אַנגעגעבן זיין נאָמען אלס באַאַרבעטער, האָט מען פאַרט פון דער בינע געזען די פּיעסע ניט אין גאַרדינס באַאַרבעטונג, נאָר אַזוי ווי גאַלדפּאַדען האָט זי געשריבן. די אורזאַך איז אַ גאַנץ איינפאַכע; די אַקטיאָרן האָבן אַרויסגעוואָרפּן אַלץ וואָס גאַרדין האָט דאָרט איינגעשטעלט, און האָבן צוריק אַריינגעשטעלט אַלץ וואָס גאַרדין האָט אַרויסגעוואָרפּן.

פון דעם איז צו זען, אז די אַקטיאָרן, וועלכע עס איז אַ פנים בעסער געפעלן גאַלדפּאַדענס טעקסט, האָבן ניט געלייגט קיין שום אַכט אויף גאַרדינס באַאַרבעטונג, אויף וועלכן זיי האָבן געמאַכט פּראָבן, און אז עס איז געקומען צום שפּילן, האָבן זיי געזאָגט די אַלטע, גאַלדפּאַדען-פּראָזע, מאַכנדיק אָבער פאַראַנטוואָרטלעך דערפאַר גאַרדינען, וועמענס נאָמען עס איז געשטאַנען אין די אַנאַנסן און אויף די אַפּישן אלס באַאַרבעטער פון דער פּיעסע.

אַפּגעוואָשן דעם גאַנצן פּלעק פון גאַרדינס פאַראַנטוואָרטלעכקייט,

נעמט זיך ערשט מילער ריידן וועגן גאלדפאדענען און גארדינען און זייער באדייט.

„עס איז לעכערלעך צו פארגלייכן גארדינען מיט גאלדפאדענען — שרייבט מילער — ווער פון זיי עס האט א ריכטיקערן באגריף וועגן די אויפגאבן פון דער אמתער קונסט. אויב גאלדפאדענען געהערט די ערע, אז ער האט באשאפן די יידישע בינע, ליגט אויך אויף אים די שאנד, אז די בינע, ווי ער האט איר באשאפן און ווי זי עקזיסטירט נאך היינט צו טאג, איז ניט מער ווי א קאריקאטור אויף דעם, וואס א בינע דארף זיין... זיין [מילכס] ארגומענט, אז גאלדפאדענס פיעסן „האבן שטענדיק געהאט אויף דער יידישער בינע א גרויסן דערפאלג“, איז די טרויעריקסטע פון אלע זיינע „באמערקונגען“. ווען מען דערמאנט זיך וועלכער מין קונסט באגייסטערט און האט א דערפאלג ביי אונדזער יידיש פובליקום.“

און ווייטער טענהט מילער, אז ער פארשטייט ניט מילכס טענה מיט וועלכן רעכט גארדין האט באארבעט גאלדפאדענס פיעסע, אין דער צייט, וואס דער זעלבער מילער באארבעט פריי פאר דער „ארבייטער צייטונג“ דעם בארימטן ראמאן פון פריץ סמאלענסקין „קבורת חמור“, וואס האט זיך גראד דאמאלט געדרוקט אין מילכס פרייער יידישער באארבעטונג, דאס הייסט, אז עס בלייבט לדור דורות, אין דער צייט וואס גארדינס באארבעטונג פון גאלדפאדענס פיעסע ווערט ניט געדרוקט, נאר בלויז געשפילט, און זי לעבט נאר, הייסט עס, אזוי לאנג ווי זי ווערט געשפילט, ניט לענגער!

אויך איצט האט גארדין ווידער זיך ניט אריינגעמישט אין דער דיסקוסיע ווי עס וואלט זיך גארניט געהאנדלט וועגן אים, אבער דערפאר האט מילך ווידער געענטפערט, און אין זיין ענטפער דריקט ער אויס זיין פארוואונדערונג וואס גארדין האט ניט געפונען פאר נייטיק אים צו ענטפערן, נאר געענטפערט האט אים גאר א זייטיקער מענטש, מילער, און ער פרעגט ווידער נאך אמאל די זעלבע פראגן: 1) צו וואס האט גארדין געדארפט באארבעטן גאלדפאדענס פיעסן, ווען ער האלט, אז זיי טויגן ניט. זאל ער טאקע אליין אויפשרייבן, נייע, בעסערע פיעסן און מיט נייע נעמען; 2) פארוואס וויל גארדין, אז מען זאל אים גלייבן אויפן

ווארט, אז גאלדפאדענס פיעסן טויגן ניט. דאס פאלק, וואס האט שטענדיק געהאט הנאה פון גאלדפאדענס פיעסן און וואס ווייסט, אז זיי האבן שטענדיק געהאט דערפאלג, האלט, אז גאלדפאדענס פיעסן טויגן יא און זאל גארדין אויפוויזן פארוואס זיי טויגן ניט; 3) פארוואס שרייבט גארדין זיין נאמען אלס באארבעטער פון גאלדפאדענס „מליץ יושר“ אין דער צייט וואס אין דער ווירקלעכקייט האט מען געשפילט דעם טעקסט פון גאלדפאדענען.

מילך האלט דעריבער, אז ער האט ניט געקראגן קיין ענטפער אויף די אלע פראגן, וועלכע ער האט געשטעלט גארדינען, און אויף דעם פארווארט פון מילערן פארוואס ער האט טענות צו גארדינען פארוואס יענער האט באארבעט גאלדפאדענען אין דער צייט וואס ער, מילך, באארבעט פריי סמאלענסקינס ראמאן, ענטפערט מילך, אז ער האט ניט קיין טענה, אז גארדין האט ניט געהאט קיין רעכט צו באארבעטן גאלד-פאדענען, ער האט נאר די טענה פארוואס גארדין האט אים באארבעט אין דער צייט, וואס ער האלט ניט פון זיין שרייבן, און וואס כאטש גארדין האט אָנגעגעבן זיין נאמען אלס באארבעטער, האט מען פאקטיש געשפילט גאלדפאדענס „מליץ יושר“ אזוי ווי גאלדפאדען האט עס אָנגעשריבן, און בנוגע זיין, מילכס באארבעטונג פון סמאלענסקינס ווערק, האט ער עס באארבעט דערפאר, ווייל עס געפעלט אים יא. ער האלט, אז ער, מילך, וואלט אזוי ניט געקאנט שרייבן, און פריי באארבעט האט ער עס דערפאר, ווייל אויף יידיש זיינען ניטאָ אלע נייטיקע אויסדריקן, אויסער דעם, איז דאך סמאלענסקינס ווערק געשריבן אין העברעאיש, און ער, מילך, האט עס איבערגעזעצט אָדער פריי באארבעט אין יידיש, אין דער צייט, וואס גאלדפאדענס „מליץ יושר“ איז דאך באלד געשריבן אין יידיש.

קורץ, גארדין האט ווידער דערויף ניט געענטפערט. אָבער די צווייטע פיעסע פון גאלדפאדען, „משיח צייטן“, וועלכע גארדין זאל אויך האבן איבערגעארבעט, איז קיינמאל ניט אויפגעפירט געוואָרן.

דאס איז פאקטיש דער בעסטער ענטפער. אין זיין קאמף קעגן גאלד-פאדענען האט גארדין פארלוירן.

די וועלט פון יעקב גארדין

גארדינען איז שפעטער אויסגעקומען צו פירן אן ענלעכן קאמף מיט א צווייטן יידישן דראמאטורג, מיט קאבריןען, אבער וועגן דעם א ביסל שפעטער.

איצט קומען מיר צו א פעריאד אין גארדינס לעבן, ווען זיין נאמען האט אנגעהויבן צו שיינען. מיר קומען צו דער ערשטער גארדין־פיעסע, וואס האט אים געמאכט בארימט אויף אלע יידישע בינעס און ניט נאר אין אמעריקע, נאר איבער דער גאנצער וועלט, צו דער אויפפירונג פון יעקב גארדינס „דער יידישער קעניג ליר“.

קאפיטל זיבן

„יידישער קעניג ליר“ עפנט פאַר גאַרדינען די יידישע וועלט-בינע

די אַקטיאָרן האַלטן ניט פון דער פּיעסע ווען גאַרדין לייענט זי פאַר — די פּיעסע איז באַארבעט פון שעקספּירס „קעניג ליר“ און אַ דייטשע פּיעסע — די ערשטע פּיעסע אין וועלכער גאַרדין לאָזט אַרײַנעמען דעם מוזיקאַלישן עלעמענט — די ראַל „דוד משהלעס“, וואָס האָט יעקב פ. אַדלערן באַרימט געמאַכט.

עס איז ריכטיק, אַז כראָנאַלאָגיש איז דער „יידישער קעניג ליר“ יעקב גאַרדינס דריטע אויפגעפירטע פּיעסע, אָבער גייסטיק, מאַראַליש, וואָלט זי געדאַרפט פאַרעכנט ווערן אַלס גאַרדינס ערשטע געשפּילטע פּיעסע, ווייל ערשט מיטן „יידישן קעניג ליר“ האָט זיך גאַרדין איינגעביסן אין יידישן טעאַטער און אָנגעהויבן פאַרנעמען דעם אויבנאָן, ביז ער איז געקרוינט געוואָרן מיטן טיטל „דער רעפּאַראַטאַר פון דער יידישער בינע“ און זיין נאָמען איז געוואָרן פּאָפּולער אין איין ריי מיט אברהם גאַלדפּאַדען, דער גרינדער פון יידישן טעאַטער.

עס איז שוין אין די פּריערדיקע קאפיטלען געשילדערט געווען, ווי אַנטציקט די אַקטיאָרן זיינען געווען פון גאַרדינס נייע פּראָזע צו וועלכער זיינען, ביז צו אים, ניט געווען צוגעוואוינט. און כאָטש זיינע פּיעסן האָבן ניט געבראַכט קיין מאַטעריעלן דערפּאָלג, זיינען אָבער ביידע ערשטע פּיעסן „סיביריאַ“ און „דער פּאַגראַם אין רוסלאַנד“ געווען אַ גרויסער מאַראַלישער דערפּאָלג צוליב דעם נייעם טאָן, וואָס גאַרדין האָט אין זיי אָנגעשלאָגן. אָבער פאַרט וואָלט גאַרדין דורך אַט די צוויי פּיעסן געבליבן ניט מער ווי אַן עפּיזאָדישער דראַמאַטורג, ווי עס זיינען געבליבן אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער אַנדערע שרייבער, וועלכע האָבן אויך

זלמן זילבער צווייג

געשריבן לעבנס-פיעסן, א שטייגער ווי באַזעלינסקי⁴⁴ מיט זיין „משוגענע אויס ליבע“, ישראל באַרסקי⁴⁵ מיט די דריי פיעסן, ד"ר בן ציון מיט 8 פיעסן, רודאָף מאַרקס מיט 12 פיעסן, אַדאַם מעסקאָ⁴⁶ און אַנדערע, שוין אָפּגערעדט פון מענדעלע מוכר ספרימס פרוווי אויפן דראַמאַטורגישן געביט מיט צוויי פיעסן. דאָס זיינען אַלץ געווען פיעסן נאָך פאַר גאַרדינען אַדער אין דער זעלבער צייט ווי זיינע ערשטע פיעסן.

זיין אָנגעזעענע פּאָזיציע אַלס דראַמאַטורג, דאָס אַרױפּשטייגן אויפן דראַמאַטורגישן טראַן הייבט זיך אָן ביי גאַרדינען מיטן „ידישן קעניג ליר“, און אינטערעסאַנט ווי גאַרדין האָט באַלד געכאַפט דעם שניט, אַז זיין דערפאַל אַלס דראַמאַטורג איז געזיכערטער, ווען ער וועט אָנשטאַט אייגענע טעמעס, אייגענע דורכגעטראַכטע און דורכגעפילטע סוזשעטן, בעסער באַנוצן סוזשעטן, וועלכע זיינען באַהאַנדלט געוואָרן פון אַנדערע דראַמאַטורגן, און האָבן באַוווּן צו דערגרייכן אויף דער בינע דעם גרעסטן דערפאַל. און אויב שוין יאָ נעמען ביי אַנדערע דראַמאַטורגן, איז גאַרדין ניט געאַנגען ווי זיינע פאַרגענגער, לאַטיינער און הורוויץ, צו נעמען ביי אַבי וועמען, ביי אַ ליאַדע פיעסן-שרייבער, וועמענס פיעסע עס איז צופעליק געדרוקט, נאָר ער, גאַרדין, איז באַלד געאַנגען צום „קעניג פון דער דראַמאַטורגיע“, צום גרעסטן טעאַטער-גאון, צו דעם וועלט-ריז וויליאַם שנקספיר.⁴⁷

גאַרדין איז אַזוי באַהערשט געוואָרן פון שעקספירס דראַמע, וועלכע ער האָט באַנוצט פאַר דער קאַנווע פון זיין פיעסע, אַז ער האָט אַפילו דעם נאָמען פון דער אַריגינעלער דראַמע ניט געענדערט, נאָר בלויז צוגעגעבן צום נאָמען „דער יידישער“.

עס איז שווער צו גלייבן, אַז אין יענער צייט, ווען דער גרעסטער טייל פון יידישן טעאַטער איז באַשטאַנען פון אַ וועלטלעך-קולטורלאַזן עלעמענט, וואָס האָט העכסטנס געהאַט אַ שטרענג יידישע דערציאונג און טייל אויך יידישע בילדונג, זאָל ער האָבן געוואוסט פון דעם מחבר שעקספיר און געוואוסט, אַז עס איז דאָ אַזאַ דראַמע ווי „קעניג ליר“.

אַט ווי גאַרדין אַליין כאַראַקטעריזירט זיין דאַמאַליקן טעאַטער-עולם : „נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג פון „קעניג ליר“, האָב איך געהערט

די וועלט פון יעקב גארדין

ווי אן אלטער ייד האָט געזאָגט: „אַ גוט שטיק, ס'איז אַ מוסר פון לעבן.“
— איך דאַנק אייך — האָב איך אים געזאָגט מיט פרייד.
— וואָס איז מיט אייך די שמחה? — האָט דער ייד מיך געפרעגט.
— איך בין דער אויטאָר — האָב איך געענטפערט דעם ייד.
— וואָס הייסט אויטאָר? — האָט דער ייד ווידער געפרעגט.
— איך האָב עס געשריבן — האָב איך אים שוין קלאָר געענטפערט.
— נאָך וואָס האָט איר עס געדאַרפט איבערשרייבן, אַז די אַקטיאָרן
זאָגן עס פון אויסנווייניק? — האָט דער ייד נאָך אַלץ ניט געקאָנט פאַר-
שטיין דעם שייכות צווישן דער פיעסע און מיר.“

טאָ צו וואָס האָט עס גאַרדין געדאַרפט בלייבן ביים נאָמען, צוגעבנדיק
אים בלויז דעם כשר-סטעמפל מיטן צוגאַב „יידישער“? בלייבט איינס פון
ביידע: אָדער גאַרדין האָט געבויט דערויף, וואָס דורך זאָגן אָפן, אַז עס
האַנדלט זיך וועגן אַ פרייע איבערפראַזירונג פון שעקספירס „קעניג ליר“,
וועט ער אַריינציען אין טעאַטער די יידיש-רוסישע אינטעליגענץ, וועלכע
איז יאָ געווען באַקאַנט סיי מיט שעקספירן, סיי מיט זיינע ווערק, און
זיי וועלן זיין פאַראינטערעסירט צו זען וואָס פאַראַ פאַטראַווע גאַרדין האָט
געמאַכט פון דעם אַריגינאַל, אָדער — און דאָס איז אויך ניט אויסגע-
שלאָסן — אַז אַזוי ווי אין יענער צייט האָט מען אויף דער יידישער בינע
געשפילט אַלץ די הורוויץ—לאַטיינער היסטאָרישע אָפערעטן און „אָפערעס“
אין וועלכע עס האָט געשוויבלט אויף טריט און שריט מיט פרינצן, גראַפן
און מלאכים, האָט זיך אויך גענייטיקט אַקעגנצושטעלן אַ קעניג, און אויב
שוין יאָ אַ קעניג, טאָ פאַרוואָס ניט בלייבן טאַקע ביים אַריגינעלן נאָמען
פון וואָנען דער „יידישער קעניג ליר“ איז גענומען געוואָרן?

אַבער עס וואָלט געווען אַ טעות צו מיינען, אַז באַלד ווי גאַרדין האָט
פאַרגעליענט זיין פיעסע פאַר די אַקטיאָרן, האָבן זיי איינגעזען וואָס פאַר
אַ אוצר (און דאָס מאָל — אַ מאַטעריעלן) ער האָט זיי געבראַכט. ניין!
גאַרדין דערציילט אין זיינע זכרונות, אַז ווען ער האָט פאַרגעליענט די
פיעסע פאַר די אַקטיאָרן, האָט איין שוישפילער געזאָגט, אַז די פיעסע
וועט שטיין אויפן אַפיש פון פרייטיק ביו שבת, דאָס הייסט, אַז זי וועט
גיין בלויז די עטלעכע מאָל, וואָס איז אַנאַנסירט אויפן סוף-וואָך-אַפיש,

זלמן זילבערצווייג

ווי מען פלעגט, דאמאלט דרוקן אפישן. אן אנדערער אקטיאָר האָט געזאָגט, אַז ער האָט די פּיעסע געזען וואָרט אין וואָרט אין דייטש פון אַ שרייבער הער שעקספּיר.

און ב. גאַרין, דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער, דערציילט נאָך

ערגערס :

„די אַקטיאָרן — שרייבט ער — האָבן זיך נאָך אַלץ ניט געקאַנט אָפּגעוואוינען פון געדאַנק, אַז אַ נייער פאַרפאַסער איז אַ „יאָלד“, און בשעת גאַרדין (כאַטש ער האָט שוין געהאַט אויפגעפירט צוויי פּיעסן אין יידישן טעאַטער — ז. ז.) האָט פאַרגעלעזן זיין נייע פּיעסע, האָט איינער פון די אַקטיאָרן, און דוקא פון די וויכטיקסטע, געמאַכט דערביי אַזעלכע פּוילע שטיק, אַז די אַנדערע אַקטיאָרן האָבן זיך געהאַלטן ביי די זייטן פון געלעכטער. אַזוי לאַנג ווי דאָס געלעכטער האָט זיך געהערט בעת די קאַמישע שטעלן פון דער פּיעסע, האָט גאַרדין אָנגענומען, אַז דאָס קומט צוליב דעם קאַמישן אינהאַלט, אָבער ווען בעתן פאַרלייענען אַ דראַמאַטישע סצענע, האָט זיך געהערט אַ שטאַרק געלעכטער, האָט שוין גאַרדין אויס־געשפּיצט זיינע אויגן און באַלד אויסגעפונען די אורזאָך. דער שפּאַס פון דעם דערמאַנטן אַקטיאָר איז געווען אַזאַ גראַבער, אַז מען קאָן אים פשוט ניט איבערגעבן אויפן פאַפּיר.“

און אפילו ווען מען איז שוין צוגעטראָטן שפּילן די פּיעסע, האָט גאַרדין אַלץ נאָך ניט געהאַט קיין נחת. יעקב פ. אַדלער, וועלכער האָט געשפּילט די הויפטראָל פון „דוד משהלעס“ („דער יידישער קעניג ליר“), אַ ראַל, וועלכע האָט אים אַזוי באַרימט געמאַכט, האָט זיין אומצופרידנקייט מיט דער פּיעסע אויסגעדריקט דערמיט, וואָס ער האָט זיך אַריינגעשטעלט אייגענע „פּראָזע“. ווען גאַרדין האָט דאָס דערהערט, האָט ער געמאַכט אַדלערן פאַרוואָרפן, און עס איז צווישן זיי פאַרגעקומען אַ צוזאַמנשטויס, פונקט ווי גאַרדין האָט געהאַט בעת דער אויפפירונג פון זיינע פּריערדיקע צוויי פּיעסן. דער צוזאַמנשטויס, ווי לעאָן קאַברין דערציילט, האָט זיך געענדיקט דערמיט, וואָס אַדלער האָט איבערגעבעטן גאַרדינען. אַדלער האָט געוואוסט, אַז אויב ער בלייבט צעקריגט מיט גאַרדינען, וועט גאַרדין אים ניט דער־לויבן צו שפּילן די פּיעסע, און אַדלער האָט שוין דערפּילט, וואָס די פּיעסע

די וועלט פון יעקב גארדין

מיינט פאר אים און ער האָט בעסער געזען דורכצוקומען מיט גארדינען. ווען ס'איז אין אַ פריערדיק קאָפיטל איבערגעגעבן געוואָרן די אייביג-דרוקן וואָס בעסי טאַמאַשעווסקי האָט באַקומען ווען זי האָט געזען גארדינס פיעסע „סיביריאַ“, איז אויך געבראַכט געוואָרן איר אויסדרוק, אַז „די פיעסע איז געווען אַ טרוקענע“. אַט דאָס איז געווען די אַלגעמיינע מיינונג ביי די יידישע אַקטיאָרן אין דער ערשטער צייט וועגן גארדינען. אונדז וועט אויסקומען אַ ביסל שפעטער צו הערן גאַר אַנדערע רייד פון די יידישע אַקטיאָרן וועגן גארדינען, וועמען זיי האָבן שפעטער ממש פאַר-געטערט, אָבער אין דער ערשטער צייט האָבן זיי אַלע געהאַלטן, אַז ער שרייבט „טרוקענע“ פיעסן. די טרוקנקייט איז באַשטאַנען אין דעם — שרייבט ב. גאַרין — „וואָס גארדין האָט ניט דערלויבט אַריינצוהאַקן דועטן, טערצעטן, קוואַרטעטן און די געוויינלעכע האַפקעס פון דער סוברעטיין און דעם קאַמיקער. דאָס הייסט ניט, אַז אין גארדינס שטיקער איז מען זיך באַגאַנגען אַן זינגען אָדער טאַנצן, אַזוי ווי מען איז זיך ניט באַגאַנגען אינגאַנצן אַן אַ קאַמישן עלעמענט. נאָר אַנשטאַט דעם וואָס מען זאָל אַרייבן האַקן פּזמונים סתם אין דער וועלט אַריין, און דער קאַמיקער מיט דער סוברעטיין זאָלן פון דער העלער הויט אַרויספלאַצן אין אַ דועט און אַנהייבן וואַרפן מיט די פּיסלעך, האָט גארדין אַריינגעפירט לידער און טענץ, און דערביי געזען, אַז זיי זאָלן מער אָדער ווייניקער אַריינפאַסן זיך אין דער האַנדלונג“.

דעם ערשטן ערנסטן פרוווי אין דער הינזיכט האָט גארדין טאַקע געמאַכט אין זיין „יידישער קעניג ליר“. דאָ איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט פאַר קאַלעקטיוון געזאַנג, דאָס וואָס מען רופט אַן „געזאַנג בצבור“. דער ערשטער אַקט האַנדלט זיך אין פורים. די גאַנצע משפּחה זיצט ביי דער פורים-סעודה, פאַסט זיך אַ ביסל געזאַנג. איין איידעם איז אַ חסיד און ער קומט אַ ביסל בגלופין מיט נאָך עטלעכע חסידים, פאַסט זיך אַ חסידישער זמר, דער יונגערמאַן, דער לערער, איז אַן אידעאָליסט, אַ פאַנטאַזיאַר וועגן אַ בעסערער וועלט, פאַסט זיך פאַר אים אַ פאַרלומט לידל וועגן פייגל און שטערן, שמאי, דער דינער, איז אַ פריילעכער לונג און לעבער, מעג ער זיך פאַרגינען אַ קופלעטל. מיט איין וואָרט — כאַטש גארדין

זלמן זילבער צווייג

האָט דאָ, צום ערשטן מאל אַריינגעפירט אין אַ היבשער מאַס, געזאָנג און טאַנץ, האָט ער עס אָבער ניט געטאָן פון דרויסן, סתם צוגעקלעבט, נאָר אין געוויסער מאַס אַרגאַניש. דאָס געזאָנג אין „יידישער קעניג ליר“ וואַקסט אַרויס אויטאָמאַטיש פון גאַנג פון דער האַנדלונג פון דער פּיעסע, וואָס קומט פאַר אין „יידישער קעניג ליר“?

דוד משהלעס, אַ רייכער ייד, האָט דריי טעכטער, פון וועלכע צוויי זיינען פאַרהייראַט, איינע מיט אַ פאַרשמאַלצענעם חסיד, אַ לאַ יוצלח, און די אַנדערע מיט אַ דורכגעטריבענעם מתנגד, אַ חריף, אַ „גוטן קאַפּ“, און די דריטע, די יונגסטע, ליבט זיך מיט אַן אויפגעקלערטן יונגמאַן, אַ לערער. דער פאַטער האָט שטאַרק הנאה פון זיינע צוויי עלטערע טעכטער, אָבער צו דער דריטער, דער יונגסטער, באַצייט ער זיך ניט אַזוי גוט, ווייל זי פירט אַ ליבע מיט דעם יונגמאַן, וואָס איז ניט פאַרמעגלעך און שטייט ניט אַן דעם רייכן דוד משהלעס.

דוד משהלעס באַשליסט צו פאַרן מיט זיין פרוי זיך באַזעצן אין הייליקן לאַנד, אין ארץ ישראל, און אַזוי ווי דאָרט וועט ער דאָך מער ניט פירן קיין געשעפטן, גיט ער איבער זיינע געשעפטן און זיין גאַנץ פאַרמעגן צו זיינע צוויי פאַרהייראַטע טעכטער מיט זייערע מענער, וועלכע וועלן זיי צושיקן וויפל זיי וועלן דאַרפן אויף אויסקומעניש אין ארץ-ישראל. די אַלטע לייט האַלטן זיך אָבער ניט אין ארץ ישראל. זיי קומען צוריק, און דאָ ווייזן אַרויס די נייע באַלעבאַטים צו זיי די גרעסטע אכזריות. מען לאָזט זיי מער ניט צוריק צו זייערע געשעפטן, מען גיט זיי ניט אַפּ ניט נאָר זייער פאַרמעגן, נאָר אַפילו ניט קיין מיטלען צום לעבן. ערשט איצט, אין זייער גרעסטער בויט, דערזען די אַלטע טאַטע-מאַמע, אַז זייער אמתער פריינט, זייער איבערגעגעבן קינד, איז זייער יונגסטע טאכטער, גראַד די, וועלכע זיי האָבן פאַרנאַכלעסיקט און איר ניט אַרויסגעוויזן קיין ליבשאַפט.

דער גאַנצער מאַטיוו פון דער פּיעסע איז געווען ניי. דער צער גדול בנים, וואָס ווערט דאָ אַרויסגעבראַכט, דער טיפּ פון דעם גרויסן גביר, וואָס עס האָט געהאַט יעדע יידישע שטאַט און שטעטל אויף יענער זייט ים, און וואָס איז געווען אַזוי גוט באַקאַנט דעם ניי-געקומענעם אימיגראַנט.

די וועלט פון יעקב גארדין

די אַנדערע טיפן פון דער פיעסע, דאָס גאַנצע הויז-געזינט, די מאַמע, די טעכטער און זייערע מענער, די פאַרליבטע יונגע טעכטער, דער פאַר-ליבטער לערער און דער געטרייער משרת, זיינען געווען אזוי נאָענט צום האַרצן פון דעם יידישן טעאַטער-עולם, וואָס האָט זיי נאָר וואָס געזען לעבעדיקע אין זיינע אַלטע וואויך-ערטער, אַז די פיעסע איז אויפגענומען געוואָרן פון עולם מיט אַ גוואַלדיקער ליבשאַפט. אויך די אַקטיאָרן האָבן אָנגעקוואַלן פון די ראַלן, פון די גרויסע מאַנאָלאָגן און די דיאַלאָגן, ווי אויך די פיל סצענעס, וואָס האָבן זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו שפילן. די פיעסע איז צום ערשטן מאָל אויפגעפירט געוואָרן אין האַרביסט 1892. איך האָב אין די אַלטע יידישע צייטונגען ניט געפונען קיין אַנאַנסן אָדער רעצענזיעס, פון וועלכע איך זאָל קאָנען פעסטשטעלן ווער עס זיינען געווען די ערשטע אין דעם פּערסאָנאַש. אָבער הערי גאט, וועלכער איז געווען דאָמאַלט פאַרבונדן מיטן טעאַטער, האָט מיר איבערגעגעבן, אַז די ערשטע צו שפילן די ראַלן זיינען געווען: סעראַ און דזשיקאַב פ. אַדלער, מערי ווילענסקי,⁴⁸ סאַלאַמאַן און אַנאַ מאַנע, אַ געוויסע מרס. טיימאַן, לייזער גאַלדשטיין,⁴⁹ שמואל טאַבאַטשניקאָוו⁵⁰ און בערל בערנשטיין⁵¹. קיינער פון די אַלע אויסגערעכנטע לעבט שוין מער ניט היינט.

די פיעסע איז פאַרבליבן אין יידישן טעאַטער-רעפּערטואַר ביז צום היינטיקן טאַג, כאָטש איצט ווערט זי שוין ווייניק געשפילט. אין דער פיעסע זיינען באַרימט געוואָרן צוויי שוישפילער אין קעגנזעצלעכע ראַלן, אַדלער אין דער ערנסטער ראַל פון „דוד משהלעס“ און בערל בערנשטיין אין דער קאָמישער ראַל פון „שמאי“. די פיעסע איז אויך איבערזעצט און געשפילט געוואָרן איז אַנדערע שפּראַכן און אַרום דער פיעסע זיינען פאַראַן זייער פיל קאָמישע און ערנסטע עפּיזאָדן, פאַר-בונדן מיט פאַרשיידענע אַקטיאָרן.

קאפיטל אַכט

קאַמישע און ערנסטע עפיזאדן אַרום „דער יידישער קעניג ליר“

סעראַ אַדלער שילדערט דעם מאַן יעקב גאַרדין — די גאַנצע אויפֿ-
פירונג פֿון „קעניג ליר“ איז געהאַנגען אויף אַ האַר — ווי דער
עולם איז געוואָרן גערירט פֿון דער פּיעסע — די ליטעראַרישע
קריטיק האַלט ניט פֿון דער פּיעסע — אַדלער שפּילט דוד משהלעס
אויף אַ באַרסטאַציע, ניט אין טעאַטער — מען לאַזט ניט אַדלערן
שפּילן די פּיעסע אין גאַליציע — טאַמאַשעווסקי ראַטעוועט מיט
דער פּיעסע אַ סך יידישע אַקטיאָרן אין די באַרימטע קרויס־יאָרן.

אַרום גאַרדינס „יידישער קעניג ליר“ זיינען פאַראַן זייער פּיל קאַ-
מישע און טראַגיק־קאַמישע פּאַסירונגען און עפיזאָדן.

נאָך איידער מען האָט די פּיעסע אויפגעפירט, איז אויסגעבראַכן
אַ גרויסער סכסוך צווישן די צוויי הויפט־ראַליסטן, צווישן יעקב פּ.
אַדלער און זיין פּרוי סעראַ. ביידע זיינען זיי דאַמאַלט געווען פאַרוויקלט
אין ראַמאַנען, און עס איז געקומען דערצו, אַז באַלד נאָך די ערשטע
פּראָבן פֿון דער פּיעסע, האָט סעראַ אַדלער באַשלאָסן ניט צו שפּילן
די ראַל פֿון דער יינגסטער טאַכטער „טייבעלע“, נאָר גאָר אַוועקפאַרן
קיין אויסלאַנד. אַדלער האָט זיך דאָס זייער גענומען צום האַרצן און ער
איז שטאַרק קראַנק געוואָרן. עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז ער זאָל
קריגן אַ נערוון־צוזאַמענברוך, און דאָס וואַלט זיכער דערפירט דערצו,
אַז די פּיעסע זאָל ניט אויפגעפירט ווערן. דער מחבר האָט אַבער ניט
געוואַלט דערלאָזן, אַז מען זאָל זיין פּיעסע ניט שפּילן או ער איז אַוועק
צו סעראַ אַדלער און זי באַוואויגן, אַז זי זאָל גיין מיט אים צו איר מאַן
און דערקלערן, אַז זי וועט שפּילן אין דער פּיעסע.

די וועלט פון יעקב גארדין

און דאָ איז זייער אינטערעסאַנט צו ברענגען אַ שילדערונג פון סעראַ אַדלער, וואָס וואָרפט אַ געוויסן שטריך אויף גאַרדינען דעם מענטש. דעם מאָן.

עס איז שוין אַן אַלטער כלל, אַז עס פעלן ניט קיין רכילות וועגן די באַציאונגען און פאַרהעלטענישן צווישן שרייבער און אַקטריסעס, בפרט צווישן די, וועלכע שפּילן די הויפטראָלן אין זייערע פּיעסן. גאַרדין האָט געהערט צו די, וועלכע האָבן געשריבן, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, ספּעציעלע פּיעסן פאַר פּרויען-אַקטריסעס, און מסתּמא האָט מען דאַמאַלט אויך גענוג געמורמלט וועגן זיין אומגאַנג און באַציאונג צו די דאָזיקע אַקטריסעס. איז דעריבער זייער כּדאי צו ברענגען די שילדע-רונג פון סעראַ אַדלער. די דאָזיקע שוישפּילערין האָט קיינמאַל ניט געמאַכט קיין סוד פון איר ראַמאַנטישקייט, איר ווייבלעכקייט, און האָט ניט געהאַלטן פאַר קיין זינד עפּנטלעך אויסצודריקן די געפּילן פון פאַר-ערונג אַדער פאַרליבטקייט אין אַ מאָן, וועלכער איז איר געפּעלן. גאַרדין איז דאַמאַלט אַלט געווען 39 יאָר. סעראַ אַדלער — נאָך אַ שיינ ביסל יינגער, און אַט ווי זי שילדערט דעם מאָן יעקב גאַרדין:

— „גאַרדין האָט מיך, צום ערשטן מאָל, זינט איך האָב אים געקענט, אַנגענומען הינטער דער האַנט. אַפּילו אין דעם אויפגערעגטן צושטאַנד אין וועלכן איך האָב זיך יענעם אָונט געפּונען, איז מיר, גייענדיק זייט ביי זייט מיט גאַרדינען, איינגעפּאַלן אַ געדאַנק, אַז דער מענטש איז פאַרשידן [אַנדערש] פון אַלע מענער מיט וועלכע איך האָב זיך ביז אים געטראָפּן. ווען נאָר מיר איז אין יענע יאָרן אויסגעקומען צו גיין אונטער דער האַנט מיט אַ מענערישן באַגלייטער, האָב איך כּמעט אימער געפּילט אַ לייכטן ציטער אין דער האַנט, וואָס האָט געהאַלטן מיינע. און ווען איך פּלעג אין אַזעלכע מאַמענטן אַריינקוקן אין דעם קאָואַלערס אויגן, האָב איך זעלטן ווען אין זיי פאַרפעלט צו באַמערקן אַ פּונק פון ליידנשאַפט. ...אַבער אין זיין [גאַרדינס] באַריר האָט זיך ניט געפּילט דער מינדסטער ציטער. איך האָב אים אַ פאַר מאָל אַריינגעקוקט אין די אויגן, אַבער אין זיי האָט זיך ניט געמערקט קיין סימן פון ליידנשאַפט און אַפּילו ניט פון געפּיל. זאַגאר אין אַ מאַמענט ווען גאַרדינס בליק

זלמן זילבער צווייג

האָט זיך באַגעגנט מיט מיינעם, האָב איך אין זיינע אויגן געזען עטוואָס, וואָס האָט מיך געמאַכט דענקען אין די טעג ווען איך בין נאָך געווען אַ צען-יאָריק מיידל. און מיר האָט יענע נאַכט, און ביי פיל אַנדערע געלעגנהייטן, געדוכט, אַז דער מענטש איז נאָר מוח, און אין זיין מעכ-טיקע ברוסט טליעט ניט קיין פונק פון ראַמאַנטיזם און ליבע.

און דאָך האָט גאַרדין אין זיינע פיעסן דורך זיינע העלדן אַרויסגעוויזן אַזויפיל צאַרטקייט, אַזויפיל געפיל און אַזויפיל ליבשאַפט.

דערציילט דער דין פון די יידישע טעאַטער-קאַמפּאָזיטאָרן יוסף רומ-שינסקי,⁵² אַז ווען ער איז געקומען אין אַמעריקע, שוין אַ סך יאָרן נאָך דער אויפפירונג פון „דער יידישער קעניג ליר“, האָט זיך נאָך אַלץ שטאַרק געפילט דער איינדרוק פון דער פיעסע אויפן עולם. באַזונדערס האָט זיך דאָס געלאָזט מערקן אין די מאַנטיקס אין אַ געוויסער יידישער באַנק. דער דירעקטאָר פון דער באַנק האָט אַמאַל, אַנווייזנדיק אויף אַ ריי מענטשן ביי דעם פענצטערל, וואו מען פלעגט אַננעמען אַוועקצושיקן געלט קיין אייראָפּע, געזאָגט צום קאַמפּאָזיטאָר:

— אַט דאָס האָבן מיר צו פאַרדאַנקן גאַרדינס „יידישער קעניג ליר“ און דאָס וואונדערבאַרע שפּילן פון יעקב פ. אַדלער. יעדעס מאָל ווען אַדלער שפּילט אַ שבת אַדער אַ זונטיק דעם „יידישן קעניג ליר“, עפנט ער די הערצער פון די באַזוכער. זיי דערמאַנען זיך אָן זייערע עלטערן אַדער ווייבער מיט קינדער, וואָס זיי האָבן איבערגעלאָזט אויף יענער זייט ים, און זיי קומען מאַנטיק, ווען די באַנק עפנט זיך, באַלד אַהער צו לויפן שיקן געלט צו זיי אין אייראָפּע. דאָס ווירקט אַזוי אויף זיי דער טעקסט פון גאַרדינס פיעסע און אַדלערס שפּילן.

גאַרדין אַליין האָט געפילט וואָס פאַראַ פיעסע ער האָט אַנגעשריבן. סערא אַדלער דערציילט, אַז נאָך אין דער צייט ווען ער האָט געשריבן די פיעסע, איז ער געווען זיכער, אַז זי וועט זיין אַ גרויסער דערפאַלג. די רייסערייען צווישן די אַדלערס, צווישן סערא און איר מאַן, וואָס זיינען גראַד דאַמאַלט פאַרגעקומען אויף אַן ערנסטן גראַד, האָבן ביי אים אַ ביסל אַפגעשוואַכט דעם גלויבן אין דעם. אַבער ווען ס'איז גאַרדינען

די וועלט פון יעקב גארדין

געלונגען, אז סערא זאל שפילן די ראָל „טייבעלע“, איז גארדין שוין געווען זיכער, אז די פיעסע וועט „אָנרייסן“.

— איר וועט זען — האָט זיך גארדין אויסגעדריקט — דאָס איז ניט קיין פיעסע אויף איין סעזאָן. איר וועט מיין „קעניג ליר“ שפילן און שפילן. איך פיל, אז זי וועט ווערן אַ טייל פון אייער רעפערטואַר. אַדלער איז ווי געבוירן פאַר דער ראָל.

און אַדלער איז ווירקלעך געווען אויסערגעוויינלעך אין דער ראָל „דוד משהלעס“. אַ סך האָט אים דערצו געהאַלפן זיין פיגור און ניט ווייניקער אויך זיין שטימע מיט דעם עכטידישן קרעכץ.

„באַלד ביים אַרױפקומען אויף דער בינע — דערציילט סערא אַדלער — האָט אַדלער מיט זיין גרים און פיגור געמאַכט אויפן עולם אַן אומ- געהויער טיפן איינדרוק. דער גאַנצער טעאַטער, פון אַרקעסטער ביז דער גאַליאַרקע, האָט געקראַכט מיט אַ דונערנדיקן אַפלאַז און בראַװאַ געשרייען“.

ווייטער דערציילט סערא אַדלער, אז צו דער פרעמיערע איז דאָס טעאַטער ניט געווען „געפּעפּערט“ [צעטיילטע פרייע בילעטן צו ברענ- גען עולם], נאָר עס איז טאַקע געקומען אַ גרויסער עולם און פון די סאַמע בעסטע עלעמענטן פון דער דאַמאַלטיקער יידישער אימיגראַציע. פון אָנהייב ביזן סוף האָט דער עולם געהאַלטן אין איין אַפלאַדירן און שרייען בראַװאַ. מען האָט הילכיק אַפלאַדירט ניט נאָר דעם שלוס-אַקט, נאָר יעדעס מאָל ווען דעם פּובליקום איז געפּעלן אַ וואָרט אַדער אַן אויסדרוק פון אַן אַקטיאָר. אָבער דער אמתער טריאומף איז געקומען ווען גארדין איז נאָכן דריטן אַקט אַרויס אויף דער בינע. דאַמאַלט — דערציילט סערא אַדלער, וועלכע האָט מיטגעשפּילט אין דער פיעסע און דאַרף דעריבער זיין אַ באַגלויבטער עדות — האָט זיך געדוכט, אז די ווענט וויגן זיך און שרייען בראַװאַ.

אָבער פּונקט אַזוי ווי ס'איז געווען גרויס די באַגייסטערונג פון עולם, אַזוי קיל איז געווען די יידישע ליטעראַרישע קריטיק צו דער פיעסע :

ב. גאַרין, וועלכער האַלט טאַקע, אז „די פיעסע וועט נאָך לאַנג, לאַנג

זלמן זילבערצווייג

רירן די הערצער פון די יידישע טעאטער-באווערן, פאָרגעסט אָבער ניט צוצוגעבן, אַז „עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז פון אַ ליטעראַרישן שטאַנדפּונקט איז דאָס דאָזיקע שטיק אַ ביליקע זאַך“.

אומפאָרגלייכלעך שטרענגער זאָגט זיך אַרויס דוד פינסקי.⁵³

גאַרדין, ווי מיר האָבן געזען אין איינע פון די פריערדיקע קאָפיטלעך, שאַקלט זיך אָפּ פון גאַלדפּאָדענען און האַלט, אַז ער איז טויזנט קעפּ העכער פון אים. קומט פינסקי און זאָגט ניט מער ווי: „אין דער פּיעסע קאָנען מיר אמדייטלעכסטן דערקענען די עלעמענטן פון דער גאַלדפּאָדע-נישער שולע. זיי וואַרפן זיך אין די אויגן: צו ערשט דער פּאַיאָץ פון דעם שטיק, דער משרת „שמאי“. ניט שעקספּירס נאָר, וועלכער דרעשט קעניג ליר מיט עקדישן פּאַר זיין נאַרישקייט, וועלכע ער האָט אָפּגעטאַן, ווערט דאָ פּאַריידישט. נאָר גאַלדפּאָדענס אַ לץ ווערט דאָ קאָפּירט. אַ מין האַצמאַך איז עס, וועלכער איז מיט געוואָלד אַריינגעשלעפט געוואָרן אין דעם שטיק. ...דאָן די נגינה, די כאַרן און די סאַלאַס. און דאָן די פּראָזן וועגן בילדונג און פּאַנאַטיזמוס. דער לעכערלעכער אויפגעבלאַ-זענער סטיל פון די דאָזיקע פּראָזן. ...וועל כולם, דער גייסט נאָך וועלכן עס קומט אויס, אַז די גוטע און טרייע מענטשן מוזן זיין די אויפגע-קלערטע און געבילדעטע — דאָס אַלץ איז ווי אַרויסגענומען פון גאַלדפּאָ-דענס און שמ"רט ווערק“.

דער שרייבער ז. קאַרנבליט,⁵⁴ אַליין אַ פּיעסן-שרייבער, מאַכט גאָר אין גאַנצן חזק פון דער פּיעסע. אין „יידישער קעניג ליר“ איז פּאַראַן אַ סצענע ווי דער געפּאָלענער דוד משהלעס גייט אויס פון הונגער און בעט זיך כאַטש אַ שטיקל רעטעך, רעדוצירט קאַרנבליט דעם גאַנצן סוּזשעט און געבוי פון דער פּיעסע צו דער איינער סצענע, און ער שרייבט:

„דוד משהלעס איז הונגעריק. ער וויל אַ שטיק רעטעך, שרייט ער און גוואַלדעוועט, און מען גיט אים ניט קיין רעטעך. איז אַ רחמנות אויף אים און מען וויינט מיט ביטערע טרערן. וואַלט מען אַרויפגע-טראָגן אַ טעלער רעטעך מיט שמאַלץ אויף דער בינע, וואַלט געווען אויס טראָגעדיע“.

די וועלט פון יעקב גארדין

דרך אגב, ווען אדלער פלעגט שפילן די סצענע פון דעם יורד דוד משהלעס און פארענדיקן זיין בארימטן מאנאלאג מיט די ווערטער „שענקט א נדבה פאר דעם יידישן קעניג ליר“, פלעגט די בינע באווארפן ווערן מיט א רעגן פון מטבעות. אזוי פלעגט דער עולם ווערן גערירט. אדלערן איז די סצענע אזוי געפעלט, אז איין מאל האט ער אפילו זי אפגעשפילט אין לעבן, ניט אויף דער בינע. דער פריער־דער־מאנטער יוסף רומשינסקי דערציילט, אז דאס האט פאסירט אויף א גע־וויסער באן־סטאציע. אדלער איז דאמאלט ארומגעפארן מיט א טרופע אקטיאָרן. פלוצלינג איז אים איינגעפאלן דער ווילן צו שפילן „טעאטער“ ניט אויף דער בינע, נאר אין לעבן. ער האט זיך אריינגעזעצט אין א וועגעלע אין וועלכן מען פירט געוויינלעך באגאזש, און אראפנעמענדיק זיין הוט, האט ער זיך, אן גרים און אן קאסטיום, צעלאזט מיט דעם אויסרוף „שענקט א נדבה דעם יידישן קעניג ליר“, און באלד האבן פון אלע זייטן אנגעהויבן פאלן מטבעות אין הוט אריין.

עס איז ניט קיין ספק, אז כאטש שפעטער, נאך אדלערס טויט, האבן פיל אנדערע בארימטע יידישע אקטיאָרן, אויך געשפילט די ראָל „קעניג ליר“, האט אבער קיינער ניט דערגרייכט זיין קינסטלערישע מדרגה אין דער ראָל, דאך איז דא א העכסט קאמישער עפיזאד אין צוזאמענהאנג מיט אדלערס שפילן אָט די ראָל.

גארדינס „יידישער קעניג ליר“, ווי אלע זיינע פיעסן, זיינען געווען דאס אייגנטום פון די הויפט אקטיאָרן, וועלכע האבן די פיעסע די ערשטע אויפגעפירט און דערפאר באצאלט דעם מחבר. מיט אנדערע ווערטער מיינט דאס, אז די פיעסן האבן ניט געטארט געשפילט ווערן דורך קיין אנדערן שוישפילער. דאס האבן די דירעקטארן פון די טעא־טערס אָדער די סטאר־שוישפילער זיך פארזאָרגט קעגן קאנקורענץ. דאס האט אויך אוממעגלעך געמאכט, אז די זעלבע ראָלן זאלן קאנען ווען געשפילט ווערן דורך אנדערע שוישפילער, סיידן אין אויסערגעוויינ־לעכע אויסנאָמען (ווי מיר וועלן זען אין שפעטערדיקע קאפיטלען). אבער דער דאָזיקער לעגאלער פארבאָט איז דאך נאר געווען גילטיק אין אמעריקע. אין אנדערע לענדער האט מען דאס געזעצלעך ניט געקאָנט

פארהיטן, און דאָרט פלעגט מען טאַקע שפּילן גאַרדינס פּיעסן דורך אומגעזעצלעך-איבערגעשריבענע עקזעמפּליאַרן.

האַט פּאַסירט, אַז דער אַקטיאָר לואיס היימאַן⁵⁵ איז זיך אַמאָל אַרויס-געפּאַרן קיין גאַליציע גאַסטראָלירן און ער האָט מיטגענומען מיט זיך עטלעכע גאַרדין-פּיעסעס, צווישן זיי דעם „ידישן קעניג ליר“. פּאַרשטייט זיך, אַז די פּיעסע איז געווען אַ גרויסער דערפּאָלג, און היות ווי דער אַקטיאָר היימאַן האָט קאַפּירט אַדלערן, איז ער אויך געווען אַ גרויסער דערפּאָלג.

פּאַסירט, אַז עטלעכע יאָר נאָך דעם קומט קיין גאַליציע יעקב פ. אַדלער שפּילן און אַלס זיין ערשטע פּיעסע קלויבט ער נאַטירלעך אויס „דער יידישער קעניג ליר“, אָבער דאָ גייט צו אים צו דער דירעקטאָר פון דער טרופּע און זאָגט צו אים:

— ניין, ה' אַדלער, איך ראַט אייך ניט אויפצוטראַעטן אין דער פּיעסע. נעמט בעסער אַן אַנדערע פּיעסע.

— פּאַרוואָס? — האָט אַדלער דערשטוינט געפרעגט.

— ווייל ביי אונדז איז געווען אַן אַקטיאָר היימאַן פון אַמעריקע — ענטפּערט אים דער דירעקטאָר — און ער האָט שוין די פּיעסע געשפּילט און מיט אים קאָן קיינער ניט קאַנקורירן אין דער ראַל „דוד משהלעס“. טאָ צו וואָס דאַרפט איר, אַז מען זאָל אייך אַראָפּרייסן? טרעט בעסער אויף אין אַן אַנדערע ראַל!

אַט די הפּקרות, וואָס האָט געהערשט אין אייראָפּע אין באַצוג צו גאַרדינען, האָט אויך דערפּירט דערצו, אַז זיין פּיעסע „דער יידישער קעניג ליר“ איז דאָרט אַפּגעדרוקט געוואָרן אין 1908, אַז וויסן און אַן קאַנטראָל פון מחבר. מען האָט פשוט גענומען אַן איבערגעשריבענע פּיעסע פון עפּעס אַ סופּליאַר און זי געדרוקט און טאַקע אַריינגענומען אין דעם טעקסט אַ ליד „בורא פּרי הגפּן“, וואָס איז, לויט שלום פּערל-מוטער, גאָר פון פּראָפּעסאָר הורוויצס אַפּערעטע „יהודית און הול-פּרנוס“. אָבער אינטערעסאַנט, אַז גאַרדין האָט ביי זיין לעבן ניט גע-זאָרגט, אַז די פּיעסע זאָל, ווי אַנדערע זיינע פּיעסן, געדרוקט ווערן אין אַמעריקע וואו ער זאָל זי קאַנען גענוי קאַנטראָלירן, און אויך נאָך

זלמן זילבערצווייג

גארדינס טויט ווען מען האָט אַרויסגעגעבן זיינע נייע און איבערגע-
דרוקטע פּיעסן אין 2 בענד, האָט מען „דער יידישער קעניג ליר“, ניט
אַריינגענומען.

די פּיעסע איז אויך איבערגעזעצט געוואָרן אין רוסיש און הער-
ברעאיש. אין דער לעצטער איבערזעצונג איז זי געשפּילט געוואָרן
אין 1921 אין ירושלים.

אַ סך יאָרן שפּעטער נאָך גאַרדינס טויט איז באַשערט געווען, אַז
די פּיעסע זאל דערלעבן אַ תּחית המתים. דאָס איז געווען אין דעם
שרעקלעך עקאָנאָמישן קריזיס־פּעריאָד, ווען די אַמעריקאַנער רעגירונג
האַט געשאַפּן דעם טעאַטער־פּראָיעקט (דאָבל יו פי עי). דאַמאַלט האָט
ניו יאָרק באַשטימט דעם דין פּון יידישן טעאַטער, באַריס טאַמאַשווסקי,
אַז ער זאל צונויפּשטעלן אַ טרופּע, וואָס זאל שפּילן פּריי יידישן טעאַטער
און די אַקטיאָרן זיינען אויסגעהאַלטן געוואָרן פּון דער רעגירונג. טאָ-
מאַשווסקי האָט דאַמאַלט מיט דער טרופּע אויפּגעפירט גאַרדינס „יידי-
שער קעניג ליר“ אין יידיש און אין ענגליש אין צענדליקער שולן
און עפּנטלעכע זאַלן, און אויך געלאָזט מאַכן אַ זייער שוואַכן פּילם
פּון דער פּיעסע.

מאַריס שוואַרץ, וועלכער האָט אַליין אין זיינע יונגע יאָרן אָפּט
מיטגעשפּילט אין דער פּיעסע, און האָט שטענדיק אָנגעהאַלטן פאַר
איר אַ געוויסע שוואַכקייט, האָט אַליין אָנגעשריבן אַ פאַראַדיע־פּיעסע
אויף דער זעלבער טעמע און זי דעם 30 נאַוועמבער 1932 אויפּגעפירט
אין זיין קונסט־טעאַטער.

„דער יידישער קעניג ליר“ איז געווען ווייט ניט דער העכסטער
אויסדרוק פּון גאַרדינס ביישטייער צום יידישן טעאַטער, אָבער זיכער
דער שטאַרקסטער פּרוּביר שטיין, וואָס האָט אים פאַרבונדן מיטן יידישן
טעאַטער, און זייער שטיקאָווע ווי אַ יידישער טעאַטער־דירעקטאָר האָט
אַמאָל אָנאַנסירט דעם „יידישן קעניג ליר“, אַז דאָס איז אַ פּיעסע, וואָס
איז נאָך שטאַרקער און בעסער פּון שעקספּירס אַריגינאַל, ווייל אויסער
דעם, וואָס עס האָט דעם זעלבן שטאַף, האָט עס נאָך די מעלה, וואָס עס
איז געשריבן מיט אַ יידישן האַרץ!

קאפיטל ניין

גארדין ווערט אנגעשטעלט ביי אדלערן אלס זיין דראמאטורג, אָבער אין אַ שטרייק אטאקירט ער זיין באַס

אַמאָליקע טעאַטערס האָבן געלייגט דעם הויפּט־פּונקט אויף דער פּיעסע — יעדעס טעאַטער האָט אנגאַזשירט אַ פּיעסן־שרייבער אויסשליסלעך פאַר זיך — גאַרדין שרייבט אָן די ערשטע פּסיכאָ־לאַגישע פּיעסע אין יידיש — פּראָפּעסאָר הורוויץ לאַכט אָפּ פּון אים — בעת אַ שטרייק אין אַדלערס טעאַטער, וואו גאַרדין איז אנגאַזשירט, אַטאַקירט גאַרדין אַדלערן.

גאַרדינס פּיעסע „דער יידישער קעניג ליר“ האָט גאַרדינען אַוועק־געשטעלט אין דער ריי פּון די אַנגעזעענע יידישע דראַמאַטורגן אין אַמעריקע. אין יענער צייט האָט שוין יעדעס יידישע טעאַטער געהאַט זיין אייגענעם דראַמאַטורג. אַ טעאַטער האָט זיך ניט געוואָלט פאַר־לאָזן בלויז אויף זיינע אַקטיאָרן, אויף די אַרטיסטישע פעאַיקייטן פּון דער טרופּע, אָז זי זאָל צוציען אַדער אָנהאַלטן דעם עולם צו קומען אין טעאַטער. יעדעס טעאַטער האָט זיך געוואָלט זיכערן, אָז עס האָט דאָס אויסשליסלעכע רעכט אויף אַ געוויסן דראַמאַטורג, וואָס באַזאָרגט דעם טעאַטער מיט פּיעסן, וועלכער נאָר דאָס טעאַטער מעג אויפּפירן.

גראַד אין יענער צייט ווען דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע איז געווען נאָך זייער יונג און האָט געהאַט די פּולע פּרישקייט פאַרן טעאַטער־עולם, און גראַד אין יענער צייט ווען דער יידישער טעאַטער־עולם האָט מאַסנווייז געשטראַמט אין די יידישע טעאַטערס צוליב זיין פּרעמדיקייט צו דער ענגלישער שפּראַך און צוליב דער גניקייט פּון יידיש טעאַטער פאַרן גרעסטן טייל פּון זיי, און גראַד אין יענער צייט ווען דער דרך־ארץ און באַגייסטערונג פּון יידישן טעאַטער־עולם פאַרן אַקטיאָר

די וועלט פון יעקב גארדין

איז דערגאנגען צו פארהערלעכונג און ממש געצנדינעריי, גראָד דאָמאַלט האָבן די יידישע טעאַטער־דירעקטאָרן, וועלכע זיינען דווקא אַליין געווען די סטאַרס, באַגריפֿן, אַז דער כּוח פֿון טעאַטער טאָר זיך ניט שטיצן, ווי מען האָט געטאָן אין די שפּעטערע יאָרן, אויסשליסלעך אויפֿן אַקטיאָר, ווי גרויס און באַליבט ער זאָל זיין, נאָר מען דאַרף קודם כל האָבן אַ פּיעסטע.

און אויב שוין אַ פּיעסע, האָט מען געוואָלט האָבן אַ פּיעסע מיט וועלכער מ'זאָל זיין גאַראַנטירט קעגן צווייטן קאָנקורענץ־טעאַטער, און צו דעם צוועק איז געשאַפֿן געוואָרן דער אויסשליסלעכער דראַמאַטורג, וואָס איז געווען קאָנטראַקטירט צו שרייבן נאָר פֿאַר אַ באַשטימטן טעאַטער. נאַטירלעך האָט אַזאַ דראַמאַטורג אויך געדאַרפֿט זאָרגן, אַז זיין פּיעסע זאָל זיין צוגעפֿאַסט צו דער טרופּע אין וועלכער ער איז אָנגאַ־זשירט, און גאַנץ נאַטירלעך, אַז דער הויפּט אַקטיאָר אָדער אַקטיאָרן פֿון דער טרופּע זאָלן האָבן ראָלן אין וועלכע זיי זאָלן זיך קאָנען אויסצייכענען. אַזוי האָבן די טעאַטערס דאָמאַלט געהאַט אַלס זייערע אויסשליס־לעכע דראַמאַטורגן די פּיעסן־שרייבער, לאַטיינער, הורוויץ און טאַמאַ־שעווסקי אין זיין אייגענעם טעאַטער (ווי שפּעטער מ'אַקס געביל⁵⁶ אין זיין טעאַטער). מיטן אָנקומען פֿון יעקב גאַרדין, וועלכער האָט געהאַט אַ גאַנץ אַנדערן זשאַנר אין זיין שרייבן. דעם דראַמאַטישן מילעי (סבי־בה)־כאַראַקטער, האָט זיך געשאַפֿן אַ מעגלעכקייט פֿאַר יעקב פּ. אַדלער, וועלכער האָט זיך ספּעציאַליזירט אויף דראַמען אָדער לעבנס־בילדער, צו האָבן זיין אייגענעם דראַמאַטורג, ווי עס איז טאַקע באַלד געשען.

די אַלטע איינגעזעסענע דראַמאַטורגן האָט גאַרניט געשמעקט דער נייער זשאַנר שרייבן פֿון גאַרדינען. אַט ווי איינער פֿון זיי, „פּראָפּעסאָר“ הורוויץ האָט זיך (לויט לעאַן קאַברין⁵⁷) אויסגעדריקט וועגן גאַרדינען: „זיי שרייען גאַרדין! וואָס איז גאַרדין? אַ דראַמאַטורג איז ער? מען רעדט ביי אים פּראָזע. אויף דער בינע אַזאַ פּראָזע ווי אויף דער גאַס... געהערט? אַרויפגעבראַכט העסטער סטריט [די יידישע מאַרק־גאַס פֿון ניו יאָרק] אויף דער בינע! אַ פּרינץ אַפּילו רעדט דאָך ביי אים אַזאַ פּראָזע! געהערט? זיי טומלען: „גאַרדינס פּראָזע“. שטעלט זיך פֿאַר

ווען גארדין זאל אויפפירן „האַמלעט, פרינץ פון דענמאַרק“ פון שעקס־פירן, וועט מען אים אויך לאָזן ריידן העסטער־סטריט פּראָזע...“

ווייטער דערציילט קאַברין אין זיינע זכרונות, אַז פאַר זיינע אַקטיאָרן פלעגט „פּראָפּעסאָר“ הורוויץ רופן גאַרדינען „דער שוואַרצער ייד“, ווייל גאַרדין האָט געהאַט אַ פּיעסע מיט אַזאַ נאַמען און האָט אַליין געהאַט אַ שוואַרצע באַרד. אָבער געמיינט האָט הורוויץ מיטן נאַמען „שוואַרצער ייד“ געבן אַן אַנצוהערעניש, אַז גאַרדין האָט אַ שוואַרץ יידיש האַרץ און איז ממש אַן אַנטיסעמיט. הורוויץ פלעגט רופן גאַרדינען „יאַקאָוו מיכאַילאָוויטש לאַמטאַמדריילעם“, ווייל גאַרדין פלעגט מיט די אַקטיאָרן ריידן רוסיש. ווען אַדלער פלעגט ריידן צו גאַרדינען, פלעגט ער אים ניט רופן „גאַרדין“, נאָר „יאַקאָוו מיכאַילאָוויטש“. ווען דוד קעסלער, וואָס האָט זיך אַזוי באַרימט געמאַכט אין גאַרדינס פּיעסן, פלעגט אַמאָל האָבן אַ בייז האַרץ אויף גאַרדינען, פלעגט ער אים, הינטער די אויגן, רופן „יאַקאָוו מיכאַילאָוויטש לאַמטאַמדריילמקע“.

אפילו אַז דראַמאַטורג ווי גאַלדפּאָדען פאַר וועלכן גאַרדין איז גאַרניט געווען קיין קאַנקורענט, וואָרום גאַלדפּאָדען איז שוין לאַנג ניט געשפּילט געוואָרן ווען גאַרדין איז צוגעקומען צום יידישן טעאַטער, האָט אויך געהאַט אַ בייז האַרץ אויף גאַרדינען אַלס דראַמאַטורג, און איין מאל האָט זיך גאַלדפּאָדען אויסגעדריקט פאַר קאַבריןען: „וואָס ער, גאַרדין האָט געטאָן מיט מיין קינד (דאָס יידישע טעאַטער): גענומען מיין געליבט קינד, מיין יידיש קינד, מיין בנימינען, און אים אָפּגעשמדט. מיין קדשי קדשים האָט ער מטמא געמאַכט. ער איז דאָך גאַר אַ מיסיאַ־נער, ווי קומט ער צום יידישן טעאַטער“.

מיט דער באַשולדיקונג „אַ מיסיאַנער“ האָט גאַלדפּאָדען אַנגעדייט אויף אַ פּריערדיקער עפּאָכע אין גאַרדינס לעבן, די געשיכטע מיט דער געזעלשאַפט „ביבליעסקאָיע בראַטסטוואַ“, וועגן וועלכער עס וועט אונדז אין די קומענדיקע קאַפיטלעך אויסקומען צו ריידן.

אויב הורוויץ האָט געהאַט טענות צו גאַרדינען, וואָס ביי אים האָט מען גערעדט פשוטע פּראָזע, דאָס הייסט, יידיש, ניט קיין דייטשמעריש, און ניט קיין מליצה, האָט גאַלדפּאָדען געהאַט עטיש־אידעאָישע טענות

די וועלט פון יעקב גארדין

צו גארדינען. אט ווי גאלדפאדען האט זיך אמאל אויסגעדריקט פארן אקטיאָר יוליוס אַדלער⁵⁸ וועגן גארדינען: „ווייסט איר דעם אונטערשייד צווישן מיר און גארדינען? איך האב אויסגעזוכט אלע גוטע מידות כיי יידן, איבערהויפט די טהרת המשפחה און עס אַרױפגעבראַכט אויף דער בינע. ער, גארדין, האט אויסגעזוכט ביי יידן אלע שלעכטע מידות ווי גנבה, גזלה, מאַרד און גלאַט חזרישע שטיק און אַרױפגעבראַכט אויף דער בינע, באַזונדערס האט ער מחלל געווען די יידישע משפחה.“

מיר האָבן געזען ביז איצט, אַז גארדין האט געשריבן נאָר פּיעסן פון לעבן פון דער אַזױ-גערופענער אַלטער היים ((רוסלאַנד), און אַ לאַנגע צייט איז ער טאַקע געבליבן ביי אַט דעם קוואַל פאַר זײנע סױשעטן. זײן ערשטער פּרוּוו, אין 1893, באַלד נאָכן „יידישער קעניג ליר“, צו פאַרפאַסן אַן אַמעריקאַנער פּיעסע, איז געווען אַ דורכפאַל. זײן פּיעסע „דער מאַרד אין מעדיסאָן עוועניו“, איז באַלד אַרויס פון רעפּערטואַר און זי איז אויך שפּעטער קײנמאַל נײט געדרוקט געוואָרן. גארדין נעמט זיך ווידער צוריק צו זײן באַליבטער סביבה, צו דער אַלטער היים. דאָס מאַל שרייבט ער אַן אַ פּיעסע פון אַ פּסיכאָלאָגישן כאַראַקטער. דער הויפט העלד איז אַ פּסיכאָפאַט, אָבער די דאָזיקע טערמינאַלאָגיע (באַצײכ-נונג) וואַלט דאַמאַלט געווען זער נײט פאַפּולער, און גארדין באַנוצט דעם וואולגאַרן פאַלקס-אויסדרוק „אַ ווילדער מענטש“.

זײן פּיעסע „דער ווילדער מענטש“ באַהאַנדלט פאַלגנדע געשיכטע: שמואל לייבליך, אַן אַלטער רײכער ווייצנהענדלער, וועלכער האט 4 דער-וואַקסענע קינדער, אַ טאַכטער, אַ האַלב אַנטוויקלט מיידל, אַ זון אַ סטודענט און אַ זון אַ גאַרניט, און נאָך אַ זון, אַן אידיאַט, האט קעגן ווילן פון זײנע קינדער חתונה מיט אַ צווייטער פרוי, אַ סך יינגער פון אים, וועלכע מײנט נאָר זײן געלט. זי ברענגט אַפילו מיט אין שטוב אַרײן אירן אַ געליבטן, אַ הפּקר-יונג, אַ שווינדלער. דער אַלטער איז אַזױ פאַרליבט אין זײן יונג ווייבל, אַז כדי איר צו געפּעלן פאַרטרייבט ער פון זיך זײנע קינדער, און דער רעזולטאַט איז, אַז זײן טאַכטער, וועלכע האט נײט קײן פּראָפּעסיע, ווערט אַ גאַסן-מיידל. דאָס יונגע ווייבל, וועלכע פּראַזעט אין שטוב ליבע-אַרגיעס מיט איר געליבטן,

נארט אויס ביים אלטן זיין אָפּגעשפּאַרט פּאַרמעגן. דער זון, דער אידיאַט
 («דער ווילדער מענטש») זעט דאָס אַלץ צו. ער ווערט גערייצט געשלעכט־
 לעך צו זיין שטיף־מאַמע און אין אַ געוויסן מאַמענט דערשטעכט ער זי.
 דער סוף איז, אַז דער פּאַטער בעט זיך איבער מיט זיינע קינדער און
 מיט זיין אַלטער דינסט, וועלכע האַלט אים נאָך אויס פון אירע אָפּשפּאַ־
 רונגען.

די פּיעסע, וועלכע גאַרדין האָט גערופן אַ לעבנסבילד, איז דעם
 4 נאָוועמבער 1893 אויפגעפירט געוואָרן אין «ווּנדזאָר טעאַטער» אונטער
 אַדלערס רעזשי און טאַקע מיט אים אין דער טיטל־ראַל, און די פּיעסע
 איז טאַקע באַלד געוואָרן נאָך אַ דימענט אין דער קרוין פון דעם נייעם
 דראַמאַטורג יעקב גאַרדין, כאַטש קיין באַגייסטערונג פאַר דער פּיעסע
 האָט די קריטיק נישט אַרויסגעוויזן.

אב. קאַהאַן, וועלכער איז דאַמאַלט געווען אַ זייער וויכטיקער און
 דעצידירנדער טעאַטער־קריטיקער, האָט זיך אויסגעדריקט, אַז ווייניק־
 סטנס דריי־פּערטל פון דער גאַנצער פּיעסע שמעקט מיט דער «ליטע»
 ראַטור» פון לאַטיינער. אָבער גאַרדינס מערקווירדיקער חוש פאַר דער
 בינע זעט זיך אַן זייער שטאַרק אין דער פּיעסע, ווייל די סצענעס זיינען
 צוזאַמענגעשטעלט מיט אַ מערקווירדיקער געניטיקייט, און ווען די שוין־
 שפּילער, וואָס שפּילן זי, האָבן נאָך פעאיקייט און טאַלאַנט, איז אינטער־
 רעסאַנט צו זען די פּיעסע און מינוטנווייז זיצט מען אין טעאַטער ווי
 געשפּאַנט.

און עס איז ווירקלעך ווערט געווען צו זען דאָס שפּילן פון דער
 פּיעסע, ווייל אין איר האָבן זיך באמת באַטייליקט די בעסטע דאַמאַליטיקע
 יידישע אַקטיאָרן: אַדלער, זיין פרוי סערא, סאַניאַ נאַדאַלסקאַ,⁵⁹ פּאַוליאַ
 עדעלשטיין, מאַריס פינקעל (פּאַול מוניס שווער, דער אַקטיאָר ווע־
 מענס לעבן איז געווען פאַרבונדן מיט אַ גרויסער טראַגעדיע), ענזיאַ
 ראַטשטיין,⁶⁰ טאַבאַטשניקאָו (וועמענס זון טאַביאַס, איז דערנאָך געוואָרן
 אַ באַרימטער ענגלישער פּילם אַקטיאָר) און דער גרויסער ליבלינג קאַמ־
 קער זיגמונט מאַגולעסקאַ.

אַ צווייטער קריטיקער, דער באַקאַנטער דראַמאַטורג דוד פינסקי,

די וועלט פון יעקב גארדין

וועלכער האט בכלל ווייניק געהאלטן פון גארדינען אלס דראמאטיקער, האט זיך נאך שארפער אויסגעדריקט וועגן דער פיעסע: „עס איז ניטא קיין איין לעבעדיקער מענטש אין דעם שטיק און אין דער גאנצער האַנד-לונג. אָבער אין דער צייט ווען „דער ווילדער מענטש“ איז אויפגע-פירט געוואָרן, איז שוין דאָס וועלן אַרויפברענגען אויף דער בינע אַ באַדייטנד מענטשן-שיקזאַל, געווען אַ פאַרשריט“.

דער טעאַטער-עולם האָט אָבער ניט געקוקט אויף דער קריטיק. הן דער סוזשעט פון דער פיעסע, הן דאָס שפילן האָבן דעם עולם גענומען ווי געפאַנגען, און „דער ווילדער מענטש“ איז געוואָרן איינע פון די באַליבסטע פיעסן פון יידישן טעאַטער-רעפערטואַר — און כאַטש אַדלער האָט געהאַט די אויסשליסלעכע רעכט אויף דער פיעסע, איז זי אייך געשפילט געוואָרן פון אַנדערע אַקטיאָרן, באַזונדערס אין אייראָפּע, פון בגנבה-איבערגעשריבענע טעקסטן. און דער סוף איז געווען, אַז איינער פון אַט די ניט קאָנטראַלירטע טעקסטן איז אַן דער ידיעה פון מחבר טאַקע אָפּגעדרוקט געוואָרן אין וואַרשע, פּוילן.

מיט דער אויפפירונג פון „דער ווילדער מענטש“ איז גארדינס אַנזען ביים טעאַטער נאָך מער געוואַקסן. גארדין, וועלכער האָט קיינמאַל זיך ניט געלאָזט שפּיען אין דער קאַשע ווען ס'איז געקומען צו זיינער אַ פיעסע, ווערט נאָך שטרענגער. ווען מאַגולעסקאַ האָט אַמאַל אויף אַ פאַרשטעלונג צוגעלייגט אַן אייגענעם ווייץ, האָט אים גארדין עפנטלעך גוט אויסגעזידלט און מיטן אַקטיאָר און פיעסן שרייבער זיגמונט פיינמאַן האָט זיך גארדין גאַר שטאַרק פאַרהערט, ווייל פיינמאַן האָט גערעדט „אייגענע פּראָזע“.

נאָך די גרויסע דערפאַלגן וואָס אַדלער האָט געהאַט אין גארדינס פיעסן „קעניג ליר“ און „ווילדער מענטש“, האָט ער באַלד ווי ער האָט איבערגענומען דאָס טעאַטער „רומעניע אַפּערע האָוו“ אַנגאַזשירט גאַר-דינען אלס זיין אויטאָר. ווי אַן אַנגעשטעלטער אויטאָר האָט גארדין גע-מוזט „דערלאַנגען סחורה“, געבן וואָס אַפּטער פיעסן, און ווי דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער ב. גאַרין באַמערקט ריכטיק „האָט גארדין ניט געקאַנט ביישטיין דעם נסיון ווען אים האָט אויסגעוויזן, אַז

ער קאן געווינען די גרויסע מאסן און ער האט אנגעהויבן צו קאנקורירן מיט די אנדערע פארפאסערס, ארונטערלאזנדיק זיך צו זייערע מעטאדן... אלס אנגעשטעלטער אויטאר האט ער געדארפט שיטן פיעסן פון ארבל און ער האט דעריבער ניט געקאנט זיין זייער איבערקלייבעריש". געהערן דעריבער צו יענער עפאכע זיינע פיעסן „דער פרנס חודש" און „רב הכולל", פיעסן, וואס זיינען שנעל געבוירן געווארן און שנעל געשטארבן, ניט איבערלאזנדיק הינטער זיך קיין שום שפורן.

לאמיר הערן וואס עס האט צו דערציילן וועגן אט די פיעסן אן עד ראיה, א שוישפילער מיט א זייער גוטן זכרון, אויף וועלכן מען קאן זיך פארלאזן. דער עלטערער אקטיאר, דער וועטערען בועז יאנג¹ דער-ציילט אין זיין בוך דעראינערונגען, אז די פיעסע „רב הכולל" האט גאר-דין באארבעט פון היינריך היינעס „דער רבי פון באכראך" און „דער פרנס חודש" איז געווען א באארבעטונג פון גאגאלס „רעוויזאר". דער פרנס חודש איז גאגאלס באקאנטער טיפ „גאראדניטשי" און פון דעם פארל „באבטשינסקי" און „דאבטשינסקי" האט גארדין געמאכט צוויי שמשים. אן ענלעכע באארבעטונג האט אויך שמ"ר געמאכט אונטערן נאמען „דער יידישער פרינץ", אבער גראד שמ"רס פיעסע האט זייער אויסגענומען און זיך זייער לאנג געהאלטן אויף דער יידישער בינע.

„ווען מיר האבן געמאכט פראבע פון דער קאמעדיע — דערציילט דער שוישפילער בועז יאנג, וועלכער איז אויך שוין געווען אין דער טרופע — האבן מיר אַלע, די אַקטיארן מיט אַדלערן, זיך געקאטשעט פון געלעכטער פון די קאמישע טיפן פון דער פיעסע, און מיר האבן פארויסגעזאגט, אז דער „פרנס חודש" וועט האבן אן אומגעהויערן בייפאל. צו דער ערשטער פארשטעלונג האבן די אַקטיארן זיך געגרייט ווי צו אַ גאר גרויסער געשעעניש. אבער אַנשטאַט צו זיין ערנסט אין זייערע ראַלן, האבן זיי געשפילט „קאמיש", פאַרס-מעסיק, און זיי האבן אַליין אנגעהויבן שמיכלען. וואָס מער מיר האבן געשפילט „קאמיטשנע", אַלץ ווייניקער האט עס געווירקט אויפן פובליקום. וואָס מער מיר האבן געלאַכט, אַלץ ווייניקער האט דער עולם געלאַכט, אפילו קיין שמיכל ניט געטאַן. פון קאמעדיע ביז פאַרס איז נאָר איין שריט, פון פאַרס צו

די וועלט פון יעקב גארדין

לעכערלעכקייט איז שוין נאָר אַ האַלבער. איז טאַקע די גאַנצע קאַמעדיע געוואָרן אַזוי לעכערלעך, אַז אַדלער איז געצוואונגען געווען אין מיטן צווייטן אַקט הייסן אַרונטערלאָזן דעם פאַרהאַנג און איז אַרויס פאַרן פּובליקום בזה הלשון: „מיין ליבעס האַנגעשעצטעס פּובליקום! מיר זען, אַז די קאַמעדיע געפעלט אייך ניט. אונדז געפעלט עס איצט אייך ניט. מיר קאַנען ווייטער מיט דער פאַרשטעלונג ניט אַנגיין. גייט איצט אַ היים און קומט מאַרגן מיט די האַלבע „טיקעטס“ (בילעטן), וואָס איר האָט ביי זיך. מאַרגן וועלן מיר פאַר אייך שפּילן דעם „ידישן קעניג ליר“. דאָס פּובליקום איז זיך שטיל און רואיק אַהיימגעגאַנגען...”

אַבער גאַרדין האָט דורך דעם דורכפאַל פון „פּרנס חודש“ ניט פאַר-לאָרן זיין חשיבות ביים פּובליקום און אַפילו ניט ביי די אַקטיאָרן. באַלד דערנאָך שרייבט גאַרדין ווידער אַן אַ פּיעסע, וועלכע ברענגט אים ווידער רום, אַבער דאָ ברעכט אויס אַ שטרייק אין טעאַטער, און דער סאַציאַליסט גאַרדין פאַרלאָזט דאָס טעאַטער און אַטאַקירט נאָך זיין באַס יעקב פ. אַדלער. פאַרוואָס גאַרדין האָט אַזוי געהאַנדלט וועט ווערן קלאַרער, ווען מיר וועלן זיך נענטער באַקענען מיט דער ביאַגראַפּיע פון יעקב גאַרדין, זיין אַפּשטאַם, זיין יוגנט, זיין סאַציאַליסטישע טעטיקייט אין אַמאַליקן צאַרישן רוסלאַנד, זיין מיטווירקן אין דער געזעלשאַפט „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“ און זיינע חלומות אין זיין נייער היים.

קאפיטל צען

די היים. די סביבה און די אידעען פון יעקב גארדין איידער ער איז געוואָרן דער דראַמאַטורג

זיין דערציאונג, — די ביכער וועלכע ער האָט געלייענט — זיין
באַשעפטיקונג — דער רוסישער שרייבער און אידעאליסט.

די מאַדערנע וויסנשאַפט שטעלט זיך קודם כל אַפּ ביי יעדער פּער-
זענלעכקייט אויף דער דערציאונג וואָס ער האָט באַקומען. זיינע פּריע-
קינדער-יאָרן און יוגנט-יאָרן און די סביבה אין וועלכער ער איז אויפ-
געצויגן געוואָרן. אַט די אַלע דערשיינונגען מוזן לאָזן גוואַלדיקע שפורן
און באַאיינפלוסן דאָס ווייטערדיקע לעבן און טעטיקייט פון דעם באַ-
טרעפּנדן. און יעקב גאַרדין, דער שפּעטערדיקער וועלט-באַרימטער
יידישער דראַמאַטורג, איז זיכער גיט קיין אויסנאַם פון דאָזיקן כלל.

דעריבער נאָנדעם ווי מיר האָבן זיך שוין אַ ביסל באַקענט מיט
דער דראַמאַטורגישער טעטיקייט פון יעקב גאַרדין, ווי ער האָט אָנגע-
הויבן איינציקווייז צו פאַרנעמען דעם אויבנאָן אין דער יידישער טעאַטער-
וועלט, וועלן מיר מאַכן אַ שטיקל צוריקגאַנג; מיר וועלן זיך צוריקקערן
אין דער אַלטער היים, וואו גאַרדין איז געבוירן געוואָרן. מיר וועלן
זיך בקיצור באַקענען מיטן אייראָפּעאישן יעקב גאַרדין, איידער ער האָט
נאָך געחלומט צו האָבן וועלכן ס'איז שייכות מיטן יידישן טעאַטער.

גאַרדין איז געווען אַ געבוירענער סאַציאַליסט. ער איז געבוירן
געוואָרן אין דעם טאַג, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער סימבאָל פון דער
אַרבעטער פּרייהייט-באַוועגונג, דעם ערשטן מאַי. דעם 1-טן מאַי 1853
איז ביי יחיאל מיכל הלוי גאַרדין, אַ קליינהענדלער אין שטעטל מיר-
גאַראַד, פּאָלטאַווער גובערניע, אוקראַינע, געבוירן געוואָרן זיין זון

די וועלט פון יעקב גארדין

יעקב, דער פאטער איז געווען אן אַרטאָדאָקסישער משכיל און האָט אויך געהאַלטן פון חסידות, לויטן ליטווישן נוסח. די מוטער איז געווען, ווי דאָס רוב מאַמעס אין יענער צייט, אַ שטילע, פרומע הויז־פּרוי. היות ווי דער פאָטער איז געווען ווייט פון גבירישקייט; ער איז בסך הכל געווען אַ קליינהענדלער, האָט ער ניט געקאַנט געבן זיין זון קיין ספּע־ציעלע דערציאונג. דער בחור האָט באַקומען אַ היימישע דערציאונג דורך מלמדים און לערער. קלאַר, אַז ער האָט ניט באַקומען קיין סיסטע־מאַטישע בילדונג. דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער ב. גאַרין האָט געהאַלטן, אַז גאַרדין האָט געהאַט אַ גוטע ידיעה אין העברעאיש, אָבער איינער פון די אַמאָליקע פּיעסן־שרייבער און איבערזעצער, מיכל גאַלד־בערג, וועלכער איז געווען אַ בן־בית ביי גאַרדינען ווען ער האָט שוין געשריבן פאַרן יידישן טעאַטער, האָט עס קאַטעגאָריש אָפּגעלייקנט. אין די טעאַטער־קרייזן איז אַפילו אַרומגעגאַנגען אַ מעשה, אַז די אַלע עכט־יידישע ווערטלעך און באַזונדערס די גמרא־ווערטלעך, וואָס ווערן באַנוצט אין זיין פּיעסע „די שחיטה“ און די „פּ־קס אין זיין פּיעסע „אַן אַ היים“, האָט גאַרדין נאָכגעפּרעגט ביי תלמידי חכמים און האָט זיי פאַרשריבן אין אַ ספּעציעלע ביכעלע פון וועלכן ער האָט אַרויסגענומען דאָס נייטיקע ווען ער האָט געדאַרפּט.

יעקב גאַרדין אליין האָט אין אַ סאַווערניר־זשורנאַל, וואָס איז אַרויס אין ניו יאָרק אין 1901, צו זיין 10־יאָריקן יובל ווען ער איז געקומען אין אַמעריקע, דערציילט, אַז אין זיין פאָטערס הויז האָבן זיך געפונען אַ סך רוסישע ביכער, צווישן זיי די דאַמאַלט ליבעראַלע רוסישע זשורנאַלן „סאַוורעמעניק“ און „סין אַטיעטשעסטוואַ“, און אַז ער האָט פון דער פּריעסטער יוגנט געלייענט אין רוסיש אַריגינעלע און איבערגעזעצטע בעלעטריסטיק. אַ באַזונדערן אינדרוק האָט אויף אים געמאַכט פעלאַנס בוך „טעלעמאַק“ און ליטטאַנס ראַמאַן „וואָס ער וועט טאָן דערמיט?“. דער דאָזיקער ראַמאַן האָט אים אַזוי פאַרכאַפּט, אַז ער האָט אים ממש אויסגעלערנט פון אויסנווייניק. גלייכצייטיק, האָבנדיק אַ טאַטן אַ משכיל, האָט גאַרדין אויך געלייענט השכלה־ספּרים און עס האָט ניט לאַנג גענומען, האָט ער אליין אָנגעהויבן צו שרייבן אין העברעאיש, פאַרשטייט זיך

מליצה, ווי דער מנהג איז דאמאלט געווען. אבער ניט נאר רוסיש און העברעאיש האט גארדין געקענט, נאר אויך דייטש און אוקראיניש זיינען אים ניט געווען פרעמד. א פאקט, אז ער האט זיך געקאנט גוט אויסדריקן אין אוקראיניש, די שפראך, וואס דער גרעסטער טייל פון דער ניט-יידישער באפעלקערונג, האט גערעדט אין זיין געבוירן-פלאץ. גארדין האט זיך אזוי אויסגעלערנט אוקראיניש, אז ער האט זיך שפעטער אנגעשלאסן אין א געהימען אוקראינישן קרייזל, וואס האט געשטרעבט צו באפרייען דאס אוקראינישע פאלק פון צארישן יאך. דאס קרייזל האט ארויסגעגעבן אן אייגענעם ארגאן „זאריא“ און גארדין האט דארט אנגעהויבן שרייבן דערציילונגען. ער האט אויך פאר דעם קרייזל איבער-געזעצט דעם ערשטן קאפיטל פון קארל מארקס „קאפיטאל“ פון דייטשן אריגינאל.

זיין ענערגיע און ווילנס-קראפט האט גארדין ארויסגעוויזן פון דער פריעסטער יוגנט, און הגם ער אליין האט ניט באזוכט קיין לערן-אנשטאלטן, האט ער דורך דער בילדונג, וואס ער האט גענאסן דורך לייענען און דורך זעלבסטשטענדיקן שטודירן, זיך אויף אזויפיל גייסטיק אנטוויקלט, אז ער האט געלערנט אנדערע און גענומען צוגרייטן שילער צו גימנאזיע און אנדערע שולן.

ארום 1870, ווען ער איז אלט געווען 17 יאָר, האט גארדין אנגע-הויבן צו שרייבן אין דער רוסישער פרעסע. ער איז געווארן א שטענדיקער מיטארבעטער אין א גאנצע ריי רוסישע צייטונגען אין דער דרום פרא-ווינק, ווי „אדעסקי וויעסטניק“, „גאלאס“, „נאוואראסיסקי טעלעגראף“, „פראוודא“ א.א. אט די ארטיקלען האט ער, מסתמא צוליב פאליטישע טעמים, ניט אונטערגעשריבן מיט זיין נאמען, נאר אונטערן נאמען „יאקאב מיכילאזויטש“ און מיטן פסעוודאנים „איוואן קאלוטשי“ (דער „שטעכעדיקער“), און דער פסעוודאנים איז געווען זייער א פאסיקער, ווייל די ארטיקלען, מערסטנטייל פעליעטאנען, זיינען געווען (ווי זיינע שפעטערדיקע סאטירעס אין יידיש), געשריבן מיט א גוואלדיק בייסיקן סארקאזם. אין די ארטיקלען האט ער אויסגעלאכט רעגרעס (צוריקגע-שטאנענקייט) און די קנעכטשאפט, צו וועלכער א גרויסער טייל פון

די וועלט פון יעקב גארדין

דער באפעלקערונג איז געווען צוגעוואוינט. אבער אזוי ווי די צארישע צענזור אין יענער צייט איז געווען זייער שטרענג, האָט ער ניט געקאָנט שרייבן אָפּן און קלאָר, נאָר געמוזט זיינע געדאַנקען איינזיקלעך אין משלים, אַלעגאָריעס, רמזים און סימבאָלן. דער דאָזיקער אומשטאַנד אין רוס-לאַנד, די שווערע האַנט פון דער צענזור, איז געווען גוט באַקאַנט נאָך אַ סך יאָרן שפעטער. נאָכן קעשענעווער פּאָגראַם, ווען ביאַליק האָט אַנגע-שריבן זיין באַרימטע פּאָעמע „אין דער שחיטה שטאָט“, האָט ער אויך אַנשטאַט קעשענעווער געמוזט אַנגעבן די שטאַט אַלס „נעמעראָוו“.

אַלס מוסטער פון זיינע אַלעגאָריעס, ברענגט קלמן מרמר אין זיין בוך וועגן גאַרדינען,⁶² אַ טייל פון גאַרדינס עטיוד „אין שטאַל“, וואָס גאַרדין האָט פריער געהאַט געשריבן אין רוסיש און האָט עס אין 1900 אַפּגעדרוקט אין זיין יידישער איבערזעצונג אין זשורנאַל „פרייע גע-זעלשאַפט“.

די העלדן פון דעם עטיוד זיינען אַ קו און אַ קאַבל. דאָס יונגע קעלבל ווערט ניט צוגעלאָזט צו דער מוטערס ברוסט. די צעווייטאַגטע מאַמע-קו טרייסט איר קינד, אַז אזוי איז די אַרדענונג אויף דער וועלט; די אַרעמע האַרעפּאַשנע באַשעפענישן לעבן ניט אויף דער וועלט פאַר זיך אַליין, נאָר פאַר זייערע האַרן. די מילך איז נייטיק פאַרן האַרס הויז-געזינד, דעריבער דאַרף אַ גוט קעלבל זיך אונטעררוואַרפן דעם גורל מיט הכנעה און געדולד. ס'דאַרף ליידן און שווייגן, דולדן און האַפּן. שפעטער באַשליסט דער האַר צוצוגרייטן דאָס קעלבל אויף פלייש פאַר זיין משפּחה, לאָזט מען עס יאָ צו זויגן ביי דער מאַמע-קו, כדי עס זאָל ווערן געזונט און פעט. די קו טריאומפּירט מיטן זיג פון איר מאַראַל און זי לויבט דעם האַרס גוט-האַרציקייט. אבער דאָס גליק פון דער מאַמע-קו דויערט ניט לאַנג. אזוי ווי דאָס קעלבל וואַקסט נאָר אונטער, נעמט מען עס אַוועק צו קאַנען פּראַווען דערפון אַ סעודה אין האַרס הויז. די מאַמע-קו איז פאַרצווייפלט פון דעם אומגליק, און ווען דער ריח פון דעם געבראַ-טענעם קאַלבס-פלייש דערגרייכט צום שטאַל, דערהערן זיך די שרעק-לעכע געשרייען און יאַמערן פון דער מאַמע-קו. דאָס שטומע באַשעפע-ניש באַוויינט אויף איר לשון איר אומגליקלעך קינד און דעם ניט-יושר פון דער וועלט.

זלמן זילבערצווייג

מען דארף ניט שטארק אריינטראכטן כדי זיך אַנצושטויסן, אַז דער גאַנצער גאַרדין־עטיוד איז נאָר אַן אַלעגאָריע און באמת מיינט מען דאָ די מענטשלעכע געזעלשאַפט, דעם אַרבעטער־קלאַס און די בורזשואַזיע. וואָס עקספּלאַצירט און דערפירט צו אומברענג פון דעם שאַפּנדן, אַרע־מען, אומבאַשיצטן אַרבעטער.

אַרום 1872, אין עלטער פון 19 יאָר, האָט יעקב גאַרדין חתונה געהאַט. ער האָט באַקומען אַ פּיינעם נדן און ער נעמט זיך צו געשעפט, און זי פאַמיליע האַפט, אַז ער וועט האָבן פּרנסה און זיך עטאַבלירן אַלס גע־שעפטסמאַן, אָבער דער יונגער טרוימער און מאַראַליסט איז ניט געווען צוגעפאַסט צו זיין אַ סוחר. איידער מען האָט זיך אַרומגעקוקט, האָט ער פאַרלאָרן דעם נדן, איז געבליבן אַן פּרנסה, און אַנגעהויבן זוכן מיט וואָס זיך אַליין און זיין פּרוי צו שפּיין. באַלד האָבן אַנגעהויבן קומען קינ־דער איינער נאָכן אַנדערן און די זאָרג פאַר פּרנסה איז געוואָרן נאָך גרעסער. גאַרדין האָט זיך ניט אַפּגעהאַלטן פון קיין שום אַרבעט: גייסטי־קע אָדער פיזישע. ער איז געוואָרן אַ לערער, אַ זשורנאַליסט, און ווען דאָס איז ניט געווען גענוג, האָט ער איבערגעלאָזט זיין פּרוי און קינד, שפּעטער קינדער, און אַנגעהויבן אַרומוואַנדערן איבער רוסלאַנד. ער איז אַרומגעפאַרן מיט אַ רוסישער וואַנדער־טרופּע, וואו ער האָט געשפּילט (גאַרין האַלט, אַז ערשט אין אַמעריקע איז גאַרדין געקומען דירעקט אין פאַרבינדונג מיטן טעאַטער), געאַרבעט אַלס ערד־אַרבעטער, אַנגעלאָדנט און אויסגעלאָדנט משאות אויף שיפּן ביי פאַרטן, און דאָ, וואַנדערנדיק איבער פאַרשיידענע ערטער, איז גאַרדין געקומען אין דירעקטן קאָנטאַקט מיט די ברייטע מאַסן פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן און רעליגיעס, און מרמר האַלט, אַז דאָס האָט אים געגעבן די געלעגנ־הייט אויסצוברייטערן און פאַרטיפּן זיין אידעען־וועלט. ער האָט זיך באַקענט מיט מענטשן, אויסגעהערט זייערע מעשיות וועגן זייער לעבן, באַקענט זיך מיט מענטשלעכער פּרייד און ליידי, און זיין וועלט איז געוואָרן ברייטער. ער האָט געעפנט זיינע אויגן און דערוען אויך די דאַמלטיקע יידישע וועלט.

אַט די געפּילן האָט ער גענומען אויסדריקן אין 1880, ווען ער איז

די וועלט פון יעקב גארדין

געוואָרן אַ מיטאַרבעטער אין דער רוסישער וואַכנשריפט „נידערלאַ“ אין דער הויפטשטאָט פעטערסבורג. דאָ האָט ער שוין ניט בלויז פאַרנאָטירט וואָס ער האָט געזען, נאָר ער האָט אָנגעהויבן צו ווירקן צו פרווון אָנווענדן זיינע אידעען. דער מאַראַליסט איז געוואָרן אַ רעפּאַראַמאָטאָר.

אין זיינע בילדער פון יידישן לעבן, וואָס ער דרוקט אין דעם וואַכנ-בלאַט, באַגונגט זיך שוין ניט גאַרדין מיט שילדערן סצענעס און בילדער פון יידישן לעבן, ווי זיי זיינען, נאָר ער מישט זיך אַריין אין דעם שרייבן מיט זיינע באַמערקונגען, מיט זיינע אַנדייטונגען ווי אַזוי דאָס יידישע לעבן דאַרף אויסזען, דאַרף זיין.

ער באַזעצט זיך אין יעליסאַוועטגראַד, וואו ער הייבט אָן אויסאַרבעטן פלענער איבערצוענדערן דאָס גאַנצע יידישע לעבן אויף נייע, געזונטע, פראַקטישע יסודות. אונטער פאַרשיידענע פסעוודאַנימען פאַרשטאַרקט ער זיינע זשורנאַליסטישע אַרבעטן. ער ווערט דער ניט־אַפיציעלער רעדאַקטאָר פון דער אַרטיקער צייטונג „יעליסאַוועטגראַדסקי וויעסטניק“, און אַחוץ זיינע סאַטירישע פעליעטאַנען, בילדער און דערציילונגען, הייבט ער אויך אָן אונטערן פסעוודאַנים „יאן“ צו שרייבן טעאַטער־קריטיק.

באַלד אַבער, אין 1881, הייבן זיך אָן די שרעקלעכע פאַגראַמען אין רוסלאַנד. ביז דאָמאַלט האָבן די אַלע פרייהייטלעכע מענטשן, די ליי-בעראַלן, די אַזוי־גערופענע הומאַניסטן, און די יידן צווישן זיי, געגלויבט, אַז עס זיינען ניטאָ קיין באַזונדערע נאַציאָנאַליטעטן. זיי האָבן געאַרבעט פאַר דער באַפרייאונג פון אַלע פעלקער אין רוסלאַנד. אַבער די פאַגראַמען אויף יידן האָבן זיי שטאַרק גערירט, אויפגעטרייסלט זיי פון זייער חלום, אַז עס איז ניטאָ קיין ספעציעל יידיש פראַבלעם און אַנטי־סעמיטיזם.

אין אָנהייב האָט גאַרדין נאָך אַלץ זיך ניט געקאַנט באַפרייען פון דעם ליבעראַלן געדאַנקען־גאַנג, אַז די ישועה פון יידן איז פאַרבונדן מיט דער באַפרייאונג פון גאַנצן רוסישן פאָלק, פון אַלע אירע איינוואוינער, און אַ מיטאַרבעטער פון „אַדעסקיאַ נאַוואַסטי“ שילדערט ווי גאַרדין איז אַמאָל געזעסן מיט אים ביים ברעג פון ים פאַרטיפט אין מחשבות. פלוצ־לינג האָבן זיך באַוויזן טרערן אין גאַרדינס אויגן, און ווען דער צייטונגס־מאַן האָט אים מיט וואונדער געפרעגט:

זלמן זילבערצווייג

— דער לוסטיקער פעליעטאָניסט וויינט גאַר?

האַט גאַרדין אים געענטפערט:

— אַ, ווי גוט וואָלט געווען, ווען עס זאל מעגלעך זיין צו מאַכן אַלע מענטשן פאַר גוטע און באַפעלן אַט דעם געהיימניספולן ים איינשלינגען אַלדאָס שלעכטס פון דער וועלט.

און דאָס האָט געשטימט פולשטענדיק מיטן געדאַנקנגאַנג פון די דאַמאַלטיקע ליבעראַלן, וואָס זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט ליבע צו דער מענטשהייט. זיי האָבן געגלויבט אין פאַלק, אין די ברייטע פאַלקס־מאַסן, האָבן געשטרעבט עס אויפצוקלערן און פאַרבעסערן זיין לאַגע, און געווען זיכער, אַז ווען דאָס וועט געשען, וועט ווערן אַ גוטע, וואונ־דערבאַרע וועלט.

פאַקטיש האָט גאַרדין ניט געפילט קיין שנאה צו רייכע און פאַר־מעגלעכע. ער האָט, ווי די „אַדעסקיאַ נאַוואַסטי“ האָט געשריבן, שטענדיק גע־זאַגט: „די הייזער וועלן איינפאַלן, דאָס געלט וועט צערונען ווערן, די קערפערס וועלן פאַרפּוילט ווערן. בלייבן וועט נאָר דער מענטשלעכער גייסט. ער וועט זיין דער הערשער איבער דער מאַטעריע“.

מרמר דערמאנט זייער ריכטיק, אַז אפילו נאָך שפעטער, אין פראַלאַג פון זיין „גאַט מענטש און טייוול“, זאַגט גאַרדין דורכן מויל פון זיין העלד: „שטערבלעך איז נאָר דאָס, וואָס וויל און וואָס שטרעבט, אָבער דאָס שטרעבן און וועלן איז אומשטערבלעך“.

גאַרדין האָט גענומען ערנסטער זיך פאַרטראַכטן ווי אַזוי ער קאָן דערפירן דערצו, אַז די ברייטע מאַסן זאָלן ווערן גייסטיק רייכער. „דער זשורנאַליסט — ווערט דערציילט אין „אַדעסקיאַ נאַוואַסטי“ — האָט שוין דאַמאַלט גאַרדינען ניט באַפרידיקט. ער איז געווען אַ גלענצנדיקער, טאַלאַנט־פולער פעליעטאָניסט מיט אַ גוטפילנדיק האַרץ און האָט געזען אַרעמ־קייט און אומוויסנהייט, און ער האָט דעריבער געשטרעבט מיט אַלע כוחות אַריינצוברענגען אויפקלערונג, ליכט און האַפענונג. ער האָט גע־וואָלט באַשאַפן עפעס, ווירקן אויף די מאַסן, און דעריבער האָט ער זיך אַ נעם געטאָן צו אַרגאַניזירן די געזעלשאַפט „ביבליעסקאַיע בראַטס־טוואַ“ (ביבלישע ברודערשאפט).

קאפיטל עלף

ווי אזוי יעקב גארדין האט געוואלט רעפארמירן דאס יידישע לעבן

די השכלה־פארשטייער און זייערע שטרעבונגען — די שטונד־דיסטן — גראף טאלסטאיס ראָל — די אויסטייטשער פון דער ביבל־גארדין הייבט אָן אַטאַקירן די יידישע רעליגיע — די אַנטשטיי־אונג פון „ביבלע־סקאַיע בראַסטוואָ“ — מאַסליאַנסקי אַטאַקירט די „בראַסטוואָ“ אויף אַ פאַרזאַמלונג.

די געזעלשאַפט „ביבלע־סקאַיע בראַסטוואָ“ (ביבלישע ברודערשאַפט) האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין יעקב גאַרדינס לעבן, און עס לוינט אויף איר און אויף גאַרדינס ראָל אין איר, זיך אַפצושטעלן אַ ביסל לענגער. אַז גאַרדין האָט געשפּילט אַן אומגעהויער וויכטיקע ראָל אין יידישן טעאַטער, וויסן אַלע, און אַלס אַזעלכער וועט ער אַריינגיין אין דער אַלגעמיינער געשיכטע פון יידישן פּאָלק. עס האָט אָבער געקאָנט געשען, אַז גאַרדין זאָל אַריינגיין אין דער יידישער געשיכטע גאַר פון אַן אַנדער ווינקל, ווי אַ „פּאַלשער משיח“, אַדער לכל הפּחות, ווי דער שאַפּער פון אַ רעליגיעז־גייסטיקער אַדער סאַציאַלער גרופּע אין יידישן פּאָלק. ווען ניט די פּאַרפּאָלגונגען פון דער צאַרישער מאַכט קעגן דער „ביבלע־סקאַיע בראַסטוואָ“, ווען ניט דאָס וואָס גאַרדין איז אַנטלאָפּן פון צאַרישן רוסלאַנד, כדי אויסצומיידן אַן אַרעסט, איז ניט אויסגע־שלאָסן, אַז אַט די געזעלשאַפט וואָלט זיך אַנטוויקלט, פאַרזווייגט, אַריינ־גענומען נאָך אַנדערע געגנטן אין רוסלאַנד וואו יידן האָבן געלעבט, און וואָלט געוואָרן אַ באַזונדערע סעקטע אין יידישן פּאָלק.

איז דעריבער זיכער אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיט דער גע־

זלמן זילבער צווייג

שיכטע, מיטן פראַגראַם און מיט די פּערזאָנען, וואָס זיינען געשטאַנען אין דער שפיץ פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט.

לאַמיר קודם פאַרצייכענען דעם פּאַקט, אָז עס זיינען דאָ צוויי ידיעות, וואָס זיינען זיך סותר איינע די אַנדערע. לויט איינער זאָל יעקב גאַרדין זיין געווען דער גרינדער פון דער אַרגאַניזאַציע, לויט אַ צווייטער איז דער גרינדער געווען גאַר אַן אַנדערער, און דוקא נישט קיין ייד, אָבער גאַרדין איז שפּעטער צוגעצויגן געוואָרן צו דער אַרבעט און ער איז גע-וואָרן דער רוח החיים פון דער אַרגאַניזאַציע.

כדי עס זאָל בכלל קלאַר ווערן ווי אַזוי עס האָט געקאַנט אַנטשטיין אַזאַ אַרגאַניזאַציע, מוזן מיר זיך צוריקקערן צו יענער צייט, צו יענע יאָרן, ווען די יידישע באַפעלקערונג אין צאַרישן רוסלאַנד, וואו עס איז געווען קאַנצענטרירט דער רוב מנין און בנין פון יידישן פּאָלק, האָט גע-לעבט אין אַ פּאַקטישער געטאָ, אין גרענעצן פון אַ יידישן תּחום, אַ „טשערטאַ אַסיעדלאַסטי“, אין אַ שטח, וואו זיי האָבן געמעגט וואוינען, וואָס האָט אויסגעשלאָסן גרויסע און וויכטיקע טיילן פון רוסלאַנד, וואו עס האָט נישט געטאַרט אַריינשטעקן אַ יידישער פּוס. אין דער „טשערטאַ אַסיעדלאַסטי“, אין די שטעט און שטעטלעך, וואו יידן האָבן יאָ געמעגט וואוינען, האָבן זיי געהאַט נישטיקע מעגלעכקייטן פאַר פּרנסה און ביל-דונג און האָבן געשאַפן אַ גרויסן טייל פון דעם טיפּ, וואָס דער בייסיקער מאַקס נאָרדוי האָט אַ נאָמען געגעבן „לופט מענטשן“, אָבער נאָך פּאַפּו-לערער געווען אונטערן נאָמען „די שטעקל דרייער“, די יידן וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען און געדרייט מיט די שטעקעלעך און האָבן אויף אַ קונציקן אופן „אויסגעדרייט“ דאָס שטיקל חיונה. אויף דער יידישער גאַס איז אָבער אויך געווען אַ דינער שיכט, וואָס האָט איבערגעבראַכן מיטן אַלטן גאַנג, אַז אַ ייד דאַרף נאָר שטודירן די הייליקע ספרים און „שווי-מען אין ים פון תּלמוד“, נאָר אַז מען דאַרף אויך קענען די לאַנדישפּראַכן, אַז מען דאַרף שטודירן די ליטעראַטור און קולטור פון די אַנדערע פעל-קער, ווייל דאָס וועט העלפן די יידן זיך אויסצוגלייכן מיט די אַנדערע איינוואוינער.

אַט דעם שיכט האָט מען גערופן „משכילים“ (די אויפגעקלערטע).

די וועלט פון יעקב גארדין

אָט די משכילים האָבן געפרעדיקט, אַז יידן דאַרפֿן אויך זיך נעמען צו ערד-אַרבעט, וואָס איז דאַמאַלט געווען איינע פֿון די שווערסטע אַרבעטן, און דורך דער שווערער אַרבעט וועלן זיי איבערצייגן די ניט-יידן, אַז זיי זיינען ניט קיין לידיקקגייער, קיין בלוט-צאַפֿערס, נאָר ערלעכע, האָרעפֿאַשע מענטשן, און דאָס וועט זיין זייער אַ גוט מיטל קעגן אַנטיסעמיטיזם.

עס איז אויך געווען אַ גאָר דינער שיכט אין יידישן לעבן, וואָס האָט געהערט צו דער פֿאַרמעגלעכער קלאַס; סוחרים אָדער פֿראַפֿעסיאָ-נאַלן, וואָס זיינען געווען אין אַ געוויסער מאָס פֿריוויליגירט אין צאַרישן רוסלאַנד. פֿאַר זיי איז דאָס גאַנצע לאַנד געווען אָפֿן. זיי האָבן געהאַפֿט, אַז זיי וועלן גיין נאָך ווייטער, וועלן קריגן גלייכבאַרעכטיקונג מיט אַלע אַנדערע בירגער און זיינען גרייט געווען דערפֿאַר זיך אָפֿצו-זאָגן פֿון זייער יידישער אייגנטימלעכקייט און זיך אַסימילירן גייסטיק מיט דער רוסישער באַפעלקערונג.

עס איז אָבער דאַמאַלט אין די זיבעציקער יאָרן פֿון פֿאַריקן יאָר-הונדערט, געווען אַ דריטע גרופֿע משכילים, וואָס אין איר שפּיץ איז געשטאַנען דער שפּעטער באַרימטער „פֿאַלעסטינעץ“ משה לייב ליליענ-בלום,⁶³ וואָס האָט דערזען דאָס גאַנצע אומגליקלעכע לעבן פֿון די יידישע פֿאַלקס-מאַסן אין דעם, וואָס זיי זיינען געבונדן אין די דינים און מנהגים פֿון מיטלאַלטער, וואָס זיי האַלטן זיך אַזוי שטרענג אָן דער גמרא, אָן שולחן ערוך און די אַלע מפרשים און פֿלפּוליסטן, און דאָס שטערט זיי שטאַרק אין זייער בילדונג, און אַלס רעזולטאַט דערפֿון ליידן די פֿאַלקס-מאַסן עקאָנאָמיש. די שטרעבונג פֿון די דאָזיקע משכילים איז געגאַנגען אין דער ריכטונג, אַז די יידישע רעליגיע, באַזונדערס די דינים און מנהגים, מוזן ראַדיקאַל געענדערט ווערן. שפּעטער האָט דער זעלבער פּירער, משה לייב ליליענבלום, אַרויסגעגעבן אַ בוך „חטאות נעורים“ (יונגט זינד), אין וועלכע ער האָט אַליין צעבראַכן די געטער פֿון זיין אידעאָל, וועלכע ער האָט פֿריער אויפֿגעשטעלט מיט אַזאַ שטורעם, אָבער אין דער צייט וועגן וועלכער מיר ריידן, איז ליליענבלום געשטאַנען אייזן און שטאַל פֿאַר רעפֿארמען אין דער יידישער רעליגיע.

אויך יעקב גארדין איז פארכאפט געווארן פון דער דאזיקער אידעע, אז מען דארף רעפארמירן די יידישע רעליגיע. אלס יונגער משכיל, דערצויגן אויפן תנ"ך און אויף אַזעלכע השכלה-ספרים ווי אברהם מאפוס ראַמאַן „אהבת ציון“, איז גארדין — ווי מרמר האַלט — געווען דורכ-געדרונגען מיט ליבשאַפט צו דער ביבליש-ראַמאַנטישער עפאָכע פון דער יידישער געשיכטע, און אים איז באַזונדערס געווען ליב די צייט ווען יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט ערד-אַרבעט און האָבן געפירט אַ געזונט, נאַרמאַל פּויעריש-לעבן. זיין באַרירונג מיט דער מסחר-וועלט ווען ער איז געווען אַ סוחר, זיינע שפּעטערדיקע וואַנדערונגען און זיינע באַגעגענישן מיט מענטשן פון פאַרשידענע פעלקער ביי פיזישע אַרבעט האָבן ביי אים פאַרשטאַרקט די פאַנטאַזיע און די אידעע ווידער אויפצו-לעבן ביי יידן אַ פּויעריש-שיכט, באַזונדערס נאָך זיין נאַנטער באַקאַנט-שאַפט מיטן לעבן פון די ניט-יידישע פּויערישע רעליגיעזע סעקטעס.

גארדין איז קודם כל אליין שטאַרק אַרונטערגעפאַלן אונטערן איינפלוס פון גראַף לעוו טאַלסטאַי, וואָס איז געווען דער גייסטיקער פאַטער פון די פּויערישע סעקטאַנטן אין צאַרישן רוסלאַנד. גארדין האָט זיך ממש באַגייסטערט פאַר טאַלסטאַיס אידעען וועגן עטיק און מאַראַל. גאַר באַזונדערס האָבן אויף גאַרדינען געווירקט די „שטונדיסטן“, וואָס האָבן אין גרויסע צאָלן געלעבט אין דער געגנט פון יעליסאַוועטגראַד, גאַרדינס וואוינ-אַרט. די „שטונדיסטן“ זיינען געווען שאַרפע קעגנער פון דער אַפיציעלער פּראַוואַסלאַווער קירכע. זיי האָבן ניט אַנערקענט די רעלי-גיעזע צערעמאָניעס פון דער קירכע, אירע הייליקע בילדער (די איקאָ-געס). זיי זיינען געווען קעגנער פון דעם רעליגיעזן אַסקעטיזם, קעגנער פון רויכערן און שיכורן, און עס זיינען צווישן זיי געווען אפילו אַזעלכע עקסטרעמיסטן (מחמירים), וואָס פלעגן ניט פאַרזוכן קיין שום אַלקאהאָ-לישע געטראַנקען, אפילו ניט דעם וויין צום „הייליקן סאַקראַמענט“. זיי האָבן ניט געגלויבט, אַז דורך רמזים, דורך אַריינטייטשן, אַז מען טרינקט דעם הייליקן וויין און מען עסט דאָס געהייליקטע ברויט, טרינקט מען דאָס בלוט און מען עסט דאָס הייליקע פלייש פון קריסטוסן, און דורך דעם קריגט מען אַ מחילה אויף אַלע באַגאַנגענע עבירות און זינד. זיי

האָבן געפֿאָדערט, אַז די תשובה וואָס מען טוט, זאָל טאַקע זיין מיט מעשים, דורך גוטע מעשים, ניט דורך סימבאָלישע צערעמאָניעס. אַ ריין ערלעך קריסטלעך לעבן האָט פֿאַר זיי געהייסן, לעבן פון אייגענער אַרבעט אין ברודערשאַפט און אין שוועסטערשאַפט. זיי זיינען געווען פֿאַר קאַלעקטיוון און קעגן פֿריוואַטן אייגנטום, וואָס קומט פון עקס־פּלאַנאַטאַציע. זיי האָבן געהאַלטן, אַז אַלץ געהערט צו אַלעמען, ניט צו קיין יחיד, אַז אַלע מענטשן זיינען איין פּאַמיליע, און דעריבער טאָר קיינער ניט האָבן צופיל און דער אַנדערער ווייניק. מיט איין וואָרט, דער אַרט „קאָמוניזם“, וואָס ווערט אין דער פּראַקטיק דורכגעפירט אין די קיבוצים אין מדינת ישראל. די מאַטאָ, די לאַזונג פון די שטונדיסטן איז געווען: „איין פּאַטער אין הימל, איין מוטער — די ערד, וואָס פּראָ-דוצירט אַלץ“.

די „שטונדיסטן“ האָבן זיך גענומען אויך די פֿרייהייט אויסצוטייטשן די ביבל, און די ביבל האָט ביי זיי, ווי קריסטן, אויך געהייסן דער „ברית חדשה“ (די עוואַנגעליע). אַזוי דערציילט איינער יעקב פֿרילוקטער (גאַרדינס אַ יוגנטלעכער נאַכפּאָלגער), אַז אַ פּאַנאַטישע פּראַוואַסלאַווע פרוי האָט אַמאָל באַזוכט אַ שטונדיסטישע גרופּע אין דער געגנט פון יעליסאָוועטגראַד און איז דאָרט געוואָרן אַזוי אויפגערגט פון אַ באַ־מערקונג פון אַ יונגן פּויער, וואָס האָט געמאַכט אַן אַפיקורסישע באַמער־קונג, אַז זי האָט אים דערלאָנגט אַ פּאַטש. אַבער דער פּויער, אַ גלויבי־קער שטונדיסט, האָט איר אויף דעם פּאַטש ניט צוריקגעענטפּערט. האָט עס איר נאָך מער אויפגערגט און זי האָט אים דערלאָנגט נאָך אַ פּאַטש. דער שטונדיסט האָט איר אויך דאָס מאָל ניט צוריקגעענטפּערט. דאָס האָט דער פרוי צוגעגעבן מוט און זי האָט אים דערלאָנגט אַ פּאַטש צום דריטן מאָל. דאָ אַבער האָט דער פּויער, דרך אגב, אַ קרעפטיקער, איר צוריק־געענטפּערט און טאַקע זי גאָר גוט צעשלאָגן. אַז מ'האַט אים געפרעגט פּאַרוואָס ער האָט איר ניט צוריקגעשלאָגן פֿאַר די ערשטע צוויי פעטש, נאָר ערשט פאַרן דריטן, האָט דער שטונדיסט נאָאָיוו געענטפּערט: „יעזוס האָט געזאָגט אַז מען גיט דיר אַ פּאַטש אויף דער רעכטער באַק, שטעל אויס די לינקע. דאָס מיינט צו זאָגן, אַז יעזוס האָט געזאָגט,

אז צוויי פעטש מעג מען זיך לאָזן געבן, אָבער ניט קיין דריטן". אָט אַזוי ווערטלעך האָבן די שטונדיסטן געטייטשט דעם תנ"ך און דעם "ברית חדשה" און דאָס, נאַטירלעך האָט געמאַכט אַ גרויסן קאָנטראַסט צווישן זיי און די אָנהענגער פון דער אָפיציעלער קירכע, די פּראָוואַסלאָווע. עס איז אויך געווען נאַטירלעך, אַז די "שטונדיסטן" זאָלן זיין ליבע-ראַלער צו די יידן ווי די פּראָוואַסלאָווע און דאָס האָט זיך אויך אַזוי אויסגעדריקט ביי יידן. דער זעלבער פּרילוקער דערציילט, אַז די יידן פלעגן געבן דעם פּאַרצוג די "שטונדיסטן" ביי יעדער אַרבעט און זיינען בכלל געווען גרייט זיך מיט זיי צו חברן.

און איינער פון זייערע בעסטע חברים איז געווען יעקב גאַרדין און דאָס האָט אים געבראַכט צום געדאַנק, אַז אַרויסרופן אַ באַניאָונגס באַוועגונג צווישן די יידישע פּאָלקס-מאַסן קאָן מען ניט דורך דער סאַטירע מיט וועלכער די משכילים האָבן אָפּגעלאַכט פון אַלטן יידישן לעבנס-שטייגער, נאָך דורך אַ פּאַזיטיווער סאַציאַל-רעליגיעזער אַגיטאַ-ציע. נאָכדעם ווי גאַרדין נעמט זיך זייער שטאַרק אינטערעסירן מיט די יעליסאַוועטגראַדער "שטונדיסטן", האָט ער דאַמאַלט, אין דעם סאַמען ערנסטן זשורנאַל אין פעטערבורג, "ניעדיעליאַ", באַשריבן דעם לעבנס-שטייגער, דעם מאַראַלישן פּרצוף און דעם שטרענגן ראַציאָנאַליזם פון די "שטונדיסטן".

די השפּעה פון די "שטונדיסטן" אויף גאַרדינען איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער איז געקומען אויפן געדאַנק אַריבערצוטראַגן אין יידנטום די פּרינציפּן פון שטונדיזם. מרמר האַלט, אַז גאַרדין האָט ניט געהאַט בדעה צו מאַכן די יידן פאַר "שטונדיסטן", נאָר רעפּאַרמירן דאָס יידישע לעבן לויט די גרונט-פּרינציפּן פון די "שטונדיסטן". גאַרדין האָט אָנגע-הויבן אַרויסצוטערעטן פאַר די יעליסאַוועטגראַדער יידן מיט דרשות אין וועלכע ער האָט קריטיקירט דעם יידישן לעבנס-שטייגער. ער האָט גע-פּרעדיקט אַ ראַציאָנאַליסטישן (שכלדיקן) בליק אויף אַמונה און לעבן. ער האָט גערופן "צוריקצוקערן זיך צו דער ביבל און איבערבויען דאָס יידישע לעבן אויף די יסודות, וועלכע זיינען אויסגעדריקט אין תנ"ך". גאַרדין האָט שפּעטער, שוין זייענדיק אין ניו יאָרק, גאַנץ אַנדערש

די וועלט פון יעקב גארדין

כאַראַקטעריזירט אָט די „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“, אירע צילן און אויפגאַבן און האָט אויך אָפּגעלייקנט, אַז ער האָט זי אָרגאַניזירט, נאָר אַז איר אָרגאַניזאַטאָר איז גאָר געווען אַ קריסט, אַן אוקראַינער מיכיי־לאָוויטש. מיין מיינונג איז, אַז דער טעות אָנצונעמען גאַרדינען אַלס גרינדער פון דער סעקטע שטאַמט דערפון, וואָס זיין מיטלנאַמען איז אויך געווען מיכיי־לאָוויטש, ווייל זיין פאַטער האָט געהייסן מיכל.

גאַרדין האָט באַלד געפינען אָנהענגער פון זיין אידעע. זיינע אָנהענגער האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ פאַראייניקטן, וואָס האָט זיך אַ נאָמען געגעבן „דוכאַוואַיע ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“ (גייסטלעכע ביבלישע ברודערשאַפט). אָט דער נאָמען, ווי גאַרדינס אָנהענגער פּרילוקער האַלט, האָט גענוי אויסגעדריקט אַלץ וואָס גאַרדין און זיינע אָנהענגער האָבן באַצוועקט: „אַפּזאָגן זיך פון תּלמוד און אָננעמען בלויו דעם תּנ״ך. דער נאָמען „ביבלע־סקאַיע“ וויל אויך אונטערשרייַכן, אַז זיי גלויבן אין דער ביבל, אָבער ניט אין די שפּעטערדיקע פאַרהייליקטע יידישע ספרים“.

דער באַרימטער מטיף (פּאַלקס־רעדנער) צבי מאַסליאַנסקי דער־צײַלט אין זיינע זכּרונות:

„גאָר אַ שפּאַגל נייע באַוועגונג האָב איך געפונען אין יעליסאַוועט־גראַד. אַ באַוועגונג, וועלכע איך האָב פון איר קיין שפור געפונען אין קיין אַנדער שטאַט, און דאָס איז: די „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“: אַ נייע קריסטלעכע סעקטע אין יידנטום. דער גרינדער איז געווען דער באַרימטער יעקב גאַרדין, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן אַ יידישער דראַמאַטורג. די נייע סעקטע האָט געפונען אין אַנפאַנג פיל אָנהענגער אין זיד רוסלאַנד. נאָכער, אַז גאַרדין איז אַוועקגעפאַרן נאָך אַמעריקע, האָט זיין שטעלע אין דער נייער באַוועגונג פאַרטראַטן דער יעליסאַ־וועטגראַדער אַדוואָקאַט בערנשטיין, און פון דער שטאַט איז דאָס אַרויס די נייע תּורה, וואָס איז אַ מין צוזאַמענעצונג פון דעם אַלטן און דעם נייעם טעסטאַמענט.“

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז איך האָב געפונען אַלס מיין פליכט אַרויסצוגיין מיט מיין פולער קראַפט קעגן דער נייער סעקטע, און

זלמן זילבערצווייג

ווען איך האָב גערעדט איבער די פאַרשידענע סעקטן, וואָס זיינען אַנט-
שטאַנען אין יידנטום, האָב איך אָנגערופן די ניי-געבוירענע סעקטע מיט
דעם נאָמען „די נייע פּלאַגע אויף דעם אַלטן ישׂראל“. ווי איך האָב
נאָר אַרויסגערעדט דאָס וואָרט, איז געוואָרן אַ טומל אין דעם פּובלי-
קום, און אַ יונגע דאַמע מיט דעם נאָמען פּ. האָט מיך אויפגעפּאָדערט
אויף אַן עפּנטלעכער דעבאַטע. איך האָב איר ניט אַנטזאָגט, און עס
איז באַשטימט געוואָרן די דעבאַטע זאָל שטאַטפּינדן [פּאַרקומען] דינסטיק
כ״ו טבת תרנ״ב (1892), טאַקע ביי מאַדאַם פּ. אין זאָל.

די דאָזיקע נאַכט איז אין מיין זכרון טיף איינגעקריצט געוואָרן
אַלס „ליל שימורים“ און איך וועל איר ניט פאַרגעסן ביז מיין לעצטן
אַטעמצוג. דער שיינער גרויסער זאָל איז געווען פול מיט דער גאַנצער
יעליסאַוועטגראדער אינטעליגענץ, יוריסטן און אינזשיניערן. אין מיטן
איז באַשטימט געוואָרן די דעבאַטע זאָל שטאַטפּינדן [פּאַרקומען] דינסטיק
„ברית חדשה“.

הער בערנשטיין, דער פאַרשטייער פון דער באַוועגונג, האָט געעפּנט
דעם ויכוח. מיט ערפּורכט האָט ער אויפּגעהויבן די צוויי ספרים, און
מיט אַ קלאַרע שטימע האָט ער פּראַקלאַמירט פאַרן פּובליקום: „די
צוויי הייליקע ביכער זיינען אונדזער הייליקער אידעאַל, און אויף זיי
האַבן מיר געגרינדעט אונדזער הייליקע רעליגיאָן“. נאָכער האָט ער
געגאַסן שוועבל און פעך אויף דעם תּלמוד, פון די תּנאים ביז די לעצטע
רבנים. נאָך אים האָט די שוועסטער, מאַדאַם פּ. גענומען דאָס וואָרט,
און האָט זיך געמאַכט לוסטיק מיט כלומרשטן הומאָר פול מיט גיפט
צו די יידן און דאָס יידנטום, האָט געוואָרפן שמוץ, האָט אָנגעפּאַנגען
פון שמעיה וואַבטליון און געענדיקט מיט רבי יצחק אלחנן.

מיין האַרץ האָט געקאַכט ווי אַ קעסל הערנדיק ווי בורים מופקרים,
עמי האַרץ, וועלכע האָבן גאַרניט געלערנט און קיינמאַל ניט געזען די
ליכט פון תּלמוד, וואָרפן שמוץ אויף אַלעס וואָס ביי אונדז איז פאַר-
הייליקט פון טויזנטער יאָרן. מיט אַלע מיינע קרעפטן האָב איך זיך
צוריקגעהאַלטן, און רואיק, לאַגיש, האָב איך אין קורצן, ווי ווייט מעגלעך,
זיי דערקלערט דעם צוזאַמענהאַנג פון תּורה שבכתב, אין וועלכער זיי

גלויבן אויך, מיט דער תורה שבפה, וועלכע זיי הייבן ניט אן צו פאר-
שטיין. איך האָב זיי איבערצייגט, אַז די מאַראַל, די עטישע לערן אין
אַלע הויכע אידעאָלן, וועלכע זיי האָבן אויפגעכאַפט פון זייער פאַר-
הייליקטן עוואַנגעליום, און אַלעס, וואָס גוט איז, זיינען אַרויסגענומען
פון דעם גרויסן אוצר פון תלמוד און מדרשים. עס איז אמת — האָב
איך אויסגעשריען מיט ענטוויאַזם — אַז דער קריסטנטום האָט זייער
פיל געווירקט אויף דער היינטישער וועלט און אויף די גריכישע מיטאַ-
לאָגיע, ווי אונדזער רמב"ם זאָגט אין די ענדע פון „הלכות מלכים“,
אַז דער נוצרי און מחמד האָבן פאַרשפרייט ליכט ביי די געצנדינע-
רישע פעלקער, אָבער ניט פאַר די אייניקלעך פון אברהם, וועלכער
איז געווען דער ערשטער גרינדער פון מאַנאַטעאיזם מיט צוויי טויזנט
יאָר בעפאַר דער יונגער איסי פון גליל איז געבוירן געוואָרן. די קינדער
פון די נביאים ברויכן ניט צו לערנען תורה און אמונה פון דעם סטאַ-
לערס זון מיט זיינע אַפּאַסטאָלן. האָט איר ווען געזען, אַז בראַדסקי, דער
גרויסער פאַבריקאַנט פון צוקער, זאָל קויפן צוקער אין אַ קליין שפייז-
קרעמל, וואו עס ליגט אַ האַלבע היטל צוקער צווישן הערינג, דושעגעכץ
און טאַבאַק? עפנט די אויגן און לייענט מיט אַ קריטישן אויג, וועט
איר זען, אַז דער גאַנצער עוואַנגעליום האָט נאָר דעם כאַראַקטער פון
אַ קליינעם שפייז-קרעמל קעגן דעם גרויסן הייליקן מאַגאַזין מיט דעם
נאָמען תלמוד. מער ווי נייַן-צענטל אין „ברית-חדשה“ איז פאַרנומען
מיט נאַרישע בבא מעשיות, מיט רוחות, שדים און נאַרישע זאָגן, פול
מיט קליינע נסים ונפלאות פאַר אַלטע נאַרישע פרויען און אַבערגלויבישע
קליינקעפליכע מענטשן.

אַזוי האָב איך גערעדט און געמאַלן פאַרשידענע בילדער פון
דעם יידישן שבת און יידישן ריינעם פאַמיליע-לעבן נאָך דעם תלמוד
נאָך. איך האָב צעשטערט זייערע אַרגומענטן, זייערע פאַלשע חלומות,
אויך זייערע נאַרישע האַפענונגען אויף שפעטער. איך האָב זיי פאַר-
געשטעלט דעם חורבן וואָס זיי האָבן געמאַכט מיט זייערע נאַרישע פאַנ-
טאַסטישע לערן און אַפעלירט צו זיי אין דעם נאָמען פון דעם גאַנצן
אומגליקלעכן יידישן פאַלק זיי זאָלן אויפהערן צו פראַפּאָגאַנדירן די

זלמן זילבערצווייג

נייע באוועגונג, וועלכע פירט צום אומגליק, אזוי האב איך גערעדט שטונדן לאנג ביז 4 אזייגער פארטאג. זיי זיינען פשוט באנקראט געבליבן און זיי האבן מיר ניט געהאט וואס צו ענטפערן. זאגאר, דער אדוואקאט בערנשטיין און די מאדאם פ, וועלכע זיינען שוין ניט געווען אין קיין שול 12 יאר, זיינען געגאנגען הערן מיינע ציוניסטישע רעדעס די גאנצע צייט וואס איך בין געווען אין יעליסא-וועטגראד.

קאפיטל צוועלף

האַט „ביבלעִיסקאַיע בראַטסטוואַ“ געהאַט אַ סאַציאלע אַדער רעליגיעזע אידעע?

דער „רבי“ יעקב גאַרדין — דער בעל תשובה משה לייב לילענבלום —
דער ליבעראַלער גובערנאַטאָר — די 8 דברות פון „ביבלעִיסקאַיע
בראַטסטוואַ“ — איז גאַרדין געווען אַ מיסיאַנער?

פאַר דער געשיכטע וועט בלייבן צו באַשליסן צי יעקב גאַרדינס
„ביבלעִיסקאַיע בראַטסטוואַ“ (ביבלישע ברודערשאַפט) איז געווען גע-
בויט ווי אַ רעליגיעזע סעקטע אָדער ווי אַ סאַציאלע גרופע, אַרגאַניזאַ-
ציע אָדער באַוועגונג. פאַר דער צאַרישער רעגירונג איז דאָס פראַבלעם
ניט געווען וויכטיק. איר איז ניט געווען קיין אונטערשיד וואָס „ביב-
לעִיסקאַיע בראַטסטוואַ“ פּרעדיקט און וואָס זי באַצוועקט מיט איר
פראַגראַם. פאַר איר איז זי געווען טרייף ווי פאַר אַ פּרומען יידן חזיר,
און אויב אין אַנהייב האָט מען נאָך געהאַנדלט מיט חסד, און די סעקטע
אָדער גרופע האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט פריי און אָפּן צו פראַפּאָגאַנ-
דירן און זיך אַנטוויקלען, האָט אָבער דער לייכטער ווינט לאַנג ניט
געבלאָזן. די אפּטרופּסים פון דער צאַרישער מאַכט האָבן באלד אַרויס-
געגעבן אַן אסור, און ווען יעקב גאַרדין טראַגט זיך ניט אָפּ באַצייטנס
קיין אַמעריקע, וואַלט ער אויסגעגאַנגען אין די צאַרישע קאָנצענטראַ-
פּון סיביר, און אַלנפּאַלס וואַלט ניט געקומען צו דער גרויסער רעוואַ-
לוציע, וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט אין יידישן טעאַטער-וועזן.

אין פריערדיקן קאפיטל האָט דער לייצענער זיך באַקענט מיטן
סאַציאַל-גייסטיקן געדאַנקענגאַנג פון גאַרדינען וועגן יידישן פראַבלעם,
ווי ער איז געווען פאַרכאַפט פון טאַלסטאָיזם און די „שטונדיסטן“, פון

זלמן זילבערצווייג

זייערע באגריפן וועגן עטיק און ווי אזוי זיי האבן געזען די לייזונג פון שלום ושלוח צווישן דער מענטשהייט.

איצט וועלן מיר פרווון באקענען די לייזער מיט די אידעען און די ארבעטן פון דער „ביבלעסיקאיע בראטסטוואַ“, וואָס מאַכע האַלטן, אַז יעקב גאַרדין האָט זי געגרינדעט, אָבער ווי גאַרדין אַליין האָט שפּעטער דערקלערט אין ניו יאָרק, איז זי גאַר געגרינדעט געוואָרן דורך אַ רוסישן דאַקטאָר מיכילאַוויטש.

לויט קלמן מרמר דאַרף די עקזיסטענץ פון דער געזעלשאַפט איינ-געטיילט ווערן אין צוויי פעריאָדן. אין דעם ערשטן פעריאָד איז זי באַשטאַנען פון אַ קליינע גרופּע אין יעליסאָוועטגראַד און די גרינדונג איז פאַרגעקומען אין יאַנואַר 1880. עס האָט גענומען אַ יאָר צייט ביז די גרופּע איז געוואָרן פּאָפּולער, אָבער ווען דאָס איז שוין געשען, איז אין יעליסאָוועטגראַד אויסגעבראַכן דעם 15טן אַפּריל 1881 אַ פּאַגראַם קעגן יידן, וואָס האָט געדויערט דריי טעג, און אַט דער פּאַגראַם האָט געבראַכט דערצו, אַז די גרופּע זאָל זיך צעפּאַלן. אַ טייל מיטגלידער זיינען אינגאַנצן רואינירט געוואָרן, אַ טייל האָבן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע און אַנדערע זיינען מיט חרטה צוריקגעגאַנגען צום אַלטן בית המדרש און תּשובה געטאָן פאַר דער צייט וואָס זיי זיינען געווען פאַר-בונדן מיט דער „בראַטסטוואַ“.

מיר וועלן ברענגען אייניקע עדות, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אָדער בייגעוואוינט די טעטיקייט פון דער „בראַטסטוואַ“ און דורך זיי פּרובן אַרויסברענגען וואָס עס איז אַזוינס געווען.

לאַמיר אָנהייבן מיט אַ קעגנער. דאָס איז דער דאַמאַלט באַרימטער העברעאיש-יידישער שרייבער משה לייב ליליענבלום, וואָס האָט אָנגע-הויבן ווי אַ מאַדערנער רעפּאָרמער און געענדיקט ווי אַ בעל תּשובה. ליליענבלום איז פריער געווען אַ ניהיליסט, אַ קאָסמאָפּאָליט און אַ שטאַרקער אַפּיקורס. ער האָט שאַרף אַטאַקירט דאָס ווי ער האָט גערופן „רבנישע יידנטום“ און געפּאָדערט גוואַלדיקע רעפּאָרמען, אָבער די פּאַגראַמען אין 1881 האָבן אים ממש איבערגעקערט. אַלץ וואָס איז געווען כּשר פאַר די פּאַגראַמען איז געוואָרן שטרענג טרייף דערנאָך.

די וועלט פון יעקב גארדין

און ער האט אנגעהויבן מיטן זעלבן פייער, וואס ער האט פריער אטאקירט דאס פרומע ארטאדאקסישע יידנטום און יידישן נאציאנאליזם, פרע-דיקן דערפאר. ער דערקלערט אלץ, פארוואס ער האט פריער אגיטירט, אלס „חטאות נעורים“, יוגנט-זינד, ווי ער רופט טאקע זיין בוך וואס ער האט ארויסגעגעבן. ער הייבט אן ארבעטן שטארק פאר יידישן נאציאנאליזם, ווערט איינער פון די איבערגעגעבנסטע ארבעטער פאר יידישער קאלאניזאציע פון דאמאלטיקן פאלעסטינע, א זייל פון די „חובבי ציון“. און טאקע ווייל ער האט פריער אזוי געקעמפט קעגן די רבנים און שלחן ערוך, האלט ער זיך ווי מיטפאראנטווארטלעך פאר יעקב גארדינס רעפארמיסטישע פראפאגאנדע אין דער „בראטסטווא“. דאס זעלבע ווי די היינטיקע געוועזענע קאמוניסטן זיינען שארפערע קעגנער זייער פריערדיקער אידעע און אידעע-פארבינדעטע ווי די, וועל-כע זיינען קיינמאל ניט געווען קיין קאמוניסטן. ליליענבלום האט ממש מיט פייער מינדלעך און שריפטלעך גענומען באקעמפן גארדינען, וועלכער האט געפירט צו דער גרינדונג פון דער „בראטסטווא“ אין יעליסאוועט-גראד, און די סעקטע „נייער ישראל“ אין אדעס, וואס איז געגרינדעט און אנגעפירט געווארן פון יעקב פריילוקער, וועלכער האט זיך שפעטער אינגאנצן געשמדט.

ליליענבלום שילדערט אזוי די גרינדונג פון דער „ביבלעסקאיע בראטסטווא“: „ווען יעקב גארדין האט זיך באקענט מיטן אנפירער פון די שטונדיסטן“ ראבאשאפקא, האט יעקב גארדין, דאמאלט א לערער אין יעליסאוועטגראדער תלמוד-תורה, געוואלט נאכטאן דעם „שטונ-דיסטן“-פירער און מאכן א נייע סעקטע אויך ביי יידן, וואס זאל זיך אפשניידן פון אלע יידן מיט א באזונדערן פירער, שול און בית עולם. די סעקטע האט זיך געדארפט פולשטענדיק אפזאגן פון תלמוד (די גמרא), כדי זי זאל קאנען באקומען אלע בירגערלעכע רעכט. * און אפילו פון דער תורה, וועלכע מען דארף נאר דערקלערן גייסטיק, בדרך רמז“.

* די קאראאימער, וועלכע אנערקענען אויך ניט דעם תלמוד, האבן געהאט אין צארישן רוסלאנד גלייכע רעכט, אבער יידן האבן אויף זיי תמיד געקוקט ווי ניט-יידן און האבן זיך מיט זיי קיינמאל ניט מתחתן געווען. בלויז היטלער, ימח שמו, האט די קאראאימער אויך אנערקענט ווי יידן.

ליליענבלומס אטאקעס קעגן גארדינען האָבן זיך ניט אָפגעשטעלט אפילו דאָמאַלט, ווען גארדין האָט שוין גאַרניט געהאַט צו טאָן מיט דער „בראַסטטוואָ“. ליליענבלום איז באַפאַלן גארדינען באַלד נאָך זיין טויט, אָבער מיר וועלן ניט „פאַרכאַפן די פיש פאַר די נעץ“. מיר וועלן קומען צו דעם אין צייט.

בקצור, קאָן מען זאָגן, אויב מען זאָל זיך שטיצן אויף ליליענבלומען, אז „ביבלעִסקאַיע בראַסטטוואָ“ איז געווען דורכאויס אַ רעליגיעזע סעקטע, וואָס האָט געוואַלט איינפירן געוואַלדיקע רעפּאָרמען אין יידישן רעליגיעזן לעבן, וואָס אויב זיי וואַלטן געווען דערפאַלגרייך, האָבן זיי געקאַנט דערפירן צו אַ נייע סעקטע יידן, וואָס זאָלן זיין אַזוי ווייט פון טראַדיציאָנעלער יידישקייט ווי עס איז דאָס קריסטנטום אָדער לכל הפחות די קאַראַאימער.

דער גרינדער און אָנפירער פון דער סעקטע „נייער ישראל“ אין אָדעס, דער שפּעטערדיקער משומד יעקב פּרילוקער, גיט איבער אין זיינע זכרונות 8 עיקרים (גרונט־פּרינציפּן) פון זיין סעקטע, און זאָגט, אז די זעלבע פּרינציפּן זיינען אויך געווען גילטיק אין דער „ביבלעִסקאַיע בראַסטטוואָ“ אין יעליסאַוועטגראַד:

1) דער תּלמוד (גמרא) האָט ניט קיין הייליקע אויטאָריטעט. אין אַ סך פּאַלן האָט ער אפילו געהאַט אַ שלעכטע ווירקונג אויף דער יידישער נאַציע. ער האָט געשאַפן אַן אומגעהויערן סיסטעם פון צערעמאָניעס. אַלס ערוואַץ (ממלא מקום) פאַרן אמתן גייסט פון רעליגיע און האָט אָנגע־נומען אַן אַנטאַגאָניסטישע (פּיינטלעכע) שטעלונג צו דער ניט־יידישער וועלט.

2) נאָר די ביבל, אויסגעטייטש פון שכל הישר און מאַדערנעם וויסן, דאַרף זיין דער קוואַל פון אמונה און הייליקער אויטאָריטעט.

3) דאָס געבאַט פון מילה מוז ניט מער אָנגענומען ווערן בוכ־שטאַבלעך, לויטן גוף, נאָר בלויז גייסטיק. [דאָ איז אפשר דער פּלאַץ צו דערמאַנען, אז שלום אש האָט אין אָנהייב פון היינטיקן יאַרהונדערט אויך צעפּלאַקערט אַ קאַמף קעגן מילה ווי „אַ באַרבאַרישער אַקט“].

4) די גרויסע צאָל דינים וועגן כשר בנוגע שפיז און געטראַנקען

די וועלט פון יעקב גארדין

וואס האבן פאר זייער הויפט-ציל דאס אפטיילן די יידן פון דער דרויסן-דיקער וועלט, זיינען זינלאז פאר זיך אליין און אומדערטרעגלעך אין טאג-טעגלעכן לעבן און שעדלעך פאר די באציאונגען צווישן ייד און ניט-ייד. (5) די גאנצע מענטשלעכע פאמיליע באשטייט פון קינדער פון איין הימלישן פאטער, און די שטרענגע רבנישע גזרות קעגן געמישטע חתונות מיט קריסטן האבן ניט קיין שום בארעכטיקונג.

(6) א קריסטלעך געבעט-הויז איז אנגענומען ביי גאט פונקט אזוי גוט ווי א יידיש בית-המדרש.

(7) דאס היטן דעם קריסטלעכן שבת (זונטיק) אנשטאט דעם יידישן, איז ניט קעגן דעם גייסט און דעם צוועק, מיט וועלכן די דאזיקע אינס-טיטוציע (דער שבת-רו) איז עטאבלירט געווארן לויטן באפעל פון בורא עולם.

אט די אלע זיבן פונקטן, קאן מען אננעמען, זיינען געפרעדיקט געווארן סיי דורך גארדינס „ביבלעיסקאיע בראטסטוואג“ און דורך פרייל-קערס „נייער ישראל“, אבער פריילוקער האט געהאט נאך אן אכטן פונקט, און ער וויל, אז מען זאל אננעמען, אז דאס איז אויך געווען גילטיק אין דער „ביבלעיסקאיע בראטסטוואג“. דער כאראקטער אבער פון אכטן פונקט איז אזא, אז עס איז אוממעגלעך, אז גארדין זאל האבן צו אים צוגעשטימט. אט וואס דער אכטער פונקט זאגט:

„די תלמודישע לערע, אז משיח איז נאך ניט געקומען, שטימט ניט מיט די היסטארישע פאקטן. ס'זיינען אויך ניט ריכטיק די שטעלן וועגן ווידער אויפבויען דעם בית המקדש און די באנייאונג פון קרבנות, אין זייער בוכשטאבלעכן זין, וואס פארנעמט נאך אן אנגעזען ארט אין יידישן סידור.“

כאטש דער פונקט זאגט ניט דייטלעך, אז מען דארף אננעמען, אז ישו איז דער משיח, זיינען זיי אבער א פולשטענדיקע הכחשה פון טראג-דיציאנעלן יידנטום, און גיבן א רמז, אז משיח איז שוין יא געקומען. וואלט גארדין אנגענומען אויך דעם פונקט, וואלט עס געמיינט, אז ער איז פאקטיש געווארן א מיסיאנער, אבער גארדין האט נאר געוואלט רעפארמירן, לייכטער מאכן דעם באגאזש פון יידישע דינים און ניט

אָנטשעפּען דאָס קריסטנטום צו יידן. דעריבער קאָן מען ניט אָננעמען פאַר גוט געלט פּרילוקערס באַהויפטונג. אַז „גאַרדין האָט געהאַט די אידעע פון אַ פאַראייניקונג צווישן דער יידישער רעפּאָרם-סינאַגאָגע מיטן געלייטערטן פּראָטעסטאַנטישן קריסטנטום, ווי דאָס האָבן ביז אַ גע-וויסער מאָס פּראָטיצירט די „שטונדיסטן“ און אַנדערע רוסישע סעקטעס.“ פּרילוקער, וועלכער האָט אַלץ געוואָלט איינרעדן, אַז גאַרדין און זיינע ביבלעיעס האָבן געשטרעבט צום זעלבן וואָס זיין מיסיאָנערישע סעקטע „נייער ישראל“, האָט געפרוּווט אַריינטייטשן, אַז גאַרדינס „ביבלעיס-קאָיע בראַטסטוואָ“ האָט געמוזט פאַרשווייגן דעם ציל, ווייל אונטער זעם עקזיסטירנדיקן פּאָליטישן רעזשים אין צאַרישן רוסלאַנד, וואָלט די מינדסטע אַנדייטונג פון אַזאַ ציל געווען שרעקלעך פאַר דער אַרבעט צווישן יידן.“

מיר האָבן פּריער געזאָגט, אַז די „ביבלעיסקאָיע בראַטסטוואָ“ האָט געהאַט צוויי פּעריאָדן. איינעם פאַרן פּאָגראַם און איינעם נאָכן.

די צאַרישע רעגירונג האָט געקוקט מיט גרויס חשד אויף יעדער סעקטע, וואָס האָט געפרוּווט אַרויסשטעלן אַפילו אַ פינגער פון אַ פּוס פון דער אָפיציעלער קירכע. אָבער נאָך מער שאַרפּער איז זי געווען קעגן רעליגיעזע סעקטעס ביי יידן, ווייל זי האָט חושד געווען די גרינד-דער פון די יידישע סעקטעס, אַז זיי זיינען באַמת געהיימע מיסיאָנערן פאַר דייטשע אָדער ענגלישע פּראָטעסטאַנטישע קירכעס, און פּראָטעס-טאַנטישע קירכעס זיינען ביי דער פּראַוואַסלאַוונער קירכע געווען נאָך מער טרייפּע ווי יידישע שולן. אַזוי האָט דער גרינדער פון „נייער ישראל“ פאַר קיין פּאל ניט געקאָנט לעגאַליזירן זיין סעקטע. אויך גאַרדין האָט ניט געקאָנט טראַכטן וועגן לעגאַליזירן זיין „ביבלעיסקאָיע בראַטסטוואָ“, אָבער ער האָט געהאַט דאָס מזל, וואָס דער גובערנאַטאָר פון יעליסאַ-וועטגראַד איז געווען אַ ליבעראַלער מענטש, האָט געלייענט און שטאַרק הנאה געהאַט פון גאַרדינס שרייבן, און ער האָט אים באַשיצט און ניט געלאָזט, אַז מען זאָל אים פאַרפּאָלגן. אַ דאַנק אָט דער פּראָטעקציע — דערציילט מרמר — איז די גרופּע אָדער סעקטע געווען ווי לעגאַל, אָדער געקאָנט אַרבעטן לעגאַל אין יעליסאַוועטגראַד אַזוי לאַנג ווי דער

די וועלט פון יעקב גארדין

דאזיקער ליבעראלער גובערנאטאָר איז דאָרט געווען. די מיטגלידער און אויך זייטיקע צוהערער פלעגן זיך צונויפקומען אין זייער געבעט־הויז יעדן שבת־נאַכמיטאָג, וואו זייער „רבי“ יעקב גארדין פלעגט פאַר זיי האַלטן אַ דרשה אויף רוסיש. יעדע רעדע איז געווען דורכגעדונגען מיט מענטשן־ליבע און ליבע צום אמת און גערעכטיקייט. גלייכצייטיק פלעגט גארדין אַרויסטרעטן קעגן האַנדל און עקספּלאַאטאַציע און פלעגט שטאַרק אַפּלויבן דאָס לעבן פון אייגענע פּראַצע, באַזונדערס פון ערד־אַרבעט. און גארדין האָט ניט בלויז גערעדט, נאָר טאַקע געטאָן דאָס וואָס ער האָט פּראַפּאָגאַנדירט.

קא פיטל דרייצן

גארדין מוז אנטלויפן קיין אמעריקע זיך צו ראטעווען פון צארישער מאַכט

די געזעלשאַפט „ביבלעיסקאיע בראַטסטוואַ" שטעלט זיין לעבן אין סכנה — די יידישע און ניט־יידישע באַזוכער — גארדין ווערט באַשולדיקט אין אַנטיסעמיטיזם צוליב זיינעם אָן אויפרוה — דער עקשן גארדין מוז ברעכן זיין עקשנות.

די פּאָגראַמען, וואָס זיינען פּאָרגעקומען אין 1881 אין רוסלאַנד, באַלד נאָכדעם ווי דער צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער איז דערשאַסן גע-
וואָרן, האָבן אַרויסגערוּפֿן אַ גוואַלדיקן אויפרודער צווישן דער יידישער
באַפעלקערונג אין רוסלאַנד. אַפֿילו די יידישע אינטעליגענטע יוגנט, וואָס
איז געווען פּאַרכאַפט פֿון אַסימילאַציע און זיך מיט אַלע כּוחות דער-
ווייטערט פֿון יידישן לעבן, האָט פּלוצלינג ווי דערוואַכט פֿון אַ חלום,
און האָט אָנגעהויבן גיין צוריק, צוריקקומען צום יידישן לעבן, און ווי
אין אַזעלכע פּאַלן, געגאַנגען פֿון איין עקסטערעם צום אַנדערן, געוואָרן
פרום און אָנגעהויבן גיין אין שול. עס זיינען אַבער אויך געווען אַזעלכע
וואָס האָבן פּאַרלאָרן די האַפּענונג, אַז די יידישע לאַגע אין רוסלאַנד
קאָן זיך ווען עס איז אַמאָל נאַרמאַליזירן און האָבן אָנגעהויבן אַגיסירן
אַריבערצוגיין צו אַ ניי לעבן, אַבער ניט מער אין דער אַלטער היים, נאָר —
און דאָ האָבן זיך די אָנהענגער פּאַר דער אידעע געשפּאַלטן אין צוויי ריכ-
טונגען. איינע האָט געצויגן צום גאַלדענעם לאַנד, צו קאַלאַמבוסעס מדינה,
וואָס איז געווען אַ פּריי לאַנד און האָט געהאַלטן פּרייע, אויסגעשטרעקטע
אַרעמס צו אימיגראַנטן, און די אַנדערע ריכטונג האָט אַריינגעבלאַזן אַ רוח
חיים אין דעם אַלטן יידישן חלום — נאָך ציון. די ערשטע גרופּע האָט זיך
גערוּפֿן „עם עולם" (דאָס אייביקע פּאַלק) אַ נאַמען, וואָס האָט געאַטעמט מיט

די וועלט פון יעקב גארדין

האָפענונג, אַז יידן וועלן ניט אונטערגיין, נאָר זיי דאַרפן בלויז ענדערן זייער וואוינ-אַרט און איבערגיין צו אַן אַנדער עקאָנאָמיש לעבן, און דאָס קאָן נאָר געשען אין פרייען אַמעריקע, וועלכע אַפילו דער אין יענער צייט באַרימטער העברעאישער דיכטער יל"ג (יהודה לייב גאַרדאַן), האָט באַזונגען ווי דאָס לאַנד „וואו די פרייהייטס-זון שיינט פאַר אַלעמען גלייך“. די אַנדערע גרופע האָט זיך אויך גערופן מיט אַ העברעאישן נאָמען, אָבער מיט ראשי תבות (איניציאַלן) „בילור“, וואָס האָט געמיינט „בית יעקב לכו ונלכה“ (קינדער פון יעקב, דאָס הייסט יידן, קומט, לאַמיר גיין). זיי ווידער האָבן געהאַלטן, אַז אויב שוין יאָ אויסוואַנדערן און וועלן בלייבן יידן, דאַרף מען עס אין לאַנד פון די אבות, אין פאַלעסטינע, דאָרט וועט מען ניט נאָר אויסגלייכן דעם רוקן, נאָר אויך דאָס פּרצוף-פנים צו דער גאַנצער וועלט. דאָרט וועט מען נעמען פאַשן די ערד, ווערן פויערים און ווערן נאַרמאַל ווי אַלע פעלקער.

ניט דאָ איז דאָס אַרט, נאַטירלעך, אַריינצוגיין אין מער איינצלעהייטן, וואָס די צוויי גרופירונגען אין יידישן לעבן האָבן אויפגעטאָן פאַרן יידישן לעבן, ניט נאָר פאַר זייער צייט, נאָר פאַר שפּעטער, און וועלכע פּרוכטן מיר געניסן פון דעם וואָס זיי האָבן פאַרזייט.

צווישן דער יידישער יוגנטלעכער אינטעליגענץ איז אָבער אויך געווען אַ ריכטונג, וואָס ווי אַן ענטפּער קעגן די פאַגראַמען, האָט זי אַגיתירט צו בלייבן אויפן אַרט און קעמפן קעגן דער צאַרישער אַנטיסעמיטישער מאַכט דורך „גיין אין רוסישן פאַלק“ און צוזאַמען צוגרייטן די רעוואָלוציע.

די פאַגראַמען האָבן גאָר שטאַרק געטראַפן יעקב גאַרדינען, ווייל זיי האָבן צעשטערט זיין אידעע — די פאַרברידערונג און דערנענטערונג צווישן ייד און נישט-ייד, ווי ער האָט געפּרעדיקט דורך זיין געזעלשאַפט „גייסטלעכע ביבלישע ברודערשאַפט“, און, פּערזענלעך, ווי אַ רוסישער שרייבער, האָט ער גאָר שטאַרק געליטן פון די אַנטיסעמיטישע טענער, וואָס עס האָט דאַמאַלט אַנגעשלאָגן די רוסישע פּרעסע. מרמר ווייזט אָן ווי 10 יאָר שפּעטער, אין 1891, שוין זייענדיק אין אַמעריקע, האָט גאַרדין אַט די געפילן זיינע אויסגעדריקט, אין יידיש, אין אַ דערציילונג, אין וועלכער ער האָט געשיל-דערט די טראַגעדיע פון אַ יידישן רעוואָלוציאַנער, וואָס האָט אָפּגעגעבן אַלע

זלמן זילבערצווייג

זיינע כוחות פארן גליק פון רוסלאַנד, און פלוצלינג פילט ער זיך געטראָפֿן פֿונעם אַנטיסעמיטיזם. אים, דעם אמת־רוסישן פֿאַטריאַט, דערקלערט מען פֿאַר אַ פֿרעמדן... אים, דעם מוטיקן קעמפער פֿאַר גערעכטיקייט, שטעמפלט מען אָפּ פֿאַר אַן עקספּלאַטאַטאָר.

אַבער ניט געקוקט אויף די גייסטיקע קלעפּ וואָס ער האָט באַקומען, האָט זיך גאַרדין ניט צוריקגעצויגן פֿון זיין אידעע. ער איז ניט צוגעשטאַנען ניט צו די „פֿאַלעסטינצערס“ און ניט צו די „אַמעריקאַנצערס“, און ניט געקוקט וואָס ביידע גרופּן האָבן פֿאַקטיש אַגיטירט פֿאַר דעם וואָס איז אים געווען אַזוי נאַנט — פֿאַרוואַנדלען די יידישע הענדלער אין ערד־אַרבעטער און גרינדן לאַנדווירטשאַפטלעכע קאָלאָניעס אויף אוטאָפּיסיש־קאָמוניסטישע יסודות, און ניט געקוקט אויף דער שוידערליכער אַטמאָספֿערע נאָכן דריי־טאָגדיקן פֿאַגראַם אין יעליסאָוועטגראַד, האָט גאַרדין באַשלאָסן צו בלייבן אויפֿן אָרט און זיך ווייטער ברידערן מיט דער ניט־יידישער געזעלשאַפֿט. זיין שפּעטערדיקער אָפּאַנענט, משה לייב ליליענבלום, איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ער האָט גאַרדינען פֿאַרגעוואָרפֿן, אַז ער איז „אפילו באַלד נאָכן פֿאַגראַם געווען אַ גוטער־ברודער מיט די וועלכע האָבן געגרינדעט אַ קאָמיטעט צו העלפֿן די פֿאַמיליעס פֿון די אַרעסטירטע פֿאַגראַמטישקעס“. ליליענבלום זאָגט ניט, אַז גאַרדין איז געווען אַן אומדירעקטער מיטוויקער ביי די קאָמיטעטשיקעס, אַבער אַז „גאַרדין האָט זיך ניט צוריקגעצויגן פֿון מענטשן, וואָס זיינען געווען פֿריער זיינע גוטע פֿריינט, ווען ער האָט געזען, אַז זיי האָבן אונטערשטיצט קינדער פֿון אַרעסטירטע הונדערטער מענטשן פֿון וועלכע אַ טייל איז געווען באַטייליקט אין פֿאַגראַם, און איידער מען האָט פֿעסטגעשטעלט ווער פֿון די אַרעסטירטע איז געווען שולדיק אַדער אומשולדיק אין באַטייליקן זיך אין פֿאַגראַם“.

אַבער מער צאָרן האָט אַרויסגערופֿן גאַרדין מיט זיין אויפרוה אין דער רוסישער צייטונג „יוזשני קראַי“, וואו ער דערקלערט זיינע „ברידער־יידן“, אַז אין דער שנאה צו זיי, וואָס האָט דערפֿירט צום פֿאַגראַם, איז שולדיק ליבע צו געלט פֿון די יידישע פֿראַצענטניקעס און הענדלער. גאַרדין פֿאַרגלייכט זיך אין דעם אויפרוה צו אַ דענטיסט, וואָס כדי צו באַפֿרייען זיין פֿאַציענט פֿון אַ שטאַרקן צאָן־ווייטאַק, רייסט ער ביי אים

די וועלט פון יעקב גארדין

אַרויס דעם צאָן, און כדי צו פאַרקלענערן די ווייטאַקן, טויט ער אָפּ דעם נערוו, און אזוי וויל ער, גאַרדין, אויך אַרויסרייסן ביי יידן מיטן וואַרצל די טיף-איינגעוואַרצלטע שלעכטע געוואוינהייטן.

„ברידער־יידן — זאָגט גאַרדין אין זיין אויפרוף — פאַרוואָס האָבן אַלע עלעמענטן אין דער רוסישער געזעלשאַפט אייך פיינט? איז עס נאָר אַ שנאה צוליב רעליגיע? אונדזער ליבע צו געלט, די ניט־געזעטיקטקייט, די קאַרג־שאַפט, דאָס יאָגן זיך נאָך פאַרדינסטן. אנדזער חוצפה, קריכעריי, אונדזער שקלאַפּיש און נאַריש נאַכמאַכן די אויפגעבלאַזענע און צעלאָזענע רוסישע פּריצים, אונדזער וואַכעריי, שענקעריי, מעקלעריי און אַלע אַנדערע עולות, רופן אַרויס קעגן אונדז די רוסישע מענטשן. אודאי זיינען דאָ ביי אונדז אויך ערלעכע מענטשן, אָבער זיי פאַרלירן זיך אין דער מאַסע פון די הענד־לער, וואָס טראַכטן נאָר טאָג און נאַכט וועגן אַ רובל און האָבן ניט אין זייער לעבן קיין אַנדערע אינטערעסן און באַדערפענישן.“

און ריינדיק וועגן די טרויעריקע געשעענישן בעת דעם פאַגראַם אין אַפּריל, זאָגט ווייטער גאַרדין אין זיין אויפרוף, וואָס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן עטלעכע חדשים נאָכן פאַגראַם:

„אַט די געשעענישן, ברידער, גיבן מיר אַ רעכט אייך צו דערמאַנען, אַז דוקא איצט איז די צייט אַרויסצורייסן די פאַרפוילטע ציינער מיט וועל־כע איר האָט געביסן אַנדערע און פון וועלכע איר האָט פון צייט צו צייט געליטן אומדערטרעגלעכע שמערצן און ליידן.“

און גאַרדין פאַרענדיקט אַט דעם אויפרוף מיט פּאָלגנדיקע ווערטער:

„ברידער, דערוואַכט, הויבט אָן אַ ניי לעבן.“

און דאָ רעכנט ער אויס דאָס פּראָגראַם פון זיין געזעלשאַפט „ביבלעיס־קאַיע בראַטסטוואַ“ צו וועלכן יידן זאָלן איבערגיין, און דורך דעם, הייסט עס, וועלן זיי פטור ווערן אין דער צוקונפט פון אַלע צרות.

גאַרדין איז ניט געווען דער ערשטער און איינציקער, וואָס האָט שאַרף קריטיקירט דאָס דאַמאָלטיקע יידישע לופט־לעבן. אַלע השכלה־שרייבער און אפילו דער גרונטלייגער פון דער מאַדערנער יידישער ליטעראַטור, מענדעלע מוכר ספרים, האָבן אָפגעשפּאַט, אָפגעלאַכט און געמוסרט יידן ווי אַזוי זיי לעבן, אָבער זעלטן ווער פון זיי איז אַזוי ווייט אַוועק, אַז ער זאָל אינ־

גאַנצן פאַרשווייגן דאָס פאַרברעכן פון די פאַגראַממשטיקעס, און אַלע עבירות, די גאַנצע שולד אַרויפלייגן אויף די געליטענע, אויף די ברידער און שוועסטער פון זיין אייגן פאָלק, כאָטש ווי מרמר ווייזט אָן ריכטיק, אַז דער גרינדער פון דער יידישער סאַציאַליסטישער באַוועגונג, אהרן ליבער- מאַן, האָט נאָך מיט 5 יאָר פריער פאַר גאַרדינס אויפרוף, אָפן באַשולדיקט די רייכע יידן, אַז צוליב זייערע זינד ליידן די יידישע פאַלקס-מאַסן, און דריי יאָר פאַר גאַרדינס אויפרוף האָט דער שפּעטער-באַרימטער יידישער שרייבער מאָריס ווינטשעווסקי כסדר אַטאַקירט די יידישע הענדלער, אַז זיי באַרויבן דעם ניט-יידישן פּויער, אָבער די אַלע קריטיקס קעגן יידן, ווי שאַרף זיי זיינען, זיינען ניט געמאַכט געוואָרן אין אַזאַ שווערן מאַמענט ווי גאַרדינס. גאַרדין האָט זיין אויפרוף אַרויסגעגעבן, ווי געמערקט פריער, באַלד נאָכן פאַגראַם, ווען די וואונדן זיינען ביי יעדן נאָך געווען פריש און אָפן, און דעריבער איז ניט קיין וואונדער וואָס די יידיש-רוסישע צייט- שריפט „ראַזסוויעט“ האָט איבערגעדרוקט גאַרדינס אויפרוף כדי צו באַ- קענען די יידישע אינטעליגענץ מיט איר שעדלעכן אינהאַלט און האָט דער- ביי גאַנץ שאַרף אַריינגעזאָגט דעם שרייבער פון אויפרוף. אויך די אַנדערע רוסיש-יידישע צייטשריפטן האָבן שטאַרק אַטאַקירט גאַרדינען פאַר זיין אויפרוף.

דאָס אַלץ האָט אָבער ניט אָפּגעהאַלטן גאַרדינען, אַז ער זאָל אַ ביסל שפּעטער ווידער צומרעטן צו רעאַרגאַניזירן זיין „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“ און באַנייען איר טעטיקייט.

מיר האָבן פריער דערמאַנט, אַז די „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאַנואַר 1880, האָט אָנגעהויבן זייער שטאַרק צו ליידן און איז זיך כמעט צעפאַלן נאָכן פאַגראַם, אַ יאָר מיט אַ פּערטל שפּעטער. אין 1883, האָט גאַרדין, צוזאַמען מיט אַננאַ פאַקראַסאָוואַ און אַדוואָקאַט גר. בערנשטיין ווידער באַנייט די אַרגאַניזאַציע און האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ סך קעגנער, וועלכע האָבן פאַרשוויגן די (לויט גאַר- דינס מיינונג) נאַציאָנאַל-יידישע און אָן שום ספּק פאַר אַלעמען הומאַניס- טישע מאַטיוון פון דער אַרגאַניזאַציע; דאָס שטרעבן איבערצובויען דאָס יידישע לעבן אויף געזונטע, פּראָדוקטיווע יסודות, און דאָס פאַרוואַנדלען

די וועלט פון יעקב גארדין

יידישע לופט־מענטשן אין האַרעפּאַשנע פּויעריס. די קעגנער פון „ביבלעיס־קאַיע בראַסטטוואַ“ האָבן כּסדר נאָר אונטערגעשטראַכן איר רעליגיעז־רע־פּאַרמיטישן און סעקטאַנטישן כאַראַקטער און געוואַלט אַרויסרופן דעם איינדרוק, אַז עס איז אַ מין מיסיאַנערישע מעשה, נאָר אין אַ נייער, אַנדע־רער פּאַרם.

דער פּריער דערמאָנטער יצחק פּרילוקער, וועלכער האָט יאָ געהאַט מיסיאַנערישע כּוונות און האָט זיך שפּעטער אָפּילו געשמדט, האָט ווידער, פּאַרקערט, אַלץ געוואַלט מאַכן דעם איינדרוק, אַז זיין מיסיאַנעריש באַשע־פעניש „נייער ישראל“ איז אייגנטלעך דאָס זעלבע וואָס „ביבלעיסקאַיע בראַסטטוואַ“. ער האָט אין רוסיש אונטערן פּסעוודאָנים „עמנואל בן־ציון“ אַרויסגעגעבן אַ בראַשור „יידישע רעפּאַרמער“, „ניי ישראל“ און „גייסטלעכע ביבלישע ברודערשאַפּט“ אין וועלכער ער האָט געגעבן אַן איבערזיכט איבער די ביבלעיצעס און זיי געמוטיקט ווייטער אַנצוגיין מיט זייער טעטיקייט, און ער דערציילט, אַז גאַרדין איז געקומען קיין אַדעס זיך צו באַראַטן מיט אים, און „מיר האָבן באַשלאָסן פּאַרטצוועצן די אַרבעט מיט באַנייטן אייפּער, אַזוי ווי אונדזערע אידעען און פּרינציפּן זיינען אין תּוך די זעלביקע“.

גאַרדין האָט, ווייזט אויס, זיך ניט אָפּגעשראַקן, וואָס זיין נאַנטקייט מיט דער אַנדערער סעקטע קאָן אים ברענגען שאַדן און ער האָט אפּילו פּאַרבעטן פּרילוקערן צו באַזוכן די „ביבלעיסקאַיע בראַסטטוואַ“ אין יעליסאַ־וועטגראַד און צוויי מאָל האָט פּרילוקער טאַקע געפּרעדיקט פּאַר די ביבלעי־צעס. פּרילוקער דערציילט, אַז דאָס „גאַטס הויז“, וואו ער האָט גערעדט ביי די „ביבלעיצעס“, איז געווען אַפּן פּאַר אַלע און צווישן די באַזוכער זיינען אויך געווען קריסטלעכע סעקטאַנטן, „שטונדיסטן“.

לויט פּרילוקערס זכּרונות, איז גאַרדין דאַמאַלט אויך געשטאַנען אין נאַענטע פּאַרבינדונגען מיט דער געהיימער שטונדיסטישער באַוועגונג אין יעליסאַוועטגראַד, און אַזוי באַשרייבט פּרילוקער אַ באַזוך זיינעם, אַ זונטיק נאַכמיטאַג, אין געהיימען שטונדיסטן קרייזל וואו גאַרדין האָט אים אַריינגעפירט און וואו דער אַנפירער, אַן אַלטער פּויער, באַלאַבאַן, וועלכער איז אַ סך מאָל באַשטראַפּט געוואָרן פּון דער צאַרישער רעגירונג, האָט פּאַר אַ קליינעם עולם, געלייענט אין רוסיש אַ קאַפיטל פּון תּנ"ך, קענטיק,

זלמן זילבערצווייג

מיטן ניגון פון קריאת התורה, און זיי דערנאך דערקלערט די געלייענטע שטעל אויף אן אופן ווי מ'דערקלערט אזעלכע זאכן פאר קליינע קינדער. די ערלעכע אַנאַלאָפּאָבעטישע קריסטלעכע צוהערער האָבן צוגעהערט זיך מיט עקסטאַז צו די רייד פון די יידישע נביאים, וואָס זיינען געזאָגט געוואָרן מיט אַ „פרעמדן ניגון“, און ביי אַ טייל פּסוקים האָבן די צוהערער געזיפּצט און אַפּילו געוויינט.

פּרילוקער גיט אויך איבער, אַז דערנאָך האָט גאַרדן זיך אַריינגעלאָזט אין אַ דיסקוסיע מיט באַלאַבאַנען, אָבער, צום באַדויערן, גיט ער ניט איבער דעם אינהאַלט פון דער דיסקוסיע.

אָבער ניט נאָר גויים, נאָר אויך יידן פון די יעליסאָוועטגראַדער יוגנט, און ניט בלויז די זין פון אַרעמע באַלמעלאַכעס, נאָר אויך זין פון רייכע סוחרים, פּלעגן קומען יעדן שבת הערן גאַרדינען האַלטן די „דרשה“. זיי זיינען געווען אין דער העכסטער התפעלות פון זיינע רייד. זיי האָבן אים באַטראַכט פאַר זייער נביא, רבי און וועגווייזער, און האָבן זיך, אַלס רעזולטאַט פון זיינע רייד, באַצויגן איינער צום אַנדערן זייער ברידערלעך. מיר האָבן פּריער געזאָגט, אַז גאַרדן האָט ניט בלויז גערעדט, נאָר אויך געטאַן, און טאַקע דערפאַר האָבן אים זיינע יונגע צוהערער אַזוי ליב געהאַט, ווייל זיי האָבן געוויסט, אַז ביי זייער „עלטערן ברודער“ איז „ניט דער מדרש (דאָס ריידן) דער עיקר, נאָר די מעשה (דאָס טאָן), און גאַרדן האָט זיך ניט באַנוגנט מיט אַרויסגעבן זיין אויפרוף, אַז יידן זאָלן בלייבן אויף די ערטער און איבערגיין צו ערד־אַרבעט, נאָר ער האָט אָנגעהויבן אַרבעטן ענערגיש צו גרינדן אַ יידישן מוסטער־דאַרף. אַזוי ווי די צאַרישע רעגירונג האָט ניט דערלויבט צו קויפּן ערד פאַר דעם צוועק און די יידישע גבירים האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו שטיצן יידישע קאַלאָניאַזאַציע־אַרבעט פון זייער פּאָליאַקאָרפּאָנד פאַר די פּאַגראַם־געליטענע, איז יעקב גאַרדן אַליין אַוועק צו ערד־אַרבעט און אַזוי האָט ער עטלעכע יאָר אָפּגעלעבט אין אַ דאַרף אונטער די שווערסטע באַדינגונגען כדי צו באַווייזן אַלעמען, אַז יידן קאָנען לעבן ביי ערד־אַרבעט. מ'דאַרף זיי נאָר צולאָזן דערצו.

פאַר דער צאַרישער מאַכט איז, פאַרשטייט זיך, אַזאַ טעטיקייט געווען גאַר פאַרדעכטיקט. די „אַכראַנאַ“ (געהיים פּאָליציי) האָט געהאַלטן אַ שטאַרק

די וועלט פון יעקב גארדין

אויג אויף גארדינען, באזונדערס זינט 1889 ווען ער האָט געהאַלפֿן גרינדן אַ קאָלאָניע פֿון רוסישע טאַלסטאַיאַנער, וואָס איז פֿאַרבאַטן געוואָרן. גאַרדין, וועלכער האָט די גאַנצע צייט געשריבן אין דער רוסישער פרעסע זיינע סאַטירישע און אַלעגאָרישע פעליעטאַנען, האָט עס מער ניט געהאַט אַזוי לייכט. מען האָט אין די „הויכע פענצטער“ אָנגעהויבן אַריינצוטייטשן אין זיינע ווערטער, אין זייער אמתן מיינ, הינטער און צווישן די שורות. מען האָט אָנגעהויבן שטאַרק מדקדק צו זיין אויף זיין שרייבן, און כדי זיך אויסצוהיטן פֿון דער מאַכט, האָט ער כסדר געמוזט בייטן זיינע פֿסעוור־דאַנימען, אָבער דער צענזאָר האָט אים פֿאַרט דערקענט אין זיין סטיל.

אַמשווערסטן איז אָבער געוואָרן פֿאַר גאַרדינען, ווען זיין פֿריינט, דער גובערנאַטאָר פֿון יעליסאַוועטגראַד איז אויסגעביטן געוואָרן אויף אַן אַנדערן, וואָס איז שוין ניט נאָר ניט געווען זיין פֿריינט ווי דער פֿריער־דיקער, נאָר פשוט אַ שונא, וואָס האָט באַשלאָסן אים פֿאַרניכטן. עס איז געקומען דערצו, אַז אייגענע מענטשן האָבן אונטערגעזאָגט גאַרדינען, אַז מ'גרייט זיך אים צו אַרעסטירן און אויב מען וועט אים אַרעסטירן, וועט מען אים פֿאַרשיקן קיין סיביר און פֿון דאָרט וועט ער שוין קיין לעבעדיקער ניט אַרויסקומען. ניט געקוקט אויף זיין שטאַרקן פֿאַרלאַנג צו בלייבן אויפֿן אָרט און מקיים צו זיין די לאַזונג וואָס ער האָט אַליין געפרעדיקט, האָט גאַרדין באַשלאָסן אַז עס איז געזינטער זיך אַפּצוטראַגן מיט זיין פֿאַמיליע, און ווען די פֿאַליציי איז טאַקע געקומען צו אים אין שטוב מאַכן אַ רעוויזיע, איז גאַרדין געווען אויף דער אַנדערער זייט גרענעץ אויפֿן וועג קיין אַמעריקע.

קאפיטל פערצן

וואָס איז ווירקלעך געווען יעקב גאַרדינס „ביבלעיסקאַיע בראַטסוואָ“?

גאַרדין לייקנט, אָן ער איז דער גרינדער, דערקלערט, אָן די גע-
זעלשאַפט איז געווען אַ רעליגיעזע — די אַנטציקונג פון די צוהערער
פאַר גאַרדינען — ווי אַזוי מען האָט חתונה געהאַט ביי דער „ביב-
לעיסקאַיע בראַטסוואָ“ — די צאַרישע רעגירונג פאַרווערט די
אַרגאַניזאַציע, פאַרשליסט דאָס „געבעט הויז“ — גאַרדין קומט אין
אַמעריקע.

מיט דעם קאָפיטל וויל איך אָפּשליסן אַ וויכטיק בלאַט אין יעקב גאַרדינס
לעבן — די גרופע, אַרגאַניזאַציע אָדער סעקטע „ביבלעיסקאַיע בראַטסוואָ“,
וואָס האָט אומבאַדינגט געלייגט אַ סטעמפל אויף גאַרדינס לעבן. נאָר ווען
מען קען אַט דאָס בלאַט געשיכטע פון דעם יונגן גאַרדין אויף יענער זייט
ים, קאָן מען פאַרשטיין, באַגרייפן און אָפּשאַצן דעם באַדייט פון יעקב
גאַרדין, דעם מיטליאַריקן רעפּאַרמאַטאָר אָדער רעוואָלוציאַנער פון יידישן
טעאַטער, אין זיין נייער היים, אין אַמעריקע.

אין די פריערדיקע קאָפיטלעך האָב איך געבראַכט, על פי רוב לויט
מרמס פאַרשונגען, די מיינונגען פון ליליענבלום, פּרילוקער און אַ ביסל
גאַרדינס גופא, וועגן די צילן, די כּונות און די אַקטיוויטעטן פון דער „ביבלעיס-
קאַיע בראַטסוואָ“ און דעם איינדרוק, וואָס זיי האָבן געמאַכט אין דער יידי-
שער גאַס און אַרויסגעבראַכט קעגן זיך די יידישע עפנטלעכע מיינונג,
באַזונדערס נאָך דעם ווי גאַרדין האָט אין אַן אַנגעווייטאַקדיקער צייט, באַלד
נאָך די פאַגראַמען אין זיין היים־שטאָט יעליסאָוועטגראַד, ניט פאַרדאַמט
די פאַגראַמטשיקעס, נאָר גאַר אַרויסגעקומען מיט אַן אויפרוף אין וועלכן
ער האָט געשטראַפט די געליטענע, אומגליקלעכע ברידער און שוועסטער

די וועלט פון יעקב גארדין

זיינע און האָט נאָך געהאַלפֿן שאַפֿן הילף פֿאַר די קינדער פֿון נײַט־יידן, צווישן וועלכע עס זײַנען אַן ספּק געווען אויך דירעקט באַטייליקטע אין די פֿאַגראַמען. אויף אַזוי ווייט איז געגאַנגען דער משכיל און אינטערנאַציאָנאַליסט אין גאַרדינען, און מיר האָבן אויך אָנגעוויזן, אַז ער האָט געמוזט שפּעטער אַליין בוגד זײַן אין זײַן הויפּט־באַשלוס זיך נײַט צו רירן פֿון אָרט, נאָר האָט גאַר געמוזט מיט זײַן פֿאַמיליע אַנטלויפֿן קײן אַמעריקע כדי זיך צו ראַטעווען נײַט אַרײַנצופֿאַלן אין דער האַנט פֿון דער צאַרישער מאַכט.

אין 1887, בעת גאַרדין האָט זיך געפֿונען אין אַדעס, וואו ער האָט געאַרבעט אין דער אַרטיקער צײַטונג „אַדעסקיא נאַוואַסטי“, האָט ער, קענטיק, באַקומען אַ פֿאַרצווייפֿלטן בריוו פֿון אַ מיטגליד („שוועסטער“) פֿון דער „ביבלישער ברודערשאַפֿט“ ראָזאַ קלימענטיעוונאַ־פּײַנזילבער וועגן אויפֿ־לעזן דעם קרייז אין יעליסאוועטגראַד. ער האָט באַלד דערויף שאַרף רעאַגירט מיט אַ בריוו.⁽¹⁾

צו ראָזאַ קלימענטיעוונאַ־פּײַנזילבער

אַדעס, דעם 17־טן יוני 1887.⁽²⁾

ראָזאַליע קלימענטיעוונאַ

דעם דאָזיקן בריוו שרייב איך אייך אין דער רעדאַקציע,⁽³⁾ און איך קאָן נײַט דערפֿאַר מאַריך זײַן אַזוי ווי איך וואָלט וועלן. און שרייבן שרייב איך אייך אין דער רעדאַקציע, און נײַט אין דער היים צוליב די ווייטערדיקע סיבות: די תשובה אויף אייער בריוו האָב איך אָנגעשריבן דעם זעלביקן טאָג ווען איך האָב אייער בריוו באַקומען, נאָר איך האָב איבערגעטראַכט און באַשלאָסן שרייבן נאָר דאַמאָלט ווען מײַן כּעס וועט איבערגײַן, —

(1) מיר ברענגען דאָ דעם בריוו, וואָס איז געדרוקט געוואָרן אין „יעוורעסיקיא סטאַרינאַ“, 1924, באַנד 11, זײַ 55—254, אין דער ײִדישער איבערזעצונג און באַ־מערקונגען פֿון ד״ר יעקב שאַצקײ, לױט זײַן כתב־יד אין בײַלאַגע פֿון קאַלעגע משה שטאַרקמאַן.

(2) רוסישער סטיל איז דרייצן טעג פֿריער פֿון דער אָנגענומענער רעכענונג, ווייל אין צאַרישן רוסלאַנד האָט מען גענוצט דעם גרענאַריאַנישן קאַלענדאַר.

(3) טאַגבלאַט „אַדעסקיא נאַוואַסטי“.

און איך בין זייער צופרידן, ווייל ווען מיר וועלן זיך זען, וועל איך אייך ווייזן דעם בריוו. דעם איצטיקן בריוו מיינעם שרייב איך אין רעדאקציע כדי אים נאך היינט אַרויסשיקן און ער זאל צו אייך אַנקומען מיטוואָך.

(א) אייער פאַרשלאַג מ'כח פאַרמאַכן די סינאַגאַגע (4) אין יעליסאַוועט־גראַד און מ'כח שיקן געלט קיין אַדעס, געפין איך פאַר ניט באַקוועם און ניט אויסגעהאַלטן. מען קאַן ניט פאַרמאַכן דאָס, וואָס מיר האָבן יאָרן לאַנג געשטרעבט צו האָבן. די „געזעצלעכע“ שטעלונג, (5) וואָס מיר האָבן גענומען אין יעליסאַוועט־גראַד, מוז אונטער אַלע אומשטענדן אָפּגעהיט ווערן. אַ ראַבינער, אַ בית־תּפּילה, מעטרישע ביכער — דאָס זיינען אַזעלכע זאַכן אָן וועלכע אָן עקזיסטענץ אויף להבא איז אוממעגלעך. אויב מיר וועלן דאָס פאַרלירן, וועלן מיר קיינמאַל אין לעבן דאָס צוריק ניט באַקומען. מיט דעם שפּילט מען זיך ניט! אַרויסשיקן געלט קיין אַדעס איז סתּם אַ חלום. וואו און ביי וועמען וועט איר קאַנען זאַמלען געלט? און וואָס פאַר אַ לאַקאַל וועט איר שוין קאַנען דינגען פאַר אַזעלכע אומגליקלעכע גראַשנס? ווי לאַנג און אויף וויפּל פינקטלעך וועלן דאָס זיין אייערע צאַלערס, וואָס דאַרפן, נעבעך, אַריינטראַגן פאַר דעם צוועק דאָס ביסעלע מינץ? ניין, אום גאַטס ווילן, וואָרט!

(ב) דער טרויעריקער מעמד פון אונדזער טייערער זאך איז אַזוי ערנסט, אַז איך בעט די ברידער ניט אָננעמען קיין באַשלוסן און מיטלען ביז איך וועל ניט קומען צו פאַרן. אַזוי שנעל ווי זוסמאַן (6) וועט קומען צו פאַרן, וועל איך זיך באַמיען צו קומען קיין יעליסאַוועט־גראַד אויף צוויי־דריי וואָכן. דאָס איז באַשלאָסן און געחתמעט. איך בעט די ברידער זיך דערווייל ניט פאַנגאַנדערפאַרן און קיין זאך ניט אונטערנעמען. ספּעציעל בין איך איבעראַשט און דערשטוינט פון מיינע יונגע ברידער. אין זייערע יאָרן וואָלטן אַ סך מענטשן געקאַנט זיין מער גלייכגילטיק צו זייערע אייגע־

(4) אין יעליסאַוועט־גראַד האָט די „ביבלישע ברודערשאַפט“ פונקציאָנירט אונטער דער מאַסקע פון אַ לעגאַליזירטער סינאַגאַגע.

(5) צו עקזיסטירן אין דער פאַרם פון אַ סינאַגאַגע.

(6) משמעות אַן אַנפּירנדיקער מיטגליד פון דער „ביבלישער ברודערשאַפט“.

די וועלט פון יעקב גארדין

נע ענינים און מער איבערגעגעבן צו די אינטערעסן פון אזא הייליקער און טייערער אידעע ווי אונדזער „ברודערשאפט“.

(ג) איך ווארט מיט אומגעדולד, אז מיין דערציילונג זאל אָפּגעדרוקט ווערן. איך האָב באַשלאָסן צו דינגען אין האַרבסט אַזא דירה, אין וועלכער ס'זאל זיין אַן אַנשטענדיק און רחבותדיק צימער פאַר אסיפות. איך שעם זיך פשוט פאַר זיך אַליין!

(ד) אויב איר וועט זיין מיט דער צייט געצוואונגען אין יעליסאוועט-גראד זיך צו פאַרמאַכן, קאָן דאָס דערלאַזט ווערן נאָר אונטער איין באַדינג: אַלע מוזן פאַרלאָזן יעליסאוועטגראַד, אָבער ניט זיך פאַרנאַנדערגיין איינ-ציקוויי, נאָר אויף אַזא אופן: ווער עס קאָן, ווער ס'איז פעאיק צו אַרבעטן, זאָלן זיי אין איינעם גרינדן אַ לאַנדווירטשאַפטלעכע קאַמונע, אַלץ איינס וואו אין קריוואַי ראַג (?) אַדער אַן אַנדער שטעטל. די אַנדערע דאַרפן אומבאַ-דינגט זיך באַזעצן אין אַדעס. דאָ לאַזט זיך באַלד גרינדן אַ חברה, ווייל איך וועל האָבן ברידער, אַרויסהעלפערס און חברים. אַלע וועלן מיר דאַרפן העלפן צו באַקענען אַנדערע מיט דער תורה פון דער „ברודערשאַפט“, פאַרבעטן, פאַראַינטערעסירן. קיין אַדעס קאָנען קומען צו פאַרן די צוויי ברידער קינצער. סאליאט זאל באַשטימט ווערן צו פאַרן אין אַ קאַלאָניע, דאָס זעלבע אויך די מייטסעס, קאזאקאווא און אַנדערע, (e) און מיט דער צייט איר אויך. אַלע אַנדערע, אַן שום אויסנאַם, אין שטעטל אַריין. אָבער זאָגט אברהמען אַז ער זאל זיך ניט אַליין פאַרנעמען צופיל מיט זיין קריוואַי ראַג. מיר דוכט זיך, אַז ער טראַכט אַ ביסל צופיל וועגן זיך.

(7) אַ דאָרף אין אַמאַל-גערופענער כערסאַנער גובערניע. דאָרט זיינען געווען יידישע ערד-אַרבעטער.

(8) וועגן די פירנדיקע מיטגלידער פון דער „ביבלישער ברודערשאַפט“ זען: „פערעזשיטאַיע“, פעטערבורג, באַנד איינס, ז"ו 38—41 (צווייטער טייל), „יעוור-רעסקאַיאַ סטאַרינאַ“, באַנד 11, לענינגראַד, 1924, די אַרבעט פון נ. בוכבינדער, ז"ו 238—265.

מכא גאַרדינס בריוו וועגן דער „ברודערשאַפט“ זע די ביבליאָגראַפיע פון רוסישער יודאַאיאַ, — „סיסטעמאַטישעסקי אוקאַזאַטעל“, פעטערבורג, 1893 (אינדעקס). נאָך גאַרדינס טויט האָט משה לייב ליליענבלום פאַרעפנטלעכט דריי אַרטיקלען וועגן גאַרדינען אין דער „ברודערשאַפט“, — „פריינד“, 1909, נומערן 127, 175—176.

זלמן זילבערצווייג

איך האָב איצט אין קאָפּ אַזויפיל פּלענער, געדאַנקען, פאַרלאַנגען, — אַבער דאָס אַלץ איז נאָך ניט קלאָר און ניט באַשטימט. ברידער, טייערע ברידער, מיר לעבן איבער איצט אַ קריזיס, וואָס אויב מען וועט אים ניט לייזן אויף אַ גינסטיקן אופן, דראָט אונדז טויט און בושה.

מיר וועלן, אַבער, קעמפּן, אונדזער קראַנקהייט האָט איצט אַנגענומען אַ שאַרפע פאַרם. איצט קאַנען מיר, אַדער אינגאַנצן געזונט ווערן אַדער שטאַרבן. וועלן מיר דען מסכים זיין צו שטאַרבן? ברידערלעך, איך אַפעליר צו אייך, קלייבט זיך צונויף, פינקטלעך, לייענט די דרשות און פאַלט ניט אַריין אין קיין יאוש. מיט אייער יאוש און שמאַלן גייסט קאַנט איר נאָך אַפּטרייסלען מענטשן פון זיך. ווי קאַנען מיר פאַדערן, אַז אַנדערע זאָלן גלויבן אין אונדזער זאַך בעת מיר אַליין האָבן ניט קיין אמונה און ניט קיין געטריישאַפט.

ביז דער ערשטער מעגלעכקייט מיינער צו זיין אין יעליסאָוועטגראד, ברידער און שוועסטער, צום ווידערזען! זאָל מייך קליין און טרוקן בריוול כאַטש אַריינאַטעמען אין אייך איין פונק פון לעבן! אַ! ווען איך וואַלט תמיד זיך אַזוי געפילט ווי איך פיל זיך איצט, וואַלט איך קיינמאַל אין לעבן ניט געוואָרן קיין צייטונגס-שמירער! צום ווידערזען.

דעם 3-טן נאָוועמבער 1887.

עס שטימט, ראַטמייסטער דרעמינג. (9)

אייער יעקב גאַרדין

אין דעם גאַרדין-אַרכיוו אין „יוואָ“ האָב איך געפונען אַ שייך-געשריבענע גרעסערע אַרבעט, אין יידיש, פון אַ געוויסער אַנגאָ דאַבראַוואַלסקאַ-שער-מאַן, וואָס איז אַ שטיק יידישע געשיכטע פון אַמאָליקן רוסלאַנד, און פאַר-דינט אַפּענדרוקט צו ווערן אַזוי ווי עס שטייט און גייט, ווייל עס איז געשריבן זייער אינטעליגענט, לאַגיש און אַנטהאַלט אַ מאַסע פאַקטן און שילדערונגען פון דעם „ביבלעיסקאַיע בראַסטוואָ“-פּעריאָד.

(9) אַ זשאַנדאַרמסקע אַפיציר, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע נאַכצופאַרשן די טעטיקייט פון דער „ברודערשאַפט“. פון דעם איז געדרונגען, אַז דער בריוו איז צו דער פּרוי פיינזילבער ניט דערגאַנגען.

בקצור קאן מען פון אַט די זכרונות פון אַן עדי-ראיה, וואָס איז געקומען צו מיטינגען פון דער „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“, אַרויסנעמען פאַלגנ־דיקע פאַקטן: גאַרדין איז דאַמאַלט געווען אַ פעסט־געבויטער מאַן מיט גרויסע בלויע פאַרחלומטע אויגן, מיט אַ גרויסן שטעקן (דער באַרימטער שטעקן, וואָס איז שפּעטער, ווי די דאַמאַקלעס־שווערד, געהאַנגען איבער די חוצפהדיקע יידישע אַקטיאָרן...) און אַ שיינע שוואַרצע באַרד. זיין הויפט אַרגומענט איז געווען, אַז מענטשן לעבן ניט ווי עס באַדאַרף צו זיין. יעליסאַוועטגראַד האָט דאַמאַלט געהאַט אַ באַפעלקערונג פון 80 טויזנט, דער גרעסטער טייל ניט־ייִדן. אַ סך פון דער ניט־ייִדישער באַפעלקערונג זיינען געווען אַרבעטער, אַ סך שוסטערלעך. ביי אַלע האָט געהערשט אַ שנאה צו ייִדן. געווען צוויי מעכאַנישע זאַוואַדן, וואו ס'האַבן געאַרבעט נאָר קריסטן. די עטלעכע יידישע שוסטערס זיינען געווען גרויסע קבצנים. די שנאה צו די ייִדן איז הויפטזעכלעך געווען דערפאַר וואָס מען האָט געקוקט אויף זיי ווי אויף ניט־פּראָדוקטיווע מענטשן, לופט־מענטשן. אין דער „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“ פלעגט מען זיך צוזאַמענקומען און לייע־נען שטעלן פון דער ביבל. ווען גאַרדין פלעגט רייִדן, פלעגט ער זיך גלעטן די באַרד ווי ער וואַלט פון דאָרט געצויגן די גאַנצע חכמה. אין זיינע רעדעס האָט גאַרדין זיך אָפּגעטרייסלט פון אַלע דינים און אַלע מנהגים און האָט מילה דערקלערט ווי אַ באַרבאַריזם. די „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואָ“ האָט אויך געהאַט אַן אָפּטיילונג אין אומאן און דאָרט האָט מען אויך אָפּגעשאַפן דעם טראַדיציאָנעלן אופן פון חופּה וקדוּשין, נאָר דורכ־געפירט אַ צערעמאָניע, וואָס מען האָט גערופן „אַביאַווען“ (רעגיסטרירן זיך). די צערעמאָניע איז געווען אַזאַ: די כלה איז געגאַנגען אָנגעטאַן אין אַ ווייס קלייד מיט בלומען אויף דער ברוסט, דער חתן האָט געטראָגן אַ רויז אין לאַץ און זיי זיינען אַריין אין זאַל געאַרעמט און דאָס האָט זיי געמאַכט פאַר מאַן און ווייב. קיין געמישטע חתונות זיינען ניט פּראָפּאָגאַנדירט געוואָרן, אָבער פאַרט זיינען פאַרגעקומען עטלעכע געמישטע חתונות, און די צרות האָבן זיך אָנגעהויבן שפּעטער ווען די קינדער פון אַזעלכע חתונות זיינען אַ ביסל אונטערגעוואַקסן.

דער שרייבער יואל ענטין,⁶⁵ וועלכער איז געווען אַ גוואַלדיקער פאַר־

ערער פון יעקב גארדין, גיט איבער, און גארדין האָט אים אַמאָל געזאָגט, און ער האָט נאָך גאָר יונג געשריבן אַן אַרטיקל אין „המליץ“, און יידן זאָלן זיך פאַרנעמען מיט ערדאַרבעט. ער האָט מודה געווען, און ער איז ניט געווען קיין חסיד פון תלמודישן אָדער רבנישן יידנטום און דער געדאַנק פון אַ געמישטע חתונה צווישן ייד און קריסט האָט אים מיט שרעק ניט אַנגעפולט.

די קלאַנגען, און די „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“ האָט אויך געהאַט קריסטלעכע פּרינציפּן אָדער דאָקטרינס, זיינען ניט אמת. אין 1907 איז אין ניו יאָרק פאַרגעקומען אַ יזכור-אָוונט (מעמאָריאַל) נאָך אַ שטאַרק באַליבטן מיטגליד פון דער אַרגאַניזאַציע. גארדין איז געווען דער פּאַר-זיצער און דער איינציקער רעדנער אויף דעם מעמאָריאַל און ער אַליין האָט דערקלערט פּאָלגנדיקעס:

(1) דער גרינדער פון דער „ביבלעִסקאַיע-בראַטסטוואָ“ איז ניט געווען ער, נאָר אַ געוויסער דאָקטאר מיכילאָוויטש, אַ מאַלאַרוס (אוקראַינער). ער איז געווען אַ מיטגליד פון דער שטונדיסטישער גרופּע. דערפאַר פלעגט מען אַ געוויסע צייט נאָכלויפּן די מיטגלידער פון דער „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“ און נאָכשרייען „שטונדיסטן“. שפעטער האָט מיכילאָוויטש איבערגעלאָזט די „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“ אין גאַרדינס הענט.

(2) די „בראַטסטוואָ“ איז ניט געווען קיין רעליגיעזע אַרגאַניזאַציע. מער ווי אַלץ איז עס געווען אַ סאָציאַליסטישער קאַלעקטיוו אין גייסט און דער „נאַראַדנאַיאַ וואַליאַ“. לערנענדיק די מיטגלידער די קאַמונאַלע אידעען פון חרשאַפט און ברודערשאַפט, פּרעדיקנדיק ליב צו האָבן און העלפּן איינער דעם אַנדערן, האָט מען גלייכצייטיק אויפגעפּאָדערט ניט נאָר טראַגן די אידעאַלן אין האַרצן, נאָר טאַקע קעמפּן פאַר זיי.

ענטפּן האַלט, און די דאָזיקע עטלעכע פּילאַזאָפּישע פּרינציפּן זיינען געווען אַ היפש ביסל אונטערגעשלאָגן מיט די פּרינציפּן און פּרעדיקערִיען פון טאַלסטאָיען.

ווייטער האָט גארדין דערקלערט, און דער נאָמען „ביבלעִסקאַיע בראַטסטוואָ“ איז געווען בלויז אַ צודעק צו פאַרשטעלן דעם סאָציאַלן כאַראַקטער פון דער געזעלשאַפט פאַר די אויגן פון דער צאַרישער רעגירונג, און די

רעגירונג האט אזוי לאנג געדולדעט, ווייל דער גובערנאטאר אָדער גענעראל-גובערנאטאר פון יענעם ראיאן איז געווען אַ ליבעראַלער מענטש און דער-צו, געלייענט וואָס גאַרדין פלעגט דאַמאַלט דרוקן אין דער רוסישער פרעסע. און ער האָט ביי אים שטאַרק נושאַ חן געווען, באַזונדערס מיט זיינע פעליע-טאַנען, אָבער נאָכדעם ווי דער גובערנאטאר איז באַזייטיקט געוואָרן און אויף זיין פּלאַץ איז אָנגעקומען אַ גובערנאטאר אַ רעאַקציאָנער, וועלכער האָט שוין געהאַט לאַנג אַן אויג אויף גאַרדינען, האָט גאַרדין ניט געהאַט קיין ברירה, נאָכדעם ווי אַ גוטער פריינט, וועלכער האָט גוט געוואוסט וואָס עס גייט אָן אין די "הויכע פענצטער" האָט אים באַצייטנס געוואָרנט אַז מען גייט זיך נעמען צו אים, גאַרדינען, אויף אַ ריכטיקן אופן, ווי זיך צו ראַטעווען פון דער רוסישער מאַכט און געמוזט עוקר זיין קיין אַמעריקע, און דורך דעם איז זיך די "ביבלעיסקאיע בראַטסטוואַ" צעפאַלן.

פאַקטיש האָט דאָ ענטפן ניט מחדש געווען קיין זאַכן וואָס מיר האָבן ניט געוואוסט פריער, אָבער די וויכטיקייט באַשטייט אין דעם, וואָס ס'איז גע-קומען דירעקט פון גאַרדינס מויל, און ניט ווייניקער וויכטיק איז גאַרדינס קלאַרע דעקלאַראַציע, אַז די געזעלשאַפט איז ניט געווען קיין רעליגיעזע, נאָר אַ סאַציאַלע.

דר. יעקב שאַצקי אין זיינעם אַן אַרטיקל וועגן יענעם פּעריאָד אין גאַר-דינס לעבן, גיט נאָך צו, אַז גאַרדין האָט גערופן די קאָנסטיטוציע פון דער "ביבלעיסקאיע בראַטסטוואַ" די "אַסנאַוו" (די תורה) און אַז דעם צווייטן יאַנאַר פלעגט מען פייערן דעם טאָג ווען די אַרגאַניזאַציע איז געגרינדעט געוואָרן. שאַצקי פאַרצייכנט אויך אַן אויסדרוק פון גאַרדינען וועגן ארץ ישראל: "וואָס וועט זיין אַז מ'וועט שוין קריגן ארץ ישראל. אויב אַהין וועלן פאַרן די מענטשן, וואָס טראַגן אַריין שמוץ און איבלקייט, וועט דאָרט זיין זעלבע".

אָבער לאַמיר זיך צוריקקערן צו די אַנדערע עדי ראיה, וואָס האָבן בייגעוואוינט די פאַרזאַמלונגען פון דער "ביבלעיסקאיע בראַטסטוואַ". איינער פון זיי אַ געוויסער ל. ב. האָט אין אַן אַרטיקל "טעאַסאַפּישע איבערזיכט" געשריבן: "עס זיינען אויסגעאַרבעט געוואָרן תקנות, וועלכע האָבן אָנגעוויזן ביי וואָס אַ מענטש דאַרף זיך אָנהאַלטן אין לעבן, די געזעל-

זלמן זילבערצווייג

שאפט האָט געפרעדיקט אהדות און ניט געמאַכט קיין אונטערשייד צווישן מענטשן לויט נאַציאָנאַליטעט אָדער רעליגיע. דערפאַר איז באַשלאָסן גע- וואָרן דער פאַראייניקונג אַ נאַמען צו געבן „בראַטסטוואָ“ (ברודערשאַפט). און ווייל די ברודערשאַפט איז געקומען צום געדאַנק, אַז מ'דאַרף גייסטיק זיך אַנטוויקלען, האָט זי זיך גערופן „דוכאַוואיע“, (גייסטיקע), אַן אַנצוהע- רעניש, אַז די חברה זוכט ניט קיין שום מאַטעריעלע צוועקן, דערנאָך האָט מען צו דעם נאַמען צוגעגעבן „ביבלעסיקאַיע“, ווייל די גאַנצע לערע וועגן אַ ניי גייסטיק לעבן איז געווען באַגרינדעט אויף ביבלישע געדאַנקען, וואָס האָבן אַן אַלוועלטלעכע און אייביקע ווערט פאַר אַלעמען“. דער פאַ- גראַם אין 1881 האָט אָבער געמאַכט אַ גאָר שטאַרקן איינדרוק אויף די מיטגלידער פון דער יונגער חברה, און דער זעלבער ל. ב. דערציילט, אַז „זיי האָבן אויפגעהערט צו גלייבן, אַז צווישן מענטשן קאָן זיין אמת און ליבע. פאַרוואָס שלאָגט מען אונדז“ — דאָס איז געווען די פראַגע, וואָס האָט אַן רחמנות זיי געפיקט אין מוח.

און ריידנדיק וועגן יעקב גאַרדין, שרייבט דער זעלבער ל. ב.: „אַלס אויסטייטשער פון דער ביבל האָט ער ניט געהאַט צו זיך קיין גלייכן. זיינע דרשות און דערקלערונגען וועגן פאַרשידענע רעליגיעזע פראַגן פלעגט מען אויסהערן מיט אַנטציקונג“.

אַן אַנדערער מיטגליד פון דער געזעלשאַפט, ד"ר ב. פאַרטוואַלד אַוּו דערציילט אַזוי וועגן גאַרדינען:

„אין יעדן וואָרט זיינעם האָט געפונען אַן אויסדרוק זיין אינערלעכע איבערצייגונג, די קראַפט פון זיין געדאַנק און זיין געפיל. ס'איז קלאַר געווען, אַז דער מענטש איז אַ סך אויסגעשטאַנען אין לעבן, האָט אַ סך געליטן, אַ סך נאָכגעטראַכט און ענדלעך באַשלאָסן, אַז מ'טאָר זיך ניט באַציען גלייכ- גילטיק צו דער אַרעמער, ניט־אויפגעקלערטער מאַסע, אַז מ'מוז ווירקן אויף איר מיט וואָרט און טאַט“.

אין דער אמתן איז די גאַנצע תורה פון גאַרדינען ניט ווייט אַוועק פון פאַנטאַזיע, וואָרום זיין הויפט־געשריי איז דאָך געווען, אַז יידן זאָלן אַוועק- וואָרפן זייערע לופט־פּרנסות און ווערן ערד־אַרבעטער, אָבער וואו נעמט מען ערד?

די וועלט פון יעקב גארדין

אין 1889 איז אין דער געזעלשאפט „ביבלעיסקאיע בראטסטוואָ“ אַרייַן-געטראָטן איינער פון טאַלסטאַיס אַנגעזענסטע תלמידים, פיינערמאַן (טענע-רעמאַ) און עס איז אים געלונגען צו קריגן אַ שטיקל ערד און אַ ביסל געלט און ער האָט געגרינדעט אַ קליינע קאַלאָניע פון 4—3 אינטעליגענטע משפחות, און גאַרדין איז אויך געווען צווישן זיי. אָבער די ערד איז געווען ניט קיין גוטע, עטלעכע יאָר נאַכאַנאַנד האָט די קליינע קאַלאָניע געליטן פון ניט-גערעטענישן. פון יעליסאָוועטגראַד פלעגן אויך אַנקומען ניט קיין פריילעכע גרוסן, אַז די צאָרישע מאַכט האָט אַנגעהויבן קוקן אויף דער „ביבלעיסקאיע בראטסטוואָ“ מיט די זעלבע אומגינסטיקע אויגן. ווי זי האָט געקוקט אויף די „שטונדיסטן“ און די טאַלסטאַי-אַנהענגער. ס'האָט זיך אַנגעהויבן אַן אויספאַרשונג. די מיטגלידער זיינען געוואָרן אומרויאַק, מ'האָט זיך אַנגע-הויבן שרעקן פאַר אַרעסטן. גאַרדין האָט זיך אָפּגעטראָגן קיין אַמעריקע. באַלד נאָך דעם איז אַרויס אַ באַפעל צו פאַרווערן, אַז די חברה זאָל אָפּ-האַלטן פאַרזאַמלונגען. דאָס „געבעט הויז“ איז פאַרמאַכט געוואָרן, און פון די מיטגלידער האָט די פּאָליציי גענומען אַן אונטערשריפט, אַז זיי וועלן זיך מער ניט צונויפקומען אויף קיין דרשות.

אַט אַזוי האָט זיך געענדיקט דער גאַרדין-חלום אויף דער רוסישער ערד. גאַרדין אַליין מיט זיין פאַמיליע זיינען שוין געווען אין אַמעריקע. דאָס איז געווען זומער 1891. ער איז באַגעגנט געוואָרן מיט ליבשאַפט און רעספעקט פון די פריער-איינגעוואַנדערטע מיטגלידער פון דער „ביבלעיס-קאיע בראטסטוואָ“ ווי אויך פון זיינע יעליסאָוועטגראַדער לאַנדסלייט. זיי זיינען אָבער געווען צו אַרעם צו העלפן אים שאַפן די מיטלען אויסצוהאַלטן זיין גרויסע פאַמיליע. ס'האַבן זיך אַנגעהויבן פאַר אים שווערע טעג פון נויט. ער האָט באַלד אויסגעפונען, אַז אַלע זיינע פלענער וועגן לאַנדווירט-שאַפטלעכע קאַלאָניעס אין אַמעריקע זיינען שוין אויסגעפרוווט געוואָרן און זיינען דורכגעפאַלן.

וואו נעמט מען פאַרט פרנסה? — און דאָ קומט די פרעסע און שפעטער דאָס יידישע טעאַטער.

קאפיטל פופצן

דער ערשטער סקאנדאל צווישן יעקב גארדין און אב. קאהאן

גארדין שרייבט אן זיין ערשטע פיעסע פון יידישן לעבן אין אמע-
ריקע — ער ווערט שארף קריטיקירט פון אלע זייטן — אב. קאהאן
שרייט אויס פון דער לאזשע „עס איז א ליגן“ — גארדין ענטפערט
אים שארף — דער ברוגז צווישן ביידן.

נאכדעם ווי מיר האבן זיך באקענט מיט יעקב גארדינס לעבן אין דער
אלטער היים, נאכדעם ווי מיר האבן באקומען א שטיקל באגריף וועגן ל'
אידעען און די אידעאלן מיט וועלכע ער איז דארט אויפגעצויגן געווארן
און פאר וועלכע ער האט אַוועקגעגעבן זיין יוגנט, ווערט אונז פארשטענד-
לעכער דער גרויסער אונטערשייד פון זיין צוגאנג צום יידישן טעאטער
לגבי די אנדערע וויכטיקע יידישע דראמאטורגן פון יענער צייט. יענע האבן
געהאט נאר איין אויפגאבע, צו שרייבן וואס מער פיעסן און צו פארדינען
וואס מער געלט, בעת גארדין האט אויף זיין שרייבערישער ארבעט פארן
טעאטער געקוקט ווי אויף א וויכטיקע דערציאונגס-טריבונע, און אויב ער
האט ניט געקאנט אויסבעסערן דאס יידישע לעבן דורך זיינע רעפארמעס,
וואס ער האט געוואלט דורכפירן דורך זיין „ביבלעיסקאיע בראטסטווא“, האט
ער כאטש געוואלט דורך דער בינע באקענען די יידישע טעאטער-באזוכער
מיט פראבלעמען, געזעלשאפטלעכע פראגן און ווי ווייט מעגלעך זיי דער-
נענטערן צום פראגרעס און צו סאציאלע אידעאלן.

דעריבער איז גאנץ פארשטענדלעך, אז ווי וויכטיק עס איז געווען פאר
אים צו שטיין אין דער שפיץ פון א טעאטער, אדלערס טעאטער, אלס דרא-
מאטורג, און קריגן א געזיכערטע הכנסה, וואס זאל דעקן זיינע טאג-טעגלע-

די וועלט פון יעקב גארדין

כע אויסגאבן ווי אַ פאַמיליע-מענטש, האָט ער ניט געקאָנט בלייבן גלייכ-גילטיק ווען אין דעם טעאָטער איז אויסגעבראַכן אַ שטרייק, און ער, גאַר-דין, איז תיכף צוגעשטאַנען צו די שטרייקער. דער סאַציאַליסט אין אים, דער מאַראַליסט האָבן עס געפאַדערט. און ניט נאָר איז גאַרדין אַרויס אין שטרייק ווי זיינע אַנדערע קאָלעגן, די אַקטיאָרן, נאָר ווי אַ מענטש, וואָס האָט געקענט האַלטן אַ פען אין דער האַנט, איז ער אַרויסגעקומען אין „דיאָ אַרבייטער צייטונג“ מיט אַ בריוו אין רעדאַקציע, אין וועלכן ער האָט דער-קלערט, אַז צוליב דער עקספּלאָאָטאַציע פון אַדלערן, איז פּראַקלאַמירט גע-וואָרן דער שטרייק אין טעאָטער, און דערפאַר גייט ער אַוועק פון דאָרט און גייט אַריבער אין קאָנקורענץ טעאָטער, אין „טאַליאַ טעאָטער“, וואו עס ווערט איינגעאַרדנט אַ בענעפיס-פאַרשטעלונג פאַר די שטרייקנדיקע אַקטיאָרן און ער פאַדערט אויף דאָס פּובליקום צו אונטערשטיצן דעם דאָזיקן בענעפיס.

גאַרדין איז שוין פאַרבליבן אין „טאַליאַ טעאָטער“, וואו ער האָט דעם 15-טן סעפטעמבער 1894 אויפגעפירט זיין פיעסע „די ליטווישע ברידער לוריא“. פונקט ווי זיין פריערדיקער גרויסער דערפאלג „דער יידישער קעניג ליר“ איז געווען געבויט אויף שעקספירס „קעניג ליר“, אַזוי איז אויך זיין איצטיקע פיעסע געבויט אויף איינע פון שעקספירס פאַפולערסטע ווערק, „ראַמעאָ און דזשולעט“. אָבער בעת שעקספיר ענדיקט זיין פיעסע ווי אַ טראַגעדיע, מיטן טויט פון די פאַרליבטע, פאַרענדיקט גאַרדין זיין פיעסע מיט אַ מזל טוב, אַ תנאים צווישן די פאַרליבטע.

די געשיכטע פון „די ליטווישע ברידער לוריא“ קאָן איבערגעגעבן ווערן ממש אין עטלעכע שורות. עס איז די געשיכטע פון אַ מיידל און אַ יינגל, וואָס זיינען שטערבלעך פאַרליבט איינער אין אַנדערן, בעת זייערע עלטערן זיינען זיך דם-שוואים. די עלטערן באַקעמפן די ליבע פון זייערע קינדער מיט אַלע מעגלעכע מיטלען, אָבער ליבע באַזיגט דאָך אַלץ. די ליבע זיגט איבערן זינגלאָזן האַס, און אַ גרויסע, פאַזיטיווע ראַל, צו דערפירן זייער ליבע צו אַ נצחון שפילט אַ רב, אַן אַלטמאָדישער רב ר' שרגא. ער איז שטאַרקער פון די מחותנים, די ברידער גדליה און טוביה לוריא. מיט זיין גוטסקייט ברעכט ער דעם ווידערשטאַנד פון די פאַרעקשנטע עלטערן.

זלמן זילבערצווייג

מיט רעכט באַמערקט דער געשיכטע־שרייבער פון יידישן טעאַטער ב. גאַרין, אַז ניט נאָר האָט דער אַלטמאָדישער רב געבראַכן דעם ווידער־שטאַנד פון די עלטערן, נאָר ער האָט באַזיגט די פאַראורטיילן פון מחבר אַליין. מיר געדענקען נאָך גאַנץ גוט דעם בליק וואָס גאַרדין האָט געהאַט אויף אַט די טיפּן, די כלי קודש. מיר ווייסן, אַז בכלל האָבן אַט די כלי קודש ניט געהאַט קיין דאַברי מזל ביי די משכילים, וואָס האָבן אויף זיי געקוקט ווי די פאַראורזאַכער פון דער צוריקגעשטאַנענקייט פון די יידישע פּאָלקס־מאַסן, ווי אויף די שטערערס פון פּראַגרעס, און דאָ אין זיין פּיעסע שטעלט גאַרדין אַרויס אַט דעם „פּינצטערלינג“ אין אַזאַ הערלעך ליכט. דאָס איז געווען דער ערשטער איבערברוך אין גאַרדינס שטעלונג צו כלי קודש. צו יידישער רעליגיעזע פאַרשטייער, און, ווי מיר וועלן שפּעטער זען, אויך צו אַנדערע פּראַבלעמען פון יידישן גייסטיקן לעבן.

די „געברידער לוריא“ איז אַלס פּיעסע אַריינגענומען געוואָרן אין רעפּערטואַר פון יידישן אַלוועלטלעכן טעאַטער. אין אַמעריקע גופא האָט באַריס טאַמאַשעווסקי געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט צו ווייזן זיין טאַלאַנט פון שאַפן אינטערעסאַנטע טיפּן און כאַראַקטערן. אין אייראָפּע האָט באַזונ־דערס געצויגן אויף זיך די אויפּמערקזאַמקייט די ראַל פון דעם רב שרגא אין וועלכער דער כאַראַקטער־שווישפּילער לייזער זשעלאַזאָ⁶⁶ האָט זיך ממש קונה שם געווען.

די טעמע איז שפּעטער אויך באַהאַנדלט געוואָרן אין אַ סך אַנדערע פּיעסן, אָבער דעם סאַמע קינסטלערישן תיקון האָט זי באַקומען אין פּרין הירשביינס⁶⁷ קאַמעדיע „אין אַ פאַרוואַרפן ווינקל“.

צוגרייטנדיק זיך צו אַ גרעסערער פּיעסע, האָט גאַרדין דערווייל „געמאַכט“ אַ פּיעסע, וואָס איר נאַמען און כאַראַקטער זאָגן דייטלעך, אַז עס איז ניט געווען זיין זשאַנר: „מחמד און די יידן אין אַראַביע, היסטאָרישע אַפּערעטע אין 4 אַקטן“, וואָס איז טאַקע אַזוי שנעל געשטאַרבן ווי געבוירן געוואָרן.

אין 1895 מאַכט גאַרדין דעם ערשטן פּרוב אַנצושרייבן אַ פּיעסע פון יידישן לעבן אין אַמעריקע. געשריבן וועגן אַמעריקאַנער יידישן לעבן האָט גאַרדין שוין פּריער. באַלד נאָכן זיין אין אַמעריקע עטלעכע וואָכן.

די וועלט פון יעקב גארדין

האָט גאַרדין אָנגעהויבן שרייבן יידיש, בעת אין דער אַלטער היים האָט ער, לכתחילה געשריבן העברעאיש און דערנאָך נאָר רוסיש. אָבער די ערשטע זאַכן, וואָס ער האָט געדרוקט אין ניו יאָרק אין יידיש, זיינען געווען וועגן דער אַלטער היים. פריער אַ שילדערונג פון דעם פּאָגראַם אין יעליסאוועט־גראַד, אַ בילד ווי אַזוי די רוסישע פּאָליציי האָט דורכגעפירט אָן „אבלאָואַ“ (איבערפּאַל) איבער אַ יידיש הויז, וואָס האָט ניט געהאַט קיין וואוינערעכט, דערנאָך אַ הומאַריסטישע דערציילונג „פּאַנטאַלע פּאַלגע פּאַרן בית דין של מעלה“, וואָס האָט מעגלעך באַוויקט פּרצן צו שרייבן זיין באַרימט „באַנטשע שווייג“, דערנאָך ווידער אַ גרעסערע דערציילונג אין זעקס פּאַרטע־צונגען, אָבער אַלץ פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד. ערשט נאָכן זיין 4 חדשים אין אַמעריקע, האָט גאַרדין אָנגעהויבן שרייבן בילדער פון יידישן לעבן אין אַמעריקע. און אַזוי האָט ער כּסדר געשריבן שוין פון ביידע היימען, פון דער אַלטער און דער נייער, אָבער פּאַר דער בינע האָט גאַרדין געוואָגט צו שרייבן אַ פּיעסע פון אַמעריקאנער יידישן לעבן ערשט 4 יאָר נאָכ־דעם ווי ער איז געווען אין לאַנד; (1895) „דער רוסישער ייד אין אַמע־ריקע“.

אין דער פּיעסע האָט גאַרדין קריטיקירט די שלעכטע זייטן פון יידישן לעבן אין אַמעריקע. אין דער זעלבער צייט וואָס ער שטעלט דאָ אַרויס אָן אידעאָליסטישן טיפּ פון אַ רוסישן יידישן אימיגראַנט (סאַלאַמאַן גרינשטיין), ברענגט ער אויך אַרויס אייניקע נעגאַטיווע טיפּן, ווי אַ קרעמער, וואָס ברענט אַלע וואָך, אָן איסט סיידער „פּאָליטישן“ (כאַלדעק), וועלכער קען די אַמעריקאַנער געזעצן ווי אַ וואַסער און ווייסט, אַז ווען דער פּאָליסמען וויל זיך האַלטן ביים געזעץ, דאַרף מען אים ווייזן „אַ גריין בלעטל“, אויף וועלכן עס שטייט אַ 5, און ניט נאָר ווייזן, נאָר טאַקע עס אים דערלאַנגען פון הינטן אַרום ווייל „די אויגן טאַרן ניט זען וואָס די האַנט נעמט“. אָבער „איינ־געקויפט זיך מפּטיר“ ביי אב. קאַהאַנען האָט גאַרדין דערמיט, וואָס ער האָט אין דער פּיעסע אַ טיפּ פון „אַ לעיבאַר פּעיקער“ (דעם פּאַלשן אַרבעטער פּירער) הוּדאַק, אַט דער ביליקער קאַריעריסט לאַכט זיך אויס פון אידעאָלן און זיך כלל איז „צו וואָס דאַרף איך שכל, אַז איך האָב אַ קאַנסטיטוציע“. געמיינט דערמיט האָט גאַרדין צו זאָגן, אַז זיין אַרבעטער־פּירער באַנוצט

ניט קיין שכל אין זיין פירערשאפט, נאָר האַלט זיך בלויז ביי דער קאַנס-
טיטוציע, ביי די טרוקענע געזעצן פון דער יוניאָן און ער טייטשט עס
אויס ווי ער וויל.

ווען אב. קאהאַן, וועלכער איז דאַמאַלט געווען דער רעדאַקטאָר פון
דער סאַציאַליסטישער „אַרבעטער צייטונג“ איז געזעסן אין טעאַטער, ווי
דער קריטיקער פון דער צייטונג, האָט דאָס דערהערט, איז ער אויפגע-
שפרונגען אין זיין באַקס (לאַזשע) און אויסגעשריגן הויך אויפן קול, ווי
דער מנהג איז דאַמאַלט געווען אין רוסיש, „עטא לאַזש“ (דאָס איז אַ ליגן).
אַט די כאַראַקטעריסטיק מיט וועלכער גאַרדין האָט געשילדערט
הוּדאַקן האָט בכלל אַרויסגערופן אַ גרויסן שטורעם אין די אַרבע-
טער יוניאָנס, און מען דאַרף געדענקען, אַז דער גרעסטער טייל פון דער
דאַמאַלטיקער יידישער אימיגראַציע איז באַשטאַנען פון אַרבעטער, יו-
ניאָן-מיטגלידער. דאָס ווערטל וואָס הוּדאַק זאָגט, איז באַלד געוואָרן
זייער פאַפּולער, און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז ווען מען האָט
געוואַלט שילדערן עפעס שלעכטס אין דער יידישער יוניאָן-באַוועגונג
אַדער אַנווייזן אויף נעגאַטיווע דערשיינונגען, האָט מען געזאָגט, „דאָס
איז הוּדאַקזיס“. די יוניאָן-פאַרשטייער איז אָבער ניט שטאַרק געפעלן
אַט די בייסיקע קריטיק און זעענדיק ווי קאהאַן האָט זיך אויפגערעגט,
האַבן זיי אים גענומען נאָך מער העצן קעגן גאַרדינען. קאהאַן האָט אָנ-
געשריבן אַ שאַרפע קריטיק קעגן דער פּיעסע, איז אָבער גאַרדין געווען
ניט פון די מענטשן, וואָס קאַנען אַריבערטראַגן אַזוי לייכט קריטיק,
האַט ער געענטפערט קאהאַנען און טאַקע זייער שאַרף, און דערקלערט,
אַז ער האַלט זיין פּיעסע פאַר אַ מוסטערהאַפטע, איבער יעדער קריטיק.
דאָס האָט שוין גאָר אויפגעבראַכט קאהאַנען, און אַט ווי ער פאַרצייכנט
זיין ערשטן ברוגז מיט גאַרדינען:

„איך האָב דאָן דערקלערט, אַז אויב דאָס איז גאַרדינס גאַנג, וועל
איך מער וועגן זיינע פּיעסן ניט שרייבן. מען האָט דערנאָך געמאַכט
שלום צווישן אונדז, אָבער מער האָב איך קיין קריטיק אויף זיינע דראַ-
מעס, אין פאַרלויף פון אַ לאַנגער צייט, שוין ווירקלעך ניט געשריבן.
פערזענלעך זיינען מיר אָבער צו ערשט געבליבן אין גוטע באַציאונגען.“

די וועלט פון יעקב גארדין

דער פאקט, וואס גארדין האט געוואגט צו קריטיקירן די יידישע ארבעטער-באוועגונג, דער פאקט, וואס ער האט זיך ניט אפגעהאלטן פון פארפירן א שארפע דיסקוסיע מיט אב. קאהאנען, וועלכער האט שוין דאמאלט געשפילט א וויכטיקע ראָלע אין דער יידישער צייטונגס-וועלט, באַווייזט פון איין זייט אויפן פעסטן פאַרעקשנטן כאַראַקטער פון גאַרדינען, אַבער פון דער אַנדערער זייט אויך אויף זיין מאַראַלישער פערזענלעכקייט, אַלס אַ מענטש, וואָס שרעקט זיך ניט אַפּ פאַר זיינע פּרינציפּן.

אַן אַנדערער וויכטיקער יידישער שרייבער, אַ גרויסער סאַציאַ-ליסט, וואָס איז זיין גאַנץ לעבן געבליבן טריי, ממש ווי אַ פאַרליבטער אין גאַרדינען, מאַריס ווינטשעווסקי,⁹⁸ האָט יאָ פאַרנומען גאַרדינס קריי-טיק און ניט געהאַט קיין טענות צו אים. ווינטשעווסקי האָט דווקא געלויבט די פּיעסע: „גאַרדין האָט אונדז געגעבן אַ ריי בילדער פון אונדזער אייגענעם לעבן, וואָס זיינען אַזוי נאַטור-געטריי, אַזוי קונסט-געטריי. גאַרדין האָט געליפערט אַ פּיעסע, וואָס האָט פאַר אַ העלד אַ מענטש, מיט וועלכן דער אויסגעפרעסטער, אויסגעסוועטער נאָויסגע-שוויצטער, אונטערדריקטער אַרבעטער קאָן האָבן קנאַפּ-וואָס סימפּאַטיע ... און דאָ זעט מען עס איין מאָל, צוויי מאָל, דריי מאָל, און וואָס מער מען זעט עס, עפנט מען אַלץ מער די אויגן און מען פילט אַלץ דייטלעך-כער, אַז עס [דאָס סיסטעם] מאַכט ניט נאָר אומגליקלעך דעם אַר-בעטער, זאָנדערן נאָר אויך דעם קאַפיטאַליסט, ווען ער, דער קאַפיטאַ-ליסט איז נאָר אַ מענטש מיט אַ מענטשלעך האַרץ“.

אַבער „איין שוואַלב מאַכט קיין זומער ניט“. די מערהייט איז געווען קעגן גאַרדינען מיט זיין פּיעסע, יידישע „פּאָליטישענס“ האָבן ניט געקאָנט מוחל זיין גאַרדינען די קאַריקאַטור, וואָס ער האָט געמאַכט פון זיי דורך דעם טיפּ פון דעם אויבנדערמאָנטן „כאַלדאַק“. די קאַנ-סערוואַטיווע פרעסע האָט אַנגענומען „דאָס לייכטע מיטל“. מען האָט פשוט אַפּגעשטעמפלט גאַרדינען פאַר אַן אַנטיסעמיט דערפאַר וואָס ער האָט צווישן זיינע טיפּן אין דער פּיעסע אַריינגעבראַכט דעם קרעמער „וואָס ברענט אַלע וואָך“. אין דער גאַס איז לאַנג אַנגעגאַנגען אַ דיס-

זלמן זילבערצווייג

קוסיע צי גארדין איז געווען גערעכט צו די יוניאנס ווען ער האט הוזדאקן ארויסגעשטעלט ווי זייער פארשטייער. גארין האלט טאקע, אז „עס איז געווען מער ווי געוואגט צו געבן אזא שנעל אין נאָן די יוניאנס, ווייל זיינע הייסטע אָנהענגער האָט גארדין געהאַט צווישן די פאַרטגעשריטענע אַרבעטער. נאָר ער האָט זיך דערפאַר ניט אָפגעשראַקן און האָט זיין בייסיקע סאַטירע אָנגעווענדט קעגן דעם וואָס ער האָט באַטראַכט פאַר אַן איבל“.

אַבער ווי יעדער סקאַנדאַל, האָט זיך אויך דער סקאַנדאַל אין פאַרלויף פון דער צייט איינגעשטילט. גארדין האָט זיך ווידער גע-
נומען שרייבן אַנדערע פיעסן, ביז ער האָט אָנגעשריבן זיין „שלמהקע שאַרלאַטאַן“, אַ פיעסע וואָס האָט אַרויסגערוקט דוד קעסלערן אין פראַנט. אַזוי האָט ער, גארדין, מיט זיין פיעסע „דער יידישער קעניג ליר“, אַרויסגערוקט אַדלערן, מיט „די ליטווישע ברידער לוריע“ — באַריס טאַמאַשעווסקיין און מיט זיין „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ — קעסלערן.

קעסלערס קינסטלערישע קאריערע איז געקומען דורך גארדינס „שלמהקע שארלאטאן“

גארדין שרייבט אן א צענדליק ניט־וויכטיקע פיעסן — דער דער־פאלג פון „שלמהקע שארלאטאן“ — פון וואנען שטאמט די פיעסע — דוד קעסלער בויט אויף די ראָל — די ראָל בויט אויף קעסלערן — אלע סטארס ווילן שפילן גארדין־פיעסן — טאמאשעווסקי פירט אויף „דבורהלע מיוחסת“ און ווערט אַנערקענט אַלס אַ קינסטלער.

מיר האָבן שוין ביז איצט געזען ווי גארדין האָט אַרויסגעהויבן און געבראַכט צו דער אויבערפלאַך פון יידישן טעאַטער די צוויי גרעסטע שוישפילער פון יענער עפאָכע, יעקב פ. אַדלער און באָריס טאַמאַ־שעווסקי. שפעטער וועלן מיר זיך אָפּשטעלן אויף דער צייט ווען גארדין האָט אַרויסגעבראַכט די טאַלאַנטן פון קעני ליפצין און בערטאָ קאַליש⁶⁹ און מעגלעך געמאַכט דעם גרויסן אויפשטייג פון דער גרויסער אייראַ־פעאישער קינסטלערין אסתר רחל קאַמינסקאַ אין אייראָפּע. דאָ אָבער ווילן מיר ריידן וועגן אַ דריטן גרויסן קינסטלער, דוד קעסלער, וועלכן גארדין האָט דורך אַ פיעסע אַזוי צוגעטראָפּן, אַז אויך ער איז באַלד געשטעלט געוואָרן אין דער ערשטער ריי פון די גרויסע יידישע קינסט־לער, און באַקומען אַ גרויסן נאַמען אַלס שוישפילער דורך עטלעכע גארדינס פיעסן. מיר וועלן באַלד ריידן וועגן גארדינס „שלמהקע שאַר־לאַטאַן“, אָבער פריער ווילן מיר בלויז פאַרציכענען, אַז ביז, „שלמהקע שאַרלאַטאַן“, וואָס איז געוואָרן איינע פון די גאַנגבאַרסטע פיעסן, און האָט זיך אייניקע צענדליק יאָר געהאַלטן אין רעפערטואַר פון יידישן טעאַטער ניט נאָר אין אַמעריקע, נאָר איבער דער גאַנצער וועלט, האָט גארדין אָנגעשריבן אַ צענדליק פיעסן, וואָס זיינען אַזוי שנעל געשטאַרבן

זלמן זילבערצווייג

ווי זיי זיינען געבוירן געוואָרן. די מערסטע פון זיי זיינען געווען פשוטע איבערזעצונגען אָדער לייכטע באַאַרבעטונגען, ווי עליזאַ אַזשעשקאַוואַס „מאיר עזאַפּאָוויטש“, גרילפאַרצערס „מעדעאַ“, איבסענס „דער פאַלקס-פיינט“, אַ באַאַרבעטונג פון אַן איטאַליענישער אָפּערע „ערנאַני“ אונטערן נאַמען „קול שופּר“ (מאַקס געביל האָט שפּעטער אונטערן זעלבן נאַמען אַנגעשריבן אַ מעלאָדראַמע, וועלכע האָט דוקא געהאַט אַ גרויסן דער-פאַלג), סטעפּניאַקס „פאַרווערטס“, איבסענס „נאַראַ“ און די פּיעסן „עגל הזהב“, אָדער דער גאַלדענער גאַט“, „די נקמה“, „צוויי וועלטן, אָדער דער גרויסער סאַציאַליסט“, „קאַפיטאַל, ליבע און מאַרד“ און „דער ווילדער קעניג“.

אַט די אַלע פּיעסן זיינען שנעל אויפגעפירט געוואָרן, געשפּילט גע-וואָרן עטלעכע מאָל און זיינען אַוועק אין די אַרכיוון פון די טעאַטערס. זיי זיינען קיינמאַל ניט געדרוקט געוואָרן. בלויז איין איבערזעצונג פון איבסענס „נאַראַ“, וואָס איז געווען לכתחילה אַלס איבערזעצונג פון גאַרדין און זיין לעבנס-פריינט מאַריס ווינטשעווסקי, איז יאָ געדרוקט, אָבער מערקווירדיק נאָר אונטער ווינטשעווסקיס נאַמען אַליין. ס'וואַלט געווען זייער אינטערעסאַנט אַן אויפקלערונג פאַרוואַס דאָס איז אַזוי געשען.

אין 1896 איז אויפגעפירט געוואָרן גאַרדינס פּיעסע „שלמהקע שאַרלאַטאַן“, און מיט דער פּיעסע האָט זיך אַנגעהויבן אַ נייער פּעריאָד אין לעבן פון דוד קעסלער, וועלכער האָט ביז דאָמאַלט זיך אויס-געצייכנט אין די היסטאָרישע אָפּערעטן אָדער אין מעלאָדראַמעס פון ביליקן סאַרט. אַזוי ווי אין דער טרופּע, וואָס האָט געשפּילט די פּיעסע, האָבן זיך באַטייליקט ביידע גרעסטע אַקטיאָרן פון יענער צייט, אַדלער און קעסלער, איז די טיטל-ראַל „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ לכתחילה דו-בלירט געוואָרן פון ביידע, און ווען איינער האָט געשפּילט די ראַל פון „שלמהקע“, האָט דער אַנדערער געשפּילט די ראַל פון דעם ליב-האַבער „מישע“. באַלד אָבער האָט זיך אַוועקגעשטעלט, אַז קעסלער איז געווען מער פאַסיק פאַר דער ראַל פון „שלמהקע“, און ער איז שוין פאַרבליבן ביי דער ראַל, און דאָס האָט געשפּילט גאַר אַ וויכטיקע

די וועלט פון יעקב גארדין

ראל אין דער ווייטערדיקער אַרטיסטישער קאַריערע פון קעסלערן. אין אַט דער ראל פון „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ האָט קעסלער באַקומען די בעסטע געלעגנהייט אַרויסצוווייזן זיין גרויסן אַרטיסטישן טאַלאַנט. אין דער ווירקלעכקייט איז שלמהקע ניט קיין שאַרלאַטאַן, וואָס אין פשוטן יידיש מיינט עס אַן אויסוואַרף, נאָר שלמהקע איז אַ געפאַלענער, אַ לין וואָס דאָס לעבן האָט געטריבן דורך גויט און פיין אַלץ צו נעמען לייכט, מיט אַ וויץ, מיט אַ שפּאַס, מיט אַ קונץ, און ווייל קעסלער איז געווען אַ גרויסער מאַדים אויף מאַדולירן מיט דער שטים, אויף מאַכן גרימאַסן! ווייל ער איז געווען אַ ווונדערבאַרער מימיקער, און האָט אפילו ניט געדאַרפּט קיין ריכטיקע פּראָזע, טעקסט, וואָס אַ שרייבער זאָל פאַר אים שרייבן, נאָר האָט געקאַנט מיט זיינע העויות, מיט זיינע באַוועגונגען, מיטן אויסדרוק פון זיין פנים און זיינע רמ"ח אברים אַרויסברענגען פאַרשידענע שטריכן, דעריבער האָט ער אין אַט דער ראל באַקומען אַ תּיקון.

אין דער פּיעסע זיינען דאָ אַ סך סצענעס אין וועלכע שלמהקע דרייט איבער ווערטער אָן אַ זין, אָבער זיי ווערן אַזוי שפּילבאַר, אַז הגם זיי באַדייטן גאַרניט און מיינען גאַרניט, פאַרגעסט מען זיך און מען ווערט אַריינגעצויגן אין דעם ווערטער־שפּיל. וועגן דער ראל און וועגן אַט דעם ווערטער־קאַמף שרייבט דער ביאַגראַפּער פון דוד קע־סלער, דער באַקאַנטער שרייבער מ. אַשער־אָוויטש⁷⁰:

„אין דער ראל פון „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ האָט קעסלער באַוויזן דעם ווונדער צו נעמען אַ ניט־געראַטן שטיק און עס אַוועקשטעלן אויף אַן אויבנאַרט אינעם רעפּערטואַר פון דער יידישער בינע. ער האָט די ראל אויפגעפאַסט אַזוי, אַז דער מענטש שלמהקע שאַרלאַטאַן איז געוואָרן אַ קונסט־ווערק פאַר זיך אַליין.

אין די יידישע טעאַטער־וועלט האָט מען דערציילט אַ געשיכטע, אַז קעסלערס אויפאַסונג פון דער ראל „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ איז גע־קומען דורך אַ צופאַל. ער האָט פשוט ניט געקענט די ראל און דער־פאַר האָט ער זיך גענומען פּלאַנטערן אין די ווערטער, און האָט זיי איבערגעדרייט אויף זיין אייגענעם קונציקן שטייגער. דער סופּלער

זלמן זילבערצווייג

האָט אים אונטערגעזאָגט אַ וואָרט „יונגערמאַן“, האָט ער דאָס ניט דערהערט, האָט ער אַנשטאָט „יונגערמאַן“, אַ זאָג געטאָן „יונגערמאַן, דערנאָך „יונגערמין“, און באַלד נאָכדעם „יונגערמאַן“, און ווייל דאָס איז ביי אים אַרויסגעקומען זייער חנוודיק, און די צושויער האָבן דאָס זייער גוט אויפגענומען, איז ער שוין ווייטער אויך געגאַנגען אויף דעם זעלבן וועג, און אַלע מאָל אָנגעהויבן ריידן אַזוי ווי ער וואָלט זיך אין די אייגענע ווערטער געפלאַנטערט — „אַדיו, אַדיע, אַדיאַ, אַדיעי, אַ רעוואַואַר“. דאָס איז אָבער ניט ריכטיק. ביי קעסלערן איז די אויפאַסונג פון „שלמהקע שאַראַלאַטאַן“ אַרויסגעקומען ניט צופע־ליק, און אויב עס איז אפילו אמת, אַז ער האָט ביי די ערשטע פאַר־שטעלונגען ניט געקענט די ווערטער פון דער ראַל, האָט ער אָבער זיכער געקענט דעם כאַראַקטער פון דעם מענטשן, וואָס ער האָט גע־דאַרפט פאַרשטעלן, און ווייל דער כאַראַקטער פון „שלמהקע שאַראַלאַטאַן“ איז פאַר אים קינסטלעריש געווען קלאַר, האָט ער אים אויסגעטייטשט אַט אַזוי, אַז ס'איז אַרויסגעקומען אַ מענטש, וואָס אפילו אין זיין גע־פאַלנקייט קוקט ער מיט איראַניע אויף אַנדערע, אַ מענטש, וואָס לאַכט בעת דאָס האַרץ איז אים פאַרביטערט, אַ מענטש, וואָס וויינט אפשר בלויז דאַן ווען קיינער זעט ניט, ווייל ער איז זיכער, אַז מענטשן זיינען אַזוי געמיין און פאַרדאַרבן, אַז קיינער פון זיי פאַרדינט ניט מען זאָל אים צולאַזן נאַנט צו זיך און אים געבן די געלעגנהייט אַריינצוקוקן טיף אין דער נשמה.

אין קעסלערס אויפאַסונג איז „שלמהקע שאַראַלאַטאַן“ אַרויסגעקו־מען דער וואַנדערער, וועלכער ווייסט, אַז ער פאַרמאַגט אוצרות אין זיין נשמה, כאַטש עס קומט אים אַמאָל אויס אויסצושטרעקן די האַנט און בעטלען אַ גראַשן. אונטער דער מאַסקע פון פרייד און שפילעוו־דיקייט האָט מען געקאַנט זען אַ טיפן אומעט און פאַרביסענעם ערנסט. און דער עיקרשט — מען האָט אויף דער בינע די גאַנצע צייט געווען ווי עס וואַקסט אויס די קינסטלערישע געשטאַלט פון אַ מענטשן, וועל־כער האָט אין זיך אַלע אייגנשאַפטן צו זיין גוט און נוצלעך און וועלכער איז געוואָרן שלעכט און איבעריק דערפאַר וואָס דאָס לעבן האָט אים

די וועלט פון יעקב גארדין

געקריוועט, דערפאר וואָס מענטשן זיינען געמיין און פאַרדאַרבן". אַשעראַוויטש פאַרענדיקט דערמיט, אַז „דאָס איז געווען שלמהקע שאַרלאַטאַן אין דער אויפאַסונג פון דוד קעסלער און די אויפאַסונג איז זיכער ניט געווען קיין צופעליקע, נאָר אַ קינסטלעריש פאַרטראַכטע, אַ קינסטלעריש אויסגעטאַקטע“.

די פּיעסע „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ איז געדרוקט געוואָרן, אָן וויסן פון גאַרדינען, אין לעמבערג, אין אַ שוידערלעכן אויסלייג, און איז ניט אַריינגענומען געוואָרן אין די צוויי בענדער פון גאַרדינס פּיעסן, וואָס זיינען דערשינען אין גאַרדינס יוביליי־אויסגאַבע, אַ יאָר נאָך גאַרדינס טויט. לויט אַט דעם טעקסט, איז דער אינהאַלט פון דער פּיעסע אַזאַ: אַ רייכער ייד, איינער וואָסערשטיין, האָט איבערגעלאָזט אַ גרויס פאַרמעגן פאַר זיינע צוויי זין, איינער ביינוש, אַ ייד אַ חסיד, אַ גרויסער סוחר און פאַר זיין צווייטן זון שלמהקע, וואָס איז צוליב סיבות, וואָס ווערן אין דער פּיעסע אינגאַנצן ניט דערמאָנט, געוואָרן אַ וואַנדערער, געטאַן פאַרשידענע מלאכות, פון אַ שטיוול־פּוצער ביז אַ דירעקטאָר און אַן אַקטיאָר פון יידישן טעאַטער, און אויסגעוואַנט־דערט די וועלט. דערפאַר רופט מען אים „שאַרלאַטאַן“, און אַט דער שלמהקע קומט נאָך דער ירושה, אָבער דער רייכער חסידישער בר־דער (אַלץ ווי מען האָט דאַמאַלט אין משכילישע קרייזן געהאַלטן) נאַרט אים אָפּ שוידערלעך. שלמהקע פאַרשווייגט און קומט צוריק אין 20 יאָר אַרום, אין דער צייט ווען זיין ברודער, נאָך אַ רייזע קיין ריגע, הייבט זיך אָן „אויסמענטשלען“ און וואַרפט אַראָפּ פון זיך דעם חסיד. ער קומט מאַנען דאָס געלט פאַר צוויי פאַלשע וועקסלען. ער ווערט אָבער אַרויסגעטריבן פון זיין ברודערס הויז. ביי ביינוש וואָסערשטיין אַרבעט איינער מישע, וואָס איז שטערבלעך פאַרליבט אין זיין טאַכ־טער אלישבע, אָבער איר פאַטער ברענגט גאָר אַראָפּ אַלס חתן פאַר איר אַן עלטערן מאַן, אַ גביר פון ריגע, איינעם סימאָן מוזלין. נאָר ביי דער פּוּרי־סעודה אין וועלכער עס באַטייליקט זיך אויך שלמהקע, שטעלט זיך גאָר אַרויס, אַז מישע איז זיין, שלמהקעס, זון, וועלכן ער האָט איבערגעלאָזט ביי זיין פּרוי פון וועלכער ער איז אַוועק, און שלמהקע

זלמן זילבערצווייג

זעט שוין, אז עס זאל גארניט ווערן פון דעם שידוך צווישן אלישבען און דעם אלטן מאן, נאָר, פאַרקערט, צווישן זיין פאַרוואַרלאַזטן זון מישע און אלישבען, די טאָכטער פון זיין ברודער.

אַט די פרימיטיווע געשיכטע, וואָס שטייט אַבסאָלוט ניט העכער פון די מעלאַדראַמעס, וואָס זיינען אין יענער עפאָכע געשפילט געוואָרן אויף דער יידישער בינע, איז נאָך דערצו, ווי דוד פּינסקי האָט אויפֿ־געוויזן, גענומען פון דער רוסישער פּיעסע „ביעדנאַסט נייע פאַראַק“ (אַרעמקייט איז ניט קיין שאַנד) פון אַמאַל-באַרימטן רוסישן דראַמאַטורג אַסטראָווסקי, און אויב זי איז פונדעסטוועגן געווען אַזאַ דערפאַלג, איז עס באמת נאָר צו פאַרדאַנקען דאָס שפּילן פון דוד קעסלערן. קעסלער האָט זיך אין דער פּיעסע געפילט ווי געבוירן. זיין שטיפּערישקייט, וואָס איז געווען באַרימט אויף דער בינע, זיינע הלצות, וואָס ער פלעגט אַזוי אָפט אַנווענדן בעת זיין שפּילן די „היסטאָרישע“ פּיעסן אָדער די דאַמאַליקע מעלאַדראַמעס, האָבן דאָ געפונען אַן אַרט וואו זיך אויסצולאָדענען. ער האָט באמת אויסגעטראָגן די פּיעסע אויף זיינע פלייצעס, און ער האָט די פּיעסע געשפילט ביי יעדער געלעגנהייט סיי אין אַמעריקע, סיי ווען ער האָט גאַטראַלירט איבער דער וועלט. און כאַטש ער האָט אין אייראָפּע, אין לאַדזש און אין וואַרשע, ניט געמאַכט אַזאַ שטורעם מיט דער פּיעסע ווי אין אַמעריקע, און ביידע אייראָפּעאישע טעאַטער-קריטיקער פון יענער צייט, נח פּרילוצקי¹¹ און ד״ר א. מוקדוני¹², זיינען ניט אַריינגעפאַלן אין אַזאַ התפעלות פאַר קעסלערס שפּילן די טיטל-ראַל, ווי דער טעאַטער-עולם אין אַמעריקע, דאָך איז אַן שום גוזמא צו זאָגן, אַז „שלמהקע שאַראַטאַן“ איז געקומען צום לעבן אַ דאַנק דאָס אינטערעסאַנטע שפּילן פון דוד קעסלערן, און דוד קעסלער איז אַרויפגעשוואומען אויף דער אויבערפלאַך פון יידישן דראַמאַטישן טעאַטער אַ דאַנק דער ראַל פון „שלמהקע שאַראַטאַן“.

אַט די שטייגערונג פון קעסלערן האָט באַלד אַרויסגערופן די אייפער-זוכט פון באַריס טאַמאַשעווסקי, אַז אויך ער זאל אַרויסקומען מיט אַ גאַרדין-פּיעסע. אין אירע דעראינערונגען דערציילט טאַקע בעסי טאַ-מאַשעווסקי: „דאָן האָט זיך אַנגעפאַנגען אַ מין „רעיס“, אַ יאַגעניש, צווישן אונדזערע סטאַרס איבער גאַרדינס פּיעסן. עס איז געווען די

די וועלט פון יעקב גארדין

גארדין-עפאכע, און יעדן סטאר האט זיך געוואלט אויסצייכענען אין גארדינס אַ פיעסע. האט טאקע אַ יאָר נאָך קעסלערס דערפאָלג אין „שלמהקע שאַרלאַטאַן“ באַריס טאַמאַשעווסקי אויפגעפירט גארדינס פיעסע „דבורהלע מיוחסת“, און ווי בעסי דערציילט, האָט באַריס גע- מאַכט אין דער פיעסע, וואָס איז אויך געווען אַ פאַראַפראַזירונג פון אַסטראָווסקי פיעסע „גריעך דאָ ביעדאָ נאָ קאוואָ נייע זשיוויאַט“ (קיניער ווערט ניט געבוירן אָן זינד אָדער אָן אַרעמקייט) אַ גוואַל- דיקן דערפאָלג. ער האָט זיך זייער אויסגעצייכנט אַלס „שמשון איחנ- שטאַל, דער קאוואָל“. די גאַנצע יידישע פּרעסע צוזאַמען מיט דער אינטעליגענץ האָט אָנערקענט טאַמאַשעווסקי אַלס אַן ערשטקלאַסיקן שוישפילער. און מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז טאַמאַשעווסקי איז גע- ווען דער פּראָטאַטיפּ פון די שונד-אַקטיאָרן. ערשט אין דער דאָזיקער ראַל האָט טאַמאַשעווסקי זיך אַרויסגעוויזן ווי אַ פאַרשטענדיקער טאַ- לאַנטירטער שוישפילער און פון דאַמאַלט אָן הייבט מען אָן האַלטן, אַז עס זיינען דאָ צוויי באַריס טאַמאַשעווסקיס, איינער וואָס איז איינ- געטונקען אין מ״ט שיערי טומאה, פון קאַפּ ביז פיס, אין שונד-רעפּער- טואַר, וואָס ער שפילט אויפן באַמבאַסטישן וואַלגאַרסטן אופן, און אַ צווייטער באַריס טאַמאַשעווסקי, וואָס קאָן זיך פאַרטיפן אין אַ ראַל און זי אַרויסברענגען אויף אַן אמת קינסטלערישן אופן. און אַט דעם פאַר- דינסט פון געבן סיי קעסלערן, סיי טאַמאַשעווסקי די געלעגנהייטן זיך קינסטלעריש אַרויסצוווייזן, האָט מען געהאַט צו פאַרדאַנקען יעקב גאַר- דינען.

קאפיטל זיבעצן

דער מענטש און פאמיליען-פאטער יעקב גארדין

א מטופל מיט 14 קינדער — זיין קאלטע באציאונג צו פרוי און קינדער — זיין זון אלעקסאנדער — די באציאונג צו דער פרעמד — זיין וואוינונג און זיין ארבעטס-צימער — ווערט פארליבט אין אמעריקע — זיין באזוך אין גאליציע.

הונדערטער ארטיקלען און צוויי ביכער זיינען אנגעשריבן געווארן וועגן גארדינען, וועגן זיין ראָלע אין דער „ביבלעִסקאַיע בראַסטוואָ“, וועגן זיין אַמאָליקער רוסישער שריפטשטעלערישער קאַריערע, וועגן זיינע שפּעטערדיקע אַקטיוויטעטן אין אמעריקע ווי אַ יידישער שריי־בער, דראַמאַטורג און לעקטאָר, אָבער זעלטן וועט מען אין ערגעץ געפינען אַ גרעסערע שילדערונג אָדער אַ בינטל פּאַקטן וועגן דעם מענטש יעקב גארדין, און פריער פון אלעמען איז דאָך גארדין געווען אַ מענטש, אַ הויך־קולטורעלער מענטש, אַן אידעאָליסט. ער האָט דאָך פאַרבאַכט ניט נאָר אויף דער בינע אָדער אין זיין אַרבעטס־צימער, וואו ער האָט געשאַפן זיינע בינע־ווערק. ער איז דאָך געווען אַ פאַר־הייראַטער מאַן, און אַ פּאַטער פון קינדער, און טאַקע ווי זעלטן ווער, געווען אַ פּאַטער פון 14 קינדער. וואָס איז אַט וועגן דעם גאַרדין? ווי אַזוי האָט ער זיך געפילט ווי דער מאַן פון אַ פרוי, וואָס האָט ניט געשפילט קיין שום ראָל אין זיין אַזוי־פאַרבנרייכן לעבן, ווי אַזוי איז געווען זיין באַציאונג צו איר, צו זיין ווייב, און פון איר צו אים. ווי אַזוי איז געווען די באַציאונג פון יעקב גארדין, אַלס פּאַטער, אַלס טאַ־טע, צו זיינע קינדער?

אַט דאָס קאַפיטל, און עס איז דאָך זייער אַ וויכטיק קאַפיטל אין לעבן פון יעדן מענטשן, בפרט אין לעבן פון אַזאַ אַנגעזעענעם און

די וועלט פון יעקב גארדין

פאפולערן מענטשן ווי גארדין, איז געווען, און איז, א פארמאכט קאפיטל, אַרומגעוויקלט מיט הוילן שווייגן, און איד וועל פרווון א ביסל אַראָפּ-נעמען דעם פאַרהאַנג אויף דעם קאפיטל אין דעם אַלגעמיינעם בילד „יעקב גארדין“.

נאָכן גענויען דורכשטודירן אַלץ וואָס איז ביז איצט געשריבן גע-וואָרן וועגן גאַרדינען, האָב איד ערשט דערזען דעם גרויסן בלוז אויפן דאָזיקן געביט. איד האָב זיך געווענדעט מיט אַן אויפרוץ צו די וועלכע זיינען נאָך ביים לעבן און געדענקען גאַרדינען פון אַט דער זייט, צו די, וועלכע פלעגן אַרויפקומען צו אים אין שטוב, האָבן אים געזען אין דער מסיבה פון זיין פרוי און קינדער, וואָס ווייסן זיי וועגן דעם, וואָס קאַנען זיי דערציילן פאַקטן און איינדרוקן, וואָס זאָלן פאַר אונדו קלאָרער און פאַרשטענדלעכער מאַכן די פיגור פון יעקב גאַרדין, ליידער האָבן זיך אָפּגערופן זייער ווייניק מענטשן מיט אינפאַרמאַציע.

דער שריפטשטעלער משה שטאַרקמאַן, וועלכער האָט געגרייט אַן אַרבעט וועגן גאַרדינען, האָט באַוווּזן צו פאַרצייכענען גענוי פאַלגנ-דיקע „משפּחה-כראַניק“ פון גאַרדינען, וואָס גאַרדין אַליין האָט אָנגע-שריבן אין 1907. דער דאָזיקער דאַקומענט, געשריבן אויף ענגליש, אויף איין זייטל, אַנטהאַלט די דאַטע פון זיין געבוירן, די דאַטע פון זיין אָנקומען מיט דער פאַמיליע קיין אַמעריקע, און די געבוירן-דאַטעס פון זיינע עלף קינדער. ביי די געבוירן דאַטעס פון די קינדער ווערט אויך אָנגעגעבן אין קלאַמערן די עלטער פון יעדן קינד, אין דער צייט ווען די רשימה איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרן.

די „משפּחה-כראַניק“ לייענט זיך אַזוי:

יעקב מ. גאַרדין, געבוירן דעם 10טן מאַי, 1853. אָנגעקומען דעם 10טן אויגוסט אָדער דעם 31טן יולי, 1891. דאַמפּער „דעוואַניאַ“, אַנקאַר-ליניע. זיין פרוי — אַננאַ. זיינע קינדער: (1) סאַפּיאַ, דעם 20טן יולי, 1873 (34). (2) ליזי, דעם 8טן נאָוועמבער 1874 (33). (3) סאַמועל, דעם 10טן דעצעמבער, 1877 (30). (4) אַלעקסאַנדער, דעם 11טן סעפטעמ-בער, 1880 (27). (5) וועראַ, דעם 2טן יאַנואַר, 1883 (24). (6) דושעימס, דעם 4טן נאָוועמבער, 1885 (22). (7) מאַיקעל, דעם 3טן דעצעמבער,

זלמן זילבערצווייג

1887 (20). 8) דזשאָנעט, דעם 21טן אויגוסט, 1889 (18). 9) דזשאָרדזש, דעם 31סטן אויגוסט, 1891 (16). 10) לעאַ בענדזשאַמין, דעם 31סטן מערץ, 1895 (12). 11) העלען, דעם 13טן אויגוסט, 1897 (10).

ווען גאַרדין איז אָנגעקומען דעם 31-טן יולי 1891 אין ניו יאָרק מיט זיין פרוי אַננאַ, האָבן זיי שוין געהאַט 8 קינדער און אין אַ חודש אַרום איז אין ניו יאָרק ביי זיי געבוירן געוואָרן נאָך אַ יינגל און שפעטער זיינען ביי זיי געבוירן געוואָרן נאָך 5 קינדער. צוזאַמען זיינען אין שטוב געווען 14 קינדער. (?)

אַ ליינער מר. יחיאל קופערמאַן האָט מיר צוגעשיקט אַ לענגערן גאַר אינטערעסאַנטן בריוו אין וועלכן ער דערציילט, אַז אַלס אַן אַמאָליקער מיטגליד אין „גאַרדין ליטעראַרישן צירקל“ אין אָנהויב פון היינטיקן יאָרהונדערט, געדענקט ער „עפעס“ פון גאַרדינס לעבן און אַט דאָס „עפעס“ באַשטייט אין דעם, וואָס דער „אַלטער“ ווי מען האָט אים גע-רופן אין דער גרופע, איז בכלל ניט געווען קיין צוגעלאָזענער צו מענטשן. ס'איז אַלע מאָל געווען אַ דיסטאַנץ צווישן אים און אַנדערע, כאַטש די מיטגלידער פון „סירקל“ האָט ער גערופן „מיינע באַיעס“.

מר. קופערמאַן איז געווען ביי אים אין שטוב אַ דריי מאָל. גאַרדין האָט געוואוינט אין אַן אייגן הויז אויף מעדיסאָן עוועניו אין ברוקלין. עטלעכע טרעפלעך אַרונטער פון גאָס איז געווען דאָס עס-צימער און קיך. אויפן ערשטן שטאַק איז געווען די אמתע וואוינונג; די שלאָפצימערן אד"ג, און אויפן העכערן שטאַק איז געווען גאַרדינס ביבליאָטעק און אַרבעטס-צימער. דאָס איז געווען אַ היפש גרויס צימער און אויף אַלע ווענט זיינען געווען פאָליצעס מיט ביכער. אַ גוואַלדיקע זאַמלונג פון בעסטן אין דער וועלט-ליטעראַטור אין עטלעכע שפראַכן. אין מיטן ציי-מער איז געשטאַנען גאַרדינס גרויסער שרייבטיש. אין דעם צימער האָט געמוזט זיין שאַ-שטיל. ס'זיינען דאָ גוטע גרונדן צו גלויבן, אַז גאַרדין האָט זיך ניט געשפיגלט אָדער זיך איבערגענומען מיט זיין פאַמיליע. נאָך ריכטי-

* לויט גארדינס „פאַמיליערשימה“ האָט גארדין אין אמעריקע געבראַכט אויף דער וועלט נאָר נאָך 3 קינדער.

די וועלט פון יעקב גארדין

קער וואלט געווען צו זאגן, אז עס איז זיכער אזוי געווען. זיין פרוי איז יעדעס מאל דערשינען ווי א דורכשניטלעכע הויז-פרוי. זי איז געווען יעדע צייט גרייט אויפצונעמען געסט. קיין אינטערעס פאר אינטעלעקטועלע ענינים האט זי קיינמאל ניט ארויסגעוויזן. אזוי איז אויך איר אויסזען געווען פון א פשוטע פרוי. זי איז געווען א קורצע, פולע פרוי, א טיפישע הוהס טאכטער. די שטוב איז געווען פול מיט דורכשניטלעכע אמעריקא-נער באיעס, וואס זיינען געווען מער אדער ווייניקער צעדרומזשעט, פארלארענע, וואס האבן ניט געוואוסט וואס מיט זיך צו טאן. איינער פון זיי, דער דריטער, האט אויף וויפל דער זכרון פון מיין אינפארמאטאר פארפירט אים ניט, זיך אפן אזוי אויסגעדריקט פאר אים.

צו איין קינד אבער האט גארדין ארויסגעוויזן אן אויסנאם באציאונג, דאס איז געווען צו זיין בכור* צו זיין עלטסטן זון אלעקסאנדער, וואס האט שוין דאמאלט געהאט א דיפלאם פון קאלאמביא אלס דאקטאר פילאזאפיע. אלעקסאנדער האט זיך אלע מאל ארומגעטראגן מיט מאנאס-קריפטן וועגן וועלכע זיין פאטער האט זיך אויסגעדריקט, אז עס וועט פון זיי גארניט ווערן.

גארדין האט געגלייבט, אז אלעקסאנדער וועט גארניט אויפטאן, ווייל ער האט געהאט א חשד, אז זיי באשטייען פון „פילאזאפישע טראק-טאטן און ווייס איך וואס“. ער פלעגט זיין בכור רופן מיט א צונאמען: „דער גויישער ענטיץ“, און ענטייען פלעגט גארדין פריוואט רופן „דער יידישער האמלעט“. דאס לעצטע פלעגט גארדין זאגן מיט ליבע, ווייל ער האט שטארק ליב געהאט ענטייען און פלעגט אים האלטן פארן איינציקן אויסגעצייכנטן יידישן טעאטער-קריטיקער.

איין מאל האט זיך גארדין אויסגעדריקט וועגן זיין זון אלעקסאנדער, אז ווען ער וואלט ניט געווען אזא וויסטער האמלעט, וואלט ער כאטש געדארפט אריינגיין אין א גויישער רעדאקציע און פרווון דערשיסן דעם רעדאקטאר אדער זיך. נאך אזא סענסאציע וואלט מען זיך געווארפן דרוקן אלעקסאנדערס שרייבן.

* לויט גארדינ'ס פאמיליע רשימה איז אלעקסאנדער ניט געווען זיין בכור, נאר זיין צווייטער זון.

זלמן זילבערצווייג

ס'זיינען געווען קלאנגען, אז אַלעקסאַנדער איז אוועק פון ניו יאָרק און פאַרפאלן געוואָרן ערגעץ אין קאַליפּאָרניע.

גאַרדין האָט געהאַט אַ טאַכטער, וואָס איר מאַן האָט געהאַט אַן אַפּ-טייק אין בראַנזוויל אָדער אין איסט ניו יאָרק און צו איר און איר פאַמיליע האָט גאַרדין געהאַט אַ פּאַזיטיווע באַציאונג.

ס'איז אויך כדאי צו פאַרצייכענען, אז דער אַמעריקאַנער דראַמאַטורג שיפּמאַן האָט אַ סך געלערנט טעכניש פון גאַרדינען.

דער צופאַל האָט געוואַלט, אז דווקא דער זון אַלעקסאַנדער, וועגן וועלכן זיין פאָטער האָט געהאַט אַזאַ סקעפטישע באַציאונג, זאַל, נאָך גאַר-דינס טויט, אָנשרייבן אַ גאַר פיינע הקדמה צו דעם באַנד איינאַקטערס פון יעקב גאַרדין, וואָס דער „טאַג“ האָט אַרויסגעגעבן אין 1917. אין דער פאַרעדע, וואָס באַהאַנדלט גאַרדינס דראַמאַטורגישן באַדייט און כאַראַקטעריזירט יעדן פון די איינאַקטערס, ווייזט אַלעקסאַנדער אַרויס אַ שטאַרק פאַרשטענדעניש פאַר טעאַטער און באַזונדערס פאַר זיין פאָטערס ראַל אין יידישן טעאַטער. דער אַרטיקל איז זיכער געשריבן געוואָרן אין ענגליש און איבערגעזעצט געוואָרן אין יידיש.

איך שרייב דאָס דערפאַר, ווייל איך אליין האָב געהאַט אַן עפיזאָד מיט אַלעקסאַנדערן. ליידער געדענק איך ניט גענוי ווען דאָס האָט פאַסירט און איך האָב ניט די נויטיקע מאַטעריאַלן. דאָס איז געווען וואַרשיינלעך אין סוף פון די צוואַנציקער יאָרן אָדער אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן. איך האָב דאָמאַלט אָפּגעדרוקט אין אַ פּילאָדעלפיער יידישער צייטונג אַן אַרטיקל וועגן גאַרדינס „ביבלעיסקאָיע בראַסטוואָ“. קענטיק, אַז אַלעקסאַנדער האָט געלייענט דעם אַרטיקל און ער איז אים ניט געפּעלן. ער האָט געהאַט אַ סך אויסצוזעצן און האָט מיר אָנגעשריבן אין ענגליש אַ לענגערן בריוו אין דער פאַרם פון אַן אַרטיקל, וועלכן איך האָב איבער-זעצט אין יידיש און אויך אָפּגעדרוקט אין דער פּילאָדעלפיער יידישער צייטונג. צוליב מיינע וואַנדערונגען אין יענער צייט, האָט זיך, ליידער, ביי מיר ניט פאַרהיט מיינ אַרטיקל, ניט אַלעקסאַנדערס ענגלישער בריוו און ניט די געדרוקטע איבערזעצונג מיינע פון זיין בריוו.

די וועלט פון יעקב גארדין

דער שוישפילער אליהו טענענהאלץ,⁷⁶ וועלכער איז אויך געווען א מיטגליד פון דעם „יעקב גארדין ליטערארישן צירקל“, זאגט, אז ער איז עטלעכע מאל געווען ביי גארדינען אין שטוב. יעדעס מאל האט מען קודם כל פארבראכט אין אויפנאם-צימער, וואו פרוי גארדין האט מכבד געווען מיט טיי. דאָרט האט מען געטרונקען, כמעט גארניט גערעדט, נאר ריידן פלעגט מען אין גארדינס ביבליאטעק-צימער. עס איז געווען א קאלטע באציאונג אין שטוב. גארדין האט זיך אויסגעלעבט נאר דאמאלט ווען ער פלעגט זיצן אין זיין אַרבעטס-צימער ביי זיין שרייבטיש און שרייבן אָדער שמועסן מיט מענטשן.

דער באקאנטער יידישער אַרבעטער-פירער לואיס האָלענדער גיט איבער, אז אין די יאָרן 08—1907 האט אַ טייל פון דער בעסערער יידישער אימיגראַנטישער יוגנט אין ניו יאָרק, אַנשטאָט צו פאַרברענ-גען אין טאַנץ-האַלס און שפּיל-קלוב, באַשלאָסן זיך בעסער אָפּצוגעבן מיט יידישער קולטור, און איינע פון די וויכטיקסטע קולטור-אינסטי-טוציעס אין יענער צייט איז געווען דער „יעקב גארדין ליטעראַרי סוירקל“, צו וועלכן ער האט אויך געהערט.

דער קלוב פלעגט זיך צונויפקומען אויף גרענד סטריט. מען פלעגט שאַפן צווישן זיך געלט צו דעקן די אויסגאַבן פון קלוב, וועל-כער האט געטראָגן דעם נאָמען מיט גארדינס הסכמה. גארדין פלעגט כמעט יעדע וואָך קומען צום קלוב און האַלטן דאָרט לעקציעס אויף די טעמעס „שעקספירס דראַמעס“, „איבסענס דראַמעס“ אד״ג, די יוגנטלעכע און דער עולם, וואָס פלעגט קומען צו די לעקציעס, האָבן דערויף געקוקט ווי אויף אַ פּאַלקס-אוניווערזיטעט.

דער קלוב, וואָס איז געוואָרן באַרימט צוליב דעם נאָמען, וואָס ער האט געטראָגן, האט אויך אַראַנזשירט אַ שלום עליכם-אָונט⁷⁸ אין קלינטאָן-האַל, ווען ש״ע איז געקומען אין אַמעריקע, אַזוי אויך פאַר שלום א.א.וו.⁷⁴ ענלעכס איז געשען מיט ד״ר נתן בירנבוים⁷⁵ און ראָובן בריינין. אויך מאַריס ווינטשעווסקי און יהואש פלעגן דאָרט קומען אויפטרעטן.

די מיטגלידער פון קלוב האָבן געהאַט דאָס פאַרשטענדעניש אַליין

גיט צו שפילן, נאָר צו שטיצן בעסערע פאַרשטעלונגען וואו זיי זיינען געגעבן געוואָרן.

גאַרדין פלעגט קומען אָנגעטאָן אין אַ פעלצל. ער אליין, האָלענדער, האָט ניט געהאַט וואָס אָנצוטאָן, און עס איז אים געווען גאַנץ היפשלעך קאַלט, אָבער ער האָט זיך „געוואָרעמט אין גאַרדינס פעלצל“. דער געדאַנק, אַז ער שטייט נעבן גאַרדינען האָט אים געמאַכט פאַרגעסן אין קאַלטן וועטער.

דער געוועזענער „טעאַטער-פּאַטריאַט“ חיים קאַטלער דערציילט, אַז אַלס מיטגליד פון דעם „שילער יאַנג מענס קלאָב“, וואָס זיינען געווען גרויסע פאַרערער פון גאַרדינען, איז אים עטלעכע מאָל אויסגעקומען אַריינצוקומען צו גאַרדינען אים אַיינצולאָדן אויף לעקציעס אין דעם קלוב. די געשפרעכן פלעגט גאַרדין שטענדיק אָפהאַלטן נאָר ביי זיך אין ביבליאָטעק-צימער. דאָרט פלעגט ער ליב האָבן צו ריידן צו די דעלעגאַטן פון קלוב וועגן טעאַטער בכלל, און שטענדיק האָט ער אַרויסגעוויזן אַ וואָרעמקייט צו די דעלעגאַטן, אין אַ גרונטעזעצלעכער פאַרם ווי די קאַלטקייט וואָס האָט זיך געפילט אין זיין אומגאַנג מיט זיין פאַמיליע.

אַ לייענער פון דער סעריע וועגן גאַרדינען, ווען זי האָט זיך געדרוקט אין „טאַג“, האָט מיר צוגעשיקט אַן אינפּאָרמאַציע, אַז ער האָט געקענט יעקב גאַרדינס אַ זון, אַ שאַך-שפילער, וואָס האָט געהאַט אַ שאַך-פּלאַץ. דער לייענער דזשייקאַב מ. גראַס אין ברוקלין, שרייבט :

„זייענדיק אַ באַוווסטער שאַך-שפילער אין ניו יאָרק, פלעג איך פאַר אַ סך יאָרן אַרויפקומען אין אַ שאַך-פּלאַץ אויף דער צוויי און פערציקסטער גאַס און טיימס סקווער. דער אייגנטימער פון אַט דעם פּלאַץ האָט געהייסן גאַרדין. אַט דער דאָזיקער גאַרדין איז געווען אַ שטילער, אַיינגעהאַלטענער מענטש. ער האָט אָנגעהאַלטן דעם שאַך-פּלאַץ פאַר אַ פאַר צענדליק יאָרן. מיט אַ פינף-זעקס יאָר צוריק, האָט ער דעם פּלאַץ פאַרקויפט און ריטייערט [צוריקגעצויגן זיך פון אַרבעט].“

איך האָב זיך איצט באַגעגנט מיט אַ שאַך-שפילער, וואָס איז געווען זיין שותף פאַר די לעצטע יאָרן ווען ער איז דאָרט געווען. האָט ער מיר דערציילט, דאַס גאַרדין, זיין געוועזענער שותף, איז געווען אַ זון

די וועלט פון יעקב גארדין

פון יעקב גארדין, און ער האלט זיך נאך אלץ מיט א גאנצער שאפע מיט ביכער און שריפטן פון זיין פאטער. ער וויל זיך מיט דעם ניט שידן פאר קיין געלט. ער וואוינט ביי א פרוי ערגעץ אין סיגעט. עס דארף ניט זיין שווער אים אויסצוגעפינען.

דערויף איז געקומען די ווייטערדיקע זייער אינטערעסאנטע אינפאר-מאציע פון שריפטשטעלער און דיכטער לעאן קוסמאן.²¹ „די אנטפלעקונג פון א ליינער, א שאך-שפילער, א דער גארדין, וואס האט אין משך פון פיל יארן געהאלטן לעבן טיימס סקווער א שאך-פלאץ, איז א זון פון יעקב גארדין, איז געווען פאר מיר א גרויסע איבעראשונג. איך האב דעם גארדין געקענט פון דער שאך-וועלט עטלעכע צענדליק יאר און קיינמאל ניט חושד געווען, אז ער האט עפעס א שייכות צו יעקב גארדין.

אט דער גארדין איז אלע מאל געווען פאר מיר א רעטעניש. א מענטש פון מיטעלן וואוקס, פעסט געבויט, פארנעם, מיט אן אינטעלי-גענט-קינסטלערישן אויסזען, שטענדיק נעט, אפילו עלעגאנט געקליידט, האט מען אים געקאנט אנעמען פאר א דערפאלגרייכן ביזנעסמאן, א באנקיר, א טעאטער-דירעקטאר, אדער אפילו אליין א קינסטלער. דער-צו א שווייגער, העפלעך, קארעקט. ווי אזוי א מענטש מיט אזא אויסזען איז געקומען דערצו צו ציען חיונה פון אזא בידנער פרנסה, ווי קלייבן פעניס פון זיינע קונדן, שאך-שפילער, אין א פלאץ, וואס איבער אן „אמיומענט ארקעיד“ אויף דער 42סטער גאס, האב איך זיך שטענדיק אליין געפרעגט און קיינמאל ניט באגריפן. און דאס איז שוין געווען „גרויס“ אין פארגלייך מיט זיין ביזנעס אין די צוואנציקער יארן, ווען ער האט זומער אין קוני איילאנד געהאלטן א קאנצעסיע פאר שאך-שפיל, מיט א פאר טישלעך אין דרויסן, און געשפילט מיט קאסטימער, וועלכע האבן אים געצאלט א קוואדער פאר יעדער פארטי, וואס זיי האבן צו אים פארלארן, אדער געמאכט רעמי.

נאר צו זיין קוני-איילענדער פעריאד וועל איך זיך נאך אומקערן מיט אן עפיזאד, וואס איז מיר געבליבן איינגעקריצט אין זכרון. איך האב מיט דעם גארדין אפט גערעדט, אבער אלע מאל נאר

זלמן זילבערצווייג

וועגן שאך. ער האט גערעדט בלויז ענגליש. איך האב אבער געפילט, אז ער פארשטייט אויך יידיש. ער האט געוואוסט, אז איך בין א יידישער שרייבער, אבער ער האט קיינמאל מיט קיין ווארט ניט אנגעדייט, אז ער האט אויך עפעס א שייכות צו יידישע שרייבער. דאס איז מעגלעך גע-ווען צוליב זיין שווייגנדער נאטור, אבער אפשר טאקע האט ער ניט געוואלט פארשעמען דעם אנדענק פון זיין פאטער, וואס זיינער א זון גיט זיך אפ מיט אזא ארעמער פרנסה. דאס איינציקע מאל, וואס ער האט זיך מיט עפעס בארימט, איז געווען ווען ער האט מיר דערציילט, אז ער איז געווען א „טשארטער-מעמבער“ פון רייס פראגרעסיוו שאך-קלוב (אויף דעם נאמען פון פראפעסאר רייס פון קאלאמביא אוניווערזיטעט, דעם פאטער פון רייס גאמביט), וואס איז געגרינדעט געווארן אין אדער ארום 1914. דאס מיינט, אז צו יענער צייט, האט דער יונגער גארדין געדארפט זיין פארמעגלעך. איך האב אים געזען צום לעצטן מאל אין 1954, ווען ער האט פארקויפט זיין שאך-פלאץ.

און איצט דער עפיואד אין קוני איילאנד :

דאס איז געווען אין א פארמיטאג פון א וואכנטאג. שפאצירנדיק דורך דעם אמיוזימענט-צענטער אין קוני איילאנד, האב איך זיך אפ-געשטעלט ביי גארדינס שאך-טישעל און זיך געזעצט מיט אים שפילן שאך. מיר האבן געשפילט דריי פארטיען. איך האב פארלארן די ערשטע, גע-וואונען די צווייטע, און פארלארן די דריטע. כמעט די גאנצע צייט וואס מיר האבן געשפילט, איז לעבן גארדינס רעכטער האנט געזעסן אן עלטערע פרוי, מיט א שיין, מיקאן זאגן, אריסטאקראטיש געזיכט, האלטנדיק אין די הענט א „שאפינג בעג“, קענטיק אויפן וועג עפעס איינצוקויפן. אין זייער ביידנס אנבליק האב איך געגלויבט צו זען א שטארקע ענלעכקייט. אייד האב אנגענומען, אז די פרוי דארף זיין גארדינס מוטער. מיר האבן ביידע געשפילט שנעל, דאך האט אונדזער שפיל געדויערט א רעכט שטיקל צייט. באזונדערס האט זיך געצויגן דער קאמף אין דער לעצטער פארטי. די פרוי איז געזעסן, געדולדיק געווארט. ווען איך האב זיך אויפגעשטעלט און באצאלט גארדינען צו פופציק סענט פאר די צוויי פארלארענע פארטיען, האב איך געזען ווי גארדין גיט דער פרוי דאס

די וועלט פון יעקב גארדין

געלט און רעדט צו איר עפעס. זי האט זיך באַלד אויפגעהויבן אַוועק־צוגיין. דאַמאַלט איז מיר קלאַר געוואָרן, אַז די פרוי האָט געוואָרט אויף דעם געווינס פון גאַרדינען, איר זון מעגלעך, צו האָבן מיט וואָס איינ־צוקויפן.

אַט דאָס בילד איז מיר פאַרבליבן שאַרף אין זכרון.

האַט יעקב גאַרדינס אלמנה געלעבט אין די צוואַנציקער יאָרן? אויב יאָ, האָט דאָס זיכער געמוזט זיין די פרוי פון דעם דערציילטן עפיואַד. מאַריס ווינטשעווסקי, איינער פון גאַרדינס אינטימע פריינט און פאַררער, וועלכער האָט אים געווידמעט אַ גאַנץ בוך „אַ טאַג מיט יעקב גאַרדין“, אין וועלכן ער פילאַזאָפירט וועגן גאַרדינען אַלס מענטש און דראַמאַטורג, האַלט, אַז פריער פאַר אַלץ איז גאַרדין געווען אַ שטיקל אַריסטאָקראַט און ווען ער וואַלט געהאַט אין זיין פאַרמעגן נאָר איין ניקל, וואַלט ער ניט אַריינגעגאַנגען טרינקען טיי אין אַ ביליקן סאַלאָן, נאָר גיכער אַוועקגעגעבן דעם ניקל צום קעלנער.

ווינטשעווסקי דריקט זיך אויס, אַז „גאַרדין האָט זיך אין אַמעריקע איבערהויפט ניט אַקלימאַטיזירט... ער האָט זיך געמאַכט שונאים דורך דעם וואָס, למשל, ביי אַ לעקטשור, וועלכע ער האָט ערגעץ־וואו געהאַלטן, האָט ער, ווי מיר זאָגן דאָ „אַנגעריבן אַ מאַרדע“ ערגעץ אַ יונגמאַן, וואָס זיין דעמאָקראַטישער גלייכהייטס־פּרינציפּ האָט אים אַרויסגעבראַכט אין דער דיסקוסיע מיט אַ געוויסער חוצפה קעגן אים, דעם לעקטשור. מען האָט אים (גאַרדינען) פאַרגעוואָרפן, אַז ער פאַרטראַגט ניט קיין ווידערשפּרוך. דאָס איז אַבער קיינמאַל ניט געווען ריכטיק. ער האָט ניט פאַרטראַגן קיין „דעמאָקראַטישע“ חוצפה, און בושע פאַר אַן עלטערן איז אַ פּרינציפּ, אַ היימישער, אַלטמאָדישער, פון וועלכן ער וויל זיך ניט אָפּזאָגן. און אַזוי וויל ער זיך אויך ניט שייַדן מיט זיין שטעקן, וועלכן דאָ טראַגן מענטשן אַזוי זעלטן, פון טיי „ס'פּריקוסקו“ (צוגעביס מיט צוקער), וועלכע מיר אַנדערע האָב שוין לאַנג אויפגעהערט צו פּראַק־טיצירן, פון זיין לאַנגער באַרד, וועלכע איז אַזוי אומאַמעריקאַניש און פון פיל אַנדערע געווינהייטן, וועלכע זיינען קעגן די היגע ציוויליזאַציע. דערביי איז ער אַ וואַרער דעמאָקראַט און אויך אַ מאַמין אין דער צוקונפּט

זלמן זילבערצווייג

פון אמעריקע. ווען ער איז... צוריקגעקומען פון קארלסבאד, האט ער גערעדט מיט גרויס באוואונדערונג פון היגע אינסטיטוציעס: פאסט, פאליציי, געריכט, באנקען, עפנטלעכע אַנשטאַלטן, פאָרגלייכנדיק דעם איינפאַכע דעמאָקראַטישן, אומביראָקראַטישן גייסט, וואָס הערשט היער [דאָ] מיט די קאָיאָנשטשינע, מיט די פּאָליצייסקע ווירטשאַפט, מיט די ביראָ-קראַטישע אַפּיעקונסטוואָ... פון וועלכע מיר זיינען דאָ צו אַזאַ הויכן גראַד פריי. מיר דאַכט, אַז דאָס איז געווען זיין רייזע אין אייראָפּע, וועלכע האָט אים דאָן באַוואויגן צו ווערן אַן אמעריקאַנער בירגער. „יאָ, עס איז אַ גוטע זאַך — ווערט צו זיין אַן אמעריקאַנער סיטיזן — האָט ער דאַמאַלט געזאַגט“.

און ס'איז טאָקע אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיטן איינדרוק, וואָס אייראָפּע האָט געהאַט וועגן יעקב גאַרדינען בעת ער האָט זי באַזוכט, נאָכן וואוינען שוין 16 יאָר אין אמעריקע.

יעקב מענטטעל⁷⁸ באַשרייבט ווי אין 1907 האָט לעמבערג, די הויפט-שטאָט פון מזרח-גאַליציע, געהאַט יעקב גאַרדינען צו גאַסט. אין דער פּרעסע זיינען דערשינען אַ גאַנצע ריי אַפּהאַנדלונגען וועגן גאַסט, וועלכער האָט געמאַכט אַן אויסערגעוויינלעכן איינדרוק סיי מיט זיין פּערזענלעכ-קייט, סיי מיט דער קאַלעגיאַלער פריינטלעכקייט און אַפילו מיט זיין הערשער-נאַטור אַרום דעם רוסישן סאַמאָואַר-טיי אין האָטעל. אַ ביסל שאַקירט האָט בלויז זיין סענסיטיוויטיקייט ווען מ'האַט געוואָגט קריטיקירן זיינע פּיעסן.

און מעסטעל דערציילט אַן עפּיזאָד, ווי לכבוד דעם גאַסט האָט מען אין גימפּעלס טעאַטער אויפגעפירט גאַרדינס „מטורף“ מיטן אמעריקאַ-נער גאַסט-שווישפּילער יונה גינצבורג. די אַקטיאָרן זיינען געווען אַ רעכט ביסל נערוועז און דאָס שפּילן איז ניט געווען אַזוי איי-איי. נאָכן ערשטן אַקט האָט געזאַלט פּאַרקומען אַ צערעמאָניע מיט באַגריסונגען. „אַבער גאַרדין וואָרט ניט אויף אונדזערע צערעמאָניעס, הייסט אויפהייבן דעם פּאַרהאַנג און גייט אַרויס פּאַרן עולם. אַן אַוואַציע אין לשערה! גאַרדין נעמט ריידן, און מיר זען באַלד, אַז קיין גוטס וועט פון דעם ניט אַרויס-קומען“. ער קריטיקירט אומברחמנותדיק די אויפפירונג און דאָס שפּילן.

די וועלט פון יעקב גארדין

דער עולם אין גארטן ווערט נערוועז און דער דירעקטאר עמיל גימפעל לויפט ארויף אויף דער בינע און וויל אראפלאזן דעם פארהאנג פאר גארדינס נאָז. שטיי איך מיטן פארשעמטן בוקעט בלומען פון איין זייט הינטער די קוליסן און אויף דער צווייטער זייט שטייט מיין פריינט צבי שפיצער און האלט-צו די שטריק פונעם פארהאנג, כדי צו פארהיטן אַ סקאנדאל. גארדין האָט אָפגערעדט און די פארשטעלונג איז ווייטער אָנגעגאנגען אין אַ פראַסטיקער שטימונג. קיין באַגריסונגען האָבן מיר שוין ניט געהאַלטן. שווינגנדיק זיינען מיר אַרויף מיט גאַרדינען אין זיין האַטעל, וואו ער האָט געוואוינט צוזאַמען מיט גינצבורג, שטילערהייט האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט צו דער טיי. גינצבורג האָט אָפנים געוואַלט איבערייסן דאָס שווייגן און זיך געווענדעט צו גאַרדינען:

— אמת, מיסטער גארדין, אַ שוואַכע פאַרשטעלונג, אָבער ווי בין איך אייך געפעלן אין בן ציון?

— ס'מזל אויף אייך! — האָט גאַרדין אַ בורטשע געטאָן, און מיט דעם נאָך מער פאַרשטערט דעם אָוונט.

גרשם באַדער⁹ וועלכער האָט אויך בייגעוואוינט גאַרדינס באַזוך אין לעמבערג, באַשרייבט אים אַזוי: „מיר האָט שטאַרק אימפּאַנירט גאַרדינס הויכע געשטאַלט און זיין פעסטער, זיכערער גאַנג. זיין שטאַלצער שמועס און גלייכצייטיק — זיין אויפמערקזאַם צוהערן זיך צו יעדנס מיינונג, ווי ער האָט געגלויבט, אַז מען קאָן פון יעדן איינעם עפעס לערנען. גערן איז ער מיט אַיטלעכן געזעסן און פאַרברענגט ביי אַ גלעזל משקה און אַ פאַרבייס. וועגן דעם לעבן אין אַמעריקע האָט ער מיר געזאָגט, אַז ווער עס גרייט זיך ניט צו אַ גוטן פריינט איידער ער קומט קיין אַמעריקע, וועט גיין פאַרלוירן ווי אַ בלעטל פון אַ בוים אין אַ גרויסן וואַלד. געפינט מען אָבער יאָ אַ פריינט, לאַזט דיך שוין יענער ניט פאַלן. מענטשן, וואָס קאָנען זיך אָפט מאַל אַליין ניט העלפן, זיינען דאָרט דער פאַלגרייכע העלפער פאַר אַנדערע“.

און מיר וועלן פאַרענדיקן אַט דעם קאַפיטל אין יעקב גאַרדינס לעבן מיט עטלעכע כאַראַקטעריסטישע מיינונגען וואָס גאַרדין האָט דאַמאַלט

זלמן זילבערצווייג

אַרויסגעזאָגט צו גרשם באַדער וועגן דער צוקונפט פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.

אין דער יידישער פרעסע פלעגן דאַמאַלט זיין אַרטיקלען, אָז עס איז אַ קריזיס אין אַמעריקאַנער יידישן טעאַטער און דאָס יידישע טעאַטער האַלט ביים אונטערגיין. אַמאַל האָט זיך דאָס געשריי אָנגעהויבן ביים אָנהויב פון סעזאָן און אַמאַל ביים סוף פון סעזאָן, ווען באַדער האָט געפרעגט גאַרדינען וואָס איז זיין מיינונג וועגן אַט דעם געשריי, האָט גאַרדין געענטפערט:

„די דאָזיקע געשרייען זענען בלויז כדי איבערצושרעקן די „טעאַטער יוניאָנס“ זיי זאָלן ניט שטעלן קיין נייע פּאָדערונגען פאַר זייערע מיטגלידער. די „מענעדזשערס“ און די „סטאַרס“ פאַרלאַנגען פאַר זיך גרעסערע באַצאָלן ווי באַנק־פרעזידענטן, סטראַשען זיי דערפאַר יעדעס מאָל צו פאַרמאַכן דעם טעאַטער. פונדעסטוועגן — האָט גאַרדין צוגעגעבן — קאָן פונעם איצטיקן אומזיסטן געשריי זיך אַנטוויקלען אַן ערנסטע געפאַר, ווען מען וועט זיך צוגעוואוינען צו אים און ווען עס וועט אַמאַל טאַקע קומען אַן אמתדיקער קריזיס, וועט מען זיך שוין ניט צוהערן.“

אַ גאַנץ אַנדערע מיינונג האָט אָבער דערזעלבער גאַרדין אַרויסגעזאָגט גרינטלעך אין אַן אַרטיקל וועגן דער צוקונפט פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע — אָבער וועגן דעם שפּעטער.

דער באַקאַנטער קאַמפּאָזיטאָר יוסף רומשנינסקי כאַראַקטעריזירט אים אַזוי:

„עס זיינען געווען צוויי פאַרשיידענע יעקב גאַרדינס: דער יעקב גאַרדין פון ביי זיך אין דער היים, דער גוטמוטיקער, דער מילדער, צאַרטער, וואָס האָט ליב געהאַט צו זאָגן און צו הערן אַ גוטן וויץ, און דער יעקב גאַרדין אין דער אַקטיאָרן־געזעלשאַפט — אַ בייזער, אַ שטרענגער, וואָס פלעגט אין זיין שוואַרצער, ווייכער באַרד אַריינגראָבן 5 האַרטע פינגער און פלעגט זיך דינע שטימע דריקן אויפן באַס. ער פלעגט אַליין לאַכן פון דעם אַנשטעל און זאָגן צו זיינע נאָענטע פריינט: „ברודער, איך מוז מיט די חברה אַקטיאָרן שפּילן טעאַטער. איך מוז פון זיי פאַרלאַנגען און פּאָדערן רעספּעקט, אויב ניט, וועל איך עס ניט

די וועלט פון יעקב גארדין

קריגן. עס וואלט מיך ניט געארט וואָס אַנבאַלאַנגט מיך פּערזענלעך, אָבער דאָס וועט זיך אָפּשפּיגלען אויפן שפּילן פון מיינע פּיעסן".

די גרעסטע צייט פון זיין לעבן פלעגט יעקב גארדין פארברענען גען מיט די יידישע אַקטיאָרן אין קאָפּע־הויז ביי אַ גלעזל טיי. ער איז שפּעטער געוואָרן זייער לערער און וועגווייזער. זיין אָפּטער צוזאַמען־בונד מיט די שווישפּילער האָט אים אַרויסגעהאַלפּן אַ סך אין דעם דערפּאָלג פון זיינע פּיעסעס. ער פלעגט שטודירן יעדן אַקטיאָר אין זיין לעבן — זיין האַלטונג, זיין אַרט ריידן, זיין באַציאונג צו מענטשן, און זייענדיק אַ גרויסער באַאָבאַכטער, האָט ער איינפּאַך יעדן אַקטיאָר אַנגעמאַסטן זיין ראַלע. שוין ביי דער ערשטער פּראָבע פון אַ נייער פּיעסע, פלעגט גארדין זאָגן צו די אַקטיאָרן: „שטרענגט אייך ניט אָן, שפּילט ניט קיין טעאַטער, רעדט אַזוי ווי איר זענט מיט מיר אין קאָפּע־הויז". ווען אַן אַקטיאָר פלעגט אים זאָגן: „איר וועט זען ווי אַזוי איך וועל מיך האַלטן אין דער ראַלע", פלעגט ער אים ענטפּערן: „איר באַדאַרפט ניט האַלטן די ראַלע; זי וועט שוין אייך האַלטן..." און ווען, קיבעצנדיק אין קאָפּע־הויז, פלעגט אַן אַקטיאָר ווערן אין כּעס אָדער לאַכן געשמאַק, פלעגט ער זאָגן צו אים: „נו, פאַרוואָס מאַכט איר עס ניט אַזוי אויף דער בינע?"

יעקב אדלער האָט זייער ליב געהאַט צו פּיקסן (קאַרעגירן) פּיעסן. ער פלעגט האַלטן אַ גרויסע טינט־פּען און מאַכן זיינע באַמערקונגען, און אַמאָל אויך צוזעצן גאַנצע מאַנאָלאָגן. יעקב גארדין האָט דאָס דערזען, און דערהערנדיק די פּרעמדע פּראָזע, האָט ער אויסגעשריגן מיט כּעס:

— ווען איך וועל שטאַרבן וועט יעדער גראַבער יונג קאָנען טאָן מיט מיינע פּיעסן, וואָס ער וויל, אָבער כל־זמן איך לעב נאָך, וועל איך עס ניט דערלאָזן!"

קאפיטל אכצן

גארדינס גייסטיקע השפעה אויף דער רוסיש-יידישער אינטעליגענץ

ווי אזוי אב. קאהאן האט זיך מיט אים באקענט — דער אונטערשייד צווישן גארדין און די אנדערע דראמאטורגן — גארדין באגייסטערט יידן און גויים מיט זיינע לעקציעס — יאנאווסקי האט ביי אים געבעטן אַנצושרייבן זיינע דעראינערונגען — דעם טעות וואָס גארדין האָט געמאַכט.

זאל דאָ נאָכאַמאָל אונטערגעשטראַכן ווערן, אַז מאַטעריאַלן וועגן דער באַציאַונג פֿון גאַרדין צו זיין היים, צו זיין פֿרוי און קינדער, זיינען כמעט ווי ניטאָ און וואַרטן נאָך אַלץ אויף אינפֿאַרמאַציעס פֿון די עלטערע לייע-נער, וועלכע האָבן געקענט פֿערזענלעך גאַרדינען און זיין שטוב, אַז זיי זאָלן אונדז אַרויסהעלפֿן אין דער הינזיכט, וועלן מיר דערוויל אַנגיין מיט עטלעכע וויכטיקע פֿאַרצייכענונגען בנוגע דעם מענטש יעקב גאַרדין. לאַמיר קודם כל פֿאַרצייכענען וואָס עס האָט וועגן אים צו זאָגן אַזאַ פֿערזענלעכקייט ווי אב. קאהאן, וועלכער האָט שפּעטער מיט אים געפֿירט אַזאַ פֿאַרביסענעם קאַמף, אַז מאַנכע מענטשן זיינען געגאַנגען אַזוי ווייט ווי צו האַלטן קאהאַנען פֿאַר שולדיק אין גאַרדינס קראַנקהייט. ווען גאַרדין איז געקומען אין אַמעריקע, איז קאהאַן געווען גראַד אין אייראָפּע אויף אַ סאַציאַליסטישן קאַנגרעס אין בריסעל, בעלגיע. זייערע אַרטיקלען האָבן זיך צונויפֿגעטראָפֿן אין דעם נומער פֿון 4-טן סעפטעמבער 1891 אין דער „אַרבייטער צייטונג“. קאהאַן האָט דאָרט גע-דרוקט זיין ערשטע קאַרעספּאָנדענץ פֿון דער בריסעלער קאַנפֿערענץ, און גאַרדין האָט דאָרט געדרוקט זיין פעליעטאַן „די אַבלאַווע“. קאהאַן האָט געקראָגן די צייטונג אין לאַנדאָן, אויף זיין וועג אַהיים. אין אַנהייב

האָט ער ניט געוואוסט ווער ס'איז יעקב גארדין, אָבער באלד האָט ער זיך דערמאָנט, אַז דאָס איז דער זעלבער אַרום וועלכן עס האָט זיך גע-טומלט אין דער יידיש-רוסישער פּרעסע צוליב דער „ביבלע־סקאַיע בראַטס-טוואַ“ נאָך איידער קאַהאַן האָט פאַרלאָזט רוסלאַנד. זייענדיק אויף יענער זייט גרענעץ, אין בראַד, האָט קאַהאַן אין „רוסקי יעוורעי“ געלייענט וועגן אים אַן אַרטיקל אין וועלכן מען האָט גארדינען קריטיקירט פאַר זיין אַרגאַניזאַציע און אויסגעדריקט דעם געדאַנק, אַז יידן מוזן זיך האַלטן אין איינעם, באַזונדערס ווען מען פאַרפאַלגט זיי און מען פאַרגיסט זייער בלוט, טאָר מען זיך ניט אַפּזונדערן פון יידישן פּאָלק, ווי די קאַראַ-אימער האָבן געטאָן. אין 1892 האָט קאַהאַן בייגעוואוינט אין ניו יאָרק אַ דיסקוסיע וועגן דעם ענין צווישן אַ גאַרדיניסט און אַן אַנדערן אימי-גראַנט. דער גאַרדיניסט האָט געטענהט, אַז דער תּלמוד (גמרא) האַלט די יידן אין דער פּינצטערניש פון מיטלאַלטער און אַז דער ציל פון דער „ביבלישער ברודערשאַפט“ איז געווען צו ברענגען די יידן נענטער צו דער מאַדערנער ציוויליזאַציע. קאַהאַן האָט זיך אין ניו יאָרק באַקענט מיט גאַרדינען. ער איז אַ היפש ביסל עלטער געווען פון קאַהאַנען, אַן אַסאַבע, אַ הויכער, מיט אַ גרויסער שוואַרצער באַרד, מיט אַ שטאַלצן גאַנג. קאַהאַן האָט זיך זייער גוט אַפּגערופּן אויף גאַרדינס ערשטע פּיעסע „סיביר“, אָבער דער דערפאַלג פון דער פּיעסע איז געווען נאָר אַ קינסטלערישער, אָבער ניט קיין פּינאַנסיעלער. גאַרדין האָט פאַר דער פּיעסע זייער וויי-ניק באַקומען. קאַהאַן באַמערקט, אַז דאָס יידישע טעאַטער איז דאַמאַלט געווען ווייט ניט אַזוי „גוט אַפּ“, ווי עס איז געוואָרן אין שפּעטערע צייטן. די יידישע באַפעלקערונג אין ניו יאָרק איז נאָך געווען פאַרהעלטניש-מעסיק קליין, און ביי אַ גרויסן טייל פון עולם איז טעאַטער געווען אַ לוקסוס. די אַרבעטער האָבן געלעבט אַ סך אַרעמער ווי שפּעטער. און אין דער צייט ווען גאַרדין איז צוגעקומען צו דער בינע, זיינען מאַסן מענטשן אַרומ-געגאַנגען אַן אַרבעט. די וועלכע האָבן יאָ געאַרבעט, האָבן, אין פאַרגלייך מיט זייער לעבן אין דער אַלטער היים, דאָ געלעבט באַלעבאַטיש, אָבער אויסגעבן אַ סך אויף טעאַטער איז דער אַרבעטער נאָך אַלץ ניט געווען אומשטאַנד.

זלמן זילבערצווייג

ווי געזאגט, האָט קאהאַן זייער גוט אויפגענומען גאַרדינס ערשטע פיעסע און ער באַמערקט אין זיינע זכרונות: „זיין פּערזענלעכקייט האָט זיך גענומען שטאַרק פילן. די אַנדערע דראַמען־שרייבער זיינען געווען אַ טייל פון דער שוישפּילער־וועלט. ער איז געשטאַנען גאַנץ באַזונדער, און מיט זיין שטאַלצער, רעספּעקט־פּאַדערנדיקער נאַטור, האָט ער די אַקטיאָרן געהאַלטן פון ווייטן, און זאָגאַר אין פּורכט.“

איז טאַקע אינטערעסאַנט דאָ צו דערציילן אַ הומאַריסטישן עפּיאָד וועגן דעם קוק, וואָס מען האָט געהאַט אויף די אַנדערע פּיעסן־שרייבער, וואָס האָבן דאַמאַלט געהאַט באַהערשט די יידישע בינע.

אַן עלטערער שוישפּילער האָט מיר דערציילט אַזאַ מעשה: אין יענער צייט איז אויף דער איסט סייד געווען אַ ייד, וואָס פלעגט באַרגן געלט אויף פּראַצענט, און געפּעפּערטע פּראַצענט. האָט מען אים טאַקע גערופן „שיילאַק“, אָבער דאָס האָט אים ניט געשטערט אַנצוגיין מיט זיין „בייד־נעס“. אַממערסטן האָט דער ייד פּאַרקערט אין די אַקטיאָרישע קרייזן און מער ווי איין אַקטיאָר פלעגט ביי אים באַרגן געלט. טרעפט דער ייד איין מאָל דעם דאַמאַלט־באַרימטן פּאַרפּאַסער „פּראַפּעסאָר“ הורוויץ און פּאַרקלאָגט זיך פאַר אים, אַז אַ געוויסער אַקטיאָר האָט ביי אים גע־באַרגט 50 דאָלאַר און ער קאַן ביי אים שוין אַ צייט נישט אַרויסקריגן קיין סענט, הערט דאָס אויס דער „פּראַפּעסאָר“, און ענטפּערט אים: — וואָס זענט איר דאָ איבערראַשט, וואָס האָט איר געקענט אַנדערש דערוואַרטן, ווער זיינען עס די אַקטיאָרן? גאַסניונגען, הפּקלייט, זשור־ליקעס, גנבים...

אָוועקגעאַנגען אַ שטיקל צייט, טרעפן זיך ווידער ביידע צוזאַמען, און דער „פּראַפּעסאָר“ בעט ביי דעם יידן אַ הלוואַה פון הונדערט דאָלאַר, וואָס איז דאַמאַלט געווען אַ סך געלט. זאָגט דער „שיילאַק“:

— פּראַפּעסאָר, ווי קאַן איך אייך באַרגן אַזויפיל געלט? איך האָב דאָך אייך דערציילט וואָס פאַראַ שלעכטע צאָלער די אַקטיאָרן זיינען, און איר געדענקט דאָך וואָס איר האָט געזאָגט וועגן זיי.

מאַכט דער „פּראַפּעסאָר“ אַ מינע, ווי ער וואַלט זיך באַליידיקט, און

ער זאָגט:

די וועלט פון יעקב גארדין

— נו, גייט איר מיך פארגלייכן צו זיי? מיך, פראפעסאר הורוויץ, און זיי די עקטאָרס?... ווער בין איך און ווער זיינען זיי?
נאטירלעך האָט דער ייד געבאָרגט דעם פראַפעסאר די 100 דאָלאַר, אָבער אַז עס איז אוועקגעגאַנגען אַ סך איבער דער צייט און דער פראַפֿעסאר האָט אים דאָס געלט ניט צוריקגעגעבן, האָט ער אים גענומען מאַנען און וואָס אַמאָל שאַרפער, ביז ער האָט אים געזאָגט:
— פראַפעסאר, איר געדענקט דאָך, וואָס איר האָט געזאָגט ווען איך האָב אייך געבאָרגט דאָס געלט, היינט, פאַרוואָס באַצאָלט איר מיר ניט? גיט אים „פראַפעסאר“ הורוויץ א מעסט אָפּ פון אויבן ביז אַראָפּ און ענטפערט:

— וואָס ווילט איר, איך האָב דאָך אייך געזאָגט ווער זיי זיינען און ווער בין איך? איך בין דאָך אויך איינער פון זיי...
אָבער דאָס האָט מען ניט געקאָנט פאַר קיין פאַל זאָגן אויף גאַרדין נען. ער האָט געמאַכט די שטרענגסטע מחיצה צווישן זיך און די אַקטיאָרן, און וועגן דעם וועלן מיר ריידן ביי אַן אַנדער געלעגנהייט.

דערציילט לעאַן קאַברין, דער באַרימטער יידישער דראַמאַטורג, אַז די גאַנצע יידישע אינטעליגענץ אין ניו יאָרק, אַלנפּאַלס דער גרעסטער טייל פון איר, צווישן זיי אַפילו אַזעלכע, וואָס זיינען געווען געבילדעטער פון גאַרדינען, זיינען געווען באַהערשט פון אים. ווען גאַרדין האָט געלייענט אַ לעקציע, איז אים געקומען הערן די גאַנצע סמעטענע פון דער יידישער אינטעליגענץ. אויף דער יידישער גאַס זיינען דאָמאַלט געווען בעסערע רעדנער, ווייל גאַרדין איז ווייט ניט געווען קיין גרויסער רעדנער, און דאָס וואָס ער האָט געזאָגט, האָבן געוויסע צוהערער שוין פריער גע־הערט פון אַנדערע אַדער געלייענט, אַדער גאַר אַליין וועגן דעם גערעדט, אָבער דאָך האָבן זיי אים שטענדיק אויסגעהערט מיטן גרעסטן אינטערעס, ווייל די מיינונגען וועלכע ער האָט אַרויסגעזאָגט, האָבן ניט גע־מעגט פאַר זיי ברענגען קיין שום נייעס, האָבן זיי אָבער באַקומען אַ נייע וויכטיקע באַדייטונג. די רוסיש־יידישע אינטעליגענץ איז דאָמאַלט ווייט געווען פון דער יידישער בינע. דאָס איז נאָך געווען דער פּעריאָד ווען אַ מענטש מיט אינטעליגענץ, מיט געשמאַק האָט ניט געקאָנט האָבן קיין אינ־

זלמן זילבערצווייג

טערעס צו גיין אין יידישן טעאטער. דאס גאנצע יידישע טעאטער, די פיעסן, אפילו די גאנצע יידישע ליטעראטור און פרעסע האבן ווייניק אינטערעסירט דער יידישער אינטעליגענץ, אבער קוים האט זיך אין ניו יארק געגרינדעט די „פרייע יידישע פאָלקסבינע“,⁸⁰ און גארדין איז דאָרט אַרײַנגעטראָטן, איז די יידיש־רוסישע אינטעליגענץ, ד״ר אינגער־מאַן, דער מוזיקער פּאַנאַראָוו, ד״ר יוליוס האַלפּערן, ד״ר קאַספּע, יואל ענטיג, ד״ר מאַקס נירדזשאַנסקי, דער דאַמאַלטיקער ביבליאָטעקאַר פון עדי־קיישאַנאל עליענס, וועלכער, ווי מען האָט שפּעטער דערציילט, איז צו־ריקגעפאַרן קיין רוסלאַנד, האָט זיך דאָרט געשמדט און געוואָרן אַ ריכ־טער, און אפילו צוויי עכטע רוסן סטאַלעשניקאָוו און קאַנסטאַנטינאַ־וויטש, באַלד נאַכגעגאַנגען אַהין מיט גאַרדינען, און איז גאַרדין שפּעטער אַרויס פון דער אַרגאַניזאַציע, איז כמעט די גאַנצע אינטעליגענץ אויך אַוועק פון דאָרט. די יידישע אינטעליגענץ האָט זיך פשוט געבויגן פאַר גאַרדינען.

אַט ווי לעאַן קאַברין שילדערט אים אין אַ קאַפּע:

„ער זיצט דאָרט ביי אַ טישל מיט זיינע פריינט, וואָס זיי אַלע כמעט זיינען גוט־באַקאַנטע רוסיש־יידישע אינטעליגענטן — שרייבער, רעדנער, מוזיקער און דאַקטוירים, באַוואוסטע ראַדיקאַלן און כלל־טוער. ער פאַר־שטעלט זיי, דאַכט זיך, אַלעמען מיט זיין מעכטיקער, אימפּאַזאַנטער געשטאַלט, מיט זיין אויסערגעוויינלעך אימפּאַנירנדיקן אויסזען. אַזוי אי ער זיצט דאָרט מיט זיי, מיט זיין לאַנגער פּעך־שוואַרצער באַרד און זיינע ביסטערע, באַפעלנדע שוואַרצע אויגן און מיט זיין זיכערער שטאַלצער האַלטונג דערמאַנט ער אַ סך אַן אַן אַפּאַסטאַל פון די ביבלישע צייטן אין דעם קרייז פון זיינע תלמידים און חסידים. מיט וואָס פאַראַ אַפּשיי זיי קוקן אַלע אים אין די אויגן אַריין. ווי זיי קוועלן אַן פון זיין יעדעס וואָרט. אַפילו דער בעל־הבית פונעם קאַפּע־הויז, וועלכער זיצט געוויינלעך דערביי אויף אַ שטול און קוקט מיט קאַוירנדיקע אויגן און אַ מינע פון טיפן דרץ־ארץ אויף גאַרדינען, ניט מחמת, חלילה, ער איז אויך באַאיינפלוסט פון גאַרדינס גייסטיקן כוח, אַזוי ווי די אַנדערע, נאַר פשוט דערפאַר, ווייל גאַרדין איז אַ גוטער „קאַסטאַמער“, מחמת וואו ער גייט, גייען נאָך

אנדערע — ער, דער בעל-הבית, הויבט זיך אויך אויף מיט אן אימפעט און רייבט אן א שוועבעלע און טראַגט צו צו גארדינען, אפילו ווען זיין סיגאר איז שוין פארויכערט.

און נאָכאַנאַנד אַדרעסירט גאַרדינען דאָ איינער און דאָ אַן אַנדערער „יאַקאָוו מיכילאַוויטש... יאַקאָוו מיכילאַוויטש“... מיט אַזאַ דרך-אַרץ. אַזאַ כבוד ווי גאַרדינען, האָט די רוסיש-ייִדישע אינטעליגענץ דאָן אַפֿ-געגעבן סייִדן אַ יחסנישן גוי, וואָס האָט אין יענער צייט אַמאָל זיך פאַר-בלאַנדזשעט אין זייער קרייז“.

עס וועט אונדז נאָך זיכער אויסקומען צו ברענגען מיינונגען און אינדרוקן וועגן גאַרדינען פון באַקאַנטע ייִדישע פּערזענלעכקייטן, אָבער דערווייל וויל איך אַט דעם קאַפיטל פאַרענדיקן מיט אַן אינטערעסאַנטער דעראינערונג פון דעם בייסיקן ש. יאַנאַווסקי.⁸¹ איינער פון די אַמאָליקע שאַרפּסטע ייִדישע טעאַטער-קריטיקער, אַ פיגור וואָס האָט געשפּילט אַ גאָר גרויסע ראָל אין דער אַמאָליקער ייִדיש-אַנאַרכיסטישער וועלט און ניט ווייניקער אין אונדזער ייִדיש קולטור-לעבן.

ש. יאַנאַווסקי דערציילט: „מיט אַ יאָר און אַ האַלב פאַר דעם טויט פון מיין זייער חשובן פריינט יעקב גאַרדין, דעם איינציקן גרויסן דראַ-מאַטורג, וואָס דאָס ייִדישע בינע האָט, לויט מיין מיינונג, פאַרמאַגט, זיינען מיר ביידע געוועסן ביי אַ גלעזל טיי, און יעקב גאַרדין האָט דערציילט, מיט זייער אינטערעסאַנטע איינצלהייטן, פאַסירונגען פון זיין לעבן אין רוסלאַנד און אַמעריקע. איך האָב אים דאָן געפּרעגט: „פאַרוואָס זאָל ער אַט-דאָס אַליץ און אַ סך מער ניט אַנשרייבן? דאָס וואָלט זאָך געווען אַזוי העכסט אינטערעסאַנט און וויכטיק. יעקב גאַרדין איז נאָך דאָן געווען אין בעסטן געזונט, און מיר איז גאַרניט איינגעפאַלן אַזאַ געדאַנק, אַז יעקב גאַרדין קאַן אין גיכן שטאַרבן, און אַז אַלע זיינע איבערלעבונגען זאָלן באַגראָבן ווערן צוזאַמען מיט אים און ניט אַנזען די ליכטיקע שייַן. אָבער אַזוי שנעל ווי גאַרדין האָט דערהערט מיין פאַרשלאַג, האָט ער געענטפּערט מיט כּעס: „יאַנאַווסקי, איך וועל גיין נאָך אייער לוויה און ניט איר נאָך מיינער“. אַ וואָך פאַר זיין טויט, ווען איך בין געקומען אים מבקר חולה זיין, האָט ער מיר דערמאַנט אין מיין פאַרשלאַג.

און מיט אַ סאַרקאָסטישן שמייכל געזאָגט: „יאַנאַווסקי, אין דעם פּרט האָב איך געמאַכט אַ גרויסן טעות; איר וועט גיין נאָך מיין לויה, ניט איך נאָך אייערער. מיר טוט באַנג וואָס איך האָב ניט געפּאָלגט אייער עצה.“ איך האָב אים געזאָגט, אַז עס איז נאָך אַלץ ניט צו-שפּעט, אַז ער וועט נאָך געזונט ווערן, און אַנשטאַט מעמוואַרן, וועט ער אונדז נאָך מזכה זיין מיט פּיל גרויסע דראַמען. „מאַכט זיך ניט נאַריש און זייט ניט קיין היפּאָקריט — האָט מיר יעקב גאַרדין געענטפּערט — איר וויסט און איך ווייס, אַז איך שטאַרב און ניט נאָר דאָס פּאַרדריסט מיר, וואָס מיינע זכּרונות זיינען געבליבן ניט-געשריבן, נאָר דאָס וואָס איך האָב געבויט אַ טעמפל, און חזרים האָבן אים פּאַרוואַנדלט אין אַ שטאַל.“ איך האָב זיך אָפּט דערמאַנט אין די ווערטער פון יעקב גאַרדין ווען איך פּלעג קומען אינעם יידישן טעאַטער, צוועענדיק דעם שרעקלעכן מיסט אויף דער יידישער בינע, וואָס האַלט זיך אין איין פּאַרמערן. אָבער אַ סך מער האָט מיך שטענדיק פּאַרדראָסן וואָס יעקב גאַרדין האָט מיטגענומען מיט זיך אין קבר אַלץ וואָס ער האָט דורכ-געמאַכט אין זיין גרויסן קאַמף פאַר דער בעסערער דראַמע, פאַר אַ בעסערער ליטעראַטור אין אונדזער אַמעריקע. אפשר וואַלטן זיינע זכּרונות געהאַט די גרויסע ווירקונג פון אָפּהאַלטן דעם זיך מער און מער אַנזאַמלענדיקן מיסט... און איך טראַכט זיך: אפשר וועלן אַמאָל אויך מיינע זכּרונות העלפן אַ ביסל אין דער אַרבעט, וואָס איך, יעקב גאַרדין און פּיל פּיל אַנדערע, יעדער אויף זיין אויסגעקליבענעם פעלד, האָבן געטאָן זייער גאַנץ לעבן, און דאָס איז — ברענגען מער ליכט, מער אויפקלערונג, מער קולטור, מער פּינקייט אין יידישן לעבן.“

יאַנאַווסקיס באַמערקונגען זיינען היינט, ביים טרויעריקן מצב פון דער שקיעה פון יידישן טעאַטער, זיכער היסטאָרישע. אַזעלכע גייסטיקע מענטשן, אַזעלכע אַקטיווע, ענערגישע בויער ווי יעקב גאַרדין, וואַלטן אפשר נאָך געקאַנט העלפן צו אַ תּחית המתים פון יידישן טעאַטער. אַלנפּאַלס וואַלטן די זכּרונות פון יעקב גאַרדין זיכער מיטגעהאַלפן גענויער און מערער צו קענען דעם גרויסן מערקווירדיקן גייסט, וואָס עס איז געווען יעקב גאַרדין.

קאפיטל ניינצן

ווען קעני ליפצין איז באַרימט געוואָרן אין „מירעלע אפרת“

גאַרדין האָט געשריבן די פיעסע לויט אַנווייזונגען פון דער באַרימטער יידישער אַקטריסע — „קעניג ליר“ איז געווען די הויפט־אידעע פון דער פיעסע — קעני ליפצין האָט אויפגעשטורעמט די יידישע טע־אַטער־וועלט מיט דער פיעסע.

דער באַקאַנטער העברעאיש־יידישער שריפטשטעלער דוד פרישמאַן דערציילט אין איינעם פון זיינע גלענצנדע פעליטעטאַנען אַזאַ מעשה: ווען ער האָט אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן אויף העברעאיש אַ וואַכנבלאַט, האָט ער נאָך עטלעכע נומערן אַנגעהויבן באַקומען בריוולעך פון דעם „קורא נכבד“ (אַנגעזעענער לייענער, דעם טיפ „אינטעליגענט“). יעדעס בריוול האָט זיך אַנגעהויבן מיט אַ גוואַלדיק לויב־געזאַנג ווי פּיין און גוט און וואויל דאָס וואַכנבלאַט איז, נאָר פאַרן סוף פון בריוול איז געווען אַ באַמערקונג. אין איין באַמערקונג האָט איינער פון די לעזער געשריבן בערך אַזוי: „טייערער רעדאַקטאָר, דאָס וואַכנבלאַט איז וואונדערבאַר, אָבער פאַר וועמען גיט איר עס אַרויס? פאַר עלטערע מענטשן! טאָ צו וואָס פאַרנעמט איר דאָרט פּלאַץ פאַר לידער וועגן ליבע? וועמען פון אונדז ליגט נאָך אין זינען ליבע? עס וואַלט געווען אַ סך בעסער, ווען איר גיט אָפּ אַט דעם פּלאַץ פאַר וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען, אַז דער לעזער זאָל זיך עפעס לערנען.“ אַ צווייט בריוול האָט געהאַט אַזאַ באַ־מערקונג: „אייער וואַכנבלאַט איז אויסגעצייכנט, נאָר וואָס זשאַלעוועט איר צו דרוקן אַ פאַר מער לידער? זיי פאַרנעמען ניט צו פּיל פּלאַץ, און זיי דערפרישן דאָס געמיט. וואָס זיינען מיר זקנים, וואָס איר שטאַפט אונדז מיט עולם הבאדיקע וויסנשאַפטלעכע אַרטיקלען. געדענקט, היט אייערע

לעזער, גיט זיי אַ ביסל מער פּאָעזיע". אַ דריט ברייול האָט זיך געענדיקט מיט דער באַמערקונג: „דאָס וואַכנבלאַט איז באמת אויסגעצייכנט, נאָר עס פעלט אַ ביסל הומאָר, סוף כל סוף איז דאָס יידישע לעבן ניט אַזוי לייכט און עס איז ניט אַזוי פריילעך אויפן געמיט. דעריבער איז עס אין די אינטער-רעסן פון דער עקזיסטענץ פון וואַכנבלאַט, אַז עס זאָל דרוקן אַ ביסל מער הומאָר און ווייניקער לידער אָדער די ערנסטע אַרטיקלען". און אַ פּערט ברייול שליסט זיך בערך מיט אַזעלכע ווערטער: „וועגן וואַכנבלאַט קאָן מען נאָר זיין באַגייסטערט, וואָרעם אַזעלכעס איז נאָך אויף דער וועלט ניט געווען, נאָר דער שרייבער פון דעם ברייול, וועלכער איז אַ געטרייער לייענער, וואָלט געוואָלט באַמערקן, אַז מען האָט ניט צו טאָן מיט הפּקר מענטשן, ליידיקייטערס, וואָס פאַר זיי עקזיסטירט נאָר עולם הזה. צו וואָס אַזוי פיל לייכטע אַרטיקלען, פעליעטאַנען און וויצן. וואָס איז עס אַ טעאַטער, וואו מען גייט זיך אַמוזירן? פון אַ וואַכנבלאַט וויל מען זיך בילדן, גייסטיק געניסן".

מילא, וואָס דער גייסטרייכער דוד פרישמאַן האָט געענטפּערט זיינע לייענער איז דאָ ניט וויכטיק, אָבער איר שטויסט זיך דאָך שוין אָן, אַז איך האָב פאַר מיר דאָס זעלבע פּראָבלעם. פאַראַן צוויי טיפּן לייענער אַזעלכע ביי וועלכע יידיש טעאַטער איז אַלץ אין דער וועלט. דאָס זיינען די הייסע „פאַטריאַטן" פון יידישן טעאַטער. זיי האָבן דאָס אַלץ איבער-געלעבט וואָס עס ווערט דערציילט וועגן יעקב גאַרדין דעם טעאַטראַל, דעם דראַמאַטורג. זיי האָבן ניט געקענט גאַרדינען דעם אידעאַ-ליסט, דעם סאַציאַליסט, דעם מאַראַליסט, דעם קעמפּער פאַר אידעען, און זיי וואָלטן זיכער געוואָלט, אַז איך זאָל נאָר דערציילן די טעאַטער-זייט פון גאַרדינען. פאַראַן אָבער אויך אַן אַנדערער סאָרט לייענער, וואָס קוקט אַ ביסל מיסטרויאיש אויפן יידישן טעאַטער, און וואָלט באַשטאַנען, אַז איך זאָל, פאַרקערט, זיך נאָר אָפּגעבן מיט דעם גאַרדין מחוץ די ראַמען פון יידישן טעאַטער, אָדער, ריכטיקער, דרך אגב ריידן וועגן זיין דראַ-מאַטורגיע און די טעאַטער-עפיזאָדן.

דער שרייבער מוז דעריבער זשאַנגלירן צווישן ביידע געשמאַקן און פאַרלאַנגען און נאָכן ריידן וועגן גאַרדינען דעם מענטש, דעם פאַמיליע-

די וועלט פון יעקב גארדין

פאטער און די גייסטיקע פערזענלעכקייט, וועלן מיר זיך ווידער צוריק-
קערן צו גארדינס ראָל און אַקטיוויטעט אין יידישן טעאַטער.

מיר זיינען אין די פריערדיקע קאָפיטלען געבליבן שטיין ביי דער
צייט ווען גארדין האָט אָנגעשריבן זיין פּיעסע „שלמהקע שאַרלאַטאַן“,
מיט וועלכער ער האָט אַרויסגערוקט דוד קעסלערן אין פּראָנט פון דער
יידישער בינע. מיר האָבן שוין אָנגעוויזן ווי גארדין האָט דורך זיינע
פּיעסן אַרויסגערוקט אין פּאָדערגרונט די דריי גרעסטע יידישע שוישפּילער
פון יענער עפּאָכע: יעקב פ. אַדלער, באַריס טאַמאַשעווסקי און דוד קע-
סלער. די יידישע בינע האָט אָבער שוין געהאַט דאַמאַלט אַ גאַנצע שיינע
צאָל פעאַיקע יידישע שוישפּילערניס. מאַנכע פון זיי האָבן זיך, צוליב דעם
דאַמאַליקן כאַראַקטער פון יידישן טעאַטער, באַזונדערס אויסגעצייכנט
אַלס פּרימאַדאַנעס, געזאַנג-העלדינס אין דעם רייכן יידישן טעאַטער-
רעפּערטואַר. אַנדערע האָבן אָבער שוין אויך געהאַט אַ געלעגנהייט זיך
אַרויסצוווייזן ווי פעאַיקע שוישפּילערניס אין די ערנסטע, דראַמאַטישע
ראָלן אין די דאָזיקע אָפּערעטן און נאָך מער אין די פּאַרשיידענע לעבנס-
בילדער אָדער מיליע-פּיעסן, וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן, און טאַקע
אין די גארדין-פּיעסן, וואָס זיינען ביז דאַמאַלט שוין געשפּילט געוואָרן.
איינע פון די דאָזיקע שוישפּילערניס, וועלכע האָט ניט געקאָנט פּאַרנע-
מען קיין באַדייטנד אַרט אין יידישן טעאַטער, ווייל זי איז ניט געווען
געזאַנגלעך שטאַרק צו קאָנקורירן קעגן די אַנדערע זינגערניס, קעני ליפּצין,
האַט געמוזט זוכן איר אַרט אין דער דראַמע. גארדין האָט פּאַר איר
איבערזעצט גרילפּאַרצערס „מעדעאַ“, אין וועלכער זי האָט געהאַט אַ דערפּאָלג
און טאַקע באלד דערויף האָט גארדין פּאַר איר אָנגעשריבן, ווי אַ מין פּאַרטנע-
צונג אָדער ווי אַ פּראָלאָג, אַ נייע פּיעסע „די ווילדע פּרינצעסין, אָדער, מע-
דעאַס יוגנט“. אָבער זי האָט זיך אין דעם דערפּאָלג ניט געקאָנט פּאַרגלייכן
מיט די מענער אַקטיאָרן, און מיין מיינונג איז, אַז איר דערפּאָלג איז געווען
קלענער נאָר דערפּאַר, ווייל ווי גוט זי איז געווען אין די צוויי פּיעסן, איז אָבער
דער סוזשעט פון די פּיעסן געווען פּרעמד דעם יידישן טעאַטער-גייער.
די טראַגעדיע פון מעדעאַ איז טאַקע אַ שרעקלעכע, אַ שטאַרק רירנדע,
אָבער עס איז פּאַרט ניט געווען קיין אייגן בלוט, בעת אַלע דריי מענער:

זלמן זילבערצווייג

אדלער, טאמאשעווסקי און קעסלער האָבן געשפילט יידישע פיעסן מיט יידישע טיפן. עס איז דעריבער געווען אַ פראַבלעם מיט איין איינ-ציקער לעזונג: — שאַפן פאַר קעני ליפצין אַ פיעסע מיט אַן עכט יידישן אינהאַלט. אַ גרויסע, שטאַרקע פיעסע, וואָס זאָל נעמען דעם יידישן עולם, סיי מיטן יידישן אינהאַלט, און סיי געבן דער שוישפילערין אַזאַ ראָל אין וועלכער זי זאָל האָבן אין וואָס זיך אַרויסצוווייזן — און דאָס איז טאַקע געשען ווען גאַרדין האָט אָנגעשריבן פאַר קעני ליפצין זיין פיעסע „מירעלע אפרת“.

וועגן דאָזיקן געשעעניש שרייבט דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַ-טער ב. גאַרין: „אַ נייע עפאָכע אין זיין (גאַרדינס) שאַפן הויבט זיך אָן פון „מירעלע אפרת“. דער יסוד פון „מירעלע אפרת“ איז דער זעל-ביקער ווי פון „יידישן קעניג ליר“. ביידע זיינען באַזירט אויף שעקס-פירס באַרימטע טראַגעדיע, נאָר ווי גרויס איז דער שפרונג פון „ליר“ צו „מירעלע אפרת! אין „יידישן קעניג ליר“ זעט מען ווי דער פאַר-פאָסער האָט מורא אַליין צו מאַכן אַ טריט און ער כאַפט זיך אַלע ווייל פאַר שעקספירס פאַלע. אָבער אין „מירעלע אפרת“ שטייט שוין גאַרדין פעסט אויף זיינע אייגענע פיס. די האַנדלונג, די פערזאָנען, האָבן קיין שום שייכות ניט מיט שעקספירס טראַגעדיע און די פיעסע איז איינ-גאַנצן זיינע אָן אייגענע. אין „מירעלע אפרת“ האָט גאַרדין געפונען זיין וועג. אַנשטאַט דעם, וואָס ביז דאַמאַלט האָט ער אין זיינע דראַמען באַנוגנט זיך מיט שילדערן דראַמאַטישע פאַסירונגען, וואָס האָבן בלויז געהאַט אַ שייכות איינע מיט דער אַנדערער, האָט ער זיך איצט מער אָפגעשטעלט אויף דער פסיכאָלאָגישער זייט פון דער האַנדלונג. מיט אַנדערע ווערטער, אַנשטאַט אַ גרופירונג פון דראַמאַטישע באַגעבנהייטן [פאַסירונגען], האָט זיך באַקומען די אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער האַנדלונג און דערמיט הויבט ער זיך אויף צו אַ העכערער מדרגה פון קונסט און זיינע ווייטערדיקע דראַמען האָבן אָנגענומען די נייע העכערע פאַרם“.

ווי מיר זען, האַלט גאַרין, אַז „מירעלע אפרת“ איז פאַקטיש די ערשטע גאַנצע פיעסע וואָס גאַרדין האָט אָנגעשריבן, און אַז דאָס מיינט, אַז די דראַמאַטורגישע געשיכטע פון יעקב גאַרדין וואַלט מען באמת געדאַרפט

די וועלט פון יעקב גארדין

אָנהויבן רעכענען ערשט פון זיין פיעסע „מירעלע אפרת“.

וועגן דער פיעסע „מירעלע אפרת“ זיינען דא פארשידענע מיינונגען. סיי פאזיטיווע, סיי נעגאטיווע, און מיר וועלן זיי ברענגען אן אנדערש מאל. דא וואלט געווען אבער ניט איבעריק צו זאגן, אז די פיעסע האט ווירקלעך איבערגעלעבט ניט נאר בכלל אנדערע פיעסן פון אנדערע שרייבער, נאר זי האט אויך דעם גרעסטן לעבנס-דויער פון די אנדערע גארדין-פיעסן. זי איז ניט נאר אין איר צייט געשפילט געווארן פון די גרעסטע יידישע שוישפילערינס, וועלכע האבן מיט איר זיך דער-ווארבן א נאמען, זי איז ניט נאר געשפילט געווארן אין פארשידענע שפראכן דורך די גרעסטע ניט-יידישע שוישפילערינס, נאר זי איז ביז צום היינטיקן טאג פארבליבן אין רעפערטואר פון יידישן טעאטער און ציט נאך ביז צום היינטיקן טאג גרויסע צאלן באזוכער.

אָבער דאָ ווילן מיר זיך אָפּשטעלן אויף דער ראַל וואָס גאַרדין האָט אָנגעהויבן שפּילן אין דערציען גרויסע יידישע פּרויען-אַקטריסעס פאַר דער יידישער בינע, און אין דער ערשטער ריי קעני ליפצין, דורך שאַפן פאַר איר די מעגלעכקייט צו שפּילן די טיטל-ראַל פון „מירעלע אפרת“.

אין אָנהויב ווען די פיעסע איז אויפגעפירט געווארן דעם 19-טן אויגוסט 1898 אין טאליא טעאטער, האט „מירעלע אפרת“, ווי דער שטייגער איז געווען אין יענע צייטן געהאט צוויי נעמען „די יידישע קעניגין ליר, אָדער מירעלע אפרת“. דער ערשטער נאָמען איז ניט געווען סתם אַזוי, נאָר עס איז געווען אַ „טריק“, אַ מיטל צו דערפאַלג, היות ווי גאַרדינס פיעסע „דער יידישער קעניג ליר“ מיט אַדלערן, איז געווען אַ גרויסער דערפאַלג, איז געווען קלאַר, אַז ווען מען וועט הערן, אַז עס איז דאָ אַ פיעסע מיט אַן ענלעכן נאָמען, וועט מען לויפן זי זען. בכלל איז דאָס געווען אַ צייט ווען דער טעאטער-עולם האָט ליב געהאַט צו מאַכן פאַרגלייכונגען צווישן איין שוישפילער און דעם אנדערן, און צוליב קאַסע-דערפאַלג פלעגט מען מאַכן אַזעלכע „פאַרמעסטונגען“ צווישן די הויפט-אַקטיאָרן אין הויפט-ראַלן. עס זענען דאָ בערג מיט מעשיות וועגן דעם טיפ „טעאטער-פאַטריאָטן“, וואָס האָט דאַמאַלט און אויך שפּעטער באַהערשט די יידישע גאַס. פאַר זיי איז ניט געווען קיין גרעסערער אינטערעס ווי

צו גיין מאַכן אָט די פאַרגלייכונגען, וואָס האָבן זיך אָפּט געענדיקט מיט סקאַנדאַלן און אָפילו מיט בלוט-פאַרגיסונגען. מען פלעגט דאַמאָלט גיין „על קידוש הסטאַר“.

אַבער באַלד נאַכדעם ווי די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן און האָט אויסגענומען, האָט מען שוין ניט געדאַרפט די צוטשעפעניש; דעם נאַמען „די יידישע קעניגין ליר“, און מיט דער צייט איז געבליבן בלויז דער צווייטער נאַמען „מירעלע אפרת“. עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז פונקט אַזוי ווי אין דער יידישער רעליגיעזער וועלט פלעגט מען אָפּט רופן אַ גרויסן צדיק אויפן נאַמען פון זיין ספר, אַזוי האָט מען אָפּט אידענטיפּי-צירט פרוי ליפּצין מיט מירעלע אפרת.

יואל ענטיין, אַ פאַרליבטער אין יידישן טעאַטער, באַזונדערס אין גאַרדינען און אין די אַמאָליקע סטאַרס, שרייבט, אַז די פּיעסע „מירעלע אפרת“ איז אַנטשטאַנען אויפן אויסדריקלעכן פאַרלאַנג פון מאַדאַם ליפּ-צין, וועלכע האָט געוואָלט אַרויסטרעטן פאַרן עולם אַלס די ווייבלעכע דוד משהלעס, אַלס די ווייבלעכע אַדלער. עס איז געווען די יידישע ראַ-מאַנטישע קראַפּט און די יידישע שיינקייט, וועלכע האָבן די אַרטיסטין גערייצט און געלאָקט. פרוי ליפּצין האָט זיך אַמאָל אויסגעדריקט, אַז זי האָט שוין געשפּילט מירעלע אפרת איבער 150 מאַל, פונדעסטוועגן איז איר קיינמאַל ניט געווען איבערדריסיק צו שפּילן די ראַל. זי האָט די ראַל שטענדיק געשפּילט, האָט זי געזאַגט, מיט מורא, פונקט ווי צום ערשטן מאַל ווען דער מחבר גאַרדין איז געזעסן אין דער לאַזשע.

„מירעלע אפרת“ האָט געהאַט דאָס מזל, אַז עס האָט געהאַט אַ וואונ-דערבאַרן „קעסט“ (אַנסאַמבל). אויסער דער ליפּצין, האָבן די אַנדערע פרויען-ראַלן געשפּילט אַזעלכע שווישפּילערינס ווי מערי עפשטיין, מערי ווילענסקי און דיינע פיינמאַן. די מענער-ראַלן זיינען געלעגן אין די הענט פון דוד קעסלער, מאַריס מאַשקאוויטש, דער גלענצנדער כאַראַקטער-שווישפּילער טאַרנבערג און טאַבאַטשניקאָוו. אַלע זיינען זיי דאַמאָלט געווען יונג, פול מיט קראַפּט, פייער און דער עיקר — טאַלאַנט. די יינגסטע ראַל, דאָס בר-מצווה-יינגל שלמהלע, האָט געשפּילט אַ יונגע אַקטריסע, וואָס

איר נאמען איז שפעטער אראפ פון דער בינע, ציליע פיינמאן, אבער דאס איז ניט קיין אנדערע ווי די שפעטער בארימטע ציליע אדלער. באַלד נאָך דער ערשטער אויפפירונג, איז דער „טעגלעכער העראַלד“, אַ צייטונג, וואָס האָט געהערט צום מאַן פון קעני ליפצין, מייקל מינץ, וועלכער איז געווען שטערבלעך פאַרליבט אין זיין פרוי און זי ממש פאַר-געטערט. אַרויס אויף דער ערשטער זייט, ווי אַ וויכטיק שטיקל נייעס, מיט אַן אַנאַנימער רעצענזיע אין וועלכער עס איז געזאָגט געוואָרן „מיר באַמערקן אַז מאַדאַם ליפצין האָט צום ערשטן מאָל געהאַט די געלעגנ-הייט אַרויסצוצייגן איר פולשטענדיקן טאַלאַנט און זשעני. מיר האָבן אין איר געזען מירעלע אפרת, די שטאַלצע, איידעלע, גוטע, ליבנדע און סימפּאַטישע ליינדע פרוי, וועלכע האָט אונדז באַלערנט, אונטערהאַלטן און אַרויסגעריסן טרערן פון אונדזערע אויגן. מיט איין וואָרט, מאַדאַם ליפצין, איז אַן צווייפל, די גרעסטע דראַמאַטישע שוישפּילערין פון אונדזער בינע“.

אַבער ניט נאָר אין דער אייגענער צייטונג האָט מען גערעדט מיט אַזאַ באַגייסטערונג וועגן דעם, ווי אַזוי קעני ליפצין שפּילט די ראָל „מיר רעלע אפרת“, נאָר אב. קאהאן, דער רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“, וועל-כער האָט שוין דאַמאַלט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל ווי אַ טעאַטער-קריי-טיקער, איז אַוועק אַזוי ווייט צו שטעלן דאָס שפּילן העכער ווי די פּיעסע. דאָס קאָן מען זען פון פּאַלגנדיקער באַמערקונג: „אויפן סטיידזש [בינע] ווערן געוויסע אומאַנגענעמע איינדרוקן צוגעדעקט דורך מיסעס ליפצינס פּערזענלעכע האַלטונג... מען דאַרף ליינען דאָס ביכל, ניט זען ווי אַזוי מיסעס ליפצין פאַרגלעט אים אויפן סטיידזש אום זיך צו ערקונדיקן וואָס פאַר אַ מין מיש-מאַש די מירעלע איז“.

און ריינדיק וועגן דער ליפצינס שפּילן, שרייבט אב. קאהאן: „מיסעס ליפצינס מירעלע איז ניט קיין יידישע יידענע. איר שטאַלץ, איר גוטמוטיקער הומאָר, איר הערשנדער גייסט, איר פּראַקטישער שכל — דאָס אַלץ שמעקט ניט מיט ליטע, נאָר מיט שעקספּיר. זי איז ניט שטאַלץ ווי אונדזערע אַ יידענע, נאָר מיט אַ קעניג לירישער שטאַלצקייט. זי גייט אויף דער בינע ניט ווי אַ הערשנדע רייכע גראַדנער אָדער בערדיטשעווער

אשת חיל, נאָר ווי אַ קעניגין. (אַ קעניגן גייט אייגנטלעך אויך ווי אַ מענטש, נאָר אין קלאַסישע פאַרשטעלונגען איז שוין אָנגענומען, אַז אַ קעניג דאַרף גיין מיט „קלאַסישע טריט“). אויך רעדט זי איר יידיש מיט „קלאַסישע“ טענער. אָבער ווען איר זאָלט דאָס אַלץ אויף אַ וויילע מוחל זיין, מוזט איר צוגעבן, אַז מאַדאַם ליפּצין שאַפט אַ העלען געשטאַלט, זאָל זיין אַ קלאַסישע מירעלע, אַבי אַ מירעלע. זי מאַכט אייך וויינען, זי דערוועקט אין אייך אַלע געפילן, וואָס דער פאַרפאַסער האָט געהאַט אין זיינען צו דער-וועקן“.

אב. קאהאַן האָט זיך שפּעטער ווידער אומגעקערט שרייבן וועגן קעני ליפּצינס שפּילן „מירעלע אפרת“. דאָסמאָל האָט ער שוין געטאָן ביים פאַר-גלייכן איר אופן פון שפּילן די ראָל און די צווייטע אַממערסטן באַרימטע „מירעלע אפרת“-שפּילערין — אסתר רחל קאַמינסקאַ. געטאָן האָט עס קאהאַן אין זיינע זכרונות, ווו ער שרייבט:

„מאַדאַם קאַמינסקאַס נאַטירלעכע טענער זיינען אין איר ניט געווען אַזוי דערפאַלגרייך ווי מאַדאַם ליפּצינס „אויפגעהויבענע“, אָבער איינדרוקספולע דעקלאַמאַציע. ריידן איינפאַך, מיט דעם נאַטירלעכן גע-שפּרעך-ניגון פון לעבעדיקע מענטשן, האָט מאַדאַם ליפּצין ניט געקאָנט, אָבער אויף אַ ניט-רעאַליסטישן שטייגער, איז זי געווען אַ גלענצנדע אַרטיסטין, מיט אַ פלאַמענדן טעמפּעראַמענט, מיט איינבילדונגס-קראַפט, מיט אַ קלינגענדער עפעקטנער שטימע און מיט אַ מערקווירדיק קלאַרער און דורכדרינגענדער אויסשפּראַך. אין דער טעכניק פון דער בינע, אויף די מעכאַנישע מיטלען, וועלכע העלפן אין אַ מעלאַדראַמאַטישן שפּילן — אויף דעם איז זי געוויס געווען מער בריה ווי די גאַסטרעאָלירנדיקע שווי-שפּילערין [אסתר רחל קאַמינסקאַ]... מעלאַדראַמאַטיש איז אויך געווען דער עיקר פון איר „מירעלע אפרת“. אָבער וואָס מען זאָל ניט זאָגן וועגן די פעלערן פון איר שפּילן אין דיזער פּיעסע, איר „מירעלע“ איז געווען איינע פון די בולטסטע געשטאַלטן, וואָס זיינען ווען עס איז געשאַפן געוואָרן אויף אַ יידישער בינע“.

אַן ענלעכע מיינונג זאָגט אויך אַרויס לעאַן קאַברין אין זיינע זכרונות:
„אפילו אין „מירעלע אפרת“, איר בעסטע ראָלע אין די לעצטע יאָרן,

די וועלט פון יעקב גארדין

איז זי אויך געווען מער קלאסישע טראַפעריסטין איידער רעאַליסטישע שוישפילערין, און ווייל די דאָזיקע ראָל אַליין, נאָך מיין מיינונג, האָט ניט ווייניק פון דעם טאָן פון דער קלאַסישער טראַגעדיע, האָט ליפּצין דערפאַר זיך אַזוי באַזונדערס אויסגעצייכנט אין איר".

ס'איז אַלזאָ קלאַר, אַז קעני ליפּצין האָט די ראָל „מירעלע“ מיט וועלכער זי האָט זיך אַזוי קונה שם געווען, אַ שיינ ביסל מעלאַדראַמאַטי-זירט, אָבער דאָס איז געווען דער שטייגער פון איר שפּילן. דאָס איז בכלל געווען דער אופן ווי אַזוי מ'האַט דאַמאַלט על פי רוב געשפּילט אויף דער יידישער בינע און זיך דערוואַרבן, לויטן דאַמאַלטיקן געשמאַק און לויט די דאַמאַלטיקע באַגריפן וועגן קונסט, דעם גרויסן נאַמען ביים עולם און ביי דער קריטיק אַלס אַנגעזעענער בינע-קינסטלער.

קאפיטל צוואנציק

גארדינס „מירעלע אפרת“ איז געשפילט געווארן אין 9 שפראכן

„מירעלע אפרת“ האט ניט נאר גרויס געמאכט קעני ליפצין, נאר אויך גארדינען — דער קאנקורס צווישן קעני ליפצין און אסתר רחל קאמינסקא אין „מירעלע אפרת“ — די נקמה פון א סופלער אין קעני ליפצין — די גרויסע, גויאישע טעאטער-וועלט האט אנערקענט גארדינען פאר אן אריגינעלן דראמאטורג — אויך אין סאוויעט-רוסלאנד האט מען געשפילט „מירעלע אפרת“ מיט א ריזיקן דערפאלג.

מיט דער פיעסע „מירעלע אפרת“ האט יעקב גארדין ניט נאר ארויס-גערוקט די אקטעריסע קעני ליפצין אין סאמע פראנט פון יידישן טעאטער אין אמעריקע. מיט דער פיעסע האט זיך גארדין אליין ארויסגערוקט אין סאמע פראנט פון טעאטער אין יענער צייט און אויך א סך יארן שפעטער. די פיעסע האט גוואלדיק אויסגענומען סיי מיט איר אינהאלט, סיי דורך דעם פערסאנאל, וואס האט זיך אין איר באטייליקט. אפילו די קריטיקער, וועלכע האבן פריער געריסן פאסן פון גארדינען און געקוקט אויף אים ווי אויף איינעם, וואס „פוצט זיך אין פרעמדע פעדערן“, ווייל פאקטיש נעמט ער, לויט זייער מיינונג, פרעמדע טעמעס און באארבעט זיי אויף א יידישן אופן, האבן גאר אנדערש גערעדט וועגן „מירעלע אפרת“. לאמיר, אדרבא, בקיצור איבערגעבן מיינונגען פון עטלעכע קריטיקער, כדי מען זאל באקומען דעם באגריף וואס פארע פאזיציע גארדין האט זיך געשאפן דורך „מירעלע אפרת“.

אב. קאהאן, איינער פון די סאמע וויכטיקסטע טעאטער-קריטיקער צו יענער צייט, האט געשריבן: „אין „מירעלע אפרת“ האט זיך גארדין בא-נוצט מיט זיינע בעסטע קרעפטן, און דאס איז מעגלעך געווען, ווייל ער האט

די וועלט פון יעקב גארדין

פאר זיך געהאט א קלארן, באשטימטן דראמאטישן פלאן. די אלע נאטיר-
לעכע, איינפאכע רירנדיקע געשפרעכן, וועלכע פארדינען דעם נאמען
ליטעראטור, זיינען נאטירלעך ארויסגעוואקסן פון די סצענעס, און די
סצענעס זיינען נאטירלעך ארויסגעוואקסן פון דעם אלגעמיינעם פלאן. דער
וועזולטאט איז, אז מיט אלע אירע פעלערן איז „מירעלע אפרת“ א פיעסע,
וועלכע פארדינט פולשטענדיק דעם גלענצענדיגן דערפאלג, וואס זי האט
שוין אזויפיל יארן. ...אין אלגעמיינעם, א שטיק, וועלכע איז זייער שפאנענד
אויפן סטיידזש (שפאנענד אין בעסערן זין פון ווארט).“

דער שרייבער און דראמאטורג ז. קארנבליט האט אין זיין בוך „די
דראמאטישע קונסט“ צעגלידערט די גאנצע פיעסע און קומט צום באשלוס,
אז „מירעלע אפרת“, יעקב גארדינס „קעניגין ליר“, האט נאר אין צענט-
ראלע פיגור. די גאנצע האנדלונג באוועגט זיך ארום מירעלען. ...די
פונדאמענטאלע אידעע פון „מירעלע אפרת“ איז די זעלבע ווי אין „קעניג
ליר“, אויסגעדריקט מיט געשיקטער טעכניק און מיט קרעפטיקן און
זיכערן דראמאטישן טאלאנט אין א קינסטלעריש בילד פונעם יידישן לעבן
אין רוסלאנד, אין דער צייט ווען די השכלה האט שוין געהאט איינגעבראכן
די פעסטונגען פון דעם שיינעם טראדיציאנעלן יידישן לעבן און האט זיך
אריינגעריסן אין אט דעם לעבן ווי א קאריקאטור פון דער השכלה. יעקב
גארדין האט גארניט גענומען ביי שעקספירן ... ביי גארדינען איז דער
געדאנק אריינגעדונגען אין א גאנץ אנדער לעבן און האט זיך אויסגע-
דריקט אין גאנץ אנדער פארם ווי ביי שעקספירן.“

אפילו דער דראמאטורג דוד פינסקי, וועלכער איז געווען א גאר
קנאפער חסיד פון גארדינען, האט ניט אין גאנצן מבטל געמאכט „מירעלע
אפרת“: „ערשט אין „מירעלע אפרת“ געלינגט גארדינען דורכצופירן די
הויפט-פיגור. ער פירט זי ניט ריכטיק ארויף. ער שטעלט זי אונדז פאר
אונטער אוממעגלעכע אומשטענדן. ער טוט, ווי געזאגט, אום צו האבן א
פאייץ, א פריילעך-מאכער אין דעם שטיק, נאך גאלדפאדענס מעטאדע.
אבער באלד פארגעסן מיר עס. עס קומט א שטייגן אין דער פיעסע. די
האנדלונג שטייגט פון אקט צו אקט. די באגעבנהייטן ווערן אלץ שטארקער
און שטארקער. מירעלע וואקסט פאר אונדז.“

און ניט נאָר קעני ליפצין האָט באַקומען אין „מירעלע אפרת“ אַ קרוין־ראָל, נאָר אויך די אַנדערע שוישפילער, וועלכע האָבן זיך באַטיי־ליקט אין דער פּיעסע, האָבן גוואַלדיק אויסגענומען. איינער אָבער האָט זיך קונה שם געווען און געצויגן אויף זיך פון דאַמאָלט אָן די אויפּמערק־זאַמקייט סיי פון דער קריטיק, סיי פון פּובליקום. דאָס איז געווען דער כאַראַקטער־שוישפילער סעמיועל טאַרנבערג, וועלכער האָט געשפּילט די ראָל פון „נחומצע חנה דבורהס“. ליידער איז טאַרנבערג, וועלכער האָט אַ זון אָן ענגלישן שוישפילער, יונג געשטאַרבן און ניט געקאָנט גענוג אויסנוצן דעם דערפאַלג, וואָס ער האָט זיך דערוואַרבן דורך „מירעלע אפרת“.

אין אַמעריקע האָט יאָרן־לאַנג קיין אַנדערע אַקטעריסע ניט געטאַרט שפּילן די ראָל און ממילא האָט מען די פּיעסע ניט געקאָנט שפּילן. קעני ליפצין האָט געקויפט די אויסשליסלעכע רעכט אויף דער פּיעסע, און נאָר זי האָט געמעגט שפּילן די פּיעסע, וועלכע פּלעגט איר אָפט אַרויסהעלפּן אין שווערע מאַמענטן פאַר דער צייט וואָס זי האָט געהאַט מיט איר מאַן אָן אייגן טעאַטער אין ניו יאָרק און אויך שפּעטער ווען זי האָט דאָס טעאַטער פאַרלאָרן.

בלויז איין מאָל האָט פּאַסירט אין יענער צייט, אַז דאָס אַמעריקאַנער יידישע פּובליקום זאָל קאָנען זען אַן אַנדערע אַקטעריסע שפּילן „מירעלע“. דאָס איז געווען אין 1911, ווען דאָס ליפצין־טעאַטער איז געשטאַנען אויף דער שוועל פון אונטערגאַנג, און קעניס מאַן, מייקל מינג, כדי צו ראַטעווען זיין טעאַטער, האָט זיך געלאָזט אויף אַ סענסאַציאָנעלן וועג און געבראַכט קיין אַמעריקע, צו זיך אין טעאַטער, די דאַמאָלט גרעסטע יידישע אַקטעריסע פון אייראָפּע אַסתר רחל קאַמינסקאַ ⁸² און איר דערלויבט צו שפּילן „מירעלע אפרת“ מיט דער זיכערקייט, אַז זי וועט ניט געפּעלן דעם אַמעריקאַנער־יידישן עולם און דערמיט וועט ער דערהויבן דעם פּרעסטיזש פון זיין פּרוי, וואָס וועט פון איצט באַטראַכט ווערן ניט נאָר ווי די גרעסטע יידישע אַקטעריסע אין אַמעריקע, נאָר איבער דער גאַנצער וועלט, אָבער דערווייל וועט דער עולם לויפן אויף חדושים און אַנפּילן דאָס טעאַטער און אַרויס־

די וועלט פון יעקב גארדין

ראטעווען אים פון דער עקאנאמישער קאטאסטראפע פאר וועלכער ער איז געשטאנען.

די אויסרעכענונג איז ניט געווען אויסגעהאלטן און מינץ האט לסוף טראגיש פארענדיקט זיין לעבן, און זיך דערשאסן אויף די טרעפ פון זיין טעאטער, דאס איז אבער אן אנדערער ענין אין וועלכן מיר ווילן דאָ ניט אריינגיין. מען דארף דאָ אָבער דערמאָנען, אַז די ראָל „מירעלע אפרת“ איז פאַר אסתר רחל קאַמינסקאַ ניט געווען ניי. אויב אין אַמעריקע האָט זיך קיין טרופע ניט געוואָגט צו שפּילן „מירעלע אפרת“, ווייל זי וואָלט באַלד פאַרפּאָלגט געוואָרן פון געריכט, איז אָבער דער ענין געווען הפּקר פריי אין אייראָפּע. דאָרט האָט מען, אָן דער דערלויבעניש פון מחבר, געשפּילט זיינע פּיעסן און אפילו זיי אַרויסגעגעבן אין דרוק. דאָס זיינען ניט געווען קיין פּיעסן געשיקט אָדער צוגעשטעלט פון מחבר, נאָר פון סופּלערן, וואָס האָבן בגנבה איבערגעשריבן די פּיעסן אָדער צונויפּגע-שטעלט זיי פון אויסנווייניק פון זכרון.

עלטערע אַקטיאָרן האָבן מיר דערציילט עפּיזאָדן ווי סופּלערן פּלעגן זיצן אין די סופּלער-ביידלעך און סופּלירן און הינטער זיי פּלעגן זיצן זייערע פּריינט, וואָס האָבן איבערגעשריבן די ווערטער, וואָס זיי האָבן געהערט. זיי האָבן דאָס געמוזט טאָן בגנבה און אין געהיים, ווייל באַלד נאָכדעם ווי דער סופּלער פּלעגט פאַרענדיקן סופּלירן אָן אַקט, האָט ער די פּיעסע געמוזט אַריינברענגען אין דער גאַרדעראַבע פון דעם סטאַר, וואָס האָט געהאַט די רעכט אויף דער פּיעסע, און אַז מען האָט געענדיקט די פאַרשטעלונג, האָט דער סטאַר אַהיימגענומען די פּיעסע.

שפּעטער אַריין איז מען שוין געווען אַזוי איינגעשפּילט אין דער פּיעסע, אַז מען האָט זי בכלל ניט געדאַרפט סופּלירן, אָבער דער סופּלער פּלעגט פאַרט זיצן אין ביידל, כדי „אונטערצוכאָפּן“ מיט אַ וואָרט טאַמער אָן אַקטיאָר וועט עפּעס פאַרגעסן פון זיין ראָל. אנדערש איז אָבער געווען ווען קעני ליפּצין אָדער אָן אנדערער סטאַר פּלעגט זיך אַרויסלאָזן אויף עטלעכע פאַרשטעלונגען איבער דער פּראָווינץ. דאַמאַלט פּלעגט אָפט פּאַסירן, אַז עס פּלעגן „אַריינשפּרינגען“ נייע אנדערע אַקטיאָרן אין געוויסע ראָלן. דאַמאַלט פּלעגט מען שוין מוזן סופּלירן, אָבער דער דרך

ארץ פון אַט די אַקטיאָרן, אַז זיי שפּילן מיט די און די סטאַרס איז געווען אַזוי גרויס, אַז באַלד נאָך דער ערשטער פאַרשטעלונג, האָבן זיי געקענט גרינטלעך זייערע ראַלן פון אויסנווייניק און זיי האָבן שוין מער ניט געדאַרפט קיין סופּלער. אָבער דווקא די סטאַרס זיינען בעת זייערע גאַסט־שפּילן אויף דער פּראָווינץ געווען מער אויפגערעגט ווי די קלענערע אַקטיאָרן. די סטאַרס זיינען געווען צוגעוואוינט צו די אויפפירונגען אין ניו יאָרק, און די מינדסטע ענדערונג, ווייל ניט אַלץ האָט דאָך אויף דער פּראָווינץ געקאָנט זיין גענוי ווי אין ניו יאָרק, פלעגט זיי צעטומלען און שטערן זייער שפּילן.

דערציילט מען אַזא עפיזאָד : קעני ליפּצין, וועלכע איז געווען, אַז ספּק, אַ גרויסער דראַמאַטישער אַדער מעלאַדראַמאַטישער טאַלאַנט, איז אָבער געווען „צעקריגט מיט די קליינע אותיותלעך“. אויף פּראָסט מאַמע־לשון : זי האָט ניט געקאָנט לייענען און שרייבן, אַפילו ניט קיין יידיש. די ראַלן פלעגט זי זיך אויסלערנען פון אויסנווייניק. איין מאַל אויף דער פּראָווינץ, האָט מען עפּעס די דעקאָראַציעס און דאָס מעבל אויף דער בינע ניט געשטעלט אַזוי גענוי ווי אין ניו יאָרק. קיין פּראָבע האָט מען ניט געמאַכט, אַזוי, אַז זי האָט ניט געוואוסט די ענדערונג אויף דער בינע, און ערשט ווען זי האָט אָנגעהויבן שפּילן, איז זי געוואָרן אַזוי צעטומלט ניט האָבנדיק דאָס מעבל און די אַרויסגאַנג־טיר אויף דער זייט צו וועלכער זי איז צוגע־וואוינט געווען, אַז זי האָט אָנגעהויבן „בולבען“, און דאָס האָט איר אַראַפּ־געפירט פון טאָן, אַז די גאַנצע פאַרשטעלונג איז שוין ניט געווען קיין געלונגענע, און זי האָט ניט געמאַכט דעם איינדרוק, וואָס זי האָט דערוואַרט. האָט זי גענומען זוכן אַ שעיר לעזאזל, אויף וועמען אויסצולאָזן איר כּעס און פאַרדרוס, און אַלס אַזא איינעם האָט זי געפונען דעם סופּלער, וועלכער איז דאָס מאַל בכלל ניט געזעסן אין זיין ביידל, ווייל אַ נאַכט פריער האָט מען די זעלבע פּיעסע געשפּילט אין אַן אַנדער שטאַט, און ער האָט איינגעזען, אַז מען דאַרף אים ניט האָבן, ווייל אַלע קענען די ראַלן פון אויסנווייניק, קעני ליפּצין האָט זיך געוואָרפן אויפן סופּלער מיט גוואַלדן און געשרייען, אַז נאָר צוליב אים איז די פּיעסע געפאַלן. „אַז איר זענט ניט געזעסן אין קעסטל און איר האָט ניט אונטערגעכאַפט. איר נעמט

די וועלט פון יעקב גארדין

דאך ווייזשעט, טאָ טוט אייער דושאָב". דער סופלער האָט צוגעזאָגט, אַז מאַרגן וועט ער שוין זיצן אין קעסטל. צומאָרגנס האָט מען געשפּילט קעני ליפּצינס גרויסן סוקסעס: "מירעלע אפרת". דאָס טעאַטער איז געווען געפּאַקט. דער סופלער האָט קיין וואָרט ניט געדאַרפט אונטערזאָגן, ווייל אַלע האָבן געקענט די ראַלן. קעני ליפּצין איז געווען גליקלעך פון סוקסעס, און ווען, נאָך דער פּאַרשטעלונג, איז די יידישע אינטעליגענץ פון שטעטל אַרונטערגעקומען דאַנקן און אויסדריקן איר באַגייסטערונג צו קעני ליפּ- צין, איז זי געווען אין אַזאַ געהויבענער שטימונג, אַז זי האָט באַשלאָסן אין דער קעגנוואָרט פון אַלעמען, צו דאַנקן דעם סופלער, און הויך אויפן קול געזאָגט: "נו, געוויס, אַז מיר האָבן געוואוסט, אַז איר זיצט און וועט העלפן אין אַ נויטיקער מינוט, איז גאָר אַנדערש". דער סופלער, וועלכער האָט אָבער געטראָגן אַ שנאה אויף איר פאַר די נעכטיקע באַליידיקונגען, האָט באַשלאָסן אין איר זיך נוקם צו זיין, און זיין נקמה האָט זיך אויסגע- דריקט אויף פּאָלגנדיקן אופן: ער איז פּאַקטיש געזעסן אין ביידל גאָר מיט אַן אַנדערע פּיעסע, מיט "כינקע פינקע", און ווען זי האָט אים אַזוי געלויבט פאַר זיין זיצן און סופלירן, האָט ער אַרויסגערוקט פאַר אַלעמען די פּיעסע, אַז מען זאָל זען, אַז קעני ליפּצין קען ניט לייענען און אַז אירע רייד מיינען גאַרניט, ווייל ער האָט גאַרניט געהאַט אין האַנט די פּיעסע "מירעלע אפרת", נאָר "כינקע פינקע".

אָבער טראָץ איר אומגעבילדעטקייט, האָט אָבער קעני ליפּצין מיט איר נאַטירלעכן טאַלאַנט געשאפן אַ מערקווירדיקן טיפּ אַלס "מירעלע אפרת", און ניט נאָר וואָס מען האָט ניט געהאַט אין אַמעריקע דאָס רעכט צו שפּילן די פּיעסע, נאָר קיין אַקטריסע וואָלט זיך אַפּילו ניט געוואָגט, אין יענער צייט, צו שפּילן די ראַלע, ווייל די פיגור וואָס קעני ליפּצין האָט געצייכנט אַלס "מירעלע" האָט אַזוי זיך אַנגענומען ביים טעאַטער- עולם און האָט זיך אַזוי איינגעקריצט אין זייערע מוחות, אַז זיי וואָלטן ניט געקאַנט פאַרנעמען קיין אַנדערע מירעלע. און עס איז טאַקע אַ פּאַקט, אַז אפילו אסתר רחל קאַמינסקאַ, וועלכע האָט אין אייראָפּע מיטן שפּילן "מירעלע אפרת" געמאַכט אפשר נאָך אַ גרעסערן איינדרוק ווי קעני ליפּצין אין אַמעריקע, און איל דערפאַר געקרוינט געוואָרן אַלס די

גרעסטע יידישע אַקטעריסע אין אייראָפּע און באַקומען דעם טיטל „מאַמע פון יידישן טעאַטער“, האָט ניט אויסגענומען אין אַמעריקע ווען זי איז דאָרט. אין דעם ליפּציג-טעאַטער, אויפגעטראָטן אַלס „מירעלע“. דער עולם איז שוין געווען צוגעוואוינט צו די מעלאָדראַמאַטישע, שאַרפע טענער פון קעני ליפּציג און האָט ניט געקאָנט באַנעמען די וויכע, דראַמאַ-טישע, אָבער נאַטירלעכע טענער פון דער קאַמינסקאַ. דעם טעאַטער-עולם אין אַמעריקע האָט זיך שוין איינגעשניצט די מאַיעסטעטישע פיגור פון קעני ליפּציג, וואָס האָט געשפּאַנט אויף דער בינע מיט „קלאַסישע“ טריט, ווי די קעניגניס פון די שעקספּיר-פּיעסן, און די קאַמינסקאַ האָט געשטעלט נאָרמאַלע שריט, איז געגאַנגען ווי אַ יידישע באַלעבאַסטע, אַ קלוגע, פּיינע, אָבער יידישע פּרוי.

ערשט נאָך דער ליפּציג טויט האָבן אַנדערע יידישע אַקטעריסעס אין אַמעריקע זיך אַ לאַז געטאָן אויף דער פּיעסע. ניטאָ קיין איין אָנגעזעענע יידישע שוישפּילערין אין אַמעריקע און אייראָפּע, וואָס זאָל שפּעטער ניט האָבן געשפּילט „מירעלע אפרת“. אָן גוזמא איבער הונדערט יידישע שוישפּילערניס האָבן געשפּילט „מירעלע אפרת“, אָבער ניט נאָר אויף דער יידישער בינע איז „מירעלע אפרת“ געשפּילט געוואָרן, נאָר עס זיינען אויך געמאַכט געוואָרן צוויי פּילמען אויף יידיש, איינער נאָך אזוי פּרי ווי אין 1912, אַ שטומער פּילם מיט אסתר רחל קאַמינסקאַ אַלס „מירעלע“, און אין 1938 אַ קלאַנג-פּילם מיט בערטאַ גערסטין אַלס „מירעלע“. „מירעלע אפרת“ איז אויך געשפּילט געוואָרן אויף דער יידישער ראַדיאָ איבער דער גאַנצער וועלט מיט פּאַרשיידענע טרופּעס.

אַן אינטערעסאַנטן עפּיזאָד דערציילט קלמן מרמר, אַז אין 1936 איז „מירעלע אפרת“ געשפּילט געוואָרן מיט דערפּאַלג אינעם מלוכה-טעאַטער פון סאָוועטישן אוקראַינע. די פּיינשמעקער און עסטעטן פּאַר וועלכע יעקב גאַרדין איז, פּונקט ווי מאָריס ראָזענפעלד, ניט געווען גענוג שייך דערפּאַר, וואָס זיי זיינען פּאַרשטענדלעך פּאַר די ברייטע מאַסן, האָבן גענומען טענהן, אַז מירעלע איז אַ בורזשויקע און דאָרף ניט אידעאָלאָגירט ווערן אין אַ פּראָלעטאַרישער מדינה. אָבער דער ענטפּער איז געווען, אַז גאַרדין צייכנט אָן אין „מירעלע אפרת“ דעם פּאַנאָדערפּאַל פון דעם

די וועלט פון יעקב גארדין

אַמאַליקן יידישן מיטלקלאַס. פון גאַרדינס פּיעסע שטעלט זיך אַרויס, אַז אַפילו אַזאַ טיכטיקע, פּינע פּערזענלעכקייט ווי מירעלע קאַן ניט צוגרייטן אירע קינדער צו פירן ווייטער אירע מסחרים.

דעם בעסטן ענטפער — דערציילט אָבער מרמר פון אייגענער דער-פאַרונג (ער איז דאַמאַלט דאָרט געווען) — האָבן געגעבן די סאָויעטישע יידישע מאַסן. זיי האָבן טאַג-איין טאַג אויס, וואָכן און חדשים נאָכאַנאַנד אָנגעפילט דאָס יידישע מלוכה-טעאַטער. עטלעכע שוישפּילער האָבן געזאָגט מרמרן, אַז זיי האָבן זיך געפילט אין גאַרדינס פּיעסע ווי פיש אין וואַסער, און דערפאַר האָבן זיי אַלע געהאַט אַזאַ באַדייטנדן דערפאַלג.

אָבער „מירעלע אפרת“ איז ווייט אַרויס די ראַמען און גרענעצן פון יידישן טעאַטער. די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן אויף 9 שפּראַכן. דעם אָנהייב האָט אין 1908 געמאַכט אַן אוקראַינישע טרופּע, וואָס האָט די פּיעסע געשפּילט אין אוקראַיניש, אין 1921 איז די פּיעסע אויפגעפירט געוואָרן אין ירושלים אין העברעאיש און אַ צווייטע, גרויסע קינסטלערישע אויפפירונג איז פאַרגעקומען אַ סך שפּעטער, אין 1944 דורך דער „הבימה“ מיט חנה ראָווינאַ אין דער טיטל-ראַל, און די פּיעסע איז געווען אַ שלאַגער אין העברעאישן טעאַטער. אין 1927 איז די פּיעסע געשפּילט געוואָרן אין אונגאַריש, אין 1929 — אין פּויליש, אין 1930 — אין איטאַליעניש, אין 1947 — אין שפּאַניש מיט דער מוטער פון מעקסיקאַנער טעאַטער, די גרעסטע מעקסיקאַנער שוישפּילערין ווירזשיניאַ פאַברעגאַט און דערנאָך אַ באַנייטע אויפפירונג מיט דער מאַדערנער גרעסטער מעקסיקאַנער שוישפּילערין מאַריאַ טערעסאַ מאַנטאַיאַ. די פּיעסע איז אויך געדרוקט אין דייטשע און רוסישע איבערזעצונגען און איז אויך געשפּילט געוואָרן אין די דאָזיקע שפּראַכן. דער פאַקט, אַז די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן ניט נאָר פאַר יידן, נאָר אויך פאַר נייט-יידן און אין אַנדערע שפּראַכן, וואו מען האָט אויפגעפירט שעקספירס פּיעסן, און דאָך האָט „מירעלע אפרת“ געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג, איז דער בעסטער באַווייז אויף וויפל עס זיינען געווען איבערגעטריבן די טענות, אַז גאַרדין איז ניט אַריגינעל אין זיינע פּיעסן, און אַז „מירעלע אפרת“ איז געווען בסך הכל בלויז אַ באַארבעטונג פון שעקספירס „קעניג ליר“ אין אַ ווייבעריש קליידל.

זלמן זילבערצווייג

דאָס ווערטל „קײן נביא ווערט נישט אָנערקענט אין זײן אײגענער שטאָט“ איז מקוים געוואָרן בײ גאַרדינען. אויב אין דער היים, אין דער ײדישער וועלט, האָט מען אים נישט געהאַלטן פאַר קײן אַריגינעלן דראַמאַ-טורג, האָט אָבער די נישט-ײדישע וועלט אָנערקענט דעם מחבר פון „מירעלע אפרת“ ווי אַ גרויסן טאַלאַנטירטן אַריגינעלן דראַמאַטורג.

קאפיטל איין און צוואנציק

יעקב גארדין האָט אַרויסגעבראַכט לעאַן קאַברין אַלס דראַמאַטורג

די געזעלשאַפט „פרייע יידישע פּאַלקסבינע“ זוכט אַ פּיעסע — קאַברין שרייבט אָן זיין ערשטע פּיעסע „מינאַ“ — יעקב גארדין האַלט, אַז מען דאַרף זי איבעראַרבעטן — דאָס פּאַלק שטימט, אַז מען זאַל שפּילן די פּיעסע — גארדין און קאַברין שרייבן די פּיעסע צוזאַמען — דער סקאַנדאַל אין טעאַטער — קאַברין גיט צו יאָרן שפּעטער, אַז גארדין איז געווען גערעכט.

מיר האָבן שוין פּריער געזען ווי יעקב גארדין האָט אַרויסגעבראַכט אויף דער אויבערפּלאַך אַ גאַנצע ריי יידישע שווישפּילער און שווישפּילערינס, מיר האָבן געזען ווי ער האָט דעם יידישן שווישפּילער בכלל געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך אויסצולעבן קינסטלעריש, ווי ער האָט אַריינגעגאַסן ניי פּריש בלוט אין דעם אָפּגעשטאַנענעם יידישן טעאַטער, אָבער איצט קומען מיר צו אַ קאַפיטל אין גארדינס לעבן, וואָס איז אין גאַנצן אַנדערש. עס איז די געשיכטע ווי אַזוי גארדין האָט געבראַכט דערצו, אַז לעאַן קאַבריןס ערשטע פּיעסע „מינאַ“ זאַל געשפּילט ווערן.

אין דער געשיכטע פון יידישן דראַמאַטישן טעאַטער פאַרנעמט קאַברין דאָס נאַענטסטע פּלאַץ נעבן גארדינען, וועט דעריבער זיכער זיין אינטער־רעסאַנט צו באַקענען די לעזער מיט אַ בלעטל געשיכטע, וואָס האָט געשפּילט אַ גאָר וויכטיקע ראַלע אין דער דראַמאַטורגישער אַנטוויקלונג פון לעאַן קאַברין. אין דאָזיקן בלעטל האָט געשפּילט די הויפּטראַל יעקב גארדין, און געשפּילט האָט ער די ראַל פון אַ מדריך, אַ רבי פון לעאַן קאַברין.

זלמן זילבערצווייג

קאברין איז דאמאלט נאך געווען אן אַנפאַנגער, אומבאַקאַנט, פרעמד דעם יידישן טעאַטער. גאַרדין אָבער איז שוין געווען שטאַרק פּאַפּולער. ווי גאַרין, דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער, דערציילט, איז גאַרדינס האַנאַראַר פאַר פּיעסן זייער געשטיגן און דאָס באַווייזט אַמבעסטן ווי פּאַפּולער גאַרדין איז שוין דאַמאַלט געווען ווען ער האָט זיך „פאַרטשעפּעט“ מיטן אומבאַקאַנטן דראַמאַטורג לעאַן קאַברין. מיט עטלעכע יאָר פּריער האָט גאַרדין באַקומען אין גאַנצן הונדערט דאַלאַר פאַר אַ פּיעסע, אָבער נאָך זיין פּיעסע „מירעלע אפרת“, איז זיין האַנאַראַר גאַר שטאַרק געשטיגן. ווען קעסלער האָט דערנאָך באַשטעלט דריי פּיעסן פאַר אַ סעזאָן ביי גאַר-דינען, האָט ער אים שוין באַצאַלט 800 דאַלאַר.

גאַרדין האָט, ווייזט אויס, זיך געגרייט עפּעס צו אַ גרויסער פּיעסע, אָבער אין צווישן האָט ער געדאַרפּט עפּעס צושטעלן, און ער האָט אַנגע-שריבן די פּיעסע „שלמה חכם“. דער סוזשעט איז אויך גענומען געוואָרן ערגעץ וואו און וועגן דעם גייט אָן אַ מיינונגס-פאַרשידנהייט. יעקב פּ. אַדלער, וועלכער האָט געשפּילט די פּיעסע, האָלט, אַז זי איז אַ באַאַרבע-טונג פון „זשעני און שיקזאַל“ פון בראַכפּאַגעל. אַ געוויסער ראובן פּערל-מוטער,⁸³ וועלכער האָט אין 1908 אַרויסגעגעבן אַן אילוסטרירטן חודש-זשורנאַל „דיא טהעאַטער וועלט“, אין וועלכער גאַרדין האָט מיטגעאַרבעט, און וועלכער איז בכלל געווען זייער נאָנט מיט גאַרדינען, האָט מיר געזאָגט, אַז גאַרדין האָט די פּיעסע באַאַרבעט פון אַ דייטשער פּיעסע „סאַלאַמאַן קאַהוט“.

אין דער זעלבער צייט האָט גאַרדין אויך אָפּגעדרוקט אין דעם זשורנאַל „די פּרייע געזעלשאַפּט“ אַ סעריע אַרטיקלען אונטער נאָמען „די גרויסע וועלט-דראַמע“. אין דער דאָזיקער סעריע האָט גאַרדין איבערגעגעבן די געשיכטע פון די גרעסטע וועלט-פּיעסן. אַט די סעריע האָט שפּעטער אב. קאהאַן אויסגענוצט אין זיין קאַמף קעגן גאַרדינען און אַנגעוויזן, אַז פאַקטיש האָט גאַרדין די סעריע איבערזעצט, אָבער געשטרעבט האָט ער מיט דער סעריע צו באַווייזן וואָס פאַרע גרויסער קעגער און בקי ער איז איבערצושרעקן מיט זיין וויסן די נאַאיווע לעזער, וועלכע זאָלן באַקומען פאַר אים דעם גרויסן דרך ארץ, אַז ער איז אַ יודע הכל. מיר וועלן דעם

די וועלט פון יעקב גארדין

ענין באַרירן שפּעטער ווען מיר וועלן באַשרייבן דעם קאַמף צווישן יעקב גאַרדין און אב. קאהאַן.

דאָ ווילן מיר שרייבן וועגן דעם סכסוך, וואָס איז פאַרגעקומען צווישן גאַרדין און לעאַן קאַברין צוליב זיין פּיעסע „מינאַ“. מיר וועלן קודם כל ציטירן אַ נייטראַלע פּערזאָן, דעם פּריער־שוין דערמאַנטן ב. גאַרין, וועלכער שרייבט וועגן דעם:

„אויב יעקב גאַרדין האָט צו „מינאַ“ צוגעלייגט אַ האַנט, איז אָבער זיין אַרבעט ניט געווען אַזאַ, וואָס זאָל אים באַרעכטיקן צו אַ פּרעטענזיע פון כלו שלי (אַלץ איז מיינס). ער האָט קאַבריןען אַנגעוויזן וואָס צו פאַר־בעסערן, וואָס צו פאַרפּיינערן אין דעם שטיק און האָט אַליין צוגעשריבן דעם פּערטן אַקט. און דער פאַקט, אַז גאַרדין האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט צו אַנטפּלעקן פאַר אַן אַנפאַנגער די סודות פון דראַמען־שרייבעריי און האָט געהאַלפּן אים צו שטעלן זיין שטיק אויף דער בינע, ווייזט בשום אופן ניט, אַז ער זאָל וועלן פאַרנעמען אַ טייל פון אַ פּרעמדן פאַרפאַסער. מען דאַרף דעריבער פאַרשטיין, אַז דאָס האָט דער טעאַטער ניט געוואָלט האָבן אויף דעם אָפּיש און פּראַגראַם דעם נאַמען פון אַן אַנפאַנגער. דער אַקטיאָר האָט קיין צוטרוי ניט געהאַט צו אַ נייעם שרייבער, הגם דער נאַמען קאַברין איז שוין געווען באַקאַנט די לעזער פון דער בעסערער ליטעראַטור אין אַמעריקע“.

וואָס איז באַמת פאַרגעקומען מיט דער פּיעסע „מינאַ“ און אין וואָס איז באַשטאַנען דער סכסוך צווישן גאַרדין און קאַברין?
קאַברין האָט וועגן דער געשיכטע אַנגעשריבן עטלעכע גרעסערע קאַפיטלעך אין זיינע מעמואַרן. מיר וועלן די געשיכטע פּרובירן איבערגעבן בקצור.

אין יענער צייט האָט אויף דער יידישער גאַס אין ניו יאָרק עקזיסטירט אַ גרופּע „פּרייע יידישע פּאַלקסבינע“, וואָס האָט זיך געשטעלט די אויפ־גאַבע אָפּצוהיטן די ריינקייט פון דער יידישער בינע. צווישן די מיטגלידער זיינען אַפילו, ווי מערקווירדיק עס זאָל ניט קלינגען, געווען עטלעכע אמתע רוסן, גויים. האָט אַט די געזעלשאַפט אַמאָל אָפּגעהאַלטן אַ מיטינג וועגן שפּילן אין איינעם פון די דאַמאָלטיקע יידישע טעאַטערס גאַרדינס

איבערזעצונג פון איבסענס „פאלקס-פיינד“. אבער איינער פון די מיט-גלידער האט פאָרגעלייגט, אַז אַנטשאַט אַן איבערזעצונג, אַפילו פון דעם גאון פון די דראַמאַטורגן, איבסען, זאָל מען בעסער שפילן אַן אַריגינעלע יידישע ליטעראַרישע פּיעסע. יעקב גאַרדין, וועלכער איז געווען אַ מיטגליד אין דער געזעלשאַפט, האָט אונטערשטיצט דעם פאַרשלאַג. מ'האַט אַרויס-געלאָזט אין די יידישע צייטונגען אַ רוף, אַז יידישע שרייבער זאָלן צושיקן פּיעסן און מ'האַט באַשטימט אַ קאָמיטעט, וואָס זאָל לייצען די פּיעסן, וועלכע האָבן געדאַרפט צוגעשיקט ווערן אַנאַנים, אַן די נעמען פון די שרייבער, ווי עס פירט זיך אין קאַנקורסן. אין דעם קאָמיטעט זיינען, צווישן אַנדערע, געווען גאַרדין, קאַברין, ענטיין, ד"ר קאַספּע, האַרקאַווי, און אַ געוויסער בודין. קאַברין האָט דאַמאַלט געהאַט אַנגעשריבן זיין ערשטע פּיעסע „מינאַ“, און האָט זי פריער געהאַט פאַרגעלייענט פאַר ענטינען, וועמען די פּיעסע איז געפּעלן, און ער האָט זי דערנאָך געלייענט פאַר ד"ר קאַספּע, וועמען זי איז אויך געפּעלן, און זיי האָבן געראַטן דעם מחבר, אַז ער זאָל זי אַריינשיקן צו אַ דריטן מיטגליד פון דעם קאַנקורס-קאָמיטעט, האַרקאַווי. קאַברין האָט אַבער געטענהט, אַז ער קאָן דאָס ניט טאָן, וואַרעם ווי קאָן ער, ווי אַ מיטגליד פון קאַנקורס-קאָמיטעט, זיך באַטייליקן אין אַן אַפּשטימונג וואו ער איז אַ נוגע בדבר, ווען עס אַנדלעט זיך וועגן זיין פּיעסע. האָבן די צוויי באַגייסטערטע מבינים געזאָגט, אַז ער זאָל זיך ניט מאַכן וויסן, נאָר זיך ניט באַטייליקן אין דער אַפּשטימונג.

עס זיינען אַנגעקומען אַ סך פּיעסן, אַבער היות ווי דער קאָמיטעט האָט ניט געפונען קיין גוטע פּיעסע, האָט גאַרדין פאַרלאָרן דאָס געדולד און דערקלערט, אַז „עס איז אַ שאַד די צייט“ און אויפּגעהערט צו קומען צו די מיטינגען פון קאָמיטעט, אַבער דער קאָמיטעט איז ניט מיד געוואָרן און ווייטער געלייענט. ביז מיט אַ מאָל האָט ענטיין אַרויסגעשלעפט קאַבריןס פּיעסע, און זי האָט אויסגענומען אויך ביי די אַנדערע מיטגלידער פון קאָמיטעט, וועלכע האָבן ניט געוואוסט, אַז קאַברין האָט זי אַנגעשריבן. ביי דער נאַענטסטער זיצונג, צו וועלכער גאַרדין איז אויך געקומען, האָט ענטיין אין נאָמען פון קאָמיטעט דערקלערט, אַז זיי האָבן ענדלעך געפונען אַ פּאַסיקע פּיעסע צום שפילן. גאַרדין איז דאַמאַלט געווען אין די בעסטע

די וועלט פון יעקב גארדין

באציאונגען מיט קאבריען און אפילו געשריבן א פארווארט צו זיין בוך „יאנקל בוילע“, האט ער געפרעגט קאבריען צי ער קען די פיעסע, האט קאברין געענטפערט, אז יא, אבער ניט געזאגט קיין מבינות וועגן איר. האט גארדין פארגעלייגט, אז ביי דער קומענדיקער זיצונג זאל מען נאך אמאל לייענען די פיעסע, און ווען ער האט זי געהערט, האט ער דערקלערט, אז זי געפעלט אים, נאר זי האט חסרונות פאר דער בינע. זי איז ניט גענוג סצעניש און איז געשריבן אין א ליטווישן יידיש. בודין, ד״ר קאספע און ענטין האבן גענומען פארטיידיקן די פיעסע, און בודין האט אין זיין ענטפער באליידיקט גארדינען. האט גארדין אים צוריקגעענטפערט אויף זיין שארפן אופן, האט ווידער בודין צוריקגעענטפערט נאך שארפער. אין פארלויף פון דער ווייטערדיקער דיסקוסיע איז אויפגעשוואומען די פראגע צי דער טעאטער-עולם וועט בכלל אויפנעמען א נייע פיעסע, און די „פרייע פאלקסבינע“ קאן זיך ניט דערלויבן, אז באלד איר ערשטע פיעסע זאל דורכפאלן. האט איינער געמאכט א פארשלאג, אז מען זאל מאכן אן עפנטלעכע פארזאמלונג, פארלייענען די פיעסע און אפשטימען צי מען זאל זי שפילן אדער ניט. איז ווידער געווארן א טומל, אז אויב מען זאל זיך רעכענען מיטן געשמאק פון עולם, דארף מען שטעלן א פיעסע פון לאטיינער אדער פראפעסאר הורוויץ. קאברין אליין, וועלכער האט אנגע- הויבן צו באקומען צוטרוי צו זיין פיעסע, האט גענומען שטיצן, אז מען זאל זי יא לייענען עפנטלעך, און דער פארשלאג איז אנגענומען געווארן.

נאכן מיטינג זיינען אלע אריין אין א קאפע-הויז אויף קאנעל סטריט און גארדין האט זיך אויסגעדריקט פאר קאבריען, אז עס איז א גוטע און אינטערעסאנטע פיעסע, אינטערעסאנט געשילדערט און ניי, אין גאנצן א נייער סוזשעט, און האט געפרעגט ווער, לויט זיין מיינונג, האט זי געשריבן. קאברין איז געווען זייער פארלעגן, אבער האט געשוויגן, נאר ערשט ווען גארדין האט געפרובט זאגן, אז זי איז געשריבן געווארן אונטערן איינפלוס פון איבסענען, בעת קאברין האט נאך דאמאלט גארניט געהאט געלייענט איבסענען, האט קאברין זיך איינגעשטעלט ניט מסכים צו זיין מיט אים.

פארן ארויסגיין פון קאפע-הויז האט קאברין געפרעגט גארדינען צי ער גלייבט, אז די פיעסע קאן האבן דערפאלג, האט גארדין געענטפערט,

אז ניט אין דער פארם ווי זי איז איצט מיט דער ליטווישער שפראך און אז מען מוז זי איבערארבעטן, אז זי זאל זיין מער סצעניש.

די ערשטע נאכט ראש השנה האט מען אין אַ האָל אויף גרענד סטריט, וואָס האָט געהערט צו דער דאַמאַלטיקער יידישער סאַציאַליסטישער פּאַרטיי „וואַיס אָו לעיבאַר“, פאַרגעלייענט די פּיעסע. געלייענט האָט זי יואל ענטזין. דער זאַל איז געווען איבערגעפּאַקט. גאַרדין איז אויך געווען און דער עולם האָט געקוקט אויף אים מיט דרך ארץ. ער אַליין האָט זיך אויף קיינעם ניט אומגעקוקט, קיינעם פון עולם ניט באַגריסט. שטאַלץ און אַנגעשפּאַרט אויף זיין שטעקן, איז ער געגאַנגען אין דער ריכטונג צו דער פּלאַטפּאָרם, מיט דער שיינער פּעך־שוואַרצער באַרד אויסגעלייגט אויף זיין ברייטער ברוסט, ווי אַ צעשפּרייטער פּעכער, און מיט זיינע גרויסע, ביסטרע אויגן געקוקט פאַר זיך כמעט בייז. מ'האַט אים אַנגעוויזן אויף אַ פּלאַץ אין דער ערשטער ריי, וואו ער האָט זיך געזעצט.

ענטזין האָט דערקלערט דעם עולם, אז זיי וועלן דאַרפן שטימען. דער עולם האָט זיך צוגעהערט זייער פאַראינטערעסירט, אָבער נאָכן ערשטן אַקט האָט זיך גאַרדין אויפּגעהויבן און ווי דעמאָנסטראַטיוו אַרויס פון זאַל. דאָס האָט געמאַכט דעם איינדרוק ווי ער וואַלט געוואַלט באַאיינפּלוסן די אַפּשטימונג. די פּיעסע האָט אָבער זייער אויסגענומען און עס איז באַשלאָסן געוואָרן זי צו שפּילן. ערשט דאַמאַלט האָט קאַברין דערלויבט אַז מען זאַל זאָגן, אַז ער איז דער מחבר. אויפן קומענדיקן מיטינג איז פאַרגעקומען אַ געשפּרעך צווישן קאַברין און גאַרדין, און גאַרדין האָט דערקלערט, אַז ער איז אַוועק פון דער פאַרלעזונג, ווייל עס איז אים ניט געפּעלן ענטינס לייענען און אַז ער האַלט זיך ווייטער ביי זיינס, אַז מען מוז די פּיעסע אין גאַנצן איבעראַרבעטן און ערשט דאַמאַלט קאָן מען זי שפּילן. די פּראַגע איז ווידער אויפּגענומען געוואָרן ביי אַ מיטינג. עס האָט זיך געהערט קריטיק קעגן גאַרדינען, און ווען אַ פּרוי, אַ מיטגליד, האָט אויסגערופן צו גאַרדינען, אַז ער האַנדלט ניט ריכטיק, האָט ער זי אַנגע־קוקט אויפּגערעגט און דערנאָך איר געזאָגט: „מאַדאַם, ווען איר וואַלט ניט געווען קיין יידענע, וואַלט איך אייך פאַר אַט די ווערטער געוויזן ווי איך האַנדל. אָבער יעקב גאַרדין האַנדלט ניט מיט יידענעס“. און באַלד

די וועלט פון יעקב גארדין

דערנאך האָט זיך גארדין אַ ווענד געטאָן צום פּאַרויצער און אויסגערוּפֿן: „איך טרעט אַרויס פֿון פּאַראַיין“. עטלעכע מיטגלידער זיינען באַלד צוגע- שטאַנען צו גאַרדינען און זיינען אויך אַרויס פֿון דער אַרגאַניזאַציע.

ענטפֿן האָט אַרומגעפֿעלט מיט דער פּיעסע אין די דאַמאַליקע ייִדישע טעאַטערס, אַבער אַלע האָבן זי צוריקגעוויזן, ווייל די הויפּטראַל איז געווען פֿאַר אַ פֿרוי, און די מענער־סטאַרס פֿון די טעאַטערס האָבן געזוכט אַ הויפּטראַל פֿאַר זיך. אַ האַלב יאָר נאָך גאַרדינס אַרויסטריט פֿון דער „פֿרייע פּאַלקס בינע“, איז די אַרגאַניזאַציע זיך צעפּאַלן, ווייל אָן גאַרדינען האָט זי ניט געקאַנט עקזיסטירן.

ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, אויף אַ ניי יאָר באל פֿון די רוסישע סאַציאַל- דעמאָקראַטן, האָבן צוויי רוסיש־ייִדישע אינטעליגענטן דערפֿירט ווידער צו אַ שלום צווישן גאַרדין און קאַברין, און עטלעכע טעג שפּעטער האָט קאַברין באַקומען אַ קאַרטל פֿון גאַרדינען, אַז ער וויל אים זען. גאַרדין איז דאַמאַלט געווען אַ גרויסער אביון און ער האָט פּאַרגעלייגט, אַז זיי זאָלן ביידע באַאַרבעטן די פּיעסע „מינאַ“ פֿאַר דער בינע. דער קאַנטראַקט האָט געזאָגט, אַז די פּיעסע זאָל באַאַרבעט ווערן לויט די אַנווייזונגען פֿון גאַרדין, ביידע דאַרפֿן אַנגעגעבן ווערן אַלס די מחברים און דער האַנאַראַר זאָל צעטיילט ווערן גלייך אויף גלייך.

גאַרדין האָט אויסגעאַרבעט אַ סצענאַריאַ און דערנאָך האָט קאַברין געשילדערט די מענטשן און זייער האַנדלונג לויט אַט דער סצענאַריאַ. יעדער אַקט איז געשריבן געוואָרן אין אַ באַזונדער העפט. נאָכן דריטן אַקט, האָט גאַרדין געגעבן קאַברין די סצענאַריאַ פֿון פּערטן אַקט, וועלכער איז אַבער קאַבריןען ניט געפּעלן, האָט גאַרדין באַשלאָסן אַליין אַנצושרייבן דעם פּערטן אַקט. די פּיעסע איז פּאַרקויפּט געוואָרן צו אַדלערן און זער האַנאַראַר איז באַשטאַנען פֿון 150 דאָלאַר פֿון וועלכע אַ העלפט האָט מען באַלד געגעבן גאַרדינען, אַבער גאַרדין האָט די גאַנצע 75 דאָלאַר געגעבן צו קאַבריןען מיטן מאַטיוו, אַז קאַברין דאַרף עס נאָך נייטיקער ווי גאַרדין. ענדלעך איז געקומען צו דער אויפֿפירונג, אַבער אַנשטאַט די פּיעסע זאָל אַנאַנסירט ווערן „פֿון גאַרדין און קאַברין“, איז זי אַנאַנסירט געוואָרן „פּאַרפּאַסט פֿון יעקב גאַרדין, איניציאַטיווע פֿון לעאַן קאַברין“. פּאַרשטייט

זיך, אז עס האבן גיט געפעלט קיין רכילות-טרייבער, וואָס האָבן שוין צע-
פּויקט גאַנצע מעשות איבער דער שטאַט, איז ווען קאַברין האָט אָנגעפּרעגט
גאַרדינען „היתכן?“, האָט ער אים צוריקגעענטפּערט, אַז „היות ווי קאַברין
גיט אַרום איבער דער שטאַט און גוואַלדעוועט, אַז ער האָט אים איבער-
געפּירט זיין מוסטערהאַפּט ווערק, נעמט ער, גאַרדין, די גאַנצע פּאַראַנט-
וואַרטלעכקייט פון ווערק אויף זיך“. קאַברין איז דאַמאַלט נאָך געווען יונג
און היציק, האָט ער געענטפּערט גאַרדינען מיט אַ שאַרפּן בריוו, האָט עס
נאָך מער אויפּגערעגט גאַרדינען. ביי דער פּרעמיערע האָט זיך קאַברין
געזעצט מיט זיינע פּריינט אין אַ לאַזשע אויף איין זייט און גאַרדין מיט
זיינע פּריינט אויף אַן אַנדערע זייט. קאַברין האָט געזען פון דער בינע
אומבאַקאַנטע מענטשן, וועלכע האָבן גערעדט באַקאַנטע רייד. ער איז אַבער
געוואָרן פּאַרכאַפּט, אַזוי ווי דער גאַנצער עולם, פון דער פּיעסע און האָט
אַפּלאַדירט ווי עס וואַלט געווען אַ פּרעמדע פּיעסע. נאָכן ערשטן אַקט איז
גאַרדין אַרויס פּאַרן פּאַרהאַנג און זיך פּאַרנייגט, איז געוואָרן אַ געשריי
„קאַברין“. קאַברין איז געוואָרן צעטומלט, האָט זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקל,
אַבער די געשריינען „קאַברין“ האָבן גיט אויפּגעהערט ביז אַדלער האָט
אָנגעהויבן פּאַרלאַנגען, אַז קאַברין זאָל אַרויפּגיין אויף דער בינע. קאַברין
באַהאַלט זיך נאָך אַלץ. אין טעאַטער ווערט אַ סקאַנדאַל און קאַברין ווערט
ענדלעך אַרויפּגעבראַכט אויף דער בינע. אַט די געשריינען און אַט דאָס
דערשיינען פון ביידע מחברים, יעדער אויף אַן אַנדערע זייט פון דער
בינע, האָט זיך איבערחזרט נאָך יעדן אַקט.

דער אַפּיש איז געבליבן דער זעלבער, אַבער פּאַרן עולם איז קאַברין
געבליבן דער זעלבער מחבר וואָס גאַרדין.

קאַברין, וועלכער דערציילט די דאָזיקע געשיכטע זייער אויספּירלעך,
פּאַרענדיקט, אַז ער גלויבט, אַז גאַרדין האָט לכתחילה גאַרניט געטראַכט
אַרויסצוגעבן זיין מינאַ אַלס גאַרדין-פּיעסע, ווייל וואַלט ער דאָס געוואַלט,
וואַלט ער זיך גיט אַפּגעשראַקן און וואַלט עס דערקלערט פּאַרן עולם ווען
מען האָט ביידע אַרויסגערופּן. קאַברין גיט אויך צו, אַז שפּעטער האָט ער
אַליין איינגעזען, אַז זיין טעקסט איז גיט געווען גענוג סצעניש.

הקיצור, לעאַן קאַברין, דער שפּעטער גענוג באַרימטער דראַמאַטורג,
גיט צו, אַז ער האָט צו פּאַרדאַנקען זיין אָנהייב דראַמאַטורגיע יעקב גאַרדינען.

קאפיטל צוויי און צוואנציק

גארדין הייבט אָן און באַריס טאַמאַשעווסקי ענדיקט „דודל משורר“

פעטערבורגער יידישע אינטעליגענץ ווערט אויפגעשטורעמט פון „מירעלע אפרת“ — י. ל. פרצס מיינונג וועגן גארדינען — קאברין האָט מער דערפאלג ווי גארדין — די טראַגעדיע פון ניסי בעלזערס זון — ווי אזוי די פיעסע איז פאַרפאַסט געוואָרן.

ווען מען זאָל וועלן איבערגעבן גענוי דעם איינדרוק, וואָס יעקב גארדין האָט אַרויסגערוּפּן מיט זיין פיעסע „מירעלע אפרת“, און די שווישפילער מיט זייער שפילן, וואָלט מען פשוט געדאַרפט איבערדרוקן די צענדליקער אַרטיקלען, וואָס די פּרעסע האָט געווידמעט דער דאָזיקער פיעסע. גענוג צו זאָגן אַז י. ל. פּרץ, וועלכער איז געווען אַ גוואַלדיקער מפונק און איז ניט געווען גארדינס קיין חסיד, האָט צוגעגעבן, אַז „מירעלע אפרת“ שטייט אויפן מיטל־וועג פון שונד און ליטעראַטור. משה קאַטץ האָט געדרוקט אין „פאַרווערטס“ 6 אַרטיקלען וועגן דער פיעסע און אב. קאַהאַן צוויי אַרטיקלען. לען. מאַריס ווינטשעווסקי האָט שפּעטער (אין 1901), ווען מ'האַט געדרוקט די פיעסע, געשריבן צו איר אַ פּראָלאָג און געדרוקט אין „פאַרווערטס“ עטלעכע אַרטיקלען, אין וועלכע ער האָט די פיעסע דערקלערט פאַר „יעקב גארדינס מייסטער־ווערק“, כאָטש דער מחבר אַליין האָט ניט געהאַט אַזאַ מיינונג, אָבער ווינטשעווסקי איז זיכער, אַז ביי „אַן אַלגעמיינער אַפּשטימונג, וואָלט זיין מיינונג געקראַגן די מערהייט שטימען“.

ווען די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן, מיט אסתר רחל קאַמינסקאַ, אין דער אַמאָליקער צאַרישער הויפטשטאָט פעטערבורג דורך דער „ליטע־אַרישער טרופע“, ווי קאַמינסקיס טרופע האָט זיך גערופּן, מיט אסתר

רחל קאמינסקא אין דער טיטל-ראל, האט די פיעסע אַרויסגערוּפן ממש אַ שטורעם. די יידישע אינטעליגענץ, די יידישע געלט-אַריסטאָקראַטיע, וואָס האָט אויסגעמידן אַלץ וואָס האָט געהאַט צו טאָן מיטן יידישן פּאַלקס-לעבן, איז געקומען אין טעאַטער און זיך געשמאַלצן פאַר נחת. איז דעריי-בער ניט קיין וואונדער, וואָס אַזאַ טעאַטראַל ווי נח פּרילוצקי דריקט זיך אויס: „מירעלע אפרת“ — דאָס איז דער טיפּער ליטעראַרישער טיפּ אין וועלכן דער קינסטלער, דער פּראַכטפולער קענער פון יידישן לעבנסשטיי-גער, האָט פאַרקערפּערט די „בריינדעלע קאַזאַק“. אַ פּערל פון קונסט איז דאָס, ווייל פון זעלטן ריינע, איידעלע, גייטיקע, אַריסטאָקראַטישע ליניעס איז זי אויסגעוועבט. נאָר זייער אַלטע פעלקער קאַנען אַרויסגעבן אַזעלכע שיינע, טיף-מענטשלעכע גייטער. ...נאַציאָנאַל-יידיש נאָכן גייסט איז מירעלע אפרת נאָך די אויסערלעכע אַקסעסוואַרן פון איר לעבן און טעטיקייט אַ כאַראַקטעריסטישע פאַרשטייערין פון איין באַשטימטער עפּאָכע אין אונזער לעבנסשטייגער. זי פאַרקערפּערט די שענסטע שטריכן — פון דער אַלטער פאַרמאַציע פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד, פון דער פאַרמאַציע, וואָס איז שוין כמעט אינגאַנצן אָפּגעשטאַרבן און גוססט נאָך ערגעץ אין זי פאַרוואַרפּענע ווינקעלעך אויף דער פּראָווינץ.

און זאָל עס פאַרצייכנט ווערן, אַז גאַרדין, וועלכער איז געווען אַ שנעלער שרייבער און האָט געקאַנט „אַנשרייבן“ אַ פיעסע אין משך פון עטלעכע טעג, האָט „מירעלע אפרת“ אָנגעשריבן אין פאַרלויף פון אַ גאַנץ יאָר צייט.

דער האַנאַראַר, וואָס גאַרדין האָט באַקומען פאַר „מירעלע אפרת“ האָט אָבער אַלץ ניט דערגרייכט אַזאַ סומע, אַז ער זאָל קאַנען זיצן מיט פאַרלייגטע הענט און ניט אַרויסברענגען קיין אַנדערע פיעסן, וואָס זאָלן אים געבן אַ מעגלעכקייט פון אַ נייער הכנסה, און אַזוי האָט גאַרדין דאָמאָלט איבערזעצט מירבאָס פיעסע „די פאַלשע פאַסטוכער“, וואָס איז באַלד געשפּילט געוואָרן און שפּעטער געדרוקט און געשפּילט געוואָרן אין אייראָפּע אין אַן אַנדערער איבערזעצונג, אונטערן נאָמען „זשאַן און מאַדעלענאַ“, איינע פון די געציילטע רעוואָלוציאָנערע פיעסן, וואָס איז געשפּילט געוואָרן אויף דער יידישער בינע און געצויגן די ברייטע מאַסן

די וועלט פון יעקב גארדין

און אין דער זעלבער צייט אפט געקומען אין צוזאמענשטויס מיט דער רוסישער פאליציי, וואס האט דערפילט אין דער פיעסע, כאטש זי האט געהאנדלט אין פראנקרייך, „רעוואלוציע“, און זי גאנץ אפט פארווערט צו שפילן. אין דער זעלבער צייט האט גארדין אויך פארפאסט א פיעסע „די יידישע געטא“, וועלכע ער האט באארבעט לויט זאנגווילס „קינדער פון דער געטא“.

מיט אט דער פיעסע איז פארבונדן א גאנצע געשיכטע, וואס ווערט דערציילט פון בעסי טאמאשעווסקי. דוד קעסלער האט דאמאלט געשפילט אין „טאליאטעאטער א פיעסע „די איסט סייד געטא“, וואס לעאן קאברין האט פאר אים געשריבן. דער נאמען „געטא“ איז דאמאלט געווען זייער פאפולער, און אויב א טעאטער האט געוואלט האבן דערפאלג, האט מען זיך געדארפט אנכאפן אן פאפולאריטעט, האט טאמאשעווסקי באשלאסן, אז ער דארף אויך שטעלן א פיעסע, וואס זאל האבן צו טאן מיט „געטא“, ניט לאנג געטראכט, האט ער באשטעלט ביי גארדינען א געטא-פיעסע און עס האט גענומען בלויז צוויי מעת-לעת ווי גארדין האט צוגעשטעלט אזא פיעסע. די טרופע האט זיך געאייילט צו שטעלן די פיעסע. אזוי ווי גארדין האט פארטיק געהאט אן אקט, האט מען געמאכט פראבן אויף דעם אקט ביז ער האט פארענדיקט די פיעסע און די טרופע האט זי „איינ-שטודירט“. דער רעזולטאט איז געווען, אז קאבריןס „איסט סייד געטא“ איז געווען א גוואלדיקער דערפאלג און גארדינס געטא-פיעסע איז דורכגעפאלן „מיט פויקן און טרומפייטן“. האט טאמאשעווסקי באלד געקויפט ביי קאבריןען נאך א פיעסע „דער פארלירענער גן-עדן“ און אויך די פיעסע האט געהאט אזא סוקסעס, אז עס איז געווארן א סענסאציע און אין דער יידישער טעאטער-וועלט האט מען אנגעהויבן מורמלען, אז קאברין וואקסט א קאנקורענט צו גארדינען. קיין ברוגו אבער מיט גארדינען האט טאמאשעווסקי ניט געפירט און ער האט באלד געשטעלט גארדינס פיעסע „דודל משורר, אדער, דאס איבערגעריסענע ליד“.

ווי עס האט פריער און אויך שפעטער אפט געטראפן מיט גארדינען, האט ער ניט פארפאסט פיעסן אויף טעמעס וואס האבן אים אינטריגירט, ווי עס טוען ריכטיקע דראמאטורגן, נאר ער האט אקצעפטרט טעמעס, וואס

זלמן זילבערצווייג

אנדערע האָבן אים געגעבן און זיי בלויז באַקליידט אין אַ דראַמאַטישער פאַרם און צוגעווירצט דעם אינהאַלט לויט זיין געשמאַק.

אַזוינס האָט אויך פאַסירט מיט דער מוזיקאַלישער פּיעסע „דודל משורר“, וואָס איז געווען באַזירט אויף דער לעבנסגעשיכטע פון וועלט־באַרימטן חזן ניסי בעלזער.

בעסי טאַמאַשעווסקי, וועלכע האָט זיך ניט מיטבאַטייליקט אין דער פּיעסע, אָבער איז געווען די דירעקטאָרשע פון דער אויפפירונג, דערציילט אין אירע דעראינערונגען, אַז „גאַרדין האָט די געשיכטעלע באַאַרבעט אַזוי גוט, טאַקע ווי נאָר גאַרדין האָט געקענט, און די פּיעסע האָט געהאַט אַ גרויסן סוקסעס“.

אזיספירלעך ווי אַזוי עס איז געקומען צו דער פּיעסע דערציילט באַריס טאַמאַשעווסקי. לויט אים קומט אויס, אַז אַ געוויסן נאַכמיטאַג איז גאַרדין געקומען צו אים אַהיים. טאַמאַשעווסקי האָט זיך זייער דערפרייט מיטן גאַסט און האָט אים אָפּגעגעבן אַ סך כבוד. פּריוואַט זיינען ביידע געווען גוט באַפריינדעט, כאַטש דער טעאַטער־עולם האָט געמיינט, אַז זיי זיינען ממש אויף מעסער־שטעך. די אורזאַך פאַרוואָס עס האָט געהערשט אַזאַ מיינונג, איז געווען דערפאַר, וואָס גאַרדין, וועלכער פלעגט האַלטן רעדעס אין קלובן און אין האַלס, פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט אַטאַקירן טאַמאַשעווסקי. ער האָט געזאָגט, אַז „טאַמאַשעווסקי מיט זיינע „אַלעק־סאַנדערלעך“, „פּידעלעך“ מאַכט אַ תל פון דער ליטעראַטור. האָט דאָס נאַטירלעך פאַרדראָסן דעם אַטאַקירטן און ער האָט חלילה אויך ניט געשוויגן גאַרדינען. ער איז אים קיין בעל חוב ניט געבליבן, און פלעגט פון דער בינע קיבעצן און שטעכן גאַרדינען מיט זיינע „קעניג לירעלעך“ און „די יידישע גלחמלעך“. אָבער נאָך די אַנגריפן פון איינעם אויפן אַנדערן, פלעגן זיי זיך פאַרט טרעפן אין צייטלינס רעסטאָראַן אויף קאַנאַל סטריט, נעבן דער באַוערי, וואו די יידישע שרייבער און אַקטיאָרן פלעגן זיך אין יענער צייט צונויפקומען (דאָס איז נאָך געווען העט־העט פאַר „קאַפע ראַיאַל“ עליו השלום), אַדער אין מאַרקיס קאַפע אויף גרענד סטריט, און פלעגן שעהן לאַנג פאַרברענגען אויפן פּריינטלעכסטן אופן אין שמועסן, גאַנץ אָפּט פלעגט טאַמאַשעווסקי, וועלכער האָט שוין דאַמאַלט

די וועלט פון יעקב גארדין

געהאט אן אייגענעם קערעדזש (קיין אויטאמאבילן זיינען נאך דאמאלט ניט געווען) אָפּפירן גאַרדינען אַ היים. דעריבער איז פאַר טאַמאַשעווסקיין ניט געווען עפעס אויסטערלישעס, אַז גאַרדין זאָל אים קומען באַזוכן. אָבער דאָס האַרץ האָט אים געזאַגט, אַז גאַרדין איז ניט געקומען צו אים גלאַט אויף אַ ווייט, נאָר מסתמא האָט ער געבראַכט צו אים אַ באַשטימטן פאַרשלאַג און ער איז שוין געווען נייגעריק צו הערן וואָס אַזעלכעס האָט געבראַכט גאַרדינען צו אים.

גאַרדין האָט ניט געלאָזט לאַנג וואַרטן און ער איז אַרויס מיט לשון, אַז אַזוי ווי ער וויל שיקן זיין זון אין קאַלעדזש און דאַרף איינצואַלן דריי הונדערט דאָלאַר און ער האָט ניט דאָס געלט, איז ער געקומען צו אים נאָך דער סומע און געקומען צו אים איז ער נאָכדעם ווי ער האָט זיך שוין פריער געווענדעט צו אַדלערן, קעסלערן און מרס. ליפּצין און אַלע דריי האָבן אים געזאַגט, אַז זיי האָבן ניט אַזאַ סומע.

טאַמאַשעווסקי, וועלכער איז אין די זאַכן אַ גרויסער ספּאָרט (נדיב) און נאָך מער ווי ער איז געווען בטבע, האָט ער זיך ליב געהאַט אין אַזעלכע פּאַלן אַרויסצושטעלן ווי אַ גרויסער ספּאָרט, האָט ניט גערעדט דאָס צווייטע וואָרט און אויסגעשריבן גאַרדינען אַ טשעק אויף דריי הונדערט דאָלאַר.

— איך וועל זיך אַוועקזעצן שרייבן פאַר אייך אַ פּיעסע — האָט גאַרדין געזאַגט נאָכדעם ווי ער האָט צוגענומען דעם טשעק — און איר וועט שפעטער די דריי הונדערט דאָלאַר אַראָפּרעכענען פון האַנאַראַר. — זייער פיין — האָט טאַמאַשעווסקי געענטפערט — איך וועל וואַרטן מיט אומגעדולד אויף אייער פּיעסע.

אָבער באלד האָט זיך גאַרדין געווענדעט צו טאַמאַשעווסקיין צי ער קאָן אים ניט געבן עפעס אַ סוזשעט, און טאַמאַשעווסקי האָט אים דער־צוילט די פּאַמיליע־טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין הויז פון באַרימטן חזן ניסי בעלזער מיט זיין זון אַלטערל.

אַלטערל איז געווען ניסי בעלזערס עלטסטער זון. צו 16 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיטן בעלזער רבינס טאַכטער, שפּרהלע, אַ יפת תואר. צו 15 יאָר איז שפּרהלע שוין געווען אַ מאַמע. אַלטערל פּלעגט בייטאָג לערנען

זלמן זילבערצווייג

אין בית המדרש צוזאמען מיט אנדערע יונגעלייט, אבער אין דער זעלבער צייט האָט ער געלערנט מוזיק. ער איז געווען אַ גרויסער מנגן און אַ פיינער פיאַניסט. אין אַ געוויסן טאָג איז אַלטערל אַנטלאָפן פון דער היים און אַוועק קיין פעטערבורג. דאָרט האָט דער באַרימטער ייִדיש־רוסישער פיאַניסט אַנטאָן רובינשטיין אַריינגענומען אַלטערן צו זיך אין הויז און אַליין מיט אים געלערנט מוזיק. צוויי יאָר שפעטער האָט אַלטערל שוין דיריגירט דעם אַרקעסטער פון דער פעטערבורגער אָפּערע. ער האָט זיך געגאָט מיט זיין פרוי און ביי דער צערעמאָניע פון גט איז ער פלוצלינג געשטאַרבן. אַן אנדערער זון פון ניסי בעלזער, יידעלע, האָט עמיגרירט קיין אַמעריקע, און האָט דאָ געשריבן מוזיק פאַרן ייִדישן טעאַטער, איז געווען אַ חזן און האָט יאָרן־לאַנג אַנגעפירט מיט אַ זומער־פּלאַץ אין די בערג. אָט פון דער סענסאַציאָנעלער פּאַסירונג האָט גאַרדין אַנגע־שריבן זיין פּיעסע „דודל משורר“. דער מחבר האָט געלייענט די פּיעסע פאַר טאַמאַשעווסקי, וועמען דער לעצטער אַקט איז ניט געפּעלן געוואָרן. גאַרדין האָט עטלעכע מאָל איבערגעשריבן דעם לעצטן אַקט, אָבער וויפּיל ער האָט אים איבערגעאַרבעט, איז עס אַלץ ניט אַרויסגעקומען ווי טאַמאַ־שעווסקי האָט געוואָלט, בין איין מאָל האָט זיך טאַמאַשעווסקי אַנגערופן צו גאַרדינען:

— אויב איר וועט זיך ניט פילן באַליידיקט, מר. גאַרדין, וועל איך אַנשרייבן דעם לעצטן אַקט. איך וועל איך געבן און איר וועט אים איבער־שרייבן אויף אייער ליטעראַרישער שפּראַך. און אויב איר וועט געפּינען פאַר בויטיק, קאָנט איר אויך עטלעכע סצענעס איבעראַרבעטן, אָבער נאָר אויף אַזאָ אופן וועלן מיר האָבן אַ גאַנצע פּיעסע.

גאַרדין האָט צוגעשטימט, און ווען טאַמאַשעווסקי האָט אים געבראַכט דעם לעצטן אַקט און ער האָט אים איבערגעלייענט, האָט גאַרדין געזאָגט: — איר ווייסט, טאַמאַשעווסקי, איר האָט אַנגעשריבן אַ גוטן לעצטן אַקט. איך האָב גאַרניט וואָס איבערצומאַכן.

און אַזוי איז גאַרדינס „דודל משורר“ מיט טאַמאַשעווסקיס לעצטן אַקט געשפּילט געוואָרן פון טאַמאַשעווסקי אין אַמעריקע און איבער גאַנץ אייראָפּע. גאַרדין פלעגט אָפט קומען אין טעאַטער זען טאַמאַשעווסקי

די וועלט פון יעקב גארדין

שפילן די ראל. טאמאשעווסקי האט, אין דער פיעסע, אונטער פארשטעלטע נעמען, פאקטיש גענוי איבערגעגעבן די אמתע טראגעדיע מיט אלטערל, ניסי בעלזערס זון. טאמאשעווסקי זאגט אליין אויף זיך עדות, אז ער האט דעם כאראקטער פון דער הויפט־ראל גוט ארויסגעבראכט, ווייל ער האט פערזענלעך גוט געקענט דעם העלד. דאס האט ער דאך, נאך ווי א יונג יינגל, צוויי און א האלב יאר פארבראכט ביי זיין פאטער אין הויז, צוזאמען מיט אים. די טראגעדיע מיט דעם באגאבטן יונגמאן איז געלעגן טיף אין טאמאשעווסקיס הארץ. זיינע דאמאלטיקע פאטריאטן האבן שטארק אנגע־קוואלן פון זיין נייער ראלע. זיי האבן געלאזט מאכן א בילד פון טאמאש־שוועסקין בלויז מיט יידישע אותיות, און אין דעם פארטרעט זיינען געווען אויסגערעכנט אלע פיעסן וועלכע ער האט ביז דאמאלט אויפגעפירט, און א געוויסן אונט, ווען ער האט געשפילט „דודל משורר“, האבן זיי אים געשאנקן דאס בילד.

אבער גארדין האט נאך אלץ געזוכט פרנסה און ער האט דאמאלט געדרוקט אין דער „פרייע געזעלשאפט“ א סעריע אַרטיקלען „די גרויסע וועלט־דראמע“, אין וועלכער ער האט געגעבן אן איבערזיכט איבער די קלאסיקער און די וועלט־בארימטע פיעסן. די סעריע איז געלייענט געווארן מיט א גוואלדיקן אינטערעס, ווייל זי האט געעפנט נייע וועלטן פאר די יידישע לעזער, אבער זי האט אויך שפעטער דערפירט צו דעם גרויסן סכסוך צווישן יעקב גארדין און אב. קאהאן.

קאפיטל דריי און צוואנציק

לעצטער אַקט פון גאַרדינס „שחיטה“ רופט אַרויס

אַ טומל

ערשטער פאל פון אַ מאַרד דורכגעפירט דורך אַ יידישע טאַכטער — דער אַקט פון דער שחיטה רופט אַרויס טענות קעגן גאַרדין — דוד פּינסקי באַשולדיקט אים, אַז ער האָט די פּיעסע גענומען פון רוסיש — גאַלדפּאַדען טענהט, אַז גאַרדין האָט מטמא געווען די יידישע בינע — גאַרדין שאַפט אַ פאַלקס־ווערטל — די יידישע אַקטעריסע, וואָס שעכט די פּיעסע.

דער זעלבער יעקב גאַרדין, וועלכער האָט געקאַנט פון דער האַנט אַוועק אַנשרייבן אַ פּיעסע, האָט אַבער אויך געקאַנט חדשים־לאַנג אַרבעטן אויף אַ פּיעסע. אַזוי האָט ביי אים גענומען 14 חדשים זינט ער האָט אַנגע־שריבן זיין „מירעלע אפרת“ ביז זיין צווייט באַרימט ווערק „די שחיטה“. און פונקט אַזוי ווי „מירעלע אפרת“ איז געווען דער שטויס־פונקט פאַר קעני ליפּצין און שפּעטער פאַר אַ גאַנצע ריי אַנדערע יידישע שוים־שפּילערינס צו דערגרייכן רום און פּאַפּולאַריטעט, אַזוי איז אויך געווען מיט דער „שחיטה“. אמת, אַז דאָרט זיינען פאַראַן אַ גאַנצע ריי וויכטיקע מענער־ראַלן, אַבער די הויפּט־אויפּמערקזאַמקייט ציט פאַרט אויף זיך די ראַל פון „אסתר־קע“, דאָס יונגע יידישע ווייבל, וואָס באַגייט דעם שחיטה־אַקט.

די טעמע האָט אַרויסגערופן ניט נאָר אַ גרויסן אינטערעס ווען מען האָט זי געזען אויף דער בינע, נאָר עס איז בכלל געווען אַ פּראַבלעם, וועלכן די יידישע געזעלשאַפט האָט ניט געקאַנט אַזוי לייכט צעקייען, און מער ווי איין שטיק האָט זיך געהערט, אַז גאַרדין איז באַגאַנגען אַ גרויסע עוולה קעגן דעם „יידישן נאָמען“, וואָס ער האָט אַנגעשריבן אַזאַ פּיעסע.

די וועלט פון יעקב גארדין

אויב מען האט שפעטער שלום אשן געמאכט שארפע פארווארפן פארוואס ער האט ארויסגעבראכט אין דער עפנטלעכקייט אזא טיפ ווי יאנקל שאפשאוויטש און ארויפגעפירט אויף דער בינע א יידיש שאנד-הויז, האט מען אבער ניט געקאנט לייקענען, אז אש האט אנגעשריבן א בילד פון דער ווירקלעכקייט. קיינער האט ניט געקאנט אפלייקענען, אז מיר האבן יידישע פרויען-הענדלער, יידן-אייגנטימער פון שאנד-הייזער. די פראגע איז נאר געווען, צי אלץ וואס מיר האבן אין יידישן לעבן, אויך די שווערע מיאוסע זייטן, מוזן אויפגעדעקט ווערן פאר דער דרויסקער וועלט. אבער אין פאל פון דער „שחיטה“, וואו א פרומע יידישע טאכטער שעכט איר מאן ווי מען שעכט א בהמה, איז ניט געווען קיין פאקט אין יידישן לעבן, און אויב עס האט אפשר וואו געטראפן, איז געווען א גרויסע פראגע צי מען דארף גראד אט דעם איינצעלנעם פאל ארויסברענגען עפנטלעך.

גארדין האט זיך אבער ניט אפגעשראקן פאר אט די טענות, ווייל אין דער ווירקלעכקייט האט ער אין דער פיעסע מער אקצענטירט די טרויעריקע לאגע פון דעם ארעמען יידישן מיידל, די שוידערלעכע עקאנאמישע בא-דינגונגען אין קליינעם יידישן שטעטל, וואס צווינגט ערלעכע יידישע טאטע-מאמע ממש צו „פארקויפן“ זייערע טעכטער צו עלטערע מענער, מיט וועלכע זיי מאכן זיי חתונה און בארויבן זייערע יונגע קינדער פון אמתער ליבע און פרייד אין לעבן. און ווי א געשיקטער דראמאטורג האט גארדין צוגעפירט די דראמע צו דעם עקסטרעמען עפעקט — צו מאַרד.

די געשיכטע פון דער „שחיטה“ איז פאלגנדיקע: אסתרקע, א יונג מיידל פון ארטיקן דיין זיסל קרוינעס, א ווייכער, דערשלאגענער תלמיד חכם, וואס איז עקאנאמיש אפהענגיק פון גביר אין שטעטל, בצלאל ראפאפארט, איז פארליבט אין דעם בחור שמואל יאסל, וועלכער לערנט זיך צו זיין א שוחט. אבער ווי ביי די פארליבטע יידישע קינדער אין יענער צייט, ווערט עס ניט ארויסגעזאגט דייטלעך, נאר מיט רמזים. מען קאן עס פילן אין דער לופט, אין זייערע באוועגונגען, אין זייערע בליקן. די עקאנאמישע לאגע פון אירע עלטערן איז אבער אזא, אז זיי זוכן א מעגלעכקייט ווי אזוי זיך צו פארבעסערן זייער מצב, און אזוי ווי זיי זיינען אפהענגיק אין דעם שטאט-בעל הבית בצלאל ראפאפארט, אן

עלטערער ייד, וואָס איז נאָך, צו אַלע „מעלות“, אַ נואף, און האַלט זיך
 ניט אָפּ עפנטלעך צו הוליען מיט אַ דייטשקע, אַ גווערנאַנטקע ביי זיך
 אין הויז, זיינען זיי מסכים, אַז זייער אַסתרקע זאָל חתונה האָבן מיט דעם
 עלטערן יידן. אַסתרקע ווי אַ געהאַרכזאַמע יידישע טאַכטער, גייט איין
 דערויף, אָבער זי האָט אַ ביטער לעבן ביי איר מאָן, אַפילו נאַכדעם ווי זי
 האָט שוין אַ קינד. שמואל יאַסל הערט ניט אויף אַריינצוקומען אין שטוב,
 און אַמאָל לאָזט ער דאָרט איבער, על פי צופאַל, זיין חלף אויף וועלכן
 ער לערנט זיך קוילען. אַסתרקעס מאָן, וועלכער טיילט איר אויס געברענטע
 צרות, פאַרשעמט איר אויף טריט און שריט און אַזוי אויך אירע עלטערן,
 דערפירט איר צו אַ שטאַרק נערוועזן צושטאַנד, ווען זי פאַרלירט איר
 קאַנטראָל, און אויפגעבראַכט נאָך דערצו דורך זיין שוידערלעכן שנאַרכן,
 רייסט זי זיך אַריין צו אים אין שלאַפצימער און שעכט אים מיטן חלף
 וואָס איר „געליבטער“ שמואל יאַסל האָט איבערגעלאָזט ביי זיי אין שטוב.

אַט דער סוף פון דער פיעסע האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע דיסקוסיע
 סיי ביי די באַזוכער, סיי אין דער פרעסע און נאָך מער אין יידישע היימען.
 יידן האָבן זיך (אין יענער צייט) ניט געקאַנט צוגעוואוינען צו דעם געדאַנק,
 אַז אין דער יידישער מחנה זאָל זיך געפינען אַ מערדער, און נאָך ווער,
 אַ פרומע, שטילע יידישע טאַכטער, וואָס איז אויפגעצויגן געוואָרן אין אַ
 פיינער יידישער היים, אין אַ שטוב וואו תורה און חכמה האָבן געהערשט.
 גאַרדין אָבער האָט דעם סוף פון דער פיעסע מאַטיווירט, ערשטנס,
 אַז דער מאָרד איז געשען אין אַ מאַמענט ווען דער העלד פאַרלירט זיין
 קאַנטראָל און אין אַזאַ מאַמענט קאָן אַלץ געשען, און, צווייטנס, אַז די
 ליידן, וועלכע אַסתרקע האָט געליטן, האָבן געמוזט אַרויסרופן ביי איר
 אַזאַ רעוואָלט, וואָס האָט ניט געוואוסט קיין גרענעצן און האָט אַריבער-
 געשפאַרט אַלע ברעגעס, און אויב זי האָט גראָד הינטער דער האַנט
 געהאַט אַזאַ זאָך ווי אַ חלף, האָט איר פראַטעסט אָנגענומען די שאַרפסטע
 פאַרם, וואָס איז טאַקע ניט כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ יידישער טאַכטער,
 אָבער איז פאַרשטענדלעך פאַר דער באַליידיקטער פרוי און מענטש, וואָס
 אַסתרקע איז קודם כל אין דער ערשטער ריי.

איז פאַרשטענדלעך, אַז אַזאַ ראָל ווי אַסתרקע איז אַ וואונדערבאַרער

די וועלט פון יעקב גארדין

מאטעריאל פאַר אַ שוישפילערין אַרויסצוווייזן פאַרשיידענע פאַזן פון איר לעבן, אירע געפילן פון ליבע און האַס, מאַמענטן פון רעוואַלט און פון הכנעה. קעני ליפצין און אַזוי די אַנדערע יידישע שוישפילערנס אין אַמעריקע און איבער דער וועלט האָבן באַקומען פאַר זיך אַ פּרעכטיקע גרויסע ראַל אַרויסצוווייזן זייער דראַמאַטישן טאַלאַנט. און די ראַל „אסטרקע“ אין דער „שחיטה“ איז ביז צום היינטיקן טאַג פאַרבליבן איינע פון די פּרעכטיקסטע ראַלן פאַר אַ גרויסער שוישפילערין.

אין דעם כאַר פון לויב און קריטיק פאַר דער פּיעסע איז באַזונדערס אינטערעסאַנט די באַמערקונג פון דוד פינסקי. פינסקי, אליין אַן אַנגער־זעענער דראַמאַטורג האָט זייער קנאַפּ געהאַלטן פון גאַרדינען, באַזונדערס האָט ער שטענדיק קוועסטיאָנירט זיין אַריגינאַליטעט, און אויך בנוגע דער „שחיטה“ דריקט זיך אויס פינסקי: „איך וואָלט געשוואוירן, אַז אויך „די שחיטה“ מיט איר גאַנצן יידישן אַרום פון רבנים, שוחטים און לומדים, איז געבוירן געוואָרן מיטן כוח פון אַ גוי. איך געפין אין איר אַ סצענע פון אַסטראָווסקיס „ניע טאַק זשווי קאַק כאַטשעטסיאַ“ (לעב ניט אַזוי ווי דו ווילסט), ...איך מוז זיך וואונדערן ווי גאַרדין איז צו אים [דעם טיפּ בצלאל ראַפּאַפּאַרט] געקומען. דאָס הערט מיר אָבער אויף קשה צו זיין, ווען איך באַדענק, אַז צלאל ראַפּאַפּאַרט איז אַ זון פון דעם קופּיעץ (סוחר) פּיאַטר, אַסטראָווסקיס שכורן העלד“.

אָבער טראַץ דעם, וואָס פינסקי באַשולדיקט גאַרדינען, אַז ער האָט די פּיעסע אַדאַפּטירט פון אַסטראָווסקיס רוסישער פּיעסע, איז „די שחיטה“ געשפילט געוואָרן אין רוסלאַנד אויף רוסיש מיט אַ גרויסן דערפאַלג, און די פּיעסע איז אפילו אַפּגעדרוקט געוואָרן אין אַ רוסישער איבערזע־צונג, וואָס באַווייזט, אַז כאַטש גאַרדין איז אפּשר אַנגערעגט געוואָרן פון אַסטראָווסקיס פּיעסע און האָט, מעגלעך, דאָ אַדער דאָרט גענומען ביי אים שטריכן פון זיינע העלדן פאַר די העלדן פון דער „שחיטה“, איז אָבער גאַרדין אין זיין פּיעסע אַוועק אַזוי ווייט פון אַסטראָווסקין, אַז „די שחיטה“ האָט געקאַנט אפילו אין רוסלאַנד, אין רוסיש, געשפילט ווערן ווי אַן אַרגינעלע פּיעסע.

„די שחיטה“ איז אויך געשפילט געוואָרן אין אַנדערע שפראַכן: אין העברעאיש, אוקראַיניש און פּויליש, און איז אומעטום געווען אַ גרויסער דערפאַלג. פאַרשטייט זיך, אַז דעם גרעסטן דערפאַלג האָבן געהאַט די ערשטע אַקטיאָרן, וועלכע האָבן פאַרקערפערט די טיפּן פון דער „שחיטה“. אָפּגערעדט פון קעני ליפּצין, וועלכע האָט באַקומען נאָך אַ פּערל אין איר קרוין, האָט דוד קעסלער צוגעקראָגן אַ גלענצענדע ראַל אין זיין רעפּערטואַר. קעסלער איז געווען וואונדערבאַר אין דער ראַל פון „בצלאל ראפּאפּאַרט“. אַזוי איז אויך געווען מיט דעם געניאַלן מאַגולעסקאַ. זיין „זיסל קרוינעס“ איז געווען אַ מייסטער־ווערק. מאַריס מאַשקאַוויטש האָט געגלאַנצט אין זיין ראַל פון „אַלקנה“. יאַרנלאַנג האָט מען אין אַמעריקע ניט געקאַנט זען קיין אַנדערע „אַסתרקע“ ווי קעני ליפּצין, ווייל זי האָט געהאַט די איינציקע רעכט אויף דער פּיעסע, אָבער נאָך איר טויט האָבן אַנדערע שווישפּילער־נס באַקומען די מעגלעכקייט צו שפּילן די ראַל.

די פּיעסע שפּילט זיך אָפּ אין אַן עכט־יידישער סביבה. אויף טריט און שריט הערט מען תורה־ווערטלעך, וואָס ווערן געזאָגט סיי פון דעם הויפּט־מענער העלד בצלאל ראַפּאפּאַרט, וועלכער קען די קליינע אותיות־לעך, און פון אַסתרקעס פּאַטער, דער מורה הוראה רב זיסל קרוינעס. האָט טאַקע זיסל קרוינעס אַ ווערטל „די חכמים זאָגן“, און מיט אַט דעם ווערטל קריכט ער טיילמאַל אַרויס פון אַלע קריטישע מאַמענטן, באַזונדערס, ווען ער טרעפט זיך צונויף מיט זיין איידעם, דעם רייכן און שטאַרקן בצלאל ראפּאפּאַרט. רב זיסל האָט מורא, ער שרעקט זיך אים עפעס צו זאָגן אין זיין אייגענעם נאָמען, פאַרשטעלט ער זיך שטענדיק הינטערן פאַרטוך פון די חכמים, און ווען ער וויל עפעס זאָגן, זאָגט ער עס ניט אין זיין אייגענעם נאָמען, נאָר ווי דורך אַ רמז: „די חכמים זאָגן“. בצלאל ראפּאפּאַרט פאַרשטייט דאָס, און אין זיין חוצפה, חזקט ער אַמאַל אָפּ פון זיין אַרעמען שווער, און גיט צו אים אַ זאָג: „רב זיסל, די חכמים זאָגן טאַקע ווי חכמים, אָבער וואָס זאָגט איר?“. איז אַט דאָס ווערטל כמעט געוואָרן אין יענער צייט ווי אַ פּאַלקס־ווערטל, און אַז מענטשן פלעגן פירן אַ דיסקוסיע אַדער אַ געשפּרעך, און ווען איינער פלעגט וועלן דעם אַנדערן זאָגן, אַז ער וואַלט געוואַלט הערן יענעם אַרגינעלע מיינונג.

די וועלט פון יעקב גארדין

ניט ער זאל נאכזאגן וואס מען זאגט, פלעגט ער פראזירן „די חכמים זאגן ווי חכמים, וואס זאגט איר?“.

אין „די שחיטה“ איז אויך אריגינעל די שפראך פון די העלדן. זיי ריידן אַ לשון, וואָס איז פאַסיק פאַר זיי, דורכגעפלאַכטן מיט העברעישע און גמרא־אויסדרוקן. כסדר רעדט מען דאָרט וועגן שחיטה און דערביי ווערט אַפט ציטירט דער זאָץ פון דער גמרא „הכל שוחטין ושחיטתן כשרה“ (אַלע שעכטן און זייער שחיטה איז כשר), וואָס אויף דעם באַזירט שפעטער אסתרקע איר טראַגישע טאַט, ווען זי שעכט בצלאל ראַפּאָפּאָרט. מאַכט זיך, אַז אין אַן אַמעריקאַנער פּראָווינץ-טרופּע, וואו די הויפט־ראַליסטיקן איז געווען אַ זינגעריקן, האָט מען באַשלאָסן אַ מאָל אויפצופירן „די שחיטה“, און נאַטירלעך איז אויסגעקומען דער געזאַנג־פּרימאָדאַנע, וועלכע איז געווען די ערשטע ראַליסטיקן אין דער טרופּע, צו שפּילן די הויפט־ראַל פון „אסתרקע“. די אַקטעריסע איז אַבער געווען אַן אַמעריקאַנער געבוירענע, און די אַלע העברעישע אויסדרוקן, וואָס זיינען פאַראַן אין דער „שחיטה“, האָט זי אַפּילו ניט געקאַנט צעקייען, און אויף דער פּראָבע, ווען עס האָט זיך בשום אופן איר ניט איינגעגעבן אַרויסצוריידן ריכטיק די העברעאישע אויסדרוקן, האָט זי זיך זייער אויפגערעגט און אויסגעשריגן אויף ענגליש „הו נידס איט?“ (ווער דאָרף עס?). דער פּרימאָדאַנע האָט מען ניט געקאַנט באַליידיקן, האָט מען אויסגעשטראַכן די העברעאישע אויסדרוקן און זי האָט געשפּילט אסתרקע אַן דעם אַלעם. דער איינדרוק פון יענער פאַרשטעלונג איז געווען, אַז אסתרקע איז באַ־גאַנגען אַ דאַפּלטע שחיטה, פריער אויף דער פּיעסע, דערנאָך איבער איר מאַן.

אַזוי עכט יידיש איז די פּיעסע, אַבער דאָך האָט עס ניט אַפּגעהאַלטן דעם גרינדער פון יידישן טעאַטער, אברהם גאַלדפּאָדען, זיך אויסצודריקן: „וואָס האָט ער, גאַרדין, געטאַן מיט מיין קינד. גענומען מיין געליבט קינד, מיין יידיש קינד, מיין בנימינען און אים אַפּגעשמדט. מיין קדשי קדשים האָט ער מטמא געמאַכט. ער איז דאָך גאַר אַ מיסיאָנער, ווי קומט ער צום יידישן טעאַטער? ווייסט איר דעם אונטערשייד צווישן מיר און גאַרדינען? איך האָב אויסגעזוכט אַלע גוטע מדות ביי יידן, איבערהויפט

זלמן זילבערצווייג

די טהרת המשפחה און עס אַרויפגעבראַכט אויף דער בינע. ער, גאַרדין, האָט אויסגעזוכט ביי יידן אַלע שלעכטע מדות ווי גנבה, גולה, מאָרד און גלאַט חזירישע שטיק און אַרויפגעבראַכט אויף דער בינע, באַזונדערס האָט ער מחלל געווען די יידישע משפחה.

ווי זיין שטייגער, איז גאַרדין ניט שולדיק געבליבן זיינע קריטיקער, און ער האָט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן גערעדט פון דער בינע און געענטפערט די קריטיקער. עס ווייזט אָבער אויס, אַז ער אַליין, ווי דער שאַפער פון דער פיעסע, איז פאַרט אַנגערעגט געוואָרן פון דער קריטיק, און ער האָט געזוכט פאַרט מיט וואָס צו פאַרענטפערן דעם טראַגישן עפעקט פון דעם שחיטה-אַקט, וואָס אסתרקע פירט דורך, און האָט דעריבער אַנגעשריבן אַן איינאַקטער „נאָך דער שחיטה“, וואו ער שילדערט דעם טיפן איינדרוק, וואָס די טראַגעדיע האָט געמאַכט אויף אסתרקעס עלטערן און אויף אלקנהן, ראַפאפאַרטס פאַרוואַלטער. אַט דער איינאַקטער איז געשפילט געוואָרן דורך מאַגולעסקאַן אויף זיינעם אַ בענעפיס.

קאפיטל פיר און צוואנציק

„גאט, מענטש און טייוול“ — די ערשטע סאָציאַלע פיעסע אין יידישן טעאַטער

די טענות צו גאַרדין אַז ער האָט גענומען פון „איוב“ און „פּאָסט“ — דער ספור המעשה פון „גאט, מענטש און טייוול“ — די אידעע פון דער פיעסע — די אַקטיאָרן וואָס האָבן געשפּילט די פיעסע — מאַריס שוואַרץ מאַדערניזירט די פיעסע.

מען דאַרף ניט צעגלידערן די גאַנצע פיעסע „גאט, מענטש און טייוול“, וואָס איז דעם 21סטן סעפטעמבער 1900, אויפגעפירט געוואָרן אין „טאָליאַ“־טעאַטער, כדי צו קומען צום באַשלוס, אַז גאַרדין איז ביים שרייבן די פיעסע, וואָס האָט אים פאַרשאַפט אַזוי פיל רום, געשטאַנען אונטערן איינפלוס פון ספר איוב און פון געטעס „פּאָסט“. אָבער דאָך איז עס שטאַרק איבערגעטריבן צו זאָגן, אַז גאַרדין האָט דאָ בלויז איבערגע־גיטשעוועט דאָס, וואָס אַנדערע האָבן שוין פריער געשריבן אַדער באַ־האַנדלט.

„גאט, מענטש און טייוול“ איז אומבאַדינגט אַ פולשטענדיק אַריגי־נעל ווערק פון יעקב גאַרדין, כאָטש ער באַהאַנדלט דאָרט די טעמע, וואָס איז אַזוי אַלט: די פּראָגע וועגן דעם גערעכטן און דעם אומגערעכטן, דעם צדיק און רשע, און דאָס פאַרקויפן זיך פון דעם גוטן און גערעכטן צו שלעכטס.

די טיפן פון „גאט, מענטש און טייוול“, דער גאַנצער סושעט, די סביבה, די אומשטענדן, — אַלץ איז עכט יידיש, ניט נאָר דערפאַר, וואָס דער הויפּטהעלד איז דער אמתער טיפישער ייד, וואָרעם וואָס קאָן נאָך זיין מער יידיש ווי אַ סופר סת"ם, אַ פרומער ייד, וואָס שרייבט ספרי תורות, נאָר דערפאַר, ווייל די טעמע ווי אַזוי גאַרדין האָט זי אויסגעפּוֹר־

זלמן זילבערצווייג

רעמט אין זיין פיעסע, איז עכט יידיש. איר פילט ווי יידישקייט טריפט אויף יעדן טריט און טריט.

האָט טאַקע יעקב גאַרדין מיט „גאַט, מענטש און טייוול“ אויף דורות זיך איינגעקריצט אין יידישן קונסט־וועזן. האָט דעריבער זיין דראַמע ניט פאַרלאָרן קיין האָר פון איר אַקטועלקייט און איר פרישקייט אַפילו נאַכדעם שוין ווי עס זיינען מער היינט ניטאָ אַזעלכע מענטשן, אַזעלכע טיפן, נאַכדעם ווי דער רעוואַלט, דער ערשטער אויסגעשריי פון יידישן האַרעפאַשניק, וואָס גאַרדין האָט געלאָזט הערן אין דער פיעסע דורך זיין טיפ „כאַצקעל דראַכמע“, געהערט שוין אין אַרכיוו, איז שוין אַנאַכראָניש. די טעמע, דער סוזשעט פון דער פיעסע איז אַ דויערנדער, אַזוי דויערנד, אַז נאָך היינט ווערן מיר פאַרכאַפט ווען מיר זען אַ גוטע אויפפירונג פון „גאַט, מענטש און טייוול“.

ווי עס טרעפט אַבער ביי שרייבער, קינסטלער, וואָס ערשט שפעטער־דיקע דורות דערכאַפן און שאַצן אָפּ זייער באַדייט און זייער ווערט, אַבער בעת זיי לעבן האָבן זיי קיין דערפאַלג ניט געהאַט, אַזוי האָט אויך די פיעסע „גאַט, מענטש און טייוול“, לויט דעם היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער, ב. גאַרין, אין אָנהייב ניט גוואַלדיק אויסגענומען. גאַרין פאַר־צייכנט, אַז זי איז פשוט געווען אַ דורכפאַל, אַבער וואָס ווייטער אַלץ מער איז די פיעסע געוואָרן פּאָפּולער און באַליבט און איז געבליבן אין אוצר פון יידישן טעאַטער־רעפּערטואַר ביז צום היינטיקן טאַג.

ווען די פיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן, האָט לואי מילער, דער דאַמאַלט באַרימטער יידישער זשורנאַליסט און טעאַטער־קריטיקער אָפּ־געדרוקט אין „פּאַרווערטס“ אַזש 6 אַרטיקלען, אין וועלכע ער האָט באַוווּזן, אַז די פיעסע איז גענומען פון „איוב“ און „פּאַוסט“ און אַז „די צוזאַמענשטעלונג“, וואָס גאַרדין האָט געמאַכט „טויג ניט“. מילער האָט זיך געמאַכט פאַרגעסן, אַז אויך געטעס „פּאַוסט“ איז ניט קיין אַריגינעלע שאַפּונג, אויב עס האַנדלט זיך וועגן דער אידעע, וואָס ווערט אין דעם גרויסן מייסטער־ווערק באַהאַנדלט, ווייל נאָך פאַר געטען זיינען געווען פּאַוסט־געשיכטעס און פּאַוסט־פיעסן, אַבער געטע האָט זיי איבערגעאַסן אין זיין פאַרם, און ווייל ער איז געווען פּאַעטיש און דראַמאַטיש טשאַרקער

די וועלט פון יעקב גארדין

פון זיינע פאָרגענגער, איז דווקא זיין, אזוי צו זאָגן, „באַאַרבעטונג“ גע-
וואָרן אַנערקענט און באַקאַנט, בעת די קוואַלן פון וואַנען געטע האָט
גענומען, זיינע געבליבן כמעט בלויז אַרכיוו-מאַטעריאַלן. עס איז דעריבער
ניט וויכטיק דאָס רויע מאַטעריאַל, נאָר וויכטיק איז וואָס דער קינסטלער
שאַפט פון דעם רויען מאַטעריאַל, און נאָר פון דעם שטאַנדפונקט האָט
מען געדאַרפט באַהאַנדלען וואָס גאַרדין האָט געשאַפן אַריגינעלעס אין זיין
„גאַט, מענטש און טייוול“, ווען מילער איז אַרויס מיט זיין צעשמעטערנ-
דער קריטיק קעגן גאַרדינען.

עס איז כדאי אַפּצופרישן דעם זכרון פון די לייענער וועגן דעם,
וואָס עס קומט פאַר אין „גאַט, מענטש און טייוול“.

אין שטעטל דובראַוונע געפינט זיך אַן ערלעכער, פרומער ייד, אַ
קבצן, ר' הערשעלע, וועלכער ווערט גערופן אויפן נאָמען פון שטעטל
„הערשעלע דובראַוונער“. יונגעהייט האָט ער געאַרבעט אין אַ טליתים-
פאַבריק, און איינער פון זיינע נאַנטע חברים דאַרט, איז געווען אַ פשוטער
יידישער אַרבעטער, אַ פּראַסטאַק, אַבער אַן ערלעכע נשמה, כאַצקל
דראַכמע. ווען הערשעלע איז עלטער געוואָרן, איז ער געוואָרן אַ סופר,
ער האָט געשריבן ספרי תורות, און פלעגט זיך טובל זיין פאַרן שרייבן
דעם נאָמען פון גאַט, ווי דער מנהג איז געווען. הערשעלע איז געווען
פאַרהייראַט מיט זיין פרוי פעסעניו, אַבער קיין קינדער האָבן זיי ניט
געהאַט, און כאַטש לויטן דין האָט ער געהאַט אַ רעכט אַפּצוגטן זיין ווייב,
ווייל זי איז געווען קינדערלאָז, דאָך איז אים אַזאַ געדאַנק קיין מאָל ניט
איינגעפאַלן. אין שטוב זיינען געווען נאָך עטלעכע מענטשן. פריידעניו,
דער באַלעבאַסטעס אַ שוועסטערן-טאַכטער, אַ שיין יונג מיידל, און נאָך
אַ יונגערע, ציפעניו, וועלכע ווערן אויפגעהאַדעוועט ווי אייגענע קינדער,
טאַקע דערפאַר, ווייל זייער פעטער-מומע האָבן ניט קיין אייגענע קינדער.
אין שטוב איז אויך דאָ הערשעלעס פאַטער, אַן עלטערער ייד, אַ געווע-
זענער בדהן, לייזער, וועלכער פּילאַזאַפּירט, על פי רוב, אונטערן גלעזל,
וועגן פאַרשיידענע פּראַבלעמען, און כאַטש גאַנץ אַפט איז ער שכורלעך,
איז אים אַבער זיין זון נוהג כבוד, ווי אַ פרומער ערלעכער ייד דאַרף
אַפּהיטן „כבוד אב“.

טאָ וואו זשע איז דאָ די דראַמע?

די דראַמע באַשטייט אין דעם, וואָס גאַרדין האָט דאָ איבערפראַזירט דעם אַלטן געדאַנק, אַז „אין איש שלא יחטא“. עס איז ניטאָ קיין מענטש וואָס זאָל ניט זינדיקן. מען דאַרף אים נאָר געבן די געלעגנהייט דערצו, און פונקט אַזוי ווי אין געטעס „פאוסט“ פאַרקויפט פאוסט זיין נשמה צום טייוול און מוז אים פאַלגן אין אַלץ וואָס ער הייסט אים, אַזוי אויך פאַסירט אין גאַרדינס „גאַט, מענטש און טייוול“, וואָס עפנט זיך מיט אַ פראַלאָג, וואָס שפילט זיך אָפּ אין די הימלען. אין אַט דעם פראַלאָג, הייסט עס, קומט פאַר דער געוועט צווישן גאַט און זיין באַשאַף — דעם טייוול. דער טייוול, דער שטן, וועט זיך מיטן רבונו של עולם, אַז אויב ער וועט אים נאָר לאָזן אויספרוון מיט די מיטלען וועלכע ער, דער טייוול, האָט אויס-געקליבן זיין „געטרייען קנעכט“, דעם פרומען הערשעלע דובראַוונער, וועט ער אים אַראַפּפירן פון גלייכן וועג. דער רבונו של עולם נעמט אָן דעם געוועט, און דער טייוול ווערט פאַרוואַנדלט אין אַ מענטש מיטן פראַוואַצירנדיקן נאָמען „אוריאל מוזיק“, וועלכער לאָזט זיך אַראַפּ אין דובראַוונע אין דער ראַל פון אַ לאַטעריע-פאַרקויפער, און ער רעדט איין הערשעלען צו קויפן אַ לאַטעריע-צעטל צו געווינען דאָס גרויסע געווינס. און באַלד נאָכדעם ווי הערשעלע „געווינט“ טאַקע דאָס גרויסע געווינס, הייבט זיך אָן דער שפיל פון טייוול אים אַראַפּצופירן פון דרך הישר. ער גייט, דער טייוול, שטופנווייז, טריט ביי טריט, ביז ער צעברעכט אַלע גוטע מדות און מעשים טובים פון הערשעלען. קודם כל „רוימט ער אים איין דעם סוד“, אַז לויטן דין טאָר ער גאַרניט וואוינען מיט זיין עלטערער פרוי, און הערשעלע גט זיך טאַקע, דערנאָך פירט ער אַרויף הערשעלען אויפן געדאַנק חתונה צו האָבן מיט זיין יונגער פלימעניצע פריידעלע, וואָס צעברעכט שטאַרק דאָס האַרץ פון איר מומען, הערשעלעס ערשטע פרוי. שפעטער הייבט ער אָן קאַמאַנדירן מיט הערשעלען וועגן זיין שכורן טאַטן, ביז הערשעלע איז פוגע בכבוד זיין אַלטן פאַטער און וואַרפט אים פשוט אַרויס פון שטוב. אַבער דער טייוול שטעלט זיך דערמיט נאָך ניט צופרידן, אים איז ווייניק דער גט, אים איז ווייניק דאָס, וואָס הערשעלע איז שוין ניט אַזוי מקפיד אויף אַלע תרי"ג מצוות, אים איז ניט גענוגנד

די וועלט פון יעקב גארדין

וואָס הערשעלע באַליידיקט זיין אַלטן טאַטן, ער שטעלט זיך ניט צופרידן דערמיט, וואָס הערשעלע טראַגט שוין מער ניט די טראַדיציאָנעלע הלבשה און באַציט זיך אַנדערש צו זיין פאַמיליע, נאָר ער וויל דערפירן זיין „העלד“ צום סאַמע דנאָ פון אַפּגרונט; צו פאַרגיסן מענטשלעך בלוט, דאָס סאַמע שאַרפּסטע פון וואָס פרומע ערלעכע יידן דאַרפן זיין אַפּגע- היט: שפיכת דמים.

פאַר דעם צוועק רעדט דער טייוול צו הערשעלען צו עפענען צוואַ- מען מיט אים בשותפות אַ טליתים-פאַבריק אין דובראַוונע אויפן גרויסן מאַדערנעם שטייגער. אין אָנהייב דערפירט ער דערצו, אַז אַלע זעלב- שטענדיקע בעלי-מלאכות, וועלכע האָבן פריער געאַרבעט פאַר זיך, קאָנען מער ניט עקזיסטירן און מוזן גיין אַרבעטן אין דער נייער מאַדערנער פאַבריק מיט מאַשינען קעגן וועלכע זיי קאָנען ניט קאָנקורירן, און דערביי ווערן די אַלע בעלי-מלאכות, צווישן זיי די נאָענטסטע חברים פון הער- שעלען, אַריינגערעכנט זיין אינטימען חבר כאַצקל דראַכמע, שטאַרק עקספּלאַאטירט, אָבער דער קלימאַקס פון דער פאַבריק איז, אַז עס איז ניטאָ קיין גענוג פאַרהיטונגס-מיטלען ביי די מאַשינען און כאַצקל דראַכ- מעס איינציקער זון, וועלכער אַרבעט אויך אין דער פאַבריק, ווערט אַריינ- געכאַפט אין דער מאַשין און קומט אום.

עס זעט אויס, אַז דער טייוול, וואָס פּערזאָניפּיצירט דאָס רשעות, דאָס שלעכטס אין דעם מענטשן, האָט געזיגט קעגן דער ערלעכקייט און אַנשטענדיקייט, וואָס דער מענטש, אין גאַטס געשטאַלט, דאַרף פּערזאָני- פּיצירן, אָבער דער טייוול גייט נאָך אַלץ ווייטער און ער וויל צוריידן הערשעלען צו באַנקראַטירן און עקאָנאָמיש רואינירן דאָס גאַנצע שטעטל, הגם פינאַנסיעל איז ער דערצו ניט געצוואונגען, ווייל אין דער קאַסע איז דאָ גענוג געלט.

דאָ אָבער, אין דער לעצטער מינוט, זיגט דער יצר טוב. הערשעלע זעט, אַז ער איז שוין צו ווייט אַוועק, ער האָט אַפּגעטאַן גאַנצע בערג מיט עברות אויף וועלכע ער קאָן שוין ניט תשובה טאָן, און אין מאַמענט ווען דער טייוול איז גרייט צו טריאומפירן מיט זיין זיג קעגן גאַט, באַגייט

הערשעלע תשובה אויף אלע זיינע זינד דורכדעם וואָס ער הענגט זיך ביי דער קאָסע מיט געלט.

דער טייוול האָט, אַלזאָ, פאַרשפּילט. ער האָט ניט געקאָנט אינגאַנצן מנצח זיין די ערלעכקייט, דעם יושר, דאָס געוויסן וואָס האָט גענעסטיקט אין הערשעלע דובראַווער.

דערמיט ענדיקט זיך די פּיעסע. געזיגט האָט דער רבּונו של עולם דורך זיין יצר טוב, ניט פאַרלאָרן דורך זיין יצר הרע.

פון דער געבראַכטער טעמע איז, אַלזאָ, צו זען, אַז די פּיעסע האָט איינגטלעך אַ טיפּערן זין, און די העלדן זיינען ניט מער ווי סימבאָלן, אָבער די גרויסע מעלה פון טאַלאַנט, גאַרדינס געניאַלער דראַמאַטורגישער חוש, האָט אויסגעמיטן, אַז די העלדן זאָלן זיין בלויז פיגורן, וואָס דורך זיי זאָל ער דורכפירן די „אידעע“ פון דער פּיעסע. אַלע העלדן פון דער פּיעסע לעבן אַ נאַטירלעך לעבן. אין דער צייט וואָס מען שפּילט די פּיעסע, פאַרגעסט מען אין דער כּוונה פון מחבר, אין דער אידעע. מען לעבט איבער די ליידן פון דעם הויז פון הערשעלע דובראַווער, מען זעט ווידער די טיפּן און כאַראַקטערן פון דער אַלטער היים, דעם גרויסן דלות אין די יידישע שטעט און שטעטלעך, די „גליקן“ ווען עס געשעט אַ נס דורך אַ געוואונענעם לאַטעריע־צעטל, דאָס פּראַבלעם פון כבוד אב ואם, דאָס פּראַבלעם פון קינדערלאַזיקייט, די שטילע, געצערטלטע ליבע פון נאָך אַ יונג פאַרל, וואָס איז דאָ אין דער שטוב, די יונגעטשקע ציפעניו און מאַטעלע, כאַצקל דראַכמעס זון. דערביי גייען דורך פאַר די אויגן פון צוזעער אַ גאַנצע ריי אַלטע יידישע מנהגים, אַ לעבנס־שטייגער, וואָס איז שוין מער ניטאָ, אָבער האָט איבערגעלאָזט געפילן פון בענקשאַפט. ערשט נאָכדעם ווי די פּיעסע ענדיקט זיך און מען הייבט אָן אַרייַן־טראַכטן, דערזעט מען און מען פילט בחוש איר אידעע.

איז, זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז צו אַזאַ פּיעסע האָט מען געדאַרפט האָבן אַ גוטן אַנסאַמבל, און גאַרדין האָט געהאַט דאָס מזל, וואָס די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן פון די סאַמע בעסטע אַקטיאָרן פון יענער צייט. אמת, אַז לויט דער לאַגיק און געפיל האָט דוד קעסלער, אַ גרעב־לעכער, אַ דיקער, פעסטער מאַן, מיט אַ שטאַרקע, ניט־צאַרטע שטים,

די וועלט פון יעקב גארדין

ניט געדארפט זיין צוגעפאסט פאר דער ראָל פון דעם איידעלן „הערשעלע דובראַוונער“. זיינען טאַקע די קריטיקער ניט געווען צו באַגייסטערט פאַר אים אין ערשטן אַקט ווען ער איז רב הַערשעלע, דאַקעגן ווען ער איז אין די שפּעטערדיקע אַקטן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דעם סוחר הַערש דובראַוונער, האָט קעסלער געוויזן זיין אמתן טאַלאַנט, און זיין שפּילן די ראָל האָט זייער פּיל צוגעגעבן צו דער פּיעסע. די צווייטע וויכטיקע ראָל איז געלעגן אין דער האַנט פון דעם אַמאַל באַרימטן יידישן, שפּעטער ענגלישן, שוישפּילער, מאַריס מאַשאַקאָוויטש,⁸⁴ וועלכער איז געווען ווי געבוירן פאַר דער ראָל, ווייל ער איז געווען קאַלט, רואיק, אויסגעמאַסטן יעדעס וואָרט, אַריינדרינגלעך און איבערצייגנד. די דריטע וויכטיקע מענער-ראָל, „לייזער בדחן“, האָט באַקומען אַ וואונדערבאַרן פּערזאָנאַליצירער, דעם גאַר טאַלאַנטירטן כאַראַקטער-שוישפּילער, שמואל טאַרנבערג,⁸⁵ וועלכער איז יונג אוועק פון דער וועלט, אַבער האָט זיך באַרימט געמאַכט אין דער ראָל מיט זיין עכטיקייט און האַרציקער יידישקייט. אויך לעאַן בלאַנק, וועלכער איז נאָך דאַמאַלט ניט געווען קיין „סטאַר“, האָט אַבער אין דער ראָל פון „כאַצקל דראַכמע“ אַרויסגערופן אזוי פּיל אויפּמערקזאַמ-קייט, אַז דאָס איז געווען אַ שטופּ צו זיין ווייטערדיקער טעאַטראַלער גדולה.

דאָס זעלבע איז געווען מיט די פּרויען-ראָלן: בערטאַ קאַליש אַלס „פּריידעניו“, מערי ווילענסקי אַלס „פּעסעניו“, דייע פּיינמאַן אַלס „ציפּעניו“ און סאַניאַ נאַדאַלטקאַ אַלס „דאַבע“, כאַצקעלס ווייב — צוזאַמען איז דאָס געווען ממש אַ קאַנצערט-פאַרשטעלונג, וואָס אויב זי האָט אין אָנהייב ניט פאַרכאַפט די הַערצער פון טעאַטער-עולם, האָט אַבער ניט לאַנג געדויערט ווי די פּיעסע איז געוואָרן אַ גרויסער דערפאַלג און איז ניט נאָר געשפּילט געוואָרן אין אַמעריקע, נאָר איבער דער גאַנצער וועלט, און ווען אַ גרויסער שוישפּילער האָט געוואַלט ערגעץ וואו גאַסטראַלירן, האָט ער געפרובט עס טאָן מיט „גאַט, מענטש און טייוול“.

איבער 70 פּיעסן האָט גאַרדין אָנגעשריבן, אַבער נאָר איינע האָט מאַריס שוואַרץ שפּעטער ווידער באַנייט אין זיין קונסט-טעאַטער און דאָס איז געווען „גאַט, מענטש און טייוול“, וועלכע ער האָט אַ ביסל מאַדערני-

זירט און אריינגעפירט א נייע סצענע: די טליחים-פאבריק. שוואַרץ אליין האָט וואונדערבאַר געשפּילט די ראָל פון „אוריאל מזיק“, אָבער די גרעסטע אַנטפּלעקונג איז געווען דער צאַרטער שווישפּילער לאַזאַר פּריד⁸⁶ אַלס „הערשעלע“. ניט נאָר האָט ער געשפּילט אויף זיין פּידעלע די סצענע ווען ער זינגט „מזמור לדוד“, נאָר זיין לירישער אַרגאַן, זיין זיסע שטים האָט די גאַנצע צייט פון דער פּאַרשטעלונג געקלונגען ווי אַ צאַרטער פּידל. די גאַנצע איידלקייט, די קדושה פון הערשעלע דעם סופּר סתּם, איז גע- קומען צום אויסדרוק אין פּרידס שפּילן די ראָל.

אין יענע יאָרן האָט מען נאָך ניט געוואוסט די טערמינאָלאָגיע פון אַ סאַציאַלער פּיעסע, אָבער פּאַקטיש, כאַטש עס שפּילט זיך אָפּ אַ פּאַמיי- ליע-טראַגעדיע אין „גאַט, מענטש און טייוול“, ווערט אויך דאָרט, אין אַ גרויסער מאַס אַרויסגעבראַכט דאָס סאַציאַלע פּראַבלעם; די באַציאונג פון רייכן צום אַרעמען, די עקספּלאַאָטאַציע, און, צום ערשטן מאַל, איז אויך פון דער פּיעסע געהערט געוואָרן דאָס שאַרפע פּראַטעסט-וואָרט פון דעם יידישן אַרבעטער. ער האָט נאָך ניט גערופן צו רעוואָלוציע, צו וועלט- איבערקערענישן, אָבער ער האָט געעפנט זיין מויל צום פּראַטעסט.

קאפיטל פינף און צוואנציק

קעסלערס פאטריאָטן לאָזן אים ניט שפילן „גאַט, מענטש און טייוול“

גאלדפאָדען מאַכט חוזק פון דער פיעסע — די אַקטריסע, פאַר וועלכער קעסלער האָט זיך געהיטן ניט צו טרעפן — קעסלער האָט געפילט, אַז ער פאַסט זיך ניט פאַר דער ראָל פון „הערשעלע“ — זיינע פאַטריאָטן זאָגן, אַז עס איז אַ שאַנדע פאַר אים צו שפילן די פיעסע — אַמעריקאַנער פראָפעסאָרן קומען אין טעאַטער זען די פיעסע — די אַמעריקאַנער קריטיק שטעלט אַרויס פאַר אַ מוסטער דאָס יידישע טעאַטער.

מיר האָבן פריער דערמאָנט די שאַרפע קריטיק, וואָס יעקב גאַרדיי האָט באַנוצט קעגן אברהם גאלדפאָדען, ווען מען האָט אים פאַרגעוואָרפן פאַרוואָס ער האָט זיך גענומען דאָס רעכט צו באַארבעטן זיין פיעסע „מליץ יושר“. אַז צוויי שרייבער זאָלן ניט לעבן בשלום און זאָלן איינער וועגן דעם אַנדערן האָבן ניט קיין צו געהויבענע מיינונגען, אַמאָל אַלס שרייבער, און אַמאָל אַלס מענטשן, איז ניט קיין נייעס אין קיין שום ליטעראַטור. גראַף טאַלסטאַי האָט זייער קנאַפּ געהאַלטן פון שעקספירן. דוד פרישמאַן האָט געהאַלטן זייער קנאַפּ פון פּרצן און אין אַנהייב פון זיין שרייבן האָט ש. פּרוג זייער ווייניק געהאַלטן פון שלום-עליכמען.

איז קיין וואונדער ניט, וואָס אברהם גאלדפאָדען, וועלכער האָט זיך באַטראַכט ווי דער, וואָס האָט געבראַכט דאָס יידישע טעאַטער אויף דער וועלט, און האָט דעריבער געקוקט אויף דער יידישער בינע, ווי אויף זיינס אַ קינד, האָט געהאַט ניט קיין צו געהויבענע מיינונגען וועגן לאַטיינער און פראָפעסאָר הורוויץ, וואָס זיינען געגאַנגען אין זיינע פוסטריט און געשריבן מוזיקאַלישע פיעסן, גאַנץ אַפּט, מיט ביבלישע און היסטאָרישע

זלמן זילבערצווייג

סוזשעטן, און אים פארטריבן פון טעאטער. אבער ניט ווייניקער איז ער געווען אין כעס אויף יעקב גארדין, וואס האט אים אין גאנצן צוגענומען די קרוין פון קאפ זינט ער איז ארויסגעקומען מיט זיינע דראמעס, און אלע סטארס אין אמעריקע האבן זיך געווארפן צו שפילן גארדינס פיעסן און גאלדפאדען איז נאך זעלטן געשפילט געווארן ביי געוויסע געלעגנהייטן. מיר האבן שוין אין א פריערדיק קאפיטל געבראכט די עטלעכע פילן, וואס גאלדפאדען האט אריינגעשאסן אין דעם „מיסיאנער“ יעקב גארדין, אבער ווען גאלדפאדען האט באקומען צוגעשיקט פון דעם ניו יארקער פארלעגער קאצענעלבאגען גארדינס געדרוקטע פיעסע „גאט, מענטש און טייוול“, האט ער זיך פארמאסטן אויף א גאר צעשמעטערנדע קריטיק מבטל צו מאכן די פיעסע אין גאנצן און דערמיט אראפרייסן די דראמאטורגישע קרוין פון גארדינס קאפ.

גאלדפאדען האט אנגעשריבן א בריוו אפשר פון 10 זייטן, פון וועלכן מיר ווילן ארויסנעמען עטלעכע אינטערעסאנטע שטעלן.

קודם כל טוט גאלדפאדען דאס, וואס אנדערע האבן געטאן. ער דערקלערט, אז די פאָרם פון דער דראמע איז אן אלטע. געטע האט זי דער ערשטער געדיכטעט, און אפשר האט ער עס אויך שוין גענאָשט פון אנדערע. נאך אים האבן זיך א סך פיעסן־שרייבער באַנוצט מיט דער טעמע. גאלדפאדען דערמאָנט לאַטיינערן, וואס האט די טעמע באַארבעט אין זיין פיעסע „קורחס אוצרות“, און טאקע ער אליין, גאלדפאדען, אין זיין פיעסע „לא תחמוד“. ער לייקנט, אז עס איז זיך בכלל געווען וועגן וואס צו וועטן אין „גאט, מענטש און טייוול“, ווייל צום סוף האט קיינער ניט אויסגעשפילט דעם וועט און אים אויך ניט געוואונען. יעדעס קינד ווייסט, אז געלט פארפירט א מענטשן, נאך וואס דען, גארדין האט געוואלט ווייזן ווי אזוי געלט מאַכט קאליע א ייד, און דאָס האט ער ניט באַוויזן.

גאלדפאדען דערציילט, אז ער איז געווען אין גאליצישן שטעטל דראָהאַביטש, וואו כמעט אין יעדן הויז איז דאָ אַ טליתים־פאַבריק, אבער אויף וויפל ער האט פעסטגעשטעלט, האט דאָרט נאך קיין מאָל ניט פאַסירט, אז אַ פאַבריקאַנט פון טליתים זאָל זיך האָבן אויפגעהאַנגען מיט אַ בלוטיקן טלית אויף אַ קאסע. אַ פנים, אז אין דער גויאישער פיעסע פון וועלכער

גארדין האט געמאכט זיין יידישע פאראַדיע, האט זיך דער העלד געשאסן מיט אַ רעוואָלווער, פאסט עס דאָך ניט פאַר קיין ייד, האט אים גארדין געלאָזט אויפהענגען אויף אַ טלית. קיין איבערראַשונג ביי דער אַמעריקאַנער יידישער יוגנט קאָן אַזאַ טויט ניט אַרויסרופן, ווייל, צום באַדויערן, שיסן שוין יידישע קינדער אין אַמעריקע מיט רעוואָלווערן אויף וואָס די וועלט שטייט. און גאַלדפּאָדען מאַכט חוזה, אַז ווען אַ מאַדערנער ייד ווערט רייך, הענגט ער זיך אויפן האַלדז פון אַ מעטרעסע, אָבער ניט אויף אַ טלית אויף זיין קאַסע. און באַלד גייט גאַלדפּאָדען איבער צו אַנאַליזירן דעם מאַטיוו, פאַרוואָס זאַל בכלל הערשעלע דובראַוונער זיך נעמען דאָס לעבן. וואָס האַט ער אַזוי געזינדיקט? און גאַלדפּאָדען ווייזט אויף, אַז פאַקטיש האַט הערשעלע ניט גע'גט זיין ווייב קעגן איר ווילן. וואָלט זי ניט צוגע'שטימט צו קיין גט, וואָלטן זיי געבליבן מאַן און ווייב. דאָס געלט וואָס הערשעלע האַט באַקומען, האט אים גאַרניט קאַליע געמאַכט. ער האַט תמיד געהאַט גרויס עגמת נפש וואָס זיין טאַטע איז אַ שכור, און ווען ער איז רייך געוואָרן, האַט ער אַפּגעגעבן זיין פּאָטער אַ ספעציעל צימער מיט אַלדאָס גוטס, אַבי ער זאָל זיך ניט וואַרפן אין די אויגן ווען ער ווערט בגלופנדיק. זיין חבר כאַצקל דראַכמע האַט ניט קיין פרנסה, נעמט אים הערשעלע אַריין צו זיך אין פאַבריק, גיט אים אַן ערן־שטעלע מיט גוטע שכירות. כאַצקלס זון ווערט אויך אַריינגענומען אין דער פאַבריק זיך אויסצולערנען די מלאכה, אַז ער זאָל קאַנען האָבן פרנסה. איי, אַז דער אידיאַט (אזוי רופט אים אַן גאַלדפּאָדען) רייסט זיך אָפּ אַ האַנט, טאָ וואָס איז הערשעלע שולדיק, און צי דאַרף ער דעריבער באַגיין זעלבסטמאָרד? האַט הערשעלע געהאַט אַ פּערזענלעכע שנאה צו מאַטעלען? — ניין. האַט הערשעלע געטאָן עפעס עקסטראַ, אַז עס זאָל פאַסירן דאָס אומגליק מיט מאַטעלען? — ניין! האַט הערשעלע געוואָלט פון אים פטור ווערן, ווייל מאַטעלע איז פריער געווען דער, וואָס האַט געוואָלט חתונה האָבן מיט דער פרוי מיט וועלכער ער, הערשעלע, האַט חתונה געהאַט — פריידעלע? — ניין! מאַטעלע אַליין האַט זיך פון איר אַפּגעזאָגט, אַז זי געפעלט אים ניט. און ווען אַן אַנפאַנגער אין אַ פאַבריק, אַן אַרבעטער, רייסט זיך אָפּ אַ פינגער אָדער אַ האַנט ביי דער אַרבעט, איז גיכער שולדיק דער אויפזעצער,

ניט דער פאבריקאנט, און דער אויפזעער איז דאך גאר געווען זיין אייגענער פאטער כאצקל דראכמע. און גאלדפאדען איראניזירט: ״ווען די באן קערט איבער און הרגעט א סך מענטשן, דארף יעדער אקציאנער, וואס איז אין דער איזנבאן-קאמפאניע, זיך אויפהענגען?״.

אבער דער עולם האט ניט געהאט אזא באציאונג צו ״גאט, מענטש און טייוול״, און די פיעסע האט געצויגן אלץ מער באזוכער, כאטש אלע זיינען מודה, אז דער הויפט-ראליסט דוד קעסלער איז אויסערלעך דווקא ניט געווען צוגעפאסט פאר דער ראל.

אזוי דערציילט דער ביאגראף פון דוד קעסלער, דער שריפטשטעלער מ. אשעראוויטש, אז אין אנפאנג איז קעסלערן געווען זייער שווער זיך צוצופאסן צו דער ראל פון ״הערשעלע דובראָוונער״. ער האט אין זיין חומרדיקייט ניט געקאנט אריינזאפן אין זיך דעם גייסט פון דעם פרומען דובראָוונער סופר, וועלכער איז כולו רוחניות. ספעציעל אין ערשטן אקט, איידער אוריאל מויק באקומט די שליטה איבערן הויז, אבער קעסלער איז פארט בייגעקומען דאס חומרדיקע אין זיך, און ער האט — אפילו אין ערשטן אקט — באזעלט די ראל מיט רוחניות. עס האט געהייסן — שרייבט אשעראוויטש — אז דער דובראָוונער סופר, וועלכער האט, על פי שכל, אפשר געדארפט זיין אליין א קליינינקער, א דאָרינקער, איז ניט שולדיק אין דעם, וואס דער רבונג של עולם האט אים גראד געבענטשט מיט א געזונטן גוף. ער קוקט זיך סיי ווי סיי ניט אום דערויף. א גייסט פון הייליקייט האט זיך א טראג געטאן פון דער בינע, ווען קעסלער האט געזונגען ״מזמור לדוד״. און אין די אויערן פון טויזנטער און טויזנטער טעאטער-גייער טראגט זיך נאך היינט דער אַפּקלאַנג פון דעם טאָן, ווען קעסלער האט מיט ווי אַרויסגעזונגען די ווערטער: ״גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע״. מיט פאַרמאַכטע אויגן פלעגט ער דאָס זינגען, די ברעמען זיינען ביי אים געווען אַנגעכמורעט, פאַר'דבקה'ט, און פול מיט גלויבן, פול מיט בטחון. אין די ווייטערדיקע אַקטן, ווען דער דובראָוונער סופר ווערט שוין אַ וועלט-מענטש, ווען ער פירט שוין געשעפטן אויף אַ גרויסן שטייגער, ווען ער געפינט זיך שוין אונטער דער שליטה פונעם טייוול און רייסט זיך דאָך צו גאט, דאן האט קעסלער זיך געוויזן אין זיין פולער גרויס און מען האט

געזען ווי דער מענטש אין אים ווערט צעריסן, צאפֿלענדיק זיך צווישן די צוויי — צווישן גאָט און טייוול.

אַז קעסלער האָט אַליין געפֿילט, אַז אויסערלעך איז ער ניט צוגעפֿאַסט פֿאַר דער איידעלער ראָלע פֿון „הערשעלע דובראַווער“ און, אַז דורך דעם קאָן ליידן די גאַנצע פּיעסע, קאָן מען זען פֿון פֿאַלגנדן עפּיזאָד, וועלכע עלטערע אַקטיאָרן האָבן מיר דערציילט :

אין דער טרופּע וועלכע האָט געשפּילט מיט קעסלערן, האָט זיך געפֿונען אַ זייער גוטע אַקטעריסע, וועלכע האָט אָבער געהאַט אַ טבע צו ריידן נבול פּה און באַנוצן די וואולגאַרסטע אויסדרוקן ביי יעדער געלעגנ־הייט. זי איז געווען זייער נאַנט מיט קעסלערן און ער פּלעגט איר ניט פֿאַרוואַרפֿן איר אַרט ריידן, אָבער ווען עס איז געקומען דער אָונט פֿון דער פּרעמיערע, האָט ער זיך געהיטן פֿאַר איר ווי פֿאַר פּייער. ער האָט געבעטן זיין קאַסטיומער, אַז ער זאָל זען אויסצומיידן זיך צו באַגעגענען מיט איר איידער ער גייט אַרויף אויף דער בינע, ווייל זי וועט אים נאָך מטמא זיין מיט איר מויל, און ער וויל גראַד אַרויפגיין אויף דער בינע ווי ער וואָלט באמת געווען דער פרומער אָפּגעהיטענער ייד. דער קאַסטיומער האָט געפֿאַלגט וואָס קעסלער האָט אים אָנגעזאָגט און האָט אַכטונג געגעבן, אַז די אַקטעריסע זאָל, ווי איר שטייגער, ניט אַריינכאַפֿן זיך צו קעסלערן אין זיין גאַרדעראַב בעת ער פּלעגט זיך גרימירן און אים דערציילן די שמוציקע מעשות. מען האָט שוין געגעבן דעם צייכן אָנצוהייבן די פּיעסע און קעסלער איז געווען גליקלעך וואָס ער האָט אויסגעמיטן, ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, „צו ווערן טמא“.

קעסלער, וועלכער קומט אַרויף שפּעטער, עטלעכע מינוט נאָך דעם ווי די פּיעסע ווערט שוין געשפּילט, האָט זיך בכיוון אויסבאַהאַלטן ערגעץ וואו אין אַ ווינקעלע, אַז די אַקטע־ריסע זאָל אים ניט באַמערקן. אָבער גראַד אַ מינוט פּריער, איידער ער האָט געדאַרפֿט אַרויפגיין אויף דער בינע, צו פֿאַרענדיקן (לויט דער פּיעסע) דאָס שרייבן די ספּר תּורה, איז די אַקטעריסע, ווי פֿון הינטער דער ערד אויסגעוואַקסן געבן אים, און אַנקוקנדיק אים ווי ער האָט געטראָגן דעם ברייטן קאַפּעלוש מיט דער פרומער באַרד און דעם גאַנצן גרים פֿון דעם פֿאַרדבּקטען סופּר סת"ם, האָט זי זיך צעלאָזט מיט איר „פּה הקדוש“.

קעסלער איז שיער ניט געפאלן אין חלשות און באוויזן נאָר אויסצוברומען „דזשי, ווי אזוי וועל איך קאָנען שפּילן דעם הייליקן ייד, אַז זי האָט מיך מטמא געווען, גוואַלד, וואָס האָט זי געטאָן צו מיר?!”

אַבער אין אָנהייב האָט קעסלער ביי זיינע „פּאַטריאַטן“ גאַרניט אויסגענומען אין דער ראַל. די באַרימטע יידישע שווישפּילערין בערטאַ קאַליש דערציילט אין אירע דעראינערונגען, אַז נאָכדעם ווי קעסלער איז אויפגעטראָטן אין „גאַט, מענטש און טייוול“, האָבן קעסלערס „פּאַט-ריאַטן“ אים אָפּגעוואַרט אויף דער גאַס און ער איז אַוועק מיט זיי אין אַ קאַפע. דאָרט האָט זייער „ספּאַקסמען“ (פּאַרשטייער) געטענהט: „מיר ווילן ניט, אַז איר זאָלט נאָך אַמאָל אויפטרעטן אין „גאַט, מענטש און טייוול“. דאָס איז ניט קיין פּיעסע פאַר אייך. איר דאָרפט זינגען „בר כּוכבא“ און „אבשלום“, אַבער זיך אַריינלאָזן אין אַזעלכע „ליטעראַטאַ-ציעס“ און זינגען „מזמור לדוד“ איז אַ שאַנדע פאַר אַזאַ גרויסן קינסטלער ווי איר זענט“.

קעסלער האָט מיט זיי איינגעטענהט און זיך געבעטן — דערציילט ווייטער בערטאַ קאַליש — ווי ביי גולנים, אַז זיי זאָלן אים ניט פאַרווערן צושפּילן די פּיעסע. עס איז אַ נייע זאַך — האָט ער געזאָגט — אַ נייע פאַרם, אַ נייער סאַרט שפּילן, אַ נייער סאַרט פּראָזע, און פּריער אַדער שפּעטער מוז מען דאָך אויסלייזן דאָס טעאַטער פון דעם שונד, וואָס באַהערשט די יידישע בינע.

די „פּאַטריאַטן“ האָבן אַבער ניט געוואַלט הערן און געדענקען קעסלערס טענות. זיי האָבן באַשלאָסן ניט צו לאָזן קעסלערן ווייטער שפּילן אין גאַרדינס פּיעסע, און קעסלער האָט שוין געהאַט בדעה זיי צו פּאַלגן, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר אַ סקאַנדאַל. די „פּאַטריאַטן“ האָבן געקאַנט צעטראָגן אַ טעאַטער, און וואָס וועט אַרויסקומען דערפון? קעסלער האָט אַבער אַזוי לייכט ניט אויפגעגעבן דעם קאַמף, און ווידער איינגעטענהט מיט זיינע „פּאַטריאַטן“, ביז מען איז ענדלעך דורכגעקומען אויף אַ קאַמ-פּראָמיס. עס איז געבליבן, אַז די „פּאַטריאַטן“ דערלויבן אים שפּילן נאָך דריי פאַרשטעלונגען, און אויב די פּיעסע וועט זיי ווידער ניט געפּעלן, מוז ער אויפגעבן די פּיעסע.

די וועלט פון יעקב גארדין

אָבער ווען די „פּאַטריאַטן“ האָבן געזען ווי דער עולם נעמט אויף די פּיעסע און קעסלערן אַלס „הערשעלע דובראַוונער“, האָבן זיי זיך צוריק־געצויגן פון זייער באַשלוס. קעסלער איז געבליבן שפּילן די פּיעסע, וועלכע האָט אים צוגעגעבן נאָך אַ פּערל אין זיין קרוין אַלס גרויסער יידישער דראַמאַטישער שווישפּילער.

מיט „גאַט, מענטש און טייוול“ האָט גאַרדין איינגענומען ניט נאָר די יידישע, נאָר אויך די אַמעריקאַנער וועלט. אב. קאַהאַן דערציילט, אַז מען האָט אָנגעהויבן גאַרדינען פאַרגלייכן צו איבסענען. די אַמעריקאַנער דראַמע איז דאַמאַלט געשטאַנען אַ סך נידעריקער ווי היינט. וועגן פּיעסן מיט אַ ראַדיקאַלן אינהאַלט האָט מען אויף בראַדוויי אָפּילו ניט געקאַנט חלומען. בנוגע פּראַבלעמען פון ליבע און חתונה האָט מען, אין דער צייט ווען „גאַט, מענטש און טייוול“ איז אויפגעפירט געוואָרן אויף דער יידישע בינע, געמוזט זיך האַלטן ביי דער שטרענגער פּריטאַנישער פּרומקייט אויף דער אַמעריקאַנער בינע. אַלץ האָט געמוזט זיין ווי גאַט האָט גע־באַטן. און ווען יידישע קאַלעדזש־סטודענטן האָבן דערציילט זייערע פּראַ־פּעסאַרן, וועלכע זיינען געווען פאַרטגעשריטענע מענטשן, אַז אויף דער בויערי, אין דאָרטיקן יידישן טעאַטער, שפּילט מען ווערק, וואָס האָבן אַ כאַראַקטער פון איבסען, מיט געוואַגטע האַנדלונגען, אָפּענע רייד, און האָבן אַ הויכן ליטעראַרישן ווערט, האָט דאָס אויף אייניקע פון די פּראַ־פּעסאַרן געמאַכט אַן איינדרוק, און עטלעכע פון די יידישע סטודענטן האָבן געבראַכט זייערע קריסטלעכע פּראַפּעסאַרן אין יידישן טעאַטער זען און הערן דאָס וואָס זיי האָבן אויף דער ענגלישער בינע ניט געקאַנט זען און הערן. דער שריפטשטעלער ד״ר הירש לייב גאַרדאָן⁸⁷ שרייבט מיר:

„ניט לאַנג צוריק איז געשטאַרבן אין עלטער פון 92 יאָר פּראַפּ, טשאַרלז קאַטלער טאררעי. ער איז געווען מיין לערער אין יעיל אונז־ווערזיטעט פון 1917 ביז 1922, מיט אַ הפסקה פון צוויי יאָרן אין לעיאָן. ער און דער מיטשעטער עילוי (איר געדענקט אים אוודאי פון דער לידער ישיבה) זיינען געווען די גרעסטע מוחות, וואָס איך האָב געקענט. טאַררעי וואַלט געקאַנט אַנשרייבן פון זכרון דעם גאַנצן העברעאישן תנ״ך מיט די נקודות און טראַפּ און תרגומים. ער איז געווען אַ ספּעציאַליסט אין גרי־

כיש, אראביש, סורית, כושית א.א.וו. ער האט מיר געגעבן א מתנה זיין פאטאגראפיש בילד, אבער איך האלט עס באהאלטן, ווייל ווען איך קוק אויף אים האב איך אזא בטול פון זיך, אזא מינדערוויכטיקייט, אז איך קען ניט שרייבן, און פיל, אז איך דארף ווערן א בעל עגלה.

נו, איין מאָל, אין 1917, זאָגט מיר טאררעי, אז מיט עטלעכע יאָר פריער האָט ער זיך אַ לאַז געטאָן איבער דער צווייטער עוועניו צו זען ווי די קינדער פון די נביאים לעבן היינט. האָט ער מיט אַמאָל דערזען די עלעק-טרישע שילדן פון די יידישע טעאַטערס. ער האָט געקענט דייטש און העברעאיש, אָבער ער האָט ניט געקאָנט פאַרשטיין וואָס מיינט „בריינדעלע קאַזאַק“, „יענטע טעלעבענדע“ און ענלעכע פערל. מיט אַמאָל דערזעט ער אין פלאַמענדע אותיות די ווערטער „מירעלע אפרת“, עפראַט (אפרת) האָט צו אים אפּעלירט. די ביבל! איז ער אַריין אין טעאַטער, געזעסן ביזן סוף און אָנגעקוואַלן. ער האָט געזען אַ האַנדלונג וואָס איז געווען ווירדיק, געשפּאַנט און טיף מענטשלעך, אויף אַ סך גרעסערע הויך ווי די ענגלישע דראַמען אין בראַדוועי. גראַד איז דאָן געווען אין טעאַטער יעקב גאַרדיין בכבודו ובעצמו. זיי האָבן זיך באַקענט. גאַרדינס שיינע באַרד, פינקלנדע אויגן און ווירדיקע האַנדלונג האָבן האַרמאַנירט מיט דעם געשטאַלט פון אַ דראַמאַטורג. ער האָט באַזוכט [די אויפפירונג פון] זיינע דראַמען און אָנגעהאַלטן קאַנטאַקט מיט אים ביז זיין טויט.

ווען איך האָב שטודירט מיט פּראָפ. טאררעי אַראַבישע דראַמען פון די לעצטע פאַר הונדערט יאָר, האָט ער געזאָגט, אז זיי קומען ניט צו דער ליטעראַרישער מדרגה פון גאַרדינס שאַפּונגען.

דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער ב. גאַרין באַשטעטיקט אויך דאָס זעלבע, אז כאַטש דאָס „טאַליאַ“-טעאַטער, וואו „גאַט, מענטש און טייול“ איז געשפּילט געוואָרן, האָט זיך געפונען אויף אַ פאַרוואַרפענער גאַס און אויף יעדן טריט האָט מען זיך אָנגעשטויסן אָדער אויף אַ שכוּר, אָדער אויף אַ גאַסן-מיידל פון סאַמע רינשטאַק, האָט עס אָבער אָנגעהויבן ציען די אויפּמערקזאַמקייט פון דער העכערער אמעריקאַנער אינטעליגענץ. עטלעכע באַרימטע אמעריקאַנער קריטיקער, וועלכע האָבן אָנגעהויבן קומען אין יידישן טעאַטער, האָבן אַרויסגעשטעלט דאָס יידישע טעאַטער אַלס

די וועלט פון יעקב גארדין

א ביישפיל פארן אמעריקאנער פובליקום און האָבן באַדויערט וואָס אויף דער אמעריקאנער בינע קאָן מען ניט אויפפירן אַזעלכע ערנסטע פּיעסן ווי אין יידישן טעאַטער.

דער מחבר אליין, יעקב גארדין, האָט זיך אָנגעהויבן פילן זיכערער, דרייטער, צופרידענער און ער האָט זיך אָפן אויסגעדריקט צו לעאָן קאַברין: „דאָס טעאַטער איז מער ניט קיין טינגל-טאַנגל באַלאַגאַן, ניט קיין פּלאַץ צו אַמוזירן אויף אַ נאַרישן אופן אַ נאַריש פובליקום, נאָר אַ שול, וואו דאָס אָנגענעמע און נוצלעכע זיינען די לערער און די דערציער. אַזוי ווייניקסטנס איז דאָס טעאַטער וואו מיינע פּיעסן ווערן געשפּילט“.

דער רום פון „גאָט, מענטש און טייוול“ האָט זיך געלאָזט הערן איבער דער וועלט, און ניט נאָר האָבן אַלע יידישע טעאַטערס איבער דער וועלט אָנגעהויבן צו שפּילן די פּיעסע, נאָר זי איז באַלד געשפּילט געוואָרן אויף העברעאיש אין ארץ ישראל און געוואָרן איבערזעצט אין רוסיש און פּויליש און מיט אַ ריזיקן דערפּאָלג געשפּילט געוואָרן אויף דער רוסישער און פּוילישער בינע.

קאפיטל זעקס און צוואנציק

„סאפאָ“ מיט וועלכער גאַרדין האָט באַרימט געמאַכט בערטאַ קאַליש

צוויי פרויען־פיעסן וואָס מאַכן גרויס יידישע אַקטריסעס — גאַרדינס באַאַרבעטונג פון הויפטמאַנס „הענשעל פּורמאַן“ — דער באַדייט פון „די שבועה“ פאַר קעני ליפּצין — פּרץ רעזשיסירט אַ גאַרדין־פיעסע, וואָס ווערט געשפּילט פון אַ פּרימאַדאַנע — דער טומל וועגן פּרייע ליבע, וואָס „סאפּאָ“ האָט אַרויסגערוּפּן.

ווי אידעאָליסטיש און ווי אידעאיש גאַרדין האָט ניט געזאָלט אָדער געוואָלט זיין, האָט ער אויך געמוזט זיין אַ ביסל פּראַקטיש, און אָט די פּראַקטישקייט האָט דערפירט דערצו, אַז אין זיינע ערשטע פיעסן זאָל ער לייגן דאָס הויפט־געוויכט אויף די ראָלן, אַז זיי זאָלן זיין פאַר די מענער־שוישפּילער, ווייל די באַלעבאַטים פון די טעאַטערס, די דירעקטאָרן, די מענעדזשערס און די דעה־זאָגערס זיינען געווען די מענער־שוישפּילער. איז אויסגעקומען, אַז אין די ערשטע גאַרדין־פיעסן, הגם עס זיינען דאָרט געווען פרויען־ראָלן, זיינען זיי אָבער ניט געווען דער עיקר פון דער פיעסע און ממילא דערפירט, אַז צו דער פּאָפּולאַריטעט און באַליבטקייט פון די מענער־שוישפּילער, האָט די נייקייט פון גאַרדינס פיעסן, די גרויסע ראָלן, צוגעגעבן נאָך מער רום און זיי נאָך פּאָפּולערער געמאַכט. ערשט שפעטער, מיט דער אַנטוויקלונג פון יידישן טעאַטער, מיט דער גרויסער יידישער איינוואַנדערונג אין אַמעריקע, וואָס האָט אָנגעהויבן אַריינצופירן די יידישע פרוי אין די שעפּער און אין פּאַרשיידענע פּראַפּעסיעס, איז קלאַר געוואָרן, אַז די יידישע פרוי דאַרף אויך אָנהייבן צו פּאַרנעמען איר פּאַרדינט אַרט אויף דער בינע און גאַרדין הייבט אָן שאַפּן זיינע פיעסן

די וועלט פון יעקב גארדין

ווי „מירעלע אפרת“, „די שחיטה“, וואו די פרויען־ראליסטקע, די אקטע־ריסע, שפילט די וויכטיקערע ראָל פון דער פיעסע.

מיר האָבן שוין אין די פריערדיקע קאפיטלעך באַוווּן איבערצוגעבן די געשיכטעס וועגן „מירעלע אפרת“ און „די שחיטה“. איצט וועלן מיר פֿרובן ריידן וועגן צוויי אַנדערע פיעסן, וואָס האָבן געהאַט הויפט־פרויען־ראָלן, און האָבן ווידער אַרויסגערוקט אויף דער אויבערפלאַך אַ יידישע שוישפילערין, וועלכע איז שפּעטער געוואָרן אַ גאָר גרויסער נאַמען: בערטאַ קאַליש.

די צוויי פיעסן זיינען „די שבועה, אַדער ראַניאַ די פאַטשטאַרקע“ און „סאַפּאַ“. צו דער אידעע פון ביידע פיעסן איז גאַרדין ווידער געקומען דורך אַנדערע, דורך פיעסן, וועלכע זיינען שוין פריער דורך נייט־ריידן געשריבן געוואָרן אויף דער טעמע, אָבער, ווי אין זיינע פריערדיקע פיעסן, האָט גאַרדין ווידער באַוווּן ביידע פיעסן אַריינצוגיסן אין אַזעלכע יידישע פאַרמען מיט אַזעלכע יידישע טיפן און כאַראַקטערן, אַז גאָר די, וועלכע זיינען געווען גוט באַהאַונט אין דער וועלט־ליטעראַטור, האָבן געקאַנט קומען אויף די שפורן פון וואַנען גאַרדין האָט גענומען אַט די צוויי פיעסן, זיי, די, וועלכע האָבן זיך געגריבלט אין די אַרכיוון פון דער וועלט־דראַמאַטורגיע, האָבן עס געהאַלטן שטענדיק פאַר וויכטיק אונטער־צושטרייבן די קוואַלן פון וואַנען אַט די גאַרדין־פיעסן שטאַמען.

לאַמיר דאָ איין מאָל פאַר אַלע מאָל קלאָר מאַכן, אַז עס זיינען געווען און עס זיינען דאָ צוויי טיפן דראַמאַטורגן.

איינער, וואָס טראַגט זיך אַרום מיט אַ געוויסער אידעע, שאַפט אַליין אַ סיטואַציע, וואָס קאָן אַדער האָט טיילווייז ערגעץ וואו פאַסירט, באַקליידט אַט די האַנדלונג מיט טיפן, וואָס ער האָט ערגעץ וואו באַגעגנט אַדער טראַכט זיי אַליין אויס. ביי אַט דעם דראַמאַטורג איז דאָס סאַמע וויכטיקסטע זיין אידעע, זיין געדאַנק, וואָס ער וויל דורכפירן אין דער פיעסע, און די דראַמאַטישקייט פון דער האַנדלונג, די גאַנצע בינע־סטרוקטור, די געזעצן לויט וועלכע אַ פיעסע דאַרף לעבן אויף דער בינע זיינען ביי אים די נעבן־זאַך. אַזעלכע יידישע דראַמאַטורגן זיינען געווען פֿרן, ⁸⁸ שלום־עליכם, אַש, הירשביין, קאַברין. האָט טאַקע אין מאַנכע פון זייערע פיעסן דער סוזשעט.

זלמן זילבערצווייג

די אנטוויקלונג פון דער אַקציע ניט געלעבט אין גאַנצן בשלום מיט די בינע־געזעצן, און טייל פון זייערע פּיעסן זיינען דעריבער קאַלט אויפגע־נומען געוואָרן, בעת זיי זיינען פאַרבליבן דויערנדע ליטעראַטור, גוטער ליען־שטאַף.

פאַראַן אָבער דראַמאַטורגן, וואָס דער עיקר איז ביי זיי די היי־שעה, דאָס לעבן פון דער פּיעסע, זיי ווייסן, אַז טעאַטער האָט זיינע געזעצן, אין משך פון אַ האַלבער שעה, וואָס אַן אַקט דויערט, מוזן פאַרקומען געשעענישן, מוזן זיך זאַכן אַנטוויקלען, שנעל און פאַרכאַפּנד, איז ביי זיי ניט דער עיקר דער סוּשעט, וועלכן זיי באַרגן זיך טיילמאַל אויס, ניט ער שטאַמט פון זייער אייגענעם מוח, נאָר זייער מוח־אַרבעט און זייער קונסט באַשטייט אין אויסבויען די בינע־ראַם פון דעם ווערק, זייערע פּיעסן זיינע דעריבער דויערנדער אויף דער בינע ווי אין בוך, זייערע העלדן לעבן גיכער, ווען איר זעט זיי אויף דער בינע, ווי ווען איר ווילט זיי באַנעמען ביים לעזן וואָס זיי טוען און וואָס זיי רעדן, אַט די דראַמאַ־טורגן זיינען די טעכניקער פון טעאַטער, זיי זיינען די באַהערשער פון דער בינע, און גאַרדין האָט געהערט צו אַט דעם טיפּ דראַמאַטיקער, פאַר אים איז ניט געווען דאָס וויכטיקסטע אַליין אויסצוטראַכטן אַ פּלאַן פון אַ פּיעסע, אַ געדאַנק, אַן אידעע, נאָר גיכער צו נעמען אַ „פּלאַט“, אַ פּאַקט, אַ געשעעניש, אַ פאַרטיקע מעשה, אָבער זי איבערגיסן אין דער טעאַטער־פאַרם און דערביי זי אַרויסברענגען דורך טיפּן און כאַראַקטערן, וואָס זאַלן מאַכן גלויבן די האַנדלונג און דאָס וואָס עס קומט פאַר כל זמן די פּיעסע שפּילט זיך אָפּ.

און אַט אויף דעם געביט איז גאַרדין באמת געווען אַ גאַר גרויסער מייסטער.

די בעסטע עדות טאַקע זיינען אַט די צוויי פּיעסן, וועגן וועלכע סווערט דאָ ווייטער איבערגעגעבן סיי זייער אינהאַלט, סיי דער אייגנדרוק, וואָס זייערע אויפפירונגען האָבן געמאַכט און די ראַל, וואָס זיי האָבן געשפּילט אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער און אין גאַרדינס קאַריערע, דער באַרימטער דייטשער דראַמאַטורג גערהאַרד הויפטמאַן, וואָס זיין עלטער האָט פאַרשעמט זיין יוגנט, דורכדעם וואָס ער איז אַרונטערגעפאַלן

די וועלט פון יעקב גארדין

אונטער דער השפעה פון היטלערן י"ש, האָט געהאַט איינע פון זיינע שטאַרקסטע פּיעסן „פורמאָן הענשעל“, וואָס האָט געהאַט ריזיקע דער־פּאַלגן ניט נאָר אויף דער דייטשער, נאָר אויך אויף אַנדערע בינעס, און אויף דער יידישער, פאַר וועלכער דער באַקאַנטער יידישער שריפטשטעלער ה. ד. נאָמבערג⁸⁹ האָט זי געפונען פאַר נייטיק איבערצוזעצן. די פּיעסע איז לכתחילה געשפּילט געוואָרן אויף יידיש דורך ליבהאַבער־גרופּן סיי אין אייראָפּע סיי אין אַמעריקע, אָבער נאָך איידער דער אַריגינאַל איז אויפגעפירט געוואָרן אין יידיש, האָט זיך אויף דער טעמע שוין געוואָרפן דער אַמאַל גוט־באַקאַנטער יידישער שרייבער, אַנאַרכיסטישער פּירער און איינער פון די בויער פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע מ. קאַטץ,⁹⁰ וועלכער האָט די טעמע פאַריידישט און זי באַאַרבעט אין אַ פּיעסע „גדליה דער בעל עגלה“, וואָס בערטאָ קאַליש האָט געשפּילט. פּונדעסטוועגן האָט דאָס ניט אָפּגעהאַלטן גאַרדינען, אַז ער זאָל אויך די זעלבע טעמע באַאַרבעטן אין אַ פּיעסע, וועלכע ער האָט גערופן „די שבועה, אָדער ראַניע די פּאַטשטאַרקע“. גאַרדין, ווי זיין שטייגער, האָט ניט געמאַכט קיין סוד, אַז ער האָט די טעמע „גענומען“. ער האָט עס בפּירוש געזאָגט אין דעם אַנאָנס. אָט די פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן אין 1900 אין „טאַליאַ טעאַטער“, און די הויפּט־ראַל „ראַניע“ איז געשפּילט געוואָרן דורך קעני ליפּצין. גאַרדין האָט מיט דער פּיעסע געגעבן דער ליפּצין די בעסטע געלעגנהייט זיך צו ווייזן אין אַ גאָר פאַרקערטן כאַראַקטער ווי „מירעלע אפּרת“. „מירעלע“, איז אַ היימישע, אינטעליגענטע, איידעלע יידישע פּרוי. ראַניע איז אַ פּראָסטער פּאַלקס־מענטש, אַ האַרטע נשמה, פּשוט, מענעריש, ניט־איידל, ניט־צאַרט, און די וועלכע האָבן פּריער געזען קעני ליפּצין אַלס מירעלע אפּרת, האָבן דערזען פאַר זיך אַ נייעם מענטשן, און די ליפּצין איז דעריבער ביי זיי געשטיגן ווי אַ קינסטלערין.

„די שבועה“ שפּילט זיך אָפּ אין אַ ישוב, אין אַלטן רוסלאַנד, אין דער צייט ווען די קאָמוניקאַציע ווערט נאָך געפירט דורך פּערד. דאָס איז די „פּאַסט“, וואָס פירט די פאַרבינדונג צווישן מענטשן, און אויף די וואָנגס געפירט פון די פּערד, ווערן אויך צוגעשטעלט די פאַרשיידענע אַרטיקלען פאַר הויז און משפּחה. אָט די „פּאַסט“ ווערט געוויינלעך גע־

געבן אין „ארענדע“, און דער אַרענדאָטאַר איז אַ געוויסער פייוויש, וואָס קרענקט זיבן יאָר, און זיין ווייב ראַניע פירט דאָס גאַנצע געשעפט, וואָס פאַרהאַרטעוועט איר און מאַכט איר פאַר אַ מין „מאַנסביל“. ראַניע איז אַבער נאָך אין די בעסטע יאָרן און עס איז גאַנץ נאַטירלעך, אַז זי זאָל וועלן נאָך געניסן פון אַ פאַמיליע-לעבן. פייוויש פילט די גאַנצע צייט וואָס עס פעלט זיין ווייב, און עס פאַרגנבעט זיך אים אָפט אַ פאַרדאַכט, אַז זי האָט מחזקות מיט זיין אָנגעשטעלטן אַביש, אַ געזונטער יונג, וואָס איז ניט מקפיד, טאַנצט און פאַרברענגט מיט די שיקסעס אין דער שענק, וועלכע פייוויש האָלט. איידער פייוויש שטאַרבט, נעמט ער ביי זיין ווייב תקיעת כף, אַ שבועה, אַז זי וועט ניט חתונה האָבן מיט אייבישן. דאָס וואָלט אים באַרואיקט, אַז זיין חשד די גאַנצע צייט איז געווען אַ פאַלשער. עס גייט אַריבער אַ יאָר. ראַניע שטעלט אַ מצבה איר מאַן, אַבער ווען זי הערט פון אייבישן, אַז ער וויל אַוועקגיין, הייבט זי אָן טראַכטן ערנסט וועגן ברעכן איר שבועה מיט אים ניט-חתונה צו האָבן. זי נעמט אַ היתר ביי אַ רב, קריגט די צושטימונג פון איר פאַמיליע, אויסער פון איר זון, און האָט חתונה מיט אייבישן. באַלד נאָך דער חתונה הייבט אייביש אָן צו באַלעבאַטעווען, פאַרהולעט געלט, פאַרפירט דאָס מיידל, וואָס דינט ביי זיי און לוסף לאַזט ער דערטרינקען אין טייך ראַניעס זון פון פייווישן. ראַניע דערזעט אין דעם אַלעם די שטראַף פאַר איר גע-בראַכענער שבועה. זי קאָן זיך מער ניט באַרואיקן. אויף טריט און שריט פילט זי די לאַסט פון דער שבועה און זי צינדט צום סוף אונטער איר הויז און שטאַרבט אין פייער.

אינטערעסאַנט, אַז כאַטש די טעמע איז גענומען געוואָרן פון הויפט-מאַנס „פורמאָן הענשעל“, וואָס איז אויך געשפילט געוואָרן אין רוסיש. דאָך האָט מען אויך גאַרדינס פיעסע איבערזעצט אין רוסיש און זי האָט געהאַט אַ געהעריקן דערפאַלג.

„די שבועה“, ווי אַנדערע גאַרדין-פיעסן, וואָס זיינען באַלד געוואָרן דאָס אייגנטום פון דעם הויפט-ראַליסט, איז אין אַמעריקע כמעט ניט געשפילט געוואָרן דורך קיין אַנדערע אַקטעריסע ווי קעני ליפצין. אין איראַפע איז די פיעסע געשפילט געוואָרן, שוין נאָך גאַרדינס טויט, און

די וועלט פון יעקב גארדין

אינטערעסאנט, אז די הויפט־ראל איז גראד געשפילט געווארן ניט דורך קיין דראמאטישע אקטעריסע, נאר דורך אַ געזאנג־שווישפילערין מרים גורטוויטש, וועלכע איז אָבער געווען זייער צוגעפאסט צו דער ראַל, ווייל זי איז פריער געווען אַן אוקראַינישע אַקטעריסע (אונטערן נאָמען „גורענקאַ“) און האָט גוט געקענט פאַרקערפערן אַט דעם טיפּ פון אַ רוסיש־יידישער פרוי, און ניט ווייניקער אינטערעסאַנט איז, אַז דעם גרויסן י. ל. פּרץ וואָס איז געווען אַ קנאַפער אָנהענגער פון גאַרדינען, איז די פיעסע אַזוי געפּעלן, אַז ער האָט זי רעזשיסירט. שפּעטער איז די ראַל איבערגענומען געוואָרן דורך דער באַרימטער אַסתר רחל קאַמינסקי, און זי איז לאַנג פאַרבליבן אין איר רעפּערטואַר.

נח פּריליצקי האָט זיך וועגן דער פיעסע אויסגעדיקט: „דאָס פּראָבלעם, דער שניט, די סכּעמע פון דער האַנדלונג און פון די הויפט־פיגורן, זאָגאַר די וויכטיקסטע דראַמאטישע מאַמענטן זיינען גענומען ביי געהאַרד הויפטמאַן, אָבער גאַרדין האָט די געליענע ליניעס, די בלויע ביינער פון דער זאך אָנגעטאָן אין זיין אייגן לייב און הויט. דאָס בלוט, דער גייסט פון דעם שטיק זיינען זיינע. די טיפּן זיינען נאָך אַלעמען, פון [דער] אייגענער פאַרטרעטן־גאַלערעע, דער שטעל פון דער האַנדלונג — לויט זיין אייגענעם שטייגער.“

ניט אָפּגערוט זיך נאָך פון דעם דערפּאָלג פון אַט דער פרויען־פיעסע, האָט גאַרדין באַלד אַרויסגעבראַכט אַ צווייטע גרויסע פרויען־פיעסע, וואָס איז געווען אַ ניי וואָרט אויף דער יידישער גאַס.

וידער האָט מען גענומען באַשולדיקן גאַרדינען, אַז ער האָט די אידעע גענומען ביי גרילפאַרצערן, אָבער אַ פאַקט איז, אַז מיט „סאַפּאַ“ האָט גאַרדין אַרויסגעבראַכט אויף דער יידישער בינע די גרויסקייט פון בערטאַ קאַליש, וועלכע איז ביז דאַמאַלט מערסטנטײל געווען באַקאַנט אַלס אַ פּרימאַדאַנע און האָט געשפילט אין די פאַרשיידענע היסטאָרישע און מעלאָדראַמאטישע פיעסן און אַפילו אין זיינע, גאַרדינס, פריערדיקע פיעסן, אָבער ערשט אין „סאַפּאַ“ האָט זי געהאַט די ערשטע גרויסע געלעגנהייט צו דערשיינען אין איר גאַנצער עלעגאַנץ, אין איר ווייב־

לעכקייט און מיט איר שפילן צוציען אויף זיך די גרעסטע אויפמערק-
זאמקייט.

ב. גאָרין, דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער, וועלכער זאָגט, אַז
„סאַפּאַ“ איז ביי דער אויפפירונג געווען אַ מאַטעריעלער דורכפאַל, גיט
אַבער צו, אַז די פּיעסע האָט „גלייך צוגעצויגן צו דער יונגער קאַליש
די אויפמערקזאַמקייט פון דעם בעסערן פּובליקום און דאָ האָט זי צום
ערשטן מאָל, געהאַט די מעגלעכקייט צו ווייזן זיך אין איר פּולן גלאַנץ,
און צו צייגן אַז זי באַזיצט אַן אויסעראַרדנטלעכן גרויסן טאַלאַנט. ...דאָס
האַט געבראַכט דערצו, אַז אין טעאַטער האָט זיך פּאַרמירט אַ גרופּע
„גאַרדיניסטן“. זיי האָבן פּיל געהאַלפּן, אַז די גאַרדינישע דראַמע זאָל
זיך טיפּער איינװאַרצלען אויף דער בינע“.

אין וואָס איז באַשטאַנען דאָס נייע וואָס גאַרדין האָט אַרויסגעבראַכט
אין „סאַפּאַ“? — אַז אמתע ליבע איז ניט דווקא קאָווענציאָנעל, אַז אמתע
ליבע ברעכט אַמאָל מיט די געזעצן, און אַז דווקא די געזעצן בינדן
אַמאָל צו פּאַלשקייטן און אומערלעכקייט אין פּאַמיליע-לעבן.

פּריער האָבן מיר אָנגעוויזן, אַז „סאַפּאַ“ איז באַזירט אויף אַ פּרעמדער
פּיעסע, גאַרדין מאַכט ניט דערפון קיין סוד. אין אַ געוויסן מאָמענט פון
זיין הויפּט-העלדס לעבן, דריקט זי זיך אויס, אַז אַפּאַלאָן זאָנענשיין, וואָס
ראַמאַנסירט מיט איר, האָט איר געזאָגט, אַז אַנשטאַט סאַפּיע, ווי זי
הייסט, וועט ער זי רופן שטענדיק „סאַפּאַ“, ווייל זי איז ענלעך צו דער
קלאַסישער סאַפּאַ. סאַפּיע עפנט דעריבער אַ בוך פון וועלט-געשיכטע
פון וועלכער זי זעט, אַז עס ווערט דערציילט, אַז סאַפּאַ איז געווען אַ
זעלטענע גריכישע שיינהייט, אַ באַגאַבטע דיכטערין, האָט געליבט מוזיק,
געזאַנג, פאַרגעניגן, האָט געלאַכט פון אַלע הערשנדע מיינונגען, איז
געווען זייער אומאַפהענגיק און האָט געלערנט די פּרויען צו זיין פּריי,
זעלבשטענדיק, ווען דאָס לעבן איז איר געוואָרן איבערדריסיק, האָט זי
זיך אַראַפּגעוואָרפן אין ים פון אַ הויכן פעלז און האָט דערביי געזאָגט,
אַז זי ברענגט זיך אַלס קרבן פאַרן גריכישן גאָט פון שיינהייט און
פּאַעזיע, „אַפּאַלאָן“.

גאַרדינס העלדין איז אַ קאַפּיע פון אַט דער גריכישער העלדין, זי

האלט ביים חתונה האָבן מיט אַ פּאַטאַגראַפּיסט באַריס סטאַוּראַפּאַלסקי, אַבער ווען זי באַמערקט ווי איר יונגערע שוועסטער ליוּע ראַמאַנסירט מיט איר חתן, און ווען זי הערט ווי איר חתן דריקט זיך אויס, אַז ליב האָט ער גאָר ליוּען ניט סאַפּיען, האַלט זיך סאַפּיע ניט אַפּ אַפּן פאַר אַלעמען זיך אַפּצוואַגן אַ טאַג פאַר איר חתונה פון איר חתן, הייסט אים חתונה האָבן מיט איר שוועסטער, הגם, ווי זי זאָגט אַפּן הויך פאַר אַלעמען, אַז זי שוואַנגערט פון איר חתן. זי דערציט טאַקע שפּעטער דאָס קינד ביי זיך, מאַכט זיך אַבער, אַז סאַפּיעס אַ שוועסטערקינד מאַניטשקע, אַ רייכן פּישי-הענדלערס טאַכטער, וועמענס פּאַטער האָט כּסדר אויסגע- האַלטן דעם שטודיום פון אַ פּיאַניסט אַפּאַלאַן זאַנענשיין, קומט אין שטאַט חתונה האָבן מיט מאַניטשקען, אַבער פון מאַמענט וואָס ער דערזעט סאַפּיען, פאַרליבט ער זיך אין איר, מאַכט איר די גרעסטע קאַמפּלימענטן, פּראַקלאַמירט זי אַלס די גריכישע „סאַפּאַ“, און סאַפּיע פאַרגעסט זיך און פאַרליבט זיך אויך אין אים. אַבער אַפּאַלאַן האָט חתונה מיט מאַ- ניטשקען און דאָס צווייגט אים צו פאַרנאַכלעסיקן סאַפּיען. עס קומט צווישן זיי צו אַ דיסקוסיע בעת וועלכע סאַפּיע דערזעט דעם אמת, אַז אַפּאַלאַן איז געזעצלעך געבונדן צו מאַניטשקען, מיט וועלכער ער האָט אויך אַ קינד און זי זאָגט זיך אַפּ פון אים. דערווייל שטאַרבט איר שוועסטער ליוּע, און איר מאַן, באַריס, נעמט זיך ווידער שדכען צו סאַפּיען. אַבער זי וויל דערפון ניט הערן. סאַפּיעס פּאַטער וויל זי אויך פאַרשדכען צו אַ רייכן עלטערן מאַן, אַבער זי זאָגט זיך אַפּ דערפון.

די לעצטע שורה איז, אַז כּדי צו ראַטעווען איר קינד פון די אומאַנ- גענעמלעכקייטן אויפצוואַקסן ווי אַן אומגעזעצלעך קינד, איז סאַפּיע מסכים אַפּיציעל חתונה צו האָבן מיט באַריסן. דאָס טוט זי אַבער נאָר פאַרן קינדס גליק. זי וועט שוין קיינמאַל ניט זיין גליקלעך, ווייל איר ליבע אז שטענדיק געווען, ווי עס ווערט גערופן, „אומגעזעצלעך“.

איך האָב דאָ געבראַכט דעם אינהאַלט און דעם געדאַנקן-גאַנג פון דער פּיעסע, כּדי עס זאָל קלאַר ווערן וואָס פאַראַ טומל די פּיעסע, וועלכע האָט, הייסט עס, געפּרעדיקט „פּרייע ליבע“, האָט אַרויסגערופן אין דער יידישער גאַס, און ניט נאָר ביי פרומע נאָר אויך ביי טיילן פון דער יידישער אינטעליגענץ.

קאפיטל זיבן און צוואנציק

גארדין באשולדיקט אין פראפאגאנדירן און גלייכצייטיק אפלאכן פון „פרייע ליבע“

די פארשיידענע מיינונגען וועגן זיין פיעסע „סאפאָ“ — יעדער טייטשט ווי ער וויל — די „געשיכטע“ ווי אזוי עס איז געקומען, און גארדין זאל אנשרייבן „קרייצער סאנאטא“ — די פיעסע האט ניט קיין מוזל ביי דער קריטיק, אבער דער עולם פארפולט דאס טעאטער.

אין דעם פאָריקן קאפיטל האָב איך איבערגעגעבן דעם אינהאַלט פון יעקב גאַרדינס פיעסע „סאפאָ“ און אַנגעוויזן, אַז דורך דעם, וואָס בערטאַ קאַליש האָט באַקומען צו שפּילן אַזאַ וויכטיקע ראָלע אין וועלכער זי האָט געקאַנט אַרויסווייזן איר פּרויען־שיינהייט און גראַציע, און פון דער אַנדער־רער זייט פאַרשטעלן אַ פּרויען־טיפּ, וואָס איז געווען ניי אויף דער יידישער גאַס, האָט זי זיך דערוואַרבן אַ גרויסן נאַמען, וואָס האָט איר שפּעטער דערפירט צו ווייטערדיקע דערפאַלגן ניט נאָר אויף דער יידישער, נאָר אויך אויף דער אַמעריקאַנער־ענגלישער בינע. גלייכצייטיק אַבער האָט די גאַנצע געשיכטע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין „סאפאָ“; דער פאַקט וואָס מען רעדט אָפּן ווי אזוי אַ ניט־פאַרהייראַטע פּרוי נעמט איבער צו דערציען איר אומגעזעצלעך קינד, זאָגט זיך אָפּ חתונה צו האָבן מיט איר חתן, דער פאַטער פון קינד, און גיט אים בעסער איבער צו איר שוועסטער, און אין דער זעלבער צייט פאַרליבט זי זיך אין אַ פאַרהייראַטן מאַן. די האַנדלונג און די פאַרשיידענע פּרייע געדאַנקען, וואָס די הויפט־העלדין סאָפּיע, וואָס זוערט (צוליב אירע פּרייע געדאַנקען גערופן) אויפן גריכישן נאַמען „סאפאָ“, זאָגט אַרויס אויף טריט און שריט אין דער 4־אַקטיקער פיעסע, האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסן טומל אין דער דאַמאָליטיקער יידישער גאַס.

די וועלט פון יעקב גארדין

געטומלט האָט זיך ניט נאָר די פרומע עדה. אַז פרומע אַרטאָדאָקסישע יידן, וואָס זיינען בכלל געווען ווייניק באַגייסטערט פאַר יידיש טעאַטער און עס באַטראַכט ווי מוקצה, זאַלן זיך אַרויפּוואַרפֿן אויף גאַרדינען און אים פאַרשרייען צוליב דער פּיעסע אַלס „מסיח“, איינער, וואָס וויל אַראַפֿ-פירן פון גלייכן יידישן וועג, וואָס שענדעט די פאַרהייליקטע טהרת המשפּחה, ווי זיי האָבן שפּעטער געטומלט, ווען מען האָט אויפגעפירט גאַרדינס פּיעסע „כאַסיע די יתומה“, וואָלט געווען גאַנץ פאַרשטענדלעך, אָבער די אידעען, וואָס גאַרדין האָט געפּרעדיקט דורך דער פּיעסע, ווי דער הויפט־העלד סאַפּאָ ברענגט זיי אַרויס, האָבן אויך ניט שטאַרק נושאַ חן געווען ביי גאַנץ אַנדערע עלעמענטן. גאַרדין האָט — ווי קלמן מרמר דערציילט — באַקומען אַ גאַנצן פּאַק בריוו פון אינטעליגענטע געבילדעטע און פּראָגרעסיווע מענער און פּרויען מיט טענות צו אים. און גאַרדין האָט אַ טייל פון אַט די בריוו טאַקע אויך פאַרעפנטלעכט.

אַזוי האָט איינער אַ ראַדיקאַלער דאַקטאָר, וועלכער האָט שפּעטער פאַרטיידיקט „די יידישע סאַפּאָ“ — סאַפּיע פינגערהוט — ווי אַן אַנזאָג אויף דער נייער פּרוי, אַזוי געשריבן:

„מיינט איר ניט, אַז דאָס שטיק איז צו ראַדיקאַל און אַז עס איז נאָך צו פרי אַזעלכע שטיק אויף דער יידישער בינע אויפצופירן?... עס קאָן זיין, אַז די אידעע איז טאַקע אַ ריכטיקע, אָבער איז דען טעאַטער דער פּלאַץ, וואו מען זאָל פּראָפּאָגאַנדירן אַזעלכע נייע רעוואָלוציאָנערע אידעען?“ אַ יידישער אַדוואָקאַט האָט זיך באַקלאַגט, אַז ער האָט מיטגענומען מיט זיך אין טעאַטער דעם „אַסיסטענט לידער“ [געהילף אָנפירער] פון זיין „טעמעני דיסטריקט“, און הערנדיק די אַנטי־לאַ [קעגן געזעץ] אַנטי מאַראַל טענדענצן, האָט ער געפילט, אַז עס איז אַ „דיסגרעיס“ [אַ שאַנד] פאַר יידן... אַלס אַדוואָקאַט, וואָלט ער געקאָנט, שרייבט ער, פאַרטיידיקן די יידישע סאַפּאָ אין געריכט, אַפילו ווען זי וואָלט איר אומגעזעצלעך קינד „אין געהיים דערמאַרדן“. ער וואָלט געטענהט, אַז זי איז געווען משוגע... אָבער ניט שעמען זיך, אַפֿן זאָגן די גאַנצע וואַרהייט, נעמען אויף זיך פאַראַנט-וואַרטלעכקייט און אַליין זאַרגן פאַר אַן אומגעזעצלעך קינד. דאָס טוט ניט קיין אַנשטענדיקע פּרוי.“

מיט אַ גאַנץ אַנדערע קריטיק אָבער איז קעגן גאַרדינען אַרויסגע-
קומען אב. קאהאַן, וועלכער האָט אין זיין סעריע קעגן גאַרדינען געהאַט
פונקט אַ פאַרקערטע טענה:

„מיר באַשולדיקן גאַרדינען ניט, אַז ער האָט טאַקע געוואַלט אַפּלאַכן
פון דער דערמאָנטער אידעע (פרייע ליבע), איר איבערקרימען, אַרויס-
שטעלן אין אַפּשטויסנדיקע קאַלירן. זיין האַרץ איז געווען גוט. דיזע סאַרט
אַרבעט — פאַרקערפערן אָן אידעע אין בילדער — איז אָבער ניט נאָך
זיינע קרעפטן נאָך. ער זעט ניט אין געדאַנקן קיין לעבעדיקע וועלט. ער
הערט ניט די טענער פון ווירקלעכקייט, ער פאַבריצירט זיינע פּיעסן מע-
כאַניש, ער קלערט אַלץ צו, ער קלעבט זיי צונויף, אַ פּלאַנטער פון אומנאַ-
טירלעכקייט, און פון דער אידעע, וועלכע ער נעמט אין האַנט, ווערט
אַ באַרג אַש“.

האַבן מיר דאָ צוויי מינים קריטיקס קעגן גאַרדינען. פון איין זייט
וואַרפט מען אים פאַר, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ טענדענץ-פּיעסע, וואָס
פּרעדיקט פּרייע ליבע, און וואָס איז נאָך צו פּרי פאַר יידישע באַזוכער און
עס איז בכלל אַ פּראַגע צי מען דאַרף אויסנוצן די ברעטער פון דער בינע צו
פּרעדיקן אידעען, פירן פּראַפּאָגאַנדע פאַר געוויסע לאַזונגען, און פון דער
אַנדערער זייט האָט מען געהאַט צו גאַרדינען טענות, אַז דורכדעם וואָס
סוף כל סוף האָט סאַפּיע פינגערהוט (סאַפּאָ) חתונה מיט איר קינדס פּאַטער,
כאַטש זי האָט ליב און ווערט געליבט פון אַ צווייטן — אַ פאַרהייראַטן מאַן,
צילט גאַרדין באמת בלויז אַרויסשטעלן דעם אידעאַל פון פּרייע ליבע אין
אַ קרומען שפּיגל, חוּזק צו מאַכן דערפון.

גאַרדין באַהאַנדלט די אַלע קריטיקער און ער ענטפּערט מיט אַ לאַנגן
אַרטיקל, אין וועלכן ער פאַרטיידיקט זיין העלדין סאַפּאָ, אַז זי איז אַ רע-
וואַלוציאַנער, און זי האַנדלט רעוואַלוציאַנעריש קעגן דער געוועזענער
אַבער זי פאַרלירט דעם קאַמף קעגן די פאַראַורטיילן פון דער געוועזענער
די צייט האָט אירס געטאַן: „סאַפּאָ“ האָט זיך ווי אַ פּיעסע אינגע-
בירגערט אויף דער יידישער בינע אין אַמעריקע, איז דורכן אַרטיסט יוליוס
אַדלער געבראַכט געוואָרן אין 1907 אין אייראָפּע און אסתר רחל קאַמינסקאַ

די וועלט פון יעקב גארדין

האָט אין דער ראל ווידער באַקומען אַ גוטן אויסדרוק פאַר איר גרויסן אַרטיסטישן טאַלאַנט.

„סאפּאַ“ איז מיט אַ באַזונדערן גרויסן דערפאַלג אויפגעפירט געוואָרן אויף רוסיש אין רוסלאַנד, און ווייל די האַנדלונג שפּילט זיך אָפּ אין אַדעס, האָט די פּיעסע אויף רוסיש געטראָגן דעם נאָמען „אַדעסער לעבן“. די פּיעסע איז אויך דערשינען אין צוויי באַזונדערע איבערזעצונגען אין רוסיש. אַ שטיקל צייט האָט גאַרדין זיך געגרייט אַנצושרייבן ווידער אַ גרויס שטאַרק בינע-ווערק, און ווי שטענדיק אין אַזאַ סיטואַציע, האָט ער דערווייל אַנגעשריבן עטלעכע לייכטע, ניט וויכטיקע פּיעסן, ווי אַ באַאַרבעטונג פון הוגאַס „לוקרעציע באַרדושאַ“ אונטערן נאָמען „דער ממזר“ און אַפילו אַ גאַר לייכטע פּיעסע „אַמעריקע“, אויף וועלכער ער האָט זיך ממש געשעמט אַנצוגעבן זיין נאָמען און זי גערופן „פאַרפאַסט פון פּראָפּעסאָר יאַקאַבי אויס לאַנדאַן“.

אין 1901 איז געוואָרן 10 יאָר ווי גאַרדין איז געקומען אין אַמעריקע. קיין נייע פּיעסע האָט ער נאָך ניט געהאַט פאַרטיק, אָבער מען האָט אין „טאַליאַ טעאַטער“ געפּיערט זיין 10-יאָריקן בינע-יוביליי, האָט ער אַנ-געשריבן אַן איינאַקטער „סיפּן גאַלעריע“, אין וועלכן ער האָט דורכגעפירט די וויכטיקסטע טיפּן פון זיינע ביז דאַמאַלטיקע סוקסעס-פּיעסן, און ממילא האָט דאָס אויך געגעבן די געלעגנהייט די באַרימטסטע אַקטיאָרן אויפצו-טרעטן אין דעם איינאַקטער, וואָס איז שפּעטער ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן ווידער געשפּילט געוואָרן.

אין יאַנואַר 1902 איז גאַרדין ווידער אַרויסגעקומען מיט אַ נייער גרויסער פּיעסע „קרייצער סאַנאַטאַ“, וואָס איז איינגעטלעך אַ נאָמען פון גראַף טאַלסטאָיס אַ באַרימטן ראַמאַן, און אַ סך, וואָס האָבן געהערט דעם נאָמען, זיינען פאַרפירט געוואָרן, מיינענדיק אַז דאָס איז בלויז גאַרדינס אַ דראַמאַטיזאַציע פון טאַלסטאָיס ראַמאַן. פאַקטיש איז עס אָבער ניט אַזוי אַפּגערעדט שוין דערפון וואָס אין אַזאַ פּאַל וואָלט די פּיעסע ניט געקאַנט געשפּילט ווערן אין רוסיש, ווי זי איז דווקא יאָ געשפּילט געוואָרן און דערצו מיט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג, אָבער באמת איז דער נאָמען „קרייצער סאַנאַטאַ“ נאָר אַן אַנדייטונג צו אַ געשיכטע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין

טאלסטאָיס ראַמאַן, וואָס ווערט געלייענט פון דער הויפט־העלדין, עטי, פון גאַרדינס פּיעסע.

וועגן דער אַנטשטייאונג פון דער פּיעסע איז דאָ אַזאַ שטיקל רכילות : בעסי טאַמאַשעווסקי דערציילט אין אירע זכרונות, אַז זי און בערטאַ קאַליש פלעגן זיך אַנטאָן און גרימירן אין איין גאַרדעראַבע. איין מאָל, ריינדניק דאַרט מיט גאַרדינען, האָט ער „געמאַכט עפעס אַ באַמערקונג וועגן קאַליש'ס שיינע האָר, און די קאַליש האָט זיך צו אים אָפּגערופּן : „מיסטער גאַרדין, שרייבט מיר אָן עפעס אַ ראַלע צו מיינע האָר. איר האָט געהערט פון אַ שרייבער טאַלסטאַי ? עד האָט אָנגעשריבן אַ בוך, איז דאַרט דאָ אַ העלדין, וואָס האָט שיינע לאַנגע האָר ווי מיינע, שרייבט מיר אָן אַ ראַלע צו מיינע האָר.“ ווייטער דערציילט בעסי טאַמאַשעווסקי, אַז „גאַרדין האָט זיך אַ גלעט געטאָן איבער דער שוואַרצער באַרד זיינער און מיט אַ סאַרקאַסטישן שמיכל געענטפּערט : „יעס, מאַדאַם, איך האָב „געהערט“ פון אַ שרייבער טאַלסטאַי“, און גאַרדין האָט פאַר איר אָנגעשריבן „די קרייצער סאַנאַטאַ“. די מעשה איז שווער צו גלייבן, ווייל בערטאַ קאַליש, אפילו אין יענע יאָרן, וואָלט ניט געשטעלט גאַרדינען אַזאַ נאַרישע קשיא צי ער האָט געהערט פון אַ שרייבער טאַלסטאַי, אָבער ווי אַ מעשהלע איז עס שייך, בפרט גאַרדינס סאַרקאַסטישער ענטפּער.

בערטאַ קאַליש אַליין אין אירע דעראינערונגען דערציילט די זאַך אין גאַנצן אַנדערש, אַז ווען זי האָט אַמאָל פאַרגעלייגט גאַרדינען צו שרייבן ספּעציעל פאַר איר אַ פּיעסע, האָט ער זיך אָפּגעזאָגט מיט דער דערקלערונג, אַז ער שרייבט איבערהויפט ניט ספּעציעל פאַר אַקטיאָרן, נאָר ער שרייבט פאַר דער בינע.

אויך דאָס שטימט ניט אין גאַנצן, ווייל פּאַקטיש האָט ביז דאַמאָלט גאַרדין שוין געהאַט געשריבן אַ סך פון זיינע פּיעסן, צילנדיק מיט זיינע הויפט־ראַלן פאַר געוויסע גרויסע אַקטיאָרן, און אַזוי איז געווען ערשט גאַרניט לאַנג צוריק מיט זיין פּיעסע „סאַפּאַ“, וואָס די זעלבע בערטאַ קאַליש האָט געשפּילט.

דער אינהאַלט פון „קרייצער סאַנאַטאַ“ איז פּאַקטיש אַ מין פּאַרטעזעצונג פון „סאַפּאַ“, אָדער „אויסגעקלאַפט אויף די זעלבע קאַפּיטעס“ וואָס „סאַפּאַ“.

די וועלט פון יעקב גארדין

אויך דא איז די הויפט־העלדין עטי אַ פרייע פרוי. אָבער זי גייט שוין אַ שריט ווייטער ווי סאַפּאַ. זי דערשיסט איר מאַן און איר שוועסטער, וועלכע פאַראַטן זי. דאָס איז שוין די צווייטע פרויען־העלדין אין גאַרדינס ווערק, וואָס גייט אַוועק פון טראַדיציאָנעלן גאַנג פון דער יידישער פרוי, וועלכע טראַגט אַריבער אַלע צרות פון איר מאַן און פאַמיליע־לעבן. אין אַ פריערדיקער פיעסע האָט זיין הויפט־העלדין „אסתרקע“ אין „די שחיטה“ געקוילעט איר מאַן, דאָ דערשיסט זי סיי אַ פאַלשן מאַן, סיי איר פאַלשע שוועסטער.

דאָס איז געווען אַבסאָלוט ניי אויף דער יידישער בינע און די ווירקונג איז געווען אַ שטאַרקע. די פיעסע איז געוואָרן גאַרדינס גרעסטער דערפאַלג ביי די ברייטע מאַסן. מאַריס ווינטשעווסקי דערציילט אין זיין רעצענזיע, אַז „דאָס טעאַטער איז אַזוי פול, אַז מען פאַרקויפט שטייפלעצער און מען שטעלט צו פון ביידע זייטן אַרקעסטער פלעצער. דאָס פובליקום איז ענטו־זיאַסטיש און די שווישפילער ווערן אַרויסגערופן דריי־פיר מאָל נאָך יעדן אַקט, דער פאַרפאַסער אויך“. דער „גרויסער טריאומף“, ווי דאָס טעאַטער האָט שפּעטער אַנאַנסירט די פיעסע, האָט אַנגעהאַלטן אַרום 4 חדשים צייט, ביזן שלום פון סעזאָן.

אַן אַנדערער שרייבער אין אַ טעאַטער־זשורנאַל דערציילט ווי שווער אים איז אַנגעקומען צו קריגן אַ בילעט אַריינצוקומען אין טעאַטער, און ווי אַזוי ער האָט נאָכן צווייטן אַקט זיך אַנגעהויבן אַרומקוקן אויפן פובליקום און האָט זיך געפרעגט אַ קשיא, וואָס האָט דעם עולם צוזאַמענגעבראַכט. וואָס איז דאָס דאָ אַזעלכעס אין דער פיעסע, וואָס האָט אַנגעלאָקט אַזאַ גרויסע מאַסע צו קומען אין טעאַטער. זאָל דאָס זיין גאַרדינס פאַפולאַריטעט? איז דאָך עס אָבער אַ כלל, אַז גאַרדינס שטיקער באַצאָלן זיך געוויינלעך ניט אַזוי ווי די שונד־שטיקער?

אָבער דער אמת מעג געזאָגט ווערן, אַז כאַטש די פיעסע האָט געהאַט אַזאַ גרויסן מאַטעריעלן דערפאַלג, האָט אָבער דער מחבר ניט געהאַט פאַר דער פיעסע אַזאַ גוטע מערכה ביי דער קריטיק. דוד פינסקי, וועלכער איז בכלל געווען אַ קנאַפער אַנהענגער פון גאַרדינען, האָט זיך אויסגעדריקט, אַז גאַרדין הייבט גלייך אָן די פיעסע מיט די שטאַרקסטע טענער. „דער

ערשטער אַקט אַנטפלעקט פאַר אונדז אויף אַמאָל די כאַראַקטערן. ער ווירקט ווי דער אַפּשלוס פון דער דראַמע. ...אום צו באַווייזן נייע אייגנטימ- לעכקייטן אין עטלס כאַראַקטער, צו מאַכן אים וואַקסן, האָט גאַרדין געדאַרפט פאַרפירן פאַר אונדז נייע באַגעבנהייטן, נייע האַנדלונגען, וועלכע זאָלן שטאַרקער זיין פאַר דער האַנדלונג אין דעם ערשטן אַקט, אָבער וואָס מיר זען ווייטער, איז פיל שוואַכער. ... דער וועג פון דעם אָנהויב ביז דעם סוף איז ניט געפירט געוואָרן דורך מאַטיוון און האַנדלונגען, וועלכע זיינען שטאַרקער און שטאַרקער מיט יעדן מאַמענט. און ווידער איז דער עיקר ביי אים גלאַט זיך אַ מעשה און די עפּיזאָדן-פּיגורן וואַקסן אַריבער אין באַדייטונג די הויפּט-פּיגור".

ב. גאַרינס "טעאַטער זשורנאַל" האָט אָפּגעגעבן דער פּיעסע עטלעכע אַרטיקלען. ער אַליין האָט געזען אין דער פּיעסע, אַ שטיק, וואָס איז באַ- זירט אויף אַ קונץ, און דאָך האָט זי אַ נאַנטע שייכות מיט קונסט". אָבער ער גיט צו, אַז "באַזונדערע סצענקעלעך ווייזן, ווי דער אויטאָר קאָן טיף אַריינבליקן אין לעבן און אונטערשאַפּן אַזוינע מאַמענטן, צו וועלכע מען דאַרף האָבן דאָס אויג פון אַ וואָרן קינסטלער".

אַן אַנדערער שרייבער האָט אָנגעוויזן, אַז געוויסע שטריכן אין דער הויפּט-העלדינס, עטיס פאַטער, דערמאָנען די פּריערדיקע מענער, וואָס גאַרדין האָט שוין אַרויסגעבראַכט אין "די שחיטה" און אין "ידישער קעניג ליר".

אָבער אויך די הויפּט-אַליסטקע בערטאַ קאַליש האָט ניט צו גוט אָפּגעשניטן. ב. גאַרין און מאָריס ווינטשעווסקי האָבן זי שאַרף קריטיקירט. ביידע האָבן אָבער צוגעגעבן, דער ערשטער אין גאַנצן, און דער צווייטער טיילווייז, אַז מיטשולדיק איז אויך דער מחבר פון דער פּיעסע. ביידע זיינען אָבער געווען איינשטימיק, אַז אין עטלעכע פּלעצער האָט די קאַליש אַליין אויך צוגעפאַלשעוועט. ווינטשעווסקי האָט די זעלבע באַשולדיקונג געמאַכט אַ ביסל איידעלער. ער שרייבט: "די קאַליש איז פּיין, סימפּאַטיש, אַנציענד, אָבער ערטערווייז שוואַך, איבערהויפּט אין דעם לעצטן אַקט". ווען ער פאַרגלייכט ווי אַזוי די פּיעסע ענדיקט זיך און ווי אַזוי אסתרקע פאַרענדיקט "די שחיטה", דריקט זיך אויס ווינטשעווסקי, אַז ווען ער האָט געזען ווי

די וועלט פון יעקב גארדין

אסתרקע אין „די שחיטה“ שעכט איר מאן, איז עס אים אויסגעקומען „ניט גענוג מאַטיווירט“, אָבער ווען ער איז אַרויסגעגאַנגען פון טעאַטער. און האָט אַנגעהויבן נאַכטראַכטן, איז אים אויסגעקומען, אַז עס איז ניט געווען קיין פּראָגע, אַז קעני ליפּצין, וועלכע האָט געשפּילט אסתרקע אין „די שחיטה“, האָט אַנדערש ניט געקאַנט האַנדלען. זי איז געווען גענוג אויפגעבראַכט צו קאַנען באַגיין מער ווי איין מאָרד. זי האָט עס שטאַרק באַוווּזן, אָבער דאָס איז ניט געווען דער פּאַל מיט מאַדאַם קאַליש.

דאָס הייסט, אַז ווינטשעווסקי איז ניט געוואָרן איבערצייגט פון מאַדאַם קאַלישס שפּילן „עטי“, אַז זי האָט מיט איר שפּילן באַרעכטיקט צו דער-שיסן איר מאַן און שוועסטער.

און דאָך — נאָך דער דאָזיקער אומגינסטיקער קריטיק, איז דווקא „קרייצער סאַנאַטאַ“ געווען די פּיעסע, וואָס האָט געבראַכט בערטאַ קאַליש צו דער ענגלישער בינע.

קאפיטל אַכט און צוואַנציק

גאַרדינס גרויסע דערפאַלגן אויף דער ענגלישער און רוסישער בינע

בערטאָ קאַליש ווערט אַן ענגלישע אַקטעריסע אַ דאַנק „קרייצער
סאַנאַטע“ — דער קלאַפּ פאַרן יידישן טעאַטער מיט בערטאָ קאַליש
אַוועקגיין — סיימאַן סטראַנסקי און עדווין מאַרקעהעם שטאַלצירן
מיט גאַרדינען — רוסישע בינע ווערט געראַטעוועט דורך גאַרדינס
פיעסן — גאַרדין באַשליסט צו ווערן אַ טעאַטער-דירעקטאָר.

היינט צו טאָג, ווען דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע איז אין זיין
אַגאַניע, און פון דער אַנדערער זייט איז די אַמעריקאַנער בינע געדיכט
פאַרזייט מיט אַקטיאָרן און אַקטעריסעס, וואָס זיינען יידן, ווען די ענגלישע
ראַדיאָ, פילם און טעלעוויזיע זיינען שטאַרק באַזעצט מיט יידן, איז שווער
צו פאַרשטיין און באַנעמען די סיטואַציע, וואָס האָט אין אָנהייב פון 20סטן
יאָרהונדערט געהערשט אויף דער יידישער בינע אין אַמעריקע, און נאָך
שווערער איז צו באַגרייפן וואָס עס האָט געמיינט, אַז אַ יידישער אַקטיאָר
זאָל שפילן ענגליש.

אַבער אַמאָל, ווען יעדער יונגער יידישער טאַלאַנט האָט געצויגן צום
יידישן טעאַטער, ווען קריטיקער פון אַמעריקאַנער טעאַטער האָבן געהייסן
זיך גיין לערנען ביים יידישן טעאַטער, וואָס עס מיינט אמתדיק און אויפ־
ריכטיק שפילן, ווען אַפילו דער רעפערטואַר פון יידישן טעאַטער, פריער
דורך די גאַרדין־פיעסן, און שפעטער דורכן רעפערטואַר פון „יידישן קונסט
טעאַטער“, איז געווען ווי אַ מוסטער פאַר דער אַמעריקאַנער בינע, דאַמאָלט
איז זיך געווען שווער פאַרצושטעלן אַוועקצוגיין פון דער יידישער צו דער
ענגלישער בינע. אמת, אַז דער זייער טאַלאַנטפולער אַקטיאָר סעמיועל

טאַרנבערג האָט געפרובט שפּילן ענגליש, אַזוי אויך דער טראַגיש־אומגע־
קומענער שווישפּילער סעם שנייער⁸² און אַזוי אויך דוד קעסלער, און אפילו
יעקב פ. אַדלער, וואָס האָט ניט געוואָגט צו שפּילן ענגליש, האָט כאַטש
געשפּילט (אין יידיש) מיט אַן ענגלישער טרופּע, אָבער די גרויסע רעוואַל־
לוציע — פון אַריבערגיין פון דער יידישער צו דער ענגלישער בינע, ווי
אַ פּולע ענגלישע אַקטעריסע — האָט געמאַכט בערטאַ קאַליש, און געקומען
דערצו איז זי דורך איר שפּילן „סאפּאַ“ און „קרייצער סאַנאַטאַ“ פון יעקב
גאַרדין. אַט די גרויסע ראָלן, פאַר וועלכע זי איז, ווי ס'איז אַנגעוויזן געוואָרן
אין פּריערדיקן קאַפיטל, גאַנץ שטאַרק קריטיקירט געוואָרן, האָבן אָבער
געמאַכט אַזאַ שטאַרקן איינדרוק, און דווקא אויף די פּרעמדע באַזוכער,
אויף די פאַרשטייער פון אַמעריקאַנער טעאַטער, אַז זיי האָבן באַשלאָסן זי
אויסצוכאַפּן. אָבער ניט אַלע קריטיקער האָבן ניט געהאַט קיין הנאה פון
קאַליש'ס שפּילן אַט די גרויסע ראָלן, באַזונדערס שפּעטער, ווען זי איז
אָוועק אין דער אייביקייט און מען האָט געקאַנט רואיקער, פון אַ רעטראַ־
ספּעקטיוו, אָפּשאַצן איר שפּילן.

אַט אַזוי שרייבט דער איידעלער, גוטער טעאַטער־קענער, וויליאַם
עדל'ן:⁸³ „אַזאַ טיפּן איינדרוק האָט זי אויף מיר געמאַכט (אין „סאפּאַ“) אין
דער ראָל פון סאַפּיע פינגערהוט, אַז איך קאָן איר דאַמאָלטיקן שפּילן ניט
פאַרגעסן. די פּיעסע איז טאַקע איינע פון גאַרדינס בעסטע און אינטערע־
סאַנטסטע, אָבער ווער ווייסט צי וואָלט זי געהאַט דעם אַנזען און דעם
קינסטלערישן דערפאַלג ווען אין דער הויפּט־ראָל וואָלט די קאַליש ניט
געשפּילט. די ראָל איז אַ געוואָנטע, אַ העכסט־ראַמאַנטישע. גאַרדין האָט
אין איר כאַראַקטער אַריינגעגעבן אַן איבסענשן שטריך. זי איז די פּרייע
פּרוי פון דער נייער צייט. ...פלעגט בערטאַ קאַליש שפּילן די דאָזיקע ראָל
מיט אַזאַ קינסטלערישער פאַרשטענדניש און מיט אַזוי פּיל עלאַסטישער
עלעגאַנץ, אַז זי פלעגט האַלטן דעם עולם באַצויבערט. די רייך־ראַמאַנטישע
מאַמענטן מיט איר צווייטן געליבטן אין דער האַנדלונג, דער פּיאַניסט מיטן
קלינגנדן נאַמען אַפּאַלאַן זאַנענשיין, פלעגן ביי דער קאַליש אַרויסקומען
ווי די פּיינסטע טענער אין אַ מוזיקאַלישער סימפּאַניע. דאָס איז געווען
טעאַטער ווי מען פאַרשטייט ווען מען רעדט וועגן אַ סעראַ בערנאַרד אַדער

אן עלעאנארא דווע. אזא הויכן סטאנדארט פון שוישפילעריי האט בערטא קאליש אנגעשלאגן.

דער דערפאלג פון גארדינען, זיין שטארקן איינדרוק אויף דער אַמע-ריקאַנער טעאַטער-וועלט קאָן מען אַמבעסטן זען פון אַ בריוו וואָס דער דאַמאַלטיקער מיטאַרבעטער פון דער „ניו יאָרק טיימס“, סיימאָן סטראַנסקי שרייבט דעם 1טן דעצעמבער 1903 צו גאַרדינען, אין וועלכן ער זאָגט: „איך וויל אייך זאָגן, אַז איך האַלט אייך פאַר איינעם פון די בעסטע מאַדערנע בינע-שרייבער, אַ מייסטער אין פאַך, וואָס קאָן פאַרגליכן ווערן מיט אייניקע היינטיקע דייטשע דראַמאַטורגן. איך האָב אויפריכטיק געגלויבט, אַז אויב עס וואַלט געווען אַ מעגלעכקייט פאַר דער וועלט מחוץ דער געטאָ, צו זען אייער קונסט, וואַלט איר געווען פאַרעכנט פאַר דעם פּירנדיקן אַמעריקאַנער דראַמאַטורג.“

אויך דער באַרימטער פּאַעט עדווין מאַרקהעם האָט זיך אַרויסגעזאָגט מיט גרויס באַגייסטערונג וועגן אייניקע פּיעסן פון יעקב גאַרדין און האָט אים אַרויסגעשטעלט ווי אַ מוסטער פאַר אַמעריקאַנער דראַמאַטורגן. איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס ביי אַזאַ שטימונג, האָט מען ענדלעך באַשלאָסן אַרויסצוברענגען גאַרדינען אויף דער ענגלישער בינע. דער גורל איז געפאלן אויף זיין פּיעסע „קרייצער סאַנאַטאַ“. דער באַקאַנטער טעאַטראַל סעמיועל שיפּמאַן צוזאַמען מיט גאַרדינס זון אַלעקסאַנדער, האָבן געמאַכט די ענגלישע איבערזעצונג, און דעם 10 דעצעמבער 1904 איז די פּיעסע אויפגעפירט געוואָרן אין שיקאַגאָ מיט דער דאַמאַלט-באַרימטער אַמעריקאַנער אַקטעריסע בלענטש וואַלש אין דער הויפט-ראַל.

דוד קעסלער און בערטא קאלישס מאַן, איר מענעדזשער לעאַפּאַלד שפּאַכנער, וועלכע האָבן געהאַט די איינציקע רעכט אויף דער פּיעסע, האָבן אין דעם געזען אַ גרויסע געפאַר פאַר זייער געשעפט, און זיי האָבן אָנגע-קלאַגט אין געריכט, אַז מען זאָל ניט דערלויבן די ענגלישע אויפפירונג. ליידער האָב איך ניט פאַר מיר קיין אַרכיוו-מאַטעריאַלן, וואָס עס איז גע-וואָרן פון דער קלאַגע. אַ פאַקט איז אָבער, אַז צוויי יאָר שפּעטער האָט די זעלבע אַקטעריסע בלענטש וואַלש געפרובט אויפפירן „קרייצער סאַנאַטאַ“ אין ענגליש, דאָס מאַל אין ניו יאָרק, אין מאַנהעטן טעאַטער, און דערביי

האָבן די אַקטיאָרן העלען ווער געשפּילט די צווייטע פּרויען-ראַל „ציליע“ און דער אַקטיאָר סאַמנער די הויפּט-מענער-ראַל „רפּאל פּרידלענדער“.

אַבער באַלד דערויף, דעם 3טן סעפטעמבער 1906, איז בערטאָ קאַליש אַריין אין ענגליש אין דער פּיעסע. זי האָט אָנגעהויבן אין פּיטסבורג, דערנאָך, עטלעכע טעג שפּעטער, אין ניו יאָרק. דערביי איז געמאַכט גע-וואָרן אַ נייע איבערזעצונג, פון לענגדאָן מיטשעל, און דער נאָמען פון דער הויפּט-העלדין איז געענדערט געוואָרן פון „עטי“ אויף „מרים“. יעקב מעסטל האַלט, אַז די איבערזעצונג איז געווען ריכטיק אַ מין „באַאַרבעטונג“ און דאָס קלערט אויף פּאַרוואָס, שפּעטער, אין 1924, ווען מאַדאַם קאַליש האָט די פּיעסע ווידער געשפּילט, האָט דער באַקאַנטער אַמעריקאַנער טעאַ-טער-קריטיקער דזש. ב. נייטהען די פּיעסע שטאַרק אַראָפּגעריסן: „די פּיעסע איז אַ צרהדיקע מעלאָדראַמע — האָט ער געשריבן — זי אַנטהאַלט פּערזאָנען, וועלכע מאַכן דעם איינדרוק פון אַ ביליקע קאַריקאַטור-גרופּע און די סיטואַציעס זיינען אַזאַ מאַשין-אַרבעט, אַז פון דער גאַנצער פּיעסע סטאַרטשען אַרויס די נעט. אַ לעכערלעכע אונטערנעמונג, קאָן מען זיך ניט פּאַרשטעלן“. פונדעסטוועגן האָט דאָס ניט געשטערט, אַז בערטאָ קאַליש זאָל ציען די אויפּמערקזאַמקייט פון אַמעריקאַנער טעאַטער-פּובליקום און טעאַטער-אונטערנעמער און זייער ווילן, אַז זי זאָל פּאַרבלייבן אויף דער ענגליש-אַמעריקאַנער בינע. אמת, אַז זי איז באַלד אַוועק פון איר יידישן רעפּערטואַר און אַריבער צו קלאַסישע און מאַדערנע אַמעריקאַנער פּיעסן, אַבער דאָך האָט איר שפּילן אין די גאַרדין-פּיעסן דעצידירט, אַז זי זאָל ווערן די ענגלישע אַקטעריסע.

מיטן אַוועקגיין דאַמאַלט פון מאַדאַם קאַליש פון דער יידישער בינע, האָט זי קיין טובה דעם יידישן טעאַטער ניט געטאָן. אָפּגערעדט דערפון וואָס איר אַוועקגיין האָט געמינערט די צאָל גרויסע טאַלאַנטן, וואָס די יידישע בינע האָט דאַמאַלט געהאַט, און דורך דעם דערפירט צו דעם איינ-שרימפּן פון די צאָל יידישע טעאַטער באַזוכער, האָט איר פּאַרלאָזן דאָס יידישע טעאַטער געוויקרט, אַז גאַרדין, וועלכער האָט פאַר איר, האָבנדיק אַלנפּאַלס זי אין זינען ווי די פּאַרקערפּערין פון זיינע הויפּט-העלדינס, פאַר-לאָרן אַ גרויסן מאַגענט צום שרייבן און אַ צייט מער קיין פּיעסן ניט

געשריבן, זיינען אָט די פּיעסן גלייכצייטיק, ווייל מאַדאַם קאַליש איז געווען די איינציקע באַרעכטיקטע צו עטלעכע גאַרדין-פּיעסן, פאַר אַ לענגערער צייט, וואָס זי איז געווען אויף דער ענגלישער בינע, אויך פאַר-שוואַונדן פון יידישן טעאַטער-רעפּערטואַר. ווען בערטאַ קאַליש איז שפּעטער צוריקגעקומען צום יידישן טעאַטער, זיינען שוין אלע דריי אַמאַליקע עלע-מענטן מער ניט געווען: ניט דער עולם, וואָס זיין געשמאַק און אינטערעס פאַר יידישע טעאַטער-פּיעסן האָט אַנגענומען אַן אַנדערע ווענדונג, ניט יעקב גאַרדין האָט שוין מער געלעבט און ניט מאַדאַם קאַליש האָט געקאַנט מער באַגייסטערן דעם יידישן טעאַטער-באַזוכער ווי אַמאַל, ווייל דער אופן פון איר שפּילן איז שוין מער ניט געווען מאַדערן.

מאַדאַם קאַלישס אַוועקגיין פון דער יידישער צו דער ענגלישער בינע, האָט, דעריבער, געשפּילט גאַר אַ גרויסע ראָל אין דעם ווייטערדיקן גאַנג פון יידישן טעאַטער און באַזונדערס אין דער שאַפונגס-וועלט פון יעקב גאַרדין.

גאַרדינס „קרייצער סאַנאַטאַ“ האָט אויך געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג אויף דער רוסישער בינע, וואו די פּיעסע האָט געהייסן „זאַ אַקעאַנאַם“ (היינטערן אַקעאַן), וואָס דאָס מיינט, אַז דאָרט האָט מען דעם הויפט-פּונקט אַקצענטירט אויף דער האַנדלונג, וואָס קומט פאַר אין דער פּיעסע אין אַמעריקע. ווי באַקאַנט, הייבט זיך אַן די פּיעסע אין רוסלאַנד און גייט דער-נאָך אַריבער אין אַמעריקע. די פּיעסע ווי אויך די אַנדערע גאַרדין-פּיעסן פון יענער עפּאָכע, ווי „די שחיטה“, „מירעלע אפרת“, „גאַט מענטש און טייוול“ און „סאַפּאַ“ זיינען געווען גאַר אַנגעלייגטע געסט אויף דער רוסישער בינע.

נחמן מייזל⁹⁴ גיט אָן, אַז גאַרדינס פּיעסן זיינען געשפּילט געוואָרן אין די וויכטיקסטע רוסישע שטעט ווי פעטערבורג, מאַסקווע, קיעוו, אַדעס א. א. וו. אַנגעזעענע דראַמאַטיש-קינסטלערישע טעאַטערס, אַפילו דער באַרימטער „קאַרש“-טעאַטער האָבן אונטער דער רעזשי פון באַזאווסטע רעזשיסאָרן אויפגעפירט גאַרדינס דראַמאַטישע שאַפונגען, און באַרימטע רוסישע שווישפּילער האָבן זיך באַטייליקט מיט גרויס דערפאַלג אין די אויפפירונגען. אַזוי דערציילט ער, אַז אין די יאָרן 12—1910 האָט ער געזען גאַרדינס פּיעסן אויף רוסיש אין די גרויסע רוסישע טעאַטערס אין

די וועלט פון יעקב גארדין

קיעוו: אין „סאלאָוואַזאָר־טעאַטער“, „מירעלע אפרת“, און אין „בערגאַניע־טעאַטער — „סאַטאַנאַ“ („גאַט, מענטש און טייוול“). אין דער ערשטער פיעסע האָבן געשפילט די ראָל „מירעלע“ די באַרימטע רוסישע שווי־שפילערין אינסאַראָוואַ, אין „גאַט, מענטש און טייוול“ האָט זיך באַזונדערס אַייגענקריצט אין זכרון דאָס שפילן פון באַרימטן בלומענטאַל־טאַמאַרין אַלס „אוריאל מזיק“.

ביידע גאַרדין־אויפפירונגען האָבן געהאַט גרויס דערפאַלג און גוטע אַפרופן פון דער קריטיק אין די גרויסע רוסישע צייטונגען. באַזונדערס אָבער איז שווער צו פאַרגעסן דעם גרויסן רוסישן קאָמיקער נייעדעלין, וועלכער האָט אין „מירעלע אפרת“ געשפילט די ראָל „נחומצע“. ער איז געווען פרעכטיק אין זיין ווערטל „קאַקאַיאַ ראַזניצאַ“ („וואָס איז די נפּקאַ מנה“). עס האָט געהאַט אַלע זיבן טעמים און האָט זיך בליי־שנעל פאַר־שפּרייט איבער דער שטאַט, צווישן יידן און קריסטן, וואָס האָבן אַ צייט לאַנג עס באַנוצט ביי יעדער געלעגנהייט אין זייערע שמועסן.

חאַריס פאַרבער, אַ לאַנג־יאַריקער תושב אין לאָס אַנדזשעלעס, אַ פאַרליבטער אין קונסט בכלל, באַזונדערס אין טעאַטער, גיט איבער, אַז ער האָט צו יענער צייט, אין זיין היים־שטאַט פעאַדאַסיאַ, אין קרים, „געמאַכט אַ לעבן“ פון זיין אַ גאַרדעראָבער אין רוסישן טעאַטער, און ווי אַ ייד איז ער געוואָרן דער עצה־געבער בנוגע אַ סך יידישע ענינים, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט גאַרדינס פיעסן. ער געדענקט גענוי ווי גאַרדינס פיעסן זיינען געווען דער גרעסטער דערפאַלג אין זיין שטאַט און אויך אין אַנדערע רוסישע שטעט. ער פרוווט נאָך צוצוגעבן, אַז די רוסישע בינע האָט גראַד דאַמאָלט איבערגעלעבט אַ גרויסן רעפערטואַר־קריזיס און די גאַרדין־פיעסן זיינען פאַר זיי געווען דאַמאָלט ממש אַ רעטונג. צוליב זייער גרויסן מאַטעריעלן דערפאַלג.

ווי זיין שטייגער האָט גאַרדין ניט גערוט און ווייטער געשאַפן פאַר דער בינע. זיינע נאָענטסטע שאַפונגען זיינען געווען די פיעסן „עץ הדעת“, וואָס איז, ווי דוד פינסקי גיט אָן, געבויט אויף פרידריך העבעלס „מאַריאַ מאַגדאַלענאַ“. נח פּרילוצקי האַלט, אַז גאַרדין איז געוואָרן באַאיינפלוסט פון טאַלסטאָיס „די פירות פון בילדונג“. די פיעסע האָט געגעבן אַדלערן

זלמן זיל בערצווייג

א מעגלעכקייט צו שפילן א גאָר פיינע ראָל „מאָזי סטאַליאַר“, און פאַר אַ גאַנצע ריי אייראָפּעאישע יידישע אַקטיאָרן צו באַרייכערן זייער רעפּערטואַר. גאַרדין זעצט אויך איבער טאַלסטאַיס „מאַכט פון פינסטערניש“, וואָס אַדלער האָט אויפגעפירט, אַ פּיעסע „אייגן בלוט“, אויף וועלכער גאַרדין האָט ניט געוואָלט אָנגעבן זיין נאָמען אַלס פאַרפאַסער, אָבער איז דערצו געצוואונגען געוואָרן פון טעאַטער, און דאָן אַ באַאַרבעטונג פון גרילפאַר-צערס „פאַראַדינאַ“ אונטערן נאָמען „די שטיפּמאַמע“.

גאַרדינס נאָמען איז אָבער שוין אַזוי גרויס, אַז ער זעט די מעגלעכקייט ניט נאָר צו קריגן באַצאַלט פאַר זיינע פּיעסן, נאָר צו געניסן בכלל מאַ-טעריעל פון די פאַרדינסטן, וואָס זיינע פּיעסן ברענגען. ער באַשליסט צו ווערן אַ שותף צום טעאַטער.

קאפיטל ניין און צוואנציק

„טאגעבלאָט“ דערקלערט מלחמה צו יעקב גאַרדין פאַר „כאַסיע די יתומה“

די באַשולדיקונגען פון „טאגעבלאָט“ קעגן גאַרדינען — דער שטורעם אין דער יידישער גאַס — די דרשות אין טעאַטער — די פּראָטעסט מיטינגען — „פאַרווערטס“ קויפט די פּיעסע פאַר אַ בענעפיס און דרוקט אָפּ אַן עדיטאָריעל — בערטאַ קאַליש פּאַלט דורך אין דער פּיעסע און קעני ליפּצין מאַכט אַ דערפּאַלג — סאַוויעטישער יידישער טעאַטער מאַכט פון „כאַסיע“ אַ קאַמוניסטישע פּיעסע.

די פּראָנציוון האָבן אַ ווערטל „זאַג אויף מיר וואָס דו ווילסט, אַבי רייך וועגן מיר“. אין אונדזער מאַדערנער צייט קוקט מען אַזוי אויף פּובליסיטי. טייל מאַל קוקט מען אַוועק אויף דעם וואָס מען האָט געזאַגט וועגן דער באַטרעפּנדער פּערזאָן, ווען אַפילו עס איז געווען זייער ניט קיין גוטע זאַכן, אַבי מען האָט גערעדט אַדער געשריבן וועגן דער פּערזאָן. אויב גאַרדין וואָלט אין זיין צייט אַזוי געקוקט אויף דער „פּובליסיטי“, וואָס ער האָט באַקומען מיט זיין פּיעסע „די יתומה“, וואָלט ער זיך געדאַרפּט פּילן גליקלעך, וואָרום די פּיעסע האָט אַרויסגערופן אַן אמתן שטורם. גאַרדין איז בכלל געווען אַ פּערזאָן, וואָס האָט שטענדיק אַרויסגערופן צו זיך שטאַרקע געפּילן, און קעגנגעזעצטע. טייל האָבן אים פאַרהערלעכט, ממש פאַרגעטערט. מיר געדענקן עס פון דער צייט, ווען ער איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער באַוועגונג „ביבלישע ברודערשאַפּט“, וואו מען האָט אַרויפגעקוקט צו אים מיט יראת הכבוד. מיר געדענקען ווי אַזוי די יידישע אַקטיאָרן, וועלכע האָבן אים אין אַנהייב באַגעגנט מיט ווידער-ווילן און מיט אַפּלאַכעריי, האָבן שפּעטער געבוירן זייערע קעפּ מיט יראת

הכבוד פאר אים און ווי ער האט ממש אַרויסגעשטאַרט אין דער גאַנצער סביבה פון דער יידיש־רוסישער אינטעליגענץ אין ניו יאָרק, אָבער גלייכצייטיק האָט ער אויך געהאַט אַ צד, וואָס איז אים שטענדיק באַפאַלן און האָט מיט אַלע כוחות געוואַלט אַראַפּרייסן דעם קרוין פון זיין קאַפּ. אַמאָל איז עס געווען לואי מילער, אַמאָל איז עס געווען אַב. קאהאַן, אָבער מער ווי אַלץ האָט קעגן אים געהעצט די אַרטאָדאָקסישע פרעסע. זי האָט טאַקע אָנגענומען אַנאַנסן פון יידישן טעאַטער, זי האָט אַפילו געגעבן רע־צענזיעס וועגן די פאַרשטעלונגען, אָבער, געטריי איר פּאָליטיק, איז איר דער גאַנצער ענין יידיש טעאַטער געווען ווי אַ ביין אין האַלדז, און זי האָט דעם גאַנצן „חוטא בעגל“ אַרויפגעוואָרפן אויף גאַרדינען.

ווען די ברייטע פּאָלקס־מאַסן האָבן אין 1901 געפיערט גאַרדינס 10 יאָריקן יוביליי אַלס דראַמאַטורג, האָט אַ קאָנסערוואַטיווע יידישע צייטונג „טאגעבלאַט“, אָנגעהויבן אַ העצע קעגן אים און קעגן זיינע פיעסן. קודם כל האָט זי אים אַליין פאַרמסרט פאַר אירע ליענער, אַז נאָך זייענדיק אין רוסלאַנד, איז ער שוין דאָרט געווען „אַ זשורנאַליסט און רעוואָלוציאַנער“, און אַז ער האָט זיך באַטייליקט אין „אַלע באַוועגונגען פון די אומצופרידענע און באַזונדערס אין דער אַנאַרכיסטישער און סאָציאַליסטישער באַוועגונג“, און אַז כּדי זיך צו ראַטעווען פון דער געפאַר צו ווערן פאַרשפּאַרט אין טורמע, האָט ער געגרינדעט אַ סעקטע מיטן צוועק „צו באַקערן די יידן צום קריסטנטום“.

אויף וויפל דאָס איז „אַמת“, קאָן מען זען פון די פּריערדיקע אַרטיקלען וועגן „ביבלע־סקאַיע בראַטסטוואַ“...

און די צייטונג איז ווייטער געגאַנגען מיט איר פאַלשן בלבול, אַז די גרינדונג פון דער „סעקטע“ האָט אַרויסגערוּפן אַזאַ רעש צווישן די יידן, „אַז ער האָט געמוזט אַנטלויפן קיין אַמעריקע, וואו ער איז געוואָרן אַ הייסער מיטאַרבעטער אין די אַנאַרכיסטישע זשורנאַלן“. און ווייטער דערציילט די צייטונג אַז „די אַנאַרכיסטן האָבן געמאַכט אַ קאָנספּיראַציע צו פאַרכאַפן די יידישע בינע אין זייערע הענט מיט יעקב גאַרדינען אין דער שפּיץ, אַלס פירער פון דער נייער געטא־דראַמע, און מיט זיין הילף האָבן עס די אַנאַרכיסטן געהאַפּט צו פאַרכאַפן אין זייערע הענט יעדן פאַקטאָר פון

די וועלט פון יעקב גארדין

דענקן, וואָס האָט געקאָנט האָבן וועלכן עס איז ניט איינפלוס אויף דער געטאָ.

אָפּגעפּאַרטיקט זיך מיט אים אַלס מענטש, נעמט זיך די צייטונג צו אים אַלס דראַמאַטורג, און זי דערציילט וועגן זיינע פּאַרערער, וועלכע „וואָגן צו שטעלן אים אין איין ריי מיט שעקספּיר, איבסען און זודערמאַן“, און די צייטונג באַפּאַלט גאַרדינס פּיעסן. זי פּאַראַורטיילט „די שחיטה“, דערפּאַר וואָס אַ וואַלד־הענדלער, אַ ייד אַ למדן, פּירט דאָרט אַן אויסגעלאָסן לעבן. זי אַטאַקירט די פּיעסע „דאָס גאַלדענע קאַלב“, דערפּאַר ווייל דער העלד, דער אונטערצינדער דאָרט איז אַן אַרטאָדאָקסישער ייד, די הויפּט־העלדין פון „סאַפּאַ“ פּרעדיקט פּרייע ליבע און אין „דבורהלע מיוחסת“ האָט דער ייד, דער בעל אכסניה, אַן אַרטאָדאָקסישער ייד, ווייסע שקלאַפּן. גאַרדין איז ביים „טאָגעבלאַט“ געוואָרן דאָס ציל־ברעט, אויף וועלכן זי האָט געשאַסן די דאַמאַלטיקע יידישע ראַדיקאַלן, און גאַרדינס פּיעסע „כאַסיע“ איז געווען ווי בוימאַייל אויפן דאָזיקן פּייער.

ווי אין אַלע פּיעסן, האָט מען אויך בנוגע „כאַסיע“ באַשולדיקט גאַר־דינען, אַז ער האָט דעם סוזשעט גענומען פון דער פּרעמד, פון אַן אוקראַי־נער פּיעסע, באַזונדערס האָבן נאָך געשטאַכן אין די אויגן די אוקראַינישע לידלעך וואָס די הויפּט־העלדין פון דער פּיעסע זינגט.

לאַמיר איבערגעבן בקצור די געשיכטע פון דער פּיעסע, וואָס האָט אין אָנהייב געהייסן „כאַסיע פון קאראטשעקראק“ און שפּעטער „די יתומה“ און געוואָרן נאָך מער פּאַפּולער אונטערן נאָמען „כאַסיע די יתומה“.

כאַסיע, אַן ערלעכע, נאַיווע, פּרימיטיווע, אַבער גוט־האַרציקע, יידישע דאַרפ־מייַדל פון דאָרף קאראטשעקראק, איז געבליבן אַ יתומה נאָך איר מאַמען. אַזוי ווי זי האָט רייכע פּאַמיליע אין דער גרויסער שטאָט, פּאַרט זי אַהין מיטן טאַטן, דעם קבצן מאַטיע שטרייכל, וואָס האָט אַ ווערטל „אוי־דלות, דלות“. דאָרט ווערט זי אָנגעשטעלט אַלס דינסט, און די מומע זאָגט איר צו גאַלדענע גליקן, אַבער די גאַלדענע גליקן דריקן זיך אויס אין דעם, וואָס אַלע באַלעבאַטעווען מיט איר. זי אַרבעט ווי אַ פּערד, און די מאַנסבילן אין שטוב, אָנהייבנדיק פון דעם אייגענעם פּעטער, זיין זון וולאַדימיר און דער צוקונפטיקער איידעם מאַרק, טשעפּען זיך צו איר,

בין וולאדימיר פארפירט איר, און ער האט מיט איר חתונה. אבער באלד נעמט וולאדימיר שכון און באהאנדלט זי אזוי שלעכט, אז זי ווערט אזוי דעפרעמירט, בין זי באשליסט זיך צו סמן.

אין דער פיעסע, הגם זי אגיטירט ניט פאר סאציאליזם, האט אבער גארדין אויסגעדריקט דעם גאנצן צער פון די באליידיקטע יידישע יתומות, וואס זיינען געווען ווי א דארן אין די אויגן פון זייערע רייכע פאמיליעס. ער האט אין דער פיעסע, ווי זיין שטייגער, אין בולטע דראמאטישע פארבן, ארויסגעבראכט דעם גאנצן וויטאג און גלייכצייטיק פראטעסט פון די ארעמע יידישע מיידלעך, וואס זיינען הילפלאז און הפקר.

האט דער „טאגעבלאט“ אנגעהויבן צו שרייען „קאראול“, אז די פיעסע שענדעט די יידישע „טהרת המשפחה“, די רייניקייט פון דער יידישער פאמיליע; אן אייגענער פעטער טשעפעט זיך צו זיין קרובה, די יתומה, א קוזין פארפירט זיין קוזינע, א יידיש מיידל סמט זיך.

די גוואלדן פון דער צייטונג האבן זיך אויסגעדריקט אין אירע אר-טיקלען אין וועלכע זי האט ניט שטארק מקפיד געווען אויף די אויסדרוקן, וואס זי האט באנוצט.

דארף מען געדענקען, אז „כאסיע“ איז אויפגעפירט געווארן אין 1903, ווען גארדין האט שוין דורכגעפירט זיין ווילן צו ווערן א טעאטער-דירעקטאר און ער איז געווען א שותף אין „טאליא טעאטער“ צוזאמען מיט בערטא קאלישס מאן, לעאפאלד שפאכנער.

ווי א שותף האט גארדין נאטירלעך געהאט אין טעאטער מער רעכט ווי בלויז אלס מחבר, און ער פלעגט פון דער בינע עפנטלעך זידלען די רעדאקטארן און די שרייבער פון „טאגעבלאט“, וועלכע האבן אים אטא-קירט. לואי מילער, וואס איז דאמאלט געשטאנען אין דער שפיץ פון „פארווערטס“, וואס האט געהאט זיינע חשבונות מיטן „טאגעבלאט“, און וועלכער האט זיך געפילט בכלל געטראפן פון דער העצע קעגן דער יידישער ראדיקאלער וועלט, האט אנגעהויבן אין „פארווערטס“ א שארפע אטאקע קעגן „טאגעבלאט“. די יידישע סאציאליסטן האבן ארויסגעלאזט אן אויפ-רוף צו פראגרעסיווע ארגאניזאציעס זיך צו באטייליקן אין קאמף און פון פארשיידענע שטעט זיינען אנגעקומען פראטעסטן, וועלכע זיינען אפגע-

די וועלט פון יעקב גארדין

דרוקט געוואָרן אין „פאַרווערטס“. אָבער דערמיט אַליין האָבן נאָך די אָנהענגער פון גאַרדינען זיך ניט באַנגונגט, נאָר אויפן 22טן אָקטאָבער 1903 איז צונויפגערופן געוואָרן אַ מאַסן פּראָטעסט-פאַרזאַמלונג, אויף וועלכע דער דערמאָנטער לואי מילער און די צוויי דאַמאַלט-פאַפּולערע שרייבער און קולטור-טוער ד"ר קאַספּע און ד"ר זאַלאַטאַראָוו זיינען געווען צווישן די רעדנער, און האָבן אַטאַקירט דעם „טאַגעבלאַט“, און דעם 30סטן אָקטאָבער 1903 האָבן צווישן די אַנטראַקטן אין טעאַטער גערעדט קעגן „טאַגעבלאַט“ יעקב גאַרדין און דער דאַמאַלט זייער פאַפּולערער אַרבעטער-פירער יאַזעף באַראַנדעס.⁹⁵

די אויפּרעגונג אין דער יידישער גאַס קעגן די גאַרדין-העצער איז געווען זייער גרויס. זייער באַמיאונג צו שטעמפלען גאַרדינען, דעם עטישן מענטש, ווי אַ צעשטערער פון יידישער פאַמיליע-רייניקייט, נאָר דערפאַר ווייל ער האָט געמאַלן די יידישע בורשוואַזיע (דעם פעטער פון כאַשען, דעם בירושע-מעקלער יואל טראַכטענבערג) אין ווירקלעכע פאַרבן, האָט אויפגעברויזט די גאַנצע יידישע געזעלשאַפּטלעכקייט אין אַמעריקע, און די פּראָטעסטן, וואָס האָבן זיך כסדר געדרוקט אין „פאַרווערטס“, האָבן דערפירט דערצו, אַז דער „פאַרווערטס“, וואָס פלעגט יעדעס יאָר נעמען אַ בענעפיס אין אַ יידיש טעאַטער, האָט דאָס מאָל געשטעלט צום בענעפיס די באַשפּיגענע פּיעסע „כאַסיע“ און האָט עס מיטגעטיילט אין אַ לייט-אַרטיקל (עדיטאָריעל) אויף דער ערשטער זייט מיט אַזאַ „קאַפּ“: „ווי די חוצפה און געמיינהייט פון משומד און פּושקע וועט באַוויזן ווערן אויף די סטעיַדזש (בינע) פון טאליא טעאַטער. אַ דעמאָנסטראַציע אַרן „פאַר-ווערטס“.

כדי דער לעזער זאל פאַרשטיין וואָס דער „קאַפּ“ האָט באַדייט, דאַרף דאָ באַמערקט ווערן, אַז דער רעדאַקטאָר פון „טאַגעבלאַט“ איז באַשולדיקט געוואָרן, אַז ער איז אַמאַל געווען אַ משומד און פון דער אַנדערער זייט איז דער „טאַגעבלאַט“ באַשולדיקט געוואָרן, אַז ער געניסט פון די געלטער וואָס ווערן געזאַמלט פאַר רעליגיעזע צוועקן ביי יידן.

ווייטער זאָגט זיך אַזוי אין דעם אַרטיקל: „די יתומה“, קוויטשן די חזירים און חזרימלעך פון דער סיוער-שמאַטע [דאָס „טאַגעבלאַט“ האָט זיך

געפונען אויף קאנאל סטריט און א קאנאל איז א סיועה, דורך וועלכן עס גייט דורך דער שמוץ פון די הייזער. — ז. ז. [ז. ז.] איז א קאדעטסקע [פרויענ-הענדלערישע] פיעסע. קיין מענטש, קיין ייד, וועט מער ניט קומען איר זען. אלע לויפן פון איר ווי פון א פעסט. דער „פארווערטס“ נעמט דעריבער די „יתומה“ פאר זיין בענעפיט, כדי צו באווייזן די געמיינהייט, די שופטעריי און די חוצפה פון דיזע פארלוימדונג. אויסצודריקן שטארק זיין טיפסטע פאראכטונג צו די טינט און פעדער-קאדעטן פון „טאגעבלאט“, און צו באווייזן ווער עס איז שטארקער אין קווארטאל.

פון די עטלעכע שורות קאן מען שוין באקומען א באגריף, וועלכע אויסדריקן עס זיינען פון ביידע צדדים באנוצט געווארן אין דעם קאמף. פאקטיש איז דער קאמף געווען צווישן דער ראדיקאלער און קאנסערוואטי-ווער פרעסע, אבער גארדין איז געווען אין מיטן און ער איז אויסגענוצט געווארן אין דעם קאמף ווי דאס ציל-ברעט.

וואס איז געווארן מיט דער פיעסע „כאסיע“?

די פיעסע איז געווען א גרויסער דערפאלג און איז פארבליבן יארנלאנג אין רעפערטואר פון יידישן טעאטער. אזוי ווי בערטא קאליש איז געווען די „באסעכע“ פון טעאטער, האט זי געפרובט שפילן די טיטל-ראל „כאסיע“, אבער עס האט זיך ארויסגעשטעלט, אז זי איז ניט געווען פאסיק פאר דער ראל. קאליש איז געווען א הויכע, איידעלע, צארטע פרוי, און „כאסיע“ איז געווען אן „אפענער איין-און-דרייסיק“, א פראסטער, פשוטער פאלקס-מענטש. האט דעריבער מאדאם קאליש לאנג ניט געשפילט „כאסיע“, און די אנדערע גרויסע יידישע קינסטלערין פון יענער צייט, קעני ליפצין, איז אריין אין דער ראל, און טאקע מיט איר האט די פיעסע ערשט באקומען דעם ריכטיקן פארקעפערער פאר דער ראל. די פיעסע איז שפעטער אריי-בערגעבראכט געווארן קיין אייראפע און איז ווידער געווארן נאך א פערל אין דער קרוין פון דער דארטיקער גרעסטער יידישער שוישפילערין אסתר רחל קאמינסקי, אבער אזוי ווי דארט האט מען ניט אפגעהיט די רעכט פון מחבר, איז די פיעסע באלד געווארן א גאנגבארע סחורה איבער אלע יידישע בינעס אין אייראפע און אנדערע וועלט-טיילן און די פארשיידענע דראמאטישע אקטעריסעס האבן באקומען א וואונדערבארע ראל פאר זיך.

די וועלט פון יעקב גארדין

„כאָסיע די יתומה“ איז שפעטער אויך געשפילט געוואָרן אין אוקראַיִן-
ניש און העברעאיש, און בעת דער ערשטער וועלט-מלחמה, ווען עס איז
געווען פאַרווערט צו שפילן טעאַטער אויף יידיש, האָבן יידישע אַקטיאָרן
אין רוסלאַנד געשפילט די פיעסע אין רוסיש.

אין סאַוויעט רוסלאַנד האָט מען אויך געפרובט די פיעסע צו „באַלשע-
וויזירן“ און אין אַקטאָבער 1920 האָט מען אויפגעפירט די פיעסע אין
יידישן אוקראַינישן מלוכה-טעאַטער אין כאַרקאָוו אין אַ קאָמוניסטישער
באַאַרבעטונג. דאָ איז פון דער הויפטראַליסטקע גאַר געוואָרן אַ קוימענקע-
רער און אַזוי האָט טאַקע די פיעסע געהייסן. מען האָט אַריינגעפירט אַ ליבע
פון כאָסיען צו אַ קוימענקערער, אַ פראַלעטאַריער, און אַזוי אַרום איז די
פיעסע געכשרט געוואָרן דאָרט געשפילט צו ווערן.

קאפיטל דרייסיק

גארדין און קאהאן האבן אין אנהייב געלעבט גאר שטארק בשלום

זייער ערשטע באקאנטשאפט — קאהאן הייבט אן זיין טעאטער-קריטיק מיט גארדינס ערשטע פיעסע — ער נעמט אן די זעלבע שטעלונג צו גארדינען ווי אלע זיינע פארערער — קאהאנס ערשטער ריס מיט גארדינען איז אויפן פאליטישן, ניט ליטעראַ-רישן באדן.

די קעגנער פון אב. קאהאן, און קעגנער האָט אב. קאהאן, ברוך השם, געהאָט זיכער ניט ווייניקער ווי אָנהענגער, „פאַטריאַטן“, האָבן אין וואָרט און שריפט זיך באַמיט צו מאַכן דעם איינדרוק, אַז אויב יעקב גאַרדין איז ניט תמיד געווען סוקסעספול, אַז אויב ער איז מיט דער אַדער יענער פיעסע דורכגעפאַלן, איז עס געווען די שולד פון אב. קאהאן, וועלכער האָט אים ניט געלעט, נאָר כסדר אַראַפּגעריסן. אב. קאהאנס קעגנער, באַזונדערס אין דער עקסטרעם ראַדיקאַלער יידישער וועלט, אין דער לינקער באַוועגונג, וואָס האָבן געזוכט צו וואַרפן וואָס מער בלאַטע אויף קאהאנען, האָבן אפילו געמאַכט פאַראַנטוואָרטלעך קאהאנען פאַר גאַרדינס קראַנקהייט, דעם קענסער. זיי האָבן זיך געמאַכט פאַרגעסן, אַז אַ סך אַנדערע יידישע קריטיקער פון יענער צייט האָבן זיך ניט אָפּגעהאַלטן פון אַנווייזן אויף חסרונות און ניט-אויסגעהאַלטנקייט אין געוויסע פיעסן פון גאַרדינען. זיי האָבן אויך פאַרביגן די פאַקטן, אַז אַזעלכע אַנגעזעענע יידישע שריפט-שטעלער ווי י. ל. פּרץ און בעל מחשבות אין אייראָפּע און דוד פינסקי אין אַמעריקע, זיינען געווען גוואַלדיקע קעגנער פון גאַרדינס פיעסן, און אַז אַזעלכע טעאַטראַלן ווי נח פּרילוצקי און ד״ר מוקדוני זיינען, בעת

די וועלט פון יעקב גארדין

גארדינס פיעסן זיינען געשפילט געוואָרן אין אייראָפּע, אויך ניט גע-
שפרונגען „קדוש“ פאַר אַלץ, וואָס גאַרדין האָט געשריבן.

אַבער דאָך איז עס אַ פּאַקט, אַז קיינער פּון די אויבנדערמאָנטע האָט
זיך אַזוי פּיל ניט אָפּגעגעבן מיט גאַרדינען ווי א.ב. קאַהאַן, און אַז קיינער
האַט ניט געקאַנט אויסנוצן אַזאַ ווירקונג אויף די ברייטע טעאַטער־מאַסן
ווי א.ב. קאַהאַן אין זיין צייט, און דעריבער איז דאָס פּראָבלעם גאַרדין—קאַהאַן
גענוג וויכטיק אויף אַ ברייטערער באַהאַנדלונג.

אַנגעהויבן האָבן זיך די באַציאונגען צווישן יעקב גאַרדין און א.ב.
קאַהאַן דווקא זייער פּריינטלעך. ווי שוין דערמאָנט גענויער אין אָנהייב
פּון דעם בוך. אַבער, פאַרן אַלגעמיינעם בילד, מוז מען עס נאָך אַמאָל
בקצור סקיצירן. גאַרדין איז אין 1891 אָנגעקומען אין אַמעריקע פּונקט
דאָמאָלט ווען א.ב. קאַהאַן איז געפאַרן קיין אייראָפּע אויף אַ סאָציאַליסטישן
קאָנגרעס אין בריסעל, און אין זעלבן נומער „אַרבייטער צייטונג“, אין
וועלכער עס איז געווען געדרוקט גאַרדינס אַ דערציילונג, אָדער ריכטיקער,
אַ שילדערונג („די אַבלאַווע“), האָט קאַהאַן אָפּגעדרוקט זיין ערשטע קאַרעס־
פּאַנדענץ פּון בריסל. אין אָנהייב האָט א.ב. קאַהאַן גאַרניט געוואוסט ווער
דער יעקב גאַרדין איז, אַבער באַלד האָט ער זיך דערמאָנט, אַז ער האָט
געהאַט פּריער געהערט וועגן אַ יעקב גאַרדין, מיט וועלכן עס האָט זיך
גערודערט מיט עטלעכע יאָר פּריער אין רוסלאַנד אין צוזאַמענהאַנג מיט
דער אָרגאַניזאַציע „ביבלעיסקאַיע בראַסטטוואָ“. אַז דאָס איז די זעלבע
פּערזאָן האָט קאַהאַן ערשט פּעסטגעשטעלט נאָכדעם ווי ער איז צוריקגע-
קומען קיין אַמעריקע. זיי זיינען געוואָרן באַקאַנט. גאַרדין איז געווען אַ ביסל
עלטער פאַר קאַהאַנען (קאַהאַן איז געבוירן אין 1860 און גאַרדין — אין
1853). קאַהאַן דערציילט אין זיינע דעראינערונגען, אַז גאַרדין איז געווען
אַן אַסאַבע, — אַ הויכער, מיט אַ גרויסער שוואַרצער באַרד. מיט אַ שטאַלצן
גאַנג, אַז ער האָט אָנגעהויבן שרייבן אין דער „אַרבייטער צייטונג“, אַבער
זי האָט קוים געקאַנט צאָלן האַנאַראַר, און אַזוי ווי גאַרדין האָט געדאַרפּט
מפּרנס זיין אַ משפּחה, האָט אים פּיליפּ קראַנץ, אַ באַוואוסטער שרייבער
אין יענער צייט, משדך געווען מיט יעקב פּ. אַדלער, פאַר וועמען גאַרדין
האַט אָנגעשריבן זיין ערשטע פּיעסע „סיביריאַ“. קאַהאַן באַמערקט, אַז

זלמן זילבערצווייג

„מיט דיזער פיעסע האָט זיך אָנגעהויבן אַ ניי קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דער יידישער בינע.“ ווייטער ווייזט אָן קאהאַן, אַז דאָס איז געווען דער פּעריאָד פון דער עקלהאַפּטער פּאַיאַצעריי אויף דער יידישער בינע אונטערן טיטל „היסטאָרישע אָפּערע“, וואָס איז פאַרפאַסט געוואָרן דורך די זאַמאָלטיקע הערשער איבער דער יידישער בינע, „פּראָפּעסאָר“ הורוויץ און יוסף לאַטיינער. ביידע האָבן געקענט דייטש און פון דאָרט האָבן זיי געשעפּט די טעמעס אָדער פּיעסן, וועלכע זיי האָבן איבערגעשריבן, אָבער הורוויצס געשמאַק האָט געצויגן צו די ביליקסטע און ווילדסטע שונד-סצענעס, און כאַטש לאַטיינער איז געווען אַ שטילערער מענטש פון הורוויצן, איז אָבער זיין ליטעראַרישער געשמאַק געשטאַנען אויף דער זעלבער מדרגה. אָבער ווען עס קומט צו ריידן וועגן יעקב גאַרדין, צעגייט זיך קאהאַן אין שטאַרקן לויב:

„יעקב גאַרדין האָט געהערט צו אַ גאַנץ אַנדערן טיפּ. ער איז געווען אַן אינטעליגענטער רוסישער ייד און אין רוסלאַנד האָט די ליטעראַטור גע-שפּילט אַ פּיל וויכטיקערע ראָלע, און מען האָט איר דאָרט גענומען פּיל ערנסטער ווי אין אַנדערע לענדער. אין ענגלאַנד, אין אַמעריקע און זאָגאַר אין פּראַנקרייך און אין דייטשלאַנד האָבן געבילדעטע מענטשן זיך געקאַנט קוויקן מיט ביליגע מעלאָדראַמע. אין רוסלאַנד איז דאָס כמעט געווען אומעגלעך (דאָ ווייזט קאהאַן אָן, אַז אַזוי ווי רוסלאַנד איז ניט געווען קיין פּרייע פרעסע און קיין פּרייע פּלאַטפאָרם, האָבן די בעסטע שטרעבונג-גען פון דער אינטעליגענץ געזוכט צו געפינען אויסדרוק אין בעלעטריס-טיק, און, אין דער פּאַרם פון אַ ראַמאַן, האָט מען געמאַלן דאָס אמתע לעבן). גאַרדין איז אין אַמעריקע געקומען מיט דיין גייסט. דאָס האָט זיך געפּילט אין זיין שרייבן. אַגב, האָט ער געהאַט אַ סך מער טאַלאַנט ווי הורוויץ אָדער לאַטיינער. גאַרניט צו פּאַרגלייכן.“

אַט אַזאַ אַריינפיר האָט קאהאַן געמאַכט צו גאַרדינען אַלס מענטש און אַלס שרייבער. ווי האָט ער זיך אין אַנהייב באַצויגן צו אים אַלס דראַמאַ-טורג? אין זיינע דעראינערונגען, וואָס זיינען אַרויס 17 יאָר נאָך גאַרדינס טויט און 35 יאָר נאָך דער אויפפירונג פון גאַרדינס ערשטע פּיעסע, שרייבט אב. קאהאַן:

„ווען מען וואָלט זיין „סיביר“ געשטעלט היינט, וואָלט די פּיעסע איינשטימיק דערקלערט געוואָרן פאַר אַ מעלאָדראַמע און פאַר אַ גאַנץ שוואַכע זאַך, הגם דראַמאַטיש איז זי זייער. דאָן אָבער איז אַזאַ פּיעסע אויף דער ייִדישער בינע געווען אַ נייעס. ווי שוואַך זי איז, שטייט זי אַלץ ניט אין ערך העכער פאַר די „היסטאָרישע אַפּערעטע“ אין יענע יאָרן.“

קאַהאַן דערציילט ווי באַלד נאָך דער אויפפירונג האָט ער געשריבן אין דער „אַרבייטער צייטונג“ אַ קריטיק וועגן דער פּיעסע (און דאָס איז אַגב געווען קאַהאַנס ערשטע טעאַטער־קריטיק) און רעזומירנדיק די קריטיק, שרייבט קאַהאַן:

„איך האָב „סיביר“ פאַרגליכן צו ניט קיין פּרומען יידן, וועלכער געפּינט זיך צווישן גוים. ביי יידן וואָלט מען אים ניט געהאַלטן פאַר קיין יידן, צווישן קריסטן אָבער איז ער אַ ייד. ווען מען זאָל „סיביר“ מעסטן מיט דער זעלבער מאָס ווי די וויכטיקע ווערק פון דער וועלט־בינע, וואָלט זי ניט געהאַט קיין באַדייטונג. ווען מען פאַרגלייכט איר אָבער מיט די פּיעסן פון דער ייִדישער בינע, איז זי ליטעראַטור און מען דאַרף איר באַגריסן. ...ווען ער [דער אַרטיקל] איז געשריבן געוואָרן, בין איך געווען מיט 35 יונגער, מיט 35 יאָר ווייניקער אַנטוויקלט. היינט וואָלט איך וועגן דער פּיעסע געהאַט מער וואָס צו זאָגן, און דאָס וואָס איך האָב געזאָגט אין יענעם אַרטיקל, וואָלט איך אפשר אויסגעדריקט אויף אַן אַנדער שטייגער. אין סך הכל אָבער קאָן איך זיך אונטער אים היינט אייך אונטערשרייבן, און דאָס וואָס איך זאָג דאָרטן וועגן דראַמען און וועגן שפּילן אין אַלגעמיין, שטימט אויך מיט מיינע היינטיקע איבערצייגונגען. ...מאַכנדיק אַ פאַרגלייך צווישן גאַרדינען און דראַמאַטורגן פון דעם הורוויץ־טיפּ, זאָג איך, אַז גאַרדינס פעלערן זיינען „פּגימות אויף אַ שטאַלענעם שווערד“. ווערנד אויף די פּיעסן פון די אַנדערע ייִדישע שרייבער „קאָן מען ניט זוכן קיין פעלערן ווי מען קאָן ניט זוכן קיין פּגימות אויף אַ הילצערנער שפּיל־שווערד“. איך זאָג, אַז גאַרדין האָט געגעבן אַדלערן און מאַדאָם דייע [סעראַ אַדלער] אַ געלעגנהייט צו שפּילן. ער האָט זיי געגעבן ראַלן. ...און דאָך האָט אַדלער גערעדט מאַמע־לשון אַן אַ ברעקל דייטש, און מיסעס דייע האָט ניט געמאַכט די גוואָלדן, וועלכע מען הערט פון איר אין אַנדערע

זלמן זילבערצווייג

פיעסן. און דאס פובליקום, וועגן וועלכן מען וויל אונז איינריידן, אז ער פאדערט קנאקעריי און בראזגעריי אויף דער סצענע, האט געווישט די טרערן און פריילעך געלאכט און דורכגעזעסן די פיעסע מיט אינטערעס, הגם קיין „בלוט און דונער“ ביזנעס איז ניט געווען. זאל מען נאָר געבן דאָס אמתע לעבן, זאל מען נאָר ריידן די שפראַך פון לעבעדיקע מענטשן, זאל מען נאָר פאַרשטעלן אמתע צרות, וועט די פאַרגעשטעלטע לאַגע אַליין אַגרידן די איידלסטע סטרונגעס פון דעם ידנש נשמה. דער אומגעבילדעטער ייד וועט פאַרשטיין. עס וועט ריידן צו זיין האַרץ מיט מעכטיקערע ווערטער ווי די גוואַלדיקסטע פאַלשע סצענעס מיט די גוואַלדיקסטע „טייטש“.

און נאָכדעם ווי קאהאַן דערמאָנט. אז ער האָט אין דער רעצענזיע אַנגעוויזן אויף פעלערן פון דער פיעסע און פון שפּילן, פאַרענדיקט ער : „סיביר“ האָט געהאַט אַ קינסטלערישן דערפאַלג. אָבער ניט קיין פינאַנציעלן, און גאַרדין האָט פון דער פיעסע גאַנץ ווייניק באַקומען. זיין נאָמען איז אָבער גלייך פעסטגעשטעלט געוואָרן און זיין פּערזענלעכקייט האָט זיך גענומען שטאַרק פּילן. די אַנדערע דראַמען-שרייבער זיינען געווען אַ טייל פון דער שווישפּילער-וועלט. ער איז געשטאַנען גאַנץ באַזונג-דער, און מיט זיין שטאַלצער, רעספעקט-פאַדערנדער נאַטור, האָט ער די אַקטיאָרן געהאַלטן פון ווייטן, און זאָגאַר מיט פּורכט“.

איך האָב געבראַכט אויספירלעך די ערשטע איינדרוקן פון אב. קאהאַ-נען וועגן גאַרדינען, וואָס קאַנען, דאַכט זיך, גאַרניט זיין מער פּריינטלע-כער און סימפּאַטישער. און פאַקטיש באַרירט קאהאַן אין באַלד דעם ערשטן אַרטיקל אַלע מעלות אויף וועלכע עס האָבן זיך שפּעטער אָפּגעשטעלט די אַנדערע שרייבער וועגן גאַרדינען, אַז גאַרדין האָט געמאַכט געשיכטע אין יידישן טעאַטער, אַז לגבי דעם דאַמאַליקן רעפּערטואַר האָט ער גע-מאַכט אַ רעוואָלוציע, אַז ער האָט געשאַפן ראָלן פאַר אַקטיאָרן, אַז ער האָט געגעבן דאָס אמתע רעאַלע לעבן אויף דער בינע און אַז ער האָט געשריבן יידיש, ניט דייטשמעריש.

אין 1893 ווען ס'ווערט אויפגעפירט גאַרדינס פיעסע „דער ווילדער מענטש“, שרייבט אב. קאהאַן :

„גאַרדינס מערקווירדיקער חוש פאַר דער בינע זעט זיך אין דעם

די וועלט פון יעקב גארדין

„ווילדן מענטש“ אן גאנץ שטארק. ווייניקסטנס דריי פערטל פון דער גאנצער פיעסע שמעקט מיט דער „ליטעראטור“ פון לאטיינער. צוזאמענגעשטעלט זיינען אבער די סצענען מיט א מערקווירדיקער געניטיקייט, און ווען די שוישפילער האבן פעאיקייט און טאלאנט, איז דאס אינטערעסאנט צו זען און מינוטנווייז זיצט מען ווי געשפאנט.“

אויך א ביסל שפעטער, שוין אפילו נאכדעם ווי גארדין האט געהאט אויף דער בינע נאך אייניקע פיעסן, האט זיך נאך ניט געמערקט קיין ריס צווישן בידען.

דער ערשטער ריס צווישן קאהאן און גארדין איז פארגעקומען אין 1895, ווען ס'איז אויפגעפירט געווארן גארדינס פיעסע „דער רוסישער ייד אין אמעריקע“. אין אט דער פיעסע האט גארדין זיך דערלויבט קריטיק אויף די יוניאנס. ער האט דארט א טיפ „הוודאק“, וואס ווערט געשילדערט אין זייער א פינצטער ליכט.

ווי דער היסטאריקער פון יידישן טעאטער ב. גארין דערציילט, האט „די אויפפירונג פון דער דאזיקער פיעסע אין יענער צייט געמאכט א שטארקן רושם, ניט מיט זיין דערפאלג, נאר מיט די שארפע זיכוחים, וואס עס האט דאמאלט ארויסגערופן. ...דער אומפארגעסלעכער הוודאק, יועמענס קלאסישער אויסדרוק [בנוגע זיין האנדלונג אין דער יוניע-באווע-גונג] „צו וואס דארף איך שכל, אז איך האב א קאנסטיטוציע?“, איז אריין אין פאלק און האט געמאכט הייסע בלוט. אברהם קאהאן, רעדאקטאר פון דער סאציאליסטישער „ארבייטער צייטונג“, וועלכער איז אין טעאטער געקומען צו א פארשטעלונג אלס קריטיקער, האט פון א לאזשע ארויסגע-שריגן אין רוסיש „עטא לאזש“ [דאס איז א ליגן] און לאנג, לאנג האט מען דעבאטירט און געהיצט זיך צי גארדין איז געווען גערעכט צו די יוניאנס ווען ער האט הוודאקן ארויסגעשטעלט אלס זייער פארשטייער.“

...קיין שטיק כאראקטעריזירט ניט אזוי גארדינען ווי „דער רוסישער ייד“. עס איז געווען מער ווי געוואגט צו געבן אזא שנעל אין נאז די יוניאנס, ווייל זיינע הייסטע אנהענגער האט ער [גארדין] געהאט צווישן די פארגעשריטענע ארבעטער. נאר ער האט דערפאר זיך ניט אפגעשראקן און האט זיין בייסיקע סאטירע אנגעווענדעט קעגן דעם, וואס ער האט

באטראכט פאר אן איבל [א שלעכטע זאך]. ...אין דער רוסישער ייד" דריקט גארדין אויך אויס זיינע אייגענע געפילן צום נייעם אדאפטירטן לאנד. די געדיכטע פארבן זיינען ניט צוליב אן עפעקט, נאר אזוי האט ער זיי געזען. נעמענדיק זיך אליין פאר א מאדעל. ...גארדין איז אפט אזוי שטארק באהערשט געווען פון זיינע געפילן, אז דאס האט אים געשטערט צו זען די ווארהייט ווי א קינסטלער דארף זי זען".

קאהאן האט זיך ניט באגנוגט מיטן אויסרוף אין טעאטער, נאר האט אנגעשריבן א שארפע קריטיק קעגן דער פיעסע. האט גארדין ניט געשוויגן און געענטפערט מיט א שארפן ארטיקל, און ווידער באשטעטיקט, אז ער האלט זיינע פיעסן פאר מוסטערהאפטע, איבער יעדער קריטיק. דאס האט ערשט רעכט אויפגערעגט קאהאנען, און ער האט דערויף אזוי רעאגירט: „איך האב דאן דערקלערט — שרייבט אב. קאהאן אין זיינע מעמוארן — אז אויב דאס איז גארדינס גאנג, וועל איך מער וועגן זיינע פיעסן ניט שרייבן. מען האט דערנאך געמאכט שלום צווישן אונדז, אבער מער האב איך קיין קריטיק אויף זיינע דראמעס, אין פארלויף פון א לאנגער צייט, שוין ווירקלעך ניט געשריבן. פערזענלעך זיינען מיר אבער צוערשט געבליבן אין גוטע באציאונגען“.

קאפיטל איין און דרייסיק

דער פּעריאָד פון שלום בית צווישן אב. קאהאַן און יעקב גאַרדין

קאהאַן שילדערט די גוטע מעלות און דעם טאַלאַנט פון גאַרדינען – זיין ראַלע אין דער ייִדיש־רוסישער געזעלשאַפט – מ'פאַרגלייכט גאַרדינען צו איבסענען – די אַמעריקאַנער קאַלעדזש־פּראָפּעסאָרן קומען אין ייִדישן טעאַטער זען גאַרדינס פּיעסן – דער ברוגו און דאָס איבערבּעטן זיך – דער צווייטער רוגז צווישן זיי.

מיר גייען דאָ ווייטער כראַנאַלאָגיש וועגן די באַציאונגען צווישן יעקב גאַרדין און אב. קאהאַן, וואָס פאַרע אַנטוויקלונגען זייער באַציאונגען האָבן אַנגענומען, די געשעענישן און די רעזולטאַטן.

מיר האַלטן ביים סוף פון פאַריקן יאָרהונדערט, נאָך איידער דער „פאַרווערטס“ איז געבוירן געוואָרן. קאהאַן האָט געשריבן אין די אַנדערע אַרבעטער־צייטונגען פון יענער צייט. ערשט אין אַפּריל 1897 איז געבוירן געוואָרן דער „פאַרווערטס“. קאהאַן איז באַשטימט געוואָרן אַלס רעדאַקטאָר מיט אַ געהאַלט פון 15 דאָלאַר אַ וואָך [געענדיקט האָט ער מיט אַ געהאַלט פון 300 דאָלאַר אַ וואָך], און אויך דאָס איז ניט געווען צו באַצאָלן.

קאהאַן דערציילט אַזוי וועגן יענער עפּאָכע:

„די ערשטע עטלעכע מאָנאַט איז יעקב גאַרדין, דער דראַמאַטורג, געווען אַן אינסטיטיקער [אינעווייניקסטער] מיטאַרבעטער ביי אונדז, און ער פלעגט זיצן ביי דער דעסק [שרייבטיש], וואָס איז געשטאַנען נעבן מיינעם. ער האָט ביז דאָן פאַר דער בינע אויפגעשריבן חוץ „סיביר“, „דער רוסי־שער ייד אין אַמעריקע“, „צוויי וועלטן“ און „דער ייִדישער קעניג ליר“, און ער האָט שוין געהאַט אין זינען דעם אינהאַלט פון „די אידישע קעניגין ליר“ [„מירעלע אפרת“].

קאהאַן לאָזט דאָ אַרויס אַ גאַנץ פּעקל פּיעסן, וואָס האָבן שוין דאַמאַלט

געמאכט גארדינען אזוי פאפולער, ווי „דער ווילדער מענטש“, „דער יידי-
שער גלח“, „די ברידער לוריא“, „שלמהקע שארלאטאָן“, און אַ גאַנצע ריי
איבערזעצונגען ווי „נאַרא“, „מעדעאַ“ און קנאַפערע דערפאַלג־פיעסן ווי
„דער פרנס חודש“, „מחמד, אָדער די יידן אין אַראַביע“, „עגל הזהב“,
„די נקמה“, „גאַלייליי“, „מאיר עזאַפאַוויטש“, „די דריי פרינצן“, „קאַפיטאַל,
ליבע און מאַרד“, „דער ווילדער קעניג“, „קול שופר“, און „ערנאַני“.

אַבער לאַמיר זיך צוריקקערן צו קאַהאַנס שילדערונג וועגן גאַרדינען :

„זיינע פאַרדינסטן פון טעאַטער זיינען אַבער דאַן נאָך געווען זייער
קליין. פאַרן „פאַרווערטס“ פלעגט ער שרייבן פעליעטאַנען. צום ביישפּיל,
ווען אין ניו יאָרק האָט מען געבראַכט דעם קערפער פון דזשענעראַל גרענט
און מען האָט אים אַוועקגעלייגט אין דעם אַקאַרשט־אויסגעבויטן „גרענטס
טומב“, אויף ריווערסייד דרייוו, האָט ער דאָס באַשריבן. ער האָט פאַר
אונדז אויך געשריבן סקיצן, אַרטיקלען איבער דער געשיכטע פון דראַמע“.

דערווייל זיינען אין דער רעדאַקציע פון „פאַרווערטס“ פאַרגעקומען
אינערלעכע פאַרטיי־סכסוכים און אויך פּערזענלעכע פּניות, און קאַהאַן
איז געוואָרן אויסרעדאַקטאָר, איז צוריק אַוועק צו דער ענגלישער פּרעסע
און נאָר פון צייט צו צייט עפעס געשריבן פאַרן „פאַרווערטס“, באַזונדערס אַ
סעריע אונטערן נאָמען „נשמה יתרה“. גאַרדין האָט דערווייל ווייטער געשריבן
זיינע פיעסן. ער איז שוין געוואָרן דאַמאָלט דער וויכטיקסטער דראַמאַטורג,
געשאַפן זיין „דבורהלע מיוחסת“, „מירעלע אפרת“, און דער ברוגז צווישן
ביידע איז אַנגעגאַנגען. לואי מילער איז געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון
„פאַרווערטס“ אָדער אַלנפאַלס דער איינפלוסרייכסטער פּערזאָן אין דער
פאַרוואַלטונג פון „פאַרווערטס“, און צווישן אים און גאַרדינען איז פאַר-
געקומען אַ צוזאַמענשטויס, ווייל מילער איז אַרויס מיט אַ סעריע פון 6 אַר-
טיקלען אין „פאַרווערטס“, אין וועלכער ער האָט צעגלידערט גאַרדינס
„גאַט, מענטש און טייוול“ מיט וועלכער דער מחבר האָט באַזונדערס
שטאַלצירט און אַנגעוויזן, אַז די טעמע איז גענומען פון „פּאָוסט“ און
„איוב“, — און אַז אזוי ווי גאַרדין האָט די דראַמע צוזאַמענגעשטעלט,
האָט זי ניט קיין זין. גאַרדין האָט דאָס ניט געקאַנט פאַרטראַגן, איז צווישן
זיי געוואָרן אַ ברוגז.

קאהאן גיט אפ אין זיינע 5 בענדער מעמוארן זייער א סך פלאץ צו גארדינען, אומפארגלייכלעך מער ווי צו אנדערע מענטשן מיט וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו ארבעטן אין יענער צייט צוזאמען אדער צו קומען אין קאנטאקט, און דאס איז א פנים, דערפאר, ווייל ניט געקוקט אויף די סכסוכים, וואס זיינען פארגעקומען צווישן ביידען, די אפטע רייסערייען און קריגערייען, איז קאהאן פארט, אזוי ווי די מאסן, געווען „באצויבערט“ פון דער פערזענלעכקייט און כאראקטער פון גארדינען. אט, א שטייגער, ווי קאהאן כאראקטעריזירט גארדינען:

„יעקב גארדין האט גוט גערעדט און געשריבן רוסיש. ער האט געהערט צו דער רוסיש-יידישער אינטעליגענץ. ווען זיין נאמען אלס דראמאטורג האט גענומען שטייגן, האט אויך גענומען שטייגן זיין באדיי-טונג אין אונזער „רוסישער קאלאניע“, ווי מיר פלעגן זיך געוויינלעך רופן. ווען ער וואלט געשריבן פיעסן פון דעם אלטן יידישן סארט, וואלט זיין טעאטער-קאריערע צווישן זיינע רוסישע באקאנטע קיין אינטערעס ניט ארויסגערופן. אזוי אבער ווי זיינע ווערק זיינען געשטאנען א סך העכער ווי די פריערדיקע יידישע דראמעס, און פון אלע זייטן האט מען אים באגריסט אלס א טאלאנט און אלס דער אויפהויבער פון דער יידישער בינע, איז זיין קורס צווישן די אינטעליגענטן אויך געוואקסן. מען האט זיך מיט אים אינטערעסירט און מען האט אים געוויזן אויפמערקזאמקייט.

די בינע איז א שליסל צו די טויערן פון עפנטלעכקייט, און ער איז געווען דער צענטער פון דער יידישער בינע-וועלט. ער איז געווארן פאפולער און וויכטיק. מען האט געזוכט זיין באקאנטשאפט. אגב, האט ער געקאנט זאגן א גאנץ גוטן וויץ. אין דער קאמפאניע פון פריינט איז ער געווען א פריילעכער, אגגענעמער מענטש, און ביי זיך אין דער היים איז ער געווען זייער גאסטפריינטלעך. אלווא, האט זיך ארום אים ארומגעזאמלט א גרופע אינטעליגענטע דאקטוירים, לאיערס, דענטיסטן, געשעפטסלייט.

עס איז געגרינדעט געווארן אן „עדיוקיישאנעל ליג“, א געזעלשאפט מיטן צוועק צו פירן אונט-קורסן און אונט-לעקטשורס פאר ארבעטער. גארדין איז געווען דאס הארץ פון דער ארגאניזאציע. ער האט געזאמלט פאר איר, צוגעצויגן די בעסטע לערער און לעקטשורערס, געהאלפן מאכן

זלמן זילבערצווייג

בענעפיט-פארשטעלונגען, פארזאמלונגען. די גרופע, וואס האט אים ארומ-
גערינגלט, איז געווען טעטיק דערביי. דיזע גרופע און די עקזעקוטיוו
קאמיטע פון דער „ליג“, זיינען געווען איינס און דאס זעלבע. דאס אלץ
האט ענגער געמאכט די פריינטשאפט פון די מיטגלידער צווישן זיך פון
אלעמען אין איינעם צו גארדינען.

צו דער סאציאליסטישער באוועגונג האט גארדין דירעקט ניט גע-
הערט. אבער דורך דער „ליג“ איז ער געקומען אין בארירונג מיט קהלשע
טעטיקייטן, וועלכע זיינען געווען פארבונדן מיט אונדזער ארבעטער באווע-
גונג.

גארדין אלס פיעסן-שרייבער און אלס איבערגעגעבענער פירער פון
דער „עדיוקיישאנאל ליג“, האט געהאט „חסידים“ אין אונדזער באוועגונג,
און דאס הייסט אויך אין דער „פארווערטס“-אסאסיאישאן, צי ער איז פון
מילערן אדער מיר געווען דערווייטערט צי ניט. א חוץ דעם, איז ער געווען
נאנט באפריינדעט מיט אייניקע פון אונדזערע פראמינענטע גענאסן. צו
אונדזער פארטיי אין אלגעמיין, אלזא, האט ער זיך אימער געהאלטן ווי
א סימפאטיזירער, און צו אונדזערע יוניאנס אוודאי.

אויב ער איז ניט געווען קיין פארמעלער סאציאליסט, איז ער יעדנפאלס
געווען איינער פון די וויכטיקע ראדיקאל-געזאנענע אימיגראנטן אין די
יידישע קווארטאלן.

און דאס אלץ האט זיך אלץ דייטלעכער געלאזט פילן אין זיינע ווערק.
זיין „גאט, מענטש און טייוול“, „סאפא“, „קרייצער סאנאטע“, די „ווארהייט“
— דיזע אלע פיעסן אנטהאלטן מאסן-ווערטלעך, סצענקעס און גאנצע
אקטן, וועלכע גיבן אויסדרוק צו ראדיקאלע אידעען וועגן הייראט, ליבע,
עקאנאמישע אומגלייכהייט, רעליגיאן. און דאס האט אים געשאפן פיל
פאפולאריטעט צווישן סאציאליסטן. איך וועל דא ברענגען נאר איין
ביישפיל: אין זיין „גאט, מענטש און טייוול“, אין א געוויסן מאמענט, זאגט
דער ארבעטער פון דער פיעסע צו דעם גביר, „עס זעט אויס, אז נאר פון
רויבעריי קאן מען רייך ווערן. מיר ארבעטן און איר לעבט א גוטן טאג.“
ביי דיזע ווערטער פלעגט אויסברעכן א שטורמישער אפלאדיסמענט.
מען האט גארדינען גענומען פארגלייכן צו איבסענען. די אמעריקא-

נער דראַמע איז דאָן געשטאַנען ניט אין ערך גידריקער ווי זי שטייט היינט. וועגן פיעסן מיט אַ ראַדיקאַלן אינהאַלט האָט מען אויף בראַדוויי אפילו ניט געקאַנט טרוימען. אין [דער] פראַגע פון הייראַט און ליבע האָט מען אויף אַן ענגליש־ריידענדער בינע אין יענע יאָרן זיך געמוזט האַלטן ביי דער שטרענגער פיוריטאַנישער פרומקייט. אַלץ האָט געמוזט זיין ווי גאָט האָט געבאַטן. און ווען יידישע קאַלעדזש־סטודענטן פון דער איסט־סייד האָבן דערציילט די פאַרטגעשריטענערע פון זייערע פראַפעסאָרן, אַז אויף דער בויערי, אויף יידיש, שפּילט מען ווערק, וואָס האָבן אַן איבסענישן כאַ־ראַקטער און האָבן אַ הויכן ליטעראַרישן ווערט, האָט דאָס אויף אייניקע פון דיזע פראַפעסאָרן געמאַכט אַן איינדרוק. אַ פאַר פון די יידישע סטודענטן האָבן זייערע פראַפעסאָרן געבראַכט זען גאַרדינס פיעסן.

אין רוסלאַנד, וואו די ליטעראַטור איז געשטאַנען העכער ווי אין אַלע אַנדערע לענדער, האָט מען נאָך דאָן פון גאַרדינס דראַמעס ניט געהערט, און ווי די דאַרטיקע מבינים וואַלטן זיי באַטראַכט, האָט מען אין אַמעריקע זיך ניט פאַרגעשטעלט. אין סך הכל אָבער, מיט אייניקע אויסנאַמען, האָט מען דאָ געמיינט, אַז מען וואַלט אים אין רוסלאַנד אויך ערקלערט פאַר אַ ליטעראַטור קינסטלער פון העכסטן קלאַס.

און אַזוי איז אויך געווען די מיינונג פון פיל מיטגלידער פון דער אינטעליגענטער רוסישער קאַלאַניע. מען האָט אים ניט געהאַלטן פאַר אַ דענקער, פאַר קיין הויך־אַנטוויקלטן מענטשן. אינטעליגענט איז ער אָבער יעדנפאַלס געווען, און, ווי שוין געזאָגט; אין באַצוג צו זיין גרויסער באַדייטונג פאַר דער יידישער בינע האָט קיין מיינונגס־פאַרשידענהייט ניט געקאַנט זיין. עס האָט אויך ניט געקאַנט זיין קיין ספק, אַז ער האָט טאַלאַנט, הומאָר, און אַז ער פאַרשטייט די בינע אויסגעצייכנט. אַלואַ, האָט אַ גרוי־סער טייל פון אונדזער אינטעליגענץ אים געהאַלטן פאַר אַן איבסען.

זיין גאווה און פולווערדיקע עמפּינדלעכקייט האָט אים אין דער רוסישער קאַלאַניע פאַרשאַפט אייניקע פּערזענלעכע שונאים. ער האָט אָבער אין איר אויך געהאַט וואַרעמע פריינט און באַגייסטערטע אָנהענגער. און ווען ער פלעגט זיך באַווייזן אויף אַ „ויעטשערינקע“ אַדער אויף אונדזער יערלעכן ניי יאַרס באַל, פלעגט זיין הויכע, ברייט־פלייציקע

פיגור, שטאלצער פנים און גרויסע באָרד, זיין דער צענטער פון אַ גרויסע גרופע פאַרערער".

איך האָב בכיוון געבראַכט אָט דעם לאַנגען אויסצוג פון קאַהאַנס שילדערונג און כאַראַקטעריזירונג פון יעקב גאַרדין, כדי דער לעזער זאָל זיך גענוי באַקענען מיט די באַציאונגען צווישן די צוויי דאַמאַלט באַרימטע פערזענלעכקייטן אויף דער יידישער גאַס און אַרויסגעטראָגן אַן אורטייל ווער איז געווען הונדערט פראָצענט אַדער מער-ווייניקער גערעכט אין דער מלחמה וואָס האָט שפּעטער צווישן זיי געפלאַטערט.
ווי אַזוי איז געקומען צו דער מלחמה?

עס איז שוין אַנגעוויזן געוואָרן, אַז דער ערשטער סכּסוך צווישן ביידען איז אויסגעבראַכן ווען קאַהאַן האָט אין טעאַטער אויסגעשריגן זיין פראַטעסט קעגן גאַרדינס טיפּ „הוּדאַק“ און אַז שפּעטער האָט ער אים געמאַכט דערפאַר זייער שטרענגע פאַרוואָרפן אין זיין רעצענזיע. קאַהאַן גופא האַלט, אַז זיין רעצענזיע איז געווען געשריבן „העפלעך“. אין זיינע מעמוואָרן באַצייכנט ער: „אין מיין קריטיק האָב איך אַנגעוויזן אויף דעם, דאָס די פּיעסע שטעלט אַרויס נאָר אַזאַ „מאַכער“, ווערנד די גוטע זייט פון אונדזער אַרבעטער-באַוועגונג, אירע סימפּאַטישע טיפּן, שילדערט זי ניט. איך האָב דאָס אויסגעדריקט מיט די מילדסטע, פריינט-לעכסטע ווערטער. דאָך האָט גאַרדין אין דעם נעקסטן נומער „אַרבייטער צייטונג“ פאַרעפנטלעכט אַ בריוו, אין וועלכן ער האָט מיין קריטיק אַטאַ-קירט, מיט אַ גיפטיקער אַנצוהערעניש, אַז מסתמא איז דער „הוּדאַקזמוס“ [די קאַרופּציע] ביי אונדז שוין אַריין צו ווייט“.

קאַהאַן האָט מער דערויף ניט געענטפערט. זיין רעאַקציע איז געווען, אַז ער האָט אויפּגעהערט שרייבן רעצענזיעס אויף גאַרדינס פּיעסן, און זיי האָבן צווישן זיך ניט גערעדט. מען האָט ווי עס איז זיי איבערגעבעטן און זיי זיינען געבליבן אין גוטע באַציאונגען, אָבער אין אויגוסט 1897 זיינען זייערע באַציאונגען ווידער איבערגעריסן געוואָרן, דאָסמאַל ניט צוליב גאַרדינס אַ פּיעסע און קאַהאַנס אַ רעצענזיע, נאָר, פאַרקערט, קאַהאַנס אַ ראַמאַן און גאַרדינס אַ רעצענזיע.

דאָס איז געווען די סיבה צו אַ נייער שנאה צווישן די צוויי שטאַרקע

די וועלט פון יעקב גארדין

פארעקשנטע פערזענלעכקייטן, וואָס זיינען ניט געווען נאָכגיביק, ווען זיי האָבן געהאַט אַ באַשטימטע מיינונג וועגן אַן ענין און האָבן זיך ניט צוריק-געהאַלטן צו קעמפן פאַר זייערע מיינונגען, ניט שויןענדיק זייערע נעכטיקע פריינט און גוטע ברידער.

אַט מיט דער מידה זיינען פאַקטיש געווען באַשאַנקן ביידע, סיי אב. קאהאַן און סיי יעקב גארדין, ווי מיר וועלן זען אין דעם ווייטערדיקן גאַנג פון דער געשיכטע פון זייערע קאַמפן צווישן זיך.

קאפיטל צוויי און דרייסיק

קאהאן און יעקב גארדין קריגן זיך און בעטן זיך כסדר איבער

קאהאן שילדערט גארדינס כאראקטער — א טשיקאווער עפיזאד מיט א פראפעסאר — די מעשה מיט קאהאנס באמערקונג וועגן „שחיטה“ — גארדין רייסט אראפ קאהאנס א ראמאן — צוויי מאל בעט מען זיי איבער, און זיי צעקריגן זיך ווידער.

אב. קאהאן האט אין דער ערשטער צייט געלעבט בשלום מיט יעקב גארדין, אבער ניט בשלום מיט דער פירערשאפט פון „פארווערטס“ און ער איז עטלעכע מאל אוועק פון „פארווערטס“ און צוריקגעקומען ביז ער איז שוין דאָרט פארבליבן ווי דער הויפט רעדאקטאר ביז צו זיין טויט.

אב קאהאן האט אין אנהייב פון די ניינציקער יארן אנגעשריבן א ראמאן „יעקל“, וואָס ער האט פריער, אין 1896, געדרוקט אין יידיש אין דער „ארבייטער צייטונג“ און דערנאָך אין ענגליש אין א באַזונדער בוך אין ניו יאָרק און אַ ביסל שפעטער אין לאַנדאָן. די קריטיק אויף דעם בוך איז על פי רוב געווען אַ גינסטיקע און מען האט קאהאנען פאָרגליכן צו זאַנגווילן. אין אויגוסט 1897 האט יעקב גארדין אנגעשריבן אַ רעצענזיע אין „פארווערטס“ אויפן ראמאן, און דאָס האט ווידער דערפירט, אַז דער שלום צווישן אב. קאהאן און יעקב גארדין זאל איבערגעריסן ווערן.

ווי קאהאן דערציילט, איז דאָס פאָרגעקומען אַ וואָך איידער ער איז אוועק פון „פארווערטס“. גארדין האט געהאט אנגעשריבן די ערשטע העלפט פון זיין איבערויכט וועגן ראמאן און האט עס געבראַכט צו אים. די אַנדערע העלפט האט גארדין געזאָלט ברענגען שפעטער. קאהאן דערציילט אַזוי ווי עס איז געקומען צו זייער נייער מחלוקה:

„אין אַ פריערדיקן געשפרעך מיט מיר, האט ער אויסגעדריקט אַ זייער גינסטיקע מיינונג וועגן „יעקל“, און דזשייקאָב פ. אַדלער, דער שוין-

די וועלט פון יעקב גארדין

שפילער, האָט מיר אויך איבערגעגעבן, אַז גאַרדין האָט פאַר אים געלויבט מיין ענגליש ווערק. צו זיין קעגן דער דערשיינונג פון זיין אַרטיקל, האָב איך, אַלזאָ, קיין אורזאך ניט געהאַט. אָבער אַזוי ווי איך האָב שוין געהאַט אַנגעגעבן מיין רעזיגניישאַן אַלס רעדאַקטאָר און אַלץ איז שוין געווען פאַרטיק צו מיין אַוועקגיין, האָב איך באַמערקט :

— עס וועט זיין בעסער ווען אייער אַרטיקל וועט ערשיינען ווען דער חתן וועט שוין ניט זיין דערביי. וואָרט אָפּ אַ וואָך, איך וועל שוין ניט זיין רעדאַקטאָר, וועט איר דאָס דאָן אָפּדרוקן.

איך האָב דאָס געזאָגט אין דעם פריינטלעכסטן טאָג. צו מיין ערשטווי-
בונג, האָט ער זיך אַנגעצונדן, און, צונעמענדיק דעם מאַנוסקריפט, האָט ער אויסגערופן זייער ביזי און שטאַלץ :

— יעקב גאַרדין איז ניט געוואוינט, אַז וועגן זיינעם אַן אַרטיקל זאָל מען זיך דינגען.

איך האָב אים באַקוקט מיט איבעראַשונג אין בין אַרויס פון צימער. דער ברוגז צווישן אונדז האָט זיך דאָן געצויגן ביז דריי יאָר.

גאַרדינס קריטיק אויף קאַהאַנס ראַמאַן „יעקל“ איז געגאַנגען אין „פאַרווערטס“ אין עטלעכע פאַרטזעצונגען, לויט קלמן מרמר האָט גאַרדין אַנאַליזירט דעם ראַמאַן שטעלע נאָך שטעלע און געקומען צו אַזאָ סך הכל : „איר געפינט דאָ איבריקע, אויסגעקוועטשטע, צוגעטשעפעטע גלייכווערט-
לעך, צו לאַנגע און ווייניק אינטערעסאַנטע קאַנווערזאַציאָנען [געשפרעכן]. קלייניקייטן פאַרנעמען צופיל פּלאַץ, און וויכטיקע זאַכן צו ווייניק, אין גאַנצן בוך געפינען זיך בלעטלעך, וואו איר מוזט זאָגן : צו לענגלעך, צופיל אויפּמערקזאַמקייט פאַר אַ קנעפל און צו ווייניק פאַר אַ מענטשן. ... ער האָט אַנגעשריבן זיין „טעיל אָו דהי געטאָ“ ניט ווי אַ געוועזן קינד פון דעמועלעבן געטאָ, ווי אַן „אייגענער“, וועלכער שרייבט פון אייגענע. ... ער האָט געשילדערט ווי אַ פרעמדער פאַר פרעמדע. ער איז געבליבן קאַלט און פרעמד אַפילו צו זיינע אייגענע העלדן. ער לאַכט פון זיי, מאַכט פון זיי פאַן [חוזק] און צייגט צו זיין אַ קאַמיקער אויך דאָן ווען זייער לאַגע איז זייער טראַגיש“.

ווען מיר לייענען בלויז אַט די סומירונג, קאָן מען קומען צום באַשלוס,

זלמן זילבער צווייג

אז די קריטיק פון גארדינען האָט דעם, ניט־ווייניקער סענסיטיוון און איך־זיך שטאַרק גלויבנדן אב. קאהאַן אַרויסגעבראַכט קעגן גארדינען, און אויף וויפל קאהאַן זאָל ניט וועלן אונטערשטרייכן זיין אומפאַרטייאישקייט קעגן גארדינען און, אַז די קריטיק, מיט וועלכער ער איז שפּעטער אַרויס־געקומען קעגן אים, איז בלויז געווען געשטיצט אויף ריינע ליטעראַטור־קריטיק און קונסט־מבינות, האָט זי אין זיך פאַרט מער ווי אַ שמץ פון פּערזענלעכן כּעס און אפּשר אויך קנאה, וואָס גאַרדין האָט דערגרייכט אַזאַ אַנגעזעענע שטעלונג אין דער יידישער געזעלשאַפּט און ביי די ברייטע יידישע פּאָלקס־מאַסן. און כאַראַקטעריסטיש, אַז קאהאַן באַשולדיקט גארדינען אין אַ חסרון, וואָס אַנדערע האָבן פאַרגעוואָרפן טאַקע אים, קאהאַנען: היפּער סענסיטיוויטעט קעגן קריטיק און שטאַרקע איינגעגלויבט־קייט אין שלמות.

אַט ווי קאהאַן שילדערט די אייגנשאַפּט ביי גארדינען:

„די מאַכט, וואָס גאַרדין האָט געהאַט צווישן די אַקטיאָרן און דעם כּבוד, וואָס ער האָט באַקומען פון עולם, האָט אויף אים געהאַט אַ באַזויי־פּענדע ווירקונג. פון דער נאַטור איז ער געווען אומבאַשרייבליך גרויס ביי זיך, און דער כּעסן אין אים איז געווען ניט קלענער ווי דער שטאַלץ. אַמאָל פּלעגט זיך דאָס אַלץ אַרויסווייזן, אין טשיקאַווע, אַמאָל אין פּיקאַנטע פאַרמען. צום ביישפּיל: איינער פון זיינע פּריינט האָט אַריינגעפירט אַ באַקאַנטן קאַלעדזש־פּראָפּעסאָר אין דעם קאַפּע, וואו ער, גאַרדין, פּלעגט אַפּט פאַרברענגען, און ער האָט זיי פאַרגעשטעלט. גאַרדין האָט יענעם מכבד געווען מיט אַ גלאַז טיי און אַ סיגאַר. נאַכדעם ווי זיי האָבן געשמועסט אַ געוויסע צייט, האָט גאַרדינס פּריינט און זיין באַגלייטער פאַרלאָזן דעם קאַפּע. דערביי האָט דער פּראָפּעסאָר פאַרגעסן זיך צו געזעגענען. אין אַז עקספּלאָזיאָן [אויטברוך] פון צאָרן איז דער דראַמאַטורג באַלד נאָך אים נאַכגעלאָפּן. ער האָט אים דעריאָגט אויפן גאַס און אים אַפּגעשטעלט.

— הער פּראָפּעסאָר — האָט ער געזאָגט, קוים אַפּאַטעמדיק פון כּעס — מיין גלאַז טיי האָט איר געטרונקען? מיין סיגאַר האָט איר פאַרוי־כּערט? קיין דאַנק און קיין גוד ביי האָט איר מיר אָבער ניט געזאָגט. איר מוזט קומען צוריק.

די וועלט פון יעקב גארדין

ער האט אים כמעט געשלעפט צוריק אין דעם קאפע, און יענער איז געווען אזוי צעטומלט, אז ער האט געפאלגט, און אריינקומענדיק אין קאפע, האט ער, ווי א צעשראקענער יינגל, געזאגט מיט אן ערנסטער מינע:

— איך דאנק! גוד ביי! — און איז אוועק.

פאר דער פריינטלעכסטער אַנצוהערעניש אויף אַ חסרון אין זיינער אַ פיעסע, פלעגט דיזער הויכער, ברייט־שולטערדיקער מאן זיך אַנצינדן ווי אַ צעבאלעוועטע, ביזע קינד. פאר אַזאַ „חוצפה“ האט ער מאַכעס מאַל געסטראַשעט מיט זיין שטעקן.

די וואָס זיינען געשטאַנען אַרום אים, האָבן די ליטעראַרישע באַדייטונג פון זיינע פיעסן איבערטריבן אַן אַ שוור, און ער אַליין האט דאָס נאָך מער איבערטריבן. דאָס פלעגט ער אַרויסווייזן ווירקלעך ווי אַ צעבאלעוועטע קינד. ער איז געווען אַן ערלעכער מאַן, ניט אויף אַ האָר צוויידיטיק און אַן אַ ברעקל כּיטרעקייט. פלעגט ער זיין מיינונג אַרויסזאָגן מיט אַ שטויגענדע אַפענקייט. ריידנדיק פון דער פּלאַטפּאָרמע, פלעגט ער זיך אַליין אַרייַנ־רעכענען צווישן די גרעסטע שרייבער פון דער וועלט־ליטעראַטור.

„אַט אַזעלכע גרויסע שריפטשטעלער ווי שעקספּיר, איבסען און יעקב גאַרדין“ — האט ער געזאָגט ביי צענדליקער געלעגנהייטן. דעם „יעקב גאַרדין“ פלעגט ער צולייגן מיט אַ שמיכל, אָבער אין זיינע ערקלע־רונגען פלעגט ער דאָס אַרויסברענגען אַן אַ שמיכל, גאַנץ ערנסט און גאַנץ אַפן.

פאַראיינען פלעגן אים איינלאַדן צו האַלטן לעקטשורס, האט ער מער ווי איינמאָל אַלס טעמע גענומען זיין נייעסטע דראַמע. ער פלעגט הייסן אַנאַנסירן, אַז „יעקב גאַרדין וועט קריטיקירן זיין לעצטע טעאַטער־שטיק“, און אויף דער לעקטשור פלעגט ער ווייזן מיט וואָס זיין נייע דראַמע און איבסענס ווערק שטייען אזוי הויך, און פאַרוואָס זיין נייע פיעסע איז נאָך העכער ווי איבסענס בעסטע פיעסן. איך האָב אַמאָל בייגעוואוינט אַזאַ לעקטשור זיינע.

איינמאָל האט איינער פון זיינע פריינט געהאַלטן אַ פאַרטראַג וועגן דער מאַדערנער דראַמע אויף ענגליש. גאַרדין איז געקומען אים הערן. דער

זלמן זילבערצווייג

פארטראג האט זיך באצויגן אויף די דראמאטישע ווערק פון איבסען, הויפטמאן און זודערמאן. ווען דער לעקטשורער האט געענדיקט, האט גארדין גענומען דאס ווארט און געמאכט א שטיקל סקאנדאל: פארוואס האט דער לעקטשורער איבערגעהיפט אים, גארדינען. און אויב ער האט דאס שוין געטאן, האט ער יעדנפאלס געדארפט דורכלאזן זודערמאנען אויך, וואָרעם גארדין איז אַ וויכטיקערער דראמאטורג ווי זודערמאן. זודערמאן איז אַ שונד־שרייבער אין פארגלייך מיט אים — האט ער ער-קלערט.

און קאהאן פארענדיקט אַט דעם טייל פון דער כאַראַקטעריזאציע מיט פאלגענדער באַמערקונג: „אייניקע פון זיינע אינטעליגענטע אָנהענגער פלעגן אויך ריידן וועגן זיין „באדייטונג אין דער וועלט־ליטעראַטור“. היינט קלינגט דאָס זייער קאַמיש, אָבער דאָן פלעגן פאַרקומען סעריעזע דעבאַטן וועגן דעם“.

אין אַ ברייטערער אַרבעט וועגן דאַמאָלטיקן ניט נאָר מאַטעריעלן מצב פון די יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע, נאָר אויך פון זייער קולטורעלן מצב, זייער אַריבערפלאַנצן אויפן אַמעריקאַנער באַדן די אייגנאַרטיקע יידישע קולטור, וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט פון זייערע אַלטע היימען, דאָס איינזאַפן אין זיך די מאַדערנע יידישע ליטעראַטור און קולטור וואָס איז געשאַפן געוואָרן שוין דאָ אין אַמעריקע און דאָס ווייטערדיקע פאַרצווייגן זיך פון דער יידישער מאַדערנער וועלטלעכער קולטור פון אייראָפּע דורך דער פּרעסע, ליטעראַטור און טעאַטער ביי די יידישע פּאָלקס־מאַסן אין אַמעריקע, די באַזונדערע ראַל וואָס דאָס יידישע טעאַטער האָט דערביי געשפּילט, וועט זיך פאַדערן אַ גרינטלעכע פאַרשונג ניט נאָר פון די קריטיקס און רעצענזיעס פון די פּראַפּעסיאָנעלע אַקרעדירטע שרייבער, נאָר אויך פון די אומצאָליקע אַפרופן אין דער פּרעסע אין דער פאַרם פֿון „שטימען פון פּאָלק“ און „בריוו צום רעדאַקטאָר“. פון זיי וועט קלאַר אַרויסקומען דאָס בילד פון דער השפּעה, וואָס גארדין האָט געהאַט אויף די ברייטע פּאָלקס־מאַסן, פאַרוואָס ער איז געוואָרן אזוי פּאָפּולער, און ווי ער אַליין טאַקע איז אין זיין „איד“ געוואָקסן וועגן באַוואוסטזיין פון זיין ראַל אַלס שריפטשטעלער, באַזונדערס אַלס דראַמאַטורג.

די וועלט פון יעקב גארדין

וידער איז געווארן שלום צווישן אב. קאהאן און יעקב גארדין. אב. קאהאן דערציילט גענוי ווי אזוי דאס איז געשען :

„איינמאל האבן ד"ר קאפלאנס פריינט, די סאבסאווויטשעס פון וואוד-ביין, ניו דזשורזי, אים געמאכט אַ סירפריז פארטי, צו זיין געבורטסטאג. גארדין און איך זיינען געווען צווישן די איינגעלאדענע. און דארטן האט קאפלאן צוזאמענגענומען אונדזערע הענט אין אַ שלום עליכם. מיט עטלעכע מאנאט שפעטער האט געטראפן דאס פאלגענדע :

מען האט צום ערשטן מאל געשטעלט גארדינס „שחיטה“ אין טאליא טעאטער מיט קעסלערן אין דער ראַלע פון צלאל ראַפאָפּאַרט, מיט מאָגור-לעסקאָן אַלס דער רב, מאַדאָם ליפּצין אַלס רבקהלע [קאהאן האט אַ טעות, זי הייסט „אסתרקע“] און מאַשקאָוויטשן אַלס קלמן [אויך דאָ מאַכט קאהאן אַ טעות, ער הייסט „אַלקנה“]. איך און מיין פרוי זיינען געווען אין טעאטער. נאָך דער פאַרשטעלונג בין איך געגאַנגען הינטער דער סצענע זען זיך מיט מאַגולעסקאָן וועגן אַ געוויסער אַנגעלעגנהייט. ווען מאַשקאָוויטש האט מיך דארטן געטראָפן, האט ער ביי מיר געפרעגט ווי מיר געפעלט די נייע פיעסע.

— צלאל און דער רב זיינען גוט — האב איך געענטפערט — וועגן רבקהלען אָבער קאָן איך דאָס ניט זאָגן. אַ קליינשטעטליקע מיידל רעדט צו אַ לאַמפּ פּאַעטישע דבורים.

מיינע ווערטער האבן דערגרייכט גארדינען, און מיט אַ פאַר וואַכן שפעטער, אויף אַ פאַרשטעלונג, וועלכע מען האט געמאכט לכבוד אים, האט ער, ריינדיק צווישן די אַקטן, מיך געמאכט „אויסצודרייען“. ער האט מיין נאָמען ניט דערמאָנט. ער האט מיך אָבער איבערגעקרימט, אויס-געשפּאַט און באַליידיקט מיט אַזעלכע אַנצוהערענישן, אַז אַ גרויסער טייל פון דעם עולם האט פאַרשטאַנען וועמען ער מיינט. איך האב זיך דערוואוסט דערפון, און דאָן, אין אַ געשפרעך מיט מאַשקאָוויטשן, האב איך געזאָגט :

— עס איז, אַלזאָ, געפערלעך צו האבן אַ מיינונג וועגן גארדינס אַ פיעסע. ווען מען זעט ניט זיינע דראַמעס, האט מען ניט קיין מיינונג, נו איר קאנט גארדינען פאַרזיכערן, אַז וועגן זיינע ווייטערדיקע ווערק, וועל איך שוין קיין מיינונג ניט האבן.

זלמן זילבער צווייג

א לאנגע צייט האב איך זיינע פיעסן ניט געזען.

איז ווידער אריבער א צייט פון ברוגז צווישן אב. קאהאן און יעקב גארדין. גארדין האט דערווייל אנגעשריבן א גאנצע רייע פיעסן, וואס האבן זיין בארימטקייט נאך מער פארגרעסערט. אב. קאהאן האט אין „פארר ווערטס“ אנגעהויבן א סעריע אונטערן נאמען „נשמה יתרה“. קאהאן איז טאקע ניט געגאנגען אין טעאטער זען גארדינס פיעסן, אבער גארדין האט יא געלייענט וואס קאהאן שרייבט, און דאס האט דערפירט, אז זיי זאלן זיך ווידער איבערבעטן.

געשען איז דאס ניי-יאָר 1901, אויפן יערלעכן ניי-יאָר באַל פון דער

רוסישער קאלאניע אין ניו יאָרק, ווי קאהאן דערציילט:

„מיר זיינען געזעסן ביי אַ לאַנגן טיש — דער דראַמאַטורג יעקב גאַרדין מיט זיינע נאָענטע פּריינט פון איין זייט, און איך מיט מיין פּרוי און עטלעכע אונדזערע פּריינט אויף דער אַנדערער זייט, ניט אַנטקעגן, נאָר נענטער צום אַנדערן ברעג. גאַרדין און איך זיינען שוין פון לאַנג געווען אין ניט קיין גוטע באַציאונגען. מיר האָבן שוין אַ פּאַר יאָר ניט גערעדט. איך געדענק ניט, ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו: ביים טיש האָט ער געהאַלטן אַ רעדע אין וועלכער ער האָט אַטאַקירט דעם „פּאַרווערטס“. ווען ער האָט געענדיקט, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט. ער האָט זיך אַבער באַלד ווידער אויפגעשטעלט אויף אַ וויילע. „איך מוז מאַכן אַ באַמערקונג — האָט ער דערקלערט — דאָס וואָס איך האָב געזאָגט, גייט ניט אויף אַ געוויסער סעריע סקיצן, וועלכע דערשיינט איצט אין „פּאַרווערטס“ אונטער דעם נאָמען „נשמה יתרה“. זיי זיינען זייער גוט.“ ער האָט זיך ווידער אַוועקגעזעצט. זיין באַמער- קונג איז באַגריסט געוואָרן מיט אַ שטורעמדיקן אַפּלאַדיסמענט, וועלכער האָט געהאַט אַ ספּעציעלע באַציאונג צו דעם פּאַקט, אַז גאַרדין האָט איר געמאַכט טראַץ אונדזערע אומפּריינטלעכע באַציאונגען.“

אבער דער נייער שלום צווישן זיי האט ווידער ניט לאנג אנגעהאלטן,

און דאס איז שוין ניט געווען בלויז א פונק צו דער שרפה, וואס האט שפעטער געברענט צווישן זיי.

קאפיטל דריי און דרייסיק

ריס צווישן אב. קאהאן און גארדין צוליב „טהרת המשפחה“

גארדין האט חרטה אין זיין פיעסע „די ווארהייט“ אויף זיינע אמאָ-ליקע אידעען — מ'באשולדיקט גארדינען, אז אלס באַס פון „טאליאָ טעאָטער“ וועט ער ווערן אַן עקספּלאַטאַטאַר — גארדינס „טהרת המשפחה“ צינדט אַן אַ פייער ביים „טאָגעבלאַט“ — אב. קאהאן רייסט אַראָפּ די פיעסע — יעקב גארדין ענטפערט אים שאַרף און עס ווערט צווישן זיי דער אמתער ברוגז.

אין דער געשיכטע פון דער מענטשהייט זיינען באַקאַנט זייער פיל פאַלן ווען אידעאָליסטן, מענטשן, וועלכע האָבן אַ סך יאָרן פּראָפּאַגאַנדירט אַ געוויסע אידעע, האָבן שפּעטער חרטה געהאַט אויף זייער אידעע, און מיטן זעלבן פייער, ווי זיי האָבן אַמאָל אַגיטירט און פּראָפּאַגאַנדירט פאַר איר, אַרבעטן זיי שפּעטער קעגן איר. צי דאָס איז די ווירקונג דערפון וואָס זיי האָבן זיך אַנטוישט אין זייער אַמאָליקער אידעע און דאָס לעבן האָט זיי געוויזן, אַז זיי האָבן געהאַט אַ טעות, אָדער צי דאָס איז די וויר-קונג פון פּערזענלעכע סיבות, ניט-דערגרייכטע אָנערקענונג, ניט-באַצאָל-טער לויף, אָדער דאָס ווערן אַרויסגעשטופּט שפּעטער פון דער אַנפירער-שאַפט. ווי עס זאָל ניט זיין, איז עס ניט קיין זעלטנקייט, אַז מענטשן זאָלן ענדיקן זייערע לעבנס ווי קעגנער פון זייערע אייגענע אַמאָליקע אידעען. אַלס ביישפּיל וועט גענוג זיין צו ברענגען אייניקע פאַקטן פון אונז-דזער אייגענעם יידישן לעבן. ד"ר נתן בירנבוים איז געווען אין זיינע יונגע יאָרן אַ פּריי-גייסט, און אויף דער עלטער איז ער געוואָרן אַ פּאַנאַ-טיש פרומער ייד. ד"ר קליינבוים (שפּעטער באַקאַנט ווי ד"ר סנה) איז געווען אַ בירגערלעכער ציוניסט און איז שפּעטער געוואָרן אַ פירער פון די יידישע קאָמוניסטן אין מדינת ישראל, חיים ליבערמאַן איז געווען אַ

וועלטלעכער שרייבער און דערנאך איבערגעגאנגען אין ארטאדאקסישן לאגער.

יעקב גארדין, וועלכער האט אין זיינע יונגע יארן געפרוווט געפינען א לעזונג קעגן אַנטיסעמיטיזם און האט עס געזען אין דער געזעלשאפט „ביבלעִיסקאָיע בראַטטוואָ“, וואָס האָט פּאַקטיש געזאָלט אָפּשאַפן די מחיצה צווישן ייד און נישט־ייד, האָט אין 1903 אָנגעשריבן אַ פּיעסע „די וואַרהייט“ („דער אמת“), אין וועלכער ער האָט ווי אָפּגעווישט זיין אייגענע אידעע, אין דער פּיעסע, וואָס באַהאַנדלט דאָס פּראָבלעם פון געמישטע חתונות, דערפּירט ער דערצו, אַז דאָס אייניקל פון אַ ייד, די פּרוכט פון אַ געמישטער חתונה, באַטייליקט זיך אין באַפּאַלן דעם זיידן דעם אַלטן ייד, נאָר דערפּאַר, וואָס ער איז אַ ייד. און דאָ האָט גאַרדין די מעגלעכקייט, אין אַ טיראַדע, אַרויסצוקומען קעגן דעם געדאַנק פון געמישטע חתונות.

נח פּרילוצקי, דער באַקאַנטער יידישער וויסנשאַפּטלער און טעאַטראַל, וועלכער האָט די פּיעסע געזען אויפגעפירט עטלעכע יאָר שפּעטער אין וואַרשע, וואו די פּיעסע איז געבראַכט געוואָרן אָן וויסן פון מחבר, דריקט זיך אויס, אַז „אַלס דראַמאַטיש ווערק איז „דער אמת“ שוואַך, דער רייכער פּסיכאָלאָגישער מאַטעריאַל נאָלעסיק באַאַרבעט. די האַנדלונג איז ניט אַרומגעשליפן. אַ שלעכטן איינדרוק מאַכט אויך די שפּראַך פון „אמת“. שילדערט ער פּראָסטע יידן, ריידן זיי ביי אים מיט אַן אמת פּאַלקסטימלעכן כאַראַקטעריסטישן, געזונטן, קיילעכדיקן יידיש. ס'איז נאָר צו שטוינען ווי קומט צום שרייבער — וואָס האָט ביז אַמעריקע מאַמע־לשון ניט געקענט — אַזאַ רייכטום פון געשליפענע, יאָדערדיקע, פּראָסטע יידישע אויסדרוקן און ווערטלעך. אָבער ווי ס'קומט נאָר צו מענטשן, וואָס ריידן ניט קיין יידיש — קריסטן אָדער אינטעליגענטישע יידן — ווייסט ער שוין ניט וואָס מיט זיי צו טאָן. ער מוז אַליין באַשאַפן פאַר זיי אַ שפּראַך, איז זי טויט, געבראַכן, ס'פּעלט איר די זאַפטיקייט פון אַן אַרגאַנישן לעבעדיקן דיאַלעקט. משונה פאַרדייטשט, מיט אויסלענדישע ווערטער איבערפּולט, אַז ס'איז אַ וואונדער ווי די אַקטיאָרן צעברעכן זיך ניט די צייך“.

פּרילוצקי איז אויך דער איינציקער, וועלכער האַלט די פּיעסע פאַר

די וועלט פון יעקב גארדין

„גארדינס וידוי“, אין וועלכער ער זאגט זיך אָפּ פון זיינע ראַציאָנאַליסטישע אידעען אין צוזאַמענהאַנג מיט זיין גרינדונג פון דער „ביבלישער ברודערשאַפט“.

און עס איז טאַקע מערקווירדיק, וואָס די אָנהענגער פון גאַרדינען האָבן זיך ניט אָפּגעשטעלט אויף אַט דעם פאַקט, נאָר זיינען עס פאַרבייגעגאַנגען, בעת זיינע קעגנער האָבן אויסגענוצט יעדן אומשטאַנד צו אַטאַקירן גאַרדינען און אים צו פאַרשרייען ווי אַ שונא און פאַרדאַרבער פון יידישקייט.

אין יענער צייט האָט גאַרדין איבערגענומען די אָנפירערשאַפט פון „טאַליאַ טעאַטער“. די געשעפטלעכע זייט פון טעאַטער איז געווען אין די הענט פון מאַדאַם קאַלישס מאַן, לעאַפּאַלד שפּאַכנער. צום סעזאָן 1903—4 האָט דאָס „טאַליאַ טעאַטער“ אָנאַנסירט: „די בינע וועט זיין אונטער דער לייטונג און אויפזען פון יעקב גאַרדין, וועלכער וועט זיין דער אויטאָר און סופּעררווייזער [משגיח] פון אַלע פאַרשטעלונגען. פּיעסן וועלן אויפגעפירט ווערן נאָר אַזעלכע, וואָס זיינען פּראָדוצירט פון יעקב גאַרדינס פּע־דער, אַדער וועלן פון אים אַפּראַבירט ווערן“. אַלס שווישפּילער זיינען אָנגאַזשירט געוואָרן קעסלער און מאַשקאַוויטש, ליפּצין און קאַליש, מר. און מרס. פּיינמאַן, מר. און מרס. טאַביאַס, מר. און מרס. מאַנע א. א. און ס'האַט אויסגעזען, אַז דאָס „טאַליאַ טעאַטער“ ווערט אַן אמת קונסט־טעאַטער. יעקב אַדלער, וואָס זיין הויפּט־כוח איז געלעגן דער עיקר אין זיין גאַרדין־רעפּערטואַר, האָט זיך שטאַרק דערשראַקן פאַר גאַרדינס פאַרבינדונג מיט קעסלער, קאַליש און ליפּצין, און ער האָט דעריבער גענומען שטאַרק אָנאַנסירן זיין רייכן רעפּערטואַר און אויך צוגעזאַגט אויפצופירן נייע פּיעסן פון גאַרדין. אויך דאָס דריטע גרויסע טעאַטער, טאַמאַשעווסקיס, האָט ניט געקאַנט זיך קעגנשטעלן און געמוזט פון צייט צו צייט אויפפירן אַ בעסערע פּיעסע, דאָס רוב לעאָן קאַברינס.

עס זעט אויס, ווי דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער, ב. גאַרין, גלויבט, אַז מען קאָן אַ סך דערוואַרטן פון נייעם סעזאָן, ווייל אַלע דריי טעאַטערס האָבן אַ באַשטימט פנים. אַלץ איז אויסקריסטאַליזירט. גאַרדין

וועט ניט דורכלאזן קיין שונד און אדלער קאן שוין ניט ווערן קיין קונצנמאכער.

אבער די קעגנער פון גארדינען שווייגן ניט. זיי פרווון פארמיאוסן גארדינען ביי די ארבעטער מיט דער דערקלערונג, אז פריער „איז יעקב גארדין געווען אן ארבעטער־פריינט, געקעמפט פאר פרייהייט, געקעמפט, אז אלע מענטשן זאלן זיין גלייך, און איצט האט ער זיך פארקליידט מיט א קאפיטאליסטישער מאסקע און ווערט אן אמעריקאנער יענקי. צונויפ־גענומען פערציק־טופציק ארבעטער און וועט מאכן פון זיי די מאטניא [א סך געלט]“. גארדין פילט זיך זייער שלעכט פון אט דער אטאקע. ער פארזיכערט, אז אין „טאליא טעאטער“ וועט ניט זיין קיין „באס“ און קיין „דינער“, און אז די פערציק־טופציק ארבעטער וועלן דארט ארבעטן ווייניקער און קריגן מער פון וועלכן ס'איז ארבעטער אויף דער איסט־סייד. ער דערקלערט אויך, אז אלס א טעאטער־דירעקטאר איז ער איינגעשטעלט מער צו פארלירן ווי צו געווינען. דער עיקר איז ער אלס דירעקטאר פאראנטווארטלעך בלויז מאראליש. דאס הייסט, אז אויב דער עקספערימענט מיט אים אלס דירעקטאר וועט דורכפאלן, וועט עס מיינען, אז די ליטערארישע פיעסן זיינען א דורכפאל, און עס וועט באשטעטיקן, אז עס זיינען גערעכט די יידישע־טעאטער־מענדזשערס, ביי וועמען דאס ווארט „ליטעראטור“ איז ממש א זידל־ווארט.

גראד אין דעם סעזאן ווען גארדין איז געווארן דער באס איבער א טעאטער, זעט מען ניט זיינע אן אריגינעלע פיעסע, וועלכע זאל מאכן אזא איינדרוק ווי זיינע פריערדיקע. אויך האט גארדין יענעם סעזאן מער ניט פראדוצירט ווי די פריער־דערמאנטע פיעסע „די ווארהייט“, אבער אזוי ווי דאס טעאטער האט זיך גענויטיקט אין רעפערטואר, האט ער יענעם סעזאן צוגעשטעלט א סך איבערזעצונגען, ווי גארקיס „מעשטשאניע“ (קליינבירגער), א באארבעטונג „די פלשתיים“, „מאנא וואנא“ פון מעטער־לינק, „ראזא בערנד“ און „זונען־אויפגאנג“ פון געהארדט הויפטמאן און גארקיס „נא דניע“ (אויפן אפגרונד).

אדלער האט אויך אין זיין טעאטער געשפילט גארדינס פיעסן, אבער נאר די אלטע, וועלכע ער האט ביי אים געקויפט און אויף וועלכע ער האט

די וועלט פון יעקב גארדין

געהאט די אויסשליסלעכע רעכט, אבער זייענדיק ביז אויף גארדינען, וואס ער האט זיך איבערגעגעבן צו קעסלערן, האט אדלער דורך פארשיידענע צייטונגען אטאקירט כסדר גארדינען און אין דער זעלבער צייט ניט באצאלט אים דעם האנאראר פאר די פיעסן, וועלכע ער האט געשפילט.

גארדין האט זיך ניט באגנוגט מיט אנפירן זיין טעאטער, נאר האט אויך אנגעהויבן ארויסצוגעבן א טעאטער-זשורנאל „די דראמאטישע וועלט“, און אין צווייטן נומער פון זיין חודש-זשורנאל קלאגט זיך גארדין אויף די מענדזשערס פון גרענד טעאטער (אדלערס טעאטער), אז זיי צאלן צו פארשידענע שמיר-בלעטלעך מ'זאל ווארפן אויף אים שמוץ און אין דער זעלבער צייט שפילן זיי זיינע פיעסן „גאט, מענטש און טייוול“, „סאפא“, „קרייצער סאנאטע“ און אנדערע און צאלן אים ניט קיין האנאראר. פאדערט גארדין ביי זיי האנאראר און ווארנט זיי, אז ער וועט זיי איינקלאגן אין געריכט.

קיין גרויסער דערפאלג איז דער ערשטער סעזאן פון גארדינס דירעקציע ניט געווען, און צום נייעם סעזאן (5—1904) האבן אדלער און קעסלער זיך פאראייניקט מיט בערטא קאליש אין „גרענד טעאטער“. די קאנסערוואטיווע יידישע פרעסע אין ניו יארק איז דאמאלט געווען זייער שטארק, אבער גארדין האט זיי ניט געקאנט פארטראגן און ער האט אין יענע צייטונגען ניט געגעבן קיין אנאנסן, און דאס האט זיי, נאטירלעך, אויפגערעגט קעגן אים און זיי האבן אויסגענוצט יעדן מאַמענט אים וויי צו טאן. ווען עס איז באקאנט געוואָרן, אז מאדאם קאליש און דוד קעסלער זיינען אוועק פון אים, האבן זיי עס פונאנדערגעפויקט, און צוגעלייגט, אז אויב דעם לעצטן סעזאן ווען די דאזיקע צוויי גרויסע טאלאנטן זיינען געווען פארבונדן מיט גארדינען אין „טאליא טעאטער“ איז דאס טעאטער געווען א דורכפאל און „פילע בענעפיסן זיינען באגראבן געוואָרן“, קאן מען זיך שוין פארשטעלן וואס עס וועט זיין היינטיקן סעזאן און די דאזיקע טאלאנטן.

דאס איז געווען ווי א פארשפיל, א הקדמה, צו דעם קאמף וואס די קאנסערוואטיווע יידישע פרעסע האט דערקלערט גארדינען נאכדעם ווי

ער האָט דעם צווייטן סעזאָן פון זיין דירעקציע אין „טאָליאָ טעאַטער“, געפנט דעם 2טן סעפטעמבער 1904 מיט זיין פיעסע „טהרת המשפחה“ (פאַמיליע ריינקייט).

„דאָס טאַגעבלאַט“ איז באַלד אַרויס מיט אַן אַטאַקע קעגן גאַרדינען און אים באַשולדיקט אין פּרעדיקן אויסגעלאַסנקייט און אונטערגראַבן דעם פּונדאַמענט פון טהרת המשפחה.

דערוואַרט האָט גאַרדין, אַז די ראַדיקאַלע יידישע פּרעסע, ווי דער „פאַרווערטס“, וועט זיך אָננעמען זיין קריוודע, און אים פאַרטיידיקן און רופן די מאַסן צו קומען אין טעאַטער, אָבער ער האָט גראַד דאָ דער-לעבט אַ ביטערע אַנטווישונג, וואָס האָט דערפירט צו אַ כּסדרדיקע קריגעריי מיט אב. קאַהאַן און צו דער גרויסער מלחמה וואָס קאַהאַן האָט אים דערנאָך דערקלערט.

גאַרדינס פיעסע „טהרת המשפחה“ איז געשפּילט געוואָרן פּרייטיק און שוין זונטיק האָט דער „פאַרווערטס“ אָפּגעדרוקט אַ רעצענזיע וועגן דער פיעסע, און דאָסמאָל ניט פון זיינע טעאַטער-רעצענזענטן יואל ענטין אָדער מ. קאַטיק, נאָר אב. קאַהאַן אַליין האָט אָנגעשריבן די רעצענזיע, און די רעצענזיע איז געווען ווי אויל אויפן פייער, וואָס די קאַנסערוואַ-טיווע פּרעסע האָט געברענט קעגן גאַרדינען.

אמת, אַז קאַהאַן האָט אַ דריטל פון דער רעצענזיע געווידמעט דעם קאַמף מיטן „טאַגעבלאַט“, אָבער באַלד גייט ער איבער צו דער פיעסע גופא און דאָ פאַלמעסט ער זי ווי אַ כּירורג. קאַהאַן זאָגט, אַז מען האָט אין יידישן קוואַרטאַל געהאַלטן פאַר אַן אינטערעסאַנטן איינפאַל די טעמע וועלכע גאַרדין גרייט זיך צו באַהאַנדלען אין זיין פיעסע, מען האָט „זיך געקליבן צו זען די פּראַגע אין די הענט פון דער קונסט“, צום סוף איז אַלץ אין דער פיעסע „ניט אויסגעמאַלט, נאָר אויסגעשפּראַכן“. די וועלכע שפּילן די פּאָזיטיווע כאַראַקטערן פון דער פיעסע, דאָס הייסט, די ערלע-כע, דענקענדע העלדן פון דער דראַמע, זיינען בלויז אַגייטאַטאַרס. די נעגאַ-טיווע, דאָס הייסט די צוועיאַצקע חברה פון דער פיעסע ווערן פאַרגע-שטעלט אויף אַ שטייגער, וואָס געהערט צו דער ביליקסטער אַרבעט אויף דער בינע.

די וועלט פון יעקב גארדין

און קאהאן זאגט ווייטער, אז „די ראָלע פון אַ גראַבן יונג, אַ פּאַליטישן, אַ געמבלער, אַ צבועק, און אַן עם האַרץ איז אַ גאַנץ געוויינלעכע קאַריקאַטור, ניטאַ קיין סימן פון קיין לעבעדיקן מענטשן, נאָר אַן איבערקרימעניש ביי יעדן וואָרט, ביי יעדן שריט. דאָסזעלבע איז מיט דער ראָלע פון דעם צבועיאַצקן, פאַרשמאַלצענעם איסט־סייד רעווערענד, וועלכער רעדט נאָר פון יידישקייט און רייניקייט. ביידע דיזע ראָלן זיינען פון דעם ווערייעטי סטעיַדזש סאָרט, וועלכע מיר זיינען צוגעוואוינט צו זען פון מר. לאַטיינער, ניט איין האָר בעסער“, און קאהאן קומט דעריבער צום אויספיר, אַז אין דער פּיעסע איז ניטאַ „קיין אינטערעסאַנטע דראַמאַטישע אַנטוויקלונג...מען פילט זיך גלייכגילטיק צו דעם וואָס קומט פאַר. עס לאַנגווייליקט זייער אָפט, אַ חוץ [דעם] פילט זיך, אזוי ווי מען האָט שוין דאָס אַלץ געזען און געהערט אין אַנדערע פּיעסן פון גאַרדינען אָדער אַנדערע.“

אַז קאהאן האָט ערלעך געמיינט מיט אַט דער מיינונג, קאָן מען זען, וואָס אַ סך יאָרן שפּעטער, אין די 5 בענד פון זיינע זכרונות, קומט ער צוריק ריידן וועגן דער פּיעסע און צווישן אַנדערן שרייבט ער: „טהרת המשפּחה“ איז איינע פון די שוואַכסטע זאַכן, וואָס ער האָט ווען עס איז אויפגעשריבן (ביז יענער צייט, ווייניקסטנס). וועגן דעם האָבן כמעט אַלע געהאַט איין מיינונג, אַ חוץ די געוויינלעכע פעלערן פון גאַרדינס פּיעסן, האָט דיזע פּיעסע געהאַט אַן אומגעהויערן פעלער איינפאַך אַלס טעאַטער־שטיק. זי איז אייגנטלעך געווען ניט קיין טעאַטער־שטיק, נאָר אַ רייע דרשות. אַנשטאַט אַרויסצושטעלן די „טהרת המשפּחה“־היפּאָקריטיסטוואַ אין בילדער און דראַמאַטישע האַנדלונגען, האָט ער זיין געדאַנק אויסגע־דריקט מיט רעדעס, וועלכע ער האָט אַריינגעלייגט אין די מיילער פון די שווישפּילער. סאַציאַליסטן האָבן די רעדעס אַפּלאַדירט אַלס רעדעס, ניט אַלס ריידן פון פּערוואַנען אין אַ דראַמע. אַלס אַ פּיעסע האָט דאָס שטיק געלאַנגווייליקט און איז דו־כּגעפּאַלן. מיין מילדע, העפלעכע און פּריינט־לעך־אויסגעדריקטע קריטיק האָט אין אונדזער וועלטלעך געפירט צו אַ גאַנצער קייט פון שטורעמדיקע פּאַסירונגען און איבערקערענישן.“

אין וואָס האָבן זיך אויסגעדריקט אַט די שטורעמדיקע פּאַסירונגען און איבערקערענישן?

לואי מילער האָט אין גאַרדינס זשורנאַל געענטפערט אויף קאהאַנס קריטיק מיט אַן אַרטיקל „קריטיק אויף קריטיק“, אין וועלכן ער לאַכט אויס דאָס מבינות פון אב. קאהאַן. אונטערן פסעוודאַנים „דאָקטאָר“ [מעגלעך ד״ר הלל זאַלאַטאַראָו] איז אין זעלבן זשורנאַל אָפגעדרוקט געוואָרן אַן אַרטיקל אין וועלכן סױערט אַנגעוויזן, אַז אַ טענדענץ־פּיעסע קאָן אויך זײַן אַ דערפאַלג. יעקב גאַרדין אַליין קריטיקירט דאָרט זײַן „דילעטאַנטן קריטיקער“, ניט אַנרופנדיק קאהאַנען ביים נאַמען. אַבער אויסגעלאָזט זײַן בײַז ביטער האַרץ קעגן קאהאַנען, האָט יעקב גאַרדין אין בריוו־קאָסטן פון זײַן זשורנאַל. דאָרט שרײַבט ער סאַרקאָסטיש:

„אויב צווישן מיר און דעם וואָס טרײַבט אַן דעם וואָגן פונם „פאַר־ווערטס“ איז ניטאָ קײן האַרמאַניע, איז עס ניט דערפאַר, ווייל ער האָט מיר, חלילה, אַ רעה געטאַן, אָדער ווייל איך בין מקנא זײַן פאַפּולאַריטעט. זײַן רום, זײַן גרויסע געלערנטקײט, זײַנע קענטנישע אין ליטעראַטור א.א.וו. איך קאָן ניט האַרמאַנירן מיט אים, ווייל ער איז מײַן פּרינציפּיעלער קעגנער, ווייל, וואָס איך בוי, צעשטערט ער. מיר אַרבעטן פאַר אײַנעם און זעלבן קאַנטיגענט מענטשן. איך וויל זײ פירן פאַרווערטס, ער שלעפט זײַן דורכן „פאַרווערטס“ ריקווערטס [צוריק]. איך זאָג זײ, אַ מענטש דאַרף זײַן אויפריכטיק און דאַרף אָפן פאַרטידיקן זײַנע פּרינציפּן. ער לערנט זײ צו זײַן פאַליטיקער. איך זאָג: אַ רעוואָלוציאָנער דאַרף ניט האָבן קײן צוויי „לשנה טובה תכתבו“, אַז ס׳זאַל אויסקומען אי אַהין אי אַהער. ער זאָגט: מען דאַרף האָבן אין זײַנען די צירקולאַציאָן. איך זאָג: אַן ערלעכער מענטש דאַרף ניט חנפענען. ער זאָגט: מען דאַרף נאָר זוכן גוטע פּרײַנט. איך זאָג: מען דאַרף זײ געבן וואָס מער לעקטשורס. ער מײַנט: ס׳איז גענוג אײַן מאָל אין יאָר אַ „רעדע“. איך זאָג: מען דאַרף די מאַסן הייבן צו זיך. ער זאָגט: מען דאַרף זיך אַראַפּלאָזן צו די מאַסן. חנפענען זיך צו זײ און האַרמאַנירן מיט זײערע נידריקסטע אינסטינקטן. איך זאָג: מען דאַרף שרײַבן נאָר גוטס, ערנסטעס, באַלערנדעס, אויפקלע־רנדעס. ער צווינגט זײ צו לעזן וועגן שידוכים, שדכנים, אַלטע מוידן, פּיפּמס [פרויען־הענדלער], ווי אַ באַרדער עפנט מיט אַ שליסל פרעמדע רומס א.א.וו. איך זאָג, אַז אַ שרײַבער דאַרף ניט זײַן קײן ישיבה־בחור.

די וועלט פון יעקב גארדין

ער דארף זיין אן אינטעליגענטער מענטש און האנדלען אַנשטענדיק. ער אָבער געפינט פאַר נויטיק צו שרייבן אַ קריטיק וועגן מיין „טהרת המשפחה“ ווערנד אַלע ווייסן, אַז מיר געפינען זיך ניט אין פריינטלעכע פאַרהעלטנישן, און ווערנד ער פאַרשווייגט, אַז פילע וועלן זיך וואונדערן פון וואַנען האָט זיך גענומען אַזאַ איילעניש? פרייטיק האָט מען געשפילט דאָס שטיק צום ערשטן מאל און שבת איז שוין דערשינען אַ „קריטיק“ פון דריי קאלומס? מיט איין וואָרט, איר זעט, מיר זיינען מענטשן פון פאַרשידענע כאַראַקטערן, מאַכן אָבער אַ זיס פנים צו אַ מענטשן, וועל-כער איז מיר ניט סימפּאַטיש, און זאָגן אים „האַ דו יו דו“ [וואָס מאַכסטו?], מיין טייערער פריינט? נאָר דערפאַר, ווייל ער איז אַ באַס אין אַ צייטונג, און מורא האַבנדיק, אַז אפילו אַ קאַץ קאַן אויך קאַליע מאַכן, אַזעלכע זאַכן האָבן איך ניט געטאַן, און איך וועל זיך דאָס געוויס ניט דערלויבן צו טאַן ווען מיין קאַפּ פאַנגט אָן צו ווערן גרוי“.

אַט די אַפענע אַטאַקע קעגן קאַהאַנען, וועלכע איך האָב געפונען פאַר נויטיק אַזוי אויספירלעך איבערצוגעבן, האָט געשפילט אַ גרויסע ראָל אין ווייטערדיקן לעבן פון יעקב גארדין, ווי מיר וועלן זען אין די ווייטערדיקע קאַפיטלעך.

קאפיטל פיר און דרייסיק

סעראַ אַדלער ווערט באַרימט אין גאַרדינס „די אמתע קראַפט“

סעראַ אַדלער באַזיגט בערטאַ קאַליש אין דער ראַל — קעסלער קאַן ניט אַרױסקױכן פון דער ראַל „ד״ר גאַלדענווייזער“ און גײט איבער צו דער ראַל „פומפּיאַן“ — די סקאַנדאַלן אויף די פּראַבן — גאַרדין האָט מוראַ, אַז די פּיעסע וועט ניט געשפּילט ווערן — דער שױשפּילער גוסטאַוו שאַכט ווערט אַנטדעקט.

אין די פּריערדיקע קאַפיטלעך איז שױן אויספּירלעך אַנגעוויזן געוואָרן די גרויסע ראַל, וואָס גאַרדינס פּיעסן האָבן געשפּילט אין דער קאַריערע פון די אַמאַליקע גדולים פון דער יידישער בינע, ווי יעקב פ. אַדלער, באַריס טאַמאַשעווסקי, בערטאַ קאַליש און קעני ליפּצין, ווי גאַרדין האָט פאַר יעדן איינעם פון זיי געשאַפן ראַלן אין זײנע פּיעסן, וועלכע האָבן זיי באַרימט, פּאַפּולער און באַליבט געמאַכט ביי די ברייטע יידישע פּאַלקס-מאַסן. געווען אָבער אויך צו יענער צײט אַ יידישע שױשפּילערין, וואָס איז אַן שום ספּק געווען די גרעסטע, עכטסטע און ערלעכסטע שױשפּילערין אויף דער יידישער בינע, אָבער צוליב דעם וואָס איר מאַן האָט שױן באַוויזן צו קריגן דעם גרויסן נאַמען און ציען אויף זיך די אויפּמערקזאַמקײט פון די טעאַטער-באַזוכער, און אויך ניט-ווייניקער דערפאַר וואָס ער איז געווען דער טעאַטער-דירעקטאָר און רעזשיסער, האָט ער — אפּשר ניט ווילנדיק — געשטעלט זײן פּרוי אין שאַטן. דאָס איז סעראַ אַדלער, די פּרוי פון נשר הגדול יעקב פ. אַדלער.

איך האָב סעראַ אַדלער געזען שפּילן שױן גאַר שפּעט, נאָך שקיעה, אַן עלטערע, איינזאַמע פּרוי, אַן אַ טעאַטער, אַן אַ סביבה, און נאָר אין אַ סצענע, אין אַ קליינער סצענע פון גאַרדינס פּיעסע „אַן אַ היים“, וועגן

די וועלט פון יעקב גארדין

וועלכער עס וועט אונדז אויסקומען ריידן אין אן אנדער קאפיטל, אָבער אפילו אין די עטלעכע מינוט, וואָס זי איז געווען אויף דער בינע, אפילו בלויז פון דער איינער משוגענער סצענע, וואָס זי האָט דאָמאַלט דורכגעפירט, האָט מען געקאָנט דערקענען דעם עכטן טאַלאַנט, וואָס אָט די אַקטעריסע האָט פאַרמאָגט. עס איז גענוג געווען אָט די סצענקע צו דערפילן די פיינקייט און עכטיקייט פון איר שפּילן, איר נאַטירלעכער טאַן, און איר טיף אַריינדרינגען אין דער ראַל, וואָס זי האָט געשפּילט און דער איבערצייגונגס־כוח, וואָס זי האָט פאַרמאָגט צו מאַכן גלויבן אין דעם וואָס זי האָט פאַרגעשטעלט.

אָבער מיר ריידן וועגן דער צייט ווען זי איז נאָך געווען אין אירע בליענדע יאָרן, אַ באַקאַנטע שווישפּילערין, וועלכע האָט ניט באַוווּן זיך אַרויפצוכאַפּן אויפן פעדעסטאַל, ניט צוצוקומען צו דער מזרח־וואַנט, וואָס האָט איר גוט פאַרדראָסן און אָנגעפּילט איר געמיט מיט אַן איבערלעכען עגמת נפש, וועלכער איז שפּעטער געקומען צו אַן אויסברוך.

איז אָבער איר אויך באַשערט געווען צו ווערן געהאַלפן דורך גאַרדינען, און געקומען איז עס דורך דער פּיעסע „די אמתע קראַפט“, וואָס גאַרדין האָט דעם 2טן אַקטאָבער 1904 געלאָזט אויפפירן אין „אַדלערס טעאַטער“.

געווען איז דאָס קורץ נאָך דעם טומל מיט דער פּיעסע „טהרת המשפּחה“. די פּיעסע „די אמתע קראַפט“, וואָס האָט אַרויסגעבראַכט אין פּאָדער־גרונט דעם אויסערגעוויינלעכן נאַטירלעכן אַרטיסטישן טאַלאַנט פון סעראַ אַדלער, איז געהאַנגען אויף משקולת. עס האָט געפּעלט אַ האַר, אַז זי זאָל באַלד אַראַפּגענומען ווערן פון דער בינע, ווי עס האָט געטראָפּן מיט גאַרדינס אַנדערע פּיעסן און בכלל מיט פּיעסן, וואָס זיינען אויפגעפירט געוואָרן אויף דער יידישער בינע, אָבער עס איז געשען אַ נס, און די פּיעסע איז געוואָרן איינע פון די וויכטיקסטע פּיעסן אין יידישן טעאַטער־רעפּערטואַר אויף אַ לאַנגער צייט, איז ערשט מיט עטלעכע יאָר צוריק, דורך מאַריס שוואַרצן, באַארבעט געוואָרן אין אַ נייער פאַרם, לאַקאַליזירט אין אַמעריקע, און אויפגעפירט געוואָרן אין אַ ריי שטעט.

ווי די לעזער ווייסן שוין, האָט אין קעסלערס טעאַטער, „טאַליאָ טעאַטער“, געהאַט זיך קאַנצענטרירט אונטער דער אַנפירערשאַפט פון יעקב

גארדינען דאָס סאַמע שמאַלץ פון דראַמאַטישן ייִדישן טעאַטער-פּערסאָנאַל, סיי קעסלער, סיי מאַשקאוויטש, סיי ליפּצין, סיי קאַליש, אַבער אַקטיאָרן, די „בלאַנזשענדע שטערן“, ווי שלום-עליכם רופּט זיי, האָבן קיינמאַל לאַנג ניט געקאַנט איינזיצן אויף אַן אַרט און האָבן ליב געהאַט צו וואַנדערן. אַזוי איז אויך געשען מיט קעסלערן. אַט איז ער נאָר וואָס געווען אין „טאַליאַ טעאַטער“, און אַט האָט ער זיך גאָר אויפּגעהויבן און איז אַוועק פון „טאַליאַ טעאַטער“ און אַריין צו אַדלערן אין „גרענד טעאַטער“, און דאָס זעלבע איז געשען מיט בערטאַ קאַליש.

אַדלער און קעסלער אין איין טעאַטער זיינען געווען דאָס וואָס דאָס ייִדישע ווערטל דריקט זיך אויס „צוויי קעץ אין איין זאַק“. ביידע האָבן געוואַלט זיין די ערשטע ראַליסטן אין דער פּיעסע און דאָסזעלבע מרס. אַדלער און מאַדאַם קאַליש, אַבער אין „די אמתע קראַפט“ זיינען פאַקטיש גאָר דאָ צוויי הויפּט-ראַליסטן: איין מענער-ראַל, „ד״ר גאַלדענוויזער“ און איין פּרויען-ראַל — פּאַניאַ זאַרקעס“. אין אַנהייב האָט די הויפּט-פּרויען ראַל „פּאַניאַ“ געשפּילט מאַדאַם קאַליש. אַבער ס׳האַט זיך באַלד אַרויסגע-וויזן, אַז פּונקט אַזוי ווי זי איז געווען צוגעפּאַסט צו דער ראַל „סאַפּאַ“ אַדער „עטי“ און מרס. אַדלער וואַלט זיך ניט געקאַנט פאַרגלייכן צו איר אין יענע צוויי ראַלן, אַזוי איז זי געווען ניט-צוגעפּאַסט צו דער ראַל פון „פּאַניאַ זאַרקעס“, און די ראַל איז איבערגענומען געוואָרן דורך סעראַ אַדלער. דער נס פון דערפּאָלג פון דער פּיעסע איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס עס איז אויסגעבראַכן שיר אַ מלחמה צווישן אַדלערן און קעסלערן וועגן דער רעזשי פון דער פּיעסע און וועגן די ראַלן, וואָס האָט געקאַנט דערפּירן, אַז מען זאָל מוזן אַפּשטעלן שפּילן די פּיעסע, אַבער צום גליק איז די מלחמה איינגעשטילט געוואָרן, און די פּיעסע איז געבליבן לעבן און זי האָט אַרויסגעבראַכט צוויי שוישפּילער אויף דער אויבערפּלאַך: מרס. אַדלער און דעם דאַמאַלט יונגן שוישפּילער גוסטאַו שאַכט.

מרס. אַדלער דערציילט אין אירע זכרונות, אַז „באַלד ווי קעסלער איז צוגעשטאַנען צו דער טרופּע, האָט ער אונדז אויף פאַרשידענע אופנים געלאָזט וויסן, אַז ער וועט זיך ניט באַגנוגענען מיט שפּילן בלויז גרויסע ראַלן, עטלעכע יאָר איז ער שוין געווען אַ סטאַר, און דאָס האָט געמיינט,

אז ער האט זיך געפילט באַרעכטיקט צו זיין דער רעזשיסער. טענות האָבן ניט געהאַלפן. ...אין אָנפאַנג איז מען אָפּגעקומען מיט שטיפּעריי. ווען די שוישפּילער האָבן שוין געקענט די ראָלן אויף אויסווייניק און ווען מ'האַט זיך אַ נעם געטאָן ערנסט צו דער אַרבעט, איז געוואָרן אויס קיבעץ, און קעסלער האָט זיך אָנגעהויבן מיט אַדלערן אַרומצורייסן. קעסלערן האָט ווייניק וואָס געקומערט ווי אַזוי די פּיעסע ווערט איינשטודירט אין אַלגע- מיינ. כל זמן ס'האַט זיך געהאַנדלט וועגן גלאַט שפּילן, פּלעגט ער זיצן אין אַ זייט און געבן אַדלערן אַ פּולשטענדיקע פּרייע האַנט. אַזוי שנעל אָבער ווי ס'איז געקומען צו זיין, קעסלערס, צוזאַמענשפּילן מיט אַנדערע שוישפּיל- לער, איז אויסגעבראַכן אַ שטורעם. ס'איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אַ פּראָבע מיט בלוז צאָנקערייען האָט ביי אונדז אויסגעזען ווי אַ מתנה פון גאַט. גאַרניט זעלטן איז געקומען צו גוואַלדן, סקאַנדאַלן און אויך פעטש".

דער טומל איז געווען דערפאַר, וואָס ווען קעסלער איז אַריין אין טעאַטער, האָט מען אָפּגעמאַכט צווישן זיך, אַז אַדלער זאָל זיין דער רעזשי- סער, אָבער קעסלערן איז ניט געווען געפעלן אַדלערס רעזשי. כדי קעסלער זאָל ניט אַרומגיין קיין אָנגעבלאַזענער, האָט אַדלער אים אַוועקגעגעבן די הויפּטראָל "ד"ר גאַלדנוויזער", און זיך האָט ער גענומען אַ צווייטע ראָל "פּומפּיאַן". קעסלער האָט זיך אָבער ניט צו גוט געפּילט אין דער ראָל "ד"ר גאַלדנוויזער", האָט ער זיין פאַרדרוס אויסגעלאָזט צו די פּראָבן, און וואָס דאָס האָט געמיינט, וועלן מיר לאָזן שילדערן מרס. אַדלער, ווי זי האָט עס פאַרצייכנט אין אירע זכרונות :

"קעסלער איז געווען ניט גלאַט אַ פעלזן-שטאַרקער מענטש. דערצו האָט ער געהאַט אַ פּלאַמנדיקן טעמפּעראַמענט. ניט נאָר האָט זיין נשמה געפּלאַקערט ביים שפּילן, נאָר אויך ביי פּראָבע. כל זמן די אַנדערע אַקטיאָרן זיינען מיט אים מיטגעאַנגען, איז געווען גוט און וואויל. קוים אָבער איז אים עפעס ביי פּראָבע ניט געפעלן אַ וואָרט, אַ באַוועגונג, פּלעגט ער זיך אַזוי אויפּרעגן, אַז איך האָב זיך געחידושט ווי אַזוי אַ מענטשלעך האַרץ קאָן אַזעלכע שטורמען אויסהאַלטן. עס זיינען געווען מאַמענטן ווען גלאַט אַ קריג האָט אויסגעזען צו זיין אַ קלייניקייט. ביי אַזעלכע שטורמען האָט מיך אימער געשראַקן דער געדאַנק, אַז באלד וועט קעסלער ענטוועדער

עמיצן דערהרגענען, אדער זיין הארץ וועט פלאצן פון ערגערניש און ער וועט פאר אונדז אַלעמען פאלן א טויטער. נאך איינעם פון אַזעלכע סקאַנ-דאַלן, האָט אַדלער אַ מאַך געטאַן מיט דער האַנט: — דו וויסט, סאַניאַ — האָט ער געזאָגט — כאַפט עס דער וואַטע־מאַכער. זאָל קעסלער רעזשיסירן. אַזעלכע סצענעס וועלן נאָך אַמאַל פירן צו אַן אומגליק, און איך וויל אין דעם ניט האָבן קיין האַנט". איז קעסלער געוואָרן דער רעזשיסער פון זיינע אייגענע סצענעס, און אַזוי ווי די גאַנצע פּיעסע האָט זיך געדרייט אַרום זיין ראַלע, האָט עס געהייסן, אַז ניט קוקנדיק אויפן אַפּמאַך, איז ער פאַקטיש געווען דער רעזשיסער".

קוים איז מען שוין דורכגעקומען וועגן די פּראָבן און וועגן דער רעזשי־פּראָגע, האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע צרה. אין דער פּיעסע איז דאָ אַ מערקווירדיקע ראַל פון אַ רעוואָלוציאַנער, אַ לערער, האַיוטיק, אַ טיפּ־שער בטלן, אַ ראַל, וואָס האָט אין זיך אַן אינערלעכן קאַמיזם, וואָס קאַן אַבער ניט געשפּילט ווערן דורך קיין פּראַפּעסיאָנעלן קאַמיקער, ווייל ער וואַלט פון איר געמאַכט אַ קאַריקאַטור. פאַר דער ראַל האָט מען געדאַרפּט האָבן אַן אַקטיאָר, וואָס זאָל שאַפן דעם טיפּ. אַדלער האָט פאַר אַט־דער ראַל פאַרגעלייגט דעם אַקטיאָר גוסטאַו שאַכט.⁹⁶ האָט אַבער קעסלער ניט מסכים געווען, האָט געהאַלטן ביי אַ נייעם אויפרייס. יעקב גאַרדין, דער מחבר, וואָס איז געווען אויף אַלע פּראָבן און געזען די אַנאַרכיע, וואָס עס גייט אָן אויף די פּראָבן, די צעריסנקייט אין דער טרופּע, און ווי אַזוי דאָס ווירקט אויף דעם גאַנג פון די פּראָבן, איז אַריינגעפאַלן אין גרויס צער. ער האָט זיך אָנגעהויבן שרעקן, אַז מען וועט די פּיעסע ניט שפּילן, ווען קעסלער האָט דערזען ווי גאַרדין פּילט, האָט ער ענדלעך נאַכגעגעבן, אַז שאַכט זאָל שפּילן די ראַל „האַיוטיק", און האָט אַפּילו צוגעשטימט, אַז אַדלער זאָל צוריק איבערנעמען די רעזשי פון דער פּיעסע.

און עס איז געשען, אַז ווען מען האָט די פּיעסע אויפגעפירט, האָט גאַר אַרויסגעשיינט גוסטאַו שאַכט. זיין דערפאַלג איז געווען אַן אויסערגעוויינ־לעכער. ער האָט אַזוי געשפּילט, אַז ער האָט געצויגן יעדנס אויפּמערקזאַמ־קייט. אַזאַ אַרט שפּילן האָט מען ביז דאַמאַלט אויף דער יידישער בינע נאָך ניט געזען. דער עולם איז געוואָרן אַזוי באַגייסטערט פון זיין שפּילן, אַז

די וועלט פון יעקב גארדין

אנשטאט ארויסצורופן די סטארס, האט מען גאר אים ארויסגערופן, און ניט איין, נאר עטלעכע מאָל.

די פיעסע האט אָנגעהויבן ציען עולם, אָבער מען האט באַלד איינגע־זען, אז מען מוז מאַכן עטלעכע אָפּעראַציעס: די הויפּט־מענער ראָל „ד״ר גאַלדנווייזער“ האט איבערגענומען יעקב פ. אַדלער און די ראָל „פּומפּיאַן“. וועלכע ער האט לכתחילה געשפּילט, האט איבערגענומען דוד קעסלער, אזוי אויך האט מרס. אַדלער אָנגעהויבן שפּילן די ערשטע פּרויען־ראָל „פּאַניאַ זאַרכעס“ אַנשטאט מאַדאַם קאַליש. אַט דער איבערבייט איז געווען וייער אַ געראַטענער און ער האט געראַטעוועט די פיעסע.

גוסטאַו שאַכט איז פון דאַמאַלט אָן געוואָרן אַ פּאַפּולערער שווישפּילער און סעראַ אַדלער האט אין „פּאַניאַ זאַרכעס“ באַקומען אַזאַ ראָל, אַז זי איז מער ניט פּאַרטונקלט געוואָרן אַפּילו פון איר מאַן, וועלכער איז געווען אויסגעצייכנט אין דער ראָל „ד״ר גאַלדנווייזער“. דער נאַמען פון סעראַ אַדלער האט פון דאַמאַלט אָן גענומען שטייגן און שטייגן און זי האט אָנגע־הויבן לעבן אין איר אייגענעם זכות ווי אַ פּרעכטיקע ערשטקלאַסיקע יידישע שווישפּילערין. „די אמתע קראַפּט“ איז אַ ביסל אַנדערש פון די פּריעדיקע פיעסן פון גאַרדינען. אין די פּריעדיקע פיעסן האט די האַנדלונג דערפירט צו אַ טראַגישן אַדער דראַמאַטישן סוף. מאַרד אין „די שחיטה“, זעלבסטמאָרד אין „גאַט, מענטש און טייוול“ און „כאַסיע די יתומה“, דאַפּלטער מאַרד אין „קרייצער סאַנאַטאַ“, אָבער אין דער פיעסע האט דער מחבר דערפירט די האַנדלונג צו דעם פּאַפּולערן טייל אין אַמערי־קאַנער טעאַטער — צו דער „העפי ענד“ (פּריילעכער סוף). אמת, אַז אויך די פיעסע ענדיקט זיך מיט טויט, אָבער מיט אַ שטילן טויט פון אַ קינד, וואָס ווערט בלויו באַמערקט דורך אַ שטילע פּראַזע פון איינעם פון די נעבן־העלדן פון דער פיעסע, בעת די הויפּט־העלדן זיינען אין אַ שטימונג פון העכסטער פּרייד צוליב זייער דערגרייכטער פּאַרשטענדעניש, וואָס וועט זיי אין דער צוקונפט פירן אויפן וועג צו גליק.

די געשיכטע פון דער פיעסע איז בקצור אַזוי: אין אַ גרויסער ליט־ווישער שטאַט אין דער אַלטער היים לעבט אַ מיטליאַריקער אלמן, אַ דאַקטאָר, ד״ר יעווענני גאַלדנווייזער, ביי וועמען אין שטוב עס האַדעוועט

זיך זיין 11-יאָריקע טאַכטער אַליאַ פון זיין פאַרשטאַרבענער פרוי. די באַלעבאַטישקייט אין שטוב ווערט געפירט פון זיין מוטער, וועלכע ווערט פון אַלעמען גערופן „די מאַדאַם“. דער דאַקטאָר האָט אַ געהילף, פייוול פומפיאַן, וועלכער שטודירט ביי אים מעדיצין און איז אים זייער איבער-געגעבן. אין שטוב קומט אַריין איינער פון די ניהיליסטן, אברהם חאַיטין, וועלכער לערנט מיטן קינד. ער איז אַ קאַנספיראַטיווער סאַציאַליסט, אַ שוואַק. ד״ר גאַלדנווייזער איז אַן איידעלער, אידעאַלער מענטש, וואָס האָט אין זינען נאָר היילן קראַנקע, באַזונדערס אַרעמע. אין אַ שפיטאַל באַקענט ער זיך מיט דעם מלמד זאַרכעס טאַכטער, פאַניאַ, אַ יונג פּראַסט, פשוט מיידל, און ער האָט מיט איר חתונה. אָבער ער ברעכט ניט איבער זיין פריערדיק לעבן אַזוי, אַז זיין יונגע פרוי לאַנגווייליקט זיך זייער און זי פאַלט לייכט אַריין אין דער נעץ פון קאַמפּלימענטן פון דאַקטאָרס ברודער, מאַרק, אַ יונגן בוכהאַלטער, וועלכער איז ממש דער היפּך פון זיין ברודער. עס קומט דערצו, אַז פאַניאַ הייבט זיך אַן קריגן מיט איר מאַן צו וועלכן זי פילט ניט קיין נאַנטקייט. נאַכדעם ווי דער דאַקטאָר דערוואוסט זיך, אַז זיין פרוי האָט געלעבט מיט זיין ברודער, פאַרטרייבט ער דעם ברודער פון שטוב. זיין אויפּרעגונג, וועלכע ער שטיקט אין זיך, פאַרדרייט אים אַזוי דעם קאַפּ, אַז אַהיימקומענדיק פון אַן ערנסטן טיפּוס-קראַנק, פאַרגעסט ער זיך צו דעזינפּעקציאַנירן און ער שטעקט אַן זיין איינציק קינד, וואָס שטאַרבט טאַקע צום סוף פון דער פּיעסע בעת דער פּאַטער מיינט, אַז זי איז איבערגעקומען דעם קריזיס. דער דאַקטאָר און זיין ווייב ווערן זיך אַזוי פרעמד, אַז זי באַשליסט אים צו פאַרלאָזן און צוריקגיין אַהיים, אָבער איידער זי טוט דאָס, ווערט צוריק שלום צווישן איר און דעם דאַקטאָר, און דערביי דריקט פאַניאַ אויס דעם געדאַנק, אַז זי האָט געמיינט, אַז די אמתע קראַפט ליגט אין שטאַרקייט, אין דער יוגנטלעכקייט און געטאַקטיקייט פון דעם דאַקטאָרס ברודער, אָבער זי זעט איין, אַז די אמתע קראַפט איז גאָר אין פּיינקייט און איידלקייט. און איר פּאַטער באַנוצט דערביי דעם פּסוק „קול דממה דקה“, אַז דוקא אין דער שטילקייט ליגט די אמתע קראַפט.

די פּיעסע איז עטלעכע יאָר שפּעטער געבראַכט געוואָרן קיין אייראָפּע,

די וועלט פון יעקב גארדין

און איז דאָרט, מיט אַ גאַר גרויסן דערפאַלג געשפּילט געוואָרן דורך יוליוס און עמיליע אַדלער⁷⁷ אין די הויפט־ראַלן.

יאָרן שפּעטער איז די פּיעסע ווידער באַנייט געוואָרן אין אַמעריקע מיט אייזידאָר קעשיער⁷⁸ און ראָזעטאַ ביאליס⁷⁹ אין די הויפט־ראַלן און ווידער געווען אַ דערפאַלג.

אַבער, ווי זיין שטייגער, האָט גאַרדין ניט גערוט אויף קיין לאַרבער־קרענק. ער האָט באַלד אַנגעשריבן אַ נייע פּיעסע „דער אומבאַקאַנטער“, וואָס האָט אויך פאַרנומען אַ גאַר אַנגעזעענעם אַרט אין יידישן טעאַטער־רעפּערטואַר, און צוגעגעבן דעם וואונדערבאַרן זיגמונט מאַגולעסקאַ, נאָך איינע פון זיין קרוין־ראַלן, דעם פּילאַזאַפּישן שניידער „שלמה הויץ“.

גארדינס „אומבאקאנטער“ און דער „מטורף“ —
צוויי נייע פערל אין זיין קרוין

די פילאזאפיע פון „אומבאקאנטער“ — זיגמונט מאָלעסקאָ שאַפּט אָן אומפאָרגעסלעכן טיפּ — ד"ר באַראַטאָוו ווערט אַ יידישער אַקטיאָר אַלס „אומבאקאנטער“ — צו 50 יאָר שפּילט אַדלער דעם 18יאָריקן מטורף און איבעראַשט אַלעמען — אינדאָר קעשיער הייבט אָן זיין קאַריערע מיטן „מטורף“.

גארדינס פיעסע „דער אומבאקאנטער“ איז גאנץ אנדערש פון זיינע פריערדיקע פיעסן. זי האָט ניט קיין צענטראַלע ראָל. זי האָט אַן אידעע, וואָס ווערט אויסגעדריקט זייער דייטלעך אין פּראָלאָג, אָבער ווערט זייער אומדייטלעך און ניט־קלאָר אן די 4 אַקטן פון דער פיעסע. די פיעסע זאָל זיין מער אַ באַאַרבעטונג, אָדער געשריבן אונטערן איינדרוק פון אַ פיעסע פונם באַקאנטן פּוילישן דראַמאַטורג סטאַניסלאָוו פּשיבישעווסקי.

פּשיבישעווסקי אין זיין צייט האָט געהאַט פאַרכאַפּט די געמיטער פון זיין דור, באַזונדערס פון דער יוגנט. ער האָט באַנוצט אַ וואונדער־שיינע פּוילישע שפּראַך אין זיינע פיעסן. זיינע העלדן האָבן גערעדט הויכע „פּראָזע“, דורכ־גענומען מיט פּאַעטישע מעטאַמאָרפּאָזן און דורכגעוועבט מיט געדאַנקן, אין דער פּאַרם פון דיסקוסיעס וועגן צוועק פון לעבן, דעם אופן פון לעבן, די אומשטענדן פון לעבן און די ראָל פון מענטשן צו באַקעמפן דעם יצר הרע. איינע פון זיינע פיעסן „דער גאַלדענער פלוס“, איז איבערזעצט גע־וואָרן אין יידיש פון צייטונגס־שרייבער און ראַמאַניסט לעאַן גאַטליב¹⁰⁰ און איז אין 1911 אויפגעפירט געוואָרן דורכן ניו יאָרקער „פּראָגרעסיוו דראַמאַטיק קלוב“, אָבער נאָך יאָרן פריער האָט גארדין זיך באַקענט מיט אַט דער איבערזעצונג און דערויף געבויט זיין פיעסע „דער אומבאקאנטער“.

און כאטש אלע העלדן אין דער פיעסע זיינען יידן, מיטן סטערעאטיפישן קאמישן פארל, וואס פארקערפערט דעם עלטערן דור, איז אבער די פיעסע ניטיידיש. מען פילט ניט דארט דעם יידישן כאראקטער, די יידישע קאליר, פארב און גייסט, וואס אין די אנדערע גארדין-פיעסן.

אבער פארט איז די פיעסע „דער אומבאקאנטער“, ווען זי איז אין 1905 אויפגעפירט געווארן אין „טאליא-טעאטער“, געווען א דערפאלג. ווייל דאס פערסאנאל, וואס האט געשפילט די פיעסע, איז באשטאנען פון ערשטקלאס-סיקע שוישפילער און אמווייניקסטן 4 פון זיי: מאָריס מאַשקאוויטש, סעמיועל טאביאס (טאָבאָטשניקאווי), זיגמונט מאַגולעסקא און קעני ליפצין האָבן גע-האַט גוטע ראָלן.

„דער אומבאקאנטער“ הייבט זיך אָן מיט אַ פּראָלאָג, וואָס דערמאָנט, אין אַ געוויסן זין, דעם פּראָלאָג פון „גאַט, מענטש און טייוול“. דאָרט געוועט זיך דער טייוול מיט גאַט, אַז ער וועט זיך אַרײַנכאַפּן צום פרומען יידן הערשעלע דובראַוונער און מאַכן אַ תּל פון זיין פרומקייט און ערלעכקייט, אָבער לסוף פאַרשפּילט דער טייוול דעם געוועט. דאָ געוועט זיך דער „אומ-באקאנטער“ (ווער איז ער פאַרט?). וואָס דאַרף, הייסט עס, פּערזאָנאַליצירן דעם שיקוואַל, דעם גורל, אַז ער וועט אַרײַנקומען אין דעם הויז פון דעם רייכן סוחר שמואל אשכנזי אין אַ קליינער שטאָט פון דרום-רוסלאַנד, סוף פון די 90-ער יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט, וואו אַ 25-יאָריקע טאַכטער, בערטאַ, אָן אינטעליגענט יידיש מיידל, האָט אַ קליינעם הויקער און האָט רעזיגנירט פון גליק און ליבע צוליב איר פיזישן מום, און מיט איר גוטקייט באַדינט זי אַלעמען און העלפט אַלעמען, און ער, דער אומבאקאנטער, וועט אויפדעקן, אַז עס איז ניטאָ קיין ערלעכקייט, קיין ליבע, קיין אמת, נאָר אַליץ איז פאַלש, עגאָאיסטיש, פאַרדאַרבן און געמײן.

נאָכן געוועט אין דעם פּראָלאָג הייבט זיך אָן די האַנדלונג פון דער פיעסע, וואָס ברענגט אַרויס, ווי אשכנזיס געשעפטס-פירער, דער 35-יאָרי-קער בערנאַרד זילבערמאַן, פאַרליבט זיך דוקא אין דעם קריפל, און בעט זיך ביי איר קוים איין, אַז זי זאָל מיט אים חתונה האָבן. אָבער אַנשטאַט חתונה צו האָבן מיט איר, פאַרליבט זיך אין אים, בערטאַס שוועסטער, אַ 16—17 יאָריק מיידל, אידאַ, און זי נעמט אים צו ביי איר שוועסטער, האָט

זלמן זילבער צווייג

מיט אים חתונה און האָט מיט אים אַ קינד. בערנאַרד זילבערמאַן פאַרט אַוועק און ברענגט אין דער מיל פון זיין בעל הבית, אַן אינושינער-טעכנאָלאָג לואיס קאַרשונסקי, וועלכער האָט אויסשטודירט אין דייטשלאַנד, און איידער וואָס-ווען פאַרליבט זיך אידאַ אין קאַרשונסקין, וויל אַוועק מיט אים און איבערלאָזן איר מאַן. קאַרשונסקי (דאָס איז אייגנטלעך „דער אומבאַקאַנטער“) איז אַן אָפּענער איין און דרייסיק, אַ ציניקער, ער לייקט אין אַלע אָנגענו-מענע דינים און מנהגים און פּרעדיקט זיך אָפּצורייסן פון די אַזוי-גערוּפּענע קאַנווענציאָנעלע ליגנס. בערטאַ, וועלכע איז אייגנטלעך פאַרטראַכט פון דראַמאַטורג ווי די צענטראַלע פיגור, ווערט איינציקווייז אין דער פּיעסע אינגאַנצן אַרויסגעשטויסן פון פּאָדערגרונט, און די צוויי מענער, די קאַנ-קורענטן אין דער ליבע פון אידאַן, ווערן די צענטראַלע פיגורן. אָבער אין הינטערגרונט פילט זיך כסדר די ערלעכקייט, די פּינקייט און גלייכצייטיק די ליידן פון דעם הויקער בערטאַ. אין דער פּיעסע איז נאָך פאַראַן אַן אַנדער פאַרל, דער אַלטער פּאַטער, אשכנזי, וואָס האָט חתונה מיט אַ יונגער פרוי, און שטאַרבט לסוף אויף דער בינע. עס זיינען אויך דאָ קינדער פון ביידע צדדים, און אויסער דעם איז נאָך דאָ דאָס קאַמישע פאַרל, דער שניידער שליאמע הויך, בערנאַרדס פּאַטער, און זיין פרוי. אָט די ראַל פון דעם גע-וועזענעם שניידער, וואָס האָט זיך זיין ווערטל „אַלץ פון אויבן“, האָט גע-שפילט דער געניאלער שוישפילער מאַגולעסקאַ. די ראַל האָט ווייניק שוי-שפילערישע מעגלעכקייטן. ווי די אַנדערע כאַראַקטערן פון דעם טיפּ אין די פּרעדיקע גאַרדין-פּיעסן, האָט די ראַל מער רייד ווי אַקציע, אָבער מאַגולעסקאַ האָט באַווזן מיט איין זשעסט צו געבן זיין ראַל אַן אויסדרוק, וואָס האָט שטאַרק געווירקט אויפן צושויער. ווי אַ שניידער פּלעגט ער דאָס ווערטל „אַלץ פון אויבן“ מאַכן מיט אַזאַ באַוועגונג ווי אַ שניידער ציט דעם פּאַדעם בעת ער נייט, און אין דער זעלבער צייט איז אים געלונגען מיטן זעלבן זשעסט אריינצובלאָזן אַזאַ געפיל ווי ער וואַלט צוגעקומען צום הימל ווען ער האָט געזאַגט דאָס ווערטל „אַלץ פון אויבן“.

„דער אומבאַקאַנטער“, וואָס דאַרף זיין אַ סימבאָלישע פּיעסע, איז אַ רעכט ביסל פאַרפּלאַנטערט. דאָס סאַמע ממשותדיקע אין דער פּיעסע איז די דיסקוסיע צווישן די צוויי מענער, זייערע אַרגומענטן וועגן געזעץ און

די וועלט פון יעקב גארדין

מענטשלעכקייט, אבער דער סוף פון דער פיעסע איז ניט צו שטארק מאַטי-ווירט. ביידע מענער ציען צעטלען ווער פון זיי עס זאל זיך נעמען דאָס לעבן. ציט לואיס קארשונסקי אַרויס אַ צעטל „טויט“ און גייט אַוועק. ער נעמט זיך טאַקע דאָס לעבן, אַבער פאַרן טויט שרייבט ער אַן אַ בריוול צו זיין קאַנקורענט בערנאַרד זילבערמאַן, אַז באמת האָט ער גאָר אַרויסגע-צויגן אַ צעטל „ליבע“ און געדאַרפט און געהאַט אַ רעכט צו בלייבן לעבן.

הייסט עס, אַז דער „אומבאַקאַנטער“ האָט דאָ, ווי „דער טייוול“ אין „גאַט, מענטש און טייוול“ פאַרשפּילט.

די פיעסע האָט געהאַט אַ דערפאַלג און איז אַ לאַנגע צייט געבליבן אין רעפערטואַר פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע און שפּעטער אויך איבער דער וועלט. די פיעסע איז אין 1907 געבראַכט געוואָרן דורך יוליוס אַדלער קיין אייראָפּע און אסתר רחל קאַמינסקאַ האָט אין דער ראַל פון דעם הויקער „בערטאַ“ צובאַקומען איינע פון אירע קרוין־ראַלן.

די פיעסע האָט געהאַט אַ דערפאַלג און איז אַ לאַנגע צייט געבליבן אין אוקראַיניש, און איז אונטערן נאָמען „ליבע און טויט“ אַפילו געדרוקט געוואָרן אין רוסיש.

דער פיעסע איז אויך באַשערט געווען, אַז מיט איר האָט זיך אין 1922, אין ווין, אין דער „פרייער פאַלקס בינע“ אַנגעהויבן די יידישע בינע-קאַריערע פון ד״ר פּאַול באַראַטאַוו.¹⁰¹ באַראַטאַוו, וועלכער איז פריער געווען אַן אַנגעזענער רוסישער שוישפּילער, איז, נאָך דער רעוואָלוציע, אַוועק פון רוסלאַנד, איז עטלעכע יאָר געווען אַן אימיגראַנט אין אייראָפּע, אַריבער פריער צו דער דייטשער בינע און לסוף באַשלאָסן ווערן אַ יידישער אַקטיאָר, און ער איז אויפגעטראַטן אַלס „לואיס קארשונסקי“, באַזיצנדיק בסך־הכל 30 ווערטער אין יידיש, און האָט זיך טאַקע גאַנץ גוט געמאַטערט אין דער ראַל, אַבער פון דאַמאַלט אַן איז ד״ר באַראַטאַוו שוין פאַרבונדן געוואָרן מיטן יידישן טעאַטער, וועמען ער האָט געדינט די שפּעטערע יאָרן ווי אַ סטאַר אין אַ ריי וויכטיקע יידישע און אייראָפּעאישע פיעסן און ווי אַ וויכטיקער כוח אין „יידישן קונסט טעאַטער“.

גאַרדין שרייבט נאָך אַן אַ סאַטירישע דראַמע „קעניג און גאַט“, אַבער

זי האט א קנאפן דערפאלג. ווערט באלד אראפגענומען פון דער בינע און ווערט מער ניט געשפילט און ניט געדרוקט.

אין דריי פון די 4 דאמאלטיקע יידישע טעאטערס האט מען יענעם סעזאן געשפילט גארדינס פיעסן. מיטן שלוס פון סעזאן איז גארדין געווארן אויס טעאטער-דירעקטאר און פארן נייעם סעזאן 6—1905 האט זיך גארדין ווידער דערנענטערט צו אדלערן, וועלכער האט אויפגעפירט זיין פיעסע „דער מטורף“.

אייגנטלעך איז די פיעסע גאר געשריבן געווארן פאר טאמאשעווסקי. טאמאשעווסקי האט, זעענדיק דעם גרויסן דערפאלג פון זאנגווילס פיעסע, באשלאסן, אז עס איז שוין געקומען די צייט, אז ער זאל זיך פארבינדן מיט גארדינען. וועגן דעם דערציילט בעסי טאמאשעווסקי אין אירע דעראי-נערונגען:

„דעם גרויסן כבוד וואס מיר האבן געקראגן פון פובליקום ווי אויך פון דער פרעסע פאר אונדזער שפילן זאנגווילס פיעסע, האט דערוועקט אין אונדז א חשק צו שפילן אין נאר גוטע פיעסן און טאמאשעווסקי בא-שטעלט ביי גארדינען צוויי פיעסן מיט אמאל, איינע פאר זיך און די צווייטע פאר מיר. דאס זיינען די בארימטע פיעסן „דער מטורף“ און „אן א היים“. אבער ער האט זיי ניט געקויפט, ווייל גארדין האט געוואלט אי געלט און אי כבוד, און דאס האט ניט געלוינט אוועקצוגעבן, ווען מען קאן אליין צונויפקלעבן מיט ניכטערן שפייעכץ „פינטעלעך“, „נשמעלעך“ מיט „פענ-דעלעך“*.

איז ווי באלד טאמאשעווסקי האט ניט געקויפט די פיעסע „דער מטורף“, האט גארדין די פיעסע פארקויפט צו אדלערן, און ווידער האט די פיעסע געהאט אן אויסגעצייכנטן פערסאנאל, ווי אדלער, זיין פרוי, לעאן בלאנק, עליאס ראטשטיין, פיטער גראף, יונה גינצבורג, גרשון רובין א. א.

דער ריכטיקער נאמען פאר דער פיעסע „דער מטורף“ וואלט געדארפט

* בעסי מיינט טאמאשעווסקי סוקסעס-פיעסן „דאס פינטעלע ייד“, די יידישע נשמה“ און די אנדערע פיעסן פון דעם מין, וואס זייער אטראקציע זיינען געווען יידישע און אמעריקאנער. פענער אויף דער בינע.

די וועלט פון יעקב גארדין

זיין „דער משכיל“, ווייל די גאנצע געשיכטע האַנדלט זיך וועגן אַ יונגן יידישן בחור, בן־ציון, דער יונגערער זון פון מלכיאַל גאַרבאַרניקאָוו, אַן אייגנטימער פון אַ גרויסע גאַרבאַרניע אין שטעטל סאַראָקע, בעסאַראַביע, וועלכער איז דורך זיין פעטער ישראל-יעקב, אַ זייגערמאַכער, צוגעצויגן געוואָרן צו השכלה, לערנט זיך אַליין רוסיש פון ווערטערביכער און גראַמאַטיקעס און ליינט העברעאיש און לערנט דעם רמב"ם. אַט דער יונגערמאַן קאָן ניט הויזן ניט מיט זיין פראַסטן טאַטן, וואָס איז אַריינגעטאַן נאָר אין נסחר און זוכט ווי אַזוי צו עקספּלאַטירן און אָפּנאַרן אין געשעפט, און אַודאי לעבט ער נאָך ווייניקער בשלום מיט זיין עלטערן ברודער, יחזקאל, אַ גאָר מגושמדיקער מענטש, וואָס ווייס נאָר פון גנבה און גולה און פון לעבן אַ גוטן טאַג. בן ציון ווערט אַזוי נאָך „די שוואַרצע שאַף“ אין דער פאַמיליע און מען רופט אים „דער מטורף“ (דער צעטומלטער, צעדרייטער, ניט ביי קלאַרע געדאַנקן). בן ציון האָט שטאַרק ליב ליוען, אַ טאַכטער פון איינעם אברהם ראָזענבערג, אַ קאַנקורענט פון זיין פאַטערס געשעפט. אָבער צוליב דעם, אַז ביידע קאַנקורענטן זאָלן זיך קאַנען פאַראייניקן, ווערט דורכגעפירט דער שידוך דוקא ניט צווישן בן ציון און ליוען, נאָר צווישן דעם מגושמדיקן יחזקאל און ליוען. בן ציון פילט זיך נאַטירלעך דערפון שטאַרק צעבראַכן. ער לעבט אין אַן אַנדערער וועלט און זיין ווייטאַג דריקט ער אויס אין קאַרעספּאַנדענצן אין צייטונג, באַשרייבנדיק די עוולות פון זיין אייגענעם פאַטער און דורכדעם פּרעמדט ער זיך נאָך מער אָפּ פון זיין משפּחה. זיין ברודער העצט קעגן אים. די שוואַרצע כוחות אין שטעטל הייבן אָן טראַכטן וועגן פטור ווערן פון אים. מען מסרט אים, מען זאַמלט אונטער-שריפטן אים אַרויסצושיקן פון שטעטל, און עס דערגייט דערצו, אַז אַ מלמד, אַ פאַנאַטיקער, כאַפט זיך אַריין צו אים, ווען ער אַרבעט ביי זיין פעטער, און צעברעכט דאָרט זיין מאַשין אויף וועלכער בן ציון האָט גע-אַרבעט דורכצופירן דעם אייביקן חלום פון „פּערפעטיום מאַבילע“ (אייביקע באַוועגונג). דאָס געשעעניש צעטומלט נאָך שטאַרקער בן־ציונען, און ניט קאַנענדיק איבערהאַלטן די פאַרפּאָלגונגען פון שטעטל, דערשיסט ער זיך.

די פּיעסע, וועלכע האָט אַרויסגעבראַכט די הומאַניסטישע און אידעאָלאָגייטן פון דער השכלה-באַוועגונג, איז געווען אין איר צייט, ווען זי איז

געשפילט געוואָרן, זייער צייטיק און צוגעפאַסט צום געמיט און די דאַמאַל-טיקע שטימונגען אין דער יידישער גאַס.

אין דער פּיעסע האָט אויך דעביוטירט דער שפּעטער גוט-באַקאַנטער טאַלאַנטירטער שווישפּילער איזידאַר קעשיער, וועלכער האָט געשפּילט די עפּיזאָדן-ראָל פון דעם מלמד, וואָס כאַפט אַרויס די מאַשין און צעברעכט זי. זינט אַט דער קליינער ראָל האָט קעשיער, וועלכער איז פּריער געווען נאָר אַ „באדי גיי“ (אַ שומר) פון אַדלערן, שוין ניט פאַרלאָזט די יידישע בינע, אויף וועלכער ער האָט שפּעטער געשפּילט אַזאַ באַדייטנדע ראָל.

„דער מטורף“ איז געשפּילט געוואָרן צען וואָכן נאַכאַנאַנד פאַר געפאַקטע הייזער. ערשט אויף דער דריטער וואָך — ווי עס גיט איבער קלמן מרמר — האָט אַב. קאהאַן געשריבן אין „פאַרווערטס“: אַז „מיט דער אויסנאַמע פון „מירעלע אפרת“ איז דאָס די בעסט-געבויטע דראַמע אין זיין (גאַרדינס) צעטל. זי איז גוט געבויט און איר אַלגעמיינער איינדרוק איז אויך אַ סימ-פאַטישער, אַ געזונטער“. קאהאַן געפינט אַבער אַ חסרון, „אַז די כּלה איז צו שייך, די פּערוואַנען רייזן צו קלוג“.

ווען אַדלער איז אויפגעטראָטן אין דער ראָל פון דעם 18-יאַריקן „מטורף“, איז ער אָפּיציעל שוין אַלט געווען 50 יאָר, אַ רעכט ביסל צו אַלט פאַר אַזאַ יונגע ראָל. אַדלער איז אַבער אַזוי אַריינגעדערונגען אין דעם כאַראַקטער פון דער ראָל, ער האָט אַזוי פּיין פאַרקערפּערט דעם טיפּ, אַז דער עולם האָט פאַרגעסן אין זיין עלטער און האָט אים געגלויבט, און יאָרן-לאַנג שפּעטער, ווען ער איז געווען נאָך עלטער, פּלעגט אַדלער פּונ-דעסטוועגן נאָך אַלץ אויפטרעטן אין דער דאָזיקער ראָל און תּמיד זייער אויסנעמען אַזוי, אַז ער האָט באמת און מיט רעכט געקאָנט פאַרצייכענען אַט די ראָל פאַר איינע פון זיינע קרוין-ראָלן.

געווען דאַמאַלט אַ יונגער אַקטיאָר אין אַמעריקע, יונה גינצבורג,¹⁰² וואָס האָט געשפּילט ליבהאַבער-ראָלן און טאַקע בעת דער פּרעמיערע גע-שפּילט די ליבהאַבער-ראָל פון „מישע“, האָט ער זיך מיט געווען און איז אַוועקגעפאַרן קיין אייראָפּע און דאַרט אויפגעטראָטן אַלס „דער מטורף“ און האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאַלג.

די וועלט פון יעקב גארדין

בכלל איז די פיעסע „דער מטורף“ געווען אַנגעזען אויף די ברעטער פון יידישן טעאטער איבער דער גאַנצער וועלט. די פיעסע איז אויך איבער-זעצט און געדרוקט געוואָרן אויף רוסיש און געשפּילט געוואָרן אויף דער רוסישער בינע און אויך געדרוקט געוואָרן אין אַ העברעאישער איבער-זעצונג.

גאַרדינען האָט אָבער געצויגן צו אַ טיפּערער פיעסע, אַ מער ליטע-ראַרישע, אַ מער קינסטלערישע. אים האָט זיך געוואָלט שאַפן אַ קלאַסישע פיעסע, און ער האָט באַשלאָסן זיך צו ווידמען צו דער אַלטער יידישער געשיכטע — ער האָט אַנגעשריבן די פיעסע „אלישע בן אבויה“.

„אלישע בן אבויה“ — יעקב גארדינס איינציקע היסטארישע
פיעסע

ווי אזוי די דאזיקע פיעסע „אלישע בן אבויה“ איז געראטעוועט געווארן פון דער פארגעסנהייט — די פיעסע איז פריער געווען א דורכפאל און איז דערנאך געווארן א גרויסער דערפאלג — לודוויק זאץ ווערט אנטפלעקט אין דער פיעסע.

אין די איבער 70 פיעסן און איינאקטערס, וואס יעקב גארדין האט אנגעשריבן, האט ער קיינמאל (אויסער אין דער אפערעטע „די שיינע מרים“, וואס איז באארבעט פון א היסטארישן ראמאן „עמק הארזים“) ניט בארירט קיין היסטארישע טעמעס. זיינע פיעסן האבן געהאנדלט על פי רוב אין דער אלטער היים און עטלעכע אין דער נייער היים (אמעריקע). היסטאריע האט ער ניט באטראכט פאר זיין געביט. היסטאריע איז געווען אין רשות פון דעם אפערעטן-שרייבער. פריער גאלדפאדען, שפעטער פראפ. הורוויץ און לאטיינער און זייערע נאכפאלגער, האבן געהאלטן אין „ארענדע“ די יידישע געשיכטע, אנהייבנדיק פון חומש ביון מיטלאלטער. אויך גארדינס נאכפאלגער אויפן געביט פון דראמע, ווי ליבין¹⁰³ און קאברין האבן זיך ניט צוגערירט צו יידישער געשיכטע (בלויז קאברין האט אנגעשריבן איין פיעסע „דאס אייביקע פייער“, פון דער הלל-עפאכע, לויט א באארבעטונג פון א דייטשן שריפטשטעלער מאקס רינגס). זיי האבן באהאנדלט אקטועלע טעמעס, דאס לעבן אין דער אלטער און אין דער נייער היים אין זייער דור.

בלויז איינמאל האט גארדין אויסגעשרייט זיינע פליגל אויף א בלאט אין דער יידישער געשיכטע, וואו ער האט געזען פאר זיך א העלד פאר א גרויסער טעאטער-פיגור און א טעמע פאר א שטארקער דראמע — די געשיכטע מיטן תנא אלישע בן אבויה, וואס איז אראפ פון גלייכן וועג

און איז פארצייכנט געווארן פון זיין דור אלס „אחר“ (אן אנדערער, אן אפגעפרעמדטער).

אין 1957 איז אין ניו-יארק דערשינען ל. פינבערגס¹⁰⁴ היסטארישער ראמאן אין פערזן וועגן אלישע בן אבויה „גאט פון צארן“, און אין זיין אריינפיר ווייזט אן דער דיכטער די פארשידענע קוואלן וועלכע ער האט באנוצט אלס קאנווע פאר זיין פאעטישן ראמאן.

פראפ. דובנאוו אין זיין וועלט-געשיכטע פון יידישן פאלק דערמאנט אלישע בן אבויהן נאך דרך אגב, איינמאל ווי אן ארויסוויקס פון פרייען גייסט פון די, וואס זיינען אין יענער צייט ארויס פון געפענטעטן רעליגיוזן גיעזנאציאנאלן וויסן, וואס האט זיי געפירט אין דער ריכטונג פון פרייער פילאזאפישער פארשונג, און אז מען האט אלישען אריינגעלייגט אין חרם, ווייל ער האט געהאט א נייגונג צו גריכישער פילאזאפיע. אין א צווייט ארט אין זעלבן באנד פון דער געשיכטע ברענגט פראפ. דובנאוו די געשיכטע ווי די טעכטער פון אלישען זיינען געקומען צו רבי יהודה הנשיא און געבעטן הילף, האט מען זיי אפגעזאגט צו געבן, מחמת זייער פאטער איז געווען אן אפיקורס און א שונא פון פאלק. האבן די טעכטער אויסגעשריגן: „רבי, פארגעס דעם פאטערס מעשים און געדענק וועגן זיין לומדות“. ווען רבי יהודה הנשיא האט דאס דערהערט, האבן זיך אים געשטעלט טרערן אין די אויגן, און ער האט באלד געהייסן, אז מען זאל אלישעס טעכטער יא געבן שטיצע.

אין אנדערע יידישע געשיכטע-ביכער און ענציקלאָפּעדיעס פארנעמט אלישע בן אבויה א סך מער ארט. דער גרויסער יידישער געלערנטער, דער אמתער גאון, דער יונג-פארשטארבענער ד"ר שמחה פיעטרושאק¹⁰⁵ שטעלט זיך אפ אויספירלעך אין זיין „אידישע פאלקס-ענציקלאָפּעדיע“ אויף דער געשיכטע פון אלישע בן אבויה, וועלכער האט געלעבט אין ארץ ישראל בערך 40 יאר נאכן חורבן בית שני, וואס דאס מיינט שוין נאכדעם, ווי עס איז אנטשטאנען דאס קריסטנטום. אלישע, וועלכער איז געווען א תנא און א גרויסער יידישער תלמיד חכם, אזוי, אז איינער פון זיינע תלמידים איז געווען דער שפעטערדיקער גרויסער יידישער געלערנער טער רבי מאיר, איז אוועק פון טראדיציאנעלער יידישקייט און דעריבער

זלמן זילבער צווייג

ווערט ער אין דער גמרא אויך אָנגערופן „אחר“ (אָנדערער). אין דער גמרא זיינען פאַראַן שטעלן, וואָס דערציילן וועגן דעם לעבנס־גאַנג און געדאַנקענגאַנג פון אלישען. קודם כל די מעשה אין חגיגה ט"ו, אַז „ארבעה נכנסו לפרדס“; פיר גרויסע יידישע תלמידי חכמים, בן עזאי, בן זומא, אלישע בן אבויה און רבי עקיבא, וואָס זיינען אַריין אין פרדס (וואָס פרדס מיינט ווערט אויסגעטייטשט, אַז זיי האָבן זיך פאַרטיפט אין דער וועלט, מענטשהייט און געטלעכקייט), האָט עס רבי עקיבאן ניט געשאַדט, בן עזאי איז געשטאַרבן, בן זומא „הציץ ונפגע“ — האָט אַ קוק געטאָן און געשעדיקט געוואָרן, דאָס מיינט ער איז באַלד נאָכדעם געשטאַרבן, און אלישע בן אבויה „קצץ בנטיעות“, האָט געהאַקט אין די צווייגן, וואָס דאַרף מיינען, אַז ער האָט אָנגעהויבן אַרויסטרעטן קעגן טראַדיציאָנעלער יידישקייט. אין דערזעלבער גמרא ווערט טאַקע דער־ציילט אין וואָס דאָס אַוועקגיין פון טראַדיציאָנעלער יידישקייט איז באַשטאַנען, נעמעלעך, אלישע בן אבויה האָט געטאָן אַ סך עבירות, איז געפאַרן אום שבת, האָט געגעסן טרפות און האָט געלעבט מיט אויס־געלאָסענע פרויען, און דערפאַר האָט מען געזאַגט „אחר הוא“, ער איז געוואָרן אַן אָנדערער. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַזאַ בעל־עבירהניק, אַז עס ווערט געזאַגט, אַז אַלע רשעים וועלן קאַנען תשובה טאָן, אָבער ניט אחר, אַזוי ווייט איז ער אַוועק, אָבער דאָך איז קענטיק זיין וויסן אין יידישקייט געווען אַזוי גרויס, אַז אפילו שוין נאָכדעם ווי ער איז אָפגעטראַטן פון יידישע דינים, האָט זיך רבי מאיר נאָך אַלץ געהאַלטן מיט אים, איז געקומען צו אים לערנען תורה און האָט זיך ניט אָפגע־שראַקן, אַז ער זאָל קאַליע ווערן און האָט זיך אויך ניט אָפגעשראַקן, אַז מען זאָל אויף אים קוקן ווי אויף אלישען.

עס ווערט אויך דערציילט, אַז איינמאָל אום שבת, ווען רבי מאיר איז געקומען צו אלישען, האָט ער אים געטראַפן רייטן, וואָס איז געווען אַ גרויסע עבירה, אָבער רבי מאיר איז ניט אַוועק פון אים, נאָר אים נאָכ־געגאַנגען און ווען מען האָט איינמאָל פאַרט פאַרגעוואָרפן רבי מאירן, וואָס ער האָלט נאָך אַלץ מיט דעם אפיקורס אלישע־אחר, האָט ער גע־ענטפערט: „איך האָב געטאָן אַזוי: איך האָב די שאַל פון דער פרי אַוועק־

די וועלט פון יעקב גארדין

געוואָרפֿן, אָבער איך האָב געגעסן די אינעווייניקסטע יאָדרע". מיט אַנדערע ווערטער, רבי מאיר האָט געענטפערט, אַז ער האָט, ניט געקוקט אויף דער אויסערלעכער אפיקורסות פון אלישען, ווייל אינערלעך איז ער ווייטער געבליבן אַ ייד מיט יידישן וויסן, און אַט דאָס יידישע וויסן, אַט די יידישע תורה, די יידישע חכמה האָט ער, ר' מאיר, ווייטער געלערנט ביי זיין ניט־פרומען רבין. אין דער גמרא חגיגא ווערט אויך דערציילט, אַז ווען אלישע איז געוואָרן שטאַרק קראַנק און געהאַלטן ביים שטאַרבן. איז ר' מאיר געגאַנגען אים מבקר חולה זיין, און אַז פאַרן טויט האָט ער אים געזען וויינען, און שפעטער האָט ר' מאיר געזאָגט, אַז אלישע איז געשטאַרבן טוענדיק תשובה.

ווי עס זאָל ניט זיין, קאָן מען זען, אַז אלישע איז געווען אַ היסטאָרישע פיגור, אַן אינטערעסאַנטע פּערזענלעכקייט, און זיין לעבן איז געווען גענוג שאַרפּער שטאַף פאַר אַ פּיעסע, און אַט דעם שטאַף האָט גאַרדין באַשלאָסן אויסצונוצן ווען ער האָט זיך געזעצט שרייבן זיין איינציקע היסטאָרישע פּיעסע „אלישע בן אבויה“.

אין זיינע אַנדערע פּיעסן בויט גאַרדין אויף די דראַמע. ער הויבט אַן מיטן העלד אין אַ מאַמענט פון אויפשטייג און פירט אים דורך ביו זיין פּאַלן, אַדער פאַרקערט, הויבט אַן ווען דער העלד איז אין אַ שווערן צור־שטאַנד און דורך די אַקטן ווערט זיין לאַגע בעסער און זיין לעבן ווערט לייכטער, גרינגער. דאָס גיט די מעגלעכקייט דעם שוישפּילער צו אַנט־וויקלען זיין טאַלאַנט, אַרויסצווווייזן די פאַרשיידענע גאַמעס פון מענטש־לעכע געפּילן און איבערלעבונגען. זיין פּיעסע „אלישע בן אבויה“ הייבט גאַרדין אַן באַלד ווי דער העלד איז שוין דער אחר, אַזוי, אַז מיר ווייסן גאַרניט ווי אַזוי ער איז געקומען צו אַט דער לעבנס־פּילאָזאָפּיע, מיר זעען ניט פאַר זיך קיין זעלישע קאַמפּן, קיין איבערלעבונגען. און אַזוי דורך דער גאַנצער פּיעסע איז אלישע מער אַ רעטאַריקער, אַ מענטש, וואָס זאָגט אַרויס שיינע געדאַנקען, וואָס דאַרפן אַרויסברענגען זיין לעבנס־אַנשוואַונג, ווי האַנדלונגען. וואָס דאַרפן און זאָלן אונדז איבערצייגן. פאַראַן, למשל, אַזעלכע שיינע ווערטלעך, וואָס אלישע זאָגט ווי „אַ גרויסע העלדנטאַט איז צו גיין מיטן פּאַלק, פאַרן פּאַלק. עס איז אָבער נאָך אַ

זלמן זילבערצווייג

גרעסערע העלדישקייט צו גיין קעגן גאנצן פאלק, שטרעבנדיק דערמיט דאס פאלק גליקלעך צו מאכן, „דער שוואַכסטער מענטש האָט גענוג מיטלען צו טאָן אומרעכט“.

גאַרדין ברענגט אַרויס אין דער פּיעסע, ווי אלישע, וועלכער האָט אַ שלעכטע פּרוי, און אַ נאַאיווע טאַכטער, נעמי, וועלכע פאַרליבט זיך אין אַ רוימער און אַנטלויפט מיט אים, חברט זיך מיט רבי מאיר פון איין זייט, מיט די ערשטע יידן־קריסטן ווי שמעון הנזיר, האָט אַ גוטע באַציאונג צו זיין דינסט, אַ שומרני, און האָט פּריינטלעכע באַציאונגען מיט דעם רוימער קוועיטאַר אַנטאַניוס סערוויאוס, וועלכער וויל טאַקע פאַרפירן זיין טאַכטער. בלויז מיט זיין אייגן יידיש פאלק לעבט ער ניט בשלום, מחמת ער זאָגט אָפּ, אַז ער גלויבט ניט אין שכר ועונש, האַלט, אַז די מצוות דינען צו דערדריקן דעם מענטשן און ניט בעסער צו מאַכן דאָס מענטשלעכע לעבן, דאָך העלפט ער די זעלבע פאַרפאַלגער, און גיט אַוועק זיין גאַנץ פאַרמעגן דעם רוימער, אַבי ער זאָל די זעלבע סומע ניט איינמאַנען ביי די יידן, וועלכע וואַלטן דערפון שטאַרק געליטן. אלישע דערנענטערט אויך צו זיך אַ פאַראַכטעטע זונה, בעאַטיע, אַ יונגע, שיינע פּרוי, וועלכע פאַרליבט זיך אין אים, אָבער ער זוכט נאָר איר פּריינטשאַפט, ניט איר קערפּער. ערשט שפּעטער, נאָכן חרם, נאָך זיין שרעקלעכער נויט, ווען אַלע פאַרלאָזן אים, אויך זיין פּרוי, וואַלט ער שוין געוואַלט, אַז ער זאָל זיך פאַרבינדן מיט בעאַטיען, אָבער דער וואונטש קאָן מער ניט פאַרווירקלעכט ווערן, ווייל אינצווישן איז בעאַטיע געוואָרן אַ קריסטין און האָט זיך אינגאַנצן איבערגעגעבן צו „משיחן“. די נאַענטסטע געפילן האָט אלישע פאַר דעם אַלטן בעטלער טוביה האביוני (דער אַרעמאַן). וועלכער ברענגט אים צוריק זיין טאַכטער נעמי, וואָס האָט איינגעזען די פאַלשקייט פון איר געליבטן און איז אַנטלאָפּן צוריק אַהיים. זי איז אָבער געקומען צו שפּעט. אין זיין איינזאַמקייט, וואָס האָט אים אַזוי געדריקט, באַשליסט אלישע, אַז ער קאָן ניט לעבן אויף דער וועלט און ער סמט זיך. ער שטאַרבט אָן חרטה, אין קעגנזאַץ צו דער פּריער דערמאַנטער שטעל אין דער גמרא.

גם די פּיעסע האָט געהאַט אַן אויסגעצייכנטן אַנסאַמבל, איז אָבער

די וועלט פון יעקב גארדין

די טעמע, די גאנצע האנדלונג, געווען אזוי פרעמד דעם יידישן טעאטער-גייער, אז די אויפפירונג איז געווען א דורכפאל און איז געשפילט געוואָרן נאָר איין וואָך. דוד פינסקי רייסט שטאַרק אַראָפּ די פּיעסע, אז „גאַרדין... שאַפט אַ שוואַכע קאַפּיע פון „אוריאל אַקאַסטאַ“, אַדער, וואָס נאָך ערגער, חזרט איבער אין אַ קוים בעסערער פאַרם זיין אייגענעם שונדישן „מאיר עזאַפּאָויטש“.

גאַרדין האָט געהאַט שטאַרק עגמת נפש, וואָס די פּיעסע איז אזוי דורכגעפאַלן, אָבער ער האָט זיך ניט געקאַנט העלפּן, ווייל ער האָט זי פאַרקויפט צו אַדלערן, און אויב אַדלער האָט זיך אָפּגעזאַגט זי צו שפּילן, האָט קיין אַנדערער די פּיעסע ניט געקאַנט שפּילן, און פאַקטיש איז ניט געווען קיין שום אויסזיכט, אז אַן אַנדערער שוישפּילער זאָל קאַנען מיט דער פּיעסע מער אויפּטאָן ווי אַדלער, וואָרום קיינער האָט ניט געקאַנט אויסזען מאַיעסטעטישער אין דער ראַל ווי אַדלער, און קיינער האָט ניט געקאַנט אַרויסברענגען די שיינע „פּראָזע“ פון דער פּיעסע שענער ווי אַדלער.

עס האָט אויסגעזען, אז די פּיעסע וועט מער ניט אויפשטיין קיין תּחית המתים. עס איז אָבער באַשערט געווען אַנדערש, און וועגן דעם דערציילט דער באַקאַנטער טעאטער-קאמפּאָזיטאָר יוסף רומשינסקי אין זיין בוך „קלאַנגען פון מיין לעבן“:

„איך פלעג טענהן: מר. אַדלער, שטעלט אלישע בן אבויה, פלעגט ער זאָגן: וואָס רעדט איר, אין אַזאַ צייט, ווען אַלע יידישע טעאטערס שפּילן פרומע יידישע פּיעסן, זאָל איך אויפּפירן אַ פּיעסע, וועלכע פרע-דיקט אַפּיקורסישע געדאַנקען? און אזוי זיינען אַזעק נאָך אַ פאַר וואָכן מיט רעפּערטואַר און ניט-געלונגענע פּיעסלעך, ביז אַדלערס מענעדזשערס האָבן געפּלאַנט צו מאַכן פאַר אַדלערן אַ גרויסן ערן-אָונט. ... נאָך אַ גרויסער באַראַטונג האָט אַדלערס סענאַט (דער סקאַדראַן מענעדזשערס) באַשלאָסן נאָכצוגעבן מיין וואונטש און אויפצופירן צו אַדלערס ערן-אָונט „אלישע בן אבויה“. אַנשלאַ שאַר איז דאַמאַלט געווען אַדלערס בינע-פאַר-וואַלטער. ער האָט זייער פּיל געהאַלפּן צו דער נייער אויפּפירונג פון „אלישע בן אבויה“, וואָס מען האָט אויפּגעפירט אין אַ דאַנערשטיק און

אויף פרייטיק און זונטיק זיינען געווען אַנאַנסירט אַדלערס רעפערטואַר-
פּיעסן. שוין דער ערשטער אַקאָרד פון אַרגל, אויף וועלכן איך האָב
האַט גלייך געשאַפן אַ רעליגיעזע אַטמאָספּערע. דערנאָך האָט דער אַרגל
געשפּילט אַן איינלייטונג אַנשטאַט דער געוויינלעכער טעאַטער-אָווערטור,
צוזאַמען מיטן שטרייך-קווינטעט אָוועקגענומען דאָס וואָכעדיקע לעבן און
אָוועקגעפירט דעם צושויער צום ווייטן עבר, מיט קנאַפּע 2000 יאָר צוריק.
ווען דער פּאַרהאַנג איז אויפגעאַנגען, האָט אַנגעהויבן זינגען שמעון
הנזיר (געשפּילט פון גינצבורג) פון די ערשטע נאָכפּאָלגער פון ישו הנוצרי.
...און אַלע האָבן עס איבערגעחזרט צוזאַמען מיטן אַרגל. גלייך האָט דאָס
פּובליקום גענומען רעאַגירן כמעט אויף יעדער פּראָזע. און נאָך יעדן
אַקט איז דער סוקסעס געשטיגן. און ווען אַדלער איז אַרויס נאָכן דריטן
אַקט האַלטן דעם געוויינלעכן „ספּיטש“ פון אַ בענעפיציאַנט“, האָט מען
אים ניט געלאָזט רעדן. עס האָבן זיך געהערט אויסגעשרייען פון פּאַרשיי-
דענע ווינקלען פון טעאַטער: „מיר ווילן אלישע בן אבויה, מיר ווילן ניט
סיין אַנדערע פּיעסן“. דאָס פּובליקום האָט גענומען שטאַרק אַפּלאַדירן
אויף יעדן אויסגעשריי. אַדלער איז געבליבן שטיין ווי אַ פּאַרשיינערטער.
איז אַנשלאַש שאָר... אַרויפגעלאָפן אויף דער סצענע און האָט אויסגעשרייען
צום פּובליקום, אַז מאָרגן, הייסט דאָס, פּרייטיק, שבת צוויי מאָל און זונטיק
צוויי מאָל ווערט געשפּילט „אלישע בן אבויה“. אין לעצטן אַקט, ווען
אלישע שטאַרבט, האָבן זיך געוויזן וואַלקנס, און אין די וואַלקנס יעקב
גאַרדינס געזיכט. ווען דאָס פּובליקום האָט דערזען גאַרדינס געזיכט אין
די וואַלקנס, האָט דער טעאַטער געדונערט פון געשרייען, אַזוי, אַז אַדלער
האַט פאַר באַגייסטערונג ניט געקאַנט רעדן. ער האָט נאָר אויסגעשרייען
וויינענדיק: „יעקב גאַרדין, פאַרוואָס האָסטו דאָס ניט דערלעבט?“.

מיט אַזאַ באַגייסטערונג האָט מען „אלישע בן אבויה“ געשפּילט אַכצן
וואָכן אין ניו יאָרק און צען וואָכן איבער אַמעריקע“.

די פּיעסע „אלישע בן אבויה“ האָט אויך געשפּילט אַ גאַר גרויסע
ראַלע אין דער בינע-קאַריערע פון דעם ברייליאַנטענעם, געניאַלן יידישן
שווישפּילער לודוויק זאַץ, וואָס האָט (ניט רעכענענדיק די לעצטע יאָרן
פון זיין גייסטיקער ירידה) געגעבן דעם יידישן טעאַטער אַזוי פיל הער-

די וועלט פון יעקב גארדין

לעכע טיפן. זאץ איז שוין געווען אַ באַקאַנטער שווישפּילער אין אייראָפּע איידער ער איז געקומען קיין אַמעריקע, אָבער דאָ, אין דער „נייער וועלט“ איז אויך געוואָרן אַ נייע וועלט פאַר אים. ער איז געווען אַנגאַזשירט פּריער אַלס „פּובליסיטי מען“ און געשעפּטס־פאַרוואַלטער אין רוף גאַרדען פון נעשאַנאַל טעאַטער, וואָס זיין שוויגער דייענע פיינמאַן האָט אַנגעפירט צו־זאַמען מיט מאָריס שוואַרצן. אַ סעזאָן שפּעטער איז ער אַנגאַזשירט געוואָרן קיין פּילאַדעלפּיע אַלס סטעיַדזש מענעדזשער (בינע־דירעקטאָר) און אויך אַלס שווישפּילער. קיין גרויסן צימעס האָט מען זיך פון אים נישט געמאַכט, אָבער בעת יעקב פ. אַדלער איז געקומען אַהין גאַסטראָלירן מיט „אלישע בן אבויה“, האָט זאָץ באַקומען די ראַל פון „טוביה האביוני“, און דאָ האָט זיך פון אים צעשטראַלט אַזאַ אַרטיסטישער פּלאַם, אַז אַדלער איז געוואָרן אַנגעצונדן פון זיין שפּילן און אים שפּעטער געבראַכט צו זיך קיין ניו יאָרק. וואָס זאָץ איז שפּעטער געוואָרן אין ניו יאָרק און פאַר דער גאַנצער ייִדישער טעאַטער־וועלט געהערט נישט דאָ אַהער. אָבער מען קאַן אויך נישט פאַרבייגיין דעם פּאַקט, אַז ווען נישט זיין שפּילן אין „אלישע בן אבויה“, וואַלט ער נישט „אַנטפּלעקט“ געוואָרן.

„אלישע בן אבויה“ איז אויך געשפּילט געוואָרן אין אַ העברעאישער איבערזעצונג אין 1909 אין ירושלים און איז דאָרט אויך געדרוקט געוואָרן. אין 1912 איז די פּיעסע דערשינען אין אַ רוסישער איבערזעצונג אין אַדעס.

קאפיטל זיבן און דרייסיק

דאס עגונות-פראבלעם אין גארדינס פיעסע „דער פרעמדער“

דער דין וועגן עגונות — דאס פראבלעם אין דער גמרא און אין שאלות ותשובות — לארד טעניסאנס פאעמע „ענאק ארדען“ — דאס ענאק ארדען-געזעץ, וואס באפרייט עגונות. — די ערשטע יידישע פיעסע אויף אט דער טעמע — דער קאמף פון די השכלה-ניקעס — גארדין קריטיקירט אליין זיין פיעסע — ווי אדלער האט געשפילט פאראליזירט „דעם פרעמדן“.

ס'איז געווען און ס'איז נאך דא צווישן אלע מענטשלעכע פראבלעמען, וואס פלאגן דער געזעלשאפט א פראבלעם, וואס הייסט „עגונה“. דאס העברעאישע ווארט שטאמט פון דעם שורש „עוגן“, אן אנקער, וואס שטעלט אפ די שיף. עס איז א סימבאלישער אויסדרוק, וואס מיינט אז מען איז אנגעהאלטן, מ'קאן זיך ניט רירן.

אן עגונה הייסט א פרוי, וואס דער מאן האט זי פארלאזט צוליב וועלכע עס איז סיבה, און מ'ווייסט ניט וואו ער איז אַוועקגעקומען. וואס בלייבט פאר אַזא פרוי צו טאן? איז זי ווייטער פארהייראט, איז זי די פרוי פון אַ מאן, און זי טאר דעריבער מער ניט הייראטן, ווייל אַנדערש איז זי אַ ביגאמיסטקע, און ווערט דערפאר זייער שווער באַשטראַפט פון געזעץ, אַדער איז זי יא פריי צו הייראטן, ווייל איר ערשטער מאן וועט צו איר מער ניט צוריקקומען, ווייל מסתמא לעבט ער ניט, וואָרום אַנדערש וואַלט ער דאך אויף וועלכן ס'איז אופן זיך געשטעלט מיט איר אין פאַר-בינדונג.

דאס איז א פראבלעם, וואס האט געטראפן און טרעפט פרויען פון אלע פעלקער, אבער אין דער צייט וואס אין דער קריסטלעכער וועלט האט מען געפונען א געוויסע לעזונג, וואס באפרייט די פרוי נאך א גע-

די וועלט פון יעקב גארדין

וויסער צייט פון אירע הייראטס־פליכטן צו איר ערשטן מאן, און זי מעג ווידער חתונה האָבן, איז דאָס געזעץ בנוגע יידישע פרויען אַ ביסעלע שווערער און מער קאָמפּליצירט.

אין דער תורה ווערט דער ענין פון עגונות אינגאנצן ניט דערמאָנט. עס רעדט זיך דאָרט יאָ וועגן גטן, אָבער נאָר ווען דער מאן (וועלכער האָט דאָמאָלט געמעגט האָבן עטלעכע פרויען) וויל גטן זיין פרוי. אָבער וועגן פּאַלן, אַז אַ מאָן לאָזט איבער זיין פרוי און פאַרשווינדט, ווערט אין דער גאַנצער תורה ניט דערמאָנט, בלויז אין ספר „רות“ ווערט באַנוצט דער אויסדרוק „הלהן תעגנה“, וואָס יהואש זעצט איבער אין יידיש „וועט איר צוליב זיי בלייבן זיצן ניט צו נעמען קיין מאָן“. דאָס טענהט זיך אויס די שוויגער נעמי מיט אירע צוויי שנירים ערפּה און רות, וועמענס מענער זיינען געשטאָרבן און זיי האָבן ניט חתונה געהאַט.

דאָקעגן ווערט דער ענין פון עגונות זייער אָפט דערמאָנט אין דער גמרא, און ניט אין איין מסכתא, נאָר אין עטלעכע, אין גיטין, יבמות, בבא מציעא א.א. נאָך מער איז דער ענין געוואָרן פאַר אַ דיסקוסיע און פאַר־שידענע אינטערפּרעטאַציעס אין די שפּעטערדיקע שאלות ותשובות פון פוסקים און רבנים איבער דער גאַנצער וועלט, און עס איז פאַרשטענדלעך, ווייל מיט דעם אויסגעברייטערטן פאַרקער איבער דער וועלט, האָבן זיך געמערט די פּאַלן וואָס מענער האָבן אויסגעוואַנדערט אין אַנדערע לענדער און מען האָט מער פון זיי ניט געהערט. קיין פּאַסט־פאַרבינדונג, אָדער ווער רעדט נאָך, קיין טעלעגראַפישע אָדער טעלעפּאָנישע פאַרבינדונג ווי היינט איז אוודאי דאָמאָלט ניט געווען. די קאָמוניקאַציע צווישן איין פּלאַץ און אַנדערן האָט געדויערט זייער לאַנג. עס איז רעכט געווען, אַז אַ בריוו אָדער אַן אינפּאַרמאַציע האָט גענומען חדשים־לאַנג און איז קיינמאָל ניט געווען געזיכערט צוגעשטעלט צו ווערן צו דער געהעריקער פּערזאָן. די בריוו־קאָמוניקאַציע האָט געליטן פון דער שלעכטער פאַרבינדונג, גאַנץ אָפט איז אַ בריוו פון דעם מאָן קיינמאָל ניט אָנגעקומען צו זיין פרוי, גאַנץ אָפט האָט פּאַסירט, אַז דער מאָן איז פאַרוואָרפן געוואָרן אין אַזעלכע פּלע־צער פון וואַנען ער האָט זיך מער ניט געקאָנט שטעלן אין פאַרבינדונג מיט זיין פרוי, און עס זיינען אויך געווען גענוג פּאַלן ווען דער מאָן איז

אין זיין וואַנדער־וועג באַפֿאלן געוואָרן פון פּיראַטן, באַנדיטן אָדער רויבער און באַצאָלט מיט זיין לעבן ערגעץ וואו אין אַ ווילדערניש, אין אַ מדבר אָדער ניט־באַוואוינט אָרט, וואו זיין קערפּער איז מער קיינמאַל ניט אַנטדעקט געוואָרן.

עס האָבן זיך אויך אַנטוויקלט אין אייראָפּע מלחמות אין וועלכע יידן האָבן זיך שוין באַטייליקט, ווייל זיי האָבן באַקומען עמאַנציפּאַציע, און אויב זיי האָבן ניט געהאַט אַלע רעכט ווי די ניט־יידישע באַפעלקערונג, האָבן זיי אָבער געהאַט דאָס רעכט און די פּליכט צו דינען אין מיליטער, און אַ סך פון זיי זיינען אומגעקומען אין די מלחמות אָדער קראַנק געוואָרן און פֿאַרבליבן אין האַפּסיטעלער אין אַ צושטאַנד וואָס זיי האָבן ניט געקאַנט לאָזן וויסן וועגן זיך. עס זיינען אויך אָפט געווען פֿאַלן ווען די באַטרעפּנדע קעמפּער אויף שלאַכטפעלדער האָבן פון שרעק פֿאַרלאָרן זייער זכרון, זיינען אַריינגעפֿאַלן אין אַמנעזיע און ממש ניט געדענקט ווער זיי זיינען.

מיט איין וואָרט, עס זיינען געווען גענוג אורזאַכן פֿאַרוואָס מענער זאָלן מער ניט צוריקקומען צו זייערע פּרויען.

שפּעטער האָט זיך אויך אָנגעהויבן די עמיגראַציע צו די פֿאַראייניקטע שטאַטן ווי אויך קיין אַרגענטינע, און גאַנץ אָפט האָבן די מענער, וועלכע זיינען געווען די ערשטע אַהין אויסצוואַנדערן, איבערלאָזנדיק זייערע פּרויען אין דער אַלטער היים, זיך פֿאַרפּלאַנטערט אין ראַמאַנען אין זייערע נייע היימען, און אויב זיי האָבן געהאַט פון פּריער נאָך וועלכע עס איז טענות צו זייערע פּרויען, האָבן זיי עס איצט אויסגענוצט, געענדערט זייערע נעמען און האָבן ווידער חתונה געהאַט אין זייערע נייע וואוינ־ערטער, פֿאַרגעסנדיק אָדער מאַכנדיק זיך אינגאַנצן פֿאַרגעסן אין זייערע ווייבער אין אייראָפּע און אפילו אין זייערע קינדער אין דער אַלטער היים.

ווי אַזו האָט דער יידישער דין זיך באַצויגן צו אַט דער טראַגעדיע? זינט דער גמרא, ווי געזאָגט, איז דער ענין אָנגעגאַנגען אין שאלות ותשובות. די רבנים צו וועלכע מ'פלעגט זיך ווענדן אין אַזעלכע פֿאַלן, האָבן יעדן פֿאַל באַזונדערס ערנסט באַטראַכט, פֿאַרצייכנט די אומשטענדן און אַרויסגעטראָגן אַ פּסק דין, וואָס איז גאַנץ אָפט צו נוץ געקומען

די וועלט פון יעקב גארדין

אנדערע רבנים אין ענלעכע פאלן אָדער אין פאלן ווען זיי האָבן דעם פסק דין געקאָנט אָנווענדן ווי אַ פּרעצעדענס.

געוויינלעך, לויטן יידישן דין, טאָר מען קיין זאָך ניט אָננעמען אויפן גרונד פון איין עדות. עס מוזן זיין צוויי עדות, אָבער אין פאל פון עגונות, האָבן די רבנים געזוכט מקיל צו זיין, באַנוצט אַלץ מער הומאַנישע מאַטיוון, און האָבן אַרויסגעטראָגן אַ פסק, אַז עס איז גענוג איין עדות, וואָס זאָל דערקלערן, אַז דער באַטרעפנדער מאַן לעבט ניט מער. און דאַמאַלט האָט די פרוי ווידער געמעגט חתונה האָבן. נאָך מער, עס איז גילטיק אַפילו דאָס עדות זאָגן פון אַזעלכע פּערזאָנען, וואָס ווערן ניט אָנערקענט, אין לייכטערע פאַלן, אַלס עדות, ווי, צום ביישפּיל, אַ קרוב, אַפילו די אייגענע פרוי, אַ נייטייד, אַ קנעכט, אַפילו אַ פּסולער עדות (אַ נייט־פאַרלעסלעכע פּערזאָן) און נאָך מער, אַפילו אַן עדות דורך אַן עדות, וואָס דאָס מיינט, אַז איינער קאָן קומען און זאָגן עדות, אַז ער האָט געהערט פון אַן אַנדערן, אַז דער און דער מאַן איז ביי דער און דער געלעגנהייט אָדער אין דעם אָרט געשטאַרבן אָדער אומגעקומען, און דאָס עדות־זאָגן ווערט אָנגענוּמען, אָבער אין די אַלע פאַלן איז גילטיק דער דין פון שולחן־ערוך, אבן העזר, סימן י"ז, אַז מען מוז אומבאַדינגט דערקענען דעם קערפּער אָדער סמנים, וואָס דער באַטרעפנדער האָט געהאַט אויף זיין קערפּער ביי זיין לעבן. נאַטירלעך, אַז דאָס איז ניט קיין לייכטע זאָך, און דעריבער זיינען געווען פיל פאַלן ווען די רבנים האָבן ניט געקאָנט צושטימען צו די עדות און ניט געקאָנט דערקלערן די פרוי, אַז זי איז מער ניט פאַרהייראַט און מעג הייראַטן אַ צווייט מאַל. אָבער באַזונדערס טראַגיש זיינען געווען די פאַלן ווען עס זיינען אַריבער אַ סך יאָרן און דער מאַן איז געווען פאַר־שוואַנדן אַן שום שפורן. מען האָט פאַר קיין פאַל ניט געקאָנט באַווייזן, אַז ער לעבט ניט מער. אין דעם פאַל זיינען די רבנים געווען זייער שטרענג און ניט דערלויבט דער פרוי נאָך אַמאַל חתונה צו האָבן.

אַט די געזעצן האָבן דעריבער אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אויפּרעגונג סיי ביי די געליטענע פרויען, און ניט ווייניקער ביי די פּראָגרעסיווע יידן, אָדער ווי זיי האָבן זיך אַמאַל גערופן „משכילים“. די פאַרשטייער פון השכלה האָבן אויף דעם געביט ממש דערקלערט אַ מלחמה די רבנים.

אין אלע שריפטן פון די אמאליקע משכילים, אין דער אמאליקער פרעסע, קאן מען געפינען אן א שיעור אנפאלן אויף דער יידישער גייסטלעכער וועלט, אויף די רעליגיעזע מנהיגים פאר זייער שטרענגקייט, פאר זייער שטערן די אומגליקלעכע פרויען צו געניסן פון ליבע, פון א פאמיליע-לעבן און קאנען ברענגען א דור אויף דער וועלט.

אויך דאס יידישע טעאטער האט דאס פראבלעם ניט אויסגעמידן, אבער וועגן דעם א ביסל שפעטער.

אין ענגלאנד האט געלעבט א גרויסער דיכטער אלפרעד טעניסאן (1809—1892), וועלכער האט געשריבן א סך פאעטישע ווערק פאר וועלכע ער איז באערט געווארן מיטן טיטל לארד, געווארן א פאעט לאורעט, און צווישן זיינע פאעמעס, וואס ער האט געשריבן אין זיינע שפעטערדיקע יארן איז געווען א פאעמע, וואס הייסט „ענאק ארדען“ (אין יידיש געדרוקט אין דער איבערזעצונג פון ד"ר א. אייסען), וועלכע שילדערט ווי א מאן וואס האט פארלאזט זיין פרוי און קינדער, קומט צוריק נאך יארן אהיים, און טרעפט זיין פרוי פארהייראט און זיינע קינדער דערוואקסן, אבער אויס גרויס ליבע צו זיי, כדי ניט צעשטערן זייער לעבן, גיט ער זיך צו זיי ניט אויס ווער ער איז און שטארבט א מידער, קראנקער און דערשלאגענער. אט די טעמע וועלכע טעניסאן האט אפשר אנגעשריבן אויפן גרונד פון א פאקט, און וואס דאס ווירקלעכע לעבן האט א סך מאל באשטעטיקט, איז באארבעט געווארן אין א סך פיעסן און אויך פאר דער יידישער בינע. אבער לארד טעניסאן האט דערגרייכט עפעס מער ווי בלויז ווערן בארימט פאר אט דער רירנדער פאעמע. די מאטיוו, וואס ער ברענגט ארויס אין אט דער פאעמע, זיינען שפעטער באנוצט געווארן אין דער יוריסדיקציע, אין געריכט, וואס האט אויסגעארבעט א געזעץ, וואס הייסט טאקע „ענאק ארדען“, אז נאכדעם ווי עס גייען אריבער 7 יאר און די פרוי באקומט ניט קיין שום ידיעה פון איר מאן, ווערט דער מאן דערקלערט פאר טויט און די פרוי ווערט דערקלערט אלס אלמנה, ניט אלס עגונה, און זי מעג ווידער חתונה האבן.

אט דאס איז דער גרויסער אונטערשייד פון יידישן דין, וואס אנער-קענט די עגונה פאר אויס עגונה נאר נאכדעם ווי עס זיינען דא באווייזן,

די וועלט פון יעקב גארדין

אז איר מאן לעבט מער ניט, אָדער, נאַטירלעך, ווען ער שיקט איר צו אַ גט, און זי גייט איבער אין דער קאַטעגאָריע פון אַ גרושה.

די ערשטע, וואָס האָט אויסגענוצט דאָס עגונה־פּראָבלעם אויף דער ייִדישער בינע, איז געווען די פּרוי מרים לערנער. זי איז געווען די פּרוי פון אַן אויסערגעוויינלעך אינטערעסאַנטן טיפּ יוסף־יהודה לערנער, אַ שרייבער, אַ קאַרעספּאַנדענט, אַ ייִדישער טעאַטער־דירעקטאָר, אַ מחבר און איבערזעצער פון פּיעסן, שפּעטער אַ משומד און אַפּילו אַנטיסעמיטישער שרייבער. מרים האָט געהאַט זייער אַ ביטער לעבן מיט איר מאַן, אָבער דאָך האָט ער זי צוגעצויגן צום שרייבן, און איינע פון אירע פּיעסן איז געווען „די עגונה“, וואָס איז נאָך אין 1888 דערשינען ווי אַ ספּעציעלע ביילאָגע צום „יודישעס פּאָלקסבלאַט“ און אין 1908 אין אַ ספּעפּראַטער אויסגאַבע. די פּיעסע איז אין איר צייט אַפּט געשפּילט געוואָרן, אָבער ש. דובנאָוו, וועלכער האָט דאַמאָלט א״פּ „קריטיקוס“ געשריבן רעצענזיעס וועגן ייִדישע ביכער, האָט געהאַלטן, אַז די פּיעסע איז אַ מעלאָדראַמע, שאַבלאַניש לויטן סוּשעט און פּאַרם. פון איין זייט אַפּעריסט, שווינדלער, רוצח. פון דער אַנדערער זייט — אַפּגענאַרטער קרבן איידל און נאַבל, סענטימענטאַל־מליצהדיקע רייד, מעלאָדראַמע און רוטין, אָבער אין גרונד פון דער דראַמע — אַ גוטער געדאַנק.

די געשיכטע פון „די עגונה“ איז אַזאַ: אַ רייכער סוחר גראַסמאַן האָט אַן איינציקע שיינע טאַכטער ראָזאַ אין וועלכער עס ליבט זיך דער בוכהאַלטער אַדאָלף. דער פּאַטער וויל זי אָבער אומבאַדינגט חתונה מאַכן מיט איינעם ניימאַן, באמת אַ שווינדלער, וואָס שפּילט אָבער די ראָל פון אַ גרויסן סוחר, שיקט ער אַוועק דעם בוכהאַלטער כלומרשט פאַר געשעפּט אין אַן אַנדערער שטאַט, און פירט דורך די חתונה צווישן ראָזאַ און ניימאַנען. אָבער באַלד נאָך דער חתונה אַנטפּלעקט ניימאַן זיין אמתן פּרצוף פנים, און ווען זיין פּרוי וויל זיך ניט באַווייזן פאַר זיין געליבטער, נעמט ער אין איר נקמה און לאָזט זי איבער אַן עגונה. שיקט מען אַרויס אַ מאַן אים זוכן, און דער מאַן קומט אין אַדעס, וואו ער באַגעגנט זיך מיט אַ חברה שווינדלער, וואָס ברענגען אים איינעם אַ פּרעמדן מאַן, וועלכער גיט זיך אַן אַלס ניימאַן און פאַר אַ גרעסערע סומע גיט ער אַ כלומרשטן

גט. ראָזע האָט דאָן חתונה מיט איר געליבטן אַדאָלף. עס גייען אַוועק 19 יאָר און פונקט צו דער פאַרלאָבונג פון ראָזאַס טאַכטער, קומט דער געוועזענער מאַן ניימאַן צוריק. ער באַוויינט, אָ דער גט איז געווען אַ פאַלשער, ווייל ער איז גראַד דאַמאַלט געזעסן אין סיביר, און דעריבער איז דאָך ראָזע זיין פרוי. עס קומט צו אַ שטאַרקער אויפּרעגונג, און ראָזע קריגט אַ האַרץ-שלאַג און שטאַרבט.

אין דער פּיעסע זיינען דאָ שאַרפע רעטאַריקס קעגן די רבנים, די באַרימטע פּראָזע פון די אַמאָליקע משכילים און, אָ די קרבנות זיינען אַ רעזולטאַט פון די רבניש-שטרענגע דינים.

גאַנץ אַנדערש איז געווען די פּיעסע, וואָס יעקב גאַרדין האָט אָנגע-שריבן אויף דער זעלבער טעמע „דער פרעמדער“, וואָס איז אין 1906 אויפגעפירט געוואָרן אין „טאַליאַ טעאַטער“ דורך יעקב פ. אַדלער אין דער טיטל-ראַל.

דוד פינסקי, איינער פון די גרעסטע אַנטי-גאַרדיניסטן, שרייבט, אָ „דער פרעמדער“ איז אַרויסגעוואַקסן, ווי גאַרדין אַליין גיט אָן, פון טעני-סאַנס „ענאַק אַרדען“, אָבער אין אַ בריוו, וואָס גאַרדין האָט געשריבן צו זיין פריינט ראָזענבלום אין אַדעס, פאַרויכערט ער אים, אָ די פּיעסע איז זיינע אָן אַריגינעלע פּיעסע. לעאָן בלאַנק דערציילט, אָ איינמאַל, ווען די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן, האָט גאַרדין געהאַלטן אַ רעדע אין זעלכער ער האָט געזאָגט: „איך האָב אייך געגעבן אַ פּיעסע „אלישע בן אבויה“, איז זי אייך ניט געפעלן געווען, און מיר איז זי זייער געפעלן געווען, האָב איך אייך איצט געגעבן אָן אַנדערע פּיעסע „דער פרעמדער“, איז זי אייך געפעלן, און מיר — ניט. וואָס לויפט איר צו אַזאַ נאַרישער מעלאַדראַמע? וואָס געפעלט אייך דאָרט?“

אויב עס זאָל באמת ריכטיק זיין, אָ גאַרדין האָט זיך אַליין אַזוי קריטיש אויסגעדריקט וועגן זיין פּיעסע, קאָן מען זיך פאַרשטעלן, אָ קיין גרויסע מייסטערשאַפט שטעקט ניט אין דער פּיעסע. איר אינהאַלט איז אַזאַ: בלומע, די טאַכטער פון קלמן משה און שרה העניע, אָן אינטע-רעסאַנט פאַרל פון אַמאָליקן דור, האָט חתונה געהאַט מיט איינעם נפתלי הערץ לעווין, אַ גבור, אַ ייד, מיט וועמען זי האָט געהאַט צוויי קינדער.

די וועלט פון יעקב גארדין

איינמאל ווען באנדיטן זיינען באפאלן איר עלטערנס קרעמל, האט זיך איר מאן אקעגנגעשטעלט די באנדיטן און איינעם דערהרגעט. ער איז צוליב דעם פארמשפט געווארן אויף קאטארגע. נאך יארן איז פארלארן געווארן יעדער שפור פון אים, און זייענדיק זיכער, אז ער לעבט ניט מער, האט בלומע חתונה מיט פני סטארדוב, איר מאנס א גוטער חבר, וואס איז אויפגעצויגן געווארן ביי זיי. זיי האבן נאך א קינד. פני וואנדערט אויס קיין ארגענטינע און פון דארט קומט ער אן אין ניו יארק, וואו ער האט אויסשטודירט אלס אדוואקאט און אמעריקאניזירט זיין נאמען. דאס פארל לעבט זיך גליקלעך, ביז מיט איינמאל באווייזט זיך דער פארשוואונדענער מאן נפתלי הערץ לעווין, וועלכער דערציילט ווי אזוי ער איז אנטלאפן פון סיביר, ווי ער האט געוואנדערט אויף דער וועלט זוכנדיק זיין פרוי און קינדער און וויל לכתחילה צוריק זיין פרוי און קינדער. אין א שארפן געשפרעך מיט זיין קאנקורענט, גייט ער איין אויף קאמפראמיסן, פריער זאגט ער זיך אפ פון זיין פרוי, שפעטער פון זיין זון, אבער באשטייט דורכאויס אויף זיין טאכטער, וואס האט אים באזונדערס באגייסטערט דערמיט וואס זי דערציילט אים וועגן דער פאעמע „ענאק ארדען“, וועלכע זי האט דעקלאמירט אויף א שול-פייערונג (ס'קאן זיין, אז דערפון, פונקט ווי אין גארדינס „קרייצער סאנאטע“, וואו עס ווערט ציטירט עפעס פון טאלסטאיש „קרייצער סאנאטע“, וויל אויך דא גארדין אנווייזן, אז אויפן געדאנק פון דער פיעסע האט אים געבראכט טעניסאנס „ענאק ארדען“). אבער דא ווערט ער דערקענט פון זיין פריערדיקער פרוי, און זי בא-שליסט, אז זי דארף אונטער די געשאפענע אומשטענדן צוריקגיין צו אים. דאס אפגעשוואכטע הארץ פון דעם פרעמדן האלט אבער מער ניט אויס, און ער שטארבט.

אויף אזא אופן איז אין ביידע פיעסן וועגן עגונות: מרים לערנערס „די עגונה“ און אין יעקב גארדינס „דער פרעמדער“ דאס פראבלעם געלעזט געווארן דורכן טויט פון איינעם פון די הויפט-העלדן; ווייל דאס פראבלעם גופא האבן זיי ניט געקאנט לעזן.

דרך אגב איז כדאי צו באמערקן, אז די געשיכטע אין זינגערס „יאשע קאלב“ דרייט זיך פאקטיש אויך וועגן אן עגונה. יאשע לאזט איבער זיין

זלמן זילבערצווייג

ווייב, דעם געשעווער רבינס טאכטער, ניט ווייל ער האט זי ניט ליב, נאָר ווייל ער האט געזינדיקט מיט אַן אשת איש און ער באַשליסט אַפצוריקטן גלות. אָבער אין דער לעצטער שורה ליידיט ניט דערפון ווייניקער זיין פרוי, די עגונה, באַזונדערס נאָכדעם ווי עס ווערט ביים בית דין קלאָר, אַז נחומצע איר מאַן און יאַשע קאַלב זיינען איין און די זעלבע פּערזאָן און נחומצע-יאַשע קאַלב לאַזט זיך ווידער אַפּריכטן גלות און מאַכט זי ווידער פאַר אַן עגונה.

דאָס עגונה-פּראָבלעם איז אויך אַ סך יאָרן נאָך גאַרדינס „דער פּרעמדער“ אויסגענוצט געוואָרן פאַר שטאַרקע מעלאַדראַמעס פון אַנדערע פּיעסן-שרייבער, ווי געבילס און שטיינבערגס „איר מאַמעס חופּה-קלייד“ און אַנדערע.

לכתחילה האַט „דער פּרעמדער“, כאַטש אַדלער איז געווען וואונדער-באַר צוגעפאַסט פאַר דער ראַל, און אויך די אַנדערע מיטווירקער, באַ-זונדערס סעראַ אַדלער אַלס „בלומע“, פּיטער גראַף¹⁰⁶ אַלס „קלמן משה“ און לעאָן בלאַנק אַלס „פיניע“, זיינען געווען אויסגעצייכנט אין זייערע ראַלן, ניט שטאַרק אויסגענומען, אָבער איינציקווייז האַט זיך די פּיעסע איינגעבירגערט אין אַדלערס רעפּערטואַר און אַזוי לאַנג ווי ער האַט געלעבט, פּלעגט ער די פּיעסע אַפּט שפּילן. אין די לעצטע יאָרן, ווען אַדלער איז שוין געווען פאַראַליזירט, פּלעגט מען אים בלויז אַרויפּפירן אויף דער בינע, גרימירט ווי דער פּרעמדער, און זיין ראַלע פּלעגט פּרעכטיק געשפּילט ווערן פון זיין איידעם יאַזעף שענהגאַלד.

קאפיטל אכט און דרייסיק

גארדינס ערשטע אַמעריקאַנער פיעסע איז אַ פולשטענדיקער דורכפאל

גארדינס „אויף די בערג“ איז אַ טויט־געבוירן קינד און אפילו קעני ליפצין און מאַריס מאַשקאַוויטש קאָנען עס ניט ראַטעווען — גאַרדין ווערט קראַנק — פאַרט קיין קאַרלסבאַד זיך היילן — קאַן ניט אַריינפאַרן אין רוסלאַנד — באַזוכט גאַליציע און קריטיקירט די אויפפירונג פון זיין „מטורף“.

„אויף די בערג“ איז געווען די ערשטע פיעסע פון אַמעריקאַנער יידישן לעבן, וואָס גאַרדין האָט אָנגעשריבן אין 1907, און וועלכע איז דאַמאַלט באַלד אויפגעפירט געוואָרן מיט אַ גאַנץ לייטישער טרופע: מאַריס מאַשקאַוויטש, סעמיועל טאַרנבערג, גוסטאַו שאַכט, סעמיועל טאַ־ביאַס (טאַבאַטשניקאָוו) און גילמאַן.¹⁰⁷ און די פרויען: קעני ליפצין, עני מאנע, נעטי טאַבאַטשניקאָוו און מאַטילדע שראַגע. גאַרדין איז געקומען אין אַמעריקע אין 1891. דאָס מיינט, אַז ער האָט שוין געלעבט 16 יאָר אין אַמעריקע. אין 1892 האָט ער אויפגעפירט זיין ערשטע פיעסע. דאָס מיינט, אַז ער איז שוין געווען 15 יאָר אַ יידישער דראַמאַטורג און פראַקטיש שוין געפיערט זיינע ריזיקע דערפאַלגן מיט זיינע באַרימטע פיעסן „גאַט, מענטש און טייוול“, „מירעלע אפרת“, קרייצער סאַנאַטע“, „כאַסיע די יתומה“, „דער מטורף“, „די אמתע קראַפט“ און אַנדערע, און דאָך איז דאָס ערשטע אַמעריקאַנער קינד זיינס געווען אַ ראַכטיש, אַ „טויט גע־בוירן“, ווי פּינסקי האָט ריכטיק אָנגעוויזן אין זיין קריטיק אויף דער פיעסע.

גארדינס גאַנצער חן, זיין דראַמאַטישער אימפולס, זיינע קלוגע דראַ־מאַטישע, בינע־אויפטרייסלענדע איינפאַלן, זיינען ניטאָ אין דער פיעסע.

זלמן זילבערצווייג

ניטאָ קיין סימן פון גאַרדינס פאַרשטענדעניש פאַר מענטשלעכע אייגנ־שאַפטן, ניטאָ קיין צייכן פון זיין קענטשאַפט און באַקאַנטשאַפט מיט דער בינע. עס איז אַ פּיעסע מיט מאַנעקענס, באַזונדערס אין די צוויי הויפט־ראַליסטן „פּנינה“ און „איזי“, וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן פון קעני ליפּצין און מאַריס מאַשקאַוויטש. זייער גאַנצע פּראָזע איז אַן אויפגעבלאַ־זענע. אַלץ וואָס זיי טוען, וואָס זיי ריידן, האָט ניט קיין זין, האָט ניט אין זיך קיין שום לעבן, איז געקינצלט, קאָן ניט ווירקן, און ממילא קאָן די פּיעסע ניט מאַכן קיין איינדרוק.

ווען מען זאָל ניט קענען גאַרדינס פּריערדיקע ווערק, וואָלט מען געקאַנט מיינען, אַז מען האָט דאָ פאַר זיך אַן אָנהייבער, וואָס שטעלט זיינע ערשטע שריט אויף דער בינע. אַזוי הילפּלאַז, כּמעט דילעטאַנטיש איז די פּיעסע, און דאָס איז דעריבער דער ענטפּער, וואָס זי האָט זיך נאָר געהאַלטן אַ קורצע צייט אויף דער בינע, איז געווען אַ פאַרבייגייענדע דערשיינונג אין גאַרדינס דראַמאַטורגיע, איז מער ניט צוריקגעקומען קיינמאַל אויף די בינע־ברעטער און ביים גאַנצן מאַנגל אין אַ יידישן טעאַטער־רעפּער־טואַר אין אייראָפּע, איז זי דאָרט קיינמאַל ניט אויפגעפירט געוואָרן. דער אינהאַלט פון דער פּיעסע, איר גאַנצע אַנטוויקלונג, און דער פאַקט, וואָס די הויפט־ראַלן זיינען אויך געווען אַזעלכע בלוט־אַרעמע, איז אויך דער ענטפּער, וואָס הגם די טרופּע איז געווען אַ גאַנץ שטאַרקע, באַזונדערס די הויפט־ראַליסטן, האָבן זיי אָבער ניט געקאַנט אויסטראַגן די פּיעסע, אַז זי זאָל האָבן אריכת ימים.

גאַרדין האָט מיט דער פּיעסע געוואָלט קריטיקירן די אַמעריקאַנער יידישע פּסעוודא־בורזשוואַזיע, די רייכע, וואָס רייסן זיך אין די בערג, לעבן אין וואוילטאָג, און ווילן לעבן אַ גוטן טאָג פאַר זייער גוף בעת זייער נשמה איז הויל און נאַקעט. פאַר דעם צוועק דערציילט ער אונדז אַ מעשה מיט דעם רייכן ריעל עסטעיטניק שמוליק זאַויערוכע, וועלכער האָט אין אַמעריקע געענדערט זיין נאָמען אויף סעמיועל מעלקין און צוזאַמען מיט זיין פּרוי סערע און זייער עלטערער טאָכטער עוועלין, לעבן זיי אַ גוטן טאָג אין די בערג בעת זיי האָבן אין דער אַלטער היים איבערגעלאָזט אַ יונגערע טאָכטער פּנינה. אַט די יונגע טאָכטער קומט ענדלעך צו אירע

עלטערן, וועלכע זי קען כמעט ניט. פנינה, וועלכע האט פיינט אפילו ווען מען רופט זי „נינא“, איז אויפגעצויגן געווארן אין רוסלאנד ביי א פעטער און א מומע. זי איז אן אידעאליסטקע, א רעוואלוציאנערקע, גלייכצייטיק א הייסע יידישע טאכטער, א נאציאנאליסטקע, קען העברעאיש. זי קען זיך קיין ארט ניט געפינען אין דער נייער סביבה. זי איז פרעמד צו די עלטערן, און די עלטערן זיינען פרעמד צו איר. זי קען ניט זען ווי דער רייכער קאנטראקטאר מלך נתן טארבע ראמאנסירט מיט איר מוטער, און שפעטער האט ער, א 40 יאריקער, חתונה מיט איר 22 יאריקער שוועס-טער, נאך דערפאר ווייל די שוועסטער וויל לעבן אין לוקסוס, און אירע עלטערן, וועלכע גייען געבראכן, ווערן מאטעריעל אויסגעהאלטן פון זייער איידעם. גייט פנינה אַוועק צו איר זיידע-באָבע, וועלכע וואוינען אויך אין די בערג, די באָבע איז אַן עלטערע פרוי, וואָס זעט נאָר אין אירע פאנטאַזיעס ווי דער וואַלד-גייסט וויל אַלץ צעשמערן, ווייל די מענטשן שטערן די רו פון די וועלדער דורך אויסהאַקן די ביימער, דורך מאַכן ישובים אין די בערג, דורך אַריינרייסן זיך אין דער שטילקייט און פאַרחלומטקייט מיט זייער ראַשיק לעבן. אין דעם זעלבן ישוב געפינט זיך אויך אַ יונגער מאַן, איזי, וואָס איז קראַנק אויף שווינדזוכט, און איז געקומען זיך היילן אין דער געזונטער, גוטער לופט פון די בערג, פאַרליבן זיך פנינה און דער יונגערמאַן. ער וואַרנט זי, אַז זי טאַר מיט אים ניט חתונה האָבן, ווייל ער איז קראַנק אויף טובערקולאָז. זי וויל אָבער ניט הערן, האָט מיט אים חתונה. און ווען ער שטאַרבט, גייט זי אַראָפּ פון זינען. די פיעסע הייבט זיך אויך אָן, ווי „גאַט, מענטש און טייוול“, מיט אַ פראַלאַג, וואָס דאַרף געבן די גרונדלאַגע פאַר דער פיעסע. אָבער אויך דער פראַלאַג איז אַ העכסט אומגעלונגענער, אַ מבול פון ווערטער, פראַזן, אויפגעבלאַזענע מליצה מיט אויסגעטראַכטע פיגורן ווי „נגד האדם“ און „רוח הטבע“.

מיט אַ גאַנץ רואיק געוויסן מעג געזאָגט ווערן, אַז גאַרדינס ערשטער פרוו צו געבן אַ יידישע פיעסע פון אַמעריקאַנער לעבן איז געווען אַ פול-שטענדיקער דורכפאַל. ווען גאַרדין איז געקומען אין אַמעריקע איז ער אינגאַנצן אַלט געווען 38 יאָר, דאָס מיינט פאַקטיש, אַז ווען מען זאַל אַראַפּרעכענען זיינע יונגלשע יאָרן, איז ער אין רוסלאַנד ווי אַ דערוואַק-

סענער אויך ניט געווען מער ווי א יאָר צוואַנציק, אָבער אין די צוואַנציק יאָר האָט ער באַוווּזן אַרייַנצוזאַפֿן אין זיך אַזויפיל טיפֿן, עכט־ייִדישע טיפֿן און כאַראַקטערן, אַז ער האָט געהאַט אויסצופֿילן מיט זיי די אַלע פֿיעסן, וועלכע ער האָט געשריבן שפּעטער אין אַמעריקע פֿאַרן ייִדישן טעאַטער, אָבער אין דער זעלבער צייט האָט ער אין משך פֿון 15 יאָר לעבן אין אַמעריקע ניט באַוווּזן נאָך אַרייַנצודרינגען אין אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן און אין די כאַראַקטערן פֿון די אַמעריקאַנער ייִדן, אַז ער זאָל געבן אַזאַ שטאַרקע לעבנס־קרעפּטיקע פֿיעסע פֿון אַמעריקאַנער ייִדישן לעבן ווי ער האָט געגעבן פֿון ייִדיש־רוסישן לעבן. אַ סך בעסער האָט שוין אָפּגעשניטן זיין צווייטע פֿיעסע פֿון ייִדיש־אַמעריקאַנער לעבן „אַן אַ היים“, אָבער וועגן דעם אַן אַנדער מאָל.

דער דורכפֿאַל פֿון דער פֿיעסע, די גאַנצע שטימונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן שאַפֿן אַרום גאַרדינען, וועלכער האָט ניט געקאַנט פֿאַרנעמען קיין דורכפֿאַל, האָט שטאַרק אונטערגעגראָבן זיין געזונט, און די דאָק־טוירים האָבן אים געראַטן, אַז ער זאָל פֿאַרן קיין קאַרלסבאַד, דער רעזאַרט־פּלאַץ וואוהיין עס האָבן געצויגן אַלע וועלכע האָבן געליטן אויפֿן מאָגן. גאַרדין האָט שוין דאַמאַלט אַ פּנים אָנגעהויבן ליידן אויף קענסער פֿון וואָס ער איז צוויי יאָר שפּעטער געשטאַרבן, אָבער צו יענער צייט האָט מען נאָך זיין קראַנקהייט ניט אָנגענומען אַזוי ערנסט און מען האָט גע־גלויבט, אַז מיט אַ לאַטע, ווי טרינקן די וואַסערן פֿון קאַרלסבאַד, וועט ער קאַנען אויסהיילן, ווי מען האָט אָנגענומען, זיין מאָגן־קראַנקהייט.

גאַרדין האָט געוואוסט, אַז ער האָט אַ גרויסן נאַמען אין רוסלאַנד, ניט אַלס דער גאַרדין ווי ער איז אַוועקגעפֿאַרן, ווי דער גרינדער אַדער מיטגרינדער פֿון דער „ביבלע־עִסקאַיע בראַטס־טוואַ“. אַט די אידעע איז שוין געווען אַבסאָלוט טויט אין רוסלאַנד, אין 1907, נאָך דער ערשטער רעוואַלוציע אין רוסלאַנד, זיינען אויף דער טאַג־אַרדענונג געווען גאַנץ אַנדערע אידעען: סאַציאַליזם, נאַציאָנאַליזם, אויף דער אַלגעמיינער גאַס האָבן געקעמפט קעגן דער צאַרישער רעאַקציע די פֿאַרשידענע סאַציאַ־ליסטישע גרופּירונגען: די רעכטע און לינקע סאַציאַליסטן (מענשעוויקעס און באַלשעוויקעס), די סאַציאַל־רעוואַלוציאָנערן, און די מעסיקערע, ווי

די קאדעטן און טרודאוויקעס, און אויף דער יידישער גאס האבן זיך צעפלאקערט סיי די יידישע רעוואלוציאנערע און סיי די יידישע נאציאָנאַלע באַוועגונגען: דער בונד, די יידישע אַפטיילונגען ביי די אַלגעמיינע סאָציאַליסטן און די פאַרשידענע יידישע גרופירונגען אין נאַציאָנאַלן לאַגער ווי די צעירי ציון, פועלי ציון, אַלגעמיינע ציוניסטן, סיימיסטן, ס"ס. אָבער עס איז געווען באַוואוסט ביי די אַלע און גוואַלדיק פאַפולער דער דראַמאַטורג יעקב גאַרדין. אַן וויסן פון מחבר, אַן זיין דערלויבעניש, האָבן אַקטיאָרן געבראַכט קיין רוסלאַנד זיינע פּיעסן. אַזוי יוליוס אַדלער קיין פּוילן. פאַרשידענע אַקטיאָרן פון אַמעריקע, וועלכע האָבן זיך געלאָזט גאַסטראָלירן קיין גאַליציע אָדער מערבֿ־איראָפּע, זיינען געקומען מיטן גאַרדין־רעפּערטואַר, און אַ סך פון גאַרדינס פּיעסן, גאַנץ הפּקרדיק, מיט פאַלשע טעקסטן זיינען געדרוקט געוואָרן אין פּוילן און גאַליציע, אַ סך פּריער ווי אין אַמעריקע. די יידישע בינע אין מזרח־איראָפּע האָט זיך געשפּייזט מיט גאַרדינען יאָרן־לאַנג, און פּונקט ווי אין אַמעריקע זיינען אין די גאַרדין־פּיעסן באַרימט געוואָרן די אַדלערס, דוד קעסלער, קעני ליפּצין, בערטאָ קאַליש, טאַמאַשעוויסקי, מאַשקאַוויטש און אַנדערע, אַזוי זיינען באַרימט געוואָרן אין איראָפּע אין די גאַרדין־ראַלן אסתר רחל קאַמינסקאַ, יעקב ליבערט,¹⁰⁸ יוליוס און עמיליע אַדלער, לייזער זשעלאַזאַ, הערשל ווייסמאַן, מרים טרילינג,¹⁰⁹ יערמאַלינע ווייסמאַן,¹¹⁰ מרים גורע־וויטש, יודל גוטמאַן,¹¹¹ וויעראַ זאַסלאַווסקאַ,¹¹² רודאַלף זאַסלאַווסקי,¹¹³ בּועז יאַנג, נאַדיאַ נעראַסלאַווסקאַ¹¹⁴ א. א. ניט נאָר פּראָפּעסיאָנעלע אַקטיאָרן, נאָר אין יעדער שטאַט און שטעטל, וואו עס זיינען נאָר געווען אַמאַטאָרן, ליבהאַבער, האָבן זיי זיך געפליסט צו זיין „ליטעראַריש“, און דאָס האָט געמיינט שפּילן אַ גאַרדין־פּיעסע. גאַרדין איז אויך געווען נענוג פאַפולער אין רוסישן טעאַטער, וואָס האָט געשפּילט אַ גרויסע צאָל פון זיינע פּיעסן אין רוסיש. צי גאַרדין האָט געוואַלט באַזוכן זיין אַמאַליקע היים נאָר דערפאַר ווייל ער האָט נאַטירלעך, געפּילט אַ בענק־שאַפט צו דעם לאַנד, וואו ער האָט אָנגעהויבן זיין געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע טעטיקייט און גלייכצייטיק אויך אַ ביסל „איינקאַסירן“ פון זיין דערפאַלג און אפשר צוגרייטן אַ שטיקל באַדן פאַר וויטעדרדיקער

זלמן זילבער צווייג

פאפולאריטעט, אדער ער האט געהאט א חשד וועגן זיין ערנסטער קראנק-
הייט און געוואלט זיך געזעגענען מיט זיין געבורטסלאַנד, איז ניט באקאנט.
באקאנט איז נאָר זיין קאַרעספּאָנדענץ וואָס ער האָט געפירט מיט זיינעם
אַ נאָנטן פּריינט ראָזענבלום אין אַדעס. אַט דער פּריינט האָט אים פאַרבעטן
צו קומען קיין רוסלאַנד און באַנוצט דעם אויסדרוק „גאַסטראָלירן“.

גאַרדין ענטפּערט אים צוריק, אַז דערווייל איז ער נאָך ניט קיין
אַמעריקאַנער בירגער. ער האָט זיין בירגערשאַפט אַלץ אָפּגעלייגט אויף
שפּעטער, און איצט ווען ער לאַזט זיך אַרויס אויף דער וועלט, איז ער
נאָך אַלץ ניט קיין אַמעריקאַנער בירגער. קיין רוסישער בירגער איז ער
אויך ניט מער (גאַרדין איז דאָך געווען אַנטלאָפּן פּון רוסלאַנד און האָט
דערפאַר פאַרלאָרן זיין בירגערשאַפט), ווייס ער דעריבער ניט ווי אַזוי
ער וועט קאָנען קומען קיין רוסלאַנד. דערווייל פאַרט ער קיין קאַרלסבאַד
דעם 13טן יוני 1907. מיט דער שיף פאַרן מיט עטלעכע זיינע באַקאַנטע,
ווייל אַליין האָט ער מורא צו פאַרן. ער פאַרשטייט ניט וואָס עס מיינט
„גאַסטראָלירן“. זאָל ער קומען מיט אַ טרופּע שפּילן טעאַטער? דאָס איז פאַר
אים אַ צו שווערע אויפגאַבע און צו אַ פּרעמדע מלאַכה. ער האָט געפרוווט
ריידן מיט איינעם פּון די אַקטיאָרן, אָבער מיט זיי דאַרף ריידן אַ גע-
שעפּטסמאַן, נאָר וואָס דען, אייניקע פּון די יידישע אַמעריקאַנער בעסערע
אַקטיאָרן וועלן אויך זיין זומער אין אייראָפּע (אין ענגלאַנד, גאַליציע
א.א.וו.). הייסט עס, אַז אויפּן אַרט און שטעל וועט מען קאָנען מיט זיי ריידן.

גאַרדין איז טאַקע געפאַרן קיין קאַרלסבאַד און דאַרט גענומען
בעדער און געטרונקען די מינעראַל-וואַסער, און פּון דאַרט האָט ער אויך
באַזוכט עטלעכע מערבֿ-אייראָפּעאישע לענדער און איז אַריינגעפאַרן אין
גאַליציע, וואָס איז דאַמאָלט געווען אונטער דער עסטרייכישער הערשאַפט
(פּון דאַמאָלט אָן גייט עס אָן דער באַקאַנטער קוריאָ, אַז אַ גאַליציאַנער
ייד, וועלכער שעמט זיך אַנצוגעבן אַלס גאַליציאַנער, זאָגט ער אַז ער איז
אַן עסטרייכער). ער האָט געוואָלט אַריינפאַרן קיין רוסלאַנד, אָבער אַזוי
ווי ער איז פאַרט געווען אַן אויסלענדישער ייד, האָט ער דאָס ניט גע-
קאַנט טאָן, ווייל אויסלענדישע יידן האָבן אין רוסלאַנד ניט געקאַנט אַריינ-
פאַרן, סיידן זיי זיינען געווען געטויפט אמתדיק אדער נאָר לפּנים. אַזוי איז

די וועלט פון יעקב גארדין

באקאנט, אז באַריס טאַמאַשעווסקי און זיין זון הערי זיינען געקומען אין פוילן און רוסלאַנד אויף גואישע פעסער אַלס „טאַמאַס“, זיגמונט פיינמאַן, וועלכער איז געקומען אויף אַ גויאישן פאַס, האָט געהאַט גרויסע צרות באַגראַבן צו ווערן אויף אַ יידישן בית עולם, ווען ער איז אין 1910 פלוצלינג געשטאַרבן אין לאַדזש, פוילן, און וועגן אַקטיאַר שערמאַן האָבן זיך אַרומגעטראָגן רכילותן ווי אַזוי ער האָט געקאַנט אַריינקומען אין רוסלאַנד...

גאַרדין האָט באַקומען זייער אַ וואַרעמען קבלת פנים בעת זיינע באַזוכן אין לעמבערג*. אין דער אַרטיקלעך יידישער פרעסע זיינען געווען געדרוקט גרעסערע אָפּהאַנדלונגען וועגן אים און די יידישע שרייבער פון דאָרט האָבן אויך געדרוקט וועגן אים אַרטיקלען אין אַ בערלינער יידיש-דייטשן זשורנאַל „פריישטאַט“.

אין די לעמבערגער ליטעראַריש-קינסטלערישע קרייזן האָט גאַרדין געמאַכט אַן אויסערגעוויינלעך אימפּאַזאַנטן איינדרוק סיי מיט זיין פּער-זענלעכקייט, סיי מיט זיין קאַלעגיאַלער פריינטלעכקייט און אפילו מיט זיין הערשער-נאַטור אַרום דעם רוסישן סאַמאַוואַר טיי אין האַטעל-צימערן. גראַד האָט דאַמאַלט אין לעמבערג גאַסטראַלירט דער אַמעריקאַנער יידי-שער אַקטיאַר יונה גינצבורג, וועלכער איז אויפגעטראָטן אין גאַרדינס „מטורף“. גינצבורג האָט זיך באַטייליקט אין דער ניו יאָרקער אויפפירונג פון „מטורף“ מיט יעקב פ. אַדלער אין דער טיטל-ראַל. דאָרט האָט ער געשפּילט אַ נעבן-ראַל, דעם ליבהאַבער פון דער פּיעסע. דאָ אַבער, אין לעמבערג, האָט ער געשפּילט די טיטל-ראַל, און ווי יעקב מעסטעל, וועל-כער איז געווען דאַמאַלט אין לעמבערג, גיט איבער, האָט מען איינגעאַרדנט אין גימפּעלס טעאַטער אַן ערן-אָונט לכבוד גאַרדינען, און גינצבורג איז אויפגעטראָטן אַלס „מטורף“. נאָך דער פאַרשטעלונג האָט דער עולם אַרויסגערופּן דעם ערן-גאַסט און ער האָט געהאַלטן אַ רעדע, האָט ער שטאַרק קריטיקירט סיי דאָס אַלגעמיינע שפּילן פון דער פּיעסע און באַ-זונדערס דעם גאַסטראַלער אין דער הויפּטראַלע, אַבער אין דער זעלבער

* זע ביילאָגע נומער 2 און 3.

זלמן זילבער צווייג

צייט, וואָס גאַרדין אַליין האָט זיך דערלויבט קריטיקירן די אויפפירונג פון זיינער אַ פיעסע, האָט שטאַרק שאַקירט זיין עמפּינדלעכקייט ווען מען האָט אַמאָל, אין אַ שמועס מיט אים, געוואָגט צו קריטיקירן זיינע אַ פיעסע. לאַנג איז גאַרדין ניט פאַרבליבן אין אייראָפּע און שוין דעם 23סטן אויגוסט 1907 איז ער צוריקגעקומען אין ניו־יאָרק און 4 טעג שפּעטער איז אין „קאַליש טעאַטער“ איינגעאָרדנט געוואָרן לכבוד אים אַ גרויסער קבלת פנים אויף וועלכן ער האָט איבערגעגעבן זיינע איינדרוקן פון אייראָפּע. ער האָט אויך אָפּגעדרוקט אַ סעריע איינדרוקן פון זיין רייזע און אָנגעשריבן אַ פיעסע „גלות גאַליציע“. קודם כל וועלן מיר זיך אָבער אָפּגעבן מיט גאַרדינס צווייטער אַמעריקאַנער פיעסע „אָן אַ היים“, וואָס האָט ווידער אָנגעצונדן דאָס קינסטלערישע ליכט פון סעראַ אַדלער.

קאפיטל ניין און דרייסיק

דער קאמף צווישן אב. קאהאן און יעקב גארדין צוליב „אן א היים“

גארדין פרוווט שילדערן די צעריסנקייט אין דער יידישער אימי-
גראנטישער פאמיליע — דוד פינסקי און אב. קאהאן רייסן אראפ
די פיעסע — גארדין באפאלט קאהאנען און קאהאן הייבט אן
קעגן אים א קרייץ-צוג — סערא אדלער איז וואונדערבאר אין
דער ראל פון „בת שבע“ — אסתר רחל קאמינסקאס דערפאלג
אין דער ראל.

דאס פראבלעם פון דער יידישער משפחה, פון דער גאנצקייט, צע-
שפליטערונג אדער צעפאלונג פון דער יידישער פאמיליע, די ענדערונגען,
וואס ווערן אריינגעבראכט אין דער פאמיליע דורך סאציאלע, עקאנאמישע,
פאליטישע און רעליגיעזע געשעענישן זיינען שטענדיק געווען א וויכטיקער
קוואל פאר יידישע שרייבער. עס איז שטארק אויסגענוצט געווארן אין דער
ליטעראטור בכלל און אויך אין דער טעאטער-ליטעראטור. די באציאונגען
צווישן עלטערן און יונגערן דור זיינען שטענדיק געווען א רייזנדע טעמע.
שוין מענדעלע מוכר ספרים¹¹⁴ האט אין זיין גרויס ווערק „האבות והבנים“
באהאנדלט דאס פראבלעם. אין יידישן טעאטער — י. ל. פרץ אין זיין
„גאלדענע קייט“ און אזוי שלום עליכם אין זיין פיעסע „צעזייט און צע-
שפרייט“, האבן ארויסגעבראכט די פראבלעמען צווישן די דורות. דוד
פינסקי האט עס געטאן אין זיין „פאמיליע צבי“, גארדין האט עס געטאן
אין זיין „קעניג ליר“ און „מירעלע אפרת“ און ביז צום היינטיקן טאג איז
דאס א ברענענדע און פראוואצירנדע טעמע.

עס איז אבער דא נאך א טעמע, א ספעציפיש יידישע, דאס איז די

זלמן זילבער צווייג

טעמע פון די אימיגראנטן אין אמעריקע, ווי אזוי האָבן זיי זיך צוגעפאַסט צו זייער נייער היים, צום נייעם לעבן אין דעם נייעם לאַנד. אויף אַט דעם געביט האָבן אַ סך געשריבן די יידיש־אמעריקאַנער שרייבער, און דאָס יידישע טעאַטער האָט גאָר אַ סך פיעסן אויף דעם פּראָבלעם. געוויס, זיינען ניט אַלע קינסטלעריש, ניט אַלע זיינען געשריבן געוואָרן מיט אַ כּונה באמת אַריינצודרינגען אין דער טיפעניש פון דעם פּראָבלעם, צו באַקענען זיך מיט די פּראָגן, וואָס האָבן געפּרעסט און געדריקט די אימיגראַנטן. גאָר אַ סך פיעסן זיינען געשריבן געוואָרן אויבערפּלאַלעך, אַפּשטעלנדיק זיך וועגן דער אויסערלעכער זייט פון דעם גאַנצן פּראָבלעם, אַרויסרוקנדיק אין אַ קאַמיש אַדער גאָר שאַרף טראַגיש ליכט די דיפּערענצן צווישן די ביידע וועלטן, און די צוואַמענשטויסן, אַנטווישונגען, פּריידן און ליידן, וואָס די נייע וועלט האָט געמאַכט און דערפירט ביי אירע העלדן, וועלכע זיינען געקומען פון גאָר אַן אַנדערער סביבה, אַן אַנדערע אַטמאָספּער, אַן אַנדער אופן פון לעבן און מיט אַן אַנדערן קוק אויפן לעבן. אָבער עס זיינען אויך געמאַכט געוואָרן מערערע פּרווון אַט דאָס פּראָבלעם אַרויסצוברענגען קינסטלעריש, ווייזן די פּסיכאָלאָגישע פּאַרבאַרגענע ווינקעלעך אין די מוחות און אין די געפילן פון די העלדן, די מאַטיוון, וואָס האָבן זיי דערפירט צו די ענדערונגען אין זייערע מעשים, האַנדלונגען און שטעלונגען אין דער נייער היים, צו זייערע אייגענע און נאַענטע.

אזא פּרווון איז אַן שום ספּק אויך יעקב גאַרדינס פיעסע „אַן אַ היים“. דאָס איז איינע פון גאַרדינס סאַמע לעצטע פיעסן. ס'איז ניט באַקאַנט צי ער האָט זי געשריבן איידער ער האָט באַזוכט גאַליציע, צי ער האָט זי דאָרט פאַרטראַכט אַדער זי אַנגעשריבן נאָך זיין צוריקקומען פון דאָרט. אויב דאָס לעצטע זאָל ווירקלעך אזוי זיין, קאָן מען זיכער זאָגן, אַז דאָס אַלטע יידישע לעבן, וואָס גאַרדין האָט ווידער דערזען, און געוויסער מאָס פאַקטיש ערשט דערזען צום ערשטן מאָל אין אזא קאַמפּאַקטן יידישן ישוב ווי גאַליציע, האָט אים געדינט ווי אַ יסוד אויפצופרישן די געפילן און דעם לעבנסקוק מיט וועלכן יידן האָבן געלעבט אין דער אַלטער היים.

די פיעסע „אַן אַ היים“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן דעם 25טן אָקטאָבער 1907 אין „גרענד טעאַטער“, איז דוקא געשפּילט געוואָרן אַרום

די וועלט פון יעקב גארדין

צוויי חדשים נאכאנאנד. איך זאג „דוקא“, ווייל זי האט ניט געהאט קיין גוטע פרעסע.

דוד פינסקי, וועלכער איז בכלל געווען א קנאפער אנהענגער פון גארדינען און האט קיינמאל ניט געוואלט אנערקענען אים ווי א דראמא-טיקער, נאר ווי איינער, וואס איז בלויז א טעכניקער און קאן „צונויפשטעלן“ א טעאטער-שטיק, האט א שטייגער, אזוי געשריבן:

„אין „אן א היים“ האט ער (גארדין) געוואלט ארויסברענגען ווי דאס אמעריקאנער לעבן צעשמערט דאס יידישע פאמיליע-לעבן און פארניכטעט די לאנג-איינגעפונדעוועטע יידישע היים, און ער דערציילט ברייט און לאנג עטלעכע מעשות, צווישן וועלכע דעם הויפט-ארט פארנעמט די געשיכטע פון א פראסטער יידישער פרוי, וואס איר מער פארגעשריטענעם מאן ווערט לאנגווייליק מיט איר און ער פארליבט זיך אין א מער פארגע-שריטן, געבילדעט מיידל. דאס איז אזויפיל אמעריקאניש און יידיש וויפיל רוסיש, דייטש, פראנצויזיש, און דער פאקט איז, אז דער דייטש הויפטמאן האט שוין מיט 17 יאר צוריק באהאנדלט אן ענלעכע טעמע אין זיינע „איינזאמע מענטשן“.“

פינסקיס טענה איז, אלווא, אז די פיעסע איז ניט ספעציפיש יידיש, ווייל אזא פאסירונג, אז א מאן זאלן ווערן פרעמד צו זיין פרוי, איז ניט קיין ספעציפישער יידישער ענין, אבער אין זיין נעגאציע צו גארדינען פארבייגט פינסקי דעם פאקט, אז אלע טעמעס האבן אן אינטערנאציאנאלע באזע, און מיט זייער אייגנטימלעכע נאציאנאלע פארב באקומען זיי דעם ספעציפישן נאציאנאלן כאראקטער. אונדזער כונה איז אבער ניט צו פאלע-מיזירן מיט פינסקי, און מיר וועלן דעריבער ווייטער בלויז ברענגען די מיינונגען פון די אנדערע קריטיקער. ווי שטענדיק האט אין אמעריקע, בעת דער אויפפירונג פון דער פיעסע, געשפילט די גרעסטע ראָל די קריטיק פון אב. קאהאן.

קיין גוט לעבן איז שוין לאנג צווישן ביידן ניט געווען. זיי זיינען שוין געווען צעקריגט און זיך ווידער איבערגעבעטן, אבער קיין גוטע, אמת האַרציקע באציאונגען זיינען צווישן זיי מער שוין ניט צוריקגעשטעלט

זלמן זילבער צווייג

געוואָרן. לאַמיר דעריבער הערן קאהאַנס דערקלערונגען וועגן די מאַטיוון פון זיין קריטיק:

„גאַרדין האָט פון צייט צו צייט געשריבן אין לואי מילערס צייטינג „ווארהייט“. מיך האָט ער דאָרטן פון צייט צו צייט אַטאַקירט מיט פּערזענ-לעכע באַליידיקונגען, און איך פלעג אויף זיינע אַטאַקעס ניט ענטפּערן. אַזוי ווי איך בין געווען דער דראַמאַטישער און ליטעראַרישער קריטיקער פון „פּאַרווערטס“, פלעג איך שרייבן קריטיקן אויף זיינע פּיעסן. איך פלעג אויף זייערע פעלערן אַנווייזן אַזוי העפלעך ווי מעגלעך. איך פלעג זיך באַשרענקן אויף זיינע נייע פּיעסן. וועגן אים פּערזענלעך האָב איך קיינמאַל ניט גערעדט. זידל-ווערטער, שטעך-ווערטער אָדער באַליידיקן-דיקע אַנצוהערענישן זיינען אין מיינע קריטיקן אַבסאָלוט קיינמאַל ניט אַריינגעקומען. וועגן אים אַלס שריפטשטעלער אין אַלגעמיין פלעג איך אויך ניט שרייבן. אָבער כמעט יעדע פּיעסע זיינע האָט אַנטהאַלטן אי זיינע וויכטיקסטע מעלות, אי זיינע בולטסטע פעלערן. אַלזאָ, פלעגט שוין ממילא אויסקומען, אַז אַפּשאַצנדיק זיינע אַ פּיעסע, פלעג איך אייגנטלעך, אַפּשאַצן זיין גאַנצע ליטעראַרישע געשטאַלט. אַזאַ סאַרט קריטיק האָב איך אויך גע-שריבן אויף זיין פּיעסע „אַן אַ היים“, אָבער דיזע פּיעסע איז פיל שוואַכער ווי די „אַמתע קראַפּט“. מיין קריטיק איז געווען זייער ניט קיין גינסטיקע. זי איז אָבער געשריבן געוואָרן אַן דער קלענסטער אַנצוהערעניש אויף אַ פּערזענלעכן אַנגריף. אויף דעם האָט גאַרדין אַפּגעענטפּערט מיט אַ לאַנגן אַרטיקל. דער אַרטיקל איז געשריבן „בלשון סגי נהור“. אַלץ ווערט כלומרשט געזאָגט פונקט פאַרקערט: קאהאַן איז אַן ערלעכער מאַן, קאהאַן איז אַ גוט-האַרציקער מאַן, קאהאַן קאַן שרייבן, און אַזוי ווייטער. אויף דיין אַרט גייט ער פון פונקט צו פונקט, ביז ער צעגלידערט און באַשמוצט יעדע זייט פון מיין פּערזאָן, אַריינגייענדיק אין ווינקעלעך פון מיין פּריוואַט לעבן, אַזוי גוט ווי אין מיין קהלשער טעטיקייט. די לעצטע שורות זיינען: „היינט גיי מאַך אַ תל פון אַזאַ מענטשן! ניין, איך האָב באַשלאָסן ניט צו ענטפּערן אויף „הער אב. קאהאַנס קריטיק“.“

ווייטער שרייבט אב. קאהאַן: „גאַנץ אַפּן אַלזאָ: אַנשטאַט צו באַהאַנדלען די פונקטן פון דער קריטיק — אַן אַטאַקע אויף דעם קריטיקערס פּערזאָן!

די וועלט פון יעקב גארדין

דער אַרטיקל האָט אַרויסגערופן אַנטריסטונג [אויפּרעגונג, כּעס], ניט נאָר צווישן אונדזערע גענאָסן, נאָר צווישן זײַטיקע מענטשן אויך. ווען איך האָב אים איבערגעלעזן, האָט זיך אין מיר בוכשטעבלעך אָנגעצונדן די בלוט. איך האָב זיך באַשלאָסן איינמאַל פאַר אַלע מאָל אים צו ענטפּערן, ניט מיט זידלעריי, אויף זיין שטייגער, נאָר מיט אַ דערקלערונג וועגן זיין מנהג צו טעראָריזירן קריטיקער, און דאָן מיט אַ גרינטלעכער באַ-טראַכטונג פון זיין אַרט שרייבן.

קאַהאַן האָט דאַמאַלט געפירט יעדן זונטיק אין „פאַרווערטס“ אַן אַפּטיילונג פון ליטעראַרישע קריטיק אונטערן נאָמען „ליטעראַטור און לעבן“, וואָס פּלעגט געוויינלעך באַשטיין פון נאַטיצן. די אַפּטיילונג פאַרן קומענדיקן זונטיק איז שוין געווען פאַרטיק, אָבער קאַהאַן האָט אַלס ערשטע נאַטיץ צוגעשריבן אַ פאַר צענדליק שורות, אין וועלכע ער זאָגט צו אַן אויספירלעכע סעריע אַרטיקלען וועגן גאַרדינס האַלטונג און וועגן זיינע ווערק. די נאַטיץ הייבט קאַהאַן אָן מיט די ווערטער: „דיזער נאַטיץ איז שייך צו דעם אונטערגעצייכנטן פּערזענלעך. מיט דעם לעזערס פאַרצייאונג וועט ער די ערשטע עטלעכע ציילן דאָ דעריבער שרייבן אין זיין אייגענעם נאָמען. יעקב גאַרדין גיט מיר דיזע וואָך אַ ים מיט קאָמפּלימענטן. דער עטיקעט פּאָדערט, אַז איך זאָל אַפּענטפּערן מיט קאָמפּלימענטן צו יעקב גאַרדינען, און דאָס וועל איך טאָן, וואָרעם פאַרוואָס אים צו קאָמפּלימענטירן איז פאַראַן אַ סך, און אין פאַרשידענע באַציאונגען. עס איז שוין לאַנג צייט.“

קאַהאַן האָט באַשלאָסן צו געבן אַ גרינטלעכע אַפּהאַנדלונג וועגן גאַרדינס שרייבן און האָט זיך גענומען דערצו גרייטן, אָבער דערווייל איז ער קראַנק געוואָרן. אין „פאַרווערטס“ איז אַפילו געווען אַ מעלדונג, אַז צוליב זיין קראַנקהייט וועט די אַפּטיילונג „ליטעראַטור און לעבן“ ניט דער-שיינען אַזוי לאַנג ווי די קראַנקהייט וועט אָנהאַלטן. אָבער נאָך אַ חודש צייט האָט קאַהאַן ווידער אָנגעהויבן צו דערפילן זיינע צייטונגס-פּליכטן און דאַמאַלט האָט ער אָנגעהויבן צו דרוקן זיין גרויסע סעריע וועגן גאַר-דינען, אַ סעריע, וואָס האָט אַרויסגערופן אַן אמתע מלחמה צווישן אים און גאַרדינען.

אין זיין קריטיק וועגן „אַן אַ היים“ האָט קאַהאַן געשריבן, אַז אירע

פערזאנען זיינען ליאלקעס אדער קאריקאטורן. די גאנצע פיעסע איז א צונויפגעקלעבטע, א זשורנאליסטישע שמד־שטיק, איבערקרימענישן, און קיין גרעבערן דזשאב קאן מען ניט געפינען אין קיין וואדעוויל-פארשטעלונג. קאהאן האט אויך באשולדיקט גארדינען, און געוויסע שטעלן האט ער גע- נומען פון אב. קאהאנס „יעקל טהי יענקי“ און „די שכנים“.

גארדין האט, ווי זיין שטייגער, גענומען ווידער ריידן פון דער בינע בעת די אנטראקטן און ניט געשאנעוועט קאהאנען און אזוי נאך איז דאס פייער צווישן זיי אלץ מער צעפלאקערט געווארן. אבער די פיעסע האט אויסגענומען, אזוי, און די שלעכטע קריטיק האט ניט געשאדט. דער עולם איז געקומען אין טעאטער, און די הויפטראליסטקע פון דער פיעסע, סערא אדלער, האט צובאקומען נאך א פערל אין איר קרוין: די ראָל „בת שבע“ באַזונדערס אין דער סצענע ווען זי קומט צוריק פון משוגעים־הויז. איך האָב שוין ביי אַ פּריערדיקע געלעגנהייט זיך אויספירלעך אָפּגעשטעלט וועגן סערא אדלערס שפילן אָט די ראָל, און וויל זיך דאָ ניט איבערחורן, אָבער דאָך קאָן איך ניט דורכלאָזן צו באַמערקן, אַז ווען סערא אדלער וואַלט אין איר לעבן מער ניט פאַרקערפערט ווי „פאַניאַ זאַרעס“ אין גאַרדינס „די אמתע קראַפט“, און „בת שבע“ אין גאַרדינס „אַן אַ היים“ און „קאַטיושאַ מאַסלאָוואַ“ אין טאַלסטאָיס „תּחִיית המתים“, וואַלט זי שוין געווען באַרעכטיקט צום גרויסן נאָמען, וואָס זי האָט זיך דערוואַרבן אין דער יידישער טעאטער־וועלט.

וואָס איז די האַנדלונג פון „אַן אַ היים“?

אברהם ריווקין האָט עמיגרירט פון רוסלאַנד קיין אַמעריקע, אליין, אָן ווייב און קינד. ווען זיין פרוי איז צוויי יאָר שפּעטער געקומען מיט אירע עלטערן קיין אַמעריקע, האָט זי, דאָס פּרימיטיווע ערלעכע ווייבל פון דער אַלטער היים, ממש ניט דערקענט איר מאַן. ער האָט שוין געהייסן אייב, אָפּגעגאַלט די באַרד ווי אַ גוי, פאַרוואַרפן טלית און תּפּילין, היט ניט מער קיין שבת, קיין יום־טובּ. אייב איז אַ קאטער, אַ צושניידער, און איז געוואָרן אין דער יידיש־רוסישער קאַלאָניע אַן אַנאַרכיסט, אַ פּריידענ־קער. בת שבע, זיין ווייב, פּילט, אַז כאַטש זי איז מיט אים אין איין שטוב, האָט זי מער ניט קיין היים, זי איז אַן אַ היים. ער באַלידיקט זי טאַקע ניט.

יעדן סענט וואָס ער פאַרדינט, גיט ער איר אָפּ, אָבער זיין נשמה איז ניט מער מיט איר ווי אין דער אַלטער היים. זייער זון הערי ווערט אויפגעצויגן דורך דער גאָס. אויך אים איז פרעמד די יידישקייט, וואָס די מוטער און זיין זיידע ר' יעקב אלחנן, אַ ייד פון אַ יאָר 70, וואָס האַלט אין איין רעכענען לפ"קס און האָט אַלע באַווייזן, אַז אַט-אַט קומט משיח, ווילן אין דעם יונגל אַריינשפאַרן, חברט ער זיך מיט נאָך אַזעלכע בחורים, און דער סוף איז, אַז זיי ליידן אַלע אויף „דזשוווענייל דעליקווענסי“ [יונגע פאַרברע- כערישקייט]. זיי ווערן געכאַפט ביי אַ רויבעריי. אָן אַ היים איז בת שבעס מאַן, אייבי, ער קאָן מער ניט לעבן אין אַמעריקע מיט די באַגריפן פון דער אַלטער היים. ער אַמעריקאַניזירט זיך, ביז ער פאַרפלאַנטערט זיך אין אַ ראַמאַן מיט דער אויפגעקלערטער בעסי שטיינבערג. זיין פרוי פילט עס, ווייס דערפון און זי וויל אים אָפּבעטן ביי בעסי, וועלכע איז געוואָרן נאָך גאַנט מיט אים ווען זיין פרוי איז געווען אין דער „אַלטער היים“, און ווען אייב פאַרלאָזט זיין היים און קומט ניט אַפילו אַהיים צום סדר, פאַרבעט זי בעסין צו זיך צום סדר. אָבער אין לעצטן אויגנבליק קומט אייב יאָ אַהיים צום סדר. בת שבעס זון, הערי, ווערט אַרעסטירט פאַר אַ רויבעריי. בת שבע האָט איצט אַלץ פאַרלאָרן. זי ווייס שוין, אַז דעם מאַן האָט זי ניט, אָבער איצט האָט זי אויך פאַרלאָרן איר לעצטן אָנהאַלט. דאָס ווירקט אויף איר זייער שווער און אונטערן איינדרוק פון אַ פריערדיקן געשפרעך מיט איר פאַטער וועגן הגרין, גייט זי אַראָפּ פון זינען און נעמט זיך בעטן, אַז אויב זי איז ניט ראוי צו זיין קיין מוטער צו איר זון, זאָל מען זי ניט פאַרטרייבן פון שטוב. זאָל בעסי ווערן די שרה פון שטוב און זי וועט זיין הגר. בת שבע ווערט אַוועקגענומען אין אַ משוגעים-הויז. עס גייען אַוועק 8 חדשים. די ווירטשאַפט אין שטוב פירט בעסי. הערי איז שוין באַפרייט פון זיין אַרעסט. בת שבע קומט צוריק פון משוגעים-הויז. איר זון שרעקט זיך פאַר איר, האַלט זיך פון דערווייטנס. זי דערפילט אויך, אַז אין דער צייט פון איר אַפּוועזנהייט, איז די גאַנטקייט צווישן איר מאַן און זיין פריינדין בעסי, געוואָרן נאָך שטאַרקער. דאָס אַלץ ווירקט אויף איר שטאַרק. זי באַקומט ווידער אַן אַנפאַל פון משוגעט און בעט זיך צוריקצוגיין אין משוגעים הויז, ווייל, ווי זי דריקט זיך אויס, זי איז אָן

אָ היים, און פרעגט איר פאָטער: „טאָטע, וואו אין דער וועלט קאָן מען געפינען אַ היים פאַר אונדז?“. דער אַלטער פאָטער, וועלכער איז רעליגיעז נאַציאָנאַליסטיש געשטימט, ענטפערט איר: „אונדזער היים איז אין אונדזער הייליקן לאַנד, מיר וועלן במהרה בימינו זייער גיך אַלע גיין אַהין“. דער באַקאַנטער יידיש־העברעאישער שריפטשטעלער אהרן צייטלין¹⁶ וויל צוליב אַט דעם טיפּ, וואָס רעדט כסדר מיט לפ"קס און נוטריקונס, און זעט שוין ווי די גאולה קומט און יידן קערן זיך צוריק קיין ארץ ישראל, זען, אַז גאַרדין איז אויף דער עלטער געוואָרן אַ ציוניסט. מיין מיינונג איז, אַז דאָס איז אַ רעכט ביסל איבערגעטריבן. אַלע עלטערע טיפּן אין גאַרדינס פיעסן זיינען געווען טיפער, יידישער, ווי זיינע יונגערע העלדן, אָבער זער מחבר, גאַרדין, פערזאָניפּיצירט זיך ניט מיט זיי.

עטלעכע יאָר שפּעטער, אין 1913, ווען גאַרדין האָט שוין ניט געלעבט, איז די פיעסע „אָן אַ היים“ אויפגעפירט געוואָרן אין אייראָפּע מיט אסתר רחל קאַמינסקאַ אין דער ראָל „בת שבע“. דער באַקאַנטער קולטור־טוער און קריטיקער נח פּרילוצקי האָט דאַמאַלט געשריבן וועגן דער פיעסע: „דער מחבר האָט קענטיק געוואָלט, אַז דער טיטל זאָל קלינגען סימבאָליש. „אָן אַהיים“ — דאָס איז די כאַראַקטעריסטיק פון יידישן פאַמיליע־לעבן אין אַמעריקע — פון אַמעריקאַנישן לעבן בכלל — דאָס איז אויך דער עצם פון גאַנצן יידישן לעבן... אין דער פיעסע איז פאַראַן אַ ביסל צופיל מעלאַ־דראַמאַטיזם... די גרונט־אידעע פון שטיק איז עטוואָס פאַרנעפּלט, צע־שוואומען. צופיל טוט זיך אין אים, צופיל פעדעם קרייצן זיך, און דאָס שטערט דער האַרמאָניע פון גאַנצן, דער אויפֿוויקלונג פון הויפט ספור־המעשה. נאָר אין אַלגעמיין בליצן דאָ און דאָרט דורך געלונגענע איינפאַלן. אייניקע פון זיי דערמאַנען די מאַטיוון פון דעם פאַרפאַסערס דראַמעס. די פיעסע איז פול מיט רעמיניסצענצן פון יעקב גאַרדינס בעסטע ווערק, ווי שטענדיק ביים פאַרשטאַרבענעם מחבר פון „מירעלע אפרת“, האָבן מיר אַ סך לעבנסאַרט. „אָן אַ היים“ באַזיצט גענוג וואַרהאַפטיקע שטריכן פון יידישן לעבן אין אַמעריקע. ענדלעך, דאָס שטיק פאַרמאַגט עטלעכע טרעפ־לעכע און לעבעדיק אויפגעצייכנטע, עכט־גאַרדינישע טיפּן.“

אַלזאָ, אין דער צייט ווען די אַמעריקאַנער קריטיקער האָבן אין דער

די וועלט פון יעקב גארדין

פיעסע ניט געזען קיין אפבילד פון אמתן יידישן לעבן אין אמעריקע, האט א קריטיקער אין אייראפע געזען — פון דערווייטנס — דאס פארקערטע. „אן א היים“ איז אויך באארבעט געווארן פאר א יידישן פילם מיט אידא קאמינסקא אין דער הויפט־ראל, און געשפילט געווארן איבער דער גאנצער יידישער וועלט.

„אן א היים“ איז געווען פון די גאר לעצטע פיעסן וואס גארדין האט נאך באוויזן צו שרייבן. די נעקסטע איז געווען „גלות גאליציע“ און די סאמע לעצטע „דעמענטיא אמעריקאנא“.

קאפיטל פערציק

גארדין באזוכט צום ערשטן מאל אייראפע ווי א פרייער מענטש

זיין שילדערונג פון דער דייטשער שיף — קריטיק אויף די יידישע פאסאזשירן — זיין טיפער בליק וועגן די דייטשן — ערשטער קאנטאקט מיט די גאליציאנער יידן — וואס פארע איינדרוק האט ער געמאכט אויף די יידישע שרייבער — גארדין רעדט זיך אראפ פון הארצן וועגן יידישן טעאטער.

אוועק פון רוסלאנד איז יעקב גארדין אין 1891 ווי אן אינטערנאציאנאליסט, אין געהיים, פשוט אנטלאפן פון דער צארישער מאכט, און איידער ער איז געקומען אין אמעריקע, האט ער אין אייראפע גאר קנאפ פארבראכט און געהאט זייער ווייניק געדולד עפעס צו געניסן פון זיין דורכרייזע, ווייל ער האט שוין געשטרעבט וואס פריער צו קומען אין אמעריקע און זיך דארט איינגארדנען, הגם ער האט נאך ניט געוואוסט ביי וואס און אמווייניקסטן האט ער געטראכט, אז דאס וועט געשען אין יידיש און ביים יידישן טעאטער. אבער אין 1907, ווען יעקב גארדין איז ווידער געפארן קיין אייראפע, איז ער געפארן ווי א פרייער מענטש, א יידישער שרייבער, א וועלט־בארימטער יידישער דראמאטורג, וועלכער האט אויפגעשטעלט א דור יידישע שוישפילער און וועמענס טעאטער־שיטיק עס האבן שוין געהאט געזען מיליאנען יידן איבער דער גאנצער וועלט. הגם נאך ניט קיין אמעריקאנער בירגער, ווי א סך דאמאלט־געקומענע אימיגראנטן מיט פרייע אידעען, האט ער זיך פארט געפילט גאר אנדערש איצט אין אייראפע ווי מיט יארן צוריק, בעת זיין ערשטן באזוך. דאס איז באמת געווען זיין ערשטער פרייער באזוך איבער דער וועלט. ליידער איז דאס אויך געווען זיך לעצטער, ווייל צוויי יאר שפעטער האט זיין קראנק־הייט, וואס איז ניט געווען קיין מאגן־קראנקהייט, ווי מ'האט געגלויבט,

נאָר קענסער, געמאַכט אַ סוף צו דעם אַקטיוון לעבן פון דעם גרויסן בינע־מייסטער.

גאַרדין האָט זיינע איינדרוקן דאָסמאַל ניט געהאַלטן פאַר זיך*. נאָר ער האָט שפּעטער געשריבן וועגן דעם אין דער יידישער פרעסע אין אַמע־ריקע, און ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט ער אויך געגעבן לעקציעס וועגן דעם וואָס ער האָט דאָרט אויפגענומען, און האָט אַפילו אָנגעשריבן אַ ספּעציעלע פּיעסע אין וועלכער ער שילדערט דאָס יידישע גאַליציע. באַלד, פון דער שיף, איז גאַרדין שוין געווען פול מיט איינדרוקן. ער איז געפאַרן מיט אַ דייטשער שיף „קייזער ווילהעלם דער צווייטער“, און אין דער צווייטער קלאַס, אָבער די קלאַסן־צעטיילונג האָט אים פאַרשאַפט אַ סך פאַרדרוס, און באַזונדערס האָט אים אויפגעבראַכט די לאַגע פון די פּאַסאַזשירן פון דריטן קלאַס, וואָס זיינען געלעגן אין שמוץ און האָבן אַרויסגעוויזן זייער אַרעמקייט. ער באַנוצט אין זיין באַשרייבונג אַזאַ שאַרפן אויסדרוק ווי „אַלע פּראָפּיטן פון שיף קריגט מען פון אים (דעם דריטן קלאַס) און ער קריגט דערפאַר גראַבע באַהאַנדלונג און פאַראַכטונג. מכות צו עסן און ווייניק צו לעבן“. אָבער גאַרדין איז אויך ניט באַגייס־טערט פאַר זיינע מיט־פּאַסאַזשירן אין צווייטן קלאַס. אַט ווי ער שילדערט אייניקע אים ניט־סימפּאַטישע יידישע פּאַסאַזשירן: „אַ רומענישער ריעל עסטעיטניק, אַ כאַפּערלאַפּניק, וועלכער איז גאַרניט לאַנג געווען אַן אַר־בעטער און אַ מאַשין האָט אים אָפּגעשניטן צוויי פינגער. איצט רעדט ער דייטש, שפּילט פינאַקל און לאַכט פון די אַרבעטער“. „אַ שיקאַגער עושר, וואָס האַלט זיך זייער שטאַלץ און ווייסט ניט ווי צו זיצן ביים טיש... ער מאַכט זיך האַרץ און פּילט זיך במחילה“. „אַ ניו יאָרקער ראַבייס זינדל, אַ בחורל פון זעכצן יאָר, קרימט איבער, אויף אַ שיף־קאַנצערט, ווי אַזוי אַ ייד רעדט ענגליש. דאָס בחורל מאַכט מאוסע אָנצוהערענישן, און זיין טאַטע, דער ראַביי, קוועלט פון זונס „חריפות“, און די דייטשן פּרעגלען זיך פון נחת“.

בעת זיין באַזוך אין דייטשלאַנד, האָט גאַרדין מער ווי אומעטום

* זע אויך ביילאַגע 2 און 3.

פארבראכט אין בערלין. ער האט באדויערט דאס פארשווינדן פון דער „שיינער, בלאַנדער, בלוי־אויגיקער גרעטכען“. די דייטשע הויפטשטאט איז אים גאָר שטאַרק געפעלן. אַלץ „איז דאָרט סיסטעמאַטיש און האַרמאָניש. עס איז שייך ניט טיילווייז, נאָר אַלץ אינגאַנצן גענומען איז שייך, אויסגעהאַלטן, צוגעפאַסט“, און גאַרדין קומט דעריבער צו אַזאַ אויספיר: „דער דייטש איז דער איינציקער מענטש אין דער וועלט, וועלכער באַזיצט פולקומען די קראַפט פון עקאַנאָמיע... דאָס לעבן איז פאַר אים ניט אינם פאַרשווענדן, נאָר אינם עקאַנאָמיוון... דער דייטש עקאַנאָמיוורט לעבן-דיק און לעבט עקאַנאָמיוורנדיק“.

ווען מען נעמט אין באַטראַכט ווי דייטשלאַנד האַט זיך שנעל צוריק אויפגעבויט נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה ווען זיין „רעטער“ היטלער ימח שמו האַט ניט נאָר פאַרטיליקט 6 מיליאָן יידן, נאָר האַט אויך דער־פירט צום חורבן פון דייטשלאַנד, קאָן מען זען דעם טיפן בליק וואָס גאַרדין האַט געהאַט, ווי ער האַט איינגעזען די דייטשע פעאַיקייטן.

נאַטירלעך האַט מער ווי אַלץ אינטערעסירט גאַרדינען דאָס דייטשע טעאַטער, און ער באַוואַנדערט די דייטשע טעאַטערס און די דייטשע קונסט־אויסשטעלונגען, איבערהויפט די, וואָס זיינען ניט געפעלן דעם קייזער און די יונקערס. אָבער אין דער זעלבער צייט, וואָס ער איז אַזוי אַנטזיקט פאַר דער דייטשער קונסט, קאָן ער זיך ניט צוריקהאַלטן פון קריטיקירן די דייטשע רעגמענטקייט, זייער איבערגעטריבענע דיסציפּלין, ווי „די בערלינער כאַפּן אַראָפּ די היטלען מיט פרייד, מיט התלהבות, מיט שטאַלצקייט פאַר דעם פאַרבייפאַרנדיקן קרוינפרינץ“. אַט דאָ האַבן מיר שוין דעם שורש פון דער דייטשער הכנעהדיקייט און לאַזן זיך פירן, וואָס זיי האַבן אַרויסגעוויזן יאָרן שפּעטער ביי היטלערן.

אַט די הכנעה, דאָס נאַכגיין די מערהייט, דאָס ניט טראַכטן און ניט האַנדלען זעלבשטענדיק, נאָר ווי שאַף, דערפירט גאַרדינען זיך אויסצו־דריקן, אַז „דער דורכשניטלעכער דייטש איז שטומפיק ווי אַ יידישע האַק, אומפאַרגעבלעך דום און אומבאַגרענעצט פרעך“. און דאָ פאַרגעסט גאַרדין זיין גאַנצן אינטערנאַציאָנאַליזם און עס שטייט פאַר אים אויף דאָס בילד ווי אַנדערש עס איז דאָס לעבן אין אַמעריקע, און ער באַשליסט „ווי איך

די וועלט פון יעקב גארדין

קום נאָר צוריק, נעם איך אַרויס מיינע סיטיון פאַפירן". אין אַט דער איינער שורה ליגט דער גרעסטער לויב פאַר זיין ניי אַדאַפּטירט לאַנד — דאָס פרייע אַמעריקע.

גאַרדין האָט אויך ניט קיין גאַר געהויבענע מיינונג וועגן דעם דייטשן ייד. אַט וואָס ער שרייבט: „דער דייטשישער ייד איז במחילה גאַר קיין ייד ניט. אַ ייד דאַרף זיין רעוואָלוציאַנעריש און סקעפטיש — ער איז ניט. דאָס איינציקע, וואָס איז אים געבליבן, איז אַ פעאַיקייט צום געשעפט און אַ „סעמיטישע נאַזע“ — דאָס איז ניט פיל. דער דייטשישער ייד קריכט פון דער הויט צו ווערן דייטש. און דער דייטש שטופט אים צוריק אין זיין יידישערן פעל אַרײַן, און דערפאַר העלפט דעם יידישן דייטש זייער ווייניק זיין קריכן“.

אַט דאָס וועלן זיין הונדערט־פּראָצענטיקער דייטש האָט די דייטשע יידן גענוג טייער געקאָסט. אין זייער איינגעגלויבטקייט אין דער דייטשער קולטור, דייטשער אינטעליגענץ און הויכער מאָראַל און העכערקייט ווי אַנדערע פעלקער, זיינען זיי פאַקטיש ניט געווען אָפגעשיידט פון דער היטלערישער טעאָריע, בלויז מיטן אונטערשייד וואָס זיי האָבן ניט אָנגע־נומען זיין אויסראַטונגס־פּאָליטיק קעגן אַנדערע פעלקער און נאַטירלעך, ניט קעגן זיך אַליין, קעגן יידן. אָבער די דייטשע יידן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן אַלס „דייטשן פון מאָזעס גלויבן“, האָבן ניט נידריקער געשריגן „דויטשלאַנד, דויטשלאַנד איבער אַלעס“, ווי די נײַ־יידישע דייטשן, און נאָך אַ סך יאָרן שפעטער ווי היטלער איז געקומען צו דער מאַכט אין זייער באַליבט פאַטערלאַנד האָבן אַ סך דייטשע יידן נאָך אַלין געגלויבט, אַז דאָס מיינט מען ניט זיי, די געטרייע בירגער, די שטאַרקע פאַטריאַטן, נאָר עפעס פרעמדע יידן, וואָס זיינען געקומען ווי אימיגראַנטן אין דייטשלאַנד. אַט דער גלויבן האָט געקאָסט אַ סך יידישע לעבנס און ריזיקע יידישע פאַר־מעגנס, וואָס האָבן געקאָנט אָפּגעראַטעוועט ווערן, ווען די דייטשע יידן וואָלטן זיך אַזוי ניט פאַרגאַלאַפּירט אין זייער דייטשן פאַטריאַטיזם.

זיי האָבן זיך געפרוּווט איינריידן פאַלשע זאַכן, ווי גאַרדין באַמערקט ריכטיק: „אייניקע יידישע פאַרזאָרגער שרעקן זיך זייער שטאַרק, וואָס יידן נעמען אַנטייל אין רעוואָלוציאַנערע באַוועגונגען. וואו אין דער וועלט

זלמן זילבערצווייג

זיינען נאך דא אַזעלכע לאַיאַלע יידן ווי אין דייטשלאַנד? און וואו אין דער וועלט איז דער אַנטיסעמיטיזם אַזוי שטאַרק ווי אין דייטשלאַנד?

מען טאָר ניט פאַרגעסן, אַז דאָס איז געשריבן געוואָרן אין 1907, און היטלער איז געקומען צו דער מאַכט ערשט אין 1933. אָבער דאָס טיפּע אויג פון גאַרדינען האָט דאָס אומגליק — כאַטש נאַטירלעך ניט אין דער שאַרפּער פּאַרם, וואָס קיין מענטש האָט זיך לכתחילה ניט געקאָנט פּאַר-שטעלן — שוין דאַמאַלט דערפּילט.

דער עיקר פון זיין רייזע איז אָבער דאָך געווען קאַרלסבאַד, אַ קור-אַרט, וואָס האָט דאַמאַלט געהערט צו עסטרייך, אָבער אויפן וועג, האָט גאַרדין אויך באַזוכט די עסטרייכישע הויפּט-שטאָט ווין, און עס פאַרדריסט אים, וואָס די דאָרטיקע שיינע פרויען זיינען „אַ סימבאָל פון זאַלאַגישע צופּרידנהייט“. גאַליציע איז דאַמאַלט געווען אַ טייל פון עסטרייך, און גאַרדין, וועלכער האָט זיך גענוג אָנגעהערט וועגן גאַליציע און וועגן גאַליציאַנער יידנטום, האָט באַשלאָסן זיך דאָרט אָפּצושטעלן און ער איז אַריינגעפאַרן אין דער הויפּטשטאָט פון דעם מזרח טייל פון גאַליציע — לעמבערג. ער האָט שפּעטער אָנגעשריבן אַ גאַנצע סעריע אַרטיקלען וועגן זיינע איינדרוקן און זיי געדרוקט אין דער צייטונג „די וואַרהייט“. אַ טייל פון די אַרטיקלען איז אויך שפּעטער אַריין אין דריטן באַנד פון זיינע שריפטן. כאַטש די אַרטיקלען זיינען דאָך שילדערונגען פון טאַג-טעגלעכן לעבן, און הערצו אַ לעבן, וואָס איז שוין אינגאַנצן מער ניטאָ, דאָך האָבן זיי ניט אַבסאָלוט פאַרלאָרן זייער ווערט, ווייל דאָס קינסטלערישע אויג פון גאַרדין האָט אַריינגעדורנגען אין דער טיפּקייט פון דאָרטיקן לעבן. מיט געציילטע ווערטער, מיט אַ קורץ בילדל, מיט אַ שטריך, שילדערט ער שטיקער יידיש לעבן אין גאַליציע, וואָס פאַרפיקסירן פאַר אונדז דאָס דאָרטיקע שפּרודלדיקע, הייס-פּולסירנדיקע יידישע לעבן.

אָבער איידער מיר וועלן הערן וואָס גאַרדין האָט צו זאָגן וועגן גאַליציע, לאָמיר פּריער הערן וואָס האָבן די גאַליציאַנער יידישע שרייבער צו זאָגן וועגן אים.

אַט ווי אַזוי דער דאַמאַלט נאָך יונגער דיכטער און טעאַטראַל יעקב מעסטעל שילדערט גאַרדינס באַזוך אין לעמבערג: „מיר האָבן זיך געגרייט

צו אַ גרויסן יום-טוב אין גימפעל טעאטער, וועלכער האָט לכבוד גאַרדינען אויפגעפירט זיין פיעסע „דער מטורף“ מיט דעם אַמעריקאַנער גאַסטראָליאַר יונה גינצבורג. אַ קאַמיטעט פון לעמבערגער יידישע אינטעליגענטן האָט צוגעגרייט די פּיערונג. דער טעאטער-גאַרטן איז געווען איבערגעפאַקט. ס'האָט זיך אָנגעהויבן די פאַרשטעלונג, און מ'האָט גלייך געזען, אַז דער אַנסאַמבל איז נערוועז. נאָכן ערשטן אַקט האָבן געזאַלט געהאַלטן ווערן די אַפיציעלע באַגריסונגען, אָבער גאַרדין וואָרט ניט אויף צערעמאַניעס, הייסט אויפהייבן דעם פאַרהאַנג און גייט אַרויס פאַרן עולם. אַן אַוואַציע אין לשערה! גאַרדין נעמט ריידיק, און מיר זען באַלד, אַז קיין גוטס וועט פון דעם ניט אַרויסקומען — ער קריטיקירט אומברחמנותדיק די אויפפירונג און דאָס שפּילן. דער עולם אין גאַרטן ווערט נערוועז, און דער דירעקטאָר עמיל גימפעל (אַ זון פון יעקב-בער) לויפט אַרויף אויף דער בינע און וויל אַראַפּלאָזן דעם פאַרהאַנג פאַר גאַרדינס נאַז. שטיי איך מיטן פאַרשעמטן בוקעט בלומען פון איין זייט הינטער די קוליסן, און אויף דער צווייטער זייט שטייט מיין פריינט צבי שפּיצער¹¹⁶ און האַלט צו די שטריק פונם פאַרהאַנג, כדי צו פאַרהיטן אַ סקאַנדאַל. גאַרדין האָט אָפּגערעדט, און די פאַרשטעלונג איז ווייטער אָנגעגאַנגען אין אַ פּראַסטיקער שטימונג. קיין באַגריסונגען האָבן מיר שוין ניט געהאַלטן. שווייגנדיקע זיינען מיר אַרויף מיט גאַרדינען אין זיין האַטעל, וואו ער האָט געוואוינט צוזאַמען מיט גינצבורגן (מעסטעל דערמאַנט, אַז גאַרדין האָט זיך געשראַקן צו זיין אַליין, ווי ער האָט, איידער ער איז אָפּגעפאַרן קיין אייראַפּע, געשריבן צו זיין פריינט ראַזענבלום אין אַדעס, אַז „מיט דער שיף פאַרן מיינע באַקאַנטע, אַליין האָב איך מורא צו פאַרן“, וואָס דאָס ווייזט, אַז גאַרדין האָט יאָ געוואוסט, אַז ער איז ערנסט קראַנק און אַז זיין לעבן איז אין געפאַר). שטילערהייט האָבן מיר זיך אַוועקגעזעצט צו דער טיי. גינצבורג האָט אַ פנים געוואַלט איבערייסן דאָס שווייגן און זיך געווענדעט צו גאַרדינען „אמת, מיסטער גאַרדין, אַ שוואַכע פאַרשטעלונג... אָבער ווי בין איך איך איך געפעלן אין בן ציון?“, „ס'מזל אויף אייך“ — האָט נאָר גאַרדין אַ בורטשע געטאַן, און מיט דעם נאָך מער פאַרשטערט דעם אָונט.“

אַ גרעסערע שילדערונג מיט זכרונות וועגן גאַרדינס באַזוך אין לעמ-

זלמן זילבער צווייג

בערג גיט דער באקאנטער יידיש־העברעאישער שרייבער און מלומד גרשם באַדער. * ער שרייבט, אָז ער האָט שטאַרק אַרויסגעקוקט אויף גאַרדינס קומען קיין לעמבערג און געווען זייער פאַראינטערעסירט זיך מיט אים צו באַקענען, ווייל דאָס וואָס ער האָט זיך אָנגעהערט וועגן אים, האָט אים געמאַכט גייסטיק נאָנט. באדער האָט געוואוסט, אָז גאַרדין ליידט פאַר זיין שטרעבונג אָנצוהאַלטן דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע אויף אַ געוויסער ליטעראַרישער הויך. צוליב זיין שטעלונג און צוגאַנג צום יידישן טעאַטער האָט באדער דאַמאַלט געהאַט צוויי מאַראַלישע דורכפאַלן און געמוזט אויפֿ־געבן צוויי צייטונגען, וועלכע ער האָט געהאַט געגרינדעט, האָט ער גע־האַפּט צו געפינען אַ טרייסט ביים חשובן גאַסט.

באָדער האָט געהאַט אַ לענגערן שמועס מיט גאַרדינען און אין איין טייל פון דעם שמועס, האָט עס זיך געהאַנדלט וועגן שטענדיקן געשריי פון קריזיס אין יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.

באָדער שרייבט אַזוי: «מיר האָט שטאַרק אימפּאָנירט גאַרדינס הויכע געשטאַלט און זיין פעסטער, זיכערער גאַנג, זיין שטאַלצער שמועס, און גלייכצייטיק, זיין אויפּמערקזאַם צוהערן זיך צו יעדנס מיינונג, ווי ער האָט געגלויבט, אָז מען קאָן פון יעדן איינעם עפעס לערנען. גערן איז ער מיט איטלעכן געזעסן און פאַרברענגט ביי אַ גלעזל משקה און אַ פאַרבייס. יידישן וויסן האָט ער פאַרמאַגט ווייניק. ער איז אָבער געווען גוט באַהאַונט אין דער רוסישער ליטעראַטור און זיך אויך אויסגעלערנט ענגליש... וועגן דעם לעבן אין אַמעריקע האָט ער מיר געזאָגט, אָז ווער עס גרייט זיך ניט צו אַ גרופּע פריינט איידער ער קומט קיין אַמעריקע, וועט גיין פאַרלוירן ווי אַ בלעטל פון אַ בוים אין אַ גרויסן וואַלד. געפינט מען אָבער יאָ אַ פריינט, לאַזט דיך שוין יענער ניט פאַלן. מענטשן, וואָס קאַנען זיך אָפטמאַל אַליין ניט העלפּן, זיינען דאָרט דערפאַלגרייכע העלפּער פאַר אַנדערע».

גאַרדין האָט דערציילט באַדערן ווי אַזוי ער איז צוגעקומען צום יידישן טעאַטער, און באַמערקט: «אַט אַזוי בין איך געוואָרן דער „איבסען“ פון דער יידישער דראַמע. דער חילוק איז בלויז, וואָס איך האָב מיר געמאַכט

* זע זיינע בריוו צו גאַרדינען אין ביילאָגע נומער 3.

די וועלט פון יעקב גארדין

מיין וועג מיט דער הילף פון מיין „שטעקן“, וועלכער האט אָנגעיאָגט אַ מורא אויף אַלעמען, וואָס האָבן געוואָלט עפענען אַ מויל אַקעגן מיר און מיינע פאַרפאַסטע דראַמען“. וועגן זיינע באַציאונגען מיט די יידישע אַקטיאָרן האָט גאַרדין געזאָגט באַדערן: „מיין ערשטע פּיעסע איז געווען „דער יידישער קעניג ליר“. אַ פּריערדיקע פּיעסע „סיביריאַ“ (און אויך די אַנדערע „דער פּאַגראַם אין רוסלאַנד“) רעכנט זיך גאַרניט. ווען איך האָב די דאָזיקע פּיעסע פּאַרגעלייענט, זיינען די אַקטיאָרן געזעסן מיט די פּיס אויפן טיש, האָט דאָס מיך שטאַרק פאַרדראָסן. איך האָב אָבער מיר ניט געקאָנט העלפן. איך האָב בלויז נאָך יעדן אַקט געכאַפט אַן אַנדערן אַקטיאָר ביי די פּיס מיט אַזאַ כּוח, אַז ער האָט שיר ניט דעם אַטעם פּאַר-לאָרן, און איך האָב אים געפּרעגט ווי עס געפּעלט אים, האָט זיך אָבער יענער געשעמט מודה צו זיין ווי ער פּילט זיך פון מיין קוועטש. ביים נעקסטן אַקט איז ער שוין געזעסן גלייך און זיך איינגעהערט צו מיין ליינען. ווען איך האָב פאַרענדיקט די גאַנצע פּיעסע, איז דער אַקטיאָר זעליג מאַגולעסקאַ אויפגעשטאַנען איידער איך האָב באַוווּזן אים מכבד צו זיין מיט מיינעם אַ קוועטש, און אַ זאַג געטאָן „אַזעלכע פּיעסן האָבן מיר אויסבראַקירט אין גאַליציע אין די הונדערטער“. האָב איך אים אָנגע-שפּיגן דעם פנים און דערצו אים מכבד געווען מיט אַ רוסישן „מי שברך“. יעקב אַדלערן איז די פּיעסע יאָ געפּעלן, האָט ער מיר אויף דעם געזאָגט אין רוסיש, אַז ער נעמט די פּיעסע און וועט זי שפּילן“.

צוויי וואָכן איז גאַרדין געווען אין לעמבערג און אין משך פון דער גאַנצער צייט, גיט איבער באַדער, האָבן זיי ביידע פאַרבראַכט גאַנצע טעג צוזאַמען, ביז ער איז אַוועקגעפאַרן. דערנאָך האָבן זיי געפּירט אַ פּריינט-שאַפּטלעכע קאַרעספּאַנדענץ* וועלכע האָט אָנגעהאַלטן ביז זיין טויט. באַדער האָט אויך געהאַט צו פאַרדאַנקען גאַרדינען, וואָס ער איז אַ יאָר נאָך זיין טויט געקומען קיין אַמעריקע און די יידישע טעאַטער-קרייזן האָבן אים פּיין אויפגענומען.

* זע ביילאָגע 3.

קאפיטל איין און פערציק

ווען יעקב גארדין איז געוואָרן אויס קאָסמאָפּאָליט

גארדין טרעט אַרויס קעגן זשיטלאָווסקין — ער אָנערקענט ניט קיין יידישן נאַציאָנאַליזם — ער האַלט ניט פון יידיש אַלס נאַציאָנאַלע שפּראַך — ער גלויבט נאָר אין צוויי פעלקער — אַרעמע און רייכע — די יידישע יוגנט ענדערט זיין מיינונג — ער רעדט שוין וועגן יידישער ליטעראַטור און וויל שאַפן אַמעריקאַנער יידישע פּיעסן — זיין באַקאַנטשאַפט איז קאַרלסבאַד מיט ראובן בריינין.

די רייזע, וואָס יעקב גארדין האָט געמאַכט איבער אייראָפּע, האָט אים שטאַרק דערמוטיקט. אמת, אַז זי איז ניט געווען בכוח אים געזונט צו מאַכן. ער האָט געגלויבט, אַז ער האָט אַ שלעכטן מאַגן, אָבער אין דער ווירקלעכקייט איז עס געווען אַ קענסער (קרעבס), וואָס איז צו יענער צייט געווען נאָך מער געפּערלעך ווי היינט, ווען, הגם די מעדיצין האָט נאָך אַלץ ניט געפונען קיין זיכער מיטל ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון דער שרעקלעכער קראַנקהייט, האָט זי אָבער געפונען אַ גאַנצע ריי פאַרלייכ-טערונגס-מיטלען, אַז די יסורים, וואָס די קראַנקהייט פאַרשאַפט, זאָל מען קאָנען לייכטער איבערקומען, אַז דאָס לעבן מיט דער קראַנקהייט זאָל פאַרלענגערט ווערן, און פון טייל קענסער-קראַנקהייטן זאָל מען זיך קאָנען אינגאַנצן אויסהיילן. אין אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט איז די מעדיצין נאָך געווען זייער ווייט פון די אַלע מיטלען, און ווען איינער איז קראַנק געוואָרן אויף קענסער, איז ער געווען פאַרמשפּט צו אַ זיכערן און שנעלן טויט.

גארדין האָט אפשר ניט געפילט די ערנסטקייט פון זיין קראַנקהייט אָדער ער האָט פּילאָזאָפּיש זי אַריבערגעטראָגן און וועגן איר ניט גערעדט.

די וועלט פון יעקב גארדין

נאָר אליין געוואָרן אַן „אַקטיאַר“ און געמאַכט דעם אַנשטעל, אַז ער ליידיט נאָר פון אַ מאַגן-קראַנקהייט.

מיר האָבן אַזויפיל זיך אָפגעשטעלט וועגן דעם דראַמאַטורג גאַרדין, אַז מען פאַרגעסט גאָר, אַז גאַרדין איז אויך געווען אַ בעלעטריסט און געשריבן אַ סך דערצייילונגען און אויך אַ זשורנאַליסט-רעפּאָרטער. דאָס האָט ער איינגעלעך געטאָן נאָך איידער ער איז געקומען אין אַמעריקע. געטאָן האָט ער עס אין רוסיש, וואָס איז דאַמאַלט געווען די שפּראַך אין וועלכער ער האָט זיך אויסגעלעבט און אין וועלכער ער האָט געשאַפן, אָבער זינט ער איז געקומען אין אַמעריקע, און באַזונדערס נאָך נאָכדעם ווי ער האָט זיך פאַרבונדן מיטן יידישן טעאַטער, האָט ער זעלטן געשריבן אין אַן אַנדער שפּראַך ווי יידיש, אָבער דאָס מיינט ניט, אַז גאַרדין איז געווען אַ יידישיסט. דער קאַסמאָפּאָליט אין אים, דער, וואָס האָט גע- שטרעבט אין זיין יוגנט צו פאַראייניקן יידן און קריסטן, אַלנפּאַלס צו רעפּאַרמירן דאָס סטאַנדאַרדזירטע יידנטום, האָט אים דערצו ניט דערלאָזט. איינער פון זיינע נאַנטע פריינט און גרויסער פאַררער, דער באַ- קאַנטער יידישער שרייבער און פאַרשער קלמן מרמר, דערצייילט, אַז צענד- ליקער יאָרן נאָכאַנאַנד איז גאַרדין געווען אַן אויסגעהאַלטענער קאַסמאָ- פּאָליט. נאָך אין יולי 1905, ווען ער האָט געהאַט אַ דעבאַטע מיט אַן אַנדערן רוסישן ייד, ד״ר חיים זשיטלאָווסקי, וועלכער איז אָבער דאַמאַלט אַוועק אין גאָר אַנדערע וועגן, איז יעקב גאַרדין שאַרף און אַנטשיידן אַרויסגעטראָטן פאַר „אַ קאַסמאָפּאָליטישן, אינטערנאַציאָנאַלן, אַלמענטש- לעכן לעבן“. און אין זיינע אַרגומענטן קעגן דעם נאַציאָנאַליסט ד״ר זשיט- לאָווסקי, האָט דער אינטערנאַציאָנאַליסט יעקב גאַרדין געשריבן: „דער ייד איז צופיל אַריינגעמישט אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט, ער האָט אויפגענומען צופיל לשונות. ער איז געוואָרן דורך זיין היסטאָרישן לעבן צו- פיל קאַסמאָפּאָליטיש. ער האָט געקראָגן צו פיל סימפּאַטיע צו העכערע אוניווערסאַלע אידעען, עס זאָל יעצט מעגלעך זיין צו מאַכן פון אים אַ נאַציאָנאַליסט. דער מאַסן-ייד גייט בלינדערהייט וואוהין די סיסטעם פון דעם אַלגעמיינעם סאַציאַלן לעבן פירט אים, און דער דענקענדער ייד איז שוין לאַנג אַריבערגעוואַקסן איבער די ענגע, קליינלעכע נאַציאָנאַלע

דברים-בטלים. דער ייד דענקט צו טיף און ברייט, ער זאל זיך קאנען באגנוגענען מיט שמאלע, פלאטישקע אידעען פון נאציאנאליזמוס. מיין געטרער אפאנענט איז גאר קיין ייד ניט ווען ער רעדט פון יידישן נאציאנאליזמוס. ער איז א פולקומענער ייד ווען ער רעדט וועגן גרויסע אינטערנאציאנאלע פראבלעמען און אוניווערזאלע וועלט-אנשוואונגען.

גארדין קומט דעריבער צום אויספיר: „נאר צוויי נאציאנען האבן מיר יעצט: דאס איז מענטש און אוממענטש, אונטערדריקער און אונטערדריקטער, דער וואס פראדוצירט און דער אומזיסטיקער פרעסער. דער קאמף, וואס גייט איצט אן צווישן דיזע צוויי נאציאנען, וועט פריער אדער שפעטער ברענגען דערצו, אז עס וועט נאר בלייבן איין נאציאן, איין פאלק, איין קעניגרייך, איין קולטור, איין ציוויליזאציע, איין גרויסע פאר-איניגונג, וועלכע וועט זיך רופן מיט גרויסן הייליקן נאמען: מענטשהייט.“

זיכער קלינגען איצט אט די גארדין-ארגומענטן זייער נאאיוו און מאנכע אויך לעכערלעך, ספעציעל זיין אפזאגן יידן דאס רעכט אויף נאציאנאליזם, איצט, אין א פעריאד ווען די יידישע מלוכה איז צוריקגעקומען צו תחיית המתים נאך 2000 יאר, און ווען איבער דער גאנצער וועלט, אנשטאט פעלקער זאלן זיך אסימילירן, דערוואכט ערשט דער נאציאנאל-לער פרייהייטס-געפיל ביי די פעלקער פון אזיע און אפריקע. אבער אין יענער צייט איז א גרויסער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ און אויך גרויסע טיילן יידישע ארבעטער און פאלקס-מאסן געווען פארכישופט און פארוועבט אין דעם חלום פון קאסמאפאליטיזם און אינטערנאציאנאליזם, וואס אויף זייער מזבח איז מען קודם כל געווען גרייט מקריב צו זיין דעם אייגענעם איך, דאס אייגענע שטיקל יידישע נשמה.

איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואס אט דער הייסער אינטערנאציאנאליסט, דער מאמין, אז די גאנצע וועלט גייט אקעגן דער אידעע פון ווערן איין מענטשהייט, יעקב גארדין, איז אין דער דאזיקער דעבאטע אויך ארויסגעטראטן קעגן דער מיינונג, אז יידיש איז די שפראך, וואס האט געשאפן, אדער וועט שאפן א ספעציעל-יידישע נאציאנאלע קולטור, אז יידיש וועט פאראייניקן די יידן אין א גרויסע נאציע, ווי זשעטלאווסקי האט פראפאגאנדירט. פאר גארדינען, ווי פריער נאך און אויך שפעטער

פאר אן אנדערן יידישן שרייבער, וואָס האָט געשפּילט אַזאַ ריזיקע ראָל אין דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע, אב. קאהאַן, איז יידיש געווען בלויז אַ מיטל אַרײַנצופירן די יידישע מאַסע „אין דעם גרויסן אינטערנאַציאָנאַלן שאַצקאַמער פון דער וועלט־קולטור“, אַז „כל זמן מיליאָנען יידן רײדן און פאַרשטייען נאָר יידיש, איז צו רײדן און שרײבן פאַר זיי אין יידיש גראַד אַזוי ערנווירדיק און אַזוי נוצלעך, ווי צו שרײבן אין ענגליש, אַדער פראַנצויזיש“. ער האָט אָבער ניט אָנערקענט, אַז די מיליאָנען יידן, וואָס האָבן אַנדערע שפראַכן, ווערן דערמיט אויס יידן, אַדער, אַז „די העברעאָיסטן, וועלכע זאָגן, אַז די געוועזענע יידישע שפראַך, איז לשון קודש, ווערן דורכדעם אויסגעשלאָסן פונם יידישן פאַלאַג“.

גאַרדין האָט אויך ניט אָנערקענט, אַז אין יידיש ווערן „געשאַפן ספּעציעלע יידישע פאַרמען פון ליטעראַטור“ (יידיש האָט שוין דאַמאַלט געהאַט מענדעלען, פּרין, שלום עליכם, אַש, נאַמבערג, רײזען, הירשביין, און די דיכטער באַוושאַווער, ראַזענפעלד, עדעלשטאַט, יהואש, ליעסין א. א., און די טעאַטראַלן גאַלדפאַדען און טאַקע גאַרדינען). ספּעציפּיש יידישע ליטעראַרישע פאַרמען האָט ער געווען נאָר אין תנ"ך און אין תלמוד. ער האָט געהאַלטן, אַז די מאַדערנע יידישע קינסטלער נעמען זייערע פאַרמען פון דער וועלט־ליטעראַטור. „די יידישע דראַמע — האָט גאַרדין געשריבן — ווען זי האָט געוואָלט זיין אַ נאַציאָנאַלע, איז זי געווען אַ קאַריקאַטורע, און זי איז אַ דראַמע, מער אַדער ווייניקער, ווען זי נעמט די דראַמאַטישע פאַרמען פון דער ליטעראַטור פון די אומות העולם“.

אַבער — האָלט מרמר — אונטער דער ווירקונג פון דער איינגעוואָנן־דערטער יידישער ראַדיקאַלער יוגנט, וואָס איז געווען נאַציאָנאַל גע־שטימט, האָט גאַרדין זיך אָנגעהויבן וואַקלען אין זיינע קאַסמאָפּאָליטישע אידעען. ער ווערט שטאַרק פאַראַינטערעסירט אין די שטורמישע דיסקו־סיעס צווישן די פאַרשידענע יידישע פאַרטיי־פירער, וועלכע האָבן באַזוכט אַמעריקע נאָך דער דורכגעפאַלענער רוסישער 1905־רעוואָלוציע. ער איז געווען דער פאַרזיצער אויף דער דעבאַטע צווישן מאַרק ליבער און דאַניעלי, וועלכער האָט געמאַכט אויף אים אַ גאַר באַזונדערס גוטן איינ־

דרוק, אזוי, אז ער האט זיך אויך באטייליקט אין זיין אפשייד-אונט, און אין דער רעדע, וואס ער האט דארט געהאלטן אין מאי 1907, האט גארדין זיך אויסגעדריקט, אז ער איז ניט קיין נאציאנאליסט, נאר ער האט בלויז ליב יונגעלייט, וועלכע ארבעטן פארן כלל. א ראדיקאל-נאציאנאליסטי-שער שרייבער האט דאמאלט דערצו גלייך באמערקט: „גארדין איז קיין נאציאנאליסט ניט, און דאך פרייט עס אים זייער, וואס דאס יידישע פאלק האט אנגעהויבן אויפצולעבן, וואס די יידישע מאסן לאזן זיך ניט פארקויפן פון יעדן פאליטישן. גארדין איז קיין נאציאנאליסט ניט און צופרידן איז ער, וואס גראדע די יידן ארגאניזירן זיך, באוועגן זיך, טוען עפעס אזוי, אז אין זיינע אויגן שטייען זיי העכער פאר אנדערע ניט-יידן“.

פארלירנדיק זיין זיכערקייט אין קאסמאפאליטיזם און אינטערנאציאנאליזם, וואס האט פאקטיש געמיינט יידישע נאציאנאלע אסימילאציע, וועפט זיך אויך אויס ביסלעכווייז זיין רוסיפיציזם. ער הייבט זיך אן אמעריקאניזירן. כאטש ער דערווייטערט זיך ניט פון דער רוסישער שפראך און רוסישער ליטעראטור, וואס זיינען אים נאנט, ווערן אים אלץ וואס מער נענטער די יידן אין אמעריקע, די יידישע שפראך און די יידישע ליטעראטור. ער הייבט אן ליב האבן די ניי-אינגעוואנדערטע יידישע יוגנט, וואס רעדט פון אן אלוועלטלעכער יידישער קולטור, יידישע ליטעראטור, יידישע קונסט. ער הייבט אפילו אן געבן לעקציעס וועגן דער נייער יידישער דראמאטישער ליטעראטור און רעדט וועגן פרץ הירש-ביינען, וואס איז נאך דאמאלט אין אמעריקע געווען ניט צו פאפולער, ווייל אויסער די ליבהאבער (אמאטארן) קרייזן, האט אים דאס פראפע-סיאנעלע טעאטער נאך ניט געשפילט.

ארומגערינגלט פון ראדיקאל-נאציאנאליסטישער יוגנט, וואס האט אנגעפילט די ליטעראריש-דראמאטישע קלובן, האט גארדין אנגעהויבן טראכטן צו ווידמען זיין דראמאטישע טעטיקייט דעם יידישן נייעם לעבן אין אמעריקע, און דערווייל אליין געגעבן פון זיך אלס לעקטאר און לערער, וואס ער האט געקענט אט פאר דער יוגנט, באזונדערס פאר זיין ליבלינג-אינסטיטוציע, די „עדיוקיישאנעל ליג“, דער ערשטער באדייטנ-

די וועלט פון יעקב גארדין

דער אמעריקאנער לערן-אנשטאלט אין יידיש. אין סעמעסטער פון 1906—07 האָבן דאָרט געלערנט אַרום 500 סטודענטן ביי 28 לערער, צווישן זיי אויך יעקב גארדין. אויסער ענגליש אַלס שפראַך, זיינען אַלע למודים, ווי מאַטעמאַטיק, סאַציאַלאָגיע, פּסיכאָלאָגיע, פיזיק, פיזיאָלאָגיע, היגיענע, מאַדערנע דראַמע, יידישע געשיכטע א.א.וו. געלערנט געוואָרן אין יידיש. אין דעם סעזאָן האָט גארדין אויך געגעבן פרייע לעקציעס און פאַרלעזונגען פון זיינע ווערק לטובת דעם דאַמאַלט-קראַנקן דיכטער מאָריס ראָזענפעלד.¹¹⁷ ער האָט אויך שטאַרק געשטיצט דעם „פראַגרעסיוו דראַמאַטיק קלוב“ און דעם „יעקב גארדין ליטעראַרישן קרייז“.

איז דעריבער געווען לאַגיש, אַז גארדין זאָל ענדלעך אָנהייבן, ווי אַ דראַמאַטורג, זיך ווידמען דעם נייעם אמעריקאנער יידישן לעבן, און זיין ערשטער אַרויספאַר אויף דעם דראַמאַטישן געביט איז געווען זיין דראַמע „אויף די בערג“, וועגן וועלכער ס'איז שוין פריער גערעדט געוואָרן.

דער דורכפאַל פון דער פּיעסע און זיין קראַנקהייט האָבן אים געפירט קיין אייראָפּע. קאַרלסבאַד, די וואַסערן און די בעדער האָבן געזאָלט זיין דער מלאַך המושיע. נאָר ליידער איז עס אַזוי ניט געווען. אָבער די אייב-דרוקן און די איבערלעבונגען, וואָס גארדין האָט געהאַט אויף דער דאָזיקער נסיעה, האָבן פאַר זיין געמיט זייער אַ סך געמינט. אין קאַרלס-באַד האָט ער זיך געטראַפּן מיטן העברעאיש-יידישן שרייבער ראובן בריינין. כאַטש גייסטיק זייער פּרעמדע; ער, גארדין, נאָך אַלץ ווייט פון יידישן נאַציאָנאַליזם, און בריינין, אַ פאַרברענטער, עקסטרעמער יידישער נאַציאָנאַליסט, אַ פירנדער ציוניסט. גארדין, אַ מזרח-ייד, מיט רוסישער קולטור, און בריינין, כאַטש אַליין אויך פון רוסלאַנד, אָבער אַ מערב-ייד מיט עכטער מערב-קולטור, זיינען געוואָרן זייער באַפריינדעט. און אַט וואָס בריינין דערציילט: זיי האָבן ביידע איינע די אַנדערע ביז דאַמאַלט ניט געהאַט געלייענט. בריינין האָט אָבער באַלד דערזען אין גארדיגען אַ שיינע נשמה פון אַ „ליידנדן-דענקענדן יידן“. ער האָט „אין אים גלייך געפילט דעם קינסטלער, דעם פאַעט, דעם גוטן, ווייכן מענטשן, דעם פיינעם ייד, אַ ייד פון פאַרגאַנגענהייט און צוקונפט“. ווייטער דערציילט בריינין, אַז „גארדינס מויל האָט אַמייסטן געשוויגן, דערפאַר האָבן זיינע

זלמן זילבערצווייג

אויגן שטענדיק גערעדט און אלץ אָפּגעשפּיגלט. ער איז געווען אַן אויס-געצייכנטער צוהערער. אלץ האָט ער געהערט, אויפּמערקזאַם צוגעהערט. באַזונדערס האָט זיך גאַרדין שטאַרק צוגעקוקט צו די אַלט-מאַדישע, די טיפּישע גאַליציאַנער יידן. וועגן זיך און זיינע ווערק — דערציילט ברייך-ניך — האָט גאַרדין ניט גערעדט. „ער איז געווען העכער פון זיינע ווערק, און האָט אויף זיי פון אויבן אַראָפּגעקוקט. ער האָט גערעדט מיט אַנערקע-נונג, מיט ליבע פון יונגע יידישע טאַלאַנטן. ער האָט אַ קלאַר אויג געהאַט פאַר פרעמדע שאַפּונגען. ער האָט ניט נאָר ביכער געשריבן, נאָר אויך ביכער געלעזן.“ גאַרדינען האָבן אינטערעסירט וועלט-פּראַגן, פּראַבלעמען פון לעבן און טויט, קונסט-פּראַגן, ליטעראַרישע שטרעמונגען, די צוקונפּט פון יידישן פּאָלק און פון דער יידישער קונסט.

און דאָ קומט אַ זייער אינטערעסאַנטע אָפּשאַצונג פון ראובן בריינין וועגן יעקב גאַרדין: „ער איז געווען אַ מענטש פון פיינע העכערע קולטור, אַ פּערזענלעכקייט פון אַ יידישן תּלמיד חכם, וואָס האָט אייגענעם גייסט און סטיל. ער האָט געקוקט אויף אלץ מיט אַ פּילאַזאָפּישער רוי, מיט אַ געוויסער קלוגער און גוטער איראַניע, און אינגאַנצן איז ער געווען מע-לאַנכאַליש געשטימט. זיין מינע איז געווען שטאַלץ-עניוּתדיק, פאַרנעם-טרויעריק, רואיק-שטיל, בנעימותדיק.“

איז דעריבער איצט אינטערעסאַנט צו באַקענען זיך מיט דעם ווי אזוי גאַרדין האָט געזען די יידן אין גאַליציע, אין דייטשלאַנד און עסט-רייך, וועלכע ער האָט באַזוכט.

קאפיטל צוויי און פערציק

יעקב גארדין שילדערט דאָס גאַליציאַנער יידישע טעאַטער

די אַרעמקייט פון דער דעקאָראַציע — די דירעקטאָרן און די אַקט
טיאַרן — דער געשמוגלטער רעפערטואַר — ווי אַזוי מען האָט
צעקאַלעטשעט זיינע פּיעסן — אַ פאַרגלייך צווישן גאַליציע און
אַמעריקע.

מיר האָבן אין איינעם פון די פּריערדיקע קאָפיטלען געבראַכט שיל-
דערונגען פון יידישע שרייבער, ווי אַזוי יעקב גאַרדין איז אויפגענומען
געוואָרן אין גאַליציע בעת זיין באַזוך אין 1907, גאַנץ באַזונדערס ווי אַזוי
עס האָט אויסגעזען די אויפפירונג פון זיין פּיעסע „דער מטורף“ מיטן
אַמעריקאַנער יידישן גאַסטראָלירנדן שוישפּילער יונה גינצבורג, וועט
דעריבער זיכער זיין אינטערעסאַנט צו הערן ווי אַזוי גאַרדין אַליין נעמט
אויף די אויפפירונג פון זיינע פּיעסן און וואָס פאַרע אינדרוק דאָס יידישע
טעאַטער אין דער הויפטשטאָט פון גאַליציע, לעמבערג, האָט אויף אים
געמאַכט.

די שילדערונג גיט גאַרדין נאָכדעם ווי ער האָט נאָך זיין ערשטן
באַזוך אין לעמבערג, געמאַכט אַ שטיקל רייזע איבער גאַליציע און אַוועק-
געפאַרן צום בעלזער רבין (וועגן זיין באַזוך ביים בעלזער רבין וועלן מיר
שרייבן אין קומנדיקן קאָפיטל), און איז ווידער צוריקגעקומען אין לעמ-
בערג.

ער שרייבט, אַז ער האָט אין גאַליציע ניט געזען קיין גרויסע וואונ-
דער, ער האָט אויך ניט געזען קיין גרויסע מוזעאומס, ער האָט ניט באַזוכט
קיין טעאַטער אויסער דאָס יידישע טעאַטער, און אידער ער גייט איבער
צו שילדערן וואָס ער האָט געזען און געפילט אין גרעסטן יידישן טעאַטער

אין גאליציע, אין גימפּלס טעאטער אין לעמבערג, דערציילט ער, אַז ווען ער האָט אין 1892 געשריבן זיין פּיעסע „דער יידישער קעניג ליר“ פאַר יעקב פּ. אַדלער, האָט אַדלער זיך געקליבן אין וועג אַרײַן באַזוכן אײראָפּע, באַזונדערס אין ער דאַמאַלט געפאַרן קײן גאַליציע צו זוכן דאָרט טאַלאַנטן, און אזוי ווי די פאַרפאַלגטע, פון רוסלאַנד-פאַרטריבענע יידישע דראַמע, האָט געפונען פאַר זיך אַ היים אין פּרייען גאַליציע, האָט דאָס יידישע טעאטער אין גאליציע געבליט און געוואַקסן. איידער אַדלער איז אָפּגעפאַרן קײן גאַליציע, האָט ער געזאָגט צו גאַרדינען: „שרײבט נאָר אַן גוטע ראָלן, וועט איר זען וועלכע קינסטלער אײך וועל אײך ברענגען פון גאַליציע“. און אַדלער האָט טאַקע געבראַכט אַ גאַנצע גרופּע ערשט-קלאַסיקע קינסטלער פון גאַליציע.

אין אַ געוויסן טאָג — דערציילט גאַרדין — זײנען די נײַגעקומענע אַקטיאָרן געקומען שטאַרק נײַגיריק צו הערן אַ פּיעסע פון אַן אַמעריקאַנער שרײבער, אָבער שטעלט אײך פאַר זײער ערשטוײנונג, זײער גרימצאָרן און זײער פאַראַכטונג צום מחבר, ווען זײ, וואָס האָבן געהערט דעם נאָמען „יידישער קעניג ליר“, האָבן געהערט אַ געווענלעכע געשיכטע פון געווענלעכע יידן. אַ שײנער קיסר דער יידישער קעניג ליר! אײניקע אַקטיאָרן האָבן געמאַכט חוזק פון גאַרדינען, אַנדערע האָבן מיט כעס געזאָגט: „וואָס? אַזעלכע פּיעסן שפּילן? יידן אין קאַפּאַטעס, סורטוקלעך, אין געוויינלעכע הויזן, אַן מאַנטלען, אַן קיווערן, אַן פּאַנצערס, אַן שפּיזן, אַן לכה דודי, אַן דועטן, טערצעטן, קוואַרטעטן, קווינטעטן? אַן קופּלעטן, אַן אַ קאַמיש פאַרל און אַן אַ העלד?“.

אָבער געזיגט האָט גאַרדין, אַן די אַלע זאַכן מיט וועלכע עס זײנען געווען ווי מילגרוימען אָנגעפאַקט די דאַמאַליקע הירוויק-לאַטיינער-פּיעסן, איז גאַרדינס פּיעסע „דער יידישער קעניג ליר“ פאַרט געווען אַ דערפאַלג און דערפירט צו אַן איבערברוך אין דאַמאַליקן יידישן טעאַ-טער-רעפּערטואַר.

וואָס איז געשען מיט די אַקטיאָרן, וועלכע האָבן אַרויסגעזאָגט אַז „מבינות“ וועגן זיין פּיעסע אין משך פון די 15 יאָר זינט די פּיעסע איז אויפגעפירט געוואָרן?

„פאר די 15 יאר — שרייבט גארדין — האבן זיך די אויבנדער־מאנטע אימפארטירטע אַקטיאָרן ערוואָרבן אַ נאַמען, אַנדערע זיינען מער באַליבט, אַנדערע ווייניקער. זיי האָבן זיך אָבער פאַר דער צייט אַלץ מער אַדער ווייניקער אַנטוויקלט, האָבן געקראָגן גאַנץ אַנדערע מיינונגען, האָבן זיך אויסגעלערנט אַ סך ריכטיקער און ערלעכער פון פילע היגע קריטי־קער צו שעצן און פאַרשטיין דעם אמתן ווערט פון אַ דראַמאַטיש ווערק. ווען זיי זיינען אָבער אַריבערגעקומען פון גאַליציע, האָבן זיי פשוט קיין באַגריף ניט געהאַט וואָס איז ליטעראַטור, דראַמע, קונסט, טעאַטער.“

און דאָ קומט גארדין אַרויס מיט זיין באַשולדיגונג:

„איצט, מיט 15 יאר שפעטער, בין איך דורך אַ צופאַל אַליין פאַר־בלאַנדזשעט געוואָרן קיין גאַליציע און האָב געפונען דאָרט דאָס יידישע טעאַטער פונקט אויף דעם זעלבן אָרט וועלכן אונדזערע אויבנדערמאָנטע שוישפילער האָבן אים פאַרלאָזן. אויף דעם זעלבן אָרט, קיין שריט פאַר־ווערטס. דאָס פאַלק פון גאַליציע וויל זיך אַמוזירן אויפן בעסטן אופן. די דאָרטיקע אינטעליגענץ פאַרשטייט וואָס פאַרע וויכטיקע קולטורעלע ראַלע דאָס יידישע טעאַטער וואַלט געקאָנט שפילן. זיי אינטערעסירן זיך מיטן טעאַטער גאַנץ ערנסט און אויפריכטיק, און דאָך עקזיסטירט דאָרט דאָס יידישע טעאַטער נאָר מיט איין צוועק — געבן אַ געוויסע צאל מענטשן אַ געלעגנהייט צו פאַרדינען געלט אַדער אַ שטיקל ברויט. ערשטנס — די דירעקטאָרן, אַדער ווי מיר רופן זיי אין אַמעריקע — די מענעדזשערס. דורך פּאָליטישן איינפלוס אַדער געקויפטע פּראָטעקציע קריגט, למשל, אַ ייד אַ קאַנצעסיע צו זיין דער דירעקטאָר פון אַ יידיש טעאַטער אין לעמבערג, טשערנאָוויץ, קאַלאָמעאַ און אַזוי ווייטער. איך ווייס ניט ווער עס זיינען די אַנדערע דירעקטאָרן. דעם דירעקטאָר פון יידישן טעאַטער אין לעמבערג האָב איך געהאַט דאָס פאַרגניגן קענען צו לערנען. עס איז אַ געוויסער הער גימפעל, וועלכער האָט געקראָגן די חזקה אויף יידיש טעאַטער בירושה פון זיין טאָטן. איך מוז צוגעבן, אַז דער לעמבערגער מענעדזשער שטייט ניט נידריקער פון אונזערע אַמעריקאַנער מענעדזשערס. דער אונ־טערשיד איז נאָר וואָס די היגע, די אַמעריקאַנער, זיינען שוין ניט הונגע־ריק, און דער גאַליציאַנער הער דירעקטאָר האָט נאָך ניט געשטילט זיין

זלמן זילבערצווייג

אפעטיט. אין אלעם איברינקן איז קיין חילוק ניטאָ. די זעלבע סיסטעם פון עקספלאַטאַטאַציע, דער זעלבער גראַבער יונג, דער זעלבער שפעקולאַנאַט, דער זעלבער מבין אויף ליטעראַטור, די זעלבע אידעאַלן! די הויפטזאַך איז פאַרדינען וואָס מער. ווי אַזוי פאַרדינען? דורך דעם הונגער-לויז פון די שוישפילער, דורך דער עקספלאַטאַטאַציע פון די טעאַטער-אַרבעטער, דורך שונד-פיעסן, דורך פרעמדע אַרבעט, דורך געגנבעטע פיעסן, דורך שווינדלערישע פאַרשפרעכונגען, דורך פאַלשע רעקלאַמען. דורך וואָס איר ווילט, נאָר פאַרדינען! וואָס גייט זיי אָן די יידישע קונסט, די יידישע דראַמע, אויפפירן, אויסשטאַטן, רעזשיסירן אַ פיעסע?! די יידישע מאַסן, די אינטערעסן פונם גאַנצן יידישן פּאָלק? אַלע מיטלען זיינען גוט, נאָר געלט צו מאַכן. אומוויסנדע, געלט-גייציקע יידישע דירעקטאָרן און יידישע קריטיקער! דירעקטאָרלעך עליך ישראל! אַרעמע יידישע דראַמע, ווער האָט דיך מער באַשמוצט און ווער האָט דיר מער ווי געטאַן. די דירעקטאָרן מיט זייערע שמוציקע הענט, אַדער די קריטיקער מיט זייער אומפאַרטיי-אישער מבינות?".

און נאָכדעם ווי גאַרדין האָט זיך אַזוי שאַרף אָפגערעכנט מיט די דירעקטאָרן און די קריטיקער, אויף וועלכע ער האָט, ווי עס איז צו זען, געטראָגן אַ בייז ביטער האַרץ, גיט ער זיך אַ נעם צו די אַקטיאָרן:

„די אַקטיאָרן זיינען אַרעמע יידן, וועלכע זוכן זיך אין יידישן טעאַ-טער אַ שטיקל פּרנסה. אין קיין אַנדער געשעפט אַדער מלאכה גייט עס ניט, ווערט מען אַ שוישפילער. דאָס מערסטע טייל פון זיי האָט פריער געשפילט, געזונגען און געטאַנצט אויף די ברעטלעך פון די קאַנצערט-זאַלן, אין אַמעריקע גערופן „מוזיק האַלס“, וועלכע זיינען אין גאַליציע זייער פאַפולער. אמת, אונדזערע אַמעריקאַנער יידישע שוישפילער האָבן אויך ניט געקראָגן קיין ספעציעלע בילדונג און שולונג, אָבער די גרויסע וועלט-בינע פון אַזאַ מעטראָפּאָליע ווי ניו-יאָרק, און די בעסערע יידישע פיעסן האָבן זיי געגעבן אַ געלעגנהייט וויפל עס איז צו לערנען און צו אַנט-וויקלען זייערע פעאיקייטן. דאָרט זיינען זיי געבליבן ביים היסטאָרישן „דייטש“, ביי די חזנישע געזענגע און בדחנישע קופלעטן. די אַרעמקייט, די נויט, די הערשנדע „אויטאָריטעטן סיסטעם“, דאָס אַלץ צווינגט זיי

די וועלט פון יעקב גארדין

שקלאַפּיש צו אונטערוואַרפן זיך אונטערן ווילן פונם הער דירעקטאָר, דולדן און שווייגן“.

און דאָ קומט גאַרדין צו צו אַ פּונקט, וואָס דריקט אים. אין דער וועלט, ביי די אומות העולם, פירט זיך, אַז אַ שרייבער קריגט באַצאָלט פאַר זיין שרייבן. דרוקט מען זיינס אַ זאָך, באַצאָלט מען אים, און זיכער דרוקט מען ניט זיינע ווערק אָן זיין צושטימונג, אָן זיין קאַנטראָל, אָבער גאַרדינס ווערק זיינען געשפּילט און געדרוקט געוואָרן אין אייראָפּע, באַזונדערס אין רוסלאַנד, פּוילן און גאַליציע, אָן זיין וויסן. קיינער האָט ביי אים זיך וועגן דעם ניט אָנגעפרעגט, קיינער האָט ביי אים ניט געבעטן, אַז ער זאָל זיי צושיקן אַ טעקסט פון זיינע אַ פּיעסע, נאָר מען האָט אַרויסגעשמאָגלט, איבערגעשריבן בגנבה טעקסטן פון זיינע פּיעסן, ניט-קאַנטראָלירטע, ניט-פּולשטענדיקע, אָפט על פי זכרון, פון אויסנווייניק, מיט די צוגאַבן אַדער די ענדערונגען פון די אַקטיאָרן, און אַזוי האָט מען די פּיעסן געשפּילט אין אייראָפּע, און טייל פון זיי אַזוי געדרוקט. דערביי האָט מען דעם מחבר, יעקב גאַרדין, וואָס האָט אין די בעסטע צייטן פון זיין קאַריערע, זיך קיינמאָל ניט געבאַדן אין קיין צופּיל עשירות, האַבנדיק אַ גרויסע פּאַמיליע, כלל ניט אָנגעפרעגט און ניט צוגעשיקט אַ פעני האַנאַראַר פאַר זיינע ווערק, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט סיי די פּאַרלעגער, סיי די טעאַטער-גרופּעס, גאַנץ גוטע רווחים. פאַר-דריסט דאָס, ווייטאַגט דאָס זייער גאַרדינען, און ער דריקט אויס זיין פּראָטעסט און גלייכצייטיק הויבט ער אויף דעם פאַרהאַנג איבער דער מיסטעריע ווי אַזוי זיינע פּיעסן זיינען דערגאַנגען קיין אייראָפּע.

„פּיעסן ווערן דאָרט, אין גאַליציע, אויפן פּלאַץ, זייער ווייניק פּאַב-ריצירט. מען קאָן זאָגן, אַז 95 פּראָצענט פון זייערע פּיעסן ווערן עקס-פּאַרטירט פון אַמעריקע. דעם היגן „אויסוואַרף“ [וואָס מען וואַרפט אַרויס פון אַמעריקע] פון דער יידישער בינע, אַלטע היסטאָרישע שמאַטעס, „גרינע“ דראַמען און „געלע“ טראַגעדיעס גייען פון דאַנען אין גאַנצע טראַנספּאָרטן. די לעצטע עטלעכע יאָר האָט מען אָנגעהויבן צו שפּילן ווען עס איז אַמאָל אויך אַ פּיעסע פון די בעסערע היגע פּיעסן, אָבער אין אַ זייער פּאַרקריפּלטע, פאַרדאַרבענע רעדאַקציע. קיינע פּיעסן ווערן ניט

ערוואַרבן דירעקט פון די אויטאָרן אליין. מען הערט זיי אין טראַק! אַ געוויסער גראַפער, אַ היגער מוזיק־האַל ברודער, איז דער פּאָדריאַטשיק פון פּיעסן. ער נערט מיט יידישע דראַמען אַלע מדינות פון אַרבע פינות העולם: קיין לאַנדאָן, קיין אַפריקע, קיין גאַליציען, קיין רומעניע. קיין רוסלאַנד שיקט דער דאָזיקער סוביעקט פאַקן מיט טעאַטראַלישע שטיק. קיינער אין דער וועלט האָט, דאַכט זיך, ניט קיין קאַפּיע, ברודער ¹¹⁸ גראַפער האָט. ווי אַזוי ער קריגט זיי, איז שווער צו ערקלערן, נאָר איר קאַנט זיך פאַרשטעלן ווי אין זיינע קאַפּיעס איז אַלץ פאַרדרייט, צעהרגעט, צעקאַליעטשעט. ער שיקט צו דעם הער גימפעל אַ צענדליק פּיעסן מיט אַמאָל און קריגט דערפאַר עטלעכע הונדערט גולדן. „זעהר ביליק“ — זאָגט הער דירעקטאָר גימפעל. „געפונען געלט“ — זאָגט דער ברודער פון „מוזיק האַל“ מר. גראַפער“.

און איצט גייט גאַרדין איבער צו שילדערן ווי אַזוי דאָס יידישע טעאַטער אין לעמבערג זעט אויס און ווי אַזוי ער האָט געפילט ווען ער האָט דאָרט געזען אויפפירן זיינע פּיעסן:

„גימפעלס טעאַטער אין לעמבערג, אין דער הויפטשטאָט פון גאַליציע, איז אַזוי ענלעך צו אַ טעאַטער, ווי אַן אינדיק איז ענלעך צו אַ לופט־באַלאַן. אַ הויף, אַרומגעצוימט מיט ברעטער, אינמיטן הויף בערג מיט מיסט, אַ פאַר אַרומגעדראַפּעטע בוימער, עטלעכע הילצערנע צעבראַכענע בענק, אַ בינע ציוניפגעשלאָגן פון ברעטער. דאָ שפּילט מען זומער. ווינטער שפּילט מען אין אַ שטאַל, וואָס שטייט טאַקע דאָ אין דעם זעלבן הויף, און אַהער ציט מען אַריין הונדערטער, טויזנטער, מענטשן, צו זען אַ שטיק אין ענגעניש, אין אַ שטופעריי און אַ דערשטיקעניש פון פאַר־שידענע ריחות. דאָרף מען אַ וואַלד אָדער אַ באַרג, אַ טעמפל אָדער אַ שיף, אַן אַרעמע הויז אָדער אַ פירשטלעכן פּאַלאַץ — איינע און די זעלבע קוליסן מיט אַנגעשמירטע בוימער. היינט זייערע קאַסטיומען! זייער מאַ־שינעריי! אַז מען דאָרף טרינקן וויין, מאַכט מען זיך, אַז מען גיסט פון אַ ליידיקע פלעשל און מען מאַכט זיך, אַז מען טרינקט. קיין רעקוויזיט, קיין אקסעסואַרן, קיין סצענישע פּאָדערונגען!

דעם ערשטן טאַג, ווען איך בין געווען אין טעאַטער, האָט מען גע־

שפילט מיין „ווילדן מענטש“. לכל הפחות איז אזוי געווען אַנאַנסירט אויף די אַפּישן. איך בין קוים אויסגעזעסן ביזן שלוס אַקט. דאַנקן גאַט, מען האָט דאָ אין אַמעריקע, אויך געמאַכט אַ שיינע קאַשע פון דעם „ווילדן מענטש“, אָבער גוואַלד! איר האָט געדאַרפט זען וואָס פאַרע „קאָואַראַדאַק“ זיי האָבן דאַרטן פון דעם אַרעמען שטיק געמאַכט! איך האָב געדאַנקט דעם פּובליקום פאַר זייער פּריינטלעכן וואַרעמען קבלת פנים און האָב זיי געזאָגט, אַז דאָס שטיק, אַמווייניקסטן פינף און זיבעציק פּראָצענט פונם שטיק, איז ניט מיינס. דאָס פּובליקום, די שווישפּילער, דער הער דירעקטאָר — אַלע זיינען פון מיין ניט־דיפּלאַמאַטישע „דעקלאַראַציע“ נשתומם געוואָרן... מיט אַ וואַך שפּעטער בין איך געצוואונגען געוואָרן נאָך אַמאָל צו גיין אין טעאַטער. מען האָט געשפּילט לכּבוד דעם מחבר דעם „מטורף“. די אַקאַדעמישע יוגנט האָט אַראָנזשירט לכּבוד דעם מחבר אַ גאַנצע אַוואַציע און זיי האָבן מיך שטאַרק געבעטן צו קומען. איך בין ווידער קוים אויסגעזעסן ביזן שלוס אַקט, האָב געדאַנקט פאַר דער אַוואַציע, פאַר דעם פּראַכטפולן שיינעם קראַנץ (אַזאָ קראַנץ האָב איך נאָך קיינמאָל ניט געקראַגן) און האָב זיי געזאָגט: „דער הער דירעקטאָר האָט זיך אויסגעשפּראַכן וועגן מיר ניט פּריינטלעך, ווייל איך רעד ניט קיין דייטש. זעכצן יאָר האַלט איך אין אַמעריקע מלחמה מיטן „דייטש“ און ער איז כמעט פאַרטריבן געוואָרן פון דער יידישער בינע. איך האָף, אַז ווען איך וועל קומען אַהער צום צווייטן מאָל, וועט דאָס יידישע טעאַטער אַמווייניקסטנס ניט זיין ווייניקער יידיש ווי דאָס טעאַטער אין אַמעריקע.“ אַ טרויעריקער בין איך געגאַנגען אַ היים פון „טעאַטער“ און האָב גע־טראַכט: אַזאָ שוין פּובליקום, אַעלכע אינטעליגענטע פּנימער, אַזאָ אויפֿ־ריכטיקער ענטוויאַזם, אַזאָ הייסער באַגער צו זען גוטס, און קיין טעאַטער איז ניטאָ. ניט אין גאַליציען, ניט אין רוסלאַנד, האָבן זיי נאָך ניט קיין אַנונג פון קיין יידיש טעאַטער. עס איז נאָר פּורים־שפּיל. אין בעסטן פּאַל, איז דאָס קינדער־שפּיל. אין ביידע לענדער פּירט מען אויף און מען שפּיזט דאָס פּובליקום מיטן זעלביקן נידריקן שונד, און ווען מען שפּילט שוין יאָ אַמאָל איינע פון די בעסערע פּיעסן, איז זי שענדלעך צעהרגעט און צעקריפּלט. די יידישע קריטיקער אין רוסלאַנד (איך רייך ניט פון די,

זלמן זילבער צווייג

וואָס זיינען אַזעלכע גראַבע יונגען ווי אונדזערע קריטיקער (דאָ), נאָר פון רי בעסערע, די געבילדעטערע, די דאָזיקע קריטיקער זעען אַמאָל אַט אַזאַ צעקריפלטע און צעקאַליעטשעטע פּיעסע, און שרייבן פון דער אַמעריי-קאַנער יידישער דראַמע מיט אַ פאַטראָניזירנדן טאָן, זיי קוקן מער פון אויבן אַראָפּ... ווי די יידישע דראַמע זאָל ניט זיין אַרעם אין אַמעריקע, וועלכע פעלערן דאָס יידישע טעאַטער זאָל ניט האָבן דאָ, — דרך ארץ: היטלען אַראָפּ, איר, פאַרזונקענע אין שונד און אין שמאַטעס, ווען איר רעדט פון דער יידישער דראַמע און פון דעם יידישן טעאַטער אין אַמע-ריקע!¹¹⁸

אַט דעם צער, אַט דעם ווייטאַג, אַט דעם אויסברוך פון עגמת נפש, האָט גאַרדין פאַרעפנטלעכט אין 1907. * אַ יאָר בלויז איידער פּרץ הירשביין האָט געמאַכט זיין ערשטן פּרוווי צו געבן אַ באמת קינסטלערישן אויסזען דעם יידישן טעאַטער אין איראָפּע, אַ פּרוווי, וואָס מיט זיין גאַנצן קאַטאַס-טראַפּאַלן צוזאַמענברוך צוויי יאָר שפּעטער, האָט פאַרט סיגנאַליזירט און דערפירט צום קינסטלערישן יידישן טעאַטער אין רוסלאַנד — „די וויל-נער טרופּע“,¹¹⁸ מאָריס שוואַרצס „יידיש קונסט טעאַטער“ אין ניו יאָרק, און „דאָס יידישע מלוכה-טעאַטער“ אין מאַסקווע.¹¹⁹

גאַרדין האָט דאָס אַלץ ניט זוכה געווען צו זען, פונקט ווי ער איז מער קיין גאַליציע ניט געקומען, ווייל אינגאַנצן צוויי יאָר נאָך זיין איין און איינציקן באַזוך אין גאַליציע איז ער געשטאַרבן אין ניו יאָרק פון קענסער.

* אין 1906 האָט ער פאַרעפנטלעכט אין „צוקונפּט“ (זע ביילאָגע נומער 1) אַן אַרטיקל, אין וועלכן ער לייגט די גרעסטע האַפענונגען אויף דער צוקונפּט פון יידישן טעאַטער אין רוסלאַנד.

קאפיטל דריי און פערציק

יעקב גארדין האט אין גאליציע זיך דערנענטערט צום יידישן לעבן

דער דלות און נויט — די יידישע אינטעליגענץ און די חסידים — די גוטע ווערטער וואס גארדין האט וועגן די ציוניסטן אין גאליציע — זיין כאראקטעריסטיק פון פוילישן טעאטער.

נאך היינט, ווען עס איז שוין מער ניטאָ אויף דער וועלט דאָס יידישע גאליציע מיט אירע חסידים, משכילים, רביים, פאָלקסזינגער, דאָקטוירים, אינטעליגענטן, פאָלקסמענטשן, פויערים, נאָפּט־און זאָליק־אַרבעטער, רעגיר־רונגס־באַאַמטע, קאָן מען נאָך אַמאָל אין יידישן טעאַטער אין אַן אַלטער אָפּע־רעטע הערן די באַרימטע וויצן וועגן אַ גאליציאַנער. אָבער געווען אַמאָל אַ צייט ווען ס'איז גענוג געווען צו זאָגן, „ער איז דאָך אַ גאליציאַנער“ אָדער „אַ געשטראָפּטער“, אַז עס זאָל ווערן אַ געלעכטער. היינט די ספּעציפישע סצענעס פון אַ גאליציאַנער און אַ ליטוואַק, די פאַרשידענע קופּלעטן אויף דעם אַעביט, וויפּל שפּאַס, וויפּל הומאַר איז אין זיי געלעגן. עס איז געווען אַ יידיש פּאָלק, וואָס האָט געהאַט פאַרשידענע שבּטים, און איינס פון די מערקבאַרסטע שבּטים איז געווען דער גאליציאַנער שבּט.

ווער ס'געדענקט דאָס אַמאָליקע ניו יאָרק, געדענקט נאָך גוט דעם ספּעציפישן גאליציאַנער קוואַרטאַל, וואָס האָט אַרומגענומען פיט, ריד און ריווינגסטאָן סטריט און די אַנדערע שכנותדיקע גאַסן. עס געדענקן זיך גוט די ספּעציעלע גאליציאַנער וואָכנבלעטער פון פעפּערן און באַדערן,

די גאליציאנער דיכטער משה לייב האלפערן,¹²⁰ משה נאָדיר,¹²¹ י. אַדלער (שפּעטער פּאָפּולער אַלס „ב. קאָונער“), יעקב מעסטעל, דער לעגענדאַרייִ שער נפתלי צבי אימבער, דער מחבר פון „התקוה“, די גאליציאנער דראַמאַטורגן משה ריכטער,¹²² משה שאַר,¹²³ אַנשעל שאַר,¹²⁴ מאַקס געביל, די גאליציאנער שרייבער ווי גרשום באַדער, יוסף מאַרגאַשעס (און זיינע זין ד״ר שמואל מאַרגאַשעס און הערמאַן מאַרגענשטערן), דער גאליציאנער רעפּאָרטער און טעאַטראַל יאַנקעלע קירשענבוים,¹²⁵ דער טעאַטראַל צבי הערש רובינשטיין, די גאליציאנער אַקטיאָרן בערטאַ קאַליש, קלמן יווילער,¹²⁶ פּיטער גראַף, לודוויק זאַץ,¹²⁷ און דאָס טראַגישע פּאַרל זיגמונט און רעגינע צוקערבערג. נאָך אַזוי שפּעט ווי אין די 30ער יאָרן פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט משה ריכטער פּאַרטראַכט צו עפּענען אַ ספּעציעל גאליציאנער יידיש טעאַטער, וואו עס זאָלן שפּילן גאליציאנער אַקטיאָרן און מ׳זאָל אויפּפירן פּיעסן פון גאליציאנער שרייבער, אַ פּרווה, יואָס האָט געהאַט אַ טראַגישן אָנהייב, ווייל דער סטאַר, די אַקטעריסע בערטאַ ראָזענבערג, וועלכע איז געקומען פון גאליציע, איז געשטאַרבן עטלעכע טעג פאַר דער דערעפּענונג פון סעזאָן.

ווי אַזוי אַבער האָט אויסגעזען גאליציע, דאָס ווירקלעכע גאליציע, ניט דאָס אַריבערגעוואַנדערטע קיין אַמעריקע, וואָס האָט איינציקווייז אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די גאליציאנער פּעדערן, און איבערהויפּט נאָך פאַר אַ יידישן שרייבער, וואָס קומט צום ערשטן מאַל אין פּערזענלעכן קאַנטאַקט?

יעקב גאַרדין איז געווען אַ רוסישער ייד, וואָס איז פון רוסלאַנד מגולגל געוואָרן קיין אַמעריקע, און נאָכדעם ווי ער האָט דאָ זיך איינגע- בירגערט אין יידישן לעבן, וואָס איז געווען אַ „קבוץ גלויות“, איז ער צום ערשטן מאַל אין זיין לעבן, געפאַרן זען גאליציע. נאַטירלעך האָט מען ניט געקאַנט פון אים דערוואָרטן קיין טיף־ אַריינדריינגענדע אַנאַליזן פון יידישן גאליציע. אַזאָ זאָך פּאָדערט פאַרשונג, פּאָדערט זיך באַקענען מיט דער געשיכטע פון גאליציע, מיט די ספּעציעלע קולטור־היסטאָריש, פּאַ- ליטיש־עקאָנאָמיש און געזעלשאַפּטלעכע אייגנאַרטיקייטן, און אַ גאַסט קאָן מער זען דאָס אויסערלעכע, דאָס וואָס קומט אים אויס אַנדערש, ווי

דאס וואס זיינע אויגן זיינען צוגעוואוינט געווען צו זען ביז דאמאלט, און אזוי זיינען טאקע די איינדרוקן, וועלכע גארדין האט ארויסגעטראגן פון גאליציע, וועלכע ער האט באשריבן אין צייטונג און פון וועלכע א טייל איז אריין אין זיינע שריפטן. עס איז דא דער בייסיקער סארקאם פון גארדינען, עס איז דא זיין סאציאליסטישער קוק-ווינקל, עס איז אבער אויך דא א מאסע פון דעם אויבערפלעכלעכען הויז-זשורנאליזם, וואס גרענעצט זיך מיט סענסאציע.

זיין ערשטער איינדרוק פון לעמבערג איז דוקא א גוטער. דער וואקזאל איז ווי פון א גרויסער אייראפעאישער שטאט, און דער ערשטער גוטער איינדרוק ווערט נאך מער פארשטארקט ביים ארויסגיין דורכן הויפט-ארויסגאנג, א גרויסער פלאץ, שיין ברוקירט מיט אספאלט, פיא-קערס, עלעקטרישע קארס, אלעען מיט בויער, אבער עטלעכע קוואר-טאלן ווייטער פון וואקזאל פאלט שוין זיין שטימונג. א מעכטיקע האנט האט אפגעשטעלט די אייראפעאישע ציוויליזאציע און אריינגעפירט האלב אזיע. ארעמקייט, דלות, שמוץ, גאליציע איז א לאנד פון קאנטראסטן. דאס אלטע און דאס נייע, מתים און לעבעדיקע, אפיקורסות און פאנא-טיום, פאריזער מאדע און אזיאטישע נאאוויטעט. דער פארטגעשריטע-נער צוואנציקסטער יארהונדערט און דער פינסטערער דרייצענטער יארהונדערט זיינען צוזאמענגעמישט, לעבן צוזאמען און שפאצירן צוזאמען איבער די גאסן פון לעבן.

ווען גארדין האט דערזען די נייע פראכטפולע געביידע פון שטאט-טישן טעאטער, האט ער געפרעגט צי מען שפילט דארט אמאל א יידישע פיעסע, און דער ענטפער: — „מיינער א לעמבערגער פריינט האט אויף מיר א קוק געטאן ווי אויף א משוגענעם. אויף יידיש וועלן די פאליאקן ערלויבן שפילן אין שטאט טעאטער? אין עסטרייך איז יידיש איבער-הויפט ניט איבריק באאליבט, אפילו אין עסטרייך אויב מען ערלויבט שפילן יידיש, מוז מען דערביי שפילן כאטש אן איין אקטיקע דייטשע שטיק, ווער רעדט דא ביי די פאליאקן! יידיש איז פארהאסט ניט נאר פון דייטשן און פאליאקן, נאר אויך פון דער דייטש-פּויליש יידישער אסימילירטער אינטעליגענץ. אמת, די יידן אבוואל [הגם] זיי זיינען נאר

א דריטל פון דער באפעלקערונג, צאלן מער פון האלב שטאטישע שטייערן, אבער א לעמבערגער ייד וואלט געשטארבן פון שרעק ווען אים וואלט נאָר געקומען אזא פרעכער געדאַנק אויפן זינען — שפילן יידיש אין שטאַט-טעאַטער! די יידן צאלן שטייערן ווי אמתע בירגער און דאַרפן האָבן רעכט ווי אמתע בירגער. זיי האָבן אָבער ביז דער לעצטער צייט פון זייערע רעכט ניט געדענקט“.

גאַרדין רעכנט דאָ אויס דעם קליינעם פּראָצענט יידן אין העכערע מיליטערישע אַמטן, און גייט ווידער צוריק ריידן וועגן דער באַציאונג פון די פּאָליאַקן צו פרעמדער קולטור, און ער זאָגט „די פּאָליאַקן, די פּוילישע קולטור, פּוילישע שפּראַך, פּוילישע אַלטע טראַדיציאָנען, פּוילישע אומטאַלעראַנגן הערשן דאָ. ניט נאָר די יידן זיינען אונטערדריקט. אין לעמבערג זיינען דאָ ניט ווייניק רוטענען (אוקראַינער), לעמבערג איז זייער אַלטע שטאַט לואוּ... וועלן די פּאָליאַקן ערלויבן מען זאָל אין שטאַטישן טעאַטער שפילן אַ מאלא-רוסישע פּיעסע פון קראָפּאוויצקי אָדער קאַר-פּענאַקאַרי? עס איז אַ פּויליש טעאַטער. די שווישפּיל-קונסט שטייט ביי די פּאָליאַקן זייער הויך, אַזוי ווי ביי די רוסן. די דראַמאַטישע ליטעראַטור אָבער איז ביי זיי אַרעמער ווי ביי די רוסן“.

און איידער גאַרדין לאָזט זיך אַריין אין שילדערן דאָס יידישע לעבן פון גאַליציע, דערציילט ער קודם כל, אַז עסטרייך איז אַן אַרעמע מלוכה און גאַליציע איז זיי אַרעמסטע פּראָווינץ פון לאַנד, און זי האַלט אַפילו נאָך ניט עקאַנאָמיש ביי פרייער קאַנקורענץ, נאָר די שטאַטס רעגירונג און די לאַקאַלע רעגירונג זיינען די אַפּוטרופּסים און פּאַרזאָרגער פון דער באַפעלקערונג. עס זיינען דאָ זייער ווייניק קוואַלן פאַר פּרנסה. און פאַר יעדער זאָך דאַרף מען האָבן אַ קאַנצעסיע. אין לעמבערג זיינען דאָ אַ צען גימנאַזיעס און רעאַל-שולן און קיין שכר למוד צאָלט מען ניט, אויסער פאַר די אונפּאַרמען און ביכער. אין די נידריגערע קלאַסן זיינען דאָ זייער פיל יידישע קינדער, אָבער שוין אין עלטער פון 13—14 יאָר פאַר-לאָזן זיי די שול און הייבן אַן זאָרגן וועגן פּרנסה. די פּאָליאַקן זיינען פאַראַינטערעסירט אַז די יידישע אינטעליגענץ זאָל ניט וואַקסן, מאַכן זיי גרויסע שוועריקייטן די יידישע סטודענטן אין די העכערע למוד-אַנשטאַלטן,

אָבער דאָך איז דאָ אַ היבשע צאָל יידישע סטודענטן אין לעמבערגער אוניווערזיטעט און פּאָליטעכניקום.

גארדין, ווי איך האָב אָנגעוויזן אין אַ פריערדיק קאָפיטל, איז געווען ווייט פון יידישן נאַציאָנאַליזם, און אודאי פון ציוניזם, אָבער דאָך קאָן ער זיך ניט איינהאַלטן פון שרייבן: „די לעצטע צייט האָט ביי דעם גאַלי-ציאָנער יידן ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו ערוואַכן דער פאַרשלאָפּענער מענטש, וועלכן די יידישע נאַציאָנאַליסטן באַצייכענען מיטן נאָמען „נאַציאָנאַלער גייסט“. ווי מען זאָל עס רופן, איז ניט וויכטיק, וויכטיק איז, אַז דאָס זעלבסט באַוואוסטזיין פון דעם גאַליציאַנישן יידן הויבט אָן אויפצוואַכן. די אויפגאַבע צו וועקן דעם גאַליציאַנישן יידן האָבן גענומען אויף זיך מער פון אַלע די היגע ציוניסטן. וועלכע רעזולטאַטן דער אידעאָלערי ציוניז-מוס זאָל ניט ברענגען אין אַלגעמיין, פאַר גאַליציע וועט ער ברענגען, אָן צווייפל, געוויסע פּראַקטישע רעזולטאַטן. דער ייד וועט גיך אָנהייבן צו זוכן פרייהייט, וועט אַראָפּוואַרפן דעם פּוילישן יאָך און אויפהערן צו זיין גען דעם פּריץ דעם אַלטן מה יפּית. די היגע אַקאַדעמישע יוגנט און די היגע אינטעליגענטן שפּילן אַ גרויסע ראָלע אין דיזער יונגער באַוועגונג. און אויף אַן אַנדערן פּלאַץ קומט גארדין ווידער צוריק צום זעלבן פּראַב-לעם, און ער שרייבט: „גאַליציע ערוואַרטעט אירע קעמפּער. זיי זיינען שוין דאָ. אָבער זיי זיינען נאָך צו יונג און צו קליין. זיי דאַרפן נאָך אַ ביסל אונטערוואַקסן, דער באַדן פון אַלגעמיינעם שטימערעכט איז זייער גינסטיק דערפאַר. מען דאַרף נאָר גוטע רעגנס זאָלן ערפרישן די לאַנגפאַר-שטיקטע לופט און אָפּוואַשן דעם אַלטן שמוץ, און די זון פון אויפקלערונג זאָל שיקן אַ ביסל מער זון-ליכט און וואַרעמקייט“. ביי אַן אַנדערע געלעגנ-הייט שרייבט ווידער גארדין: „אין עדיסאָנס קאַפּע-הויז טרעף איך זיך יעדן טאָג מיט אייניקע פון דער אמת יידישער אינטעליגענציע. איך רוף זיי „אמת יידישע“, ווייל די רייכע, די פּויליש-דייטשע, אַסימילאַטאַריש-בורזשואַזע אינטעליגענציע לעבט אַפּגעזונדערט פון די יידישע מאַסן און איך האָב קיין זכות ניט געהאַט אַפּילו מיט איין אויג אויף איר אַ קוק צו טאָן. כן יאַבדו! די דאָיקע אמת יידישע אינטעליגענטן זיינען אַלע שרעק-לעכע נאַציאָנאַליסטן. זיי זיינען אַלע מיינע פאַרביסענע קעגנערס און איך האָב זיי ליב.“

זלמן זילבער צווייג

שילדערנדיק דעם אָפּשיד, וואָס מען האָט אים געגעבן אין לעמבערג, גיט איבער גאַרדין: „עס איז ניט געווען קיין אָפיציעלער באַנקעט, ניט קיין גרויסאַרטיקער באַל, עס איז געווען אַן איינפאַכע סעודה פון חברים און גוטע פריינט. אַן פאַלשקייטן, אַן פאַרבאַרגענע קנאה, אַן פאַליטיק. עס זיינען ניט געקומען מענטשן, ווייל זיי האָבן „געמוזט“ קומען אָדער „געדאַרפט“ קומען, עס זיינען נאָר געקומען די וואָס האָבן געוואַלט קומען. מען האָט פאַרבראַכט די צייט אין אַ פריינטלעכן שמועס, מען האָט געזונגען, מען האָט גערעדט. די אַקאַדעמישע יוגנט האָט געזונגען לעבע-דיק און מוטיק אין אַ מאַזשאַרנעם טאָן. די ציוניסטישע פּראָלעטאַריער האָבן געזונגען טרויעריקע, שמערצלעכע לידער פון אַ מינאַרנעם טאָן... פילע גוטע האָפענונגען זיינען אויסגעשפּראַכן געוואָרן וועגן דער צוקונפּט פון יידישן פּאַלק“.

און איצט עטלעכע שטריכן פון דאַרטיקן יידישן לעבן ווי גאַרדין האָט זיי געזען:

„איך האָב ליב די לעמבערגער אינטעליגענציע. עס איז ניט קיין געבלאַפטע אינטעליגענץ ווי ביי אונז, ניט פאַר אייך געדאַכט. ערשטנס, זיינען זיי אַלע לומדים. איך האָב איבערהויפּט ניט ערוואַרטעט צו געפּי-נען אין גאַליציען אַזויפיל לומדות. אין די בתי מדרשים, אין וואַגאַנעס, אין קאַפּע-הייזער האָב איך באַגעגנט יידן דורכגעקנאַטענע אין לומדות, יידן וועלכע האָבן געלערנט און לערנען נאָך. ...אין גאַליציע לעזן זיי און לערנען דענקען. זיי זיינען אַ ביסל געכאַפט געוואָרן פון דער דייטשער מעטאַפיזיק. זיי זיינען אָבער דענקענדע מענטשן פון וועלכע מען קאָן עטוואָס הערן און עטוואָס לערנען“.

אָבער אין דער זעלבער צייט וואָס גאַרדין לויבט אַזוי די יידישע אינטעליגענץ, באַמערקט ער: „ליידער מוז איך צוגעבן, אַז די גאַליציאַנער יידישע אינטעליגענטן לערנען און זוכן גייסטיקע רייכקייט פּונקט אַזוי ענאַאיסטיש ווי אַן אַמעריקאַנער דאַלאַר-כאַפּער זוכט מאַטעריעלע רייכקייט ... זיי דענקן זייער ווייניק וועגן זייערע ברידער, וועלכע זיינען פאַרזונקען אין דער פינסטערניש פון אומוויסנהייט. זיי טוען ניט קיין קולטורעלע אַרבעט פאַר די אַרעמע יידישע מאַסן. קעגן מיין ווילן, מוז איך נאָך אַמאָל

די וועלט פון יעקב גארדיו

געבן א קאמפלימענט די ציוניסטן... אויב עטוואס ווערט יא אין גאליציען אין דיווער ריכטונג געטאן פארן יידישן פאלק, איז דאס נאָר דורך זיי. יא, דער ציוניסטישער גאַט האָט מיט מיר ניט איין שפיצל אָפגעשפילט אין גאליציע”.

„יידישע קראַמען, יידישע מעקלער, יידישע בעטלער, קינדער ווי די מוראַשקעס. אַלטע ווייבער אַרבעטן זאָקן אין גאַס. אַ גרויסער „דע-פאַרטמענט סטאַר“, וואו מען פאַרקויפט ציצית און קנאַבל... שבת זיינען די שולן און קלויזן פול. די גאַסן זעען אַנדערש אויס. שיינע יידישע וויי-בער געקליידט נאָך דער לעצטער מאָדע שפאַצירן אום מיט זייערע מענער, וועלכע זיינען געקליידעט „היסטאָריש“. ווער עס וויל זען אַ טיפּ פון אַן אמת יידישע שיינע פרוי, דער זאָל פאַרן קיין גאליציע. אַכט עקיקע שטריימ-לעך שוועבן שבת איבער דער גאַנצער שטאַט. אין די שולן דאַונט מען מיט אָפּעטיט. דורך די אָפּענע פענסטער טראָגן זיך יידישע מעלאָדיען”.

„מיר זיינען אין דער אַלטער שול. ...אין דרויסן איז געווען העל, ליכטיק און הילכיק. מיר זיינען באַלד אַנגעגריפן געוואָרן פון אַ שטילע דונקלקייט. אַ שווערער גערוך ווי אין אַן אַלטן מרחץ האָט אונדז באַ-גענגט אין אַ פינסטערן פּאָליש. אַ שטיקנדיקער שטויב האָט זיך אויפגע-הויבן קעגן אונדז. אין אַ פינסטערן ווינקל שטייט נאָך די אַלטע „קוניע“ מיט די אַלטע אייזערנע קייטן אין וועלכע מען פלעגט פאַרשמידן די זינדיקע יחידים... ווער ווייסט וועלכע דראַמעס האָבן דאָ אויף דעם היסטאָרישן ווינקל זיך אָפגעשפילט? וויפל פּייערדיקע, דורנדע מאַנאַלאָגן האָט דאָ געהאַלטן אַ צאַרנדיקער, שטרענגער ריכטער? וויפל שטילע זיפּצן זיינען דאָ פאַרשטומט געוואָרן, וויפל שטילע טרערן פאַרגאַסן געוואָרן, וויפל ערהאַבענע געדאַנקן פאַרשטיקט געוואָרן, וויפל פּרייע שטרעבונגען ערמאַרדעט געוואָרן? איצט איז דער ווינקל באַדעקט מיט שטויב פון דער פאַרגאַנגענהייט”.

„עס איז געווען אַ וואַרעמע זומער-נאַכט ווען איך בין אַרומגעגאַנגען איבער די אַרעמע יידישע קוואַרטאַלן פון לעמבערג. באַרוועסע נאַקעטע קינדער, פרויען באַדעקטע מיט שמאַטעס, זקנים אין צעריסענע צעפּוילטע בגדים, אַרמוט, שמוץ, נויט, קינדער... אין די אַרעמע קליינע געשעפטלעך

פארקויפט מען שטיקלעך ברויט, שטיקלעך הערינג, קליינע שטיקלעך רעטעך, עטלעכע קארטאפליעס... אין די אָפּענע נידריקע פענצטער זעט מען קליינע ענגע צימערן באַלויכטן מיט אַ קליין לעמפל אָדער מיט אַ ליכט. אַ הילצערנער טיש, אַ פּאַר אַלטע צעבראַכענע בענקלעך און אַרום די ווענט בעטן... צוויי, דריי בעטן, מיט שמוציקע בעטגעוואַנד. דאָ אַרבעט מען, מען קאָכט, מען — עסט און מען שלאָפט. דאָ שלאָפן אַלטע און יונגע, קינדער און עלטערן, אייגענע און קוואַרטיראַנטן (באַרדערס)."

גאַרדיו באַשרייבט זיינעם אַ באַזוך אין אַ מין לעמבערגער טענעמענט הויז, און ער שילדערט דאָס אין די שוואַרצסטע פאַרבן: „אַן אַלטע צוויי גאַרנדיקע חורבה, שוואַרצע אייגעבויגענע ווענד, אַ צעפּוילטער גרינער דאָך, שמוציקע קליינע פענסטער, צעבראַכענע טירן. יעדער גאַרן איז צע-טיילט אויף קליינע שמאַלע קלעטקעס. אין יעדער קלעטקע זיינען צוזאַ-מענגערעסט מענטשן ווי הערינג אין אַ פעסל. יעדער חדר איז אַ גאַנצע דירה. אין פילע צימערן זיינען די סטעליעס איינגעפּאַלן, די שטוקאַטורע פון די ווענד אָפּגעריבן, די אויוונס צעבראַכן און פאַר דינע שמוציקע ענגע גריבער צאָלט מען דירה-געלט ניט ביליקער ווי אין ניו-יאָרק!"

זייער אַן אינטערעסאַנטע געשיכטע, ווי אַן עפּילאָג צו גאַרדינס באַ-זוך אין גאַליציע און זיינע איינדרוקן, דערציילט הערי (הערשל) אַלטמאַן, אַן אַנאַנסן-אַגענט אין דער צייטונג „טאַג-מאַרגן זשורנאַל“, אַ גאַליציאַנער, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען זייער טעטיק אין דער גאַליציאַנער „קאַלאַ-ניע“ אין ניו-יאָרק.

זיין געשיכטע, וואָס ער האָט אונדז צוגעשיקט שריפטלעך, איז גע-שריבן מיט זייער שאַרפע באַמערקונגען קעגן גאַרדינען, און עס איז דער-פון צו פילן, אַז גאַרדינס אַרטיקלען האָבן אַרויסגערופן אַ סך אויפּרעגונג צווישן די גאַליציאַנער יידן אין אַמעריקע, אויב אין אַלטמאַנס טאָן האָט נאָך געקאַנט פאַרבלייבן אַזויפיל כּעס נאָך עטלעכע און פּופּציק יאָר פון גאַרדינס באַזוך אין גאַליציע.

אַלטמאַן שרייבט אַזוי:

„אין יענעם יאָר ווען גאַרדיו איז אַנגעקומען קיין לעמבערג, האָט דאָן דער [איצט] פאַרשטאַרבענער דראַמאַטורג משה ריכטער ע"ה גע-

וואוינט אין לעמבערג. ער האט שוין דאן געהאט א גרויסן נאמען סיי מיט שרייבן פיעסן פאר טעאטער און אויך מיט זיין ארומפארן מיט א טרופע באקאנטע ארטיסטן איבער די גרעסערע שטעט שפילן טעאטער. אזוי שנעל ווי דער „לעמבערגער טאגבלאט“ האט געבראכט די נייעס, אז עס איז אנגעקומען פון אמעריקע יעקב גארדין, איז משה ריכטער, אלס ווארעמער ייד און הארציקער מענטש, וואס ער איז געווען, געגאנגען אין האטעל, צעהנגוט' באגריסן דעם גרויסן אמעריקאנער גאסט און קאלעגע, און האט זיך אנגעבאטן אלס וועגווייזער, אויב ער האט א פארלאנג צו זען מענטשן, וואס ער דענקט, אז ער וואלט זיך מיט זיי וועלן באקענען.

גארדין האט אנגענומען דעם אנבאט און זיך געלאזט שיין באדינען. מר. ריכטער האט אים געפירט צו גימפלען אין טעאטער (וואו גארדין האט געמאכט יענעם בארימטן סקאנדאל). ריכטער האט נעבעך געהאט אומבאשרייבלעכע עגמת נפש פון יענעם עפיוזאד. ער האט אים ארומגעפירט צו רביים און גוטע יידן, דענקנדיק פילייכט, ווער ווייסט, אפשר ווען עס וועט זיך אמאל מאכן א געלעגנהייט, קאן אַאָ מענטש ווי גארדין צונאָן קומען... אַ טובה... ווער ווייסט...

און אַט איז יעקב גארדין צוריקגעקומען פון יענער גאליציאנער נסיעה, און אנגעפאנגען שרייבן יענע בארימטע סעריע, זיינע ריזע-איין-דרוקן, זיינע באַאָבאַכטונגען, אַז ער האַט געפונען די יידן אין גאליציע איינגעזונקען אין פאַנאַטיזם און אומוויסן, ממש קאַניבאַלן, וואָס האָבן פאַרבלאַנדזשעט פון זול-לאַנד קיין גאליציע. נו, מילא, פאַרפאַלן... אָבער דערמאַנען כאַטש ווער עס האַט אים אַרומגעפירט אין לעמבערג און אין אַנדערע שטעט ווי אויך צו רביים, האַט ער דאָך געמעגט? אַ יאָ? ניין, גיט מיט קיין איין וואָרט! ער האַט געהאַט אַ „פירער“, וואָס האַט אים געצייגט און געוויזן. דאָ, זעט איר, האַט זיך דאָן אַרויסגעצייגט דער אמתער, גאַספּאַדין גאַרדין. צו דערמאַנען משה ריכטער, האַט ער דאָך געדאַרפּט צוגעבן, אַז ריכטער אין אַ באַקאַנטער דראַמאַטורג וועמנס פיעסן זיינען שוין דאָן געשפילט געוואָרן גיט נאָר אין גאליציע, נאָר אויך אין רומעניע און פוילן, און אויב איך מאַך גיט קיין טעות, האַט די פאַרשטאַרבענע קעני ליפּצין, אַ ליכטיקן גן-עדן זאָל זי האָבן, אויך גע-שפילט ריכטערס אַ פיעסע דאָ אין אמעריקע.

די וועלט פון יעקב גארדין

אָבער, אַמשיענדלעכסטן איז זיין שרייבן און באַשרייבן די יידישע יוגנט אין גאַליציע: „איינגעזונקען אין פאַנאַטיזם און אומוויסנהייט“. דאָס איז געווען אַזאָ ביטערע פיל, וואָס איז געווען זייער שווער אַרונטער צושלינגען. פונקט דאָן האָט אויף אונדזער איסטטיד זיך גערודערט מיט אַ פיינעם קלוב פון גאַליציאַנער יונגעלייט, וואָס האָט געהייסן „עסטרייך-אונגאַרישע ציוניסטן“. טייערע יידישע בחורים מיט ניט-ווייניק וויסן, קולטורעל און אויך באַהאַונט אין וועלטלעכע למודים. קאָנט איר זיך פאַרשטעלן וואָס דערדאַזיקער געמיינער בלבול האָט אַרויסגערוּפן ביי דערדאַזיקער גרופע? ביי דער נעקסטער פאַרזאַמלונג איז באַשלאָסן גע-וואָרן איינצולאָדן מורנו יעקב גאַרדין צו אַ לעקציע, ספּעציעל איינגע-אַרדנט פאַר דעם צוועק. די טעמע זאָל זיין, די יידישע יוגנט אין גאַליציע, אַן ענין, וואָס וועט אים זיין זייער לייכט צו ריידן און באַלייכטן. גאַרדין האָט די איינלאָדונג אָנגענומען פאַר אַ פרייז פון 50 דאָלאַר, אַ היבשע סומע פאַר יענע יאָרן. די לעקציע האָט גאַרדין פאַרגעטראָגן אין זאָל פון, עדיור-קיישאַנעל עליענט. דאָ האָט גאַרדין אויסגעפאַקט אַ פעקל ביטערקייט און פאַרלוימדעריי, וואָס האָט ממש געעקלט. מיט אַמאָל איז אויפגע-שפרונגען אַ יונגערמאַן און געפרעגט אויב ער מעג עפעס פּרעגן דעם חשובן לעקטאָר. פאַרשטייט זיך, אַז ער האָט גלייך באַקומען די דערלויבניש „מר. גאַרדין — האָט דער יונגערמאַן (זיין נאָמען איז געווען מאיר ארנ-שטיין ע"ה) אויסגעדונערט — מיר צווייפלען שטאַרק אויב איר האָט דאָרט אין גאַליציע באַגעגנט יידישע יונגעלייט, שוין ניט ריידנדיק וועגן נאַנטער באַקאַנטשאַפט מיט יידישע יונגע מענטשן. וויסט איר, ווער עס לויפט צו אייערע לעקציעס דאָ אין ניו יאָרק? גאַליציאַנער יידישע בחורים און מיידלעך, ערשט נעכטן געקומענע פון גאַליציע. אדרבא, זעט: „גאַליציאַ-נער בחורים — האָט ער אויסגערוּפן — שטעלט זיך אויף!“ און דער גאַנצער זאָל האָט זיך אויפגעשטעלט.

דאָס איז געווען זייער אַ שפאַנענדער מאַמענט. גאַרדין האָט אָנגע-פאַנגען צו דרייען מיט דער צונג, אַז ער האָט ניט אַזוי געמיינט, און שנעל פאַרענדיקט די לעקציע און געשלאָסן דעם אָונט מיט אַרויסגעבן אַ קנס אויף זיך. ער האָט אונדז צוגעזאָגט צו געבן אין משך פון אַ יאָר 10

זלמן זילבער צווייג

לעקציעס פריי (די 50 דאלאר פאד דעם אָוונט האָט ער צוגענומען). מיר פון אונדזער זייט האָבן אים מער קיינמאָל ניט געהערט ריידן. למען האמת, זיינע ליטעראַרישע שאַפונגען האָבן מיר יאָ געזען, ווייל וואָס אמת איז אמת, ער האָט דער ערשטער באַוויון צו רעפּאָרמירן דאָס יידישע טעאַ-טער. וואָלט ער געקומען נאָך לעאַן קאַברין, נאָך ז. ליבין, נאָך דוד פינסקי אָדער פּרץ הירשביין, אָדער שלום עליכם, וואָלט אפשר זיין גרויסקייט איינגעשרומפן צו דער מדרגה פון אַ זאָלאַטאַרעווסקי“.

און דאָך, נאָך די אַלע טרויעריקע בילדער איז גאַליציע אַריין טיף אין גאַרדינס האַרץ און ער פאַרענדיקט זיינע איינדרוקן וועגן גאַליציע מיט די ווערטער: „איך פיר מיט פון גאַליציע גוטע עראינערונגען, נייע בילדער, נייע פאַקטן, נייע געדאַנקן וועגן דעם ייִדנס לעבן און זיינע פאַר-העלטנישן צו דער אויסערער וועלט. איך בין נאָך קיינמאָל ניט געווען אַזוי נאַנט צו דער יידישער גאַס אין דער ראַלע פון אַ באַאַכטער ווי די צייט, וואָס איך האָב פאַרבראַכט אין גאַליציע. איך האָב קיינמאָל ניט געהאַט קיין פרייע צייט און גוטע געלעגנהייט צו הערן אַזוי אויפּמערקזאַם, וואָס די יידישע גאַס זאָגט, ווי אין גאַליציען“.

ווי אַזוי אַט די איינדרוקן האָבן באַאיינפלוסט און באַווירקט גאַרדינען דעם דראַמאַטורג, וועלן מיר זען ווען מיר וועלן ריידן וועגן זיין פיעסע „גלות גאַליציע“, אָבער פריער גאַרדינס אַ באַזוך ביים בעלזער רבין.

קאפיטל פיר און פערציק

יעקב גארדין באזוכט דעם בעלזער רבי און גיט אים א „קויטל“

דער הויף — די חסידים וואס קומען צום רבין — דער גבאי און
דער אונטערגבאי — דער רבי פרעגט זיך אויס וועגן יידישקייט —
גארדינס ענטפערס וועגן יידן אין אמעריקע און וועגן זיך.

גאליציע איז געווען ניט נאר רייך מיט אירע משכילים, נאר אויך
מיט אירע חסידים און רביים, און איינער פון די אנגעזעענסטע, גרעסערע
רביים, איז געווען דער בעלזער רבי. יעקב גארדין, ווען ער האט באזוכט
גאליציע, האט זיך אזויפיל אנגעהערט פון דעם בעלזער צדיק, אז ער
האט באשלאסן אהינצופארן אים זען.

גארדין מאכט ניט קיין סוד, אז ער קוקט אויף דעם גאנצן ענין פון
רביסטווא ווי אויף א מעשה, וואס געהערט צו דער פארגאנגענהייט, אבער
דאך ציט עס אים צו זען. „דעם פיינדס מאכט קאן מען לערנען נאר אין
זיין אייגענעם לאגער“, שרייבט ער, און ער פארט צום שונא אין לאגער.

עס איז א שיינער, העלער, ליכטיקער זומער-טאג. די זון איז פויל אין
אזא הייסן טאג און זי באוועגט זיך זייער לאנגזאם, אבער א קיל פריש
ווינטעלע בלאזט אריין אין אפענעם פענסטער פון וואגאן. דער נאמען פון
יעדער סטאציע איז אויפגעשריבן אין דריי שפראכן: דייטש, פויליש און
אוקראיניש. בארוועסע שקצים און שיקסלעך. אויף א סך סטאציעס
זוערן די פאסאזשירן באגעגנט פון יידישע מיידלעך און יינגלעך, באר-
וועסע, מיט לאנגע פאהלעך, לויפן ארום מיט א קרוג וואסער און א גלאז
אין האנט און שרייען מיט זייערע דינע קולכעלעך „וואדא זשימנא“ (קאלט
וואסער). אייניקע פארקויפן מאלינעס אדער וואלד-יאגדעס. אויף די פלאט-

די וועלט פון יעקב גארדין

פארמעס פון פארבייפארנדע צוגן א גערויש, א געלויף, א יאגעניש. די פאסאזשירן איילן זיך מיט זייער אלטע טשעמאדאנעס און שמוציקע זעק ווי צעשראקענע שאף. ווייבער לויפן ארום ווי אין א פאניק. חסידים מיט גראבע טליתים-זעק און בלעכערנע שעכטלעך אין וועלכע עס ליגן זייערע צילענדערס, קינדער, זשאנדארמען, באן-באאמטע, קאנדוקטארן. אלע אין אן אימפעט אויפגערגט צעדולד, ווי מען וואלט דערווארט אן ערד-ציטער-ניש. גוואלד, ויפל לאנגע, גראבע, געקרייזלטע, גרויע, געלע, שווארצע פאות. מען דערנענטערט זיך אלץ מער צו בעלז.

גארדינס וועגוויזער דערציילט אים וואס פארע ראָל דער צדיק האט געשפילט אין די לעצטע וואלן. ער האָט זיך גאנץ אָפן אַריינגעמישט אין פאליטיק און געהייסן שטימען ניט נאָר קעגן די סאָציאליסטישע נאָר אויך קעגן די יידישע ציוניסטישע קאנדידאטן. ער האָט געהייסן שטימען נאָר פאַר די פּוילישע רעאַקציאָנערע קאנדידאטן, וואָס די רעגירונג האָט אַרויסגעשטעלט. טייל זאָגן, אַז ער האָט דערפאַר געקראָגן זייער גוט באַצאָלט, אַנדערע זאָגן, אַז ער האָט עס געטאָן נאָר לשם שמים.

אין פענסטער האָט זיך באַוווּזן אַן אַרעם קליין יידיש שטעטל. איבער די צעוואָרפענע אַרעמע, קליינע, הייזלעך, האָט זיך געהויבן אין דער הויך אַ הויכער מויער מיט אַ סך פענסטער און מיט אַ גרינעם אייזערנעם דאַך. גראַד ווי אַ קעניגלעכער שלאָס אין אַן אַרעם דערפל. דאָס איז דעם רבינס פּאַלאַץ, ווי עס ווייזט אויס פון דער ווייטנס. נעבן פּאַלאַץ ציט זיך צו די וואַלקנס אַ הויכע נייע שול פון ווייסע שטיינער. הינטערן שטעטל צום וואַקזאַל לויפט אַ טיכל באַוואַקסן פון ביידע זייטן מיט הויכן, גרינעם קאמיש... בעלז! דער צוג שטייט נאָר פינף מינוט, אָבער אַ סך יידן לאָזן זיך דאָ אַרויס פון דער באַן.

אַ פּיאַקר פּירט אַריין אין שטאָט. דאָס שפּאַן-געצייג פון די פּערד איז אַמאָל אין פּאַניאַטאָוסקיס צייטן געווען פון לעדער און רימען. איצט שטריקלעך און ראָגאַזשעס. דער קוטשער איז אַ הויכער בחור מיט אַ גלאַט אָפּגעשוירענעם קאַפּ, מיט צוויי גלאַטע לאַנגע פּאות, מיט צוויי גרויסע באַרוועסע שמוציקע פּיס. דעם פּיאַקר האָט טאַקע גאַרדין גענומען נאָר פאַר זיך און זיין באַגלייטער. אָבער באַלד איז אויף די קאָולעס אַרויפ-

געשפרונגען א ייד מיט א קלומאק, און איידער מ'האט זיך ארומגעקוקט, איז אין פיאָקר אַריינגעקראָכן אַ רויטער ייד מיט אַ פעטן בויך, מיט אַ גרויסן, אַלטן טשעמאַדאַן. געדיכטע וואַלקנס געלן שטויב. די זון האָט זיך אָפּגעשטעלט אין בעלז ווי אַמאַל ביי יהושען אין גבעון, און זי באַקט אַן רחמנות. ביים טייכל, פון איין זייט, וואָשן יידישע און קריסטלעכע פרויען וועש און פאַטשן מיט אַ ברעטל אָן אַ שטיין. נעבן זיי באַדן זיך שמוציקע, האַלב־נאַקעטע קינדער, קליינע הינטלעך און גרויסע קעץ. פון דער אַנדערער זייט טייכל האָבן זיך געבאַדן, אָן באַד־קאַסטיומען, אָן פייגן־בלעטער, נאָר אדם־נאַקעט, יונגע און אַלטע מענער.

גאַרדין פאַרט צו צום גרעסטן „האַטעל“ אין בעלז. אַ גרויסע שטוב אין מיטן מאַרק. פון פאַרנט אַ שענק, וואו עס זיצן עטלעכע גוים און גויעס ביי איין טיש און עטלעכע חסידים ביים אַנדערן טיש. הינטן — גאַנצע פיר צימער פאַר געסט. ביים זייט אַ גרויסער שטאַל פאַר פערד און וואַגנס. קעגנאייבער דעם האַטעל — אַ קירכע. אַרום דעם מאַרק־פלאַץ קלייטלעך, וואו מ'פאַרקויפט בייגל, קעראַסין, טעפּ, זיף, דזשעגעכץ, שטריק, לאַפטשעס... אין מיטן פלאַץ אַ גרויסער ברונעם. האַלב־נאַקעטע, אויסגעמאַטערטע יידישע וואַסערטרעגער שעפּן דאָ וואַסער אַ גאַנצן טאַג און צעטראָגן עס אויף זייערע קעראַמיסלעס איבער די הייזער. זיי קריגן אַ העלער פאַר פיר עמער וואַסער, און דערמיט דאַרפן זיי דערנערן אַ גאַנצע פאַמיליע.

גאַרדין האָט אַ גאַנצע דיסקוסיע מיט זיין וועגווייזער ווי אַזוי ער זאָל זיך באַווייזן פאַרן רבין. גאַרדין האַלט, אַז ער וועט אים זאָגן דעם אמת. ער איז אַ יידישער שרייבער, וואָס איז געקומען פון דאַרטן און דאַרטן, און וויל וויסן דאָס און דאָס. דער וועגווייזער איז קעגן דעם. ער האַלט, אַז גאַרדין דאַרף קומען צום רבין ווי אַלע יידן, דאַרף געבן אַ פּדיון, דערלאַנגען דעם רבין אַ קוויטל און זיך ניט האַלטן ווי די אַפיקורסים, ימח שמם וזכרם. מיט אַ ייד, אַפילו פון אַמעריקע, וועט דער רבי זיך האַלטן אָפּ, אויפריכטיק, נאַטירלעך, אַבער פאַר אַ שרייבער וועט באַלד אַלץ פאַרדעקט ווערן מיט אַ מאַסקע פון דיפּלאַמאַטיע. גאַרדין איז קעגן זאָ אַ קאַמעדיע, אַבער ער גיט זיך פאַרט אונטער צו קומען צום רבין ווי

די וועלט פון יעקב גארדין

א פשוטער ייד, און די יידישע באַרד זיינע גיט אים טאַקע צו, אַז ער איז נושאַ חן ביים צדיק און ביי די אַלע מיניסטאַרן פון הויף. און גאַרדין פאַר-געסט ניט דאָ ווידער אַרײַנוואַרפן אַ ביסל סאַרקאַזם: „דיזעלבע באַרד, דאַכט זיך, און דאָך אין וויליאַמסבורג ברענגט זי צרות מיט יסורים, און אין בעלז — בערג מיט נחת און תענוג נפשׁ“.

פון דער נאַנט האָט דעם רבינס שלאָס גאַרניט אויסגעזען אַזוי גרויס־אַרטיק ווי פון דער ווייטן. די ווענד זיינען געווען אַפּגעדראַפּעט און צעקראַצט. די טירן און די פענסטער לאַנג ניט געפאַרבט. גרויסע בערג מיט ציגל, שטיינער, זאַמד און קאַלך זיינען אָנגעוואַרפן אַרום און אַרום. דער רבי בויט צו אַ נייעם פליגל צו זיין מויער. יידישע שטיין־שניידער, טישלער, מויערער זיינען געשטאַנען און געהאַקט, געשניצט, געשלעפּט שווערע שטיינער. אין מיטן מויער אַן ענגער שמוציקער הויף, פול מיט חסידים און חסידותטעס. אויף אַ טיש שטייט אַ גרויסער שמוציקער סאַמאָואַר און אַ ייד מיט פאַרקאַטשעטע פּאַלעס פאַרקויפט טיי און קיכלעך. אין שלאָס איז דאָ אַ פריוואַט בית המדרש, אַ מרחץ, אַ גרויסע מילכיקע קיך באַזונדער און נאָך אַ גרעסערע פליישיקע קיך פול מיט גרויסע טעפּ און קעסלען. און אַט איז דעם גבאים קאַנצעלאַריע, אַ גרויס צימער מיט אַ גלעזערנעם דאַך, וואָס הויבט זיך אויף סוכות און ס'ווערט אַ סוכה. אין פּאַדערצימער זיצן אַ סך אַרעמע לייט, בעטלער, קבצנים, שנאָרער. אַ גאַר גרויסער פּראַצענט פרויען. יונגע, אַלטע, קראַנקע, געזונטע, אַלע פון טיפּ סאַרווערקעס, גבאיטעס, תכריכים־נייערינס, פּרוכת־טרע־נערינס.

דעם רבינס אַסיסטענט, טאַקע זיין זון, אַ זיידערנער יונגעמאַנטשיק מיט גנבהשע אויגן, גיט גאַרדינען אַ ברייטן שלום עליכם ווי ס'קאָן נאָר זוכה זיין אַן אַמעריקאַנער מיליאַנער און באַלד הייבט זיך אַן דער עק־זאַמען.

— איר ווילט זען דעם רבין?

— יאָ.

— איר ווילט אים דערלאַנגען אַ קוויטל?

— יאָ.

זלמן זילבער צווייג

- וואָס ווילט איר בעטן ביים רבין?
— איך? איך וויל גאַרניט בעטן... איך וויל אים נאָר זען.
— וואָס הייסט, גאַרניט ניט בעטן?
גאַרדניס וועגווייזער האָט אויף אים אַ ביזן קוק געטאַן. גאַרדין האָט פאַרביסן אַ ליפּ.
— אַלזאָ, וואָס ווילט איר בעטן ביים רבין? פרנסה?
— ניין, פרנסה, ניט צו פאַרזינדיקן, האָב איך.
דער יונגער גבאי האָט אַ גנבישן וואונק געטאַן און באַמערקט מיט אַ שמייכלע:
— איך פאַרשטיי, געלויבט זאָל זיין דער השם יתברך, איר זענט אַן אַמעריקאַנער עושר? אַלזאָ, ווילט איר בעטן דעם רבין מכוּח קינדער?
— ניין, ניין, דאָס געוויס ניט! וועגן אַזאַ זאַך דאַרף מען דעם רבין אודאי ניט מטריח זיין.
— נו, ווילט איר אים אפשר בעטן מכה געזונט?
— איך בין ניט קראַנק...
דאָ האָט שוין גאַרדניס וועגווייזער זיך מער ניט געקאַנט איינהאַלטן און האָט זיך אַריינגעמישט:
— וואָס הייסט, איר זענט ניט קראַנק? איר פאַרט דאָך קיין קאַרלט-באַד!
— אַזוי — האָט דעם בעלזער רבינס זון געזאַגט — איר פאַרט אין די בעדער, זענט איר דאָך קראַנק.
— איך בין ניט קראַנק, איך פאַר נאָר אַנווערן אַ ביסל פעטס...
— נאָך וואָס דאַרפט איר פאַרלירן, וויל עס שטערט אייך צום געזונט?
נו, דאַרפט איר בעטן דעם רבין, ער זאָל בעטן גאָט ער זאָל אייך העלפן פאַרלירן, ווי איז אייער נאָמען?
— מיין נאָמען איז יעקב יוסף בן יחיאל מיכל הלוי.
— ניין, אייער פאַטערס נאָמען דאַרפן מיר ניט. איר גיט אונדז נאָר אייער מוטערס נאָמען.
גאַרדין האָט זיך געוואונדערט פאַרוואָס עפעס זיין מוטערס, ניט זיין פאַטערס נאָמען. ער האָט אַ פנים ניט געוואוסט, אַז אַזוי איז דער מנהג.

די וועלט פון יעקב גארדין

וואָס איז כמעט ווי אַ דין. אין אָנהייב האָט דער יונגער גבאי ניט געוואָלט אַנטדעקן דעם טעם, אָבער ענדלעך איז ער אָפן אַרויס, אַז אַ מענטש קאָן קיינמאָל ניט זיין זיכער ווער עס איז געווען זיין פּאַטער, אָבער דערפאַר איז ער זיכער ווער עס איז זיין מוטער. דאָס האָט גאַרדינען אַ רעכט ביסל וויי געטאָן. עס איז דאָך אַ מיאוסער חשד אויף יעדער יידישער פרוי, אין דער צייט וואָס מען רעדט אַוויפיל וועגן דער צניעות פון דער יידישער פרוי. ער האָט געוואָלט מאַכן אַן אַפיקורסישע באַמער- קונג, ער האָט זיך אָבער באַגעגנט מיט דעם בעטנדיקן בליק פון זיין לעמבערגער וועגווייזער און געשוויגן.

גאַרדין שילדערט דערנאָך די וועלכע פאַרן צום רבין: טעטיקע געשעפטסלייט, וועלכע ווילן זיך אויף אַ צייט אַרויסרייסן פון דער גשמיות-דיקער וועלט און זיך אַביסל אַריבערטראַגן אין אַ גייסטיקער וועלט. ס'פאַרן קבצנים אַפרוען זיך פון זייער שווערן יאָך און פאַרגעסן זיך אין זייער וועלט פון צרות און טרערן. ס'קומען אויך אַהער אַזעלכע וואָס ווילן זיך אויסקויפן פון זייערע זינד. עס קומען ליידנדע צו געפינען אַ פאַרלייכ-טערונג, קראַנקע בעטן אַ רפואה. דער אונטער-גבאי פאַרשרייבט די קוויט-לעך, קריגט דערפאַר אַ זילבערנע מטבע. דערווייל קומט אַריין דער גבאי אַליין. ער האָט געהערט, אַז עס איז געקומען אַן „אַמעריקאַנער“, האָט ער זיך אַליין מטריח געווען צו קומען. ער האָט באַלד גענומען איבערעקואַמ-נירן גאַרדינען, וועלכער האָט זיך אָבער געהאַלטן רואיק, געענטפערט בנעימות, געגעבן קלאַרע פאַקטן וועגן יידישקייט אין אַמעריקע, מכבד געווען דעם גבאי און זיין זון מיט צוויי גוטע האַוואַנאַ-סיגאַרן, באַצאַלט מיט אַ ברייטער האַנט פאַרן קוויטל, און דער גבאי איז אַוועק צוגרייטן דעם רבין אַליין מיטן צוזאַג, אַז מען וועט גאַרדינען אַריינרופן דעם ערשטן. ענדלעך דערהערט זיך אַ רוף פון אַ הויך דאַר יידל — „דער רבי רופט!“ דורך אַ לאַנגן טונקעלן קאַרידאַר זיינען זיי צוגעקומען צו דער טיר פון רבינס שטוב. ביי דער טיר איז געשטאַנען אַן אַלטער נערוועזער ייד מיט אַ לאַנגער באַרד אַן אַ באַשטימטער קאַליר, אין שיד און זאַקן. ער האָט גאַרדינען אַפּגעגעבן אַ בכבודיקן שלום עליכם און געעפנט די טיר. דער ייד, וואָס האָט פריער אויסגערופן, אַז דער רבי רופט, איז אַריין דער

זלמן זילבער צווייג

ערשטער און געמאלדן „ער גייט“. גארדין איז אריין אין א גרויס צימער, וואו ביי א לאנגן טיש איז געזעסן דער רבי אויבן אָן. נעבן אים איז גע- שטאנען דער גבאי העפלעך איינגעבויגן, נאָר זיינע קלוגע אויגן האָבן געקוקט פאַרשייט.

— שלום עליכם — האָט געזאָגט דער בעלזער רבי מיט אַ געמאַכט- טער פריינטלעכקייט — גיב אַ שטול דעם גאַסט — האָט ער געזאָגט צו דעם אויסרופער. גאַרדין און דער רבי זיינען געווען די איינציקע, וואָס זיינען געזעסן. אַלע אַנדערע זיינען געשטאַנען די גאַנצע צייט. גאַרדין האָט זיך אַרומגעקוקט. קיין מעבל איז אין דער שטוב ניט געווען. אויפן טיש נעבן רבין איז געשטאַנען אַ גרויסע גלעזערנע פּושקע פּול מיט זילבערנע מטבעות. דער רבי האָט געמאַכט דעם איינדרוק פּון אַ פּשוטן ייד פּון אַ גאַנץ יאָר. אַ געוויינלעך באַיאָרנטער ייד מיט אַ גאַנץ געוויינלעך פּנים, וואָס דריקט ניט אויס קיין חכמה, קיין גרויסקייט, קיין געלערנטקייט, אָבער אויך ניט קיין פאַלשקייט. די האַלבע שעה, וואָס גאַרדין האָט ביי אים פאַרבּראַכט, האָט ער פּון אים ניט געהערט קיין איין מערקווירדיקע באַמערקונג, קיין איין קלוג וואָרט. דער רבי האָט געפּרעגט און גאַרדין האָט געענטפּערט. די אַנדערע האָבן געשוויגן.

די פּראָגן זיינען געגאַנגען בערך אַזוי: דער רבי האָט געפּרעגט צי עס זיינען דאָ אַ טך יידן אין אַמעריקע, ווי לעבן דאָרטן די גאַליציאַנער יידן, צי זיינען דאָרט ניטאָ, חלילה, קיין רדיפות אָדער גזרות אויף יידן.

— ווי האַלט עס מיט יידישקייט אין אַמעריקע?

— אַ דאַנקן גאַט, מיט יידישקייט האַלט עס זייער גוט.

— האָבן די יידן אין אַמעריקע פּרנסה? איז וואָר, אַז די יידן זיינען

רייך אין אַמעריקע?

— דאַנקן און לויבן צו גאַט.

— מיט וואָס באַשעפּטיקט איר אייך?

— איך?... דאָ איז גאַרדין געבליבן אַ ביסל צעמישט און באַ-

שלאָסן צו זיין וואָס נענטער צום אמת — איך... איך באַשעפּטיק זיך מיט ביכער.

די וועלט פון יעקב גארדין

- דאָס הייסט, איר זענט אַ מוכר ספרים? זייער שיין. קויפן נאָך
דאָרט די יידן ספרים?
- יאָ, זיי קויפן קינות, תחינות, מחזורים, הגדות.
- קיין גרויסע לומדים, ווי עס זעט אויס, זיינען זיי דאָרט ניט.
— חלילה!
- איך זע — זאָגט דער רבי — אַנווייזנדיק אויף גאַרדינס באָרד —
ביי איך ליגט די יידישקייט אויפן פנים. נו, ווי אַזוי זיינען אייערע קינדער?
— מיינע קינדער, איי, פרעגט בעסער גאַרניט.
— אָבער תפילין און, לכל הפחות, וואָס מען מוז?
— ניט, איי, איי...
— אָבער אין שול גייען זיי דאָך?
— אין שול? ווייס איר, אויך מיר אַ שול.
— אוי, רחמנא לצלן... איר זענט דאָך אַ טאַטע, וואָס הייסט?
— אַ טאַטע! אַ גרויסע זאָך אין אַמעריקע אַ טאַטע. זיי פאַלגן דען
אַ טאַטן?

דער רבי האָט זיך געווענדעט צום גבאי און באַמערקט:
— יאָ, דאָס איז ריכטיק. פיל האָבן זיך פאַר מיר געקלאָגט, אַז אין
אַמעריקע ווייסן ניט די קינדער פון כבוד אב. האָט ניט קיין יסורים. איר
וועל בעטן גאָט, אייערע קינדער זאָלן ווערן פרומע כשרע קינדער, אם
ירצה השם, גיך וועט משיח קומען און אַלע יידן וועלן זיך אומקערן צוריק
צו יידישקייט.

פאַרן אַוועקגיין פון רבין האָט גאַרדין אַריינגעלייגט צען קראַנען אין
רבינס פושקע, געגעבן צו עטלעכע קראַנען דעם גבאי און די אַנדערע
יוצר משרתים, אַוועקגעאַנגען מיט עטלעכע קראַנען ווייניקער, אָבער
פולער מיט שלעכטע געפילן וועגן רביים, חסידים און די גאַנצע געשיכטע
פון קוויטלעך, ברכות, חסידישער הויף און דאָס גלייכן.
אַט די געפילן האָט גאַרדין באַשריבן אין זיין פיעסע „גלות גאַליציע“,
וואו ער האָט אַלס באַזע באַנוצט די לעגענדע מיטן ליעווער רבי רב
בערעניו.

קאפיטל פינף און פערציק

גארדינס סענסאציאנעלע פיעסע וועגן ליעווער רבי ר' בערעניו

אמת און פיקציע וועגן קאצקער רבי און ליעווער רבי — די ווערק פון פריץ, אפאטאשו, באטאשאנסקי אויף דער טעמע — א מעשה מיט א רבי וואס זאל זיין געווארן אן אפיקורס און דאס ווייב האט אים געסמט — דער טומל אין דער רעליגיעזער פרעסע קעגן גארדין — אב. קאהאן באשולדיקט גארדינען, אן ער בלאפט — גארדינס ענטפער.

מען האט געקאנט דערווארטן, אן גארדינס באזוך אין גאליציע, וואס האט אים געגעבן שטאף פאר א גאנצער סעריע ארטיקלען וועגן גאליציע בכלל און וועגן דארטיקן יידישן לעבן, ווי מיר האבן בקצור איבערגעגעבן אין אונדזערע פריערדיקע קאפיטלען, וועט ביים דראמאטורג גארדין אויך ארויסרופן א גרויסן אינטערעס און אים אנצינדן מיט יוגנטלעכן פייער אַנצור-שרייבן א פיעסע אָדער אפילו עטלעכע פיעסן פון יידישן לעבן אין גאליציע. פאר דעם דראמאטישן קינסטלער גארדין זיינען די עטלעכע וואָכן אויפהאלט אין גאליציע, זיין קומען אין קאָנטאָקט מיט די דארטיקע יידן, זיין באזוך ביים בעלזער רבין, זיכער געווען גענוג שטאף פאר טעמעס, וואָס זאלן ארויסברענגען דאָס אייגנטימלעכע, דאָס ספעציפישע יידישע לעבן אין גאליציע, ווי עס האָבן פריער פאר אים געטאָן אַנדערע יידישע שרייבער און דראמאטורגן ווי משה ריכטער און גרשם באָדער. גארדין אָבער איז, קענטיק, אונטערן איינדרוק פון זיין קראַנקהייט שוין מער ניט געווען דער וואָס זאל זיך קאָנען אַננעמען מיט אַזויפיל שעפערישן מוט ווי אין זיינע פריערדיקע יאָרן, אָבער דאָך האָט ער באַוויזן אַנצושרייבן כאַטש איין פיעסע פון גאליציאַנער יידישן לעבן, און פאר זיין סוזשעט

די וועלט פון יעקב גארדין

האָט ער נישט גענומען קיין אַקטועלע טעמע, נאָר דווקא אַן עפּיזאָד, וואָס האָט פּאַסירט מיט אַ סך יאָרן פּריער — ווי אַזוי אַ חסידישער רבי ווערט אַן אַפּיקורס. קלמן מרמר, זיין ביאָגראַפּער, האַלט אָבער, אַז די פּיעסע פּאַרנעמט זיך נישט בלויז מיט דעם היסטאָרישן העלד פון דער פּיעסע. לויט זיין מיינונג באַנוצט גאַרדין בלויז די געשעענישן פון די זיבעציקער יאָרן פון 19-טן יאָרהונדערט פאַר אַ שילדערונג פון די חסידים און די אינטעליגענטן אין גאַליציע, ווי ער, גאַרדין, האָט זיי טאַקע געזען בעת זיין באַזוך אַ סך שפּעטער, אין 1907. ער אינטערעסירט זיך ווייניקער מיט דער פּערזאָן פון דעם העלד דעם רבין, וועלכן ער איז דרך אגב אַפּילו משנה השם פון ר' בערעניו אויף ר' ישראל. זיין אינטערעס איז מער מיט דער סביבה און די אומשטענדן.

אין דער געשיכטע פון חסידות זיינען דאָ מעשות, אַ ביסל לעגענדאַ-רישע, אַ ביסל פּאַקטועלע, אָבער שטאַרק צוגעפּאַרבט און „גרימירט“ פון די שרייבער, וואָס האָבן זיי באַנוצט פאַר זייערע דערציילונגען און פּיעסן, וועגן צוויי רביים, וואָס זאָלן זיין אַראָפּ פון דרך הישר, אַ מעשה וועגן קאַצקער רבי, וואָס זאָל האָבן רעוואָלטירט און געוואָרן אויס רבי, זיך פאַרשלאָסן און זיך אָפּגעזאָגט אויפצונעמען חסידים און די הויף־מענטשן האָבן קיינעם צו אים נישט צוגעלאָזט, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט, אַז די חסידים און די „יושבים“ זאָלן הערן זיין אפיקורסות וועגן רביסטוואָ און דאָס קלעבן פון חסידים צום רבין. אַט די מעשה, וואָס האָט געדינט טיילווייז, גאָר אויף אַן אַנדערן אופן, צו אַ געוויסער סצענע פון פרצס „גאַלדענע קייט“, ווערט אויספירלעך געשילדערט פון אַן אַפּשטאַמיקן פון הויף, אַ שפּעטערדיקן וועלטלעכן שרייבער מ. ב. שטיין, אין זיינער אַ פּיעסע „ערד און הימל“, און איז אויך אַ טייל פון אַפּאַטאַשוס באַרימטן ראַמאַן „אין די פּוילישער וועלדער“. די צווייטע מעשה איז וועגן רב בערעניו פון ליעווע, וואָס איז אויך באַנוצט געוואָרן פאַר בינע־ווערק פון די שרייבער יעקב באַטאַשאַנסקי,¹²⁸ מיכל דאַווידזאָן און ד״ר צבי כהן.¹²⁹ עס וואָלט, פון ריין געשיכטלעך־קולטורעלן שטאַנדפּונקט און נישט ווייניקער פון קינסט־לערישן שטאַנדפּונקט, געווען זייער אינטערעסאַנט צו מאַכן אַ שטודיום און פאַרגלייך פון די אַלע ווערק אויף דער זעלבער טעמע, און זען וואו

זלמן זילבערצווייג

די שרייבער קומען זיך צוזאמען, אין וואָס זיי גייען זיך פונאָנדער, וואָס האָט זיי אינטערעסירט אין דער טראַגעדיע, וואָס זאָל האָבן פּאַסירט אין חסידישן הויף, און וואָס האָבן זיי געוואָלט דערפון אַרויסדרינגען. אָבער ביז דאָס וועט געשען, לאַמיר דערווייל זיך באַקענען מיטן אינהאַלט פון גאַרדינס פּיעסע, וועלכע ער האָט אַ נאָמען געגעבן „גלות גאַליציע“, און וועלכע איז געשפּילט געוואָרן דעם לעצטן טאָג פון יאָר 1907 אין ניו יאָרק מיט אַדלערן אין דער הויפּטראַל פון רב ישראל. דאָס איז אַגב געווען די פּאַרלעצטע פּיעסע, וואָס גאַרדין האָט געשריבן, און די סאַמע לעצטע גאַרדין-פּיעסע, וואָס דער נשר הגדול יעקב פ. אַדלער האָט אויפֿ-געפירט און געשפּילט.

ר' בערעניו פון ליעווע איז געווען אַ זון פון דעם רבין ר' ישראלצע ריושינער, וועלכער איז געווען באַקאַנט אַלס איינער, וואָס האָט געלעבט אין גוואַלדיקער עשירות, ממש אין לוקסוס, נאַטירלעך אויפן חשבון פון זיינע חסידים, וואָס זיינען על פי רוב באַשטאַנען פון אַרעמע פּאַלקס־מענטשן. נאָכן רבינס פטירה ווערט בערעניו געקרוינט אַלס רבי, אָבער רביסטוואַ איז אים ניט צום האַרצן, און לויט די קלאַנגען, וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען, איז דער רבי ר' בערעניו ממש געוואָרן אַן אַפּיקורס. די סביבה, כאַטש זי ווייסט פון זיינע געפילן און געדאַנקען, לאָזט אים אָבער ניט „אַבדיקירן“, ווערן אויס רבי. אין דער ערשטער רייע קעמפט קעגן אים די רביצין, הדסה. פאַר איר איז עס ניט קיין פּראַגע פון גלויבן, נאָר פון אַ לעבן אין רייכקייט און אין כבוד. זי וויל אויך פאַרויכערן איר קינד, אַז ס'זאָל נאָכן פּאַטערס טויט איבערנעמען דעם הייליקן שטול פון רביסטוואַ. זי פאַרשטייט ניט און וויל ניט פאַרשטיין איר מאַנס געפילן, זיינע געוויסנביסן, וואָס מ'וויל אים צווינגען שפּילן אַ פּאַלשע ראַל פון אַ גוואַלדיקן מאַמין, אַ בעל מופת, אַ געטלעכן מענטש, ווען ער איז שוין דער גרויסער צווייפלער, דער ניט־גלויביקער, דער אפּיקורס. ר' בערעניו באַטראַכט זיך פאַר אַ ליגנער, אַ שווינדלער, אַנצוגיין ווייטער אַלס רבי. די רביצין, זיין ווייב, פרוווט אין אָנהייב ווירקן אויף איר מאַן מיט גוטן ער זאָל תשובה טאָן און זיך ניט דערוועגן דורכצופירן די געדאַנקן מיט וועלכע ער טראַגט זיך אַרום, אָבער ווען זי זעט, אַז זי קאָן אירס ניט דורכפירן

די וועלט פון יעקב גארדין

מיט גוטן, הייבט זי אן מיט ביזן, און גאר צולעצט שטעלט זי זיך אפילו
ניט אָפּ פון מאַרד.

דערמאָנט עס ניט אַמאָל די געשיכטע אין „האַמלעט“ ווי די קעניגין-
מוטער דערמאָרדעט אַדער העלפט דערמאָרדן איר מאַן, הגם דאָרט
האַנדלט עס זיך ניט וועגן מיינונגס-פאַרשידנהייטן, נאָר וועגן אַ לינקער
ליבע מיטן קעניגס ברודער?

אַ ביטערן קאַמף קעגן רבינס שטימונגען פירט אויך דער גבאי.
ר' וואָלף. פאַר אים איז די רבישאַפט אַ גאַלדגרובן. ער איז דעריבער,
אַזוי ווי די רביצין מיט וועלכער ער איז אינטים (ווידער די געשיכטע
מיט שעקספירס „האַמלעט“), גרייט אויף אַלץ אַבי אַנצוהאַלטן זאָס
געשעפט.

ס'זיינען אָבער פאַראַן נאָך אַנדערע עלעמענטן, וואָס קעמפן קעגן
רבינס באַשלוס. דאָס מאָל גאַר פון אַן אַנדערן כאַראַקטער: דאָס זיינען
די גלויביקע, ערלעכע חסידים. דער רבי פילט זיך צוגעבונדן צו זיין רבישן
שטול דורך דער אויפריכטיקער טיפער אמונה, וואָס די חסידים האָבן צו
אים, אַז ער איז טאַקע דער צדיק, דער וואָס פאַרבינדט זיי מיטן באַשאַ-
פער פון דער וועלט, און קאָן ביי אים פועלן ישועות און נחמות פאַר זיי.
און דאָ איז כדאי צו ברענגען י. ל. פרצעס זאָץ אין זיין „גאַלדענע
קייט“:

„געפרוירענע נשמהלעך...“

הערצעלעך...“

צום גר תמיד קומען זיי,

שטעלן אויס די הענטעלעך:

אַ פונק! אַ פונק!

אַ גדהלע,

אַ מופתל...“

אַ נס, אַ וואונק פון יענער זייט!

און יעדעס וויל פאַר זיך,

פאַר זיך,

פאַר אייגן ווייב און קינד,

פאַ אייגן הויזגעזינד...“

וואָס מער דער רבי טרייבט די חסידים פון זיך, אַלץ הייליקער ווערט
ער ביי זיי. דער רבי האָט ניט קיין שטאַרקן כאַראַקטער און ער וואַקלט

זלמן זילבער צווייג

זיך וואָס צו טאָן, ער קאָן זיך מיט זיינע אייגענע כוחות ניט באַפרייען, אָבער דאָ קריגט ער מיט איינמאַל הילף פון דרויסן. אַ מתנגד, אָן עקסטרעמער קעגנער פון חסידים, וואָס קוקט אויפן חסידים ווי אַ פּאַרט-זעצונג פון דער פּאַלשער שבתי צבי-באַוועגונג, און ווי אויף אַ גלויבן, וואָס איז פאַרמיסטיקט מיט געצנדינערישע עלעמענטן, אַ דאָקטאָר אַ משכיל, און נאָך אַ גאַנצע ריי אויפגעקלערטע פּערזאָנען. גאָר אומגע-ריכט קומט אויך צו הילף די קריסטלעכע קירכע, וועלכע האַפט צו געווינען די אומרויאיקע נשמה פון רבין.

דאָ האָט גאַרדין, ווי קלמן מרמר ווייזט אָן, אויסגענוצט די ידיעה, וואָס איז געווען פאַרשפרייט אין גאַרדינס יוגנט-יאָרן, אַז דער לומדישער מיסיאָנער יצחק זאַלקינסאָן, דער באַרימטער איבערזעצער פון מילטאָן און שעקספיר אין העברעאיש, איז דאַמאַלט געווען אין ליצווה צו באַ-ווירקן דעם רבין, אַז ער זאָל גאָר זיך שמדן.

דערנען, אַז זיי קאָנען ניט ווירקן אויפן רבין ניט מיט גוטן און ניט מיט ביזן, פרווון די רביצין און איר שוואַגער, אויך אַ רבי ווי זיין ברודער, צו דערקלערן דעם רבי פאַר משוגע.

די משפּחה פון רבין וויל אים אָבער ניט אַרויסלאָזן פון איר רשות. זי האָט מורא, אַז ער קאָן דאַמאַלט אַרויסקומען מיט אַעלכע דערקלערונג-גען, וואָס וועלן ניט שטימען מיט זיין אַמט און מיט דער ראַל אין וועלכער זי, די משפּחה, איז פאַראינטערעסירט, אַז דער רבי זאָל ווייטער שפּילן, געלינגט דעריבער דער איינפלוסרייכער משפּחה צוריק אַריינצוקריגן אין איר באַזיץ דעם רבין ר' בערעניו. דאָ איז דער רבי שוין געוואָרן גאָר אַן אַנדערער מענטש. אויסערלעך, לפנים, שפּילט ער די ראַל פון אַ רבי. ער איז אָבער גרייט אויסצונוצן די גרויסע מאַכט וואָס ער האָט אַלס רבי און זיך באַפרייען. ער וויל אָנהייבן אַ ניי לעבן. ער פאַרליבט זיך אין דער טאַכטער פון ד"ר גוטמאַן ביי וועמען ער האָט אַ שטיקל צייט געלעבט. זי, די טאַכטער, אַראַבעלאַ, איז אַ געבילדעטע, זי געהער צו דער וועלט אין וועלכער דער רבי זעט זיין האַפּענונג פאַר דעם נייעם לעבן. אָבער די רביצין, זיין פרוי, מאַכט אַ סוף צו אַלע פּלענער פון איר מאַן דורכדעם, וואָס זי רוימט אים אָפּ פון וועג. זי פאַרסמט אים.

די וועלט פון יעקב גארדין

עס בלייבט גענוי אויסצופארשן אויף וויפל גארדין האָט אין זיין פיעסע זיך באַנוצט מיט אמתע פאַקטן, מיט ווירקלעכע געשעענישן, און אויף וויפל זיין פאַנטאַזיע האָט אַרומגעפּוצט אָט די פאַקטן, באַזונדערס טאַקע וועגן די צוויי וויכטיקע עלעמענטן פון זיין פיעסע: די ליבע מיט ד"ר גוטמאַנס טאַכטער און די געשיכטע, אָז זיין פרוי, די רביצין, האָט אים פאַרסמט. באַקאַנט איז, אָז דעם רבינס משפּחה האָט געשאַטן מיט גאַלד אומצוקערן צוריק אין איר רשות איר זינדיקן זון, און אָז שפּעטער האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אָז די משפּחה האָט אים דערמאַרדעט, אָבער אָז גאַרדין האָט אויסגעלאָזט זיין גאַנצן כּעס קעגן חסידים דורך דער פיעסע, אָז ער, וואָס האָט געקוקט אויף חסידים און רביים ווי אויף אַ גרויס אומגליק פאַר די יידישע פאַלקסמאַסן, איז קלאַר, און עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אָז ער איז געגאַנגען אין די פּוסטריט פון די אַנדערע משכילים, ווי יצחק יואל ליניעצקי און פּרץ סמאַלענסקי, וועלכע האָבן געריסן שטיקער פון חסידים און האָבן אים און זיינע העלדן גע-מאַלן אין די שוואַרצסטע אָפּשטויסנדע פאַרבן, אין קעגנזאָץ צו די שפּע-טערדיקע גרויסע יידישע קינסטלער ווי פּרץ און אַש, וועלכע האָבן „גערייניקט די שאַל און אַרויסגענומען די יאַדרע“, וועלכע האָבן דערזען אין חסידות די פאַעטישע שיינקייט און די גרויסע הומאַניטאַרישקייט און אין דעם רבין די אצילות און העכסטע אויסדרוקן פון מענטשלעכקייט. אָבער זאָגן, אָז אַלץ אין גאַרדינס „גלות גאַליציע“ איז געשריבן מיט גיפט און גאַל, אָז אַלע טיפּן און כאַראַקטערן זיינען געשילדערט בלויז ווי אויסוואַרפן און ווילדע חיות, איז אויך ניט אמת. געטריי, אָז ס'איז ניטאָ קיין געזעץ אָן אויסנאַמען, האָט גאַרדין אין זיין פיעסע, אַ העלד, משה פּרוש, אַ חסיד, וואָס דערמאַנט אין די שענסטע טיפּן פון דער חסידישער באַוועגונג אין דעם שטאַרקסטן פּעריאָד פון איר אידעאָליזם.

„גלות גאַליציע“ האָט געהאַט אָן אויסגעצייכנט פּערסאָנאַל. אַדלער האָט געשפּילט די הויפּטראָל, וואָס האָט דאָ געהייסן ר' ישראל. ס'עראַ אַדלער האָט געשפּילט די רביצין הדסה. די אינטריגאַנטן-ראָל פון ר' וואַלף איז פאַרקערפּערט געוואָרן דורכן אויסגעצייכנטן שוישפּילער מאָריס מאַשקאַוויטש. דעם אינטערעסאַנטן טיפּ פון „משה פּרוש“ האָט

געשפילט סעמיועל ראָזענשטיין. אויך די אַנדערע ראָלן זיינען געלעגן אין גוטע הענט.

אַז אַ פּיעסע מיט אַזאַ נעגאַטיוון צוגאַנג צו חסידיזם האָט געהאַט קנאַפּע אויסזיכטן אויסצונעמען ביי די ניט־ראַדיקאַלע עלעמענטן פון די יידישע טעאַטער־גייער, איז קלאַר. הגם אַ סך יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע האָבן אַראָפּגעוואָרפן פון זיך אַ סך לאַסטן פון רעליגיעזער יידישקייט, האָבן זיך באַפרייט פון אַ סך מצוות, האָבן מער ניט אַזוי מקפיד געווען אויף שמירת שבת און ימים טובים, פונדעסטוועגן האָבן זיי געפילט אַ גוואַלדיקע בענקשאַפט נאָך דער אַלטער יידישקייט פון דער אַלטער היים, און אין דעם איז אויך געווען איינגעשלאָסן זייער ליבשאַפט און דרך ארץ פאַר חסידות, פאַרן הויף, פאַרן רבין, און גאַרדינס פּיעסע אין וועלכער עס ווערט אַרויסגעוויזן אַזויפיל מיאוסקייטן פון הויף און עס ווערט אַראָפּגעריסן די הייליקייט פון רבין, איז אַט די באַזוכער געווען שטאַרק ניט צום האַרצן. דער טייל יידישע פּרעסע אין אַמעריקע, וואָס האָט מאַרשירט אונטער דער רעליגיעזער פּאַן, האָט נאָטירלעך דאָס געוואוסט און איר איז דעריבער די פּיעסע אויך ניט געפעלן, און זי האָט זי אַראָפּגעריסן. גאַרדין איז דערפאַר געבליבן אָפהענגיק פון דער ראַדי־קאַלער פּרעסע. אָבער דאָ איז ער געוואָרן גאַר גוואַלדיק אַנטוישט. אַפילו די „ווארהייט“, וואָס איז, געוויינלעך, שטענדיק געווען זייער פריינטלעך צו גאַרדינען, האָט דאָסמאָל אין דער קריטיק אויף דער פּיעסע אים ניט גענומען אונטער אירע פליגלען, נאָר אונטערגעשטראַכן, אַז „גאַרדינס באַהאַנדלונג פון חסידים איז געבליבן דיזעלבע ווי ביי די אַלטע משכילים; אַ שניידענדע קריטיק, געבויט מער אויף די סאַציאַל־קולטורעלע ווירקונג פון דיזער ריכטונג, אַרונטעררייסן די מאַסקע פון די שלעכטע, פאַרדאַר־בענע צדיקים און זייערע משרתים און ווייזן די גאַנצע דומהייט, נאַריש־קייט פון זייערע נאַכפּאָלגער“.

ערגער איז געווען די רעצענזיע פון אב. קאהאַן אין „פאַרווערטס“, וואָס איז געווען דער לעצטער שריט צו דער שאַרפער מלחמה, וואָס האָט זיך באַלד אָנגעהויבן צווישן ביידע — אב. קאהאַן און יעקב גאַרדין. בלויז איין ראַדיקאַלער שרייבער, ש. יאַנאַווסקי, דער רעדאַקטאָר

די וועלט פון יעקב גארדין

פון „פרייע ארבעטער שטימע“, אמת בלויז א וואכנבלאט, וואס האט נאטירלעך ניט דערגרייכט די ברייטע טעאטער-מאסן, האט זיך יא אנגענו- מען גארדינס קריוודע און דערקלערט, אז גארדינס נייע פיעסע איז אים „דוקא געפעלן געווארן“. ער האלט, אז דער סוזשעט פון דער פיעסע איז „א זייער אינטערעסאנטער און פול מיט העכסט דראמאטישע מאמענטן. די אידעע פון דער דראמע, כאטש זייער א טיפע, איז זי אבער זייער קלאר אויסגעדריקט. די טיפן זיינען רעאלע, לעבעדיקע, און די גאנצע דראמע איז געשפילט געווארן מיט אזא גלאטקייט וועלכע איז ווירקלעך א זעלטנ- הייט אין יידישן טעאטער“.

אבער וואס האט געמיינט אזא גינסטיקע קריטיק לגבי דעם דרוק פון דער פרומער און ראדיקאלער פרעסע קעגן דער פיעסע, באזונדערס די שניידנדע קריטיק פון „פארווערטס“-רעדאקטאר אב. קאהאן, וואס איז דאמאלט געווען א גוואלדיקער אויטאריטעט ביי די יידישע פאלקסמאסן אויף קונסט און טעאטער?

אב. קאהאן, וועלכער האט נאך פריער אטאקירט גארדינס פריערדיקע פיעסע „אן א היים“, און דערביי זיך אויסגעדריקט, אז זי איז „א פאלשע, געבלאפטע, לאנגווייליקע פיעסע“ און אז איר דערפאלג האט זי צו פאר- דאנקען ניט איר אינהאלט און ניט דאס שפילן נאר דאס וואס „מיסטער גארדין אליין האט יעדן אונט אדווערטייזט די פיעסע אויף אזא ארט אויף וועלכן אין דעקסטער סטריט אדווערטייזט מען סעקאנד הענטיקע קליידער“, האט אין דער רעצענזיע וועגן „גלות גאליציע“ געשריבן, אז דער עולם האט זיך שוין ארומגעזען, אז גארדין פרווט אים אפצובלאפן, און „אום צוריקצוגעווינען, וואס ער האט פארלארן, האט גארדין „געטרייעט [געפרוויט] געבן א פיל בעסערע, א פיל שטארקערע, אפילו ערלעכערע פיעסע, אבער אויך די נייע פיעסע „גלות גאליציע“ איז פאלש, געבלאפט און לאנגווייליק פון אנהייב ביז סוף“.

אז גארדין האט געהאט א סך פארערער איז דעם לעזער שוין באקאנט. איז דעריבער זייער פארשטענדלעך, אז זיי זיינען געווארן שטארק אויפ- געבראכט פון קאהאנס קריטיק, באזונדערס פארן אויסדרוק „פאלש, גע- בלאפט און לאנגווייליק“. זיי האבן געהאלטן, אז קאהאן האט ניט געטארט

באנוצן אַזעלכע אויסדריקן גראַד צו גאַרדינס אַ פּיעסע, אין דער צייט ווען ער באַנוצט אַ סך מילדערע אויסדריקן ווען ער רעדט וועגן דריט-קלאַסיקע פּיעסן, וואָס זיינען געשריבן פון שונד־שרייבער.

אַבער קאַהאַן האָט דערגרייכט זיין ציל. דער באַזוך אין טעאַטער איז געוואָרן ווייניקער, און נאָך מער, דער הויפטראַליסט, יעקב פ. אַדלער, האָט זיך דערשראַקן ווייטער צו שפּילן די פּיעסע, און ווען גאַרדין האָט די פּיעסע געשטעלט דעם 23סטן יאַנואַר 1908, צו זיין ערן־אַוונט (אַזא מנהג איז דאַמאַלט געווען), האָט די הויפטראַל פון ר' ישראל'יק שוין גע-שפּילט מאַריס מאַשקאַוויטש, וועלכער האָט, ווי אויבן באַמערקט, גע-שפּילט פּריער די אינטריגאַנטן־ראַל פון ר' וואָלף.

אויף זיין ערן־אַוונט האָט גאַרדין אין קורצן געשילדערט צווישן די אַקטן, די לאַגע פון די יידן אין גאַליציע און דערקלערט, אַז זיין פּיעסע איז אַ בילד פון אַט דעם לעבן. צום לעצט האָט ער באַמערקט צום גרויסן עולם, וואָס האָט איבערגעפּאַקט דאָס טעאַטער, אַז דער „פאַרווערטס“ און די „רעאַקציאָנערע פּרעסע“ רופן אים „בלאַפּער“ און זיינע פּיעסן — בלאַף, און ער האָט באַמערקט: „וואָס זאַל איך טאָן, אַז איר, דאָס אינטעליגענטע יידישע טעאַטער־פּובליקום האָט מיך אַזויפיל יאָרן געלאָזט בלאַפּן? ווען איר וואָלט ניט געווען צונעמען פון מיר אַזעלכע בלאַפּס ווי „גאַט, מענטש און טייוול“ און „מירעלע אפּרת“ און אַנדערע פּיעסן, וואָלט איך שוין לאַנג געווען אויפּגעהערט בלאַפּן, אַבער איר אַליין האָט דאָך מיר געגעבן דעם מוט ווייטער צו שרייבן, האָב איך ווייטער געבלאַפּט.“

דער ענטפּער אויף גאַרדינס ווערטער איז — געווען אַ דונער אַפּלאַז אין טעאַטער, און אַ סעריע אַרטיקלען פון אב. קאַהאַן אין „פאַרווערטס“ אין וועלכע ער האָט זיך באַמיט צו מאַכן אַש און בלאַטע פון גאַרדינען. עס איז אויסגעבראַכן די אמתע מלחמה צווישן ביידן.

קאפיטל זעקס און פערציק

אב. קאהאנס גרויסער שאַס קעגן יעקב גאַרדין

קאהאן זאגט, אַז זיין געדולד האָט געפלאַצט — באַשולדיקט גאַר־דינען אין פּערזענלעכע אַטאַקעס — דערקלערט גאַרדינען אַלס פּלאַגיאַטאַר — האָט גאַרדין טאַקע גענומען זיין גרויסע עסיי „די גרויסע וועלט־דראַמע“ פון גלח אוענס בוך ?

דער אמתער קאַמף, ממש אַ מלחמה, וואָס האָט איצט אויסגעבראַכן צווישן אב. קאהאן און יעקב גאַרדין, האָט זיך שוין מער ניט איינגע־שטילט. עס קאָן זיין, אַז ווען ניט גאַרדינס קראַנקהייט, וואָס האָט קורץ דערויף געמאַכט אַ סוף צו זיין לעבן, וואָלטן ווידער, ווי פריער, אַנט־שטאַנען אַזעלכע אומשטאַנדן, אַז צווישן דיִדאַזיקע צוויי פּערזענלעכקייטן, יעדן אויף זיין געביט, וואָלט צוריק געשלאָסן געוואָרן שלום. אָבער אַזוי ווי דער שיקזאַל האָט געוואָלט, אַז די מלחמה צווישן זיי איז אויסגעבראַכן קורץ פאַר גאַרדינס טויט, קאָן די ייִדישע טעאַטער־געשיכטע בלויז פאַר־צייכענען זייערע קעגנזייטיקע ביטערע אַטאַקעס און דעם טומל און שווערן איינדרוק, וואָס דאָס האָט דאַמאַלט געמאַכט אין דער ייִדישער גאַס. ברענגען גענוי דעם גאַנג פון דער מלחמה וואָלט געמיינט פשוט איבערצודרוקן די אַלע פאַר־און־קעגן אַרטיקלען, אַ גאַנצע ליטעראַטור, עטלעכע ביכער, מיר וועלן זיך דעריבער מוזן באַגנוגענען בקיצור איבער־צוגעבן די אַרגומענטן פון ביידע צדדים.

קלמן מרמר האָלט, אַז די מלחמה האָט איר פאַרגעשיכטע נאָך פון גאַרדינס פּיעסע „טהרת המשפּחה“. ער איז מודה, אַז אויך אַנדערע שרייִ־בער האָבן פון צייט צו צייט קריטיקירט גאַרדינען, אָבער דאָך האָט קיין קריטיקער אים אַזוי ניט אויפגערעגט און ניט דערפירט צו אַזאַ ביטערער מחלוקה ווי די צווישן אים און אב. קאהאן. אַ פנים, אַז דאָרט איז געווען

זלמן זילבערצווייג

עפעס אַזוינס, וואָס האָט גאַרדינען אַנגעגריפן מער ווי סתם אַ מילדע העפלעכע און פריינטלעך אויסגעדריקטע קריטיק, ווי אב. קאהאַן שרייבט וועגן דעם אין זיינע זכרונות.

ווי שוין דערמאָנט, האָט קאהאַנס קריטיק אַרױסגערופן אַ שאַרפן ענטפער פון לואי מילער אין גאַרדינס חודש-זשורנאַל „די דראַמאַטישע וועלט“, אַ פריינטלעכע רעצענזיע פון איינעם „דאָקטאָר“ און אַ שאַרפן ענטפער אין בריוו-קאָסטן פון מחבר. וועגן אַט דעם ענטפער, באַמערקט מרמר: „אַט די אומקאָמפּראַמיסלעכע שטעלונג זיינע האָט גאַרדינען גע- קאָסט צו טייער. דער „פאַרווערטס“ איז דאַמאַלט געווען, און איז יאָרן-לאַנג פאַרבליבן, די איינציקע טעגלעכע אַרבעטער-צייטונג אין אַמעריקע. דער „פאַרווערטס“-רעדאַקטאָר איז ניט געווען סתם, אַ באַס אין צייטונג, ווי גאַרדין האָט זיך אויסגעדריקט, נאָר דער פולער בעל-דעה פון אַ גוואַלדיקער פּאָליטישער און עקאָנאָמישער מאַכט. ... ווי אַ ווידערשפעני- קער קעגן אַט דער מאַכט, האָט יעקב גאַרדין שוין ניט געקאָנט מער האַבן די שטיצע פון דער סאַציאַליסטישער פרעסע. פאַרקערט, זיינע פיעסן ווערן שוין דאָרט כסדר אַרונטערגעריסן, אַדער מינימיזירט. ...די סיבה, וואָס גאַרדין האָט זיך געפילט באַזונדערס שווער געטראַפן דורך די אַנ-פאַלן אויך אין סאַציאַליסטישן, פאַרווערטס, איז געווען פשוט: דאָס בעסערע יידישע טעאַטער, אַזוי ווי די בעסערע יידישע ליטעראַטור, האָט זיך געשטיצט אויף די אויפגעקלערטע יידישע אַרבעטנדיקע מאַסן און זייער אינטעליגענץ. זייער אַנוועזנהייט האָט גאַרדינען געגעבן מוט און כוח צו רעפּאַרירן די יידישע בינע, אויסבילדן אַ קאָרד פון קינסטלער, פרויען און מענער, און דערציען אַ טעאַטער-פּובליקום פאַר בעסערע פיעסן. זיין גאַנצע אַרבעט איז אַבער געשטעלט געוואָרן אין געפאַר דורך דער נייער טענדענץ פון „פאַרווערטס“, וואָס איז באַשטאַנען, לויט גאַרדינס אויסדרוק, אין זיך, אַראַפלאָזן צו די מאַסן און האַרמאָניזירן מיט זייערע נידריקסטע אינסטינקטן.“*

מרמר ווייזט אָן, אַז דאָס איז ניט געווען קיין פיקס-אידעע ביי גאַר-

* זע „דראַמאַטישע וועלט“, ניר-יאָרק, 15 סעפטעמבער 1904.

די וועלט פון יעקב גארדין

דינען, נאָר אַ פּאַקט, ווי מען האָט עס געקאַנט פּילן פון קאַהאַנס רעצענ-
זיע וועגן גאַרדינס פּיעסע „אויף די בערג“: „ווי ס'איז געווען צו דער-
וואַרטן, האָט אב. קאַהאַן ניט געפונען קיין איין איינציקן גוטן שטריך אין
גאַרדינס נייע פּיעסע. ער האָט געשריבן, אָבער ער האָט עס ניט באַוויזן,
אַז אויף די בערג איז באַאיינפלוסט פון אַ ראַמאַן און אַ דראַמע אין ענג-
ליש, און אַז די אַלרייטיניקעס אין דער פּיעסע זיינען צו שוואַרץ געמאַלן.
...די כסדרדיקע אָנפאַלן אין „פאַרווערטס“ האָבן געשטעלט אין סכנה דעם
קוואַל פון גאַרדינס חיונה. די זאַרג איבער דער צעשטערונג פון זיין דראַ-
מאַטישן בנין, ווי אויך די זאַרג פאַר זיין גרויסער משפּחה, וואָס איז
געווען אַנגעוויזן אויף זיין פאַרדינסט, האָט [האַבן] סוף כל סוף אויך אונ-
טערגעגראָבן גאַרדינס געזונט“.

ניט בעסער האָט גאַרדין אָפּגעשניטן פון אב. קאַהאַנען אין זיין רע-
צענזיע אויף זיין אַנטי-חסידישער פּיעסע „גלות גאַליציע“: „גלות גאַלי-
ציע“ האָט דעריבער — שרייבט מרמר — זיך געקאַנט שטיצן אויף די
ראַדיקאַלע יידישע מאַסן, נאָר אזוי ווי דער רעדאַקטאָר פון „פאַרווערטס“,
אב. קאַהאַן, איז געווען גאַרדינס אַ פּערזענלעכער שונא, איז — אַנשטאַט
צו פאַרטיידיקן אָט די ראַדיקאַלע פּיעסע קעגן דער קאַנסערוואַטיווער,
אַרטאָדאָקסישער פּרעסע, האָט ער אַליין זיך אַרויפגעוואַרפן אויף גאַרדי-
נען נאָך מיט מער האַס ווי יענע. ער האָט ערקלערט, אַז אויך די פּריער-
דיקע פּיעסע גאַרדינס, אָן אַ היים איז געווען, אַ פאַלשע, געבלאַפּטע,
לאַנגווייליקע פּיעסע... און צוריקצוגעווינען, וואָס ער האָט פאַרלאָרן,
האָט גאַרדין געטרייעט געבן אַ פּיל בעסערע, אַ פּיל שטאַרקערע, אַ פּיל
ערלעכערע פּיעסע ווי די, וואָס ער האָט געגעבן אין די לעצטע יאָרן.
אָבער... אויך די נייע פּיעסע „גלות גאַליציע“ איז פאַלש, געבלאַפּט, און
לאַנגווייליק פון אָנהויב ביז סוף, דאָס האָט נאָטירלעך שטאַרק אויפגע-
רעגט גאַרדינס פאַררער. זיי האָבן אַנגעוויזן, אַז אַזעלכע ווערטער ווי
„פאַלש און לאַנגווייליק“ האָט אב. קאַהאַן קיינמאַל ניט דערוועגט זיך צו
שרייבן קעגן די נידריקסטע מאַכערייקעס פון די ערגסטע שונדיסטישע
פּיעסן-מאַכער. פאַרקערט, דאָרט פלעגט ער געוויינלעך צוגעבן, אַז כאַטש
ס'איז, שונדעוואַטע, איז עס דאָך געשפאַנט און אינטערעסאַנט“.

זלמן זילבער צווייג

אָט די אויסדריקן זאָלן עס האָבן אַרױסגעבראַכט גאַרדינען פון געדולד. ער האָט די פּיעסע בכיוון געשטעלט צו זיינעם אָן ערן־אַױנט, און צווישן די אַקטן האָט ער געהאַלטן אַ רעדע אין װעלכער ער האָט אָפּגע־הױקט דערפון, װאָס מען האָט אים גערופּן „בלאַפּער“ און זיינע פּיעסן „בלאַף“. קאַהאַן, װי שױן דערמאַנט, האָט זיך ניט אַױי אױפּגערעגט פון אײנהאַלט פון דער רעדע װי דערפון, װאָס גאַרדין האָט אים נאַכגעקרימט און פּערזענלעך געמאַכט פון אים חױק, און דאָ איז אב. קאַהאַן אַרױס אין מלחמה קעגן גאַרדינען. גאַרדין האָט געהאַט נאָך אַױי פּרי װי אין נאַװעמבער־דעצעמבער 1899 און יאַנואַר 1900 אָפּגעדרוקט אין חודש־זשױנאַל „פּרייע געזעלשאַפּט“ אַ גרעסערע סעריע עסיס װעגן „די גרױסע װעלט־דראַמע“, װעלכע ער האָט אין 1904, אַ ביסל פאַרגרעסערט און אױסגעבעסערט „אײבערגעדרוקט אין זשױנאַל „די צוקונפּט“ (שפּעטער אַרײן אין „אַלע שרײַפּטן“, באַנד 4, ז. 3—49). אָט די אַרטיקלען האָבן אין זיין צײט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אױף די לײענער און אַרױסגערופּן דעם גרעסטן דרך־אַרץ צו גאַרדינען װי צו אַ גרױסן קענער פון דער דראַמאַטישער װעלט־ליטעראַטור. קאַהאַן האָט, צעגלידערנדיק גאַרדינס אַרטיקלען, װעלכע ער האָט בכיוון אײבערגעדרוקט אין „פאַרווערטס“, אױפּגעװיזן, אַז „פּונקט װי ער האָט כּסדר פּריער אונטערגעשטראַכּן, אַז גאַרדין איז ניט קיין אַריגינעלער דראַמאַטורג, זײנען אױך די אַרטיקלען, װאָס באַװײזן אַױפּיל דראַמאַטישע למדנות, ניט גאַרדינס אַריגינעלע, נאָר זײנען גענומען פון דזשאָן אױענס בוך „די פּינף סקעפּטישע דראַמעס פון דער געשיכטע“, און אַז כּמעט אַלע גאַרדינס אַרטיקלען װעגן רײטם, װאָס זײנען געװען געדרוקט אין „צוקונפּט“, זײנען גענומען פון קאַרל בוכער.

מײקאַן זיך פאַרשטעלן דעם רושם פון קאַהאַנס אַרטיקלען און דעם טומל, װאָס זײ האָבן אַרױסגערופּן אין דער יידישער גאַס.

אב. קאַהאַן שרײַבט, אַז דער גרױסער סכּסוך צווישן בײדען האָט זיך אָנגעהױבן דערפון, װאָס אױף זיין רעצענזיע װעגן גאַרדינס „אָן אַ היים“ איז „מײן קריטיק געװען זײער ניט קיין גינסטיקע. זי איז אָבער געשריבן געװאָרן אַן דער קלענסטער אָנצוהערעניש אױף אַ פּערזענלעכן אָנגרײף.

די וועלט פון יעקב גארדין

אויף דעם האָט גארדין אָפּגעענטפּערט מיט אַ לאַנגן אַרטיקל (אין „וואַרהייט“ פון 30סטן נאוועמבער 1907) ...דער אַרטיקל האָט ...אַנשטאַט צו באַהאַנדלען די פּונקטן פון דער קריטיק — אַן אַטאַקע אויף דעם קריי-טיקערס פּערזאָן. דער אַרטיקל האָט אַרויסגערוּפּן ענטריסטונג נאָיפּרע-גונגן ניט נאָר צווישן אונדזערע גענאַסן, נאָר צווישן זייטיקע מענטשן אויך“.

קאַהאַן האָט דאַמאַלט באַשלאָסן צו ענטפּערן גאַרדינען דורך אַ גרינט-לעכער באַהאַנדלונג פון זיין אַרט שרייבן, און ער האָט אַנאַסירט, אַז ער וועט וועגן דעם שרייבן אין דער אָפּטיילונג „ליטעראַטור און לעבן“, וואָס ער פלעגט דרוקן יעדן זונטיק אין „פאַרווערטס“. אָבער דאָ איז קאַהאַן קראַנק געוואָרן און ניט געקאַנט צוטערען צו דער אָפּהאַנדלונג. זיין פאַר-דרוס און כעס קעגן גאַרדינען האָבן זיך אָבער דורך דער צייט ניט איינגעשטילט, און ווען ער איז געזונט געוואָרן, האָט ער דעם 1טן פעברואַר 1908 אַנגעהויבן פאַרעפּנטלעכן אין „פאַרווערטס“ די סעריע „גאַרדינס פּלאַץ אַלס יידישער דראַמע-שרייבער“. אַנגעהויבן די סעריע האָט קאַהאַן מיט אַן אַריינפיר פון אַ „פאַר פּערזענלעכע ווערטער“ ווי ער דערציילט אין זיינע מעמואַרן: „אַלס הקדמה דערמאַן איך ווי גאַרדין אַטאַקירט מיך אימער מיט פּערזענלעכע באַליידיגונגען און איך ענטפּער ניט, און איך זאָג, אַז ענדלעך פיל איך געצוואונגען צו מאַכן אַ סוף צו מיין שווייגן. איך ערקלער, אַז איך וועל באַטראַכטן זיינע ווערק און זיינע מעטאָדן גרינטלעך, אָבער ניט באַאיינפלוסט פון אונדזערע פּערזענלעכע באַציאונג-גען. איך אָנערקען זיינע פאַרדינסטן פאַר דער יידישער בינע און דעם הויכן פּלאַץ, וואָס ער פאַרנעמט אין איר געשיכטע. וואָס אָנבאַטרעפט אָבער דעם אמת ליטעראַרישן ווערט פון זיינע דראַמעס, באַמערק איך, איז דאָס אַ גאַנץ אַנדער פּראָגע. ...די סעריע איז געווען אַ לאַנגע זי איז געאַנגען צוויי אָדער דריי מאָל אַ וואָך, און זי האָט זיך געצויגן עטלעכע וואָכן. ...איך האָב אים געגעבן קרעדיט [געלויבט] פאַר יעדער מעלה וואָס מען מען קאַן נאָר אין זיין שרייבן געפינען, און וואָס אָנבעלאַנגט די חסרונות, האָב איך זיי אַרויסגעבראַכט אַוי דייטלעך, ווי איך בין אימ-שטאַנד, אָבער אימער אַזוי מילד און העפלעך ווי מעגלעך. ...גאַרדינס

אנטווארטן האבן צוערשט געהאט די פארמע פון סארקאסטישע שפאסן, פול מיט פאראכטונג. ער האט אבער ניט אויסגעהאלטן דעם טאן. עס האבן זיך ביי אים ארויסגעכאפט סמנים פון אויפרעגונג. עס האט ניט געפעלט זידלעריי. דערנאך האט ער פארלארן יעדן זעלבסט-קאנטראל און האט געברויכט מאַנכע אומאנשטענדיקע שימף-ווערטער און ענדלעך זיינען זיינע אטאקעס דערגאנגען צו די ערגסטע פארמען. איך אבער האב אנגע- האלטן דעם זעלבן טאן פון פארלאמענטארישע אַנשטענדיקייט. דער רע- זולטאט איז געווען, אַז דאָס גופא, דער אונטערשיד אין אונדזערע מאַניערן, האט געווירקט צו גונסטן מיין צד. ...דער אינטערעס אין דער סעריע איז געווען אומגעהויער. מען האט וועגן זיי גערעדט אומעטום, און פילע אַר- גאַניזאַציעס האבן אַראָנזשירט דיסקוסיע-אָוונטן מיט די דאָזיקע אַרטיקלען פאַר אַ טעמע. בוכשטעבלעך פון אַלע זייטן, פון פאַרשידענע געגנטן, פאַרטייען און גרופן, האט מען איבערגעגעבן מיינונגען, וועלכע האבן מיר פאַרשאַפט די העכסטע צופרידנהייט. מאַנכע פון דיזע מיינונגען, שריפט- לעכע און מינדלעכע, זיינען געקומען פון מענטשן, וואָס זיינען געווען קעגנער פון, פאַרווערטס' אַדער פון מיר פערזענלעך.

דער צופאל האט אויך צוגעשפילט קאהאנען, וואָס גראַד אין יענער צייט זיינען אין דער יידישער פרעסע אין איראַפע דערשינען עטלעכע נעגאַטיווע אַרטיקלען וועגן גאַרדינס דראַמאַטורגיע, האַט קאהאַן דאָס אויסגענוצט און זיי גענומען איבערדרוקן, ווי ער גיט איבער: „גראַד האַט זיך אַזוי געמאַכט, אַז אין דער צייט ווען מיינע אַרטיקלען וועגן יעקב גאַרדינס ווערק זיינען געגאַנגען אין, פאַרווערטס', האַט מען וועגן אים אויך גענומען אַפט שרייבן אין רוסלאַנד — צוערשט נאָר אויף יידיש און דערנאָך אויף רוסיש אויך. ...איך האַב די דאָזיקע קריטיקן איבערגעדרוקט אין, פאַרווערטס' אונטער אַזעלכע קעפלעך ווי, וואָס מען דענקט אין רוסלאַנד וועגן גאַרדינען. פאַר מיר איז דאָס געווען זייער וויכטיק: טאַמער גלויבט ווער עס איז, אַז מיין קריטיק איז געווענדט אויף פער- זענלעכע געפילן, טאָ זאָל מען זען, אַז דאָרטן אין רוסלאַנד, וואו די קריי- טיקער זיינען מיט גאַרדינען נישט באַקענט און וואו וועגן פערזענלעכע געפילן קעגן אים, קאָן קיין רייד ניט זיין, זאָל מען זען, אַז דאָרטן זאָגט מען פונקט דאָס זעלבע וואָס איך'“.

אין זיינס אן אפהאנדלונג וועגן דאזיקן היסטארישן גארדין-קאהאן קאמף, שטעלט זיך הלל ראגאף אויך פולשטענדיק אויף קאהאנס צד: „אז יעקב גארדין האט פארדינט קרעדיט פאר ארויסהייבן דעם טעאטער פון דעם שונדישן זומפ, האט קאהאן ניט געלייקנט. ער האט אויך ניט גע-לייקנט אנדערע פארדינסטן גארדינס פארן טעאטער; פאר אפשאפן די הפקות אויף דער בינע, פאר אריינטראגן א טאן פון קולטור, פון יראת הכבוד אין טעאטער און אזוי ווייטער. קאהאן האט אבער ניט געוואלט אנערקענען, אז גארדינס דראמעס געהערן צו דער קאטעגאריע פון עכטער קונסט, פון אמתער ליטעראטור. קאהאן האט אין זיינע קריטיקן באוויזן, אז גארדינס כאראקטערן האנדלען ניט און ריידן ניט נאטירלעך ווי לעבע-דיקע מענטשן. דערביי דארף מען אין זינען האבן, אז דאס האט פאסירט אין דער צייט ווען די יוגנט פון דער יידישער אימיגראציע, וואס האט אנגעפילט דעם יידישן טעאטער, איז געווען רעוואלוציאנעריש געשטימט, און אז די טעמעס פון גארדינס פיעסן זיינען אויך געווען רעוואלוציאנערע — זיי האבן געציילט אויפצודעקן די איבלען פון די אלטע פירונגען, פון דער אלטער ארדנונג, און האבן געפרעדיקט די נייע געדאנקן פון ראדי-קאלן פראגרעס. גארדינס פיעסן האבן דערפאר אפעלירט צו דעם בעסערן טעאטער-עולם, צו די יונגע אימיגראנטן, די זעלבע יונגע אימיגראנטן, וואס האבן געלייענט דעם, פארווערטס, און וואס האבן אין, פארווערטס, געפונען די זעלבע געדאנקן ווי די וואס גארדין האט געפרעדיקט אין זיינע פיעסן. אב, קאהאנס לאגע אין דער מלחמה מיט גארדינען איז דערפאר ניט געווען וואס מקנא צו זיין. מען קאן זאגן, אז אלע זיינען געווען קעגן אים; דער עולם, די בעסערע אקטיארן, וועלכע האבן אין גארדינס פיעסן געפונען די ערשטע געלעגנהייט צו שאפן שטארקע ראלן און צו באווייזן זייער טאלאנט. אויך די באלעבאטים און פארוואלטער פון די טעאטערס, וועלכע האבן פון גארדינס פיעסן געמאכט געלט. אין דער רוסישער קאלאניע, די קרייזן פון דער רוסיש-יידישער אינטעליגענץ, וועלכע האבן דאמאלט פיל געהאלפן אין שאפן די עפנטלעכע מיינונג אין פראגן פון קולטור, איז גארדינס פערזענלעכער איינפלוס געווען זייער גרויס. אויסער דעם האט ער אליין פארמאגט א שארפע סאטירישע פעדער, וועלכע ער

האָט פריי באַנוצט אין די צייטונגען, וואָס זיינען דאָן געשטאַנען אין ביי-טערער אָפּאָזיציע צום פּאַרווערטס' און צו אב. קאַהאַנען. עס פאַרשטייט זיך, אַז גאַרדינס אָנהענגער האָבן באַשולדיקט קאַהאַנען אין פּערזענלעכע קריודעס, פּערזענלעכע מאַטיוון. די באַשולדיגונג האָט ניט געהאַט קיין באַגרינדונג. ביי קאַהאַנען האָט עס זיך געהאַנדלט דורכאויס אין אויפֿ-ריכטיקער קריטיק. ער האָט עס געהאַלטן פאַר זיין פּליכט צו זאָגן דעם אמת וועגן דעם ליטעראַרישן ווערט פון גאַרדינס פּיעסן און — ער האָט זיין פּליכט געטאָן.

וואָס זאָגט דער אַנדערער צד? מיר וועלן ברענגען די טענות שוין אַנדערן צד, לויט איינעם פון גאַרדינס שטאַרקסטע פאַרערער, מאַריס ווינטשעווסקי, וועלכער דריקט זיך אויס וועגן אב. קאַהאַנס ערשטע פיר אַרטיקלען (15 קאַלומס): „אין אַ ים ווערטער האָט ער אַרויסגעבראַכט צוויי גרופן, פּאַקטן, פון וועלכע די ערשטע נאָן גאַרדין האָט זיינע טעמעס גענומען ביי אַנדערע] האָט ער שוין אַליין געזאָגט ביי יעדער רעצענזיע אין די זעכצן יאָר [וואָס מען שפּילט גאַרדינס פּיעסן]. וואָס ער, האָלט זיך איין, און אַ צווייטע גרופּע מער אַדער ווייניקער ניי — הגם ניט שפּאַגל־ניי — דאָס איז: „אַז גאַרדין טעראַריזירט די קריטיק און מאַכט סקאַנדאַלן אינם טעאַטער; — אַז ער האָט קריטיקפּיבער; אַז ער האָלט אין איין זידלען קאַהאַנען — שוין זעכצן יאָר! אַז ער, קאַהאַן, האָט זיך איינגעהאַלטן (איזוהו גבור הכובש את יצרו), ביז עס איז געקומען פּרץ, מיט אים אַנסקי, און זיי ביידע האָבן מגלה געווען דעם סוד; אַז געשאַנעוועט האָט מען גאַרדינען די גאַנצע זעכצן יאָר, מחמת ער איז אַ בן יחיד“ א.א.וו. א.א.וו. גענויער און זאַלעכער באַהאַנדלט דעם ענין גאַרדינס אַ צווייטער אָנהענגער און אויך זיין ביאַגראַפּער, קלמן מרמר. קודם כל ווייזט ער אָן, אַז צוליב דעם וואָס גאַרדין האָט אַ סך געלייענט און איז געווען אַנגע־רעגט פון דער וועלט־ליטעראַטור, איז ניט לייכט אַנצווייזן דעם אָפּשטאַם אַפילו פון די פּיעסן, וועלכע ער האָט יאָ באַאַרבעט פון אַנדערע קוואַלן, און אַלס ביישפּיל שטיצט ער זיך, וואָס, אַ שטייגער, בעת דוד פּינסקי האָלט אַז גאַרדין האָט זיין פּיעסע „עץ הדעת“ געבויט אויף פּירידיך הע־בעלס „מאַריאַ מאַגדאַלענאַ“, האָלט גאַר נח פּרילוצקי, אַז איר אָפּשטאַם

די וועלט פון יעקב גארדין

איז פון גראף טאלסטאָיס „פרוכט פון בילדונג“, אָדער, ווידער, גאַרדינס „שטיפמאַמע“, איז, לויט ב. גאַרין באַאַרבעט פון מאָזענטאַלס „דעבאַראַ“, בעת מיכל גאַלדבערג גיט אָן, אַז עס איז אַ באַאַרבעטונג פון גרילפאַרצערס פיעסע „פאַראַדינאַ“, וואָס ווערט אַפילו גאַרניט דערמאַנט צווישן גריל-פאַרצערס פיעסן.

נאָך קאַמפליצירטער זיינען — לויט קלמן מרמר — די אור-קוועלן פון גאַרדינס אָן עסיי, וואו די הויפט-אידעען זיינען פאַרט זיינע אייגענע. ס'איז דעריבער געווען, מילד גערעדט, אַ לייכטזיניקייט, צו באַ-שולדיקן גאַרדינען, אַז זיין אַרבעט „די גרויסע וועלט-דראַמע“ איז איבער-געשריבן פון רעוורענד דזשאַן אוענס אַ בוך. דזשאַן אוען (1833—1896), אַ גלח אין ענגלאַנד, האָט צענדליקער יאָרן זיך באַשעפטיקט מיט פראַב-לעמען פון סקעפטיציזם. ער האָט אַרויסגעגעבן פאַרשידענע אַריגינעלע און איבערזעצטע ווערק, און זיין לעצט ווערק, „פינף גרויסע סקעפטישע דראַמעס פון דער געשיכטע“ איז אַרויס אין 1896, שוין נאָך זיין טויט. אין דער ענגלישער ליטעראַטור האָבן זיינע ווערק ניט אַרויסגערופן קיין אַנזען. די ענגלישע ענציקלאָפּעדיע דערמאַנט אַפילו ניט זיין נאָמען. ס'קאָן זיין, אַז דאָס לעצטע בוך האָט אַנגערעגט גאַרדינען צו שרייבן זיין עסיי „די גרויסע וועלט-דראַמע“. אמת, אַז אוען רעדט אין זיין בוך וועגן פראַמעטעאוס, איוב, האַמלעט און פּאוסט, וואָס עס טוט אויך גאַרדין אין זיין עסיי, אָבער גאַרדין באַהאַנדלט דאָס פראַבעלם גאַר פון אַן אַנדערן שטאַנדפונקט ווי דער ענגלישער טעאַלאָג. גאַרדין שרייבט ווי אַ פריי-דענקער און מאַטעריאַליסט, און מאַכט, נאַטירלעך, פונקט קאַפּויערדיקע אויספירונגען ווי רעוורענד אוען. אויסערדעם — האַלט מרמר — אַז אַפילו בלויז דאָס איבערגעבן אַזוי קורץ, קלאַר און לייכט דעם אינהאַלט פון אַזאַ שווער, טעאַלאָגיש-פּילאָזאָפּיש ווערק פון 400 זייטן (וואָס וואַלט אין יידיש געדאַרפט האַלטן דאַפּלט), איז שוין פאַר זיך אַליין אַ שעפּערישע אַרבעט, אָבער גאַרדין האָט געגעבן זיין אַרבעט אי אַן אייגענע פאַרם, אי אַן אייגענעם אינהאַלט. וואַלט דעריבער קיינער ניט גענומען פאַר אומגוט ווען גאַרדין וואַלט אינגאַנצן אינגאַרירט קאַהאַנס געשריי, אַז „די גרויסע וועלט-דראַמע“ איז אַ פּלאַגיאַט, אָבער גאַרדין, וועלכער האָט אַלע זיינע

יארן שטארק געליטן דערפון פארוואָס די טעאָטערס פלעגן זיינע באַאַר-
 בעטונגען אָדער אָפילו בלויז איבערזעצונגען אָנאַנסירן אַלס זיינע אַריגי-
 נעלע ווערק, כדי צו מאַכן מער געלט, האָט זיך געפילט שטאַרק געטראָפן
 פון אַט דער באַשולדיגונג און האָט אַרויסגערופן קאַהאַנען צו אַן ערן-
 געריכט, אָבער קאַהאַן האָט זיך דערפון אָפגעזאָגט. דערויף האָט גאַרדין
 אָנאַליזירט אין אַ ריי אַרטיקלען אב. קאַהאַנס טענות און — לויט קלמן
 מרמר — איבערצייגט מיט קאַהאַנס אייגענע רייד, אַז דאָס איז אַ שקר-
 בלבול. אין זיין ווענדונג האָט גאַרדין אויך אָנגעוויזן דערויף, אַז גע-
 ווינדלעך ווען מען באַשולדיקט אַ שרייבער אין ליטעראַרישער גנבה,
 דרוקט מען אָפּ, זייט ביי זייט, די טעקסטן פון ביידע שרייבער און מען
 שטרייכט אונטער די פּלאַגיאַטיזירטע שטעלן, אָבער קאַהאַן האָט אַזוי ניט
 געטאָן. ער האָט צוערשט איבערגעדרוקט אין „פּאַרווערטס“ גאַרדינס
 גאַנצע עסיי, אין דער ערשטער פּאַרם [ווי זי איז געווען געדרוקט אין
 „די פּרייע געזעלשאַפט“], און ערשט שפעטער האָט ער אין אַ סעריע
 אַרטיקלען געבראַכט ציטאַטן פון אוענס בוך כדי צו באַווייזן, אַז דאָס
 זיינען ניט גאַרדינס געדאַנקן און מיינונגען, נאָר אוענס. גאַרדין באַ-
 שולדיקט דעריבער קאַהאַנען אין זיין ענטפער, אַז אַ סך פון די ציטאַטן
 האָט ער געבראַכט אין אַ פּרייער איבערזעצונג, טיילמאָל מיט אייגענע
 צוגאַבן און אויסטייטשונגען, טיילמאָל אָפילו קאַפויער ווי אין ענגלישן
 אַריגינאַל.

עס איז אַ גרויסער ספק צי דער דאַמאָלטיקער ברייטער לייענער-
 עולם האָט זיך געקאַנט באמת אַריענטירן, גענוי ווער עס איז גערעכט
 אין דער טענה אויף וויפל גאַרדין איז געווען אַריגינעל אָדער באַאיינ-
 פלוסט אין זיין גרויסער עסיי „די גרויסע וועלט-דראַמע“ פון גלח אוענס
 ווערק „פּינף גרויסע סקעפטישע דראַמעס פון דער וועלט-געשיכטע“,
 אָבער אַז דער קאַמף צווישן גאַרדין און קאַהאַן האָט דאַמאָלט אַרויסגערופן
 אין דער יידישער גאַס אַ גרויס אויפזען, און אַז גאַרדין האָט דערפון
 זייער שטאַרק געליטן, איז ניטאָ קיין שום ספק.

קאפיטל זיבן און פערציק

גארדין ענדיקט זיין קאריערע מיט אַ פיעסע פון אַמעריקאנער יידישן לעבן

זיין פיעסע „דעמענטיא אַמעריקאנאַ“ ווערט אָפגעוואָרפן פון אַדלער און קעסלער — טאַמאַשעווסקי פירט אויף די פיעסע און נעמט זי באלד אַראָפּ — דאָס איז גארדינס אַריגינעלסטע פיעסע — גארדין פירט פראַצעסן מיט די יידישע טעאַטער־דירעקטאָרן — דער דערפאָלג און דורכפאל פון דער פיעסע.

סוף 1907 האָט גארדין זיך אָנגעהויבן צו פילן זייער קראַנק. אמת, אז ווען קאהאַן האָט אים געמאַכט אַ באַמערקונג וועגן זיין עלטער און שוואַכקייט, האָט זיך גארדין דערפון אויסגעלאַכט, אָבער דאָס איז געווען פון דעם מין „קנייפן זיך אין באַק אַבי די פאַרב זאָל שטיין“. גארדין איז שוין אַ לאַנגע צייט באַהאַנדלט געוואָרן פון זיינע פריינט, די דאָקטוירים אינגערמאַן, באַרסקי, האַלפערן, זאָלאַטאַראָוו און קאַפלאַן. אין נאַוועמבער 1908 האָבן זיי פאַר אים באַשטימט אַ ספּעציעלע דייעטע, און אַ חודש שפּעטער האָבן זיי אים געלאָזט אונטערזוכן פון אַ באַרימטן כירורג. זיין מיינונג איז געווען, אַז דער חולה ליידט פון נערוועזע ספּאַזמען און ער האָט רעקאַמענדירט אַ נערוון־ספּעציאַליסט, אָבער דער לעצטער האָט געהאַלטן, אַז גארדין ליידט פון עפעס אַנדערש און האָט אים צוריקגעשיקט צום כירורג. עס איז געוואָרן קלאַר, אַז גארדין איז קראַנק אויף דער שוידערלעכער קראַנקהייט — קענסער. גארדין האָט אָנגעהויבן צו ליידן גרויסע פיזישע יסורים.

אַט אין דער סיטואַציע, אין אַזאַ געזונט־צושטאַנד, האָט גארדין אָנגעהויבן שרייבן זיין פיעסע „דעמענטיא אַמעריקאנאַ“, וואָס איז געוואָרן די לעצטע פיעסע וועלכע ער האָט אָנגעשריבן. דער צופאַל האָט געוואַלט

אז גארדינס ערשטע פיעסע זאל זיין וועגן לעבן אין זיין אלטער היים —
 אין צארישן רוסלאַנד, און די לעצטע פיעסע, וועגן זיין נייער היים —
 אמעריקע.

דידאָזיקע פיעסע האָט באמת גאַרניט מער געהאַט צו טאָן מיט זיינע
 פריערדיקע. זי איז געווען אַן אַקטועלע. אַ שטיק רוי פלייש, וואָס האָט
 נאָך געיאַטערט. עס איז געווען אַ ווייגערשיי וועגן אַ געשעעניש, וואָס
 האָט דאַמאַלט געהילכט און געשטורעמט אין ניו-יאָרק, אין ברוקלין, אין
 בראַנקס און וואַשינגטאָן הייטס. דער ריעל-עסטעיט בום, דער טומל און
 האַרמידער וועגן דער שפּעקולאַציע מיט בוי-פלעצער און נייע בנינים.
 אַ געשעעניש, וואָס האָט זיך פאַרענדיקט מיטן מאַטעריעלן און גייסטיקן
 צוזאַמענברוך פון אַ סך יידישע פאַמיליעס. גאַרדין איז ניט געווען דער
 איינציקער, וואָס האָט זיך געווידמעט צו באַשרייבן אַט דעם ענין. אַנדערע
 יידישע שרייבער אין דער בעלעטריסטיק האָבן זייער אַ סך געשריבן וועגן
 דעם. אַ סך מעלאַדראַמעס זיינען שפּעטער געשריבן געוואָרן אויף דער
 טעמע, און דער ראַמאַניסט און דראַמאַטורג לעאָן קאַברין האָט אויך ביי-
 געשטייערט זיינעם אַ גרויסן ראַמאַן, וועלכן ער האָט שפּעטער דראַמאַטיזירט
 „אַרע די באַרד“.

גאַרדינען איז ניט געגאַנגען אין דעם וואָס אויך יידן האָבן זיך
 אַריינגעוואָרפן אין אַט דעם משוגענעם טאַנץ און געיעג שנעל רייך צו
 ווערן, וואָס האָט זיך ניט אַלעמען איינגעגעבן, און אַריינגעשלעפט טייל
 יידישע פאַמיליעס אין אַן אַפּגרונד פון צרות און אומגליקן. גאַרדינען איז
 געגאַנגען אין דעם, וואָס אין דעם משוגעת, אין דעם ווילדן געלט-געיעג,
 זיינען אויך אַריינגעשלעפט געוואָרן יידישע אידעאָליסטן. אויב אין זיינע
 פריערדיקע פיעסן האָט נאָך גאַרדין זיך באַנוצט מיט טעמעס אָדער איינ-
 פאַלן פון אַנדערע, איז די פיעסע, גראַד די לעצטע, געווען אינגאַנצן
 פאַרטראַכט פון אים, פולשטענדיק זיין אַריגינעל ווערק. ער איז געקומען
 צו איר ניט דורך ביכער, ער איז ניט באַווירקט געוואָרן דורך קיין אַנדערע
 מחברים. ער האָט זי אויסגעטראַגן אין שוויס פון לעבן, וואָס ער האָט געזען
 מיט גרויס צער און פאַרדרוס. ער, דער אידעאָליסט, וואָס האָט שטענדיק
 געשטרעבט אויסצובעסערן דעם מענטשן און אים באַוועגן צו טאָן גוטע

די וועלט פון יעקב גארדין

מעשים, האָט אין דער פּיעסע זיך אָפּגערעכנט מיט די, וואָס פּאַרקויפּן זייער נשמה פאַר געלט, וואָס שטעלן העכער מאַטעריעלע פאַרמעגנס פאַר גייסטיקע און, וואָס בייטן אויס שיינע אידעאַלן אויף צוציענדע דאָלאַרן. די קראַנקהייט זיינע האָט אים געשטערט שנעל אַנצושרייבן די פּיעסע, אָבער פאַרט האָט ער זי אַנגעשריבן. אַדלער האָט נאָך אין פעברואַר 1908 אַנאַנסירט די פּיעסע, אָבער, ווייזט אויס, צוליב דער העץ-קאַמפּאַניע, דאַמאַלט, נאָך דער געשיכטע מיט גאַרדינס פּיעסע „גלות גאַליציע“ און דער מלחמה צווישן אב. קאהאַנען און גאַרדינען, האָט אַדלער זיך דערשראָקן און האָט די פּיעסע ניט געשפּילט, האָט גאַרדין פּאַרקויפּט די פּיעסע צו דוד קעסלער, אָבער אויך ער האָט זי ניט אויפּגעפּירט, ביז טאַמאַשעווסקי האָט באַשלאָסן יאָ צו שטעלן די פּיעסע.

אָבער כדי צו פאַרשטיין וואָס עס האָט זיך אָפּגעשפּילט מיט דער פּיעסע, מוזן מיר זיך באַקענען מיט דעם דאַמאַלטיקן מצב פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע.

לויט קלמן מרמר, האָט די ירידה פון דער יידישער בינע און דער אַלגעמיינער עקאָנאָמישער קריזיס אין אַמעריקע דערפּירט דערצו, אַז שוין אין אַפּריל האָבן זיך פאַרמאַכט די דאַמאַלטיקע יידישע טעאַטערס. בלויז קעני ליפּצין איז געבליבן שפּילן איר גאַרדין-רעפּערטואַר. אַ טרופּע, וואָס האָט זיך גערופן די „יווילער-פּראַגער אָפּערע קאַמפּאַני“ האָט גאַסטראָלירט אין גאַרדינס אַן אַלטער אָפּערעטע, וואָס זי האָט געגעבן אַ נייעם נאָמען „דער שפּאַנישער קעניג אַדער די יידישע טאַכטער“. גאַרדין האָט איינגעזען, אַז ער קאָן קיין לעבן ניט מאַכן פון דער יידישער בינע, און ער האָט אַנגעהויבן טראַכטן וועגן אויסנוצן דעם גרויסן נאָמען, וואָס ער האָט דערוואַרבן אין דער ענגלישער טעאַטער-וועלט, און לאָזן שפּילן זיינע פּיעסן אויף ענגליש. אָבער דאָ האָט ער זיך אַנגעשטויסן אויף אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד פון קעסלערן און דעם מאַן פון בערטאַ קאַליש, שפּאַכנער. ביידע האָבן זיי געהאַט קאַנטראַקטן מיט גאַרדינען, אַז זיי זיינען די איינציקע, וואָס האָבן דאָס רעכט אויפּצופּירן זיינע פּיעסן, און זיי האָבן ניט געוואָלט געבן קיין דערלויבעניש, אַז ער זאָל מעגן זיינע פּיעסן פאַר-קויפּן אין ענגלישע איבערזעצונגען צו דער אַמעריקאַנער בינע. האָט

זלמן זילבערצווייג

גארדין אָנגעהויבן זיך מיט זיי משפטן און איז דעם זומער 1908 כסדר געווען פאַרנומען מיט געריכטן און ניט געהאַט קיין צייט צו שרייבן. און ניט נאָר האָט ער ניט אַריינבאַקומען קיין נייע הכנסה, נאָר ער האָט נאָך געהאַט אַ נייע הוצאה, צו באַצאָלן אַדוואַקאַטן און געריכטס־קאַסטן.

דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן דער נייער טעאַטער־סעזאָן פאַרן יאָר 1908—1909. אַדלער־שפּאַכנערס „ווינדזאָר־טעאַטער“ האָט אָנגעהויבן מיט אַ באַנייאונג פון גאַרדינס פּיעסע „אַן אַ היים“, וואָס איז געשפּילט געוואָרן פאַרגאַנגענעם סעזאָן. קעסלער האָט אָנאַנסירט, אַז ער האָט „געשלאָסן קאַנטראַקטן מיט די אמתע רעאַליסטישע יידישע שרייבער; שלום אַש, דוד פּינסקי, — יאָזעף לאַטיינער“, אָבער דערווייל האָט ער ווידער געשפּילט זיין אַלטן גאַרדין־רעפּערטואַר, און האָט אָנגעהויבן אָנאַנסירן גאַרדינס נייע פּיעסע „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, אָבער ער האָט חרטה געקראָגן פון שטעלן די פּיעסע און האָט אַפּילו היזק געהאַט די 200 דאָלאַר, וואָס ער האָט שוין געהאַט איינגעצאָלט גאַרדינען אויף דער פּיעסע.

אויספירלעכער וועגן דעם דאַמאַלטיקן צושטאַנד פון יידישן טעאַטער, שרייבט דער היסטאָריקער פון יידישן טעאַטער ב. גאַרין: „גאַרדין האָט אָנגעהויבן צו פאַרלירן זיין פּלאַץ אויף דער בינע, ווייל די גרויסע מחנות פון ניי־אַריבערגעקומענע איינוואַנדערער האָבן ניט געקאַנט פאַרדייען קיין בעסערע דראַמען, און די דירעקטאָרן האָבן זיך פון הויט געריסן צו געווינען דעם גרויסן עולם אויף זייער זייט. ...דעם גרעסטן קלאַפּ האָט די בעסערע דראַמע געקריגן פון דער גרויסער אינוואַנדערונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן נאָך די שרעקלעכע קעשענעווער פאַגראַמען. די זעלביקע רדיפות אין רוסלאַנד, וואָס האָבן אין די אַכציקער יאָרן געשאַפן אין אַמעריקע די היים פון דעם יידישן טעאַטער און פון וועלכע ער האָט אַלע יאָרן געצויגן זיין לניקה און דערהויבן זיך צו אַזאַ גדולה, האָבן אין עטלעכע און צוואַנציק יאָר אַרום געגעבן דער בעסערער דראַמע אין אַמעריקע אַ טויט־קלאַפּ. נאָך די קעשענעווער רציחות האָט די יידישע אינוואַנדערונג אין אַמעריקע דערגרייכט די העכסטע מדרגה.

די גרעסטע צאָל פון די דאָזיקע אינוואַנדערער האָבן ביז זייער קומען קיין אַמעריקע קיין טעאַטער ניט געזען, און ווען זיי האָבן דאָ אַביסל אַפּגע-

כאפט דעם אַטעם, און זיינען געקומען צו זיך, זיינען זיי נייגיריק געוואָרן צו זען אַ יידישע פּאַרשטעלונג. זיי האָבן זיך אַ שאַט געטאַן אין טעאַטער מחנות־ווייז, נאָר די בעסערע פּיעסן און דער העכערער פּאַרם שפּילן האָבן ביי זיי קיין חן ניט געקאַנט געפּינען. זיי איז בעסער געפּעלן געוואָרן יענער מין אומגעלומפּערטע שטיקער און יענער מין גראַבער שפּילן, וואָס איז אין משך פּון אַ פּאַר צענדליק יאָר פּאַרשטופּט געוואָרן פּון דער בינע. אַבער אַפּילו די ביליקע שטיקער זיינען געווען צו הויך פּאַר זיידידאָזיקע שטיקער האָבן שוין איצט געהאַט אַ געוויסע פּאַליטור און דאָס איז געווען אַ חסרון צום שידוך. די נייע באַזוכער האָבן געדאַרפּט האָבן עפּעס אַזוינס, וואָס זאָל האָבן אַ שייכות מיט אַן אמתן פּורים־שפּיל, און אַרום דער צייט האָבן אויפגעבליט די „מוזיק האַלס“.

אויך בעסי טאַמאַשעווסקי, אויף איר שטייגער, באַשטעטיקט, אַז מיט קונסט און בעסער טעאַטער האָט מען דאַמאַלט קיין לעבן ניט געמאַכט, נאָר דוקא מיט פּאַרקערטע סחורה: „אין, טאַליאַ טעאַטער“ האָט מען דאַן געשפּילט סאַמע גאַרדין, און קעסלער מיט דער ליפּצין, קאַליש מיט מאַשאַוויטשן און די איבעריקע אַקטיאָרן דאַרטן האָבן זיך געשאַפּן זייער באַרימטקייט, אַבער מיר אין פּילס טעאַטער האָבן זיך דאַן געשאַפּן רייכטום“.

איידער טאַמאַשעווסקי האָט אויפגעפירט גאַרדינס פּיעסע, האָט ער זי פּריער אויסגעפּרוּווט אין אַ קליין שטעטל, און בעסי טאַמאַשעווסקי דער־צײלט: „מיר האָבן די פּיעסע גוט איינשטודירט און בעפּאַר [איידער] מיר האָבן עס געשפּילט אין ניו יאָרק, זיינען מיר געפּאַרן אין אַ קליין שטעטל, טרענטאָן, ניו דזשורזי, פּאַר אַ „טריי אַוט“, דאָס הייסט, מאַכן אַ גענעראַל פּראַבע נאָר פּאַר אַ פּובליקום, וואָס האָט באַצאַלט פּאַר טיקעטס. ...בעפּאַר דער פּאַרשטעלונג בין איך מיט גאַרדינען אַריין אין אַ לאַנטש רום [קליינער רעסטאָראַן] „כאַפּן אַ ביס“, דאָס הייסט, פשוט עפּעס עסן. פּלוצים, מיר זיצן און עסן, ווערט גאַרדין ווייט ווי קאַלך. עס ווערט אים שלעכט און ער קאַן דעם ביסן ניט אַרונטערשלינגען. איך האָב זיך זייער דערשראָקן ביז ער איז געקומען אַ ביסל צו זיך און געקאַנט דעם אַטעם ציען. ער האָט זיך געקלאַגט פּאַר מיר, אַז עפּעס איז דער דאָזיקער אַנפּאַל

זלמן זילבערצווייג

א צו אפטער גאסט ביי אים, און איך האב געפרווט אים פארריידן פון זיינע שמערצן. ...גארדין איז געווען זייער נערוועז דאך, בעפאר מיר האבן אויפגעפירט „דעמענטיא“. איך האב אים געפרעגט ווארעם ער איז אזוי נערוועז. עס איז דאך ניט די ערשטע פיעסע זיינע, וואס מען פירט אויף, און גארדין האט זיך, ווי זיך געוואוינהייט איז געווען, א גלעט געטאן זיין שוין צו שטארקע גרויע בארד און מיט א מין מיסטישע טרויעריקייט מיר געענטפערט, „עס איז ניט מיין ערשטע פיעסע, איך האב אבער מורא, בעסי, אז דאס איז מיין לעצטע“

קלמן מרמר שרייבט, אז ווען די פיעסע איז צום ערשטן מאל אויפ-געפירט געווארן דעם 26 נאוועמבער 1908 אין ניו יארק, איז אין טעאטער געווען אזא באגייסטערונג, אזא ענטוויאזום, וואס מ'האט פריער אין יידישן טעאטער נאך קיינמאל ניט געזען. נאכן ערשטן אקט האט מען דעם פארהאנג געמוזט אויפהייבן ניין מאל. נאכן צווייטן אקט — אכט מאל, נאכן דריטן אקט — איין און צוואנציק מאל, און נאכן פערטן אקט, ווען דער עולם איילט זיך שוין געוויינלעך אהיימצוגיין, האט מען אלץ געמוזט צען מאל ארויפהויבן דעם פארהאנג. דער עולם האט ניט אויפגעהערט צו מאכן אוואציעס סיי דעם מחבר סיי די שוישפילער.

אויך די פרעסע איז געווען זייער א גוטע. לואי מילער האט גע-שריבן, אז „דעמענטיא אמעריקאנא“ אנטהאלט אזעלכע נייע פאזן אין דער אנטוויקלונג פון גארדינס דראמאטישן טאלאנט, וואס בארעכטיקט אנצווייזן אויף דעם ווערק ניט נאר אלס אויף אן עפאכע-מאכנדע פאר יעקב גארדין, זאנדערן [נאר] אויך פאר דער גאנצער יידישער דראמא-טישער קונסט“. ש. יאנאווסקי איז אין דער „פרייע ארבעטער שטימע“ ארויס מיט א באגייסטערנדן ארטיקל אין וועלכן ער האט זיך אויסגעדריקט: „אונדזערע העכסטע דערווארטונגען זיינען באפרידיקט. מיר זאגן גאנץ מוטיק, אז לויט ווי מיר פארשטייען, לויט מיר פילן איצט — ערשט פריש פון דער פיעסע — האט גארדין געשאפן א גרויסע ווערק. ער האט פאר אונדזערע אויגן מיט זיין פען אויסגעמאלן א בילד פון אונדזער צייט אזוי פארבנרייך, אזוי פולבלוטיק, דאס עס איז אוממעגלעך, אז מיר זאלן איצט אים [דאס בילד] פארבייגיין און ניט באמערקן“.

די וועלט פון יעקב גארדין

אפילו אב. קאהאן, וואס איז גאר וואס געווען אויף מעסער־שטעד מיט גארדינען נאך דער פאפירענער מלחמה, וואס ביידע האבן געפירט, האט אין „פארווערטס“, נאכדעם ווי ער פארגעסט ניט א קיבעץ צו טאן גארדינען, אז אויך פאר דער פיעסע האט ער געהאט פאר זיך א מוסטער פון דער וועלט־ליטעראטור, און דאס איז איבסענס „בוימיסטער סאלנעס“, דריקט זיך אויס, אז די פיעסע איז „א ליטערארישער סושעט, אזעלכער, וואס איז ווערט די אויפמערקזאמקייט פון קונסט... אין סך הכל באלאנגען די טיילן פון דעם סושעט איינע צו די אנדערע און בילדן אלע צוזאמען א גאנצע זאך“.

דאך האלט גארין, אז די פיעסע האט ניט אויסגענומען, און טאמאָ־שעווסקי האט זי באלד אראפגענומען, און דאס האט גארדינען פארשאפט זייער א סך עגמת נפש. גארדין האט זיך, נאטירלעך, ניט געקאנט טרייסטן דערמיט, וואס ער האט אין דעם דורכפאל פון דער פיעסע, ווי גארין שרייבט, געקאנט זען, אז עס איז „געווען א סיגנאל אז די עפאכע פון דער בעסערער דראמע האט זיך געענדיקט“. אבער אין דער זעלבער צייט, וואס גארדין האט געליטן דערפון, וואס זיין פיעסע ברענגט ניט קיין עולם און מען נעמט זי אראפ, און דאס האט אן שום ספק, פארקירצט זיין לעבן, האט ער געקראגן גאך א צרה פון גאר אן אנדערער זייט.

מיר ווייסן שוין, אז אין שווערע מאטעריעלע מאמענטן, פלעגט גארדין טיילמאל צושטעלן די יידישע טעאטער־דירעקטארן לייכטע מעלאדראמעס. אבער — ער פלעגט זיך היטן צו געבן אויף זיי זיין נאמען. מאנכע פון זיי האבן געטראגן דעם נאמען פון „פראפעסאר יאקאבי“. איינע אזא פיעסע, וואס איז גאך אין 1901 געשפילט געווארן אונטערן טיטל „אמעריקע“, איז איצט אויסגענוצט געווארן קעגן אים, דעם מחבר. וועלנדיק צעטומ־לען דעם טעאטער־עולם און אפציען די אייננאמע פון „פילס טעאטער“, וואו מען האט געשפילט גארדינס נייע פיעסע „דעמענטיא אמעריקאנא“, האבן אדלער און שפאכנער געגעבן איינעם פון די טעאטער באלמעלאכעס גארדינס אלטע, אנאנימע, פיעסע „אמעריקע“, אז מען זאל זי אביסל צושמירן, און האבן באנייט די פיעסע אונטערן נאמען „דאס משוגעת אין אמעריקע, א פאלקס שטיק אין 4 אקטן, א נייע דערשיינונג פון יעקב

זלמן זילבערצווייג

גארדין". זיי האבן די פיעסע אויפגעפירט נאך מיט עטלעכע טעג פריער איידער טאמאשעווסקי האט אויפגעפירט גארדינס נייע אריגינעלע פיעסע. און א ביסל שפעטער האבן זיי זיך אפילו ניט צוריקגעהאלטן און אנגערופן די אלטע פיעסע מיטן נייעם נאמען „דעמענטיא אמעריקאנא“. עס איז, אלזא אויסגעקומען, אז דער טעאטער-עולם האט געהאט פאר זיך גאר-דינס „זעלבע“ פיעסן אין צוויי טעאטערס. ס'האט ניט געהאלפן, וואס גארדין האט אריינגעגעבן א באצאלטע דערקלערונג אין דער פרעסע, אז אדלער און שפאכנער האבן ניט קיין רעכט אנצורופן זיין אלטע פיעסע מיטן נאמען „דעמענטיא אמעריקאנא“, ווי עס הייסט זיין נייע פיעסע. אדלער און שפאכנער האבן די פיעסע ווייטער געשפילט, און ערשט ווען טאמאשעווסקי האט אראפגענומען די נייע פיעסע, האבן זיי אויך אראפ-גענומען גארדינס אלטע פיעסע. און די קאנקורענץ האט אויפגעהערט.

קאפיטל אנט און פערציק

דער עסייאסט און בעלעטריסט יעקב גארדין

די 4 בענד פון גארדינס ליטערארישע שריפטן, ארויסגעגעבן נאך זיין טויט — מוסטערן פון די פארשידענע זשאנרן פון זיין שרייבן — זיין עיקר ציל איז געווען ניט „קונסט לשם קונסט“, נאר צוליב טענדענץ — דער מאַראַליסט און פרייגייסט גארדין — גארדינס „אני מאמין“ וועגן יידיש.

די ליטערארישע פיוזאגאמיע פון יעקב גארדין וואלט ניט געווען קיין פולשטענדיקע, ווען מען ווידמעט ניט כאַטש איין קאפיטל צו זיין ליטערארישער טעטיקייט אויפן געביט פון עסייען און בעלעטריסטיק.

גארדין האט איינגטלעך אָנגעהויבן זיין קינסטלערישע טעטיקייט אַלס בעלעטריסט און עסייאסט, אין רוסיש, און אפילו ווען ער איז געקומען אין אמעריקע, האט ער לכתחילה אין יידיש אויך זיך פאַרנומען מיט שרייבן בעלעטריסטיק, וואָס ער האָט אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט, צוזאַמען מיט גרעסערע און קלענערע עסייאטישע אַרבעטן בעת ער איז שוין אפילו געוואָרן דער געקרוינטער דראַמאַטורג. דידאַזיקע אַרבעטן זיינען געווען צעוואָרפן, צעזייט און צעשפרייט איבער אַ ריי יידישע צייטשריפטן און פעריאָדישע אויסגאַבעס אין אמעריקע, וואָס וואָלטן, צוזאַמען מיט זייערע צעפאַלענע בלעטער, פאַרלאָרן געגאַנגען פאַר דער אייביקייט, און אונזו באַרױבט צו האָבן אַ פולשטענדיק בילד און איינדרוק וועגן דעם שאַפנדן יעקב גארדין, ווען ניט אַ גרופע זיינע פריינט, באַזונדערס מאַריס ווינטשעווסקי און יואל ענטין, גיבן זיך די מי צונויפצוזאַמלען אַ טייל פון גארדינס אַרבעטן און זיי אַריינעמען אין 4 בענד: „אַלע שריפטן פון יעקב גארדין“, וואָס די היברו פאַבלישינג קאַמפאַני האָט אַרויסגעגעבן אין 1910, אַ יאָר נאָך גארדינס טויט.

זלמן זילבערצווייג

ריכטיק באצייכנט ווינטשעווסקי אין זיין פאָררעדע, אַז גאַרדינס שרייבן איז געווען טענדענציעז און אַז פריער פון אַלץ דאַרף מען געדענ- קען, אַז ער איז געווען אַ לערער. דאָס איז געווען „סיי אין די ווערטער, וועלכע זיינען געגאַנגען דירעקט פון זיינע ליפן צו זיינע צוהערער, סיי אין די ווערטער, וועלכע ער האָט געלאָזט הערן דורך די ליפן פון שווי- שפילער אויף דער בינע, סיי אין די ווערטער, וועלכע ער האָט צום פוב- ליקום געשיקט אין דער געשטאַלט פון סקיצן און פובליציסטישע אַרטיקל- לען, בקיצור — סיי אַלס לעקטשורער, סיי אַלס דראַמאַטורג, סיי אַלס נאַוועליסט און פובליציסט איז זיין עובדא אימער געווען צו באַלערן, צו שטראַפן, צו בילדן, אויפקלערן דעם עולם.“

פּראַקלאַמירט גאַרדינען ווי אַ טענדענציעזן שרייבער, פּרוווט זיין הייסער חסיד ווינטשעווסקי באַלד ווייכער מאַכן די פּראַקלאַמירונג: „אַבער משה רבינוס „האזינו“, אַ לייכטענדער פּאַעטישער בריליאַנט אין אונדזער רייכער ירושה פון די אַלטע צייטן, איז געווען טענדענציעז. ישעיה הנביאס „כרם היה לדודי“ איז דאָס געווען. דודס „למה רגשו גויים“ איז דאָס אויך געווען; די שיינע לעגענדן פון די ערשטע יאַרהונדערטע אין גלות זיינען געווען טענדענציעז; די אַלטע דראַמע „איוב“ און די מעשה מיט רות און נעמי און די גאַנצע פּאַעזיע פון אַלע פּראַפעטן איז דאָס געווען ניט ווייניקער ווי שעליס „קווין מעב“ און שילערס „גלאַקע“ און געטהעס „פּאַוסט“ און הונדערטער אַנדערע זאַכן, וואָס מען קאָן אַנרופן.“

מיט איין וואָרט, ווינטשעווסקי דערקלערט פאַר טענדענציעז די גרעסטע פּאַעטישע ווערק, וואָס די מענטשהייט האָט געשאַפן אין אַלע צייטן, און דערמיט גלויבט ער צו באַזייטיקן ממילא דעם חסרון פון גאַר- דינס טענדענציעזקייט אין זיין שרייבן, אַבער באַלד כאַפט ער זיך, אַז ער האָט אפשר אַ ביסל איבערגעטריבן, און ער שרייבט:

„און אפילו אויב עס איז אמת, אַז קונסט איז נאָר די קונסט, וועלכע טראַגט אין זיך ניט קיין שום מוסר-השכל, וועלכע רעדט וואָס מער צו די חושים, ספּעציעל צום אויער און צום אויג און וואָס ווייניקער צום מאַראַלישן געפיל אין מענטשלעכע הערצער; אויב עס איז אַפילו אמת, אַז די קונסט דאַרף ווייזן און ניט לערנען, דאַרף האַלטן אַ שפּיגל אין

די וועלט פון יעקב גארדין

האַנט און ניט אַ טייטל, דאַרף קיצלען און ניט שמייסן, דאַרף מאַלן און ניט שרייבן, דאַרף אַנערקענען העכסטנס אַן „אז ישיר“, אָבער אויף קיין פּאַל ניט קיין „תּוֹכַחַה“, דאַן זאָגט אייך יעקב גאַרדין: „ציילט מיך ניט צווישן אייערע גדולים, צווישן די געטלעכע כהנים פון אייערע געטלעכע מוזן, צווישן אייערע בילדהויער [סקולפּטאָרן], וואָס פאַרשטייען זיך בלויז אויף שיינהייט. איך האָב אַ פּאַלק צו בילדן, מוחות צו וועקן, הערצער צו רירן, זיטן צו מילדערן, אַ תּוֹרָה צו געבן און אַ בשורה צו פאַרקנידיקן [אַנזאַגן]. איך קאָן ניט דינען דער קונסט אַליין“, און ער איז געבליבן קאַנסעקווענט“.

און ווייטער ווייזט אַן ווינטשעווסקי ווי גאַרדין איז זינט דער גרינדונג פון דער „ביבלישער ברודערשאַפּט“, דורך אַלע זיינע פּיעסן פאַר דער יידישער בינע, דורך אַלע זיינע סקיצן און אַרטיקלען, געבליבן שטענדיק דער זעלבער: דער לערער, דער מוכיח, דער פּאַלקס־אויפקלער־רער, דער טריבון.

פאַר דעם צוועק האָט גאַרדין אין אַמעריקע אויסגענוצט דריי גע־ביטן: די עדוקיישאַנאַל עלייענס, וואו ער פלעגט אויפטרעטן מיט זיינע לעקציעס, די בינע פאַר זיינע פּיעסן און די פּרעסע פאַר זיינע סקיצן און פּובליציסטישע און עסייאַטישע אַרבעטן, אָבער אַלע מיט איין כּוונה — אַנצוווייזן אויף די חסרונות אין אונדזער לעבן און שטרעבן זיי אויס־צובעסערן.

אַט פון דעם שטאַנדפּונקט דאַרף מען, הייסט עס, קוקן אויף די גע־זאַמלטע אַרבעטן, וואָס זיינען אַריינגעאַנגען אין אַט די 4 בענד. די זאַמלער און רעדאַקטאָרן פון די 4 בענד האָבן ניט צונויפגע־זאַמלט און ניט אַריינגענומען אין די 4 בענד, אַלץ, וואָס גאַרדין האָט אָפּגעדרוקט אויפן ניט־דראַמאַטישן געביט. זיי האָבן אויסגעקליבן, לויט זייער געשמאַק, פאַרשידענע מוסטערן פון די פאַרשידענע זשאַנרן פון זיין שרייבן. אַז אפילו די מאַטעריאַלן זיינען ניט אָפּגעדרוקט געוואָרן לויט אַ געהעריקן סדר, איז זיך מודה ווינטשעווסקי אין זיין פאַרוואַרט: „די 4 בענדער... אַנטהאַלטן אַלץ, וואָס מיר האָבן געקאַנט צונויפּזוכן אין אַ פאַרהעלטניסמעסיק קורצע צייט [גענוי — 15 חדשים] נאָך זיין

זלמן זילבערצווייג

טויט]. אזוי ווי דער מאַטעריאַל איז אין די הענט פון דעם רעדאַקטאָר אַרײַנגעקומען ביסלעכווייז און ער האָט ניט געהאַט די מעגלעכקײט זיך אַוועקצוזעצן אויף עטלעכע חדשים און איבער זיי כסדר אַרבעטן, איז די כאַרטירונג ניט איבעראַל אויסגעהאַלטן. דעם לעזער וועט דאָס ווייניק שטערן, אָבער פאַר די וואָס וועלן דורך דיזע ביכער שטודירן יעקב גאַרדינס ווערק אויף דעם געביט פון ערצײלנדע און פּובליציסטישע ליטעראַטור, וואָלט געוויס געווען בעסער ווען עס וואָלט געלונגען די שריפטן שטרענגער צו קלאַסיפּיצירן.

לאַמיר דעריבער, כדי טאַקע אַרויסצוברענגען די כּונות פון גאַרדינען, יאָ קלאַסיפּיצירן דעם אינהאַלט פון די 4 בענד.

קודם כל האָבן מיר דאָרט אַ קליינע צאַל סקיצן, וואָס האָבן צו טאָן מיט דער אַלטער היים: רוסלאַנד. דער גרונטשטריך פון די דערצײלונגען, וואָס גייען אַרײַן אין דער אַפטיילונג, צײכענען זיך אויס מיט אַ גוואַלדיקער פאַרערונג צום אידעאָליזם, וואָס האָט געהערשט אין רוסלאַנד און גלייכ־צײטיק פאַרנעמען זיי זיך מיט דער שרעקלעכער יידישער לאַגע אונטער דער צאַרישער קנוט.

אַלע דערצײלונגען זײנען ניט קיין פאַרטיפּטע, זײנען ניט קיין פּסי־כאַלאַגישע שילדערונגען, נאָר מעשות, אַנזאַמלונגען פון פּאַקטן מיט „רעוואָלוציאַנערע“ אַרײַנטייטשונגען. אין דער סקיצע „אַ מאַמעס האַרץ“ ווערט דערצײלט ווי אַזוי אַן 18 יאַריק יידיש מיידל פאַרליבט זיך אין אַ קריסטלעכן רעוואָלוציאַנער, און האָט פון אים אַ קינד. איר ברודער, וועלכער אַרבעט אין אַן אַפטייק, שטעלט אים צו זויערשטאַף כדי אַפּצוגיסן אַ שפּיאַן. דער רעזולטאַט איז, אַז ער ווערט אַרעסטירט און מען פאַר־משפּט אים צום הענגען. דער קריסטלעכער רעוואָלוציאַנער מוז אַנטלויפן קיין אויסלאַנד. צום סוף קומט ער צוריק קיין רוסלאַנד, מען כאַפּט אים, מען פאַרשיקט אים קיין סיביר. זײן יידישע פּרוי מיטן קינד און איר מוטער (דער פאַטער איז אינצווײשן געשטאַרבן) פאַרן מיט קיין סיביר צום סוף אַנטלויפט ער קיין אַמעריקע. די פּרוי מיטן קינד פאַרן צו אים אָבער די יידישע מאַמע בלייבט עלנט אַליין.

אין דער סקיצע „דער פּײער־מענטש“ ווערט דערצײלט אַ מעשה ווי

אזוי אַ 23 יאָריקער יידישער יונגערמאַן, אַ רוסישער נאַראַדניק, דערזעט אַ פּרעכטיק שיינע אַריסטאָקראַטישע קריסטלעכע פּרוי. ער גייט איר נאָך און דערוויסט זיך, אַז זי איז בסך הכל די פּרוי פון אַ פּראָקוראַר, וועלכער פאַרפאַלגט די פּרייהייטס־קעמפּער. ווען דער פּראָקוראַר קומט אַריין און דערזעט אים ביי זיך אין שטוב און דערקענט, אַז ער איז אַ ייד, הייסט ער אים גיין. דער יידישער יונגערמאַן קאַן אים דאָס ניט מוחל זיין. ער קומט ווידער צו אים אין שטוב, טרעפט אים אָבער ניט. דער סוף איז, אַז ער און דעם פּראָקוראַרס פּרוי פאַרליבן זיך. זי פאַרלאָזט איר מאַן און ווערט איינע פון די פּירנדיקע פּרייהייטס־קעמפּער.

אין אַ סקיצע אין וועלכער עס ווערט באַשריבן אַן אַבלאַווע, ווערט דערציילט, ווי אזוי עס ווערט דערשטיקט אַ יונג יידיש מיידל, וואָס איז געקומען זיך היילן די אויגן, אָבער ניט האַבנדיק קיין רעכט צו וואוינען, האָט מען זי אזוי פאַרשטעקט, אַז זי איז דערשטיקט געוואָרן.

בלויז איין מעשה איז פאַרהאַן, אָבער אויך זי גייט אָן ווי איבערדער־ציילט פון אַן אַלטע געשיכטע, וועגן צוויי יידן, וואָס האָבן אומגעבראַכט אַ ייד דערפאַר וואָס זייערע ווייבער זיינען געווען ניט קיין שיינע, און זיין ווייב איז געווען זייער אַ שיינע, און זיי האָבן אים מקנא געווען דערפאַר. די אידעאָלאָזירונג פון דעם לעבן אין דער אַלטער היים איז ווי אַן אַריינפיר צו דער כסדרדיקער נעגאַציע פון דעם לעבן אין דער נייער היים: אַמעריקע, ווי אַן עפילאָג בולטער צו מאַכן די שוואַכע זייטן, דאָס ביטערע לעבן, די שוידערהאַפטיקייטן פון די מענטשן אין אַמעריקע. אָבער גאַנץ באַזונדערס די עקספּלאַאַטאַציע פון דעם רייכן קעגן אַרעמען. אַנשטאַט צו מאַלן מיט קינסטלערישע בילדער דאָס אַמעריקאַנער לעבן, אַנשטאַט אַרויסצוברענגען דורך פּסיכאָלאָגישע שטריכן די געפילן פון אַרעם און רייך, צייכנט גאַרדין כסדר שוואַרץ קעגן ווייס, יעדער אַרבעטער קומט אויס ביי אים ווי אַ צדיק, און יעדער גביר, יעדער קאַפּיטאַליסט, יעדער מאָנאָפּאָקטוריסט ווי אַ גזלן, אַ רויבער.

מיר האָבן אויסגעקליבן עטלעכע פון דער מאַסע אַמעריקאַנער סקיצן, און אויך זיי געוויסערמאַס קוואַליפֿיצירט.

אין דער סקיצע „קענט איר דאָס באַשרייבן?“ ווערט דערציילט ווי

זלמן זילבערצווייג

ביי אַ יידישער שאַפֿ־אַרבעטערין פֿאַלט אַראָפּ אַ שערל, זי בייגט זיך איין און אירע לאַקן ווערן אַריינגעכאַפּט אין דער נייַמאַשין, וואָס רייסט איר אויס די האָר מיט דער הויט פון קאַפּ און דער האַלז ווערט איר צעבראַכן. דער שרייבער באַגנוגנט זיך ניט מיט באַשרייבן דעם שוידערלעכן אומ־גליק, נאָר ער נעמט אויך אַ צד, און מישט זיך אַריין מיט טיראַדעס, צווישן זיי: „וועמען אינטערעסירט עס, וועמען אַרט עס?“, און פֿאַר־ענדיקט, אַז ווען מען וואַלט וועגן דעם מער געשריבן, וואַלט עס אפשר ניט אַזוי אַפּט פֿאַסירט“.

אין דער סקיצע „איין אויגנבליק“ ווערט דערציילט ווי אַ שאַפֿ־אַרבעטערין ברענגט אויף דער וועלט אַן אומגעזעצלעך קינד וואָס זי וואַרפט אונטער אין גאַס, און ווען זי דערוואוסט זיך דעם נאָמען און די אַדרעס פון דער רייכער פרוי, וואָס האָט אַדאַפּטירט דאָס קינד, גייט זי צו איר אַוועק, שטעלט זיך פֿאַר אַלס די מאַמע פון קינד און בעט איר כאַטש, צום לעצטן מאָל, צו דערלויבן אַ קוק טאָן אויף איר אייגן בלוט און פלייש.

אין דער סקיצע „נאָך איינע“ ווערט געבראַכט אַ טאַגבוך פון אַ יונג שאַפֿ־מיידל, וואָס פֿאַרענדיקט זיך מיט די ווערטער „אַ יא, דער אַלטער באָס איז זייער אַ שלעכטער מענטש? פֿאַרוואָס האָט ער מיך אומגליק־לעך געמאַכט?“.

אין דער סקיצע „אַלץ אין אַרדנונג“ ווערט באַשריבן ווי ביי דער האַדסאָן ריווער רעיל ראוד, עטלעכע מייל פון היידפֿאַרק, ווערט געבויט אַ פֿאַלאַץ פֿאַרן מיליאָנער וואַנדערבילדט „עטלעכע הונדערט אַרבעטער באַגיסן זיך דאָ מיט שווייס יעדן טאַג, טראָגן משאות און אַרבעטן שווער פון פרימאָרגן ביז נאַכט“. דער אַרבעטער, דער פֿאַליאַק קראַסאָוסקי, גייענדיק צו דער אַרבעט, באַמערקט אויפגעריסענע בריקן, שטעלט ער איין זיין לעבן צו ציען דעם אויפמערק פון לאַקאַמאַטיוו־אינזשניער אַפּצו־שטעלן די באָן, און ראַטעוועט טאַקע פון אומגליק, אָבער דערווייל פֿאַר־שפעטיקט ער דורכדעם צו קומען צו דער אַרבעט, און ווערט דערפֿאַר אַפֿ־געזאָגט. דער מחבר פֿאַרענדיקט די סקיצע מיט די ווערטער: „אין הייד־פֿאַרק בויט מען דעם פֿאַלאַץ אַן קראַסאָוסקין און אַלץ איז אין אַרדענונג“.

די וועלט פון יעקב גארדין

אין דער סקיצע „קאנטראסטן“ ווערט דערציילט וועגן דער פרייד, די רחבות, דעם נחת און די באקוועמלעכקייט אין וועלכער די טאכטער פון וואנדערבילדט האָט געבראַכט אַ קינד אויף דער וועלט, און אַלס קאָנטראַסט ווערט געבראַכט ווי אַ שאַפֿ-מיידל, וועלכע האָט געגלויבט איר געליבטן און געבראַכט אַן אומלעגאַל קינד אויף דער וועלט, ליגט אין אַ שמוציקן שלאָפֿצימער, וואו עס איז אויסערגעוויינלעך הייס. פאַרלאָזט פון איר געליבטן, דערשטיקט זי איר נייִגעבוירן קינד אין אַלטע שמאַ־טעס און וואַרפט עס אַרויס דורכן פענסטער. מיט די שוואַרצע פאַרבן געצייכנטע קרבנות פון דער קאַפיטאַליס־טישער אַרדנונג.

אַזוי אויך אין דער סקיצע „וואָס זאָגט די דאַל?“, ווי מען געפינט אין גאַס, אויפן טראַטוואַר, פאַרפרוירן אַן אַלטע פרוי, וואָס האַלט צוגע־דריקט צו זיך אַ דאַל, אַ ליאַלקע. עס איז אַ יום טוב טאָג, ווען נאַרמאַלע מאַמעס ברענגען זייערע קינדער ליאַלקעס צום שפּילן. פאַר וועמען האָט די אַרעמע אַלטע פרוי געהאַלטן די ליאַלקע?

גאַרדין איז אַזוי פאַרביטערט אויף דער אַרדנונג, וועלכע ער האַלט פאַראַנטוואַרטלעך פאַר אַלעם שלעכטן, אַז ער ברענגט אַפּילו אַ סקיצע „אַ פּאַקט“, וואָס פאַרנאַטירט פשוט ווי אַ שטיקל כראַניק אַ געשיכטע ווי אַ ייד איז דערהרגעט געוואָרן פון אַ באַן און איבערגעלאָזט זיין פאַמיליע אין אַרעמקייט, ווי די באַן וואַלט ביים איבערפּאַרן געמאַכט אַן אונטערשיד צווישן אַרעם און רייך...

איז דאָך גאַנץ נאַטירלעך, אַז זיין אויג קאָן ניט פאַרזען די בויערי־לייט, און אין דער סקיצע „אַן אַ היים“ באַדויערט ער די מענטשן, וואָס האָבן זייער „היים“ אויף דער בויערי, און פילט מיט זייער צער: „ווען ס'שטאַרבט ווער, ווער פילט, ווער באַוויינט אים?“.

גאַרדין איז אין כּעס אויפן גאַנצן אַמעריקאַנער לעבנס־סיסטעם, אפילו אויפן געזעץ־וועזן. אין דער סקיצע „3 שרעקלעכע יאָר“ גיט ער איבער די טענות פון איינעם, וואָס איז פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט, אָבער שוין דריי יאָר ווי עס גייען אַן זיינע אַפּעלאַציעס און דער טויט־אורטייל קעגן אים ווערט דערווייל צוריקגעהאַלטן. דער צום טויט־

פארמשפּטער איז פון דעם שרעקלעך אומצופרידן. ער האָט זיך שוין צוגעוואוינט צום געדאַנק, אַז ער שטאַרבט און ער האַלט, אַז אין דריי יאָר וואַרטן, ליידיט ער מער פיין, ווי דער טויט וואַלט אים פאַרשאַפט.

און אויב עס געשעש אַפילו גאַרניט, זעט גאַרדין שלעכטס אין די מחשבות, אין די געדאַנקן פון די גבירים. אין דער סקיצע „די שרעקלעכע נאַכט“ גיט ער איבער ווי אַ פּרעזידענט פון אַ שול, וועמנס געשעפטן גייען שלעכט, צינדט אונטער אין מיטן נאַכט זיין הויז מיטן רעזולטאַט, אַז ער פאַרברענט זיין אייגן קינד צום טויט. זיין פּרוי ווערט אַוועקגענומען אין שפיטאַל און אַן אַלטע פּרוי פאַלט טויט פון טומל. אַבער עס שטעלט זיך באַלד אַרויס, אַז אין דער ווירקלעכקייט האָט גאַרניט פאַסירט, נאָר עס האָט זיך אים אַזוי געחלומט; אַ דייטלעכער פּרוידיאַנישער רמוז, אַז אין געדאַנק טראַכט ער אונטערצוצינדן זיין הויז.

פאַרשטייט זיך, אַז האַבנדיק אַזאַ קוק אויפן אַמעריקאַנער לעבן, זעט גאַרדין נאָר פאַרפירעריי און אַפּנאַרעריי אין ליבע, שווינדל און באַטרוג, מאַרד און פאַרברעכן. אין „די מערדעריין“ ווערט איבערגעגעבן ווי אַ רייכער 40 יאָריקער לאַיער האָט 3 יאָר געלעבט פּרייע ליבע מיט אַ 20 יאָריק מיידל, און ווען זי האָט דערפילט, אַז זי ריכט זיך צו ווערן מוטער, האָט זי דריי מאַל געפּרוווט באַגיין זעלבסטמאָרד, און לסוף, פאַרברענגנדיק מיט איר געליבטן אין אַ באַזונדער צימער אין אַ רייכן סאַלון, האָט זי אים דערשאַסן. אַנשטאַט צו ברענגען אויסדרוק פון מיטגעפיל, וואָס איר טויט האָט אַרויסגערופן, וואָס דאָס וואַלט באַוויזן, אַז איר טאַט האָט אַרויסגערופן מיטגעפיל צוליב איר ספּעציפישער לאַגע, ברענגט דער מחבר אויסצוגן פון דער פּרעסע, וועלכע טיטולירט איר „נידערטרעכטיקע מערדעריין“ און די פאַרצייכנונג „ווי אַ יונגע פּרוי איז אַזוי פאַרדאַרבן.“ אין „צווישן צוויי שפיגלען“ קוקט אַן אַבערגלויבישע פּרוי פון אַ שניידער, וועלכער האָט זי איבערגעלאָזט מיט צוויי קינדער, אין אַ שפיגל, אַז אַזוינאָך וועט זי צוריקברענגען איר מאַן, און ווען דאָס גיט זיך איר ניט איין, ווערט זי משוגע, ווערט אַוועקגענומען אין אַ משוגע־הויז און די קינדער אין אַ יתומים־הויז. אין דער סקיצע „די נייע קאַפּערייאַן“ דערציילט גאַרדין ווי אַ מאַנופּעקטשורער האָט אַפּגעלעבט 40 יאָר מיט

זיין פרוי און ווען זי שטארבט, באוויינט ער זי שטארק. אויך דער רעוורענד מאכט דעם בארימטן שטארקן הספד. דער מאנופעקטשורער וויל מער גיט פירן זיין פאבריק, נאָר דערקלערט אַ קאָאָפּעראַטיוו מיט אַלע אַרבע־טער, אָבער ווען זיין בוכהאַלטערין מאַכט אים אויפּמערקזאַם, אַז די אַרבע־טער הייבן אַן פּאַרנאַכלעסיקן די אַרבעט, און בייַדנס בליקן באַגעגענען זיך, ווערט קלאָר, אַז פון דעם געשעפטלעכן קאָאָפּעראַטיוו איז שנעל געשלאָסן געוואָרן אַ געמיינזאַמקייט, אַ ליבע, אַ קאָאָפּעראַטיוו צווישן דער בוכהאַלטערין מיטן אַלמן, וואָס האָט נאָר וואָס געטענהט, אַז ער וועט זיך קיינמאַל גיט קאַנען טרייסטן נאָך זיין אומגליק.

שוואַרץ איז דאָס לעבן אין אַמעריקע, קיין אמתע ליבע, קיין אידעאָלן, קיין איבערגעגעבנהייט. אין דער סקיצע „אַ ווייב פאַרמשכנט“ דערציילט ער אַן אומגלויבלעכע זאַך, ווי אַן אימיגראַנט ברענגט ענדלעך נאָך עטלעכע יאָר זיין פרוי מיט צוויי קינדער אין אַמעריקע, אָבער היות ווי עס האָט איר פאַרפעלט געלט אויפן וועג, און זי האָט געבאַרגט ביי אַ קריסטלעכן שיפס־ברודער 22 דאָלאַר, זאָגט זיך דער מאַן אַפּ דאָס צו באַצאָלן, און דערפאַר גייט די פרוי מיט די קינדער אַוועק וואוינען מיטן קריסטלעכן שיפס־ברודער. גאַרדין גייט נאָך אַ שריט ווייטער. ער שלעפט אַראָפּ זיינע העלדן ביזן שאול תחתיה: אין דער סקיצע „דאָס איז דער מענטש“, דערציילט ער ווי אַ מאַן באַקענט זיך מיט אַ 25־יאָריקער פרוי, וועלכע איז פאַרהייראַט 7 יאָר צו אַן אַרעמען פידל־שפילער און האָט גיט מיט אים קיין קינדער. זי באַקענט זיך מיט אַ מאַן, וואָס דערקלערט איר, אַז „די טעאָריע איז, אַז אַזאַ פרוי מוז ווערן אומטריי, וואָרום דער נאַטיר־לעכער אינסטינקט פון אַ מוטער איז שטאַרקער פון די אַלע קינסטלעכע מאַראַלישע נייגונגען“. די פרוי לאָזט זיך אָבער גיט איבעריידן, ערשט ווען איר מאַן ווערט שטאַרק קראַנק, קאָן מער גיט אַרבעטן, ווערט זי נענטער מיט דעם פריינט, וואָס ברענגט צו זיי אַלץ אין שטוב אַריין, און דער סוף איז, אַז אין זעלבן מאָמענט ווען איר מאַן שטאַרבט אין איין שטוב, באַהערשט דער געליבטער די פרוי אין דער אַנדערער שטוב.

איז דאָך דעריבער גאַנץ נאַטירלעך, אַז ווען גאַרדין עפנט אַ צייטונג אין דער פרי ביים טרינקען קאַפּע, זעט ער דאָרט נאָר ידיעות וועגן

שרפות, מאַרד, שווינדל און רויב. און אויב עס איז שוין יאָ דאָ איין ליכ-טיקער שטראַל, אז אַ קינד וואָס איז אַריינגעפאַלן אין וואַסער און זיך שיר ניט דערטרונקען און געראַטעוועט געוואָרן, איז עס געשען ניט דורך קיין מענטש — נאָר דורך אַ הונט.

גאַרדין האָט אויך ניט דורכגעלאָזט אַנטיסעמיטיזם אין אַמעריקע. ער האָט אַ סקיצע „קענדי און טרערן“, וואו אַ ייד, וועלכער האָט אַ קענדי-סטאַר, ווערט באַפאַלן פֿון „לאופערס“, וואָס מאַכן אַ תל פון זיין סטאַרקע, און אַלע אַרומיקע, אַנשטאָט צו באַשטראַפֿן די ווייסע חברהניקעס לאַכן גאַר פון אים.

אין אַלע סקיצן, וואָס זיינען געשריבן אין אַ סופערלאַטיוון טאָן, איז זעלטן דאָ אייגנאַרטיקע שילדערונג, אַריגינעלע טיפֿן. עס איז דער סטאַמפּאַווער, מאַשינאַווער אויסגעשריי פון גערעכטיקייט-זוכער קעגן אומ-יושר, וואָס האָט זיך באַזעצט און קעניגט אַזוי אין אַמעריקע, אַ מאַניער, וואָס איז געווען זייער טיפיש פאַר די אימיגראַנטן, וועלכע האָבן אין די ערשטע יאָרן געזען מיט ראַזעווע ברילן די פאַרגאַנגענהייט אין דער אַלטער היים און מיט שוואַרצע ברילן די קעגנוואַרט אין דער נייער היים. עס איז אין פולשטענדיקער האַרמאָניע מיטן מאַראַל-פריידיקער וואָס גאַרדין איז געווען, הונדערט פּראַצענטיק טענדענץ אויב זי טראַגט מיט זיך אַ מוסר-השכל.

איז דעריבער אויך ניט קיין וואונדער וואָס כדי אַפּצושפעטן פון די שוואַכע זייטן אין אייראָפּעאישן און אַמעריקאַנער לעבן, נוצט גאַרדין אַפילו אויס אין זיינע סקיצן „אַ תקיעה גדולה“, „עזוס קריסטוס און קאַרל מאַרקס צו גאַסט אין ניו יאָרק“ און „וואָרום ער האָט זיך געשמדט“ איינפאַכע פּאַלקס-וויצן און „בויט“ אַרום זיי מעשות.

אַ ביסל אַ בעסערן איינדרוק, הגם אויך פול מיט גוואַלדיקע שאַר-זשירונגען און איבערטרייבונגען, איז די גרעסערע געשיכטע „ווי אַזוי איך האָב אַנגעכאַפט דאָס גליק פאַרן עק“, וואָס שילדערט ווי אַזוי די אומלע-גאַלע עמיגראַנטן האָבן זיך געשמוגלט קיין אַמעריקע, און דער איינציקער איינאַקטער „דער בעל חוב“, וואָס איז אַריינגעגאַנגען אין דער זאַמלונג,

די וועלט פון יעקב גארדין

און איז אומפארגלייכלעך בעסער געבויט ווי די איינאקטערס אין דעם באַזונדערן באַנד „איינאקטערס“.

אין די 4 בענד זיינען דאָ פיל ניט־אויסגעבאקענע סקיצן קעגן די אַמאַליקע רעדל־פירער אין יידישן לעבן אין ניו־יאָרק. ווי אַ פריידענקער אַטאַקירט גאַרדין גאַנץ באַזונדערס די כלי קודש. ער שאַנעוועט אויך ניט, מיט די איבערגעטריבנסטע ווערטער און סיטואַציעס, חוזק צו מאַכן פון די לאדזשען און אַרגאַניזאַציעס, מיט וועלכע די יידישע גאַס האָט דאַמאַלט געשוויבלט און געגריבלט. אין זעלבן סטיל זיינען אויך זיינע שאַרזשירטע פעליעטאַנען קעגן די שונד־ראַמאַנען און די שונד־שרייבער. דער שאַרזש נעמט צו זייער פיל פון דער שאַרפער קריטיק ווען זי וואַלט געשריבן געוואָרן אַ ביסל ערנסטער און זאַכלעכער.

אַ באַדייטנדן פּלאַץ אין די 4 בענד פאַרנעמען די עסייען. דאָ גייען אַריין אַ ריי פּובליציסטישע אַרטיקלען און פעליעטאַנען וועגן פאַרשידענע אַקטועלע, אַבער אויך וועגן שטענדיקע פּראָבלעמען, ווי ציוניזם און רעוואָלוציע, נאַציאָנאַליזם און אַסימילאַציע, און דאָ איז זיכער ווערט צו ציטירן אַ פאַר ווערטער, וואָס קלינגען ווי גאַרדינס אני מאמין וועגן יידיש: „מען זאָגט, עס עקזיסטירט אַן ערנסטע מיינונג, אַז דער יידישער זשאַרגאָן אויף וועלכן עס רעדט די גרעסטע טייל פון יידישן פּאָלק, אַז דער זשאַרגאָן וועט זיין, אַדער איז שוין זאָגאַר די שפּראַך, וועלכע האָט געשאַפן אַ ספּעציעל יידישע נאַציאָנאַלע קולטור, דער זשאַרגאָן וועט פאַראייניקן די יידן אין אַ גרויסע נאַציאָן. אייגנטלעך, איך, אַלס אַ זשאַר־גאַנ־שרייבער, האָב זיך אַליין געדאַרפט געבן אַ קניפּ אין באַק און זאָגן: „ישר כחכם, ר' יענקל! ענדלעך דאָך דערלעבט, האָ?“. איך וויל זיך אַבער ניט איינריידן קיין פייגעלעך אין בוזעם, כל זמן מיליאָנען יידן ריידן און פאַרשטייען נאָר יידיש, איז צו ריידן צו זיי און שרייבן פאַר זיי אין יידיש גערעדע אַזוי ערנווירדיק און אַזוי נוצלעך ווי צו שרייבן אין ענגליש אַדער פּראַנצוזיש. דער זשאַרגאָן איז אַ מיטל דורך וועלכן מיר קאַנען דעם הינטן־געבליבענעם יידן אַריינפירן אין דעם גרויסן אינטערנאַציאָנאַלן שאַצקאַמער פון דער וועלט־קולטור. דער זשאַרגאָן האָט ניט געשאַפן און וועט ניט נאָפּן (מיין קורסיוו, ז. ז.) ספּעציעלע יידישע פאַרמען פון ליטעראַטור.

...איך פארשטיי איבערהויפט ניט ווי אזוי דאס יידישע פאלק וועט ווערן א נאציאָן דורך אַ שפּראַך, און דורך אזאָ שפּראַך? דורכן זשאַראָגן! נו, און וואָס וועלן טאָן די יידן, וואָס זייער מוטער-שפּראַך איז דייטש, ענגליש, פּראַנצויזיש, טערקיש, א.א.וו., און וואָס וועט איר טאָן מיט די העברעאישטן, וועלכע זאָגן, אז די געזעצלעכע יידישע נאציאָנאַלע שפּראַך איז לשון קודש. זיי אַלע, הייסט עס, וועלן ניט באַלאַנגען צו אונדזער פּאָלק. ...הונדערט טויזנט קינדער אין אַמעריקע גופא זיינען שוין אויף אייביק פּאַרלאָרן פאַר דער יידישער שפּראַך און פאַרן יידישן פּאָלק. ...דאָס יידישע פּאָלק האָט שוין הונדערטער טויזנטער שטיפּקינדער, און איר וועט זיי ניט קאָנען אומקערן צוליב דעם זשאַראָגן ווי ווייט מיר אַלע זאָלן ניט זיין פון רעליגיאָן, מען זאָל אונדז באַפעלן צו ווערן אויס יידן, וועלן מיר אַלע גיין אין גלות, ניט ערגידעריקן זיך. ניט ווייל די געפילן פון הייליקן גלויבן אָדער די געפילן פון נאציאָנאַליזם וועלן אונדז צווינגען דאָס צו טאָן, נאָר דערפאַר, ווייל דאָס געפיל פון אַ מענטש וועט פּראָטעסטירן אין אונדז. ווען אָבער מען וועט אונדז וועלן צווינגען צו ווערן אַ יידישע נאציאָן אָן אַ לאַנד און אָן מאַטעריאַליסטישן געווינס, נאָר צוליבן יידישן זשאַראָגן וועלן די יידן אַליין גאָר לאַכן דערפון."

אַנדערע עסייען זיינען וועגן סטיל, טעאַטער ביי די אַלטע גריכן און די רוימער, אילוזיע און דראַמע, רעאַליזם און ראַמאַנטיזם, אַ סעריע דער-צוילונגען וועגן רוסישע פאַרשטעלונגען פון דער קאָמיסאַרזשעווסקאַ-טרופע מיט דער גרויסער קאָמיסאַרזשעווסקאַ און בראַוויטש בראַש. גאַרדין איז פול מיט התפעלות פאַר זייער שפילן. אין דיאָזיקע רעצענזיעס ווייזט ער אַרויס גרויס בקיאות אין דער טעאַטער-קונסט און מאַדערנע דראַמע. ניט ווייניקער אינטערעסאַנט זיינען זיינע קורצע ביאָגראַפיעס פון די גריכישע קלאַסיקער; עסכילעס, עווריפידעס און אַריסטאָפּאַנעס, פון מאַ-ליער, לעסינג, לאַנגפּעלאָ און זיין גרעסערע ביאָגראַפיע און אַפּשאַצונג וועגן וואַלטער אין וועלכער ער שטעלט זיך באַזונדערס אָפּ וועגן זיין שטעלונג צום יידנטום. צווישן די אַלע רעצענזיעס זיינען פאַרהאַן בלויז צוויי וועגן יידישע שרייבער, אַ זייער וואַרעמער אַפרוף וועגן בוקאַנסקיט בוך „די געשיכטע פון קריסטנטום“, און אַ קורצע, אָבער באַמת אַנאַלי-

די וועלט פון יעקב גארדין

טישע אַרבעט וועגן די אָנהייב ליטעראַרישע שריט פון זיינע בני דור לעאָן קאַברין און ז. ליבין.

אַ גאַנץ באַזונדער אַרט פאַרנעמט אין די בענד גאַרדינס גרעסערע אַרבעט „די וועלט־דראַמע“, וואָס האָט אַרויסגערוּפֿן דעם גרויסן קאַמף צווישן אים און אב. קאַהאַן. די אַרבעט איז געשריבן אין אַ נעבלהאַפּטער שפּראַך, פול מיט מליצה, און עס איז באמת גאַנץ שווערלעך פון איר אַרויסצוקריכן.

צוואַרפֿן, ניט סיסטעמאַטיש, זיינען אויך איבערגעדרוקט אין די 4 בענד אַ טייל פון גאַרדינס רייזע־בילדער איבער אייראָפּע, באַזונדערס דייטשלאַנד, עסטרייך און גאַליציע. די בילדער, הגם זיי האָבן פאַרלאָרן זייער אַ סך פון זייער אַקטואַליטעט, זיינען אָבער געשריבן אַזוי טעמפּע־ראַמענטפול, מיט אַזאַ פייער, אַז עס זיינען געבליבן אַ סך שטעלן, וואָס קאָנען נאָך היינט אַרויסרוּפֿן אַן אינטערעס זיי צו ליינען, און הגם אויך אין זיי איז אַפּט דאָ אַן איבערגעטריבענער שאַרזשירטער טאָן, האָבן זיי פאַר אונדזער קולטור־געשיכטע אַ באַזונדערן באַדייט. אַזוי זיינען כאַ־ראַקטעריסטיש אַזעלכע שטעלן (געשריבן אין 1907): „די דייטשן האַלטן זיך [אויף דער שיף] ווי אין דער היים. זיי דולדן דעם יידן נאָר, ווייל אפשר איז ער רייך. די נכפה נעמט זיי ווען זיי דערזעען אַ קעשענע מיט געלט.“ „אַ דייטש האָט פיינט אַ יידן“, „קינדער, אויפן שיף האָב איך זיך אויסגעלערנט פיינט צו האָבן דעם דייטש. זאָל מיך דער רבונו של עולם ניט שטראַפֿן דערפאַר, וואָס איך זינדיק אַזוי קעגן מיינע אינטער־נאַציאָנאַלע פּרינציפֿן.“

זיכער איז ווינטשעווסקי גערעכט, ווען ער פאַרענדיקט זיין הקדמה מיט די ווערטער: „אין דיזע פיר בענדער זיינען זיכער דאָ בלעטער, וועלכע האָבן געדאַרפֿט דורכגעזען ווערן פון אים אַליין. עס זיינען זיכער דאָ אומרייפֿע שריפטן, וועלכע וואַלטן גאַנץ אַנדערש אויסגעזען ווען זיי וואַלטן אַרויסגעקומען פון זיין פעדער אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן.“

אָבער פונקט אַזוי איז ווינטשעווסקי אומגערעכט ווען אין דער זעלבער צייט זאָגט ער: „עס זיינען דאָ אַנדערע חסרונות צו באַפּרידיקן דעם קריטיקער, דעם פּגימות־זוכנדן שונא, יעדן וועמען גאַרדין איז גרויס

זלמן זילבערצווייג

אין די אויגן. צוגעגעבן. אָבער עס איז ניטאָ אין די פיר בענדער קיין צענדליק בלעטער אין וועלכע עס זאל ניט זיין אַ געדאַנק, אַריגינעל אויס־געדריקט. ...עס איז ניטאָ קיין צענדליק בלעטער אָן אַ געפיל פון ליידיג־שאַפט, פון אמתע ליבע, פון פריינטשאַפט אָדער פיינטשאַפט, וואָס איז ניט געצייכנט מיט אַ מייסטער־האַנט. ועל כולם, אין דיזע בענדער איז דאָ כמעט דער גאַנצער יידישער לעבן אין אַמעריקע אין די ניינציקער יאָרן פונם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט. עס איז דאָרין דאָ מאַטעריאַל פאַר דעם קינפטיקן קולטור־היסטאָריקער אָדער דעם עטנאָלאָג, וועלכער וועט קומען ערפאַרשן די איינוואַנדערער פון גלות־רוסלאַנד”.

דאָס לעצטע, צו וואָס מיר שטימען איין, האָט טאַקע אונדז באַוואויגן צו געבן די איבערזיכט איבער די 4 בענד, וואָס וועט אָבער קודם כל דינען בעסער קענען לערנען דעם שרייבער און מאַראַליסט יעקב גאַרדין.

קאפיטל ניין און פערציק

יעקב גארדינס 17 איינאקטערס

זיי דערשיינען ערשט נאך גארדינס טויט — זיין זון כאראקטער-
ריזירט זיי און לויבט זייער באדייט — דער אינהאלט פון די
איינאקטערס — גיבן זיי צו אדער פארקלענערן זיי דעם דראמאטישן
געניוס פון גארדינען?

אויסער די 24 געדרוקטע און מער ווי צוויי מאל אזויפיל ניט-גע-
דרוקטע גאנצע פיעסן, וואס יעקב גארדין האט געגעבן דעם יידישן
טעאטער, אויסער די פריער-דערמאנטע 4 בענד פון זיינע ארטיקלען און
דערציילונגען, איז פארהאן נאך א יעקב גארדין, ניט נאר דער פאטער
פון פראפעסיאנעלן דראמאטישן יידישן טעאטער, נאר דער פאטער
פון דעם ניט-פראפעסיאנעלן יידישן טעאטער, דער גייסטיקער שפייער
און דערציער פון די יידישע ליבהאבער-קרייזן, פאר וועלכע ער האט
געשריבן א צאל איינאקטערס, וועלכע האבן זיי געגעבן א מעגלעכקייט
אויסצופרווון זייערע כוחות און שטעלן זייערע ערשטע טריט אויף דער
יידישער בינע, ווי אויך עטלעכע דראמאטישע עטיוודן, ספעציעל געשריבן
פאר שוישפילער מיט גרויסע נעמען אין וועלכע זיי זאלן קאנען, אן אן
אנסאמבל, ארויסווייזן זייער קינסטלערישן טאלאנט.

אט די איינאקטערס, וועלכע גארדין האט געשריבן, זיינען ביי זיין
לעבן ניט געדרוקט געווארן, פון א טייל פון זיי זיינען אפילו די מאנר-
סקריפטן פארלארן געגאנגען, און עס זיינען נאר געבליבן איבערגעשריבענע
טעקסטן, אין וועלכע עס האבן אפשר אויך געהאט א האנט די איבערשרייבער
אדער די, וועלכע האבן זיי געשפילט. איין איינאקטער איז לכתחילה
געשריבן געווארן פון גארדינען אין רוסיש און איז אזוי געשפילט געווארן,
און איז ערשט שפעטער איבערוועצט געווארן אין יידיש פון זיין גרויסן

זלמן זילבערצווייג

פארערער יואל ענטזין. ערשט 6 יאָר נאָך גאָרדינס טויט, אין 1915, האָט די צייטונג „דער טאָג“, אָנגעהויבן יעדן זונטיק, מיט אַ לענגערער הפסקה אין דער מיט, צו פאַרעפנטלעכן די איינאַקטערס, און צוויי יאָר שפעטער האָט די צייטונג אַרויסגעגעבן אין אַ באַזונדערע אויסגאַבע 17 פון די דאָזיקע איינאַקטערס מיט אַן אַריינפיר פון גאָרדינס זון אַלעקסאַנדער (אַלכסנדר).

אין זיין פאַרוואָרט, וואָס איז בכלל געשריבן זייער אינטערעסאַנט און ווייזט, אַז אויך גאָרדינס זון האָט געהאַט אַ שטאַרקע ידיעה אין דער וועלט־דראַמאַטורגיע און באַנעמט גוט דעם ענין טעאַטער און דראַמאַ־טורגיע, הגם ער איז גוואַלדיק סוביעקטיוו ווען עס האַנדלט זיך וועגן זיין פאַטערס קונסט און אַרט שרייבן, דריקט ער אויס די האַפנונג, אַז די איינאַקטערס וועלן האָבן „דעם זעלבן אינטערעס, אויפּמערקזאַמקייט און זאָרעמע אויפּנאַמע, וואָס יעדע שאַפונג פון גאָרדינס פּרוכטבאַרער פּען האָט אַרויסגערופּן... באַדייטנד דערנענטערן די אונטערנעמונג אַרויס־צוגעבן אַ פּולשטענדיקע אויסגאַבע פון זיינע אַלע שריפטן... די העכסטע אַמביציע און האַפנונג פון דעם שרייבער פון אַט די שורות איז צו זען ביי זיין לעבן די פּולקומענע אויסגאַבע פון יעקב גאָרדינס שריפטן“.

אַז ער איז געווען באַרעכטיקט צו אַזאַ פאַרלאַנג, איז זיכער ניט איבערגעטריבן, ווען מען נעמט אין באַטראַכט דעם פאַקט, ווי ער ווייזט אָן, אַז אין די ליטעראַטורן פון אַנדערע פעלקער „באַקומען אַפילו די ניט־באַדייטנדע שרייבער פיל אַנערקענונג ביים פּאָלק, וועמענס לעבן, אידעאַלן, פריידן און ליידן זיי האָבן טריי געמאַלן. זייערע שאַפונגען ווערן געזאַמלט און פאַרשפּרייט צווישן פּאָלק אין מערערע אויסגאַבן. יעדע שורה, יעדע אות אַפילו פון דעם אומבאַדייטנסטן פּראַגמענט אָדער בריוו ווערט אויפֿ־מערקזאַם צונויפּגעקליבן, אַפּגעהיט און איבערגעשריבן אויף פאַרמעט(!) כדי דאָס צו האַלטן אין ביבליאָטעקן, אין מוזעאומס פאַרן געברויך פון געלערנטע און [דעם] אַלגעמיינעם לעזער. אָבער, ווייזט ער ווייטער אָן, די יידישע שרייבער זיינען אַ טרויעריקער אויסנאַם און אַפילו ביי אַזאַ שרייבער מיט אַזאַ גרויסע רעפּוטאַציע ווי יעקב גאָרדין, „דער וויכטיק־סטער יידישער דראַמאַטורג און איינער פון די באַדייטנדסטע יידישע

די וועלט פון יעקב גארדין

שריפטשטעלער", קומט אן יעדע פראָבע ארויסצוגעבן זיינע ווערק מיט גרויס מי און אומגעהויערע שוועריקייטן.

אלכסנדרס רייד האָבן אַ פנים ניט געענדערט די לאַגע. ניט נאָר איז גארניט געוואָרן פון דעם חלום זיינעם אַרויסצוגעבן זיין פּאָטערס אַלע ווערק, נאָר זינט דער פּאַרעפּנטלעכונג פון אַט דעם באַנד איינאַקטערס, איז אין אַמעריקע מער בכלל ניט געמאַכט געוואָרן קיין פרווּו אַרויסצו-געבן עפעס פון גאַרדינען.

די 17 איינאַקטערס זיינען אין בוך איינגעטיילט אין דריי טייל. די דריי איינאַקטערס, וואָס גייען אַריין אין ערשטן טייל, האָבן טאַקע אַ שטיקל שייכות איינער מיט אַנדערן, אָבער די אַנדערע צוויי טיילן זיינען סתם געמאַכט געוואָרן אַן שום סכעמאַטישער דיפערענצירונג אָדער מחיצה. פון די 17 איינאַקטערס און דראַמאַטישע מאַנאַלאָגן זיינע 8 דורכאויס אַזעלכע, וואָס שטאַמען פון אַמעריקאַנער באַדן, און האָבן אַ דירעקטן שייכות מיטן אַרטיקלן לעבן. 4 האָבן סוזשעטן, וואָס קאָנען זיך אַפּשפּילן סיי אין אייראָפּע און סיי אין אַמעריקע, און 5 זיינען דורכאויס פאַרבונדן מיט אייראָפּע, דערונטער זיינען דאָ דריי, וואָס זיינען פאַקטיש עפּילאָגן פון זיינע באַ-רימטע פּיעסן, און זיינען געשריבן געוואָרן פאַר געוויסע שוישפּילער צו זייערע ימים טובים.

וואָס זאָגט גאַרדינס זון וועגן די איינאַקטערס ?

„יעקב גאַרדין האָט געשריבן זיינע איינאַקטערס אין צווישן-צייט פון זיין גרעסערער און שווערער אַרבעט, וואָס ער האָט געמוזט אַפּגעבן פאַר זיינע גרויסע ערנסטע פּראָבלעם-דראַמען. אַט די קליינע דראַמאַ-טישע סקיצן, וואָס ער האָט אויפגעשריבן ביי געוויסע געלעגנהייטן פאַר אַ מאַמענטאַלן צוועק, האָבן אים אַ ספּעציעלן פאַרגניגן פאַרשאַפט, ווייל דאָס האָט אים מעגלעך געמאַכט אויפצוכאַפּן אַן אויגנבליקלעכן געדאַנק, אַ מערקווירדיקע פּאַסירונג, אַ קאָמישן צופאַל אָדער אפילו אַ וויכטיקע פּראָגע פון טאַג, וואָס וואָלט אָבער פאַרלאָרן די באַדייטונג ווען ער זאָל עס געווען פאַרציען דורך אַ לענגערע באַאַרבעטונג. ...די קליינע דראַמע איז ביי אים געווען אַ שנעלער, שאַרפּער, און ווירקזאַמער אויסדרוק פון זיין צופעליקן, פאַרבייפליענדן געדאַנק, און דערפאַר איז דאָס ביי אים

זלמן זילבערצווייג

געווען אזוי באליבט. עס וואלט אבער געווען ניט ריכטיק צו האלטן פאר אומבאדייטנד דעם ווערט פון די איינאקטערס צוליב זייער קלייניקייט אָדער רויער, שנעלער באַארבעטונג. ...יעקב גאַרדינס איינאקטערס וועלן פאַרן פאַרשער אָדער פאַרן לעזער פון זיינע דראַמען אָן אַ ספק זיין זייער אינטערעסאַנט און נוצלעך. דורך זיי וועט ער זיך לייכטער און גענויער באַקענען מיט גאַרדינס מעטאָדן פון אויפבויען, אַנטוויקלען און אויס־אַרבעטן אַ דראַמאַטיש ווערק.

און דאָן גייט אלכסנדר איבער צו זיין אַפשאַצונג:

„אין יעקב גאַרדינס איינאקטערס זעען זיך דייטלעך אַרויס די כאַראַקטער־שטריכן פון זיין קונסט. כמעט אין יעדער שורה פילט זיך דעם פאַרפאַסערס אייגנטימלעכקייט, די אַפּשפּיגלונג פון זיין האַרץ מערקט זיך אין יעדן טיפּ און אין יעדער סיטואַציע, וואָס ער האָט געשאַפן; דער שמייכל פון זיין ברייטער נשמה שטראַלט אַראָפּ אויפן הויז, אויפן מעבל און אויף די פּערזאָנען פון דער האַנדלונג. יעדע איינציקע פון אַט די קליינע שפּילן אַנטהאַלט אין זיך אַ געדאַנק, אַ שטימונג, אַ לעקציע לויט די צילן פונם פאַרפאַסער אַלס אַ דראַמאַטורג — נוצלעך צו זיין דעם יידישן פּאָלק אָדער דער מענטשהייט, צו אַנטפלעקן אַ געוויסן אמת, אויפצודעקן אַ סאַציאַלן איבל, אויסצוואַרצלען אַ פאַרדאַרבלעכן מנהג, געוואוינהייט אָדער טראַדיציע, וועלכע ער באַטראַכט פאַר שעדלעך אָדער אַפּגעלעבט, צו פאַרלאַכן מיט דער שאַרפּער סאַטירע אַ נאַרישע קאַנווענ־ציאָנאַליטעט אָדער אייגנטימלעכקייט פון אַ ראַסע אָדער איינצלנע פּער־זאַן; אויסצוראַמען פון דער וועלט אַבערגלויבן און פאַנאַטיזם, לערנענ־דיק די ברייטערע און טיפּערע פּרינציפּן און אידעאַלן פונם לעבן. אַט די מעלות פון יעקב גאַרדינס איינאקטערס וועלן, גלייבן מיר, באַדייטנד איבערשטייגן די קליינע חסרונות אין דער טעכניק אָדער קונסט אָדער דעם ניט־פּאַלירטן סטיל, וואָס מאַנכע פון אונדזערע ליטעראַטור־קרי־טיקער קאַנען אפשר געפינען אין אייניקע פון אַט די איינאקטערס. אין אַלגעמיין קאַנען זיך גאַרדינס איינאקטערס פאַרגלייכן מיט זיינע בעסטע שאַפּונגען.“

אַז דאָס שטימט כלל ניט מיט די פּאַקטן וועלן מיר באַלד פּרוּוון באַ־

די וועלט פון יעקב גארדין

וויזן, ווען מיר וועלן איבערגעבן דעם אינהאלט פון די איינאקטערס און ביי טייל אפשר זיך אויך אפשטעלן אויף זייער סוזשעט, סצענישן געבוי און דראמאטישער אנטוויקלונג, אבער עס ווייזט אויס, אז אלכסנדר גארדין אליין האט דערפילט, אז ער האט א ביסל איבערגעזאלצן ווען ער האט זיך אויסגעדריקט, אז די איינאקטערס קאנען זיך פארגלייכן מיט זיין פאטערס בעסטע שאפונגען, ווייל אין דעם זעלבן פארווארט, זאגט ער: „ווען דער פארפאסער וואלט איצט געלעבט און וואלט אליין אכטונג געגעבן אויף דער אויסגאבע פון זיינע איינאקטערס, וואלטן זיי געוויס ארויסגעקומען אין אן אנדער פארם. ער וואלט אפשר אייניקע פון די איינאקטערס פאר- בעסערט, געענדערט אדער פארפולקאמט. אזוי ווי אבער זיי ווערן פאר- עפנטלעכט נאך זיין טויט, פעלט די איינאקטערס יענע אויסבעסערונג און אויסשלייפונג אן וועלכע קיין שום פארפאסער גיט ניט ארויס זיינע ווערק. צום באדויערן האבן מיר פון מאנכע איינאקטערס געהאט בלויז די ערשטע, ניט-באארבעטע מאנוסקריפטן, אפשר שלעכטע קאפיע פון זיי, ווייל די בעסערע מאנוסקריפטן זיינען פארלארן געגאנגען. פון דער אנדער- רער זייט אבער האבן מיר דאס גליק געהאט ארויסצוגעבן אין „טאג“ אכט פון די איינאקטערס אונטער דער אויפזיכט און רעדאקציע פון יואל ענטין, וועמענס טיפער באגריף און ברייטע אפשאצונג פון יעקב גארדין האבן פיל בייגעטראגן צו דער פולקומענהייט פון דער אויסגאבע. מיר האבן אין אט דער אויסגאבע איינגעשלאסן אלע ענטינס באמערקונגען און ערקלערונגען צו די איינאקטערס אלס א וויכטיקער טייל פון זיי, באצייכנט אונטער דער אויפשריפט „י. ע.“ מיר זיינען אויך פארפליכטעט צו י. ענטיין פאר זיין איבערזעצונג פונם איינאקטער, די וואוילטעטער פון דער איסט-סייד, וועלכער איז אריגינעל געשריבן אין רוסיש“.

ווי עס איז שוין אנגעמערקט געווארן פריער, זיינען צווישן די איינ- אקטערס פארהאן 3, וועלכע מיר האבן באצייכנט ווי עפילאגן פון זיינע גרויסע פיעסן. דאס זיינען „חצקאל דראכמעס מאנאלאג נאך הערשעניוס טויט“, א דראמאטישע סצענע אין איין אקט, וואס איז פון מחבר ספעציעל געשריבן געווארן צום ערן-אוונט פון לעאן בלאנק אין 1904. לעאן בלאנק איז געווען דער, וואס האט געשאפן דעם טיפ „חצקאל דראכמע“ אין גארדינס

פיעסע „גאט, מענטש און טייוול“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן נאָך אין יאָר 1900. אין דער פיעסע האָט דראַכמע אַ מאָנאָלאָג נאָכדעם ווי די מאַשין, וואָס וועבט טליתים, כאַפט אַריין זיין זון מאַטעלע און דערהרגעט אים. דער מאָנאָלאָג, וואָס דאַרף באַטראַכט ווערן ווי אַ פּיאַנער אין דער יידישער פּראָלעטאַרישער ליטעראַטור, הגם ער טראַגט מער אַ פּראָ-טעסט ווי אַ קאָמפּס-כאַראַקטער, איז געווען אַ גרויסער דערפאַלג און האָט בלאַנקן אַרויסגערוקט אין פּראַנט ווי אַ שוישפּילער. גאַרדין האָט אים געוואַלט מיט עפעס מכבד זיין און האָט אָנגעשריבן אַט דעם ספּעציעלן מאָנאָלאָג אין וועלכן בלאַנק איז אויפגעטראָטן צו זיין ערן-אָונט. אָבער קיין חרירות איז אין אים ניטאָ. ער האָט ניט נאָר גאַרניט צוגעגעבן, נאָר פאַרקערט, פאַרקלענערט דעם באַדייט פון דעם ערשטן אַריגינעלן מאָנאָ-לאָג, ווייל אין דעם מאָנאָלאָג פּילאָזאָפּירט חצקאל אַזוי ווייט ביז ער דער-גיט גאַר אינגאַנצן אַפּצוויישן אַלע באַשולדיגונגען אויף הערשעלע דוב-ראָוונער, וואָס ווערן אַרויסגעבראַכט סיי אין זיין אַריגינעלן מאָנאָלאָג, סיי אין דער גאַנצער פיעסע. ניט קיין סך בעסער איז דער איינאַקטער „נאָך דער שחיטה“, וואָס גאַרדין האָט געשריבן אַלס עפּילאָג צו זיין פיעסע „די שחיטה“, וואָס איז אויפגעפירט געוואָרן אין יאָר 1899. אויך דעם עפּילאָג האָט דער פאַרפאַסער אָנגעשריבן אַלס אָנערקענונג פאַרן קינסט-לער מאָגולעסקאַ, וועלכער האָט אַזוי פּרעכטיק געשאַפן דעם טיפּ פון „ר' זיסל קרוינעס“. דאָ זיינען שוין דאָ דריי פּערסאָנאַזשן: ר' זיסל, זיין ווייב קרוינע און דער אָנגעשטעלטער אלקנה. עס שפּילט זיך אָפּ נאָך דער קאַטאַסטראַפּע, נאָכדעם ווי אסתרקע האָט געשאַכטן איר מאַן בצלאל ראַפּאַפּאַרט. דאָס דאַרף זיין אַ פּסיכאָלאָגישע שילדערונג ווי ר' זיסל קאַן זיך ניט באַפּרייען פון דעם איינדרוק פון דעם שוידערלעכן פאַקט, און ווען ער וויל דערשטיקן זיינע מחשבות דורך נעמען זיך לערנען גמרא, קומט אים פונקט אונטער דער האַנט די גמרא חולין מיט דער שטעל פון „הכל שוחטין“. דערווייל גייט אויס די לאַמפּ און ווען אַ היץ קריכט אַרויס פון הינטערן בעט מיט אַ געפּילדער, ציטערט אויף ר' זיסל פון שרעק, אַז דער דערמאַרדעטער בצלאל האַלט אים. דער איינאַקטער איז פול מיט זיסלס תורה-ווערטלעך, אָבער האָט זייער ווייניק האַנדלונג. דער דריטער

די וועלט פון יעקב גארדין

איינאקטער פון דעם כאראקטער איז „די טיפן גאלערעע“, וועלכע דער מחבר האט אנגעשריבן ספעציעל צו זיין אייגענעם 10יאריקן יוביליי אלס דראמאטיקער צו א גאלא-פארשטעלונג אין נאוועמבער 1901. די וויכ-טיקסטע יידישע אקטיארן פון יענער צייט האבן אויפגעפירט פארשידענע אקטן פון זיינע פיעסן, און צום סוף זיינען די אלע בארימטע אקטיארן אויפגעטראטן אין דער „טיפן גאלערעע“, וואס איז באשטאנען פון „צערע-מאניע-מייסטער“, וועלכער האט פארגעשטעלט די העלדן, דערנאך איז יעדער העלד ארויסגעקומען און געזאגט א „שטיקל פראזע“ פון זיין ראָלע. אזוי זיינען אין דעם איינאקטער פארטראטן די הויפט-ראַליסטן פון „משיח ציטן“, „סאפא“, „דער שוואַרצער ייד“, „די שבועה“, „די שחיטה“, „מירעלע אפרת“, „קעניג ליר“ און „שלמהקע שאַלאַטאָן“ — גארדינס פיעסן, וואס זיינען ביז דאמאלט אויפגעפירט געוואָרן. די פראַזע פון יעדן העלד איז דוקא ניט דאָס סאַמע כאַראַקטעריסטישע פון זיין ראָל. אין די ראָלן פון די גאַנצע פיעסן זיינען דאָ שטאַרקערע שטעלן. דאָ זיינען די עטלעכע שורות פון יעדן ראַליסט צונויפגעשטשאַבעט. עס ווייזט אויס, אַז דער עיקר איז ניט געווען וואָס ער טוט, וואָס ער זאָגט, נאָר ווער עס זאָגט. עס איז געווען וויכטיק, אַז די אלע אַקטיארן זאָלן געזען ווערן, און דערצו אין די ראָלן פון פיעסן, וואָס זיינען דאָמאַלט געווען זייער פאַפּולער. אַן איינהייטלעכען כאַראַקטער טראָגן די דריי איינאַקטערס „דער גייסט פון דער געטאָ“ „די וואוילטעטער פון דער איסט-סייד“ און „דער יוסיש-אַמעריקאַנער פאַראין מיט ברייטע אידעאלן“.

„דער גייסט פון דער געטאָ“ שפילט זיך אָפּ אין דער צייט פון דער רוסיש-יאַפּאַנישער מלחמה. משה און פריידע ראַטמאַן, אַ קאַסטאַמער פּעדלער, האָבן אַ טאַכטער דזשעני, וואָס אַרבעט ביי הענטשקעס און איז שטאַרק פאַרליבט אין דעם בחור דעיוויד, וועלכער האָט אָבער באַשלאָסן צוריקצופאַרן קיין רוסלאַנד צו העלפן דער רעוואָלוציע, און פירט מיט 10 פונט יידישע שריפט, וואָס יעדער בוכשטאַב איז אַן אוצר פאַר אונ-זזערע אַרעמע ברידער, יעדער אות טראָגט ליכט, אויפקלערונג, באַ-פרייאונג. דורך אַ ריי דיסקוסיעס צווישן די פּערסאָנאַזשן, יידישיסטן און אַזעלכע וועלכע ווילן זיך אַמעריקאַניזירן דורך ריידן ענגליש, סאַציאַ-

זלמן זילבערצווייג

ליסטן און אנארכיסטן, ווערט אַרויסגעבראַכט דער גייסט, וואָס האָט דאַמאַלט געהערשט אויף דער יידישער גאַס אין אַמעריקע. אָבער דער איינאַקטער האָט ניט קיין דראַמאַטישע האַנדלונג.

„די וואוילטעטער פון דער איסט-סייד“ שילדערט אויף אַ שאַרזשירטן אופן אַ מיטינג אין הויז פון רייכן מר. אשלי דזשעפערסאָן דזשאַסקע, אַ רעפּאַרמאַטאָר. דאָ זיינען פאַרבעטן געוואָרן פּילאַנטראָפּן, סאַציאַלאָגן און רעפּאַרמאַטאָרן, און אויף דער טאַג-אַרדענונג שטייט די פּראָגע ווי אַזוי זאָל מען ראַטעווען די יידישע באַפעלקערונג פון דאָן טאָן. עס איז אויך פאַרבעטן געוואָרן אַ יידישער אַרבעטער-פאַרשטייער און אַ קריסט-לעכער גדול. די פאַרשלאָגן, וואָס ווערן געמאַכט אויפן מיטינג, זיינען גוואַלדיק היפּאָקריטישע, אָבער ווען דער יידישער אַרבעטער-פאַרשטייער וויל זיי אויפדעקן, ווערט ער איבערגעריסן, און דער סוף איז, אַז מען וואַרפט אים אַרויס. דער איינאַקטער איז פול מיט סאַטירע, האָט פאַרלאָרן זיין אַקטואַליטעט, אָבער איז אַ קולטור-היסטאָריש בילד, הגם אין אַ שאַרזשירטער פאַרם, פון זיין צייט.

„דער רוסישער אַמעריקאַנישער פאַראיין מיט ברייטע אידעאַלן“, וואָס איז פון מחבר געשריבן געוואָרן אין רוסיש (אין 1896), ווען עס איז געווען אין דער מאַדע, באַזונדערס אויף איסט-בראַדוויי, צו גרינדן רוסישע פאַראייניגען, וואו די שפּראַך און די אויפגאַבן זיינען געווען רוסישע (אָבער דורך יידן), איז אַ סאַטירע אויף די דאָזיקע פאַראייניגען, און איז געשפּילט געוואָרן אין רוסישן אַריגינאַל, פון דאַמאַלטיקן רוסישן סטודענטן-פאַראיין. ער שילדערט אַ מיטינג, וואָס איז זייער אַ טומלדיקער, און דערפירט פאַקטיש צו גאַרניט, אַפילו ניט פעסטצושטעלן דעם ריכטיקן נאָמען פון פאַראיין. עס איז אַ סאַטירישער שפּאַס, וואָס „עבר זמנו בטל קרבנו“, איבערגעלעבט זיך.

„אַ טענה צווישן מאַן און פרוי“ איז אַ שפּאַסיקער דיאַלאָג אין וועלכן סיווערט כלומרשט אַריינגעצויגן דאָס פּובליקום, אָבער איז פאַקטיש אַ דיסקוסיע צווישן מאַן און פרוי, וואָס יעדער איינער רעכנט אויס זיינע מעלות און ווייזט אָן אויפן אַנדערנס חסרונות, און לסוף זיגט די פרוי. דער מאַן קומט צוריק צו דער פרוי.

די וועלט פון יעקב גארדין

„ער און זי“ איז אַ הומאַריסטישע סצענע אין איין אַקט, געשריבן פאַר באַריס און בעטי טאַמאַשעווסקי, וועלכע האָבן עס געשפּילט אין יאָר 1901. מאַן און ווייב זיינען שוין צוויי יאָר נאָך דער חתונה און האָבן נאָך ניט קיין קינד. די פרוי גלויבט, אַז איר מאַן איז צו קאַלט צו איר און באַשליסט אים צו מאַכן אייפערזיכטיק, און ווען ער קומט אַהיים, און זיי האָבן אַ שטיקל איבעררייד, נעמט זי שרייבן אַ ליבעס־בריוו צו אַ כּלוי־מרשטן געליבטן. ער באַמערקט דאָס, קריגט אַרויס מיט גוואלד דעם בריוו פון איר, און באַשליסט זי צו דערשיסן. זי הייבט אָן בעטן רחמים, אָבער אין לעצטן אויגנבליק זאָגט ער איר אויס דעם סוד, אַז ער האָט געהערט, אַז זי גייט מאַכן דעם „טריק“ מיט דעם פאַלשן בריוו, און זיי בעטן זיך איבער.

„איז ער שולדיק“, אַ דראַמאַטישע סצענע, וואָס שילדערט דער שרעקלעכן קריזיס־יאָר 1905—06, וועלכער האָט זיך געלאָזט זייער שטאַרק פּילן אין יידישן קוואַרטאַל, האָט זיך — ווי ענטין באַמערקט — גענוג אויך אָפּגעשפּיגלט אין דער דאַמאַליקער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, און אויסער דעם דאָזיקן איינאַקטער, אויף דער זעלבער טעמע, האָט גאַרדין אויך אָנגעשריבן, אין רוסיש, אַ מאַנאָלאָג. אין דער דראַ־מאַטישער סצענע טרעט אויף פאַרן ריכטער און די געשוואוירענע, אַ 35־יאָריקער יידישער אַרבעטער, וועלכער זעט פון צרות אויס אַ סך עלטער ווי זיינע יאָרן, וואָס ווערט באַשולדיקט, אַז ער האָט דערשאַסן זיין פרוי און מיט אַ ראַזיר־מעסערל איבערגעשניטן די העלזער פון זייערע דריי קינדער און דערנאָך אַליין געפרוּווט באַגיין זעלבסטמאָרד. דער מערדער־זעלבסטמערדער פּרוּווט כּלל ניט לייקענען זיין טאַט, נאָר ער וואַרפט די שולד אויף דער געזעלשאַפט, אויף די לידן, דעם הונגער און פּיין, וואָס ער און זיין פאַמיליע זיינען דורכגעגאַנגען, וועלע האָבן אים צוגעפירט צו דעם שוידערלעכן טויט.

„די וואַנזניקע אַקטעריסע“ איז געשריבן געוואָרן ספּעציעל פאַר בערטאַ קאַליש, וועלכע האָט די דראַמאַטישע סצענע געשפּילט צו אירס אַן ערן־אָונט אין יאָר 1902. די אַקטריסע געמינט זיך אין אַ משוגעים־הויז, וואו זי איז אַליין, אַן אירע פּריינט, אַן אירע פאַרערער. איר דוכט

זיך אָבער, אַז זי איז אויף דער בינע. זי שפּילט אַ פּיעסע, און אַט איז איר אויפּטריט. דאָס גיט דער שווישפּילערין אַ געלעגנהייט אָפּצושפּילן דעם צווייטן אַקט פון „מעדעאַ“, דערנאָך אַ סצענע פון „אָפּעליאַ“ אין „האַמ־לעט“. עס איז דער אַלטער „טריק“ מעגלעך צו מאַכן פאַר אַ שווישפּילער אויספּצוטערען אין די שטאַרקסטע סצענעס פון זיין רעפּערטואַר, „געדעקט“ מיט אַ כלומרשטער זייטיקער האַנדלונג.

„דער אָפּגעשטאַרבענער קינסטלער“ איז געשפּילט געוואָרן אין 1893 פון אַקטיאָר עליאַס ראַטשטיין אויף זיין ערן-אַוונט. דער איינאַקטער איז פון זעלבן כאַראַקטער ווי דער פּריערדיקער איינאַקטער, נאָר ער איז געשריבן פאַר אַ מאַן אַ שווישפּילער. אָבער דאָסמאָל איז די סצענע ניט קיין משוגעים-הויז, נאָר אַ קאַפּע-הויז (דערביי אָבער קיבעצט דער מחבר די וועלכע לאַכן אָפּ פון „ע דזשואיש טהעיטער“), וואו עס קומט אַריין אַן אַלטער אָפּגעשפּילטער אַקטיאָר און טרעט אויף אין זיינע אַמאָליקע קרוין-ראַלן, ריינדניק „דייטשמעריש“.

„זי וויל ניט דעם שידוך“, אַ דראַמאַטישע סצענע, שפּילט זיך אָפּ אין דער אַלטער היים, וואו זרח מאזאליעס גרייט זיך חתונה מאַכן זיין טאָכטער כמאליע מיטן דאָקטאָר שטיוועל, כדי דערנאָך צו קאַנען אַליין חתונה האָבן. כמאליע אָבער איז גאָר פאַרליבט אין אַ פּראָסטן יונג, אירס גלייכן, זרח איז מכבד זיין צוקונפטיקן איידעם מיט צוויי אַקעס וויין כמנהג בעסאַראַבער. דער דאָקטאָר, ניט קיין איבערגעשפּיצטער, הייבט אָן מורא האָבן, אַז די פּאַמיליע איז אַן אַלקאָהאָלישע, און כאַטש ער דאַרף שטאַרק האָבן דעם נדן, שרעקט ער זיך, אַז זיינע צוקונפטיקע קינדער זאָלן ניט זיין קיין אַלקאָהאָליקער. כמאליע ווידער הייבט בכיוון אָן צו ריידן נאַרישקייטן און שיטן מיט קללות, דערנאָך פאַרשטעלט זי זיך פאַר אַן אַלטע פּרוי און דערציילט אָן גאַנצע מעשות וועגן כמאליע און איר פּאַמיליע. דער דאָקטאָר באַשליסט זיך צוריקצוציען פון שידוך און כמאַ-ליעס פּאַטער איז מסכים, אַז זי זאָל חתונה האָבן מיט איר געליבטן. אַט דער איינאַקטער, וואָס איז אייגנטלעך אַ פאַרס, וועלכער איז שוין אויס-גענוצט געוואָרן אין אַ סך פּיעסן און איינאַקטערס, איז אפשר דער סצע-נישסטער פון אַלע גאַרדינס איינאַקטערס.

די וועלט פון יעקב גארדין

„א טראגעדיע דורך שפאס“. צו מרס הארינשטיין קומט א „פאר-שלעפטע קרענק“, א שמש און א שדכן, בערל קנאכן, פארקויפן איר, אויף אויסצוצאלן א מוזיקאלישן אינסטרומענט, און זי דערציילט אים דער-ווייל, אז זי וואלט געוואלט, אז איר טאכטער לינא, וואס שלעפט זיך ארום מיט אן ארעמען מאָלער מאַקס, זאל בעסער חתונה האָבן מיט איר רייכן, עלטערן קאָרגן באַרדער אייזיק סאַלאַמאָן. לינא באַשליסט כלומרשט זיך צו דערקלערן אין ליבע צו דעם באַרדער. ער איז איבערגליקלעך. פאַר גרויס שמחה לויפט ער אַוועק און קויפט זיך אַ ניי מלבוש, אָבער ווען ער קומט צוריק, איז לינא זיך מודה, אז עס איז געווען בלויז אַ שפּאַס. פון גרויס אַנטוישונג דערשיסט זיך דער באַרדער. דער שפּאַס איז זייער געקניסלט אויפגעבויט מיט אַ מאַסע פּראַזאָלאָגיע און ביליקע וויצן און זיכער ניט פּסיכאָלאָגיש צוגעפירט צו אַזאַ טראַגישן סוף.

„פאַרוואָס מענער ליבן“ שילדערט ווי אין אַ רייך 20 יאָריק מיידל איז פאַרליבט אַ 30 יאָריקער אַדוואָקאַט. זי באַשליסט אויסצופּרובירן צי איר חתן האָט זי באמת ליב. לאַזט זי זיך גרימירן פון אַ גרימירער אַלס אַן אַלטיטשקע קראַנקע, וועלכע איז זייער שוואַך, איינגעוויקלט אין וואַרעמע קליידער. זי טראַגט אַ פאַרוק מיט זייער ווייניק האַר, איר נאָז איז פאַר-קריפלט, די באַקן באַדעקט מיט רויטע פלעקן. אין אָנהייב איז איר פנים פאַרדעקט און זי דערציילט אים, אז זי איז נאָר וואָס איבערגעקומען אַן אַנשטעקנדיקע קראַנקהייט פון פאַקן, וואָס האָבן אַ תל געמאַכט פון איר געזיכט, וואָס זי דעקט ערשט דאַמאַלט אָפּ פאַר אים. דער חתן דערשרעקט זיך, אָבער ער באַשליסט, אז היות ווי זי האָט אַ גרויס פאַרמעגן, וועט ער פאַרט מיט איר חתונה האָבן און ער שפילט ווייטער דעם פאַרליבטן, וואָס קוקט ניט אויף די ענדערונגען אין איר קערפער, אָבער ווען זי זאָגט אים, אז זי האָט אויך פאַרלאָרן איר געלט דורך אַ געשעפטלעכע טראַנסאַקציע, דאַמאַלט וואַרפט דער חתן אַראָפּ די מאַסקע פון זיך און ציט זיך צוריק פון שידוך. ערשט דאַמאַלט נעמט דאָס מיידל אַראָפּ דעם פאַרוק און ווישט אָפּ דעם גרים און דעקט אויף, אז דאָס האָט זי נאָר געוואַלט אים אויספּרוּוון.

אַט דער איינאַקטער, וואָס זיין סוזשעט איז אויך שוין אַ גאָר אַלטער

אין טעאטער-רעפערטואר, איז זייער סצעניש אויסגעארבעט און לאזט זיך גוט שפילן.

דער איינאקטער „יאקל דער אפערן מאכער“ איז א סאטירע אויפן יידישן טעאטער, און איז בלויז א טייל פון דער אקציע, וואס גארדין האט אנגעפירט אין יענע יארן קעגן די „היסטארישע אפערעס“ פון פראפ. הורוויץ, יאזעף לאטיינער און זייער גלייכן. עס שטעלט פאר א יידישן טעאטער-דירעקטאר, א קאמפאזיטאר פון „יידישע אפערעס“, א פארפאסער פון יידישע פיעסן, א פרימאדאנע און אן אקטיאר. אין א גוואלדיק שארשירטער „האנדלונג“, מיט א פראזע, וואס קלעבט זיך ניט א ווארט צו א ווארט, קריטיקירט גארדין דאס יידישע טעאטער, און ער פארענדיקט מיט א טראדע פון טעאטער-דירעקטאר: „ווי גליקלעך וואלט איך גע-ווען ווען אונדזער פובליקום זאל פון אונדז פאדערן ערנסטע ווערטער, ריינע, ווארעמע קונסט, שיינע מוזיק... עס איז דא ביי אונדז טאלאנטן, עס איז דא פעאיקיטן... אבער וואס זיינען מיר שולדיק, אז מען פאדערט עס פון אונדז ניט. איר פאדערט פון אונדז אמעריקאנער מאשין-ארבעט, טאג-דייט, מוזן מיר אייך געבן. אונטערשיצט אונדז אין אזעלכע גוטע שטרע-בונגען, וועלן מיר אייך צייגן, אז א יידישער טעאטער קאן שטיין גלייך מיט אלע טעאטערע אויף דער וועלט, און אז מיט אונזער ארעמען זשא-גאן קאן מען דינען דער ווארהייט און פראפאגאנדירן ערהאבענע אידעען גראדע ווי מיט די רייכסטע שפראכן פון אלע ציוויליזירטע פעלקער.“

„דער קריזיס“ איז א צוויי-אקטער און איז געשריבן געווארן דעם 22סטן נאוועמבער 1898, געבויט אויף צוויי וויכטיקע פאסירונגען אין יענעם יאר: די גרויסע וועלט-אויסשטעלונג אין שיקאגא און דער שרעק-לעכער עקאנאמישער קריזיס און פאניק מיטן הונגער און די נויט-ליידן ביים ארבעטער-קלאס אין אמעריקע.

עס איז כמעט א פיעסע און האט א גרעסערן פערסאנאזש. עס שטעלט פאר די שווערע לאגע ביי די יידישע ארבעטער, וואס דערפירט איינעם צו פארצווייפלונג, אז ער זאל פרווען באגיין זעלבסטמארד, אבער ער ווערט אין לעצטן אויגנבליק געראטעוועט פון די חברים-ארבעטער. די פיעסע איז צום ערשטן מאל געשפילט געווארן אלס בענעפיס פאר

די וועלט פון יעקב גארדין

דער דאמאלטיקער סאָציאַליסטישער צייטונג „דאס אבענדבלאט" און איז דערנאָך אָפט מאל אויפגעפירט געוואָרן דורך מיטגלידער פון פאַרשידענע אַרבעטער-אָרגאַניזאַציעס.

לויט יואל ענטיין, איז דער הויפט־געדאַנק פון דער פּיעסע די טיראַדע פון איינעם פון די הויפּטהעלדן: „עס איז [זיינען] דאָ אומגעווענע גרויסע רייכטימער. וועמען געהערן זיי? מיר, אַרבעטער, וועלכע האָבן דאָס אַלץ באַשאַפן, צוזאַמענגעקליבן, געבראַכט... מיר האָבן גאַרניט דערפון. אין דער צייט ווען אין שיקאַגאַ וואונדערט זיך די וועלט איבער די גרויסע ווערק, וועלכע מיר האָבן מיט אונדזערע הענט, מיט אונדזער שווערער אַרבעט אויפגעשטעלט... אין דער אייגענער צייט איז אַ קריזיס אין גאַנץ אַמעריקע און די גרויסע ווערקער [אויפטוער] פון די [דער] וועלט־אויסשטעלונג שטאַרבן פון הונגער, גייען אויס פון נויט און יסורים".

דאָס שטאַרקסטע און איינדרוקפולסטע אין דעם באַנד איז „קאַפיטאַן דרייפוס", אַ דראַמאַטישע סצענע אין איין אַקט, וואָס שילדערט די דרייפוס־טראַגעדיע. דאָס איז באַמט נויט קיין איינהייטלעכער איינאַקטער, נאָר סצענעס, וואָס גייען אַהין און צוריק, דאָ אין פראַנקרייך, און דאָ אויפן טייוול־אינזל. היות ווי די פּיעסע איז געשריבן געוואָרן פאַר אַ סטאַר, פאַר יעקב פ. אַדלער, גיט זי זייער ווייניק געלעגנהייטן פאַר אַנדערע פּערסאָנאַזשן. על פי רוב האַלט דרייפוס אַליין גרויסע מאַנאַלאָגן, אָבער דאָך איז די פּיעסע עכט דראַמאַטיש, קרעפטיק און אין סטיל, אין וועלכן עס צייכענען זיך אויס די מער פּאָפּולערע גאַרדין־פּיעסן.

גאַרדינס זון, אַלכסנדר, געפינט נאָך אַ באַזונדערן פאַרדינסט פאַר זיין פּאַטערס איינאַקטערס:

„יעקב גאַרדין האָט אויסגעפונען, אַז דער איינאַקטער איז נוצלעך אין מער ווי איין וועג. די ערשיינונג פונם איינאַקטער איז געווען אַ גרויסע נייעס און איבעראַשונג, ווייל די יידישע בינע האָט נאָך ביז דאָ מאַלט פון אַזאַ זאַך נישט געוואוסט. די סאַרטן איינאַקטערס, וואָס מען האָט יאָ ביז דאָן אויפגעפירט, זיינען געווען אַדער ביליקע פאַרס־קאַמעדיעס אַדער לעכערלעכע פאַיאַצן־שטיק, וואָס זיינען איבערגעניצעוועט געוואָרן פון די אַמעריקאַנער וואַדעוויילן. גאַרדינס איינאַקטערס זיינען געשריבן

געוואָרן מיטן צוועק פֿאַר ערציאונג און מיט דער אַבזיכט — זיי זאָלן אויפֿ־
געפירט ווערן פֿון ליבהאַבער פֿון דער דראַמע, אַנשטאָט פֿון פֿראַפעסיאַ-
נעלע שוישפּילער ... דער איינאַקטער האָט געגעבן די בעסטע געלעגנהייט
דעם קונסט־ליבהאַבער צו קומען אין דירעקטער באַרירונג מיט דער
דראַמע און אירע מעטאָדן און זיי אויסלערנען דורך פֿערזענלעכע ערפֿאַ-
רונג ביים שטודירן, ביי דער פֿראַבע און ביים אויפֿפירן זיי אויף דער
אַמאָטאָרן־בינע. אויף דעם אופן האָט ער געמאַכט אַ פֿאַרווך צו מאַכן
דאָס טעאַטער עקאָנאָמיש און סאָציאַל, גרינגבאַר פֿאַרן פֿאַלק אַנשטאָט
אויף אַ פֿאַרקערטן אופן, צוציען דאָס פֿאַלק צו טעאַטער דורך געלט־פֿאַר-
שווענדערישע אַנאַנסן און קאַסטבאַרע אויפֿירונגען. ... דער אַלגעמיינער
אינטערעס און נאַטירלעכעד דראַנג פֿאַרן דראַמאַטישן אויסדרוק איז דער
הויפט שטיצפֿונקט פֿון דעם איינאַקטער, זיין ערציערישע זייט איז דער
עיקר! זיין פֿראַפעסיאָנעלע זייט — אַ נעבן־זאַך. ... די איינאַקטערס פֿון
יעקב גאַרדין זיינען געשריבן געוואָרן פֿאַר באַלערנדע צוועקן און מיט דער
אַבזיכט צו דינען אַלס ערשטע לעקציע פֿאַר אַמאָטאָרן און קונסט־ליב־
האַבער. די מערסטע פֿון זיי זיינען געשפּילט געוואָרן פֿון ניט קיין
פֿראַפעסיאָנעלע אַקטיאָרן, און דער פֿאַרפֿאַסער האָט דערפֿאַר אויסגע-
וויילט דערצו אַן איינפֿאַכע, עלעמענטאַרע האַנדלונג, אויסמיידנדיק קאַמ-
פּליצירטע טעמעס, סוזשעטן אָדער פֿאַרפֿלאַנטערטע סצענעס, וואָס וואַלטן
דעם איינאַקטער אַרויסגעשטויסן פֿון דעם קרייז פֿון סטודענטן און ליב־
האַבער פֿון דער דראַמע און וואַלטן דערפֿאַר פֿאַרלאָרן דעם ציל פֿאַר
וועלכן ער איז געשריבן געווען. אין דיִדאַזיקע איינאַקטערס איז ניטאָ קיין
אויפֿגעבלאָזנקייט און קיין פֿרעטענזיעס. זיי זיינען ניט מער ווי איינפֿאַכע
,סקעטשעס' און שטודיען, דראַמאַטישע מאַנאָלאָגן, דיאַלאָגן און סצענעס,
אַנטשטאַנען און אויפֿגעשריבן אונטערן דרוק פֿון אַ מאַמענטאַלער ערשיי-
נונג אָדער פֿאַסירונג. ... דאָך אָבער כאַטש אַט די שטיק זיינען געשריבן
געווען אונטערן דרוק פֿון אַ מאַמענט, כדי צוצופאַסן זיך צו אַ געוויסער
געלעגנהייט אָדער צופֿאַל, איז זייער אינטערעס פֿונדעסטוועגן ניט קיין
צופֿעליקער אָדער פֿאַרבייגייענדיקער, נאָר אדרבא — אַ שטענדיקער און
אַן אַלמענטשלעכער. יעדע דראַמעלע איז אַן אַפּשפּיגלונג פֿונם לעבן.

די וועלט פון יעקב גארדין

וואס דער פארפאסער האט אזוי גוט געקענט, א ווענדונג צום פארשטאנד אדער געפיל, א כאראקטער-שילדערונג, אן אויסדרוק פאר הומאר אדער ליידן, און איז א לעבהאפטע פארשטעלונג פון א דראמאטישער טעמע, וואס בארעכטיקט זי צו א חשובן פלאץ אין דער דראמאטישער ליטעראַ-טור. נאכדעם ווי דער ערשטער עקספערימענט איז נאָר געמאכט געוואָרן, האָט דער פארפאסער יעדן נייעם איינאקטער אַלץ מער ערנסטער אויפֿ-מערקזאמקייט געשענקט, ווי מיר קאָנען דאָס באַמערקן אין דער אימער-וואַקסענדער טעכנישער און קינסטלערישער באַארבעטונג מיט יעדן נאָכ־פּאָלגנדן איינאקטער. עס איז קיין ספק ניט, אַז ווען ער זאָל געווען פאַרן איינאקטער אָפּגעבן אַזויפיל ענערגיע און אויסדויערנדן אייפער ווי פאַר דער גרויסער דראַמע [גאַנצע פּיעסן], וואָלט [ער] עס אים אַנטוויקלט פונקט צו אַזאַ הויכער מדרגה פון דראַמאטישער קונסט ווי זיינע גרעסערע ווערק.

גארדין זונט כאַראַקטעריזירן זיין פאַטערס איינאקטערס ווי אַ גרוי־סער הילפס מיטל און אַ באַזע פאַר ליבהאַבער גייט, ווי מ'קאָן זען, ווידער אַריבער צו אַ באַגייסטערונג פאַרן כאַראַקטער און אינהאַלט פון די איינ־אַקטערס, וואָס שטימט כלל ניט מיט אונדזער אָפּשאַצונג, איבערלאַזנדיק אויך אין ספק די נביאות, אַז ווען גארדין גיט זיך אַזוי אָפּ מיט זיינע איינאקטערס ווי מיט זיינע פולע פּיעסן, וואָלט ער זיי אַנטוויקלט צו דער זעלבער הויך. גיכער איז צו גלייבן, אַז גארדין איז געווען דער שרייבער פון גרויסן פאַרמאָט, און די קאָמפּאַקטע ראַמען פון אַן איינאקטער זיינען געווען צו שמאָל און צו ענג פאַר זיינע דראַמאטישע פעאיקייטן.

אַז אונדזער השערה איז ריכטיקער, קאָן מען אויך זען דערפון, וואָס ס'שטימט ניט אלכסנדר גאַרדינס באַמערקונג וועגן די איינאקטערס, אַז „זיינע איינאקטערס זיינען געווען נאָר צייטווייליקע, אָפט אונטערבראַ־כענע שאַפונגען אין די עטלעכע יאָר פון 1891 ביז 1900. צוליב פיל אור־זאַכן האָט ער ניט פאַרטגעזעצט זיינע איינאקטערס נאָך 1900, אָבער [ווארשיינלעך] הויפטזאכלעך דערפאַר, ווייל זיינע אונטערנעמונגען איבער־צובויען און פאַרבעסערן די יידישע בינע האָבן אים געשטעלט פנים אל פנים מיט שווערע פּראַבלעמען“.

זלמן זילבערצווייג

אויף די געדרוקטע איינאקטערס זיינען אָנגעגעבן די יאָרן ווען זיי זיינען געשריבן געוואָרן, און אַזוי זעען מיר, אַז פון די 17 איינאקטערס זיינען 7 פאַרפאַסט געוואָרן אין אָנהייב פון היינטיקן יאָרהונדערט, אין 1901 — „ער און זי“, און „די טיפן גאַלערעע“, אין 1902 — „די וואַנזניקע אַקטעריסע“, אין 1903 — „נאָך דער שחיטה“, אין 1904 — „דער גייסט פון דער געטאָ“ און „כצקאל דראַכמעס מאַנאַלאַג“ און אין 1905—6 — „איז ער שולדיק?“.

קאפיטל פופציק

דורכפאל פון „דעמענטיא אמעריקאנא“ איילט צו יעקב גארדינס טויט

וואס באהאנדלט גארדין אין דער פיעסע? — די אויפפירונג און דער דורכפאל — דער צוזאמענברוך פון דער יידישער דראמע — פארוואס האט טאמאשעווסקי אראפגענומען די פיעסע? — גארדין ווערט קראנקער און קראנקער — קאן גיט קומען צו זיך נאכן דורכפאל.

לויט קלמן מרמר האט יעקב גארדינס לעצטע פיעסע „דעמענטיא אמעריקאנא“ געהאט אן אויסערגעוויינלעכן דערפאלג. לויט ב. גארין, איז די פיעסע גיט געווען קיין דערפאלג. דער טעאטער-עולם איז זי גיט גע-קומען זען. אבער עס שטעלט זיך ארויס, אז דאס איז גיט געווען די ווירק-לעכע סיבה פארוואס באריס טאמאשעווסקי, וועלכער האט אויפגעפירט די פיעסע, האט זי נאכן שפילן צוויי וואכן, אראפגענומען. די סיבה איז זייער א טשיקאוו, און פארדינט, אז מען זאל זי גענוי באשרייבן.

אבער איידער מיר וועלן דאס טאן, ווילן מיר פריער באקענען זיך מיטן אינהאלט פון דער פיעסע, וואס האט, לויט טאמאשעווסקי, גע-שפילט די הויפטראל פארוואס מען זאל זי אויפהערן שפילן.

די פיעסע איז גיט געדרוקט, און ווי דאס לעצטע דראמאטישע ווערק פון גארדינען, וואלט געווען א גרויסער יושר, אז זי זאל געדרוקט ווערן. אויסערדעם שפילט זי א וויכטיקע ראל אין דער געשיכטע פון לעבן פון די יידישע אימיגראנטן אין אמעריקע, און דארף אלס א היסטאריש-סא-ציאל-קולטורעלער דאקומענט, פארפיקסירט ווערן. מיר האבן צו פאר-דאנקן גארדינס גרויסן פריינד קלמר מרמר דאס באקענען זיך גענוי מיטן אינהאלט פון דער פיעסע.

זלמן זילבערצווייג

דער הויפט־העלד איז אַ געוועזענער רוסיש־יידישער אידעאָליסט, מאַרק דוקעלס. ער יאָגט זיך מיט אַלע כוחות נאָך געלט. ער האַלט אַ קאַפּע־הויז, וואָס איז אַ נעסט פאַר געמבלערס. ווען ער קלייבט אָן אַ היבשע סומע געלט, הויבט ער אָן שפּעקולירן מיט הייזער און קויפּן באַדן אויף וועלכן ער זאָל אויפשטעלן די הייזער. זיין הויז ווערט אַ מין בירושע, וואו מ'קויפט און מ'פאַרקויפט „ריעל עסטייט“. צום סוף וואַרפט דוקעלס אַוועק אַלע זיינע קליינע שפּעקולאַציעס און גיט זיך איבער אינגאַנצן צו איין גרויסער אונטערנעמונג. דאָס איז צוויי און זעכציק גרויסע „אַפּאַרטמענט־הייזער“. ער לייגט אין דעם אַריין אַלץ וואָס ער פאַרמאָגט און שלעפט אויך אַריין אין דעם געשעפט באַקאַנטע, אַפילו זיינע אייגענע נאַנטע קרובים, ביי וועלכע ער באַרגט געלט, אַנווייזנדיק זיי וויפל זיי קאַנען פאַרדינען אין דעם געשעפט. זיין האַפּנונג איז, אַז ווען ער וועט אויפ־בויען די הייזער ביזן דאָך, וועט ער קריגן צוויי און זעכציק מאָל ניין טויזנט דאָלאַר ערשטן מאַרטגעדוש [היפּאַטעק] און צוויי און זעכציק מאָל פינף טויזנט דאָלאַר צווייטן מאַרטגעדוש. ער איז אַבער אַזוי איינגעטונקען אין חובות, אַז ער האָט מורא, אַז ווען די בענק־הייזער וועלן זיך דערפון דערוויסן, וועלן זיי אים ניט געבן קיין מאַרטגעדיזשעס, אראַנזשירט ער דעריבער אַ גרויסן באַל צו וועלכן ער פאַרבעט דעם פרעזידענט פון אַ גרויסער באַנק כדי אים דאָרט צו „באַאַרבעטן“ און אים באַיינפלוסן, אַז ווען ער וועט קומען באַרגן די מאַרטגעדיזשעס, זאָל ער זיי קריגן. באַלד אַבער ברעכט אויס דער קריזיס [אין יענער צייט איז אויסגעבראַכן אַ גרויסער קריזיס אין אַמעריקע], געשעפטן פּלאַצן, בענק פאַרמאַכן זיך, באַנקראַטירן, און ווען דוקעלס דערוויסט זיך, אַז די גרויסע באַנק האָט באַנקראַטירט, און איר פרעזידענט, אויף וועלכן ער האָט געלייגט אַלע זיינע האַפּנונגען, האָט זיך גענומען דאָס לעבן, ווערט דוקעלס פאַרצווייפּלט און גייט אַראָפּ פון זינען.

די פּערוואַנען פון דער פּיעסע זיינען, מיט ווייניקע אויסנאַמען, יעדער אַ הויפט־העלד פון אַ דראַמע פאַר זיך. אַזוי איז דער צוויי און פּערציק יאָריקער מאַרק דוקעלס (געשפּילט פון באַריס טאַמאַשעווסקי), וועלכער זעט דאָס העכסטע גליק אין געלט און געפּינט אויס דאָס קעגנטייל, זיין

פרוי, הינדע (געשפילט פון רבקה וויינטרויב), וועלכע איז הילפלאז אין איר רייכקייט, הענגט אן אויף זיך אַלערליי דימאָנטן און פאַרשפּילט אַ פאַרמעגן אין פּאַקער. זייער טאַכטער פּלאַראַ [געשפּילט פון בעלאַ גודינר-סקאַ], וועלכע ווערט שטאַרק אומגליקלעך צוליב איר התונה מיט דעם ווינט-קאַפּ, שפּעקולאַנט, געמבלער, שוואַכלינג, בלאַפּער, אַבער פּאַרט ניט קיין שלעכטער יונג, פעליקס ראַבינאָן (געשפּילט פון לעאַן בלאַנק), דוקעלס ניינצן יאַריקן זון ווילי (ראַזענטאַל), וועלכער ווערט דעמאָראַליזירט אין דער מיאָסער סביבה און קומט אום, דוקעלס גרינע שוועגערין סאַפּיע (עטי טאַביאַס), וועלכע קוקט נאָך אויף אים מיט פּאַרליבטע אויגן, ווי אין דער צייט ווען ער איז נאָך געווען אַ סטודענט, מיט הויכע אידעאַלן, אין דער אַוניווערסיטעט פון כאַרקאָוו. איר טאַכטער ליזאַ (בעסי טאַמאַשעוו-סקי), וואָס פּאַסט זיך שנעל אַריין אין דעם גאַלדענעם זומפּ, זינקט און גייט אונטער נאָך אַידער זי הייבט אָן ריכטיק צו לעבן. פּאַראַן אין דער פּיעסע אַ טיפּ פון דעם געמבלער באב רוט, וועלכער זוכט אויסצוגעפּינען אַ סיסטעם אין די רייסעס-געבלינג, וואָס זאַל אַריינברענגען מיליאָנען און חלומט כסדר, אַז ער וועט נאָך אַ מאַל צוריקקריגן זיין פּרוי און קינד, דאַן אַזעלכע טיפּן, ווי דער מגושמדיקער אַלרייטינק, דער חזיר פּראַקעס (געשפּילט פון פּיטער גראַף), וועמענס „אידעאַל“ איז אַ צווייטער מאַרט-געידזש אויף דער גאַנצער ערד, דער אַקס דריפּקין, וואָס קאַן ניט אויס-שרייבן קיין טשעק און ווייס ניט צו דערקלערן ווי אַזוי עס קומט צו אים אַזויפיל געלט, דער באַנק פּרעזידענט און נאָך אַ גאַנצע ריי אַנדערע פּאַר-שוינען.

מרמר האַלט, אַז גאַרדינס לעצטע פּיעסע האָט פּאַרכאַפּט מיט איר רעאַליסטישער מאַלעריי פון דער אַמעריקאַנער סביבה. עס איז אים געלונגען אַרויסצוברענגען בולט דעם פּיבער פון שפּעקולאַציע און פון דער „אַמעריקאַנער משוגעת“ און געיעג נאָך געלט (זאַל דאָ דערמאָנט יוערן, ווען דרייזער האָט שפּעטער געשריבן אַ ראַמאַן אין וועלכן ער האָט צוגענאַגלט די הפּקות אין אַמעריקע, וואָס דערפּירט דעם יונגענמאַן צו דערמאָרדן זיין מיידל, וועלכע האָט פון אים פּאַרשוואַנגערט, האָט ער עס גערופן „די אַמעריקאַנער טראַגעדיע“). גלייכצייטיק איז יעדער כאַ-

די וועלט פון יעקב גארדין

ראַקטער אין דער פּיעסע געווען טיפּיש פאַר זיין סביבה און איז אויס-
געוואַקסן צו אַ סימבאָל.

אַז גאַרדין האָט געהאַלטן זייער פּיל פון דער פּיעסע, קאָן מען זען
דערפון, וואָס אַ וואָך נאָך דער אויפפירונג פון דער פּיעסע, האָט ער
געהאַלטן אַ לעקציע אויף דער טעמע „פאַרוואָס ווערט קיין סאַציאַליסטי-
שער קאַנדידאַט ניט עלעקטער [געוויילט] און שונד-פּיעסן האָבן אזאַ גרויסן
דערפאַלג?“. גאַרדין האָט אין זיין פּיעסע געזען ניט נאָר אַ טעאַטער-
שטיק, נאָר נאָך אַ שריט אין זיין קאַמף פאַר קונסט און באַקענען דאָס
פאַלק מיט סאַציאַל-פּאָליטישע פּראַבלעמען. ער האָט געזען אַ נאַנטן
שייכות צווישן דער באַציאונג צו קונסט און שונד און צו דער גלייכגיל-
טיקייט און אַפּאַטיע פון די ברייטע מאַסן צו פּאָליטיש-סאַציאַלע פּראַגן.
ער האָט אין דעם געיעג פון אַ סך ראַדיקאַלן נאָך געלט און קאַריערעס
געזען די סיבה פון דער וואַלגאַריזאַציע פון סאַציאַליזם און קונסט, און
ממילא זיגן צוליב דעם ביי די וואַלן דער חזיר פּראַקעס און דער אַקס
דריפּין.

גאַרדין איז געווען איבערצייגט, אַז די נייעסטע דראַמע זיינע וועט
אויפּשטורעמען די יידישע מאַסן קעגן דינען צום גאַלדענעם קאַלב און
וועט אַרויסרופן ביי זיי אַ שטאַרקן געפּיל און באַגייסטערונג פאַר אַ ריין,
ערלעך, אידעאַל לעבן, און דאָ גאָר, נאָכן שפּילן די פּיעסע נאָר צוויי
וואַכן, ווערט זי אַראַפּגענומען.

לאַמיר איצט דעריבער הערן וואָס עס האָט וועגן דעם צו זאָגן באַריס
טאַמאַשעווסקי דער, וועלכער האָט די פּיעסע אויפּגעפירט, ניט געקוקט
וואָס די אַנדערע טעאַטער-דירעקטאָרן ווי אַדלער און קעסלער האָבן זיך
אפּגעזאָגט זי צו שפּילן, אָבער וועלכער האָט זי פאַרט באַלד אַראַפּגענו-
מען.

באַריס טאַמאַשעווסקי שרייבט אין זיינע זכרונות, אַז „די פּיעסע האָט
ניט געהאַט דעם געוואונטשן בייפּאַל נאָר דערפאַר, ווייל אַ סך פון די
וואָס זיינען געווען פאַרמישט אין דעם קרענק פון ריעל עסטעיט, זיינען
געקומען אין טעאַטער אַריין, און ווען ניט זיי אַליין, איז זייערע קינדער,
זייערע קרובים, און גאַרדין האָט מיט זיין „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“ געלאַכט

פון זייערע יסורים און דערמאָנט זאָכן, וועלכע זיי האָבן געזוכט צו פאַר-
געסן און דערשטיקן. „איך האָב אָנגעווענדט אַלע טעאַטער-מיטלען —
שרייבט טאַמאַשעווסקי — צו מאַכן די פּיעסע פאַר אַ סוקסעס, אָבער עס
האַט מיר ניט געהאַלפּן. איך האָב געקראָגן פּיל פּראָטעסט-בריוו און
געבעט-בריוו איך זאָל די פּיעסע ניט שפּילן. יעקב גאַרדין ווידער האַט
זיך געשעמט זיינע אַ פּיעסע זאָל אַרונטערגענומען ווערן און ער האַט
מיך באַאיינפלוסט די פּיעסע ווייטער צו שפּילן, און איך האָב פון דעם
אינגיכן צוגעלייגט יעדע וואָך עטלעכע טויזנטער. די צייטונגען האָבן
מיטגעהאַלפּן די פּיעסע אַרונטערצורייסן [פון די רעצענזיעס וועלכע מיר
האַבן געבראַכט אין פּריערדיקן קאַפּיטל זעען מיר ניט, אַז ס'זאָל שטימען
וואָס טאַמאַשעווסקי שרייבט]. די צייטונגען האָבן געשריגן גוואַלד, אַז עס
איז ניט רעכט, אַז דאָס טעאַטער זאָל גיין אויף יענעמס געפּילן, און „דע-
מענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, וואָס איז אַזוי שייך אויפגעפירט געוואָרן און שייך
געשפּילט געוואָרן, האַט געמוזט אַרונטערגיין...“ ווייטער דערציילט טאַ-
מאַשעווסקי: „מיט יעקב גאַרדין האָב איך אָפּגעמאַכט, אַז ער זאָל זיך ניט
מישן צו דער אויפפירונג פון דער פּיעסע. איך אַליין האָב די פּיעסע
אויפגעפירט און יעקב גאַרדין איז ביינאַכט געקומען צו דער ערשטער
פאַרשטעלונג פונקט ווי אַ פרעמדער טעאַטער-באַזוכער. ער האַט זיך
מיט זיין פאַמיליע אַריינגעזעצט אין אַ לאַזשע און באַוואַנדערט זיין
פּיעסע. אין דעם דריטן אַקט האַט מען יעקב גאַרדינען אַרויסגערופן מיט
האַרצלעכע אַפּלאַדיסמענטן. יעקב גאַרדין האַט געדאַנקט דעם אַפּלאַדירנ-
דיקן עולם און מיר געדאַנקט פאַר דער אויפפירונג און זיך אויסגע-
שפּראַכן, אַז פון אַלע פּיעסן, וואָס ער האַט אויפגעפירט אין ניו יאָרק,
איז נאָך קיין פּיעסע אַזוי רעאַל אויפגעפירט געוואָרן און אַזוי שייך גע-
שפּילט געוואָרן. יעקב גאַרדין האַט אַ קורצן נחת געהאַט פון זיין פּיעסע
„דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, וועלכע ער האַט געהאַלטן פאַר דעם בעסטן
ווערק פון אַלץ.“

מען מעג זיין אין ספק צי טאַמאַשעווסקי טרייבט ניט איבער ווען
ער דריקט זיך אויס, אַז גאַרדין האַט געהאַלטן, אַז זיין פּיעסע „דעמענטיאַ
אַמעריקאַנאַ“ איז אַמבעסטן געשפּילט געוואָרן פון אַלע זיינע פּריערדיקע

די וועלט פון יעקב גארדין

פיעסן, ווע מען נעמט אין אכט ווער עס האָט אַלץ געשפילט אין זיינע באַרימטע פיעסן ווי „קרייצער סאַנאַטע“, „סאַפּאַ“, „גאַט, מענטש און טייוול“ און „מירעלע אפרת“. מען מעג אויך שטאַרק צווייפלען אין דעם וואָס טאַמאַשעווסקי זאָגט אין גאַרדינס נאַמען, אַז ער האָט געהאַלטן אַט די פיעסע פאַר זיין בעסטע, ווייל מיר האָבן פאַקטן, אַז ווען גאַרדין האָט געוואָלט אַרויסשטעלן זיינע גרויסע פאַרדינסטן פאַרן יידישן טעאַטער, פלעגט ער עס שטענדיק טאָן ביים דערמאָנען זיינע פיעסן „גאַט, מענטש און טייוול“ און „מירעלע אפרת“, ווי מיר האָבן עס געזען ווען ער האָט סאַרקאַסטיש געענטפערט אב. קאַהאַנען, אַז ער האָט „פאַרבלאַפּט“ דעם טעאַטער-גייער. אָבער אין דער זעלבער צייט איז ניטאָ קיין שום ספּק, אַז דאָס וואָס די פיעסע איז באַלד אַראַפּגענומען געוואָרן, אַז דאָס וואָס זיינע אַ פיעסע, דערצו אַן אַריגינעלע איז אַזוי דורכגעפאַלן, און דאָס נאָך אין דער צייט ווען ער איז שוין געווען אַזוי קראַנק, האָבן צוגעאַיילט גאַרדינס סוף.

און טאַקע גאַר אינגיכן נאָכדעם ווי מען האָט אַראַפּגענומען „דעמענ-טיאַ אַמעריקאַנאַ“, איז גאַרדין געשטאַרבן.

טאַמאַשעווסקי דערציילט אַן אינטערעסאַנטן עפיזאָד, ווי קורץ איידער גאַרדין איז געשטאַרבן, איז ער אַריינגעקומען צו אים אין גאַרדעראַב אַ בלאַסער. זיין גאַנצער קערפּער האָט געפיבערט. ער האָט זיך אַוועקגעלייגט אויף דער זעלבער סאַפּע, אויף וועלכער אברהם גאַלדפּאַדען איז אַמאָל געלעגן, און געזאָגט צו טאַמאַשעווסקי:

— טאַמאַשעווסקי, איך פיל ניט גוט. מיד פיבערט, מיר ווערט קאַלט און הייס. אפשר וועט מיר בעסער ווערן, איך וויל דאָ ביי אייך אַביסל ליגן. — אפשר אייך צודעקן מיט מיין פעלץ? — האָט טאַמאַשעווסקי געפרעגט.

נאָכדעם ווי טאַמאַשעווסקי האָט אים צוגעדעקט, האָט ער אים גע-פרעגט:

— אפשר אַ גלאַז טעה מיט ראָם? איך וועל אויסלעשן די עלעקטריק און איר וועט אייך דאָ גאַנץ רואיק ליגן. נאָכן דריטן אַקט וועל איך אייך אויפוועקן. איך האָב מיט אברהם גאַלדפּאַדען אויך געטאַן דאָס אייגענע.

— און ער איז געשטאָרבן?! — האָט גאָרדין אַ געשריי געטאָן — הייסט עס, אַז מיט מיר וועט אויך זיין דאָס אייגענע... איך וויל ניט שטאָרבן, איך האָב אַ שטוב קליינע קינדערלעך — און גאָרדין האָט גע-ענדיקט מיט עטלעכע רוסישע מי שברך'ס.

צוליב די גוזמאות, וועלכע טאָמאַשעווסקי פלעגט באַנוצן אין זיין ריידן און אין זיין שרייבן, איז שווער פעסטצושטעלן צי די געשיכטע איז גאַנץ גענוי ווי ער האָט זי איבערגעגעבן, ווייל פונקט דאָסזעלבע שרייבט ער אין זיינע זכרונות וועגן דער צווייטער, אָדער ערשטער, גרעסטער פיגור אין יידישן טעאַטער — וועגן אַברהם גאַלדפּאָדן, ווי ער איז געקו-מען צו אים אַ קראַנקער אין גאָרדעראַב, זיך אַוועקגעלייגט אויף דער סאַפּע, און איז עטלעכע טעג שפּעטער געשטאָרבן; גענוי ווי עס זאָל האָבן דאָסזעלבע פּאַסירט מיט יעקב גאָרדין. אָבער אַפילו ווען די שילדערונג איז אַביסל איבערגעטריבן, ווייזט זי ווי ערנסט קראַנק גאָרדין איז שוין געווען און ווי אַזוי עס האָט זיך דערנענטערט זיין טויט.

קאפיטל איין און פופציק

„פיניטא לא קאמעדיא“ — גארדינס טויט

גארדינס סארקאסטישער אויסדרוק וועגן יידישן טעאטער — ער זאגט פאר, אז עס איז זיין לעצטער געבוירנטאג — הערט אויף צו גלויבן די דאקטוירים און פראפעסארן — די לעצטע שטונדן — די ריזיקע לוייה.

מיר ווייסן שוין, אז ווען גארדין האָט גענומען פילן שלעכט, און מען האָט געהאלטן, אז עס איז ניט מער ווי אַ מאָגן-קראַנקהייט, איז ער זומער 1907 געפאָרן קיין קאַרלסבאַד דאָרט טרינקן דאָס מינעראַל-וואַסער, וואָס האָט אים זייער ווייניק געהאַלפּן, ווייל זיין קראַנקהייט איז געווען ערנסטער. סוף 1907, ווען יעקב גארדין האָט אָנגעהויבן שרייבן זיין פּיעסע „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, וואָס איז געוואָרן זיין לעצטע פּיעסע, האָט ער זיך דערפּילט אמתדיק קראַנק, ווען קאַהאַן האָט אים עטלעכע חדשים שפּעטער געמאַכט אַ באַמערקונג, אז ער איז אַ פּנים אַלט און שוואַך, האָט אים גארדין אויסגעלאַכט אין זיין ענטפּער, אָבער ווי מרמר באַמערקט, איז עס געווען „אַ געלעכטער מיט יאַשטשערקעס“. דער אמת איז געווען, אז פון טאָג צו טאָג איז גארדינען שווער געוואָרן אַראַפּצושלינגען שפּיט. נאַטירלעך האָט דאָס אַרויסגערופּן גרויס זאָרג ביים חולה און ביי זיין פאַמיליע, און אַ לאַנגע צייט איז גארדין באַהאַנדלט געוואָרן פון זיינע פּריינט, די דאָקטוירים אינגערמאַן, באַרסקי, האַלפּערן, זאָלאַטאַראָו און קאַפּלאַן, אין נאָוועמבער 1908 האָבן זיי פאַר אים באַשטימט אַ ספּעציעלע דיַעטע, מיט דער האַפּנונג, אז דאָס וועט לינדערן זיינע יסורים. אַ חודש שפּעטער, נאָכדעם ווי מען האָט אַראַפּגענומען פון דער בינע זיין פּיעסע „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, האָבן די דאָקטוירים אים געלאָזט אונטערזוכן ביי אַ באַרימטן כירורג, וואָס האָט אויסגעדריקט זיין מיינונג, אז גארדין

די וועלט פון יעקב גארדין

ליידט פון נערוועזע ספאזמעס און ער האט אים רעקאמענדירט א נערוון־
ספעציאליסט, וועלכער האט פון זיין זייט געהאלטן, אז דער חולה ליידט
פון עפעס אנדערש און האט אים צוריקגעשיקט צום כירורג.

גארדין האט אבער געליטן ניט נאָר פיזישע ליידן, נאָר אויך מאַראַ-
לישע. זיין האַרץ איז ממש צעבראַכן געוואָרן ווען ער האָט געזען, אַז
דאָס יידישע טעאַטער, וואָס ער האָט געהאַפּט אויפצובויען פאַר אַ קונסט-
טעמפל, גייט צוריק אויפן זעלבן שונד־וועג ווי דאַמאַלט ווען ער איז צוגע-
טראָטן צום יידישן טעאַטער. די דריי גרעסטע יידישע טעאַטערס אין ניו-
יאָרק האָבן דאַמאַלט קאָנקורירט צווישן זיך מיט „שונד־יידישקייט“. איין
טעאַטער האָט אויפגעפירט „דאָס יידישע האַרץ“, אַ צווייטס — „די יידישע
נשמה“, און אַ דריטס — „דאָס יידישע קינד“. דער באַקאַנטער קאַמפּאַ-
זיטאַר יוסף רומשינסקי דערציילט, אַז בעת ער האָט באַזוכט צו יענער
צייט גאַרדינען, וועלכער האָט זיך געקאַרטשעט אין יסורים, איז ער אַבער
נאָך אַלץ געווען גייסטיק גענוג שטאַרק זיך אויסצודריקן סאַרקאַסטיש,
אַז ווען ער וועט געזונט ווערן, וועט ער אַנשרייבן אַ פּיעסע, וואָס וועט
הייסן „דער יידישער מאַגן“, וואָס קאָן פאַרדייען די אַלע פּאַסקודסטוועס.
אַבער אין אַן ערנסטן געשפרעך האָט ער זיך, אין יענע שווערע טעג, אויסגע-
דריקט: „איך האָב זיי אויפגעבויט אַ טעמפל פאַר קונסט, אַבער זיי האָבן
עס אין אַ שטאַל פאַרוואַנדלט“.

עס האָבן ניט געהאַלפן די אַפטימיסטישע שטימונגען אין די יידישע
ליטעראַרישע קרייזן, וואָס האָבן געהאַפּט, אַז ווען די נייע יידישע אימיגראַנטן
פון מזרח־אייראָפּע וועלן זיך אַמעריקאַניזירן, וועט דאָס בעסערע יידישע
טעאַטער ווידער פאַרנעמען זיין געהויבן אַרט (אַט די האַפּענונג אין אַ ביסל
שפּעטער יאָ מאַטעריאַליזירט געוואָרן דורכן „קונסט־טעאַטער“). גאַרדין האָט
געפילט, אַז זיינע כוחות גייען אים אויס, אַז ער איז מער ניט אימשטאַנד גאַר-
ניט צו געבן דעם יידישן טעאַטער, אַז ער קאָן מער ניט פירן דעם קאַמף
אויסצובעסערן דעם יידישן טעאַטער־רעפּערטואַר, און אַט דער געפיל, אַז
הגם ער האָט 18 יאָר פאַרנומען אַן אויבן־אָן אין יידישן טעאַטער, אַז ער
האָט געשאַפן אַן עפּאַכע, אַבער דאָס אַלץ גליטשט זיך אַרויס פון הינטער
זיינע הענט, און מסתמא אויך ניט ווייניקער דער פאַקט, וואָס ניט געקוקט

זלמן זילבערצווייג

אויף די גרעסערע פארדינסטן וואָס זיין שרייבן האָט אים געבראַכט, וועט זיין פּאַמיליע בלייבן נאַקעט און בלויו, אַז אַ ברויטגעבער, האָבן ניט פאַרגרינגערט זיינע פיזישע יסורים.

אַבער אינגאַנצן אונטערגעגעבן האָט ער זיך ניט, און נאָך אין אָנהייב 1909 איז גאַרדין נאָך אַליץ געווען טעטיק אַלס רעדנער, הויפטזאַכלעך איבער טעאַטער-פּראָבלעמען. און ביי איינע אַזאַ לעקציע, אין פעטערסאָן, האָט ער זיך צוגעקילט, געקראָגן אַ לונגן-אַנטצינדונג און געלעגן אַ חודש אין בעט. זיין קראַנקהייט האָט זיך כּסדר פאַרערגערט און ער האָט אָנגע-הויבן טראַכטן, אַז זיין סוף דערנענטערט זיך, אַז דאָס איז, אין טעאַטער-טערמינען, דער לעצטער אַקט פון זיין אייגענער לעבנס-דראַמע. דאָ האָט ער זיך מסתּמא דערמאָנט די אַמאָליקע אויפפאַדערונג פון יאַנאַווסקיין פאַרוואָס ער שרייבט ניט זיינע דעראינערונגען, און ער האָט איינמאַל באַמערקט צו מאַריס ווינטשעווסקיין: „טאַמער געפּין איך אויס, אַז מיין קרענק גייט שנעל און אַז מיר בלייבט ניט פיל לענגער צו לעבן, דאָן זעץ איך זיך אַוועק און שרייב אויף מיין ביאַגראַפּיע.“ אַבער ער איז דערצו קיינמאַל ניט געקומען.

דערווייל האָט זיך אָנגערוקט דער ערשטער מאַי, זיין 56סטער גע-בוירנטאָג, און זיינע פריינט האָבן געמאַכט אַ פייערונג. זיי זיינען געבליבן מיט אים ביז שפעט ביינאַכט, ווי זיי וואָלטן געפילט, אַז דאָס איז דאָס לעצטע מאָל וואָס זיי פּראַווען אַזאַ יום טוב, און זיי האָבן ניט געהאַט קיין האַרץ אַוועקצוגיין, גאַרדין איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט דעם ביטערן געדאַנק אָפּן, הויך, אַרויסגעזאָגט. ווען ד"ר קאַפּלאַן האָט געמאַכט אַ באַמערקונג וועגן אַן ענלעכער פייערונג קומענדיקעס יאָר, האָט גאַרדין געענטפּערט, אַז איבעראַיאָר וועט ער, דער דאָקטאָר, שוין ניט האָבן קיין חשק צו קומען צו אים...

צומאַרגנס נאָך דער פייערונג, איז גאַרדין געווען געצוואונגען צו לייגן זיך אין בעט. ער האָט געפילט זייער אויסגעמאַטערט און האָט באַקומען פיבער. זיינע דאָקטוירים האָבן געבראַכט צו אים אַ מאָגן-ספּע-ציאַליסט, ד"ר איינהאַרן, וועלכער האָט אַרויסגעטראָגן דעם שרעקלעכן פּסק-דיין, אַז גאַרדין ליידט פון קענסער אין עזאפּאגוס (שפיזי-רער). און

די וועלט פון יעקב גארדין

דעריבער איז אים שווער אַראַפּצושלינגען די שפּייז. פאַר גאַרדינס פאַר-מיליע און פּריינט איז דאָס געווען אַ שרעקלעכער קלאַפּ. זיי האָבן זיך עס ניט געוואָלט צוגלייבן, און זיי האָבן באַשלאָסן אים אַריינצוגעבן אין בית ישראל-שפיטאַל פאַר אַ גרינטלעכער אונטערזוכונג. מען האָט עס באַלד געטאַן. די עטלעכע דאָקטוירים, וועלכע האָבן אים אונטערזוכט, זיינען אַבער נאָך ניט געווען זיכער, אָז עס איז קענסער, זיי האָבן גיכער געגלויבט, אָז ער ליידט פון אַן אינעווייניקסטער אַנטצינדונג. אַבער די ווייטערדיקע אונטערזוכונגען האָבן געוויזן, אָז עס איז טאַקע קענסער.

די דאָקטוירים און זיינע פּריינט, וועלכע האָבן אים כסדר באַזוכט אין שפיטאַל, האָבן זיך באַמיט אויסצובאַהאַלטן פון זיין פאַמיליע די געפאַר אין וועלכער גאַרדין האָט זיך געפונען. די יידישע פרעסע האָט כמעט יעדן טאָג פאַרעפנטלעכט באַריכטן וועגן קראַנקן, אַבער מען האָט מיט קיין וואַרט ניט דערמאָנט דעם כאַראַקטער פון זיין קראַנקייט. דעם זיבעטן מאַי איז געווען געמאָלדן, אָז זינט ער איז קראַנק, האָט ער פאַרלאָרן אַרום פּערציק פונט, אַבער אין דער זעלבער צייט האָט מען זיך באַמיט צו טרייסטן זיינע נאָנטע, אָז „אַלע אַרום זיינען איבערצייגט, אָז אין זיין איצטיקער לאַגע איז ניטאָ קיין געפאַר“, נאָר „דער קראַנקער אַליין איז צייטנווייז מוטלאָז“. אַבער דעם זיבצנטן מאַי איז שוין צוגעגעבן געוואָרן, אָז דער חולה ליידט שטאַרק, האָט אַפּטמאַל 103 גראַד פיבער, און אָז מ'קאָן אים מער ניט געבן קיין עסן דורכן האַלז.

אויב מען האָט ביז איצט אפשר געקאָנט פאַרדעקן דעם אמת וועגן דער קראַנקייט, איז עס איצט שוין געווען אוממעגלעך. גאַרדין אַליין איז שוין איצט געווען זיכער, אָז ער ליידט פון קענסער. ער האָט זיך אויסגעדריקט, אָז „ער גלויבט ניט מער אַלע דאָקטוירים און פּראָפּעסאָרן“, און ער ווייסט, אָז „מען נאָרט אים“. די דאָקטוירים האָבן באַשלאָסן, אָז מען קאָן אים אין שפיטאַל מער ניט העלפן, און אויב ער מוז פאַרענדיקן זיין לעבן, זאָל עס בעסער געשען אין זיין אייגענער שטוב, אויף זיין בעט. מען האָט אים צוריק אַהיימגענומען.

איצט ערשט האָט זיך אָנגעהויבן אַ שטאַרקער אומרו בי זיינע פיל פאַרערער און פּריינט. ניט קאָנענדיק צוקומען צו אים אין הויז, האָבן זיי

כסדר טעלעפאָנירט אין די יידישע און ענגלישע צייטונגען, ווייל אויך די אַמעריקאַנער ענגלישע פרעסע האָט זיך גענומען פאַראינטערעסירן וועגן זיין קראַנקהייט, זיך צו דערוויסן ווי עס זעט אויס זיין צושטאַנד.

ווי עס פאָסירט אָפט ביי אַ חולה, פלעגן אַריינטרעטן דוקא אין די לעצטע טעג אויך ענדערונגען צום בעסערן, טעג אין וועלכע וועלכע דער חולה האָט, ווי עס האָט אויסגעוויזן, גענומען פילן לייכטער. אין איינעם אַזא טאָג, האָט זיין נאָנטער פריינט מאָריס ווינטשעווסקי פאַר-פירט מיט אים אַ שמועס וועגן זיינע געדרוקטע פיעסן. ער האָט אָנגע-וויזן, אַז די אויסגאַבעס פון זיינע ווערק, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרן אין פּוילן אָדער גאַליציע, זיינען סקאַנדאַליעז צעקאַליעטשעט, דעריבער וואָלט געווען זייער גוט ווען ער, גאַרדין, זאָל מסכים זיין אַרויסצוגעבן אַ רעווידירטע, קאַנטראַלירטע אויסגאַבע פון זיינע דראַמאַטישע ווערק אין אַמעריקע.

ווינטשעווסקי האָט דאָס געשפרעך איינגעפּעדעמט זייער דעליקאַט, כמעט דיפּלאַמאַטיש. אַריינעמענדיק גאַרדינס האַנט אין זיינער, און זי צערטלענדיק מיט זיינע פינגער, האָט ער אים געזאָגט, אַז צוליב אים איז ער, פאַרנדיק צו אים, איבערגעפאַרן גאַנצע זעקס בלאַק, און ווען גאַרדין האָט אים געפרעגט ווי אַזוי דאָס איז געשען, האָט אים וויי-טשעווסקי געענטפּערט, אַז עס איז געשען, ווייל ער איז געווען פאַרטיפּט אין לייענען זיין פיעסע „אלישע בן אבויה“, וואָס איז געדרוקט געוואָרן דוקא אין אַמעריקע, און אויסנוצנדיק דעם גינסטיקן מאָמענט, האָט ער האַסטיק פאַרטגעזעצט, אַז אפילו די פיעסע איז אָפּגעדרוקט מיט אַ סך שרעקלעכע פעלערן, און דאָן האָט ווינטשעווסקי אָנגעהויבן צו שילדערן פאַר גאַרדינען אַ פּלאַן פון אַרויסגעבן אַלע זיינע ווערק אין אַ פּראַכט-אויסגאַבע. ווי אַלס פּראַטעסט קעגן דעם פּלאַן, האָט גאַרדין אַרויסגע-צויגן זיין האַנט פון ווינטשעווסקיס כלומרשט כדי אַראַפּצוציען פון זיך אַ שטיק דעק, אַז ווינטשעווסקי זאָל זיך ניט פילן באַלידיקט, אָבער וויי-טשעווסקי האָט ווייטער גערעדט: „דו דאַרפסט ניט פאַרגעסן, אַז די הוצאה אין דיין הויז איז איצט אַ שרעקלעכע און קיין הכנסה וועט אַזוי גיך ניט זיין. אַזא פּראַכט-אויסגאַבע קאָן אַריינברענגען שייך געלט. דער

עיקר איז פונדעסטוועגן ניט דאס געלט. עס איז גלאט שוין צייט, אז עס זאל ארויסקומען אן אוניפארמע [איינהייטלעכע] אויסגאבע פון דייע דראמען, ריין פון דרוקפעלערן, וועלכע ווימלען אין די ביז-איצטיקע אויסגאבן שוין גארניט ריידנדיק פון די רוסישע אַפֿדרוקן, וואָס זיינען איינפאַך סקאַנדאַליעז צעקאַליעטשעט".

וואָס מער ווינטשעווסקי האָט גערעדט, אַלץ מער האָט אין גאַרדינען ז'ערוואַכט דער שרייבערישער עגאַאיזם. ער האָט צום ערשטן מאל, נאָכן צוריקקומען פון שפיטאַל, אָנגעהויבן אַרויסווייזן אינטערעס וועגן אַן ענין. וואָס האָט געהאַט אַ שייכות צו זיין נאָמען און געקאָנט האָבן אַ מאַטעריעלע ווירקונג פאַר זיין פאַמיליע. ווינטשעווסקי האָט זיך דערפון געפילט זייער דערמוטיקט און ער האָט ווייטער געזאָגט: „הייסט עס, מיר האָבן דיין צושטימונג. איצט וועלן מיר זיך נעמען צו דער אַרבעט. ...איך וועל אָנ-שרייבן אַ פּראָספעקטוס, וועלכער וועט אַריינגעגעבן ווערן אין „די וואַר-הייט“, „פּאַרווערטס“ און זאָגאַר אין די קאַנסערוואַטיווע צייטונגען. דעם פּראָספעקטוס וועל איך דיר פאַרלעזן אַזוי גיך ווי דו וועסט זיין אימשטאַנד אים אויסצוהערן“.

דאָ אָבער האָט גאַרדין מיט איין זאַץ אויפגעדעקט ווי ער האָט באַמט געפילט וועגן גאַנצן פּאַרשלאַג: „דו וועסט האָבן לאַנג צו וואַרטן...“ — האָט ער געזאָגט.

אָבער גאַרדין האָט ניט געוואָלט שטאַרבן. איין טאָג האָט ער געפילט אַ ביסל בעסער, האָט ער געזאָגט צו אַ באַזוכער, אז אַלץ, וואָס ער וויל, איז נאָר געזונט ווערן. און ווינטשעווסקי שילדערט ווי אַזוי גאַרדין האָט יענעם טאָג געפילט: „ער האָט געהאַט אַ גוטן אָפעטיט און מען האָט אים געגעבן אַלץ, וואָס ער האָט געקאָנט שלינגען. זיין מאַלצייט האָט זיך געענדיקט מיט עטלעכע ווינטרויבן, און אַזאַ מין עסן האָב איך אין מיין לעבן ניט געזען. ער האָט געגעסן ניט ווי מען עסט נאָך אַ תענית אָדער נאָך אַ קרענק. ער האָט געגעסן אַזוי ווי אין יעדן זופּ, אַזוי ווי אין דער זאַפט פון יעדן ווינטרויב וואָלט געווען אַ לעבנס-עלעקסיר, אַ מעגלעכקייט צו ראַטעווען זיינע יאָרן פון דעם טויטס קאַסע, אַ מעגלעכקייט צו קריגן קרעפטן גענוג אום צו באַקעמפן דעם מלאַך המות“.

אבער גארדין האט דעם מלאך המות ניט באקעמפט. דאס איז געווען דעם 10טן יוני 1909. ווינטשעווסקי באשרייבט אזוי גארדינס לעצטע שטונדן:

„דאס איז געווען א פערטל נאך ניין פון אוונט. דורך א צופאל בין איך געווען דער איינציקער פון זיינע פריינט, חוץ די פאמיליע און די נויסעס [קראנקן-שוועסטער] אין הויז. איך האב געצווייפלט צי איך זאל ארויפגיין אין קראנקנצימער אויבן צי ניט. מיט אמאל קומט ארונטער די טאג-נוירס און זאגט מיר, אז ער וויל מיך זען. דאס איז געווען דאס ערשטע מאל אין צען טעג וואס ער האט ווידער אזא וואונטש אויסגעשפראכן. מיט א שרעק אין הארצן בין איך צו אים ארויפגעגאנגען. ער האט אויסגעזען פיל בעסער ווי איך האב ערווארטעט אים צו געפינען, ווייל דורכן טאג האבן מיר געהערט שרעקלעכע רעפארטן. איך האב אריינגענומען זיין האנט אין מיינע, האב אים שטאר אנגעזען און האב ערווארטעט יענעם „געזאנג אן ווערטער“, וועלכע זיין שיידענדע, לאנגזאם שיידענדע, גרויסע איידעלע נשמה האט געזונגען אין די לעצטע צייט, האב ערווארטעט איינע פון יענע סצענעס, יענע שטילע, שטומע סצענעס צו וועלכע מיר אלע האבן זיך שוין געהאט צוגעוואוינט. פלוצלונג דערהערט זיך זיין קול. ער דערהערט זיך ניט אין, וויספערס' [שעפטשען], ווי ער האט גערעדט כמעט זינט ער איז צוריקגעקומען אהיים פונם בית-ישראל האספיטאל; ניט האלב-פארשטיקט ווי א וואך פריער, ווען איך האט זיך אפגעדוכט, אז דאס הערט איר זיין קול עפעס ווי שוין ארויסקומענדיק פונם קבר. קלאר און כמעט הויך האט ער זיך געהערט; ער האט געזאגט: „ווינטשעווסקי, פיניטא לא קאמענדיא“ [די קאמעדיע איז געענדיקט]. אזוי הויך און אזוי קלאר, אז אלע אין צימער האבן געהערט די ווערטער, יעקב גארדינס לעצטע ווערטער אויף דער וועלט. מער האט ער שוין ניט גערעדט. א שעה שפעטער האט ער שוין כמעט קיין זאך ניט געפילט און ניט פארשטאנען חוץ דאס, וואס איז נוגע געווען צו זיין האלב דערשטיקטן אטעם. ארום האלב נאך עלף האט ער שוין ניט געהאט קיין באוואוסטזיין. פון פינף מינוט פאר צוועלף ביז א פערטל נאך צוועלף, אין צייט פון 20 מינוטן, האט ער געענדיקט שטארבן. דאן האט זיך זיין גרויסער גייסט

די וועלט פון יעקב גארדין

געזעגנט מיט זיין קערפער און די יידישע טעאטער־קונסט און פיל בילדענדע און ערציענדע אינסטיטוציאנען און פאראיינען זיינען געוואָרן יתומים“.

א פערטל מיליאָן יידן זיינען געקומען צו דער לוייה און צען טויזנט פון זיי זיינען אַרויסגעפאַרן צום בית־עולם. עס האָבן אים מספּיד געווען פאַרשטייער פון דער יידישער אינטעליגענץ, אַרבעטער־פאַרטייען, יידישע ליטעראַטור און יידיש טעאטער.

אין עלטער פון 56 יאָר האָט דער רעפּאַרמאַטאָר פון דער יידישער בינע, יעקב גאַרדין, פאַרלאָזט אונדזער וועלט, אַרויסרופנדיק טרויער און מיטגעפיל איבער דער גאַנצער יידישער וועלט און אויך ביי אַ סך ניט־יידן, וואָס האָבן דורך איבערזעצונגען געקענט די ווערק פון ערשטן גרויסן יידישן דראַמען־שרייבער.

יעקב גארדינס אַרטיקל וועגן דער צוקונפט פון יידישן טעאַטער *

.... דאָס יידישע טעאַטער איז נאָך אַ קינד. איך האָב אָבער געהאַט
דאָס גליק אָדער דאָס אומגליק דאָס קינד זייער נאָנט צו באַאַכטן, און
איך מין, איך קאָן מיט אַ געוויסהייט זאָגן וואָס אים ערוואַרטעט אין דער
צוקונפט. וועט ער אויסוואַקסן? די אַלע געפערלעכע קינדער-חולאתן האָט
ער שוין איבערגעלעבט. ציינדלעך האָבן זיך ביי אים שוין לאַנג אויסגע-
שניטן. ער האָט געמאַזלט, געהאַט פּאַקן, און, ווי קליין ער איז, האָט ער
שוין אַפּעטיט פון אַ גרויסן... אָבער די ספּערע אין וועלכער ער געפינט
זיך, איז שעדלעך און פּאַרדאַרבלעך. די אומשטענדע אין וועלכע ער
וואַקסט, זיינען אומגינסטיק.

...אַ קינד קאָן אַליין זעלבסטשטענדיק גאַרניט שאַפן. עס קאָן נאָר
נאַכאַמען, נאַכמאַכן, אימיטירן. די ערשטע יידישע ראַמאַנען און נאַכדעם

* אין 1906, איידער גאַרדין איז אָפּגעפּאַרן קיין אייראָפּע, האָט ער אין
פּעברואַר-נומער פון זשורנאַל „צוקונפט“ פּאַרעפּנטלעכט אַ זייער פּעסימיסטישן
אַרטיקל וועגן דער צוקונפט פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע, וואָס מיר ברענגען
דאָ מיט אייניקע קיצורים.

גאַרדין האַלט, אַז אַמעריקע גיט ניט קיין שטאַף פּאַר אַ יידישער פּיעסע, אַז
דער עולם דאָ אַסימילירט זיך זייער שנעל, אַז אַלע, וועלכע גיבן זיך אָפּ מיט
דער טעאַטער-קונסט האָבן נאָר אין זיינע דעם מאַטעריעלן דערפּאָלג, און ער
לייגט אַלע זיינע האַפענונגען, אַז אַ נייער רעזשים, ווי ער האָט געהאַפּט נאָך
דער רעוואָלוציע פון 1905, אַ פּרייהייטלעכער, וועט אַפּשטעלן די יידישע עמי-
גראַציע קיין אַמעריקע, און אַז אין רוסלאַנד, וואו ער זעט נאָר אידעאָליזם, וועלן
זיך פּענענען ברייטע מעגלעכקייטן פּאַר אַ גוט ליטעראַריש קינסטלעריש יידיש
טעאַטער...

מיר דרוקן איבער דעם אַרטיקל צוליב זיין קולטור-היסטאָרישן באַדייט.

די וועלט פון יעקב גארדין

די ערשטע דראמען זיינען געווען נאָר קינדישע אימיטאַציאָן, ווייל די יידישע דראַמע איז ערשינען אין זיד־רוסלאַנד, איז זי געווען אַן אימיטאַציאָן אויף די מאַלאַרוסישע אָפּערעטן, דראַמען. די ערשטע יידישע טעאַטראַלע שטיק זיינען זייער ענלעך צו דעם אַלטן קאַטילאַרעווסקיס „נאַטאַלקאַ פּאַלטאַווקאַ“ און אַנדערע... ניט דער מענטש אַליין ווערט אין אַזעלכע פּיעסן געשילדערט, נאָר די קאַריקאַטור פון מענטש. מען זעט ניט זיינע האַנדלונגען, נאָר מען הערט ווי ער וויינט, זינגט, לאַכט און מאַכט זיך נאַריש. עס איז שווער צו זאָגן ווי ווייט וואַלט די יידישע דראַמע פּראַגרעסירט אויב זי וואַלט געקאָנט בלייבן אין דער היים. דער פּאַקט איז, אַז די יידישע דראַמע האָט געמוזט צוזאַמען מיט הונדערטער טויזנטער יידן עמיגרירן פון רוסלאַנד אין דעם פּרייען לאַנד אַמעריקע. דאָ האָט זי זיך אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען און וואַקסן.

...די יידישע דראַמע האָט זיך אַנטוויקלט אין אַמעריקע זייער שנעל און איז אויסגעוואַקסן אומגעלומפּערט גרויס. עס איז אָבער אַ פּלאַנצונג פון אַ געוויס־הויז... געוויס, דיזע פּלאַנצונג וואַלט אין רוסלאַנד פּאַר־פּרוירן געוואָרן און געשטאַרבן פון דער שרעקלעכער קעלט פון דער רעאַקציאָן... אין קינסטלערישן [קינסטלעכן] אַמעריקאַנער גרייך־הויז האָט זי געהאַט גענוג דאַמף־וואַרעמקייט און עלעקטרישע ליכט און זי האָט געוואַקסן ווי אויף הייוון. עס איז גוט, וואָס זי האָט געפונען אַ פּלאַץ וואו איבערצוווינטערן, אָבער ביי די [דער] ניט־נאַטירלעכער וואַרעמקייט און ניט־נאַטירלעכע ליכט האָט זי ניט געקאָנט וואַקסן מיט אַ נאַטירלעכן געזונטן וואוקס... אויב זי זאָל דאָ בלייבן פיר אימער [אויף שטענדיק], וועט זי גיך אַריבערוואַקסן איר נאַטירלעכע מאָס און וועט אָנהייבן פּאַרצערט ווערן... איר טויט וועט קומען אַזוי גיך, ווי שנעל איר וואוקס איז געגאַנגען. ניין! ווי עס וועט נאָר קומען דער פּרילינג פון פּרייהייט אין רוסלאַנד, דאַרף מען דיזע פּלאַנצונג פירן צוריק אַהיים, אַריינפּלאַנצן זי אויף איר אייגענעם באַדן און לאָזן זי וואַקסן דורך די [דער] וואַרעמקייט און דאָס ליכט פון דער זון... דאָרטן קאָן פון דער יידישער דראַמע ווערן אַ נוצלעכע און שטאַרקע פּלאַנצונג. אין אַמעריקע האָט דאָס יידישע טעאַטער קיין צוקונפּט ניט...

איך ווייס ניט, האָט זיך אַמאָל ווער עס איז געשטעלט די פּראָגע :
ווארום האָט די זשאַרגאַנישע ליטעראַטור און די זשאַרגאַנישע פּרעסע אין
רוסלאַנד אָן אַנדער כאַראַקטער און אין אַמעריקע גאָר אָן אַנדערן ? אין
רוסלאַנד איז פאַר די לעצטע 25 יאָר אויסגעוואַקסן אַ גאַנצע מחנה טאַלאַנט־
פּולע שרייבער, אמתע ליטעראַטן, וועלכע האָבן געקאָנט זיין אַ צירונג
פאַר יעדע אייראָפּעאישע ליטעראַטור, שרייבן בריליאַנטענע ווערק פאַר
יידישע מאַסן. אין רוסלאַנד ווערן געגרינדעט צייטונגען און געשריבן ביכער
הויפטזעכלעך מיט דעם צוועק צו לערנען און אויפקלערן די יידישע מאַסן.
עס איז ניט אַ פּריוואַט אונטערנעמונג נאָר צו מאַכן געלט. עס איז אַ סאָ־
ציאַלע, קולטורעלע אויפגאבע. די הערויסגעבער פון צייטונגען און ביכער
מעגן זיין פּריוואַט מענטשן, אָבער זייער צוועק איז אַ קהלשע זאַך. אין
אַמעריקע זיינען צייטונגען און ביכער־דרוקעריי אַ פּריוואַט אונטערנעמונג
פאַר פּריוואַט אינטערעסן. דער פינאַנסיעלער ערפּאָלג פון דער אונטער־
נעמונג איז וויכטיק. זיין קולטורעלע ווירקונג און ערציענדער איינפלוס
האָט קיין באַדייטונג. דאָס טעאַטער אין אַמעריקע איז אויך נאָר אַ פּריוואַט
אונטערנעמונג פאַר פּריוואַט אינטערעסן. אויב עס מאַכט זיך אַמאָל אַ
פאַרפאַסער ריזיקירט און שרייבט אָן אַ פּיעסע, וואָס האָט אַ קולטורעלע
באַדייטונג, איז גוט. אויב ניט, וועט קיינעם חלילה דער בויך ניט וויי טאָן.
אויב מען וועט יאָרן לאַנג שפּילן אין אַלע יידישע טעאַטערן שונד דראַמען
מיט שעדלעכע בבא מעשות. דער גרויסער אַמעריקאַנער פּרינציפּ „העלף זיך
אַליין“ רעגירט אין טעאַטער גראַדע אַזוי גוט ווי אין קאָמעדיע. אויב אין
אַמעריקע ווערן אַמאָל געשריבן גוטע יידישע דראַמען, איז עס ניט דער־
פאַר ווייל די עפנטלעכע מיינונג פאַדערט עס, אָדער ווייל די אינטעליגענטע
פאַרשטייער פון יידישן פּאָלק פאַדערן עס, אָדער ווייל עס עקזיסטירט אַ
באַדערפעניש אויף אַזאָ סאַרט ליטעראַרישע פּראָדוקציאָן. חלילה וחס !
אויב עמיצער וויל שרייבן גוטע דראַמען, דאַרף ער אַליין פאַר זיי שאַפן
אַ באַדן און דאַרף פאַר זיי אַרויסרופן אַ באַדערפעניש. פאַר שונד פּיעסן און
סענסאַציאָנעלע דראַמען איז, דאַנקען גאָט, שטענדיק דאָ אַ באַדן און עס
זיינען דאָ בעלנים.

...אויב די מענעדזשערס פון די יידישע טעאַטערע וואַלטן געוואוסט.

אז דאס טעאטער האָט גרויסע סאָציאלע אויפגאַבן און אַז זיי זיינען פאַר עמיצן פאַראַנטוואָרטלעך און [אַז עס] איז אין דער זעלבער צייט פון וועמען עס איז אַמווייניקסטן מאַראַליש געשטיצט, וואָלט אפשר דאָס יידישער טעאטער דאָ געווען אין [אַן] אַנדער צושטאַנד. וויבאַלד אָבער עס איז זייער אייגענע פערזענלעכע זאַך, טוען זיי עס ווי עס איז בעסער פאַר זייערע אינטערעסן. זיי שפּעקולירן ווי די מענעדזשערס פון די ענגלישע טעאטערע. קאָן מען מאַכן געלט אפילו מיט אַ גוטע פּיעסע, מהיבא תּיתא, פאַרוואָס ניט, פאַרוואָס זאָל ער זיך ניט באַנוצן מיט דער געלעגנהייט? אין אַמעריקע עקזיסטירט טעאטער נאָר פאַר ביזנעס. דער שרייבער פון דיזע ציילן האָט אַמאָל געלעזן זיינע אַ פּיעסע אין אַן ענגלישע[ר] איבערזעצונג פאַר אַן ענגלישן מענעדזשער. יענער האָט איינגעהערט מיט געדולד און האָט געזאָגט:

— איך וועל די פּיעסע נעמען מיט דער באַדינגונג דו זאָלסט אַרויסוואַרפן די פּאָעזיע און פּילאָזאָפּיע, וואָס זי אַנטהאַלט.

— מיינסטו? — האָט דער שרייבער געפרעגט — אַז די פּילאָזאָפּיע מיט דער פּאָעזיע וועלן שאַדן דער איינאַמע?

— ווען עס זאָל אפילו ניט שאַדן, דאַרף איך עס ניט — האָט ער געענטפּערט — איך וועל ריזיקירן מיט טויזנטער פון מיין אייגענע[ר] קעשענע דאָס שטיק אויפצופירן, בין איך מחויב אים, דעם צושויער, געבן פּאָעזיע? איך דאַרף אים נאָר העריינציען אין טעאטער און מאַכן געלט... ווער עס וויל געניסן פון פּאָעזיע און פּילאָזאָפּיע, זאָל זיך העלפן אַליין... יעדער העלפט זיך אַליין!

די יידישע מענעדזשערס זיינען אַ סך ליבעראַלער. זיי וועלן אייך דערלויבן צו לאָזן אין דער פּיעסע וויפל פּאָעזיע איר ווילט, עס זאָל נאָר ניט שאַדן די איינאַמע... קיינעם אינטערעסירט ניט דאָס יידישע טעאטער אַלס אַ שולע פאַר די מאַסן אין דער צוקונפט. און ווייל דאָס יידישע טעאטער עקזיסטירט דאָ נאָר צוליב געשעפט, נעמען זיך אונטער צו שרייבן פּיעסן מענטשן, וועלכע ווילן נאָר מאַכן פון דעם אַ געשעפט. קיין העכערע טענדענץ, קיינע אידעאליסטישע שטרעבונגען, קיין בילדונג, קיין טאַלאַנט,

קיין עסטעטישן געשמאק פאָדערט זיך ניט — די הויפטזאָכע איז נאָר אַ מאַטעריעלער ערפּאָלג.

דאָס אַמעריקאַנישע טעאַטער האָט געהאַט זייער אַ שעדלעכן איינפלוס אויפן יידישן טעאַטער. די דראַמע איז געמאַכט געוואָרן נאָר פאַר אַ מיטל צו שפּעקולירן און מאַכן געלט. קיין העכערע אינטערעסן און קיין אַנדערן ציל האָט דאָס יידישע טעאַטער ניט. עס איז אַ „קאָמערטשעסקי“ געשעפט און מער גאַרניט. אַלס אַ „קאָמערטשעסקי“ געשעפט האָט דאָס יידישע טעאַטער אין אַמעריקע געמאַכט גרויסע פאַרטשריטע... מען פאַרשווענדעט ביים טעאַטער אַ סך געלט און מען מאַכט ביים טעאַטער אַ סך געלט. עס ווערט ניט געשפּאַרט אויף גלענצענדע פּראָדוקציאָנען און טעכנישע עפעקטן... אַ דראַמאַטישע ליטעראַטור קאָן זיך אָבער ניט אַנטוויקלען פון גוטע מאַשינעריי.

טראַץ דעם וואָס די „פּרינציפּ“ פון יידישן טעאַטער אין אַמעריקע זיינען אויסשליסלעך נאָר געשעפטס פּרינציפּן, האָבן זיך דאָ גלענצענד אַנטוויקלט די טאַלענטע פון פּילע יידישע שווישפּילער. שטיצנדיק זיך אויף אַזעלכע קרעפטע, האָט דאָ געקאָנט אויפּבליען אַ מעכטיקע יידישע דראַמע. ווייל אָבער דאָס טעאַטער דאָ איז אַ פּריוואַט זאַכע, האָבן זיך אַלע גרויסע יידישע שווישפּילער איבערגעגעבן נאָר צו פּריוואַט אינטערעסן. די קונסט איז נאָר אַ נעבן־זאַכע. דער הויפט צוועק איז צו מאַכן געלט. צוליב וואָס און צוליב וועמען זאָלן זיי אַנטוויקלען זייער קונסט, לערנען זיך, בילדן זיך, פּראָגרעסירן, גיין ווייטער? ווער אינטערעסירט זיך מיט זיי אַלס אַרטיסטן? פאַר וועמען דאַרפן זיי אָפּגעבן חשובּן, און פון וועמען זאָלן זיי נעמען אַ ביישפּיל צו אַרבעטן ניט נאָר פאַר מאַטעריעלן פּראָפיט? זיי שטייען ניט אין קיין פאַרבינדונג מיטן יידישן פּאָלק און זיינען פאַר קיינעם מיט קיין זאַך ניט פאַרפליכטעט און ניט פאַראַנטוואָרטלעך. באַצאָלט גוט די יידישע בינע, זיינען זיי יידישע שווישפּילער. וועלן זיי האָבן אַ מעג־לעכקייט צו גיין צו די גוים, וואו מען וועט זיי בעסער צאָלן, וועלן זיי געוויס גיין. קיין אידעאָלע שטרעבונג און קיין אַרטיסטישע ליבע בינדט זיי ניט צום יידישן טעאַטער. זיי גייען מיטן זעלבן וועג וואָס די מענע־דזשערס גייען. די הויפט זאַכע איז געשעפט. נאָר אויב מאַנכעס מאַל שאַדט

די וועלט פון יעקב גארדין

ניט צו געשעפט א ביסל אמתע קונסט, האָבן זיי ניט דאַקעגן. מיט יעדן טאָג ווערט אין זיי אַלץ מער אַטראַפּירט די אַמביציען פון איין אַרטיסט, און, פאַרקערט, אַנטוויקלט זיך און וואַקסט דער אַפעטיט פון אַ געשעפטס-מאַכער. ...וואָס קאָן פון זיי דאָס ייִדישע טעאַטער ערוואַרטן אין דער צוקונפֿט ?

אויף וויפל דאָס ייִדישע טעאַטער אין אַמעריקע איז ניט קיין ערנסטע און קיין סאָלידע אונטערנעמונג, קאָן מען אויך זען פון דעם: אין ניו יאָרק אַליין זיינען דאָ פיר גרויסע ייִדישע טעאַטערע און אַ סך קליינע טעאַטערלעך, וואו עס ווערן אויפגעפירט יערלעך צענדליקע פיעסן און פיעסעלעך, און עס איז נאָך ניטאָ קיין איין ייִדישער רעזשיסער. אין פלוג איז דאָס, דאָכט זיך אַ קלייניקייט. דאָס ערקלערט אָבער זייער פיל. ווי לאַנג קאָן שטיין אַ בילדינג [בנין], וואָס ווערט געבויט אָן אַן אַרכיטעקט ? פיעסן, ווי וויכטיק און גרויס זיי זאָלן ניט זיין, ווערן אויפגעפירט פון זיך אַליין... ווי אזוי גאָט וועט געבן. יעדער געבילדעטער מענטש ווייסט ווי וויכטיק איז דאָס וואָס רופט זיך „רעזשי“ פאַר דעם אויפבויען, די ערקלע-רונג און פאַרביקע אילוסטרירונג פון אַ דראַמאַטיש ווערק! פאַרוואָס באַגייט זיך דאָס ייִדישע טעאַטער אָן אַ רעזשיסער ? ווייל, ערשטנס, די טעאַטראַלע קונסט און דער ליטעראַרישער ווערט פון אַ פיעסע שפּילן קיין ראַלע ניט. די הויפט זאַכע איז מאַכן געלט זאָלאַנג עס איז מעגלעך, און אראַפּ פון מאַרק... די צווייטע אורזאַכע איז, אַ רעזשיסער מוז זיין אַ גע-בילדעטער און ערפאַרענער שוישפּילער, וועלכער זאָל נאָך דערצו ליב האָבן די בינע און שטאַלצירן מיט זיין אַרטיסטישן באַרוף [פּראַפעסיע]. די ייִדישע אַקטיאָרן פון אַמעריקע האָבן געגרינדעט פון זייער קאַרפּאָראַציע אַ צעדן פון בעלי מלאכות. זיי האָבן געהאַט גענוג שכל צו באַוואַרענען זיך גוט וועגן באַליווינג. זיי האָבן זיך אָבער זייער ווייניק אינטערעסירט וועגן בילדונג און נאָך ווייניקער געקומען וועגן דער אַנטוויקלונג פון דער ייִדישער דראַמע... קיין סימפּאַטיע צו גוטע ליטעראַטור, קיין ליבע צו זייער קונסט, קיין אַכטונג צום פּובליקום האָבן זיי ניט. זיי באַגנוגענען זיך מיט דער קאַנסטיטוציע פון זייער יוניאָן... קיין אינטעליגענטע קרעפטע, קיין נייע טאַלענטן קאָנען אין דעם פאַרשלאַסענעם כינעזישן צעדן פון ייִדישע

זלמן זילבער צווייג

אַקטיאָרן־מאַנדאַרינען ניט אַריינקומען. די אַלטע ווערן עלטער און קיין יונגע פרישע קרעפטע קומען ניט צו... אויב דאָס טעאָטער האָט אפשר יאָ געהאַט וועלכע עס איז שאַנסן צו עקזיסטירן דאָ אין דער צוקונפט, האָבן די בעלי מלאכות פון דעם אַקטיאָרן־צעך דיזע שאַנסן ביי אים אוועקגע־נומען.

עס זיינען אָבער דאָ אַנדערע, פילייכט נאָך וויכטיקערע אורזאַכן, וועלכע שניידן אָפּ דאָס יידישע טעאָטער פון דער צוקונפט. וויבאַלד די פּאָליטישע אומשטענדע וועלן אין רוסלאַנד ווערן בעסער, וועט די אימיגראַציע אָפּגע־שטעלט ווערן. די טעאָטראַלע קאַסע [די הכנסה], וועלכע שפילן די הויפט־ראַלע אין דער היגער דראַמאַטישער וועלט, זיינען זייער שטאַרק פאַרבונדן מיט דער אַלטער אָרדנונג פון דער רוסישער רעגירונג, וויבאַלד עס וועט נאָר ווערן אַ נייע אָרדנונג אין רוסלאַנד, וועלן די אַלטע "משהס" אויפהערן צו עמיגרירן, און דאָס טעאָטער וועט ניט האָבן מיט וועמען צו מאַכן געשעפטן. די יונגע דורות, ליידער, אַמעריקאַניזירן זיך זייער שנעל. פון זיי וואַקסן אויס האַלב־געבילדעטע און גאַנץ איינגעבילדעטע חברה־לייט, וועלכע האָבן ליב אַמעריקאַנער ספּאָרט און אַמעריקאַנישע וואַלגאַרע אַמיומענטן [פאַרוויילונגען]. אויב זיי וועלן נאָך פאַרשטיין יידיש, וועלן זיי דאָך בעסער גיין אין אַמעריקאַנישע טעאָטערע, וואו מען וועט זיי אויך געוויס ניט פּלאַגן, חלילה, מיט פּאָעזיע און פּילאָזאָפיע, און מען וועט זיי געוויס געבן נאָך מער איבעראַשענדע עפעקטן און קונצן ווי אין יידישן טעאָטער. דאָס יידישע טעאָטער וועט פאַרשווינדן פון קיינעם ניט באַמערקט, אַזוי ווי עס האָט עקזיסטירט פון קיינעם ניט אונטערשטיצט.

די דראַמע ליידט דאָ נאָך פון אַנדערע אומגינסטיקע אומשטענדע. דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע גיט זייער ווייניק מאַטעריאַל פאַר אַ גוטע דראַמע. ערשטנס, ווייל דער ייד איז דאָ נאָך ניט געסעלט [איינגעשטעלט, איינגעאַרדנט]. עס איז זייער שווער צו באַאַבאַכטן און שילדערן אַ לעבן, וועלכעס האָט נאָך ניט קיינע באַשטימטע פאַרמען. וועט אָבער דער פּראָצעס פון דער פאַרמאַציע אָפּגעשטעלט ווערן, פאַרשפּרעכט ניט דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע צו געבן הויכע פּראַבלעמען צו דראַמאַטיזירן... דער „געסעלטער" אַמעריקאַנער ייד איז זייער ניט אינטערעסאַנט. ער איז אַ

די וועלט פון יעקב גארדין

פלאַכער, פלאַטשיקער סוביעקט, וועלכער האַנדלט מיט ריעל עסטייט, שפּילט אין פּאַקער, געמבלט אויף דער בערווע און וועט געלט אויף זיין פּאַליטישן קאַנדידאַט און אויף זיין „לויף־פּערד“. די אַלטע פּאַרמען פון יידישן לעבן פאַרשווינדן דאָ שטיל, אָן אַפּענעם קאַמף און אָן דראַמאַ־טישע צוזאַמענשטויסונגען.

די צוקונפט פון יידישן טעאַטער איז אין רוסלאַנד. אין רוסלאַנד, וואו דאָס לעבן גיט דער דראַמע איין רייכן אומערשעפּלעכן מאַטעריאַל, וואו עס גייט דער קאַמף צווישן אַלטע און נייע דורות, צווישן אַלטע טראַ־דיציאָנען און נייע אידעאָלן, וואו עס וועט זיך ערשט אָנפאַנגען אַ גרויסע באַפרייאונגס באַוועגונג און אַ וויכטיקע אויפקלערונגס אַרבעט. אין רוס־לאַנד, וואו דער ייד לעבט איצט ניט נאָר מיט מאַטעריעלע אינטערעסן, וואו דער אינטעליגענט אַרבעט ניט נאָר פאַר באַצאַלט, וואו די מאַסן ווערן ניט איגנאָרירט, וואו פּאָלקסליבע איז ניט נאָר אַ פּראָצע, וואו עס איז [ס'זיינען] דאָ ערלעכע טראַדיציאָנען אין דער ליטעראַטור און הויכע שטרעבונגען אין דער קונסט, וואו עס עקזיסטירט אַ באַלערנדע קריטיק, און גרויסע קולטורעלע אויפגאַבן, וואו הפּקרי־יונגען ווערן ניט געערט און געערטע מענטשן ווערן ניט ערנידריקט... איך בין איבערצייגט, אַז זייער גיך וועט דער יידישער „בונד“ אין רוסלאַנד, וועלכער האָט שוין דאָרט אַזויפיל אויפגעטאָן פאַר די [דער] אויפקלערונג פון די יידישע מאַסן, אַז דער „בונד“ וועט זייער גיך האָבן אַ גרויסע יידישע פרייע פּאָלקס־בינע, וואו עס וועלן אויפגעפירט ווערן גוטע באַלערנדע און נאָר אמת ליטעראַרישע ווערקע, געשריבן אין יידיש פאַרן יידישן פּאָלק, אין רוסלאַנד וועט דער טעאַטער צוציען צו זיך אינטעליגענטע קרעפטע און וועט ווערן געפירט מיט אַ גוטע, ערלעכע, בילדענדע טענדענץ.

די צוקונפט פון יידישן טעאַטער איז אין רוסלאַנד! אין אַמעריקע האָט דאָס יידישע טעאַטער קיין צוקונפט ניט.

ביילאגע נומער צוויי

בריוו פון יעקב גארדין

אריינפיר און באמערקונגען פון משה שטארקמאן

אז מען דערמאנט יעקב גארדינס נאמען, טראכט מען וועגן אים בעיקר ווי וועגן א דראמאטורג, ווייל זיין אויפטו פארן יידישן טעאטער פארטונקלט אלע זיינע אנדערע מעשים. אבער זינט זיין קומען קיין אמעריקע, אין זומער 1891, ביז זיין טויט, דעם 10טן יוני 1909, האט גארדין פארנומען אן ארט אויבן אן אויך ווי א דערציילער, פובליציסט, קריטיקער, פאפולאריזאטאָר, לעקטאָר און געזעלשאַפטלעכער טוער. ס'איז דערפאר קיין וואונדער ניט, וואָס גארדין האָט געפירט אַ ברייטע קאַרעספּאָנדענץ, ווייל צו אים זיינען אַנגעקומען אַ סך בריוו פון פאַרערערס, תלמידים, קאַלעגן־שרייבערס, שווי־שפילערס, טעאַטער־דירעקטאָרן, פאַרלעגערס, איבערזעצערס אאַװ.

די בריוו, וואָס גארדין האָט דערהאַלטן, שטעלן מיט זיך פאַר אַ היפּשן חלק פון גאַרדין־אַרכיוו אין יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט (ייוואָ). עס פעלן אַבער גאַרדינס תּשובות צו די בריוו־שרייבער. עטלעכע בריוו און קאַרטלעך צו קאַלעגן־שרייבערס האָבן זיך אויפגעיהט אין זייערע פריוואַטע זאַמלונגען, און די אַדרעסאַטן האָבן די דאָזיקע תּשובות איבער־געגעבן דעם ייוואַ פאַרן גאַרדין־אַרכיוו. עס זיינען געבליבן: די רוסישע אַריגינאַלן פון בריוו, וואָס גארדין האָט געשריבן צו זיין משפּחה און צו די שריפטשטעלערס ב. גאַרין און לעאַן קאַברין, אויך יידישע בריוו צו יעקב מילך און גרשם באַדער. בעת זיין באַזוך אין גאַליציע, אין 1907, האָט גארדין באַשטימט באַדערן פאַר זיין פאַרטרעטער אויפצומאַנען האַנאַראַרן פאַר געשפּילטע און געדרוקטע דראַמעס.

מיר דאנקען דעם יוואָ פאַר דער דערלויבעניש אָפצודרוקן די בריוו. אַ באַזונדערן דאַנק דער יוואָ־אַרכיוויסטין רבקה טשעריקאָווער פאַר דער הילף ביים אויפזוכן דאָס מאַטעריאַל און פאַר צוגרייטן קאָפּיעס פון אַ צאַל בריוו. אַחוץ גאַרדינס בריוו צו ראָזאַ קלעמענטיעוואָ פּינזילבער [וואָס איז אַריינגענומען געוואָרן אין דער געשיכטע וועגן דער „ביבלישער ברודערשאַפט“], און באַדערס בריוו צו גאַרדינען, זיינען אַלע אַנדערע בריוו צוערשט פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער „פרייער אַרבעטער שטימע“, אין אַ ריי נומערן, פון 22סטן מאַי 1953, ביזן 29סטן יאַנואַר 1954. כדי ניט איבערצולאָדן אונדזערע הערות מיט צופיל ביבליאָגראַפישע דעטאַלן, שיקן מיר אָפּ די פאַראינטערעסירטע לייענערס אויך צו די פּאַל־גנדיקע ווערק:

ב. גאַרינס „געשיכטע פון יידישן טעאַטער“, צווייטער באַנד, ניו־יאָרק 1918, ז. 232—254, — רשימה פון די פּיעסן פון יידישן רעפּערטואַר; זלמן רייזענס „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פּילאָלאָגיע“, פיר בענד, ווילנע, 1926—1929; זלמן זילבערצווייגס פּיר־בענדיקן „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“, 1931—1963; קלמן מרמס „יעקב גאַרדין“, ניו־יאָרק 1953, מיט אַ ביבליאָגראַפיע פון יעקב מעסטל, און מעסטלס „אונדזער טעאַטער“, ניו־יאָרק 1943; „70 יאָר יידישער טעאַטער־רעפּערטואַר“, ניו־יאָרק 1954.

מיר דרוקן טייל בריוו אין מאַדערנעם אויסלייג. זייער סטיל איז בכלל ניט געביטן געוואָרן.

(רוסיש)

דינסטאָג, דעם 15טן פעברואַר [1895]

חשובער הער קאַברין,

איך בין נאָך ניט פאַרטיק. וואַרט אויף אַ פּאַסטקאַרטע. שרעקלעך פּיל אַרבעט, און איך האָב ניט באַוויזן. — י. גאַרדין.¹

¹ ס'איז מעגלעך, אַז אין דעם קאַרטל האַנדלט זיך וועגן דעם מאַנוסקריפט פון דער נאָוועלע „יאַנקל בוילע“, וואָס קאַברין האָט אפּשר דאַמאַלט איבערגעגעבן גאַרדינען, כדי ער זאָל אַנשרייבן אַ הקדמה. די נאָוועלע איז אַרויס אין בוכפאַרם

חשובער הער גארין.

מיט פארגעניגן וועל איך אויספילן אייער בקשה, און „קין, דער זשעני פון אויסגעלאַסנקייט“, וועט אַראָפּגענומען ווערן פון דעם אָפּיש. איך פאַר היינט אַוועק, און מיין צוזאַגן וועט אויסגעפילט ווערן אין די נאַענטסטע טעג.¹

אייער י. גאַר די נ

ערשט אין 1898. גאַרדינס הקדמה, וואָס פאַרנעמט בלוזי איין זייטל, איז דאָטירט דעם 7טן מערץ, אָבער דאָס יאָר ווערט ניט אָנגעגעבן. ס'איז דעריבער ניט אויס געשלאָסן, אַז די הקדמה איז געשריבן געוואָרן צוויי יאָר איידער דאָס בוך איז אַרויס. אַז מ'האַט פאַרגעוואָרפן גאַרדינען פאַר שרייבן די הקדמה, איז צו זען פון זיין עסי „אייניקע קריטישע באַמערקונגען וועגן ה. [ער] ליבין און ה. [ער] קאַברין“. אין דריטן באַנד פון גאַרדינס „אַלע שריפטן“, ניו־יאָרק, 1910, ז"ז 167—170. וועגן גאַרדינס צוזאַמענאַרבעט מיט קאַבריןען ביי דער פּיעסע „מינאַ“, זע קאַבריןס „ערינערונגען פון אַ אידישען דראַמאַטורג“, ערשטער באַנד, ניו־יאָרק 1925, ז"ז 81—139. אין גאַרדין־אַרכיוו געפינען זיך אויך עטלעכע בריוו פון יואל גענטין צו גאַרדינען וועגן זיין שטרייט אין דער „פרייער יידישער פּאַלקסבינע“ אַרום דער אויפפירונג פון קאַבריןס אייגענער ווערסיע פון „מינאַ“.

¹ קען זיין, אַז אין דעם אַרטיקל האַנדלט זיך וועגן יאָזעף לאַטיינערס אַדאַפּ־טירונג פון אַלעקסאַנדער דיומאַס ווערק געבויט אויף דעם לעבן פון ענגלישן שוישפילער עדמאַנד קין (זע ז. זילבערצווייגס „טעאַטער־מאַזאַאיק“, ניו־יאָרק, 1941, ז"ז 242—246). ס'איז ניט קלאָר פון דעם קאַרטל גאַרדינס שייכות צו אַן אָפּיש, וואָס האָט אָנאַנסירט די דאָזיקע מעלאַדראַמע. אפשר איז ער געווען פאַר־בונדן מיט דער טרופּע, וואָס האָט געשטעלט „קין“. פון אַ דאָקומענט, געשריבן פון יעקב גאַרדין אין 1894, און געחתמעט פון אים אַליין און פון די אַקטיאָרן פון אַדלערס טרופּע, אין צו זען, אַז זיי האָבן זיך מתחייב געווען צו האַנדלען סאָלידאַריש. דער דאָקומענט לייענט זיך אַזוי:

„מיר, די אונטערצייכענטע גלידער פון אַדלערס טהעאַטער קאַמפּאַני, אַף אונזער געשעפטס מיטטינג דעם 7טען אויגוסט 1894 האָבן בעשלאָסען: — מיר אַללע צוזאַמען שטעלען פאַר אַ אַרגאַניזאַציע אונד פּעראַייניגטע געזעלשאַפט אַף דעם גאַנצן סיזאָן דאָס הייסט פון 17טען אויגוסט ביז דעם ערשטן יולי 1895.

„מיר אַללע געבן אונזער עהרען וואָרט זיין פּערבונדען מיט דער אַרגאַניזאַציע אוןטערוואַרפּען זיך דער בעשליסונג פון דער מאַזאַאריטי און ציא טון אַללעס מעגליכעס ציא בעשיצען דיא אינטערעססע דער אַרגאַניזאַציע און צוא שטיצען יעדע אונטערנעהמונג פון אונזער גאַנצער אַרגאַניזאַציע.“

„ווייל דיא הויפט אורזאַכע וועלכע האָבן אונז געצווינגען אַרגאַניזירען זיך איז ציא בעשיצען יעדער איינציגען פון אונזערע קאַללעגען פון עקספּלאַטאַציע אונד

די וועלט פון יעקב גארדין

צו פרוי גארדין (רוסיש)

דאָנערשטיק (אַרויסגעשיקט פון באָנטאָן, נ. דזש. דעם 6טן פעברואַר,
1903)

טייערע אניטאַ!

איך וועל פונדאָנען אַרויספאַרן זונטיק, מיט דער באַן, וואָס גייט אָפּ
9 אַ זייגער אינדערפרי. איך וועל איבערנעכטיקן אין דער היים און מאַנטיק
פרי פאַרן צוריק. איך פיל זיך דאָ גוט. אַפילו קאַהאַנס אַרטיקלען האָבן
מיך ניט איבעריק באַאומראַיקט. איך שרייב שפילעוודיק. איך האָב
אַנגעהויבן ערשט שבת און היינט האָב איך שוין אָנגעהויבן דעם צווייטן אַקט.
סאַשאַ (חכם!) שרייבט גאַרניט בנוגע דעם טשעק. איך מוז אַליין קומען
צופאַרן. גריס די קינדער.¹

אייער, י. גאַרדין

¹ דאָס קאַרטל איז אַן אַ דאַטע. פון פאַסט־שטעמפל איז צו זען, אַז ס'איז
אַרויסגעשיקט געוואָרן דעם 6טן פעברואַר, אָבער דאָס יאָר איז אָפּגעריבן, און
עס זעט אויס ווי 1903 אָדער 1908. אַזוי ווי אב. קאַהאַנס פּאַלעמישע סעריע קעגן
גאַרדינען האָט זיך געדרוקט אין „פאַרווערטס“ ביז מאַי, 1908, איז מעגלעך, אַז
דאָס קאַרטל געהערט צום דאָזיקן יאָר.

אונגערעכטיגקייט, בעשטייט יעדער פון אונז, אַז דער יעניגער פון אונזער אַרגאַ-
ניזאַציאָן וועלכער וועט געבען זיין עהרען וואָרט עטוואָס פאַרנעמען וואָס האַרמאַנירט
ניט מיט די אַינטערעססע פון דער גאַנצע אַרגאַניזאַציאָן אָדער מיט איינע פון
איהרע בעשליסונג, איז דער יעניגער קיין אַרענטליכער מענש און פערדיענט נימאַלס
ציא זיין אַ מיטגליד פון אַ אַנשטענדיגע געזעלשאַפט און פערדיענט אויך נימאַלס
דאָס יעמאַנד אירגענד וואו זאָל אים בעשיצען פון אונגערעכטיגקייט אונד עקספּלאַאַ-
טאַציאָן און דאָס נימאַנד פון אונז זאָל אים רעכענען פיר אַ קאַללעגע מען זאָל אים
מיט וואָס צואַ הילפע קאַממען

יעקב גארדין
מאַקס ראַזענטהאַל
יעקב קאַצמאַן
סעם גרינבערג
אליעזר גאַלדשטיין
א. פישקינד
מ. מאַסקאַוויטש
נאַטשאַן ראַזען
לייב גרינבורג

צו אלעקסאנדער גארדין (רוסיש)

1903, X/9

טייערער סאַשאַ!

דיין בריוו האָב איך באַקומען. כאַטש דו האָסט חזריש לאַנג געשוויגן, נאָר בעסער שפעטער איידער קיינמאָל ניט. די געשיכטע מיט מיינע אָנהענגער האָט אָנגענומען אַן אומדערוואַר-טעטן פאַרנעם. פון איין זייט, געוויינטלעך, אַ סקאַנדאַל, נאָר דערפאַר, אין קעגנזאָץ צום סקאַנדאַל, האָט זיך באַוווּזן עפעס אינטערעסאַנטעס און פאַר מיר פון העכסטן גראַד דערפרייענדיקס. דו וואַלסט באַדאַרפט זען די אויפריכטיקע אויפֿרעגונג פון מיינע פריינט און פאַרערער אויף די פראַ-טעסט-פאַרזאַמלונגען — און אַזעלכע זיינען געווען שוין אייניקע — אין ניו-יאָרק און אין ברוקלין. טויזנטער, צענדליקער טויזנטער, האָבן אויס-געדריקט זייערע סימפּאַטיעס צו מיר און זייערע קללות צו מיינע קעגנער. אין „פאַרווערטס“ און אין „העראַלד“ דרוקן זיך איצט הונדערטער רעזאָלו-ציעס פון פאַרשידענע געזעלשאַפטן און אַרגאַניזאַציעס... בלויז די וואָס זיינען קעגן מיר האָבן מיר געגעבן די מעגלעכקייט געוואויר צו ווערן וויפל עס זיינען פאַר מיר.

דו וואונדערסט זיך פאַרוואָס איך אַליין שווייג. דערווייל געפינט זיך דער ענין אין די הענט פון פאַלק, אָבער דערנאָך וועל איך אַליין אַרויס-טרעטן. דו זאָגסט, אַז אין פּילאַדעלפיער צייטונגען (ענגלישע), איז געווען עפעס קעגן מיר. שיק מיר צו די צייטונגען. דאָ האָט זיך אַרגאַניזירט אַ קאַנפּערענץ און אַלץ וועט דורך די מיטגלידער אָפּגעלייקנט ווערן. לעצטנס בין איך שרעקלעך פאַרנומען. נאָך דער „יתומה“, האָב איך אין איילעניש איבערגעזעצט גאַרקיס „מיעשטשאַניע“. אַ דאַנק דעם טומל און די אָנפאַלן האָט די פּיעסע „מיעשטשאַניע“ געגעבן עטלעכע איינאַמעס. נאָר איצט איז ווידער נישטאַ וואָס צו שפּילן. די געשעפטן פון

¹ געמיינט די פראַטעסטן קעגן „טאַגעבלאַט“, פאַר אַטאַקירן גאַרדינען נאָכן אויפפירן זיין דראַמע „די יתומה“ (זע אב. קאַהאַנס „בלעטער פון מיין לעבן“, פערטער באַנד, ניו-יאָרק, 1928, ז"ל 358—377).

די וועלט פון יעקב גארדין

„טאליא-טעאטער“ זיינע שוואכע און מיין לאגע איז נישטאָ וואָס מקנא צו זיין. די סימפאטיעס פון אזא — — ווי שפאכנער² מיט מיינע פארשווער „קריטיקאנעס“, זיינען פארשטענדלעך. עס וואלט זיך וועלן זיי אַלעמען ענטפערן מיט אַ גוטער פיעסע. דער טייוול ווייסט עס צי דאָס וועט זיך מיר איינגעבן אָדער ניט.

פארוואָס שרייבסטו ניט וועגן זיך, וועגן דער שולע, וועגן „נאַטשאַל-סטוואַ?“ מיר דאָ זיינען אַלע געוונט. סאָניאָ מיט די קינדער איז נאָך ביי אונדז. זייער ווינציק האַפּענונגען, אַז זיי זאָלן זיך אינגיכן איינאַרדענען. די מאַמע וועט דיר בקרוב שרייבן.

דעם 10טן יאַנואַר, זונטיק, בייטאָג, וועל איך אין פילאדעלפיע האַלטן אַ פאַרטראָג, מיר וועלן זיך קענען צונויפפאַרן. פרייטיק בייטאָג, דעם 27סטן היינטיקן חודש, וועל איך געבן אַ ספּעציעלע פאַרשטעלונג. עס וועלן איינגעלאָדן ווערן פּראָפּעסאָרן, סטודענטן, שרייבער, אַרטיסטן און אַנדערע. דערמיט הייב איך אַן מיין ענטפער און דערנאָך וועט קומען די פאַרטזעצונג.

יעקב גארדין

פ.ס. דו שרייבסט מיר, אַז האָסט אַרויסגעשיקט עפעס געלטער. קיין געלטער האָב איך ניט דערהאַלטן. אַ גרוס די באַגינס און סאַבסאַוויטשעס.³

צו אַלעקסאַנדער גאַרדין (רוסיש).

11/28, 1903

טייערער סאַשאָ!

מיר האָבן זיך דערוואַרט דאַנערשטיק, איבערהויפט האָבן זיך די קינדער געגרייט צו דיין אַנקומען. אַלע זיינען געווען שרעקלעך אַנטוישט.

² לעאָפּאַלד שפּאַכנער, בערטאָ קאַלישס מאַן.

³ באַריס ד. באַגען (1869—1929) איז געווען דער דירעקטאָר פון דער באַראָן הירש אַגריקולטור־שול אין וואודביין, נירדזשוירזי, ווען אַלעקסאַנדער גאַרדין האָט דאָרט געלערנט. הירש לייב סאַבסאַוויטש (1860—1915) איז געווען דער פאַרוואַלטער פון באַראָן הירש־פּאַנד.

די ספעציעלע פאָרשטעלונג איז אַרױסגעקומען גלעצנדיק. אַ גרויסע צאָל פּראָפּעסאָרן פּון קאָלומביאַ¹ אייניקע נעמען געדענק אײַך: פּראָפּעסאָר קאַרפּענטער, פּראָפּעסאָר טרענט, גײדינגס און אַ מאַסע אַנדערע, כמעט דער גאַנצער פּאַקולטעט, אַלע לערער און אינסטרוקטאָרן פּון די אָפּטייִלונגען: לײטעראַטור, דײַטש און פּילאָלאָגישן פּאַקולטעט, פּיל פּראָפּעסאָרן פּון סײַ קאַלעדזש, שרײַפטשטעלער און אַנדערע. דער גאַנצער באַלאַקאַן איז געווען באַזעצט פּון סטודענטן פּון קאָלומביאַ און סטודענטן פּון באַר־נאַרד קאַלעדזש. די פּאַרשטעלונג איז דורכגעגאַנגען אויסגעצײכנט און מען האָט מײַך אַ סך מאָל זײער פּרײַנטלעך אַרױסגערופּן. נאָכן פּערטן אַקט, נײַט געקוקט אויף דעם, וואָס די פּאַרשטעלונג האָט זיך פּאַרצױגן זײער שפּעט, האָט דאָס פּובליקום זיך נײַט געאײלט אַהײמצױגײן. מען האָט מײַך אייניקע מאָל אַרױסגערופּן פּון די סטודענטן מיט אַ קאַלעדזש־רוף. אײַך בײַן פּון דעם געווען זײער גערירט. די אַוואָצײס זײנען אונטערגעכאַפט געוואָרן פּון אַלע „זקנים“ אונטן אין פּאַרטער, פּון אַלע, וואָס האָבן געהערט צום קאָלומביאַ־קאַלעדזש. אײַך האָב באַמערקט אַ גרויען זקן, וועלכער האָט געפּאַכעט מיטן צײלינדער און האָט שטאַרק געשרײען צוואַר־מען מיט די סטודענטן: „רא! רא! רא! גאַר־רײַן! אויסגעצײכנט...“¹ נעכטן פאַר דער פּאַרשטעלונג, האָב אײַך געלײענט פאַר די אַקטײַאָרן מײַן נײע פּיעסע „די וואַרהײט“. זײ ווילן זײ שטעלן דעם קומענדיקן פּרײטיק און אײַך האָב בלױז דרײ אַקטן. נאָר אײַך בײַן גאַנץ רואיק. — מײנס האָב אײַך אָפּגעטאַן, און מײר דוכט, נישט שלעכט, און אַזױ ווי עס וועט בײַ זײ אַרױסקומען, צו דעם קען אײַך גאַרנישט העלפּן. בעת אײַך האָב געלײענט דעם דרײטן אַקט, איז פאַרגעקומען אַ טראַגײ־קאַמישע סצענע.

¹ דאָס יידישע טעאַטער האָט סוף 19טן יאָרהונדערט און אָנהײב 20טן יאָר־הונדערט, אפּשר בעיקר צוליב גאַרדינס ראַלע ווי אַ דראַמאַטורג אַרױסגערופּן אינטערעס אין דער אַמעריקאַנער, „בראָדוועיער“ טעאַטער־וועלט און אויך אין אַקאַדעמישע קרײַזן. וויכטיקע אַמעריקאַנער טעאַטער־קריטיקערס האָבן רעגלמע־סיק רעצענזירט יידישע אויפּפירונגען, און סטודענטן פּון דראַמע זײנען דורך זײערע פּראָפּעסאָרן געשיקט געוואָרן זיך באַקענען מיט דער יידישער בינע. דאָס דאָזיקע קאַפּיטל אין דער געשיכטע פּון אַמעריקאַנער יידישן טעאַטער פּאַרדינט אַ באַזונדערע אויספּאַרשונג.

די וועלט פון יעקב גארדין

אלע האָבן געוויינט. קעסלער,² זאל מיר דערלויבט זיין צו זאָגן, האָט זיך באַסמאַרקעט (בוכשטעבלעך!) און פיינמאַן³ איז צוגעפאַלן מיטן קאַפּ צום טיש און אָנגעהויבן צו שרייען היסטעריש: „איך וועל ניט אויסהאַלטן! איך וועל ניט אויסהאַלטן!...“ אַקטיאַרן זאָגן פאַראויס, אַז עס וועט זיין אַ דערפאַלג. אויב, ברודערל, די קרומע וועט איצט ניט אַרויספירן — איז קאַפּוט .

די מאַמען קען מען ניט אַזוי לייכט צווינגען זי זאל זיך נעמען צו שרייבעריי, נאָר זי וועט, מסתמא, אינגיכטן, שרייבן. אַלץ איז ביי אונדז, מער-ווייניקער, אַלרייט. אַ גרוס צו דיין נאַטשאַלסטווע.

יעקב גארדין

דעם טשעק באַקומען.

ליבער פריינד מיערס!⁴

אייער בריף איז אַ ווייטאַג-זיפּ אַרויסגעריסן פון אַ קראַנקער ברוסט. איך ווייס וואָס אייער קראַנקע זעעלע פיהלט. איך ווייס, וויא טיעף עס ווערט פערוואונדעט יעדעס פיהלענדעס האַרץ פון דיא צינישע און חוצפישע גראַב-הייט און פראַסטיטוטשישע עזות פון אונדזערע אידישע צייטונגען. אַבער וואָס קענען מיר העלפן? די אידישע פרעסע וויא זיא איז יעצט, איז אַ געשוויר, וועלכער מוז אויפרייסען, וויא די צירקולאַציאָן פונ'ם גאַנצן קער-פער איז ניט נאָרמאַל. פערצווייפעלט זיין דעריבער איז ניט כדאי. מע דאַרף אויפן געשוויר דערווילע לעגן אַ פלאַסטער און זעהען טהון וואָס מען

² דער שוישפילער דוד קעסלער, וואָס איז געווען איינער פון די דירעקטאָרן פון „טאַליאַ טעאַטער“.

³ זיגמונד פיינמאַן, שוישפילער און דראַמען-שרייבער.

⁴ דער בריוו איז געפונען געוואָרן אין אברהם ליעסינס אַרכיוו, וואָס איז אין רשות פון ייווא. ס'איז מעגלעך אַן ענטפער אויף אַ בריוו, וואָס אַ לייענער האָט געשיקט צו דער „צוקונפט“־רעדאַקציע פאַר גאַרדינען און די רעדאַקציע האָט דעם ענטפער ניט איבערגעשיקט צום לייענער. מסתמא איז דער בריוו געלעגן אין „צוקונפט“־אַרכיוו, נאָך איידער ליעסין האָט איבערגענומען די רעדאַקציע אין 1913. ס'איז ניט אויסגעשלאָסן, אַז דער בריוו איז געשריבן געוואָרן אין 1903, בעת אין דער יידישער פרעסע האָט מען אַטאַקירט גאַרדינען פאַר זיין דראַמע „די יתומה“.

קען. דער גאנצער גוף פון דיא אידישע מאססען זאל ווערען געזונד. וויפיעל
איד קען — טהו איך. אנדערע, וועלכע האבען מעהר פעהיגקייטן, וועלן
טהון מעהר.

זייט געזונד, פיהלט און דענקט וויא א געזונטער מענש! מיט פריינד-
ליכען גרוס.

יעקב גארדין

11/16 1906

ווערטהער הערר יעקב מילך!

אויב איך וויל יעצט ניט שרייבן אין דער „צוקונפט“, איז דאס ניט
דערפאר ווייל איר זייט רעדאקטאר, — עס איז דערפאר, ווייל פארנבערג
איז אויס רעדאקטאר. איך וויל, איר זאלט מיך ריכטיג פארשטיין. איך
האב פערזענלעך געגען איך אבסאליוט גאר נישט און איך וואלט זיך קיין
מאל ניט ענטזאגט צו שרייבן אין א זשורנאל נאר דערפאר ווייל איר זייט
רעדאקטאר. איך ווייס אבער און פארשטיי, אז די מאכערס פון דער
„צוקונפט“ האבן איך געמאכט פיר רעדאקטאר ניט ווייל זיי רעכענען
איך פאר א בעסערען. זיי ווילען איין אנדערען — אין זעהר א קורצע צייט
ארום, איר וועט זעהען — א נארר איז שטענדיג א נביא, — וויא באלד
איר וועט נאר וועלען האבן א שטיקעלע דעה, וועט מען אהן צערעמאניעס
איך אויך הייסען געהן. ניט דיא אינטערעסן פונ'ם זשורנאל, נאר פערזענ-
ליכע, קליינליכע אינטערעסען שפיעלען דא א ראַלע. ניט נאר ווייל ד"ר
פארענבערג איז מײן פריינד, נאר אויך דערפאר ווייל איך האב איהם

¹ ד"ר ק. פארנבערג איז געווארן רעדאקטאר פון „צוקונפט“ מיטן נומער פון
יאנואר, 1906, אבער נאך איידער דאס יאר האט זיך געענדיקט, האט פארנבערג
רעזיגנירט, און יעקב מילך איז אויסגעקליבן געווארן אויף זיין ארט. מחמת
חילוקי-דעות מיטן פארוואלטונגס-ראט פון דער „צוקונפט“ האט מילך רעזיגנירט
אנהייב מאי, 1907. זע: משה שטארקמאן: „די צוקונפט“, 1892—1942, אין
50-יאריקן יובל-נומער „צוקונפט“, מאי-יוני, 1942, ז"ו 267—268. דעם בריוו צו
מילכן האט גארדין געשריבן אויף א בלאַנק, וואס האט זיין היים-אדרעס: 256
מעדיסאן סטריט, ברוקלין, נ.י.

די וועלט פון יעקב גארדין

גערעכענט פאר א גוטען רעדאקטאר, וועלכען מען האט געדארפט אנדערש בעהאנדלען, — געה איך ארויס אין א „סימפאטישן סטרייק“ עס וועט מיר זעהר לייד טהון, אויב איר וועט מיינען, אז איך סטרייק פערזענליך געגען אייך.

אכטונגספאל.

יעקב גארדין

צו פרוי גארדין און קינדער (רוסיש)

בערלין, דעם 20סטן... 1907¹

טייערע אַניוטאַ און טייערע קינדער!

נעכטן בין איך געקומען צופארן קיין בערלין, כאַטש זייער אַ מיידער, אָבער אַ פּולשטענדיק געזונטער און מונטערער. איך האָב נאָך גאַרניט און קיינעם ניט באַוויזן צו זען. היינט פון אינדערפרי אָן געשריבן פאַר דער „ווארהייט“² און איצט שרייב איך צו אייך. גינצבורג³, וועלכער איז מיר געווען אַזוי נוצלעך פאַרט היינט אָפּ און איך בלייב אַליין. נאָר איך פיל זיך דאָ אין האַטעל ווי אינדערהיים. דאָ רעדט מען אויף אַלע שפּראַכן, אַפילו אויף רוסיש — בלויז גיב געלט. כּוואַלט וועלן פאַר אייך אַלעמען איינקויפּן דאָ אין בערלין וואַסערע ניט איז מתנות, נאָר אַליין וועל איך מורא האָבן איינצוקויפּן. מסתמא וועל איך דאָס טאָן אין ווין, וואו איך וועל ווידעראַמאַל זיין מיט גינצבורגן.

ווי אַזוי איז ביי אונז אינדערהיים? ווי אַזוי זענט איר אַלע? האַסטו געשריבן שאַסטאַקן⁴ בנוגע די קינדער? צום באַדויערן קאָן איך דיר ניט געבן קיין אַדרעס פאַר בריוו נאָר איר שרייבט מיר קיין קאַרלסבאַד „פאַסט

¹ גארדין איז אנגעקומען קיין בערלין דעם 19טן יוני 1907.

² אין דער „ווארהייט“ האָבן גאַרדינס „רייזע בילדער“ זיך געדרוקט פון יולי 1907 ביז סוף יענעם יאָר. די רייזע־באַשרייבונגען זיינען איבערגעדרוקט אין דריטן באַנד פון גאַרדינס „אַלע שריפטן“, ניריאַרק, 1910, זײַ 3—64; זײַ 185—233.

³ יונה גינצבורג, אַמעריקאַנער יידישער שוישפילער.

⁴ שאַסטאַק איז מסתמא געווען דער אייגנטימער פון זומער־אַרט וואו די גאַרדין־משפּחה האָט געוואוינט אין די הייסע חדשים.

רעסטאנט". די ערשטע דאָטן פון יולי וועל איך דאָרטן זיין. אין בערלין רעכן איך צו פאַרברענגען אַ טאָג 8—10, דערנאָך פאַר איך קיין לעמבערג, וואו איך וועל פאַרבלייבן ביז מיין אָפּפאַר קיין קאַרלסבאָד. איך האָף, אז ביי אונדז אינדערהיים איז אַלץ אין אַרדענונג און די קינדער פירן זיך גוט אויף. מיין האַרציקער גרוס צו אַלע, אַלע.

אייער, יעקב גאַרדין

צו פרוי גאַרדין און קינדער (רוסיש)

בערלין, דעם 26סטן יוני, 1907.

טייערע אַניוטאַ און טייערע קינדער!

מאָרגן פאַר איך אַרויס פונדאָנען. איך פאַר קיין לעמבערג, וואו איך רעכן צו פאַרבלייבן... אַ סך אָנגענעמע און נוצבאַרע. די בערלינער אוצרות... וועלכע איך האָב באַזוכט דאָ, האָבן מיר פאַרשאַפט פיל פאַרגע-ניגן... איך קויף בכיוון אומעטום אילוסטרירטע... כדי איר זאָלט דערנאָך, לכל הפחות, קענען זען די קאַפּיעס... עס קאַסט טייער, צום טייוול.

...שרייב און שרייב און פון אייך באַקום איך גאַרנישט. איך האָף...

צו קריגן פון אייך בריוו.

...רואיק און געזונט. איך בענק נישט ווי אַן אַקס, נאָר ווי אַ דייטש. מיינע נערוון האָבן זיך אויף אַזויפיל באַרואיקט, אז איך ווער נישט אין כעס ווען אַ קעלנער דערלאַנגט מיר קאַווע אַנשטאַט טיי. איך רעג זיך לחלוטין ניט אויף, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס מאָרגן פאַר איך אַזאָ ווייטן וועג. איך נעם אייך אַרום און קוש אייך אַלעמען שטאַרק.

אייער יעקב גאַרדין

צו פרוי גאַרדין און קינדער

(אויף אַ בלאַנק פון האַטעל בריסטאָל, לעמבערג. — רוסיש).

לעמבערג, דעם 27טן יוני, 1907.

מאָדאָם גאַרדין און אַלע גאַרדינטשיקלעך.

¹ אויף עטלעכע ערטער פון בריוו איז דאָס פאַפּיר צעריסן אָדער דער טעקסט איז אָפּגעריבן. ביי די דאָזיקע בלויון האָבן מיר אין דער איבערזעצונג געגעבן פינטעלעך....

די וועלט פון יעקב גארדין

נעכטן נאכמיטיק בין איך אָנגעקומען קיין לעמבערג. די נסיעה אָן אויסמאַטערנדיקע, האָב איך געמאַכט אָן וועלכע עס איז צופאַלן. אויף דער עסטרייכישער גרענעץ אין אָדערבערג¹ האָב איך גלייך דערפילט עפעס אייגנס, לאַנג באַקאַנטס... אַ שמוציקער, טונקעלער וואַקזאַל, פאַרשלאַפּענע „מענטשן“ אין אויסגעטראַטענע שטיחול, טרעגער מיט הענט, וואָס האָבן שוין לאַנג ניט געזען קיין זיף, מוזשיקעס מיט העמדער איבער ווייסע, לייוונטענע הויזן, און צוזאַמען מיט זיי יידן מיט פּיאַות און בערד און לאַנגע בעקעשעס, וואָס וואַלגערן זיך מיט זייערע ווייבער און קינדער אויף זייערע פעקלעך אין „זאַל“ פאַר פאַסאַזשירן פון דריטן קלאַס. דאָס אַלץ האָט אַ קלאַפּ געטאַן, נישט בלויז אויף די נערוון, נאָר האָט אויך אַ קלאַפּ געטאַן אין נאָז, און איך האָב אומשולדיק אויסגעשריען: דאָ שמעקט כמעט מיט רוסלאַנד.

אויפן וואַקזאַל האָט מיך באַגעגנט די גאַנצע שטאַטישע „פּני“ מיט גינזבערגן בראש און אויך אייניקע יידישע שריפטשטעלער.
דעם 28-טן

נעכטן האָט מען מיך נישט געלאָזט פאַרענדיקן מיין בריוו. עס זענען געקומען זיך פאַרצושטעלן אייניקע סוביעקטן... פון בערלין ביז לעמבערג — אַזאַ קאַנטראַסט איז אוממעגלעך צו באַשרייבן מיט אַ פען... דאָס איז הימל און גהינם! דער זאַל פון קייסערלעכן פאַלאַץ איז אַ שמוץ־גרוב! און אין דעם שמוץ־גרוב לעבן, ליידן און אַפּטמאַל פרייען זיך אַפילו באַשע־פענישן, וועלכע מיר רופן מענטשן. מיט בערלין איז מיר שווער געווען צו צעשיידן זיך. פון דאַנען, אַבער, וואַלט איך גלייך אַנטלאָפּן. שרעקליך טונקעלע און טרויעריקע בילדער. לאַנג וועל איך דאָ ניט פאַרבלייבן. אין בערלין האָט זיך מיר אַפילו ניט געוואַלט דענקען וועגן ברוקלין, און פון דאַנען וואַלט איך גלייך געפאַרן אויף מעדיסאָן סטריט 256, ביי אונז בליען שוין מסתמא די רויזן. ווען שוין וועל איך ענדלעך קריגן פון אייך אַ בריוו?

אייער יעקב גארדין

¹ אָדערבערג — עסטרייכישע גרענעץ־שטאַט.
² גאַרדינס ברוקלינער אַדרעס.

צו פרוי גארדין און קינדער (רוסיש)

וויין, דעם 14טן יולי, 1907.

טייערע אַניוטאַ און טייערע קינדער!

היינט פאַרלאָז איך וויין, וואו איך האָב פאַרבראַכט עטלעכע טעג (4 טעג). קיין באַזונדערן איינדרוק האָט וויין אויף מיר ניט געמאַכט. נאָך בערלין זעט אויס וויין ווי אַ שמוציק דאָרף. בערלין — אַ יונגע, ליכטיקע, שיינקייט; וויין, אָבער, — אַן אַלטע ציינלאָזע באַבעצע פון אַן אַדעליקן הויף מיט פרעטענזיעס פון אַן אַלטער מיוחסות. מיט רייכטימער פון אַן אַלטער, פעאַדאַלער פריצהטע, וואָס איז פאַראַרימט געוואָרן, אָבער זי איז נאָך אַלץ קאַפּריזנע. זי בעטלט און האַלט מיט שטאַלץ דעם אַלטן הערב איבערן קאַפּ. זאָגט בוזשינסקין, אַז איך וועל אים דערהרגענען. זיין וויין האָט מיך גאַנץ ווינציק באַפּרידיקט.

איך וואוין דאָ ביי איינעם וואָסענמאַכער. ער האָט אַ ברודער אַ מוזי-קאַנט אין יידישן טעאַטער. גינצבורג האָט אים טעלעפּאָנירט וועגן אונזער קומען. ער האָט אונז באַגעגנט אויפן וואַקזאַל און בשום אופן אונז ניט געלאָזט פאַרפאַרן אין אַ האַטעל.

ער איז אַן אויסערגעוויינטלעך ליבלעכער און גאַסטפּריינטלעכער מענטש. ער איז אַ רוסישער און נעמט אויף געסט אויפן רוסישן שטייגער. ווען איך שרייב אַט די שורות, גיסט ער מיר אַן טיי פון אַ רוסישן סאַ-מאַוואַר.

מיין געזונט-צושטאַנד איז אויסגעצייכנט. מיין מאַגן, וואָס האָט זיך אויפגעפירט אַזוי ניט אַנשטענדיק אין גאַליציע, האַלט זיך דאָ זייער מילד. איך ווייס ניט צי באַקומט מילער² מיינע בריוו. איך ווייס ניט די ריכטיקע אַדרעסע פון דער „ווארהייט“ און שרייב אויף טרעפעניש. דאָס וועטער איז דאָ זייער שלעכט. עס רעגנט און ס'איז זייער קאַלט. אמתער הערבסט. און וואו זיינען די קינדער — אינדערהיים צי ביי שאַסטאַקן?

¹ דאָס וואָרט איז געשריבן אויף יידיש.

² לואיס ע. מיללער, רעדאַקטאָר פון טאַגבלאַט „די ווארהייט“, וואו גארדין איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער.

די וועלט פון יעקב גארדין

אין ווין האָב איך שוין איינגעהאַנדלט אייניקע מתנות. זייט געזונט און שרייבט קיין קאַרלסבאַד, פּאַסט רעסטאַנט.

אייערער יעקב גארדין

צו פרוי גארדין און קינדער (רוסיש)

קאַרלסבאַד, זונטיק, דעם 4טן אויגוסט, 1907.

געכטן האָב איך באַקומען פון אייך דעם ערשטן, איינציקן בריוו. אין בערלין און לעמבערג האָב איך פון אייך קיין בריוו ניט באַקומען. איך האָב צוויי מאָל געשריבן פון בערלין און לעמבערג. שרייבט מיר אין קאַנווערטן פּאַסט רעסטאַנט. איך בין געווען זיכער, אַז אין קאַרלסבאַד וואַרטן אויף מיר בריוו. איך גיי אויף פּאַסט, אויף אַ צווייטער און אַ דריטער און אינערגעץ ניטאָ. „מאָדאָם“ צייטלין שרייבט צו איר מאָן און איך וואַרט און וואַרט אומזיסט. עס איז מיר געווען אַ ווייטיק און אַ שאַנדע! שרייבן אייך אַ ריכטיקן אַרעס? וואָסערע קלוגע קעפּ איר זענט דאָרטן! צוועלף־דרייצן טעג געדויערט אַ בריוו אַהין. די זעלבע צייט געדויערט אַ בריוו פון אייך אַהער. איז ווען זשע און צו וועמען וועט איר שרייבן? אַ גאַנצע וואָך בין איך געווען יעדן פרימאָרגן און אַונט אויף דער פּאַסט, דערנאָך האָב איך זיך איבערצייגט, אַז עס איז ניטאָ אויף וואָס צו וואַרטן. איך האָב געהאַט באַשלאָסן אייך מער ניט צו שרייבן, קיינעם קיין מתנות ניט קויפן, אָבער דער געכטיקער בריוו האָט מיר באַוויזן, אַז איר האָט דאָס געטאָן פשוט צוליב נאַרישקייט און אומגעלומפערטקייט, און ניט מיט קיין שלעכטן כיוון.

דאָנערשטיק, דעם 8טן, פאַר איך אַרויס פון קאַרלסבאַד. איך וועל זיין צוויי טעג אין דרעזדען, אַ טאָג אין לייפציג און אַ טאָג אין האַמבורג. איך פאַר אַרויס פון האַמבורג דעם 15טן אויגוסט, אויף דער שיף „דייטש־לאַנד“. אין קאַרלסבאַד פיל איך זיך ניט שלעכט, נאָר, צום באַדויערן, פאַרליר איך זייער ווייניק. אַזויפיל געלט געפטרט און וועל צוריקקומען מיט דעמעלעבן טרעלבאַך. דאָס וואָסער ווירקט אויף מיר עפעס זייער ווינציק.

ווער אַ שרייבט (איר בריוו איז זייער אַ ליבלעכער), אַז סאַשאַ איז

זלמן זילבערצווייג

באלידיקט ווייל איך שרייב אים ניט באזונדער. איך האָב אַלעמען גע-
שריבן מיט ליבע און צו מיר האָט קיינער ניט געשריבן.
מער זאָלט איר מיר ניט שרייבן, ווייל אייערע בריוו וועלן מיך
דאָ שוין ניט טרעפן. איך, ווידער, וועל, וואַרשיינלעך, נאָך אייניקע מאָל
ביז צום שיף אייך שרייבן.

יעקב גאַרדין

צום ווידערזען.

אַ דאַנק וויעראַן און לעאַן פאַר זייערע בריוו. די איבעריקע איז
ניטאָ פאַר וואָס צו דאַנקען. אַ גערום אַ האַרציקן צו די פיינעראַווס, שוואַרצס,
פעלדשטיינס, גערשאַיס, פאַניען און אַלע, אַלע. גינבורג בעט אייך אַלעמען
איבערגעבן זיין גרום. וואָס פאַר אַ ליבלעכער ער איז! איך האָב זיך קיינ-
מאָל ניט געריכט צו געפינען אַזעלכן צווישן יידישע אַקטיאָרן. ד"ר האַל-
פערן² איז די גאַנצע צייט מיט אונדז. ער קערט זיך צוריק קיין ניו-יאָרק.

צו פרוי גאַרדין און קינדער

(אויף אַ בריוו-בלאַט פון קאַרלטאָן האַטעל — רוסיש)

דרעזדען, דעם 9טן אויגוסט, 1907.

טייערע אַניוטאָ און טייערע קינדער!

נעכטן ביז איך געקומען צו פאַרן קיין דרעזדען; אַ פראַכטפולע
דייטשע שטאָט. רייניקייט, אַרדענונג, גרויס, איינגעפונדעוועטקייט — אַ ברכה
צו מאַכן. אַ גרויסע שטאָט, און טומל, גערודער, געפילדער — איז נישטאָ.
קיינער אין דער וועלט קען ניט נישט אַזוי גוט, באַקוועם, פשוט און ביליק
לעבן ווי דער דייטש. היינט האָב איך באַקוקט די באַרימטע דרעזדנער ביל-

¹ משה גערשאַי און זיין שוואַגער פעלדשטיין זיינען געווען אין רוסלאַנד מיט-
גלידער פון דער „ביבלישער ברודערשאַפט“, וואָס גאַרדין האָט געגרינדעט. נאָך
גאַרדינס טויט זיינען ביידע צוגעשטאַנען צום קרייז פון ד"ר חיים זשיטלאַווסקי. ס'איז
ניט אויסגעשלאָסן, אָן די אַנדערע דערמאָנטע זיינען אויך געוועזענע מיטגלידער
פון דער „ברודערשאַפט“.

² ד"ר י. האַלפערן, אַ פראַמינענטע פיגור אין דער רוסיש-יידישער ראַדיקאַלער
קאַלאָניע אין ניו-יאָרק.

די וועלט פון יעקב גארדין

דער-גאלעריע: מאָרגן וועל איך גיין אַ צווייטן מאָל. געגאַנגען בין איך מיט גינצבורגן איבערן שטאָט און אומגעקערט זיך אַהיים אָן פּיס. אויב איך וועל ווידעראַמאַל פֿאַרן קיין אייראַפּע, וועל איך זיך באַמיען לענגער צו וואוינען אין דייטשלאַנד. די גראַדליניקייט און רואיקייט פון די דייטשן ווירקן אויס-געצייכנט אויפן מאַגן. צום טייוול! עס וואַלט זיך מיר אַזוי וועלן, אַז די יידן זאָלן זיין דייטשן און די דייטשן — יידן. זיי וואַלטן זיך בעסער ווי מיר באַנוצט מיט די געטלעכע אבות.

זונטיק פֿאַר איך אַרויס קיין לייפּציג. דינסטיק פֿאַר איך קיין האַמבורג. פון דאָרטן פֿאַר איך אַרויס דאָנערשטיק, און אין אַ וואַך אַרום דאָנערשטיק, קום איך צופֿאַרן אַהיים.

און אַזוי ביז צו אַן אַנגענעמען ווידערזען.

אייערער, יעקב גארדין

1.7.1908

פריינד באדער!

איך האָב מיך פֿאַרשפּעטיקט מיט מיין ענטפּער, ניט נאָר דערפֿאַר, וויא געוועהנליך, ווייל איך בין פּויל צו שרייבן בריעף, נאָר פשוט ווייל איך בין געווען זעהר פּערנומען. איך האָב געשריבען „גלות גאַליציען“, האָב עס אויפגעפירט און עס איז שוין, דאָנקען גאָט, דורכגעפֿאַלען אויך. כן יאבדו!... ווען דער דורכגעפֿאַלענער „גלות“ וועט זיין אַבגעדרוקט, וועט איר, גאַלי-ציאַנער, עס מעגען איבערלעזען.

וועגען דעם לעמבערגער אידישען טעאַטער האָב איך געשריעבען אין איינעם פון מייע „רייזע-בילדער“, וועלכע געהען נאָך אין דער „וואַרהייט“. די אַללע רייזע-בילדער וועלען זעהר גיך ערשיינען אין אַ בוך-פֿאַרם און איר וועט דאָרט געפינען מיין מיינונג אויך וועגען אַנדערע גאַליציאַנישע זאַכען. דעם בוך וועל איך אייך אַרויסשיקען. מייע נייע ערשיינענע דראַמען ווערען אַרויסגעשיקט דיזע וואַך.

איך געפֿעלט „אלישע בן אביה“? אויף דער ביהנע האָט עס ניט געהאַט קיין ערפֿאַלג. איך ווייס ניט, איז עס דערפֿאַר, ווייל דאָס גרויסע פּובליקום האָט ניט קיין סימפּאַטי מיט זאַכען וואָס זיינען „אחריש“, אָדער דערפֿאַר

ווייל אונזערע קריטיקער און מבינים האבען מער ניגונג צו א דבר אחר
ווי צו אן איש אחר...

מיר האבן איצט דא אין ניו-יאָרק אַ גאַסט — אייער דאָקטאָר בירנ-
בוים¹. איך האָב איהם נאָך ניט געזעהן און, איך האָב מורא, מיר וועט ניט
געלונגען מיט איהם בעפריינדעט צו ווערען. ער ווערט דאָ „געמענדעזשט“
פון מענטשן, וועלכע האָבן ניט זעהר פיעל סימפאטיען פאַר אַזאַ עוכר ישראל
ווי איך בין. עס וועט מיר זעהר לייד טאָן, ניט לערנען צו קענען אייער
גאַליציאַנישען איש אחר...

זייט געזונד און גליקלעך און שרייבט בריוולעך.

צױן אייער פריינד יעקב גאַרדין

צו פרוי גאַרדין (רוסיש)

...דעם 14טן יולי 1908.

טייערע אַניוטאַ!

דערווייל לעבן מיר יום-טובדיק, ווי גאַט אין אַדעס. פון די צייטונגען
ווייס איך, וואָס פאַר אַ מגפה ס'איז ביי אייך, און בין זייער צופרידן, וואָס
כ'האָב זיך באַצייטנס אָפגעטראָגן פון דעם גיהנום. נאָדיאָ האָט זיך אַ ביסל
דערהאַלט. יעדן טאָג נעמט זי הייסע בעדער. מען דאַרף זי געוויינטלעך
טרייבן. אויך איך האָב זיך גענומען עטלעכע הייסע בעדער, אָבער נעכטן
האָב איך זיך צום ערשטן מאל געבאָדן אין ים. אַט דאָס איז אַ באַד, שוין
איינמאַל אַ באַד!

וואָס הערט זיך אינדערהיים? פאַרוואָס שיקסטו ניט צו קיין חשבונות?
די פינקסעס באַציען זיך זייער גוט צו אונדז. די געשעפטן זייערע זיינען
שרעקלעך. האָסטו שוין אַ דינסט?

גאַרדין

אַ גרוס אַלע קינדער.

¹ ד"ר נתן בירנבוים (מתתיהו אחר), האָט דאָמאַלט באַזוכט אַמעריקע צו אַרגאַ-
ניירן די יידישע שפּראַך-קאָנפּערענץ, וועלכע איז שפּעטער אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין
טשערנאָוויץ.

צו פרוי גארדין (רוסיש)

דינסטיק.¹

טייערע אַניוטאַ, כ'האַב היינט באַקומען אייערע בריוו און בין געווען זייער צופרידן. איך פיל זיך באַדייטנד בעסער. מיט יעדן טאָג דערהאַל איך זיך. ביי מיר זיינען איצט צוגאַסט ד"ר אינגערמאַן² און ד"ר אַלפֿע-ריין.³ מיר האָבן אייניגעם פאַרבראַכט עטלעכע אָנגענעמע שעהן. איך שיק דיר אַ טשעק ביי שאַסטאַקן.⁴ דער איינציקער אומגליק איז, וואָס דאָ געפינען זיך איצט צופיל „אונזעריקע“ — נאָר איך וועל זיי איבערלאָזן. איך פויל זיך צו שרייבן אויף ענגליש — איך באַדאַרף טראַכטן ווי אַזוי צו „ספעלען“. דערפאַר זעץ איבער פאַר די קינדער דאָס פאַלגנדיקע. איך האָב געקראָגן נאָדיעס ליבלעכן בריוו. זאָל זי ניט זיין אומרואיק — זי וועט גיין אין באַרנארד קאַלעדזש. אויף צו לערנען זיך וועט ביי מיר אַלעמאַל זיין געלט. הלוואי וואָלטן איצט אַלע ע ל ף געוואָלט זיך לערנען, וואָלט צוליב געלט קיין רייד ניט געווען. כ'האַף אינגיכן געזונט צו ווערן, וועט שוין זיין געלט. און אפילו איצט, ווען כ'בין קראַנק, וועל איך פאַר זייער לערנען אַלע מאָל האָבן געלט. ס'איז מיר בלוזי ניט אָנגע-נעם צו זאָרגן וועגן קינדער, וואָס האָבן ניט די ווערט צו זיין מיינע קינדער. דאָסזעלבע דאַרפסטו איבערלייענען געאַרגן. ער באַדאַרף ניט אַרומ-גיין און זוכן „דזשאַבס“, אויב ער רעכנט צו לערנען, אויב, אָבער, ער „בלאַפֿט“, וועט ער בלוזי זיך אַליין אָפּנאַרן. וויעראַ, דזשייקאַב, מיכאַאיל און די אַנדערע האָבן בלוזי זיך אַליין גענאַרט. זאָל לעאַ אַליין אָנפּרעגן ביי מייזעלן,⁵ ס'מעג זיין דורכן טעלעפּאָן, וועגן ביכער. ער שרייבט ענגליש אַ סך בעסער פון העלענען. איך רעכן. אַז העלען האָט ניט וואָס צו שרייבן. — דאָס פינגערל ליגט אין קאַנווערט.

¹ פון די ווייטערדיקע בריוו איז קענטיק, אַז דער בריוו איז געשריבן געוואָרן אין דער ערשטער אָדער אין דער צווייטער וואָך פון יולי, 1908, בעת גארדין האָט פאַרבראַכט אויף זומער-אַפרו אין „פּילאַדעלפּיאַ האַוו“, ס'יאיל סיטי, ניו-יאָרק.
² ד"ר סערעני אינגערמאַן, פירענדיקער מיטגליד פון דער רוסישער סאַציאַליסטישער קאַלאָניע אין ניו-יאָרק.

³ ד"ר אַלפּערין איז מסתמא אידענטיש מיט ד"ר האַלפּערין.

⁴ וועגן שאַסטאַקן — זע פּריערדיקע הערה.

⁵ מאַקס ג. מייזעל, באַקאַנטער פאַרלעגער און בוכהענדלער.

זלמן זילבערצווייג

האָט דער „פּראָפּעסאָר“ צוריקגעקראָגן די פּיעסע? אויב נאָך ניט.
זאָל ער זיך גלייך ווענדן צו בערנשטיינען? אויב ער איז נאָך ניט אַוועק-
געפּאַרן. איך וועל מסתמא שבת קומען אַהיים.

איך האָב מיינע יינגלעך צוגעזאָגט צו קומען צו פּאַרן אויב זיי וועלן
האַבן אַ „טיי-פּאַרטי“, און זונטיק וועל איך פּאַרן צוריק. איך וועל דאָ פּאַר-
בלייבן ביז איך וועל אויפהערן צו פּאַפּראַווען זיך.

אייער י. גאַרדין

צו פרוי גאַרדין (רוסיש)

דעם 5טן אויגוסט... [1908]

טייערע אַניוטאַ,

איך וועל דאָ פּאַרבלייבן דעם גאַנצן אויגוסט. קיין „געשעפטן“ רופן
מיך ניט אין שטאָט, און פאַר עסן און דירה איז אָפּגעצאָלט אין פּאַראויס.
נאַדיאַ האָט זיך געקליבן היינט פּאַרן... אָבער זי האָט מורא אַליין צו
פּאַרן און באַדאַרף האָבן אַ „באַגלייטערן“... דערווייל האָב איך זייער
ווינציק קאַלטע בעדער געהאַט. אַזוי שנעל ווי דער פּוס הייבט אָן וויי
טאָן, נעם איך הייסע בעדער.

איך שיק דיר אַ טשעק אויף צען דאָלער, און אַ טשעק פּאַרן מילכמאַן.

[אַ צושריפט אויף ענגליש:]

Helen, you are smarter, and you still remain in the same Klass?
How is it? 1

⁶ אונדז איז ניט געלונגען צו דערגיין וועמען גאַרדין האָט געמיינט מיטן
צוגאַמען „פּראָפּעסאָר“; „בערנשטיין“ איז מסתמא דער שווישילער בערל בערן-
שטיין. זע זלמן זילבערצווייגס „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער“, ניו-יאָרק, 1931,
באַנד איינס, שפּאַלטן 207-208.

¹ העלען, גאַרדינס מווינקע, איז דעמאָלט אַלט געווען 11 יאָר.. אין דער ענגליש-
שער צושריפט פּרעגט ביי איר דער טאַטע: „העלען, דו ביזט קליגער, און דו
בלייבסט נאָך אַלץ אין דעמזעלביקן קלאָס? ווי קומט עס?“ גאַרדין, וועלכער האָט
זיך ניט געקענט צוגעוואוינען צום ענגלישן אויסלייג, האָט דאָס וואָרט „קלאָס“
געשריבן מיט אַ „קעיי“ אָנשטאַט מיט אַ „סי“. דער בריוו איז אויף אַ בלאַנק פון
„פּילאַדעלפּיאַ האָוו“.

Brooklyn, N. Y. Oct. 12, 1908

פריינד באדער!

עס האט מיר זעהר לייד געטאן צו הערען, אז לא די וואס אייערע פינאנסען זיינען ניט אין א גלענצענדען צושטאנד, האט איר נאך דעם פראצעס אויך פערלארען. איך וויל ניט, איר זאלט אליין ליידען און איך שיק אייך 50 קראנען. איך וועל זיין אין דער „ווארהייט“ און אין דער „צוקונפט“ און וועל זיי מאכען צו בלאטע, פארוואס זיי שיקען אייך ניט ארויס אייער פערדיענטע געלד. איך לעז, ליידער, ניט וואס איר שרייבט אין דער „טאגעבלאטט“ אבער איך ווייס, אז עס מוז זיין גוט: אזא תלמיד חכם וויא איר וועט עס ניט לאזען פון זיינע הענד א דבר שאינה מהוגנה... איך שרייב איצט א דראמא מיטן נאמען *Dementia Americana*¹ און פיהל מיטן געזונד ניט לא עליכמדיג.

ר' איד, פארוואס האט איר מיר ניט געשיקט אייער יאהרבוך?²

מיט דער האפענונג צו הערן גוטע בשורות, פערבלייב איך

אייער יעקב גארדין

פריינד ריינהאלד!³

אבוואהל איך קאן אייך ניט, רוף איך אייך דאך מיטן נאמען פריינד, ווייל אייער בריף צו מיר איז זעהר א פריינדלעכער. איך וועל אייך זאגען דיא ווארהייט, עס איז א גרויסער סיורפריז פאר מיר צו געפינען א פריינד. איך שטיי אזוי אפגעזונדערט און ווייט און האלט זיך שטענדיג אזוי אונ-אבהענגיג, אז מיר ווייזט זיך אפט אויס, איך האב נאר שונאים. געוויס, ווען איך זאל זיין א קאמפראמיסלער, א מענש וואס זוכט פאפוליאריטעט, וואס חנפעט דיא מאסען און ערנידריגט זיך פיר דיא וואס האבן מאכט, וואלט איך געהאט א גרעסערע דעה אין שטעטיל און וואלט געהאט מעהר פריינד און פארעהרער. איך מיינ אבער, אז פריינדע און פערעהרער דארף

¹ „דעמענטיא אַמעריקאַנאַ“ איז געווען גאַרדינס לעצט דראַמאַטיש ווערק.

² געמיינט באַדערס „יידישן פאַלקס־קאַלענדער“, וואָס איז דערשינען אין די יאָרן 1896-1912 דער דאָזיקער בריוו גאַרדינס איז דאָטירט אויף ענגליש דעם 12טן אָקטאָבער, 1908, און איז געשריבן אויף אַ בלאַנק, וואָס האָט אויף ענגליש גאַרדינס נאָמען און זיין אַדרעס: 256 מעדיסאָן סטריט, ברוקלין.

זלמן זילבערצווייג

מען אויך ערווערבען מיט איין עהרליכען וועג. איך זאל געווען
כאָלגען דיא גאַנצע וועלט וואָלט איך דאָך אויפגעהערט צו פראַפּאָגאַנדירן
דאָס, וואָס איך רעכן פאַר אַ וואַרהייט...

פאַר וואָס געפינט זיך ניט קיין פּובלישער, וועלכער זאל דרוקען
מיינע ווערקע? די זעלבע פראַגע פּרעג איך אויך זעהר אָפט. זאל זיין,
אין דער יידישער ליטעראַטור איז דאָ אַסך אַזעלכע שרייבער, וועלכע
איך וואָלט מיין פעדער ניט פּערטרויט אויף איין אויגנבליק. מיינער אַ
בעקאַנטער טרייסט מיך דערמיט, אַז נאָך מיין טויט, וועט מען זוכען יעדעס
וואָרט, יעדע ציילע וואָס איך האָב געשריבען און מע וועט מאַכען דערפון
אַ גאַנצען צימעס. עס איז אַפילו אַ גוטע נחמה. פונדעסטוועגען וואָלט
איך געוואָלט, מע זאל מיך בעסער כאַטש וויפיעל עס איז אַנערקענען ביים
לעבען. נאָר אויב עס איז ניט בעשערט, זאל זיין אַזוי...

וועגן מיינע אַרטיקלען „דיא וועלט דראַמע“ דאַרף איך איך אויפֿ-
מערקזאַם מאַכן: זיי זיינען איבערגעדרוקט אין דער „צוקונפט“ אין אַ
פאַרבעסערטע און פאַרגרעסערטע רעדאַקציע. איין אַרטיקל וועגן „האַמ-
לעט“ איז אין „דער פרייער געזעלשאַפט“ ניט געווען געדרוקט.⁴ וויא עס
וועט מיר נאָר אַביסעל איבערגעהן דער משוגעת,⁵ וועל איך געוויס די
גאַנצע סעריע ענדיגען. מיין וואָרט איז וואָרט!

מיט פריינדלעכען גרוס

יעקב גאַרדין

³ דעם בריוו, אַן אַ דאַטע, האָט ש. לינדער, דער רעדאַקטאָר פון „פרייע אַרבעטער
שטימע“, געפונען אין אַרכיוו פון ש. יאַנאווסקי. ס'איז מעגלעך, אַז אַ ליינער פון
דער פ. א. ש. האָט אַדרעסירט זיין ווענדונג צו גאַרדינען אויף ש. יאַנאווסקי
רעדאַקציע-אַדרעס, און ווען ס'איז אַנגעקומען גאַרדינס תשובה, האָט יאַנאווסקי זי
פאַרגעסן איבערצושיקן, אַדער ער האָט ניט געהאַט די אַדרעסע פונם ליינער.
⁴ די סעריע איז איבערגעדרוקט אין פּערטן באַנד פון גאַרדינס „אַלע שריפטן“,
ניו-יאָרק, 1910. 314 זייטן.

⁵ געמיינט די פּיעסע „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“, וואָס איז באַצייכנט געוואָרן
ווי „דאָס משוגעת פון אַמעריקע“.

בריוו פון גרשם באַדער, ד"ר נתן בירנבוים און אברהם רייזען צו יעקב גאַרדין

מיט באַמערקונגען פון משה שטאַרקמאַן

לעמבערג, 6טן דעצעמבער 1907

ידידי הנעלה מאד!

איך וואָלט מיך אַפילו געדאַרפט שעמען, וואָס איך האָב אייך אַזאָ צייט נישט געשריבן און האָב אייך אויף אייער ליבן בריוו ביז היינט נישט געענטפערט. איך בין אָבער בטוח, אַז איר וועט מיר אַנטשולדיקן. ווי באַלד איך וועל אייך זאָגן, אַז איך האָב טאַקע גאַר נישט געהאַט קיין צייט. דערווייל האָב איך מיך אַלץ אויפגעהאַלטן מיטן שרייבן, ווייל איך האָב געמיינט, אַז איך וועל אייך שוין קענען באַריכטן, ווי אַזוי די מעשה מיטן טעאַטער־דירעקטאָר האָט זיך געענדיקט. לסוף שלעפט מיך דער אַדוואָקאַט שוין העכער פיר וואַכן מיט אַ נייער „פראַשעניע“ [ביטע] וואָס ער דאַרף איבערשרייבן. אינצווישן האָב איך היינט געלעזן, אַז איר שרייבט אַ נייע דראַמע „אין גאַליציען“¹, בין איך טאַקע זייער נייגעריק, צי איר מאַכט דאָרט פון אונדז אַ „פורים־שפּיל“ אָדער איר וועט אונדז דאָך גלימפּליך [„מיט הענדשקעס“] באַהאַנדלען. דער גאַליציאַנער האָט זיך אין מיר אַנגערופן, האָב איך עס אייך געמוזט פּרעגן. עס שטייט אָבער די ברירה ביי אייך, צי איר וועט וועלן באַפרידיקן מיין נייגירדע און מיר ענטפערן, וואָס פאַר אַ פנים דאָס נייע דראַמאַ אייערס וועט האָבן.

מיט די טעאַטער־דירעקטאָרן האָט מיר משה ריכטער² אַ ביסל פאַרדאַרבן דאָס עסק. ער האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ טרופּע אויף דער פּראָווינץ און שפּילט כסדר אייערע שטיקע, זאָגנדיק, אַז איר האָט עס אים אַליין ערלויבט. דאָבוי איז ער אַ תקיף, ווייל ער ווייסט, אַז איך וועל אים נישט קלאָגן, מחמת סע וועט מיר גאַר ניט העלפן, ווייל איך וועל פשוט נישט האָבן וואָס ביי אים צו נעמען.

¹ געמיינט גאַרדינס „גלות גאַליציע“.

² משה ריכטער איז שפּעטער געווען טעטיק ווי אַ פּיעסן־שרייבער אין ניריאַרק.

אין דער „צוקונפט“ האָב איך שוין געשריבן אַן אַרטיקל, נאָר האָנאָ-
 דאָר האָב איך נאָך נישט באַקומען. וואַרשיינלעך איז אַצינד די „צוקונפט“
 נישט מיט אַלעמען דורך דעם קראַך פון אייערע טראַסטס. דאָך טרייסט
 איך מיך, אַז וועמען מען וועט נישט צאָלן, מיר וועט מען שוין צאָלן. דאָס
 האָנאָראַר פון דער „צוקונפט“ וועט דאָך נישט ערגער זיין פון משיחן,
 אויף וועלכן איר וואַרט און טרייסט מיך יעדן טאָג. אַז אַט וועט ער
 קומען, ווייל איך מוז וואַרטן. „אף על פי שיתמהמה, אחכה לו בכל יום
 שיבא!“.

צו דער „וואַרהייט“ האָב איך ערשט יענע וואָך געשריבן, און אויב איך
 וועל געפינען לייטזעליקייט, וועט אוודאי גוט זיין.

ווי מיר גייט? ווי תמיד!! מען אַרבעט „חמור למשא“ און מען שלאַגט
 זיך, ווי תמיד, מיט גאָט וועגן אַ קערנדל פרנסה און אַ קראַנע איז ווייטער
 אַ מטבע — מיין הויזגעזינט איז „אַל-רייט“, ווי איר זאָגט, עס פעלט מיר
 נאָר דאָס וואָס מען דאַרף צום „אַל-רייט“, עס זאָל זיין טאַקע אַל-רייט מיטן
 פולן מויל.

אויסער דעם גריס איך אייך אויפס פריינדלעכסטע און ווינטש אייך
 אַלעס בעסטע.

אין אומענדלעכער פריינטשאַפט,

גרשם באַדער

בעת זיין באַזוך אין גאַליציע, האָט גאַרדין באַשטימט באַדערן פאַר זיין פאַר-
 טרעטער אין פאַרהאַנדלונגען מיט טעאַטער־דירעקטאָרן, שוישפילערס און פאַרלע-
 גערס. באַדער (1868—1954) איז אין יענע טעג אַליין געווען טעטיק ווי אַ דראַמאַטורג
 און קאַרעספּאָנדירט פאַרן ניו־יאָרקער „ידישעס טאַגעבלאַט“. ער האָט אויך גע-
 שריבן פאַרן חודש־זשורנאַל „די צוקונפט“. נאָך גאַרדינס באַזוך אין גאַליציע האָט
 באַדער אָנגעהויבן שרייבן אויך פאַרן ניו־יאָרקער טאַגעבלאַט „די וואַרהייט“, וואו
 גאַרדין איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער. אין גאַרדין־אַרכיוו האָבן זיך אויפֿ-
 געהיט אַכט בריוו, וואָס באַדער האָט געשריבן צו גאַרדינען אין די יאָרן 1907—1909.
 באַדער אַליין האָט איבערגעגעבן דעם ייוואַ צוויי גאַרדין־בריוו, וואָס האָבן זיך
 אויפגעהיט ביי אים.

לעמבערג, 23 דעצעמבער 1907

ידידי היקר והנכבד מאד!

פון מיין אייגנטומס-רעכט איבער אייערע שטיקע האָב איך אייך לעת-עתה נאָר אַזוי פיל מיטצוטיילן, אַז איך טו אין דער זאַך, איך קער וועלטן און וועל זיכערלעך עפעס אויספירן. איך בין אויך אייך מודיע די פריילעכע בשורה, אַז נייע אַמעריקאַנער שטיקע וועלן דאָ זיין פונקט אַזוי געשיצט ווי ביי אייך אין אַמעריקע. לויט אַן אַפמאָך פון אייער רעגירונג מיט אונ-דזערער, וועט יעדער אַמעריקאַנער „סיטיזען“ געפינען דאָס זעלבע רעכט דאָ אין עסטרייך ווי ביי זיך אין דער היים. דאָס נייע געזעץ גילט אָבער נאָר פאַר נייע שטיקע, וואָס קומען אַצינד אַרויס — און נישט פאַר יענע, וואָס זיינען פריער ערשינען.

אַט האָב איך געענדיקט אייער „אלישע בן אבויה“, וואָס איך האָב מיר געבאַרגט ביי אַ שווישפילער. דאָס שטיק איז גאָר ערהאַבן און עס שטייט אין מייע אױגן אַלס די העכסטע לייסטונג אייערע. פון יעדן זאַך האָב איך מקבל תענוג געווען, ווי פון אַ באַזונדער קונסטווערק. ליידער האָב איך געמוזט דאָס ביכל תיכף אָפגעבן, און איר האָט מיר די פאַרשפּראַך-כענע שטיקע אייערע נישט געשיקט. איך ערוואַרטע דאָהער מיט אומגע-דולד, איר זאָלט מיר צושיקן יענע שטיקע, וואָס איך האָב נאָך נישט.

דאָ שמועסט מען זייער שטאַרק פון אַן אַרטיקל אייערן איבער דעם היגן יודישן טעאַטער.¹ איך האָב ליידער דעם אַרטיקל נישט געלעזן, נאָר אפשר קענט איר מיר פאַרשאַפן איין עקסעמפלאַר, וואָלט איך אייך זייער דאַנקבאַר געוועזן.

ביי אייער דאָ-זײן אין לעמבערג האָט איר מיר געהייסן, איך זאָל אויסבעסערן מיין „לעבנסבילד“ — „אין קעלער“,² אפשר וועט מען עס קענען אויפפירן. טו איך עס עבן [טאַקע] און בעסער דאָס שטיק, לויט מיין יכולת דערגרייכט, און אויב איר וועט מיר שרייבן, אַז עס איז פאַראַנען

¹ געדרוקט אין „די וואַרהייט“ און איבערגעדרוקט אין גאַרדינס „אַלע ווערק“, ניו-יאָרק 1910.

² אויפגעפירט אין ניו-יאָרקער ליפציץ-טעאַטער, 1910.

זלמן זילבערצווייג

אַ מעגלעכקייט מען זאל עס אויפפירן, וועל איך עס אייך צושיקן. זאָנסט
וועל איך אייך ליבער נישט מטריח זיין.
מיט אויפריכטיק פריינדשאַפטלעכן גרוס

גרשם באַדער

לעמבערג, 1908, 17/1

ידידי היקר והנעלה!

איך האָב אייך מיטצוטוילן, אַז מיט גימפעל¹ פירט זיך אַ פּראָצעס. ווי
אַזוי ער וועט זיך ענדיקן קען איך לעת־עתה נישט וויסן. איך גלויב, אַז
דער זיג וועט זיין אויף אונדזער זייט. פּאַרלויפיק „סטאַפט מען [שטעלט
מען אָפּ] אַלע גאַרדינישע פּיעסן און מען שפּילט זיי ניט אין לעמבערג.
דערווייל איז דאָ אַנגעקומען אייער שוישפּילער טהאַרנבערג², וועלכער
ווייל ניט שפּילן קיין אַנדערע פּיעסן, ווי גאַר גאַרדינישע, האָב איך מיט
אים אַ גאַנצן „טראַבל“ און — ווי מיר שיינט — וועל איך אפשר צוויי-
דריי מאָל אַוועקקוקן צוליב טהאַרנבערג, וועלכער האָט מיר אַהערגעבראַכט
אייך עמפּפעלונג [רעקאָמענדאַציע] פון פּיינמאַן. איר וועט שוין מיר דאָן
זיכער מוחל זיין, אַז איך וועל עס טאָן, ווייל איר וועט דאָך אודאי נישט
ערגער זיין פונעם רבונג של עולם, וועלכער ערלויבט אַפּצוטרעטן אַ מאָל
פון זיין תורה, ווי באלד עס לוינט זיך פאַר אים און פאַרן לויב פון זיין
ליבן נאַמען.

דערווייל האָט דאָ איין שוישפּילער, אַ געוויסער עבעל, פאַרקויפט צו
דרוקן אייער „שיינע מרים“. דער מוכר ספרים, זאָגט מען, האָט אים
באַצאָלט גאַנצע 10 קראָנען. האָב איך מיך תיכף געשטעלט אויף די הינד
טערפּיסלעך און האָב אַנגעקלאָגט דעם פאַרלעגער און דעם פאַרקויפּער,
האַבן זיך מענטשן אַריינגעלעגט אינעם עסק, ווייל דאָס האָט שוין געשמעקט
מיט אַרעסט פאַר ביידע — און איך האָב נישט געוואָלט נעמען אויף זיך.

¹ לעמבערגער טעאַטער־דירעקטאָר עמיל גימפעל.

² דער שוישפּילער סעמיועל טהאַרנבערג (1872—1911). וועלכער איז אויך
געווען טעטיק ווי אַן איבערזעצער און דראַמאַטיזירער פון בעלעטריסטישע ווערק.

די וועלט פון יעקב גארדין

יידן זאלן האבן צו זאגן, אז גרשם באדער אדער מר. גארדין האט געלאזט צוויי יידן ארעסטירן צוליב א „שיינער מרים“, און דאס אפילו נישט קיין לעבעדיקע. בין איך פון דער קלאגע צוריקגעטראגן און חוץ קלאגע-קאסטן האט דער ייד באצאלט 15 גולדן. איך האב אויך געוואלט דורכויס פארניכטן די גאנצע ערשטע אויפלאגע פונעם ביכל, ווייל עס איז אודאי „מלא גרייזן“ (געזען האב איך עס נישט!), נאָר אזוי ווי איך האב נישט קיין אנדערן טעקסט, האב איך פריי געגעבן [דערלויבט] די ערשטע 1000 עקסעמפלארע מיט דעם באדינג, אז מען מוז דערפון מאכן גאר א נייע אויפלאגע, גענוי רעווידירט און אויסגעבעסערט.

15 גולדן — ווייס איך אפילו אליין — איז א „שפיי אקעגן דער לבנה“ פאר דרוקן א פיעסע. איך האב עס אבער געמוזט טאן, ווייל דער מענטש איז אריין מיט גרויסע שפעזן, ובפרט ווייל שתדלנים האבן זיך אריינגעלייגט אין דער מיט און איך האב נישט געקענט זיין קיין עקשן.

עס וועט אבער אצינד זייער נייטיק זיין, איר זאלט מיר שיקן אַלע אייערע זאכן, ווייל טאָמער וועט מען עפעס פון מיר פארלאנגען, זאל איך עס האבן אונטער דער האַנט און זאל נישט מוזן פירזאָגן קיין „הוריות“.

פון דער „צוקונפט“ האב איך נאָך ביז היינט נישט באקומען קיין האַנאָראַר און פון דער „ווארהייט“ האב איך נישט באקומען קיין שום תשובה.

איך גריס אייך בעסטנס און פאַרבלייבע אייער טרייער

גרשם באדער

לעמבערג, 1908, 31/ו

[אויב ס'איז ניטאָ קיין טעות אינעם חשבון].

ידידי הנכבד מאד!

אַט בין איך צוריקגעקומען פונעם „יודישן טעאָטער, וווּ איך האָב געלאָזט אויפפירן אייער „יתומה“ אָן געלט, טאַרנבערגן צוליב. דאָס שטיק איז צימליך [ניט קשהדיק] גוט געשפילט געוואָרן. אפילו די היגע קאָליקעס האָבן אויך גוט געשפילט. דאָכט זיך, אז מען קען טאַקע פון „בעלפערס“

זלמן זילבערצווייג

אויך מאַכן שווישפילער. פרוי מעלצער¹ האָט געשפילט די יתומה, און איך מוז זאָגן, אַז חוץ עטלעכע אומגעלומפערטע תנועות און צוויי־דריי נאַרישע העויות האָט זי די ראַלע גוט געגעבן.

היינט האָב איך מיר אויך גענומען צייט צו לעזן אייער „אונבעקאַנטען“. דער פּראָלאָג איז אַ מייסטער־ווערק פון פּאַעטישער סימבאָליסטיק און דאָס שטיק גופא איז גאַנץ „אַלרייט“. ס'איז נאָר די אייגענע מעשה פון די צוויי שוועסטערן, איינע אַ קלוגע און די צווייטע האָט דוקא חתונה מיט דער שוועסטערס חתן.

איבער „אלישע בן אבויה“ שרייב איך אַ גרויסע און אַ ברייטע „רעצענזיע“, אָדער ווי מען רופט עס אַ „שטודיע“ — און אַז איך וועל די זאך האָבן פּערטיק, שיק איך עס — צו וועמען? צו דער „צוקונפט“, כאַטש די רעדאַקציע פירט זיך נישט „אַלרייט“, שרייבט נישט אָפט קיין בריוו צו אירע מיטאַרבּעטער און שיקט נישט קיין קעטל. נור אויך די אייגענע מעשה: די „וואַרהייט“ שרייבט אויך גאָר נישט און ענטפּערט נישט אויף אַלע מיינע בריוו. קוראנט אין דיזער באַציונג איז נאָר דאָס „טאַגבלאַט“. מיינע זאַכן זיינען אַבער נישט מער פאַר זיי און מייך אַרטיקל איבער „אלישע בן אבויה“ אודאי נישט.

ביי געלעגנהייט וואָלט איך אייך געבעטן, אויב ס'איז אייך נישט קיין אום־כבוד, איר זאָלט שמועסן מיט ה' ווינטשעווסקי² פון דער „צוקונפט“ און אים זאָגן, אַז די נשמה קען איינעם אויסגיין, אַרויסקוקנדיק אויף געלט אָדער לכל הפחות אַ בריוו. דאָס זעלבע איז אויך מיט דער „וואַרהייט“. נישט איך ווייס צי מען האָט דאָרט געדרוקט מיינע קאַרעספּאָנדענצן און נישט איך באַקום אַ בריוו אָדער געלט. אַזאַ מין פאַרגיין [האַנדלונג] פאַסט נישט אַפילו פאַר גאַליציאַנער, ומכל־שכן פאַר אַמעריקאַנער. חוץ לזה בין איך און מיינע בני בית אַלרייט און גריס אייך בעסטנס מיט אויפריכטיקער פּריינדשאַפט און האַכאַכטונג.

גר שם באַדער

¹ מסתמא געמיינט די פּרימאָדאַנע אַננא בריה־מעלצער, פרוי פון אַדאַלף מעל־צער, דירעקטאָר פון יידישער טעאַטער־טרופּע אין גאַליציע.
² מאַריס ווינטשעווסקי איז דאַמאַלט געווען דער רעדאַקטאָר פון „די צוקונפט“.

די וועלט פון יעקב גארדין

לעמבערג, ב' ניסן תרס"ח¹

ידידי!

נעכטן האָב איך געהאַט די הויפט-פאַרהאַנדלונג מיט גימפעל אינעם לאַנדס-געריכט און האָב מיך דאָרט דריי שעה געבאַדערט און די „דזשאַ-דזשעס“ האָבן ערקלערט, אַז זיי וועלן דעם פּסק צושיקן שריפטלעך — איך קען אַלואַ נאָך נישט וויסן, צי מיר האָבן דעם פּראָצעס געוואָנען.

פון מיר קען איך אייך זאָנסט מיטטיילן, אַז איך בין נישט מער קיין ק.ק.² טראַנסלאַטאָר און בין אויך נישט מער קיין ביבליאָטעקאַר. מיינע הכנסות האָבן זיך פאַרקלענערט מיט 30 גולדן אַ חודש, און איך וואָלט זייער נייטיק געדאַרפט אַ פאַרדינסטל מן הצד. אפשר וואָלט איר מיר געקענט העלפן ביי דער „וואַרהייט“, מען זאָל ביי מיר באַשטעלן אויף יעדן טאַג אַן אַרטיקל, מעג זיין אַ פּאָליטישער, אַ יידישער, איין אַלוועלטלעכער. אָדער אפשר וואָלט מיר די רעדאַקציע איבערגעגעבן צו איבערזעצן אָדער צו באַאַרבעטן אַ ראַמאַן אין פאַרזעצונגען. איך וואָלט אַלצדינג געטאַן, אַבי פאַרדינען עטלעכע דאָלאַר.

מיט צוויי וואָכן צוריק האָב איך אַוועקגעשיקט אַ גרויסע קריטיק איבער אייער „אלישע בן אבוייה“ צו דער „צוקונפט“. מיר שיינט, אַז די קריטיק דאַרף געפּעלן, וואָרן זי איז טאַקע אין איינוועגס גוט געשריבן און שטרענג וויסנשאַפטלעך געהאַלטן. אַזוי ווי איר זענט גוט באַפריינדעט דאָרט אין דער רעדאַקציע, וועט איר קענען זען דעם אַרטיקל איידער ער וועט נאָך ערשיינען אין דרוק. איך בין דעסהאַלב [דעריבער] זייער נייגעריק, וואָס איר וועט זאָגן צוין אים און ווי אַזוי ער וועט אייך געפּעלן.

צו דער „וואַרהייט“ האָב איך שוין אַוועקגעשיקט פיר אַרטיקל און באַקום נישט פון דאָרט קיין געלט און אפילו נישט קיין בלאַט. איך בעט אייך דעסהאַלב, איר זאָלט אַזוי גוט זיין אינטערווענירן אין דיזער אַנגע-לעגנהייט, ווייל די גרינגשעצונג פון דאָרט קרענקט מיך זייער, חוץ וואָס איך בין אַ „נצרך“ און געלט-גיין, ווייל איך האָב נישט...

ביי געלעגנהייט מעגט איר אויך זאָגן ה' פּערלמוטער³ אין דער „צו-

¹ דעם 3טן אַפּריל, 1908.

² ק.ק. — „קייזערלעכער און קעניגלעכער“ איבערזעצער.

³ דאַמאַלסדיקער געשעפטס-פאַרוואַלטער פון „די צוקונפט“.

זלמן זילבערצווייג

קונפט", אז צאלן פאר איין ארטיקל דארף מען תיכף ווי ער ווערט נאך געדרוקט, נישט דער שרייבער זאל זיך דארפן ארויסקריכן מיינע שונאים די אויגן, ביז ער דערלעבט צו זען דעם בריווטרעגער מיט די עטלעכע "זעקסערלעך".

אין היגן יידישן טעאטער שפילט מען אצינד אייער "דודל משורר", נאך אזוי ווי איר האָט עס נישט אַריינגעשריבן אין אייער "פערטראַג" [אַפמאַך] מיט מיר, קען איך דערפאַר גאָר נישט טאָן, סידן ווען איר דרוקט עס אין אַמעריקע מיט אַ היינטיקן דאַטום (1908) און איר מאַכט עס דאָרט "קאָפּירייט", וואָלט איך עס געקענט דאָ עקסטראַ איינקלאַגן. דעם שבת האָט מיר אַ היגער סאַציאַליסט געוויזן די "וואַרהייט", אין וועלכער ס'איז געווען געדרוקט אייער בריוו וועגן דער גאַליצישער אינטע-ליגענץ. איך האָב אויך פון אים געהאַט אַ גרויסע הנאה, אַצינד ליגט אויך אויף מיינ טיש ענטזינס⁴ תשובה צו בעל-מחשבות אינעם "קעמפּפּער" פון 1907. איך האָב די בלעטער ערשט היינט באַקומען און לעזן זיי מיט פאַר-געניגן.

איך גריס אייך בעסטנס און ווינטש אייך אַ כשרן פּסח, עס זאל זיך אייך חלילה נישט טרעפן קיין חמץ אין דער יודן און קיין מכשול אין די אַרבע כּוסות.

ידידך

גרשם באַדער

לעמבערג, 18 סעפטעמבער 1908

ידידי הנעלה מאד!

איר האָט מיר אַפּילו אויף מיינ בריוו גאָר ניט געענטפּערט, נאָר אזוי ווי איך מערק מיר פון טאָרנבערגס ווערטער אין זיינעם אַ בריוו צו מיר, האָט איר דעם לעצטן בריוו מיינעם גאָר נישט ערהאַלטן. מוז איך אייך

⁴ געמיינט יואל ענטיין, וואָס האָט געענטפּערט אויף בעל מחשבותעס נעגאַטיוון צוגאַנג צו גאַרדינען. מיט "קעמפּפּער" ווערט געמיינט "דער אידישער קעמפּפּער", אַרגאַן פון דער פּוּעליציון פאַרטיי אין אַמעריקע.

די וועלט פון יעקב גארדין

נאך איין מאָל מודיע זיין די בשורה טובה, און מיר האָבן דעם פּראָצעס מיט גימפעל פּאַרלאָרן און איך דאַרף אים צאָלן 132 קראַנען געריכטס־קאַסטן, חוץ וואָס מיין אַדוואָקאַט קאַסט מיך עקסטראַ. איך האָב אפילו געהאַט אַ ברירה מאַכן אַ „רעקורז“ [אַפּעלאַציע] קיין ווין, נאָר איך האָב פשוט נישט געהאַט אויף אויסלייג פאַרן פּראָצעס אין ווין, וועלכער האָט געדאַרפט פּריש אַריינטרייבן אין הונדערטער קראַנען, און דאָ האָב איך געהאַט אַ ביטער יאָר, די נשמה איז שוין געשטאַנען אויפן שפיץ נאָן. האָב איך געמוזט פאַלן לאָזן די גאַנצע זאַך...

צו מיין ביטערקייט האָבן זיך אויך אייערע אַמעריקאַנער נישט ווי אַם בעסטן אויפגעפירט. די „וואַרהייט“ האָט געדרוקט פיר אַרטיקל מיינע און האָט מיר אפילו נישט דאָס בלאַט צוגעשיקט און געלט נישט אַ סענט... ביי דער „צוקונפט“ האָב איך אַנצונעמען 25 דאָלאַר און די חברה ענט־פערט אפילו נישט אַ פאַסטקאַרטל פאַר 2 סענט.

איך האָב אַנגעשריבן אַ פּיעסע „נאָענט ביים פּיער“ און האָב זי צוגעשיקט צו טאַרנבערג. איך האָף, אַז זי וועט נושאַ חן זיין ביי אים און ביי זיין מענעדזשער, ווייל איך וואַלט גערן געהאַט די זכיה אַרויפצוקומען אויף די „ברעטער“ פונעם יידישן טעאַטער. איך האָב אין מיר אַ סך „עמאָ־ציאָן“, עס גייט ווי פון אַ קוואַל, איך דאַרף נאָר שטיצע. אַזוי האַלט איך אַצינד אין שרייבן אַ פּיעסע „ר' ישראל בעל־שם־טוב“, וועלכע דאַרף אַרויסקומען אַ ליטעראַרישע צאַצקע. נאָר ווי זאַגט מען עפעס: „וואָס טויג מיר מיין פּויליש רעדן, אַז דער פּריץ לאָזט מיך נישט אין הויף אַריין?“...

צו דער יידישער שפּראַך־קאַנפּערענץ אין טשערנאָוויץ בין איך גע־פאַרן אַלס פאַרטרעטער פון אייער ניו־יאָרקער „טאַגעבלאַט“ און איך האָב שוין ב״ה אַנגעשריבן 7 בריוו וועגן איר.² די בריוו עמפּפּעל [רעקאַמענדירן] איך אייך צו לעזן, כאַטש איר זענט נישט קיין לעזער פונם „טאַגעבלאַט“,

¹ אויפגעפירט אין לעמבערג, אין 1911, אין 1922 אַרויס דאַרט אין בוכפאַרם, 68 ז'.

² זע ייוואַ־זאַמלונג „די ערשטע יידישע שפּראַך־קאַנפּערענץ“, ווילנע 1931.

ווי איך ווייס. איך וועל נאך שרייבן אַ כאַראַקטעריסטיק פון עטלעכע קאַנפערענץ-מיטגלידער.

וועגן איך וועל איך בקרוב שרייבן אַ העברעאישע און פוילישע שטודיע. די ערשטע וועט זיין געדרוקט אין אַ מאַנאַטלעך זשורנאַל, די צווייטע אין אַ פויליש וואַכנבלאַט.

איך גריס אייך און ווינטש אייך אַ כתיבה וחתימה טובה, ד"ה אייער חתימה אויף אַ טשעק זאַל האָבן אַזאַ ווערט ווי למשל וואַנדערבילדטס אַ חתימה. פון מיר אייער בעסטער פריינד

גרשם באַדער

לעמבערג, 20 אַקטאָבער 1908

ידידי הנכבד!

די 50 קראַנען, וואָס איר האָט מיר געשיקט אַלס „ביישטייערונג“ צו די פּראָצעס-קאָסטן, עמפּפּינדע איך [נעם איך אָן] ווי אַ פּאַטש אין פּנים, ווייל איך האָב נישט פּאַרפּאָלגט דעם פּראָצעס ביז ווין. די אַנטשולדיקונג איז נאָר, וואָס איך האָב נישט געהאַט קיין געלט אויף ווייטערע קאָסטן. וועגן דער „וואַרהייט“ און „צוקונפּט“ רעכנן איך אויף באַשטימט, אַז ווען איר וועט אייך נאָר מטריח זיין אַהין, וועט איר שוין פּועל יוצא זיין, ווייל ווי עס דאַכט זיך מיר, האָט די חברה דרך-אַרץ פאַר אייך — און ווי די קריזע [קריזיס] זאַל נישט זיין שטאַרק אין אַמעריקע, איז זי ביי מיר נאָך שטאַרקער. ס'איז אַלזאַ פשוט נישט מער ווי „גזלה“, ווען די דערמאָנטע צוויי רעדאַקציעס זאָלן מיר נישט צאָלן מיין חוב.

מכּח „דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ“ האָב איך שוין געלעזן פּאַראַיאַרן אין די אַדווערטייזמענטס פּונעם „גרענד-טעאַטער“ און איך בין שוין געשפּאַנט דאַרויף צו לעזן די קריטיק דערפּון, ווייל פון דער קריטיק וויל איך אַרויס-דערקענען דעם תּוכן. אויף פּאַראַנלאַסונג [אַנווייזונג] פון ה' טאַרנבערג האָב איך אָנגעשריבן אַ פּיעסע מיט דעם נאָמען „נאַענט ביים פּייער“, אַ שווישפּיל אין פּיר אַקטן, און האָב זי צוגעשיקט צום ה' טאַרנבערג, ער זאַל זי פּאַרקויפּן און פּיפּלס טעאַטער, וואו ער שפּילט אַצינד. היינט איז שוין כּמעט 4 וואַכן זייט ער האָט מיר געשריבן, אַז ער האָט די פּיעסע

די וועלט פון יעקב גארדין

ערהאלטן און אז ער וועט זי פארלעזן, נאָר ווארשיינלעך איז זי דאָרט נישט געפעלן, ווייל אַז לאַטיינער¹ איז שוין אָנגעקומען צו קעסלערן² אויף סכות, דאָרף פּיפּלס אַ מעשה פּונעם פּיפּערנאַטער מיט געזאַנג און טאַנץ. אַ קלאַרע ידיעה אויף „ניין“ האָב איך נאָך אַפּילו נישט, טאַרנבערג שעמט זיך מיר אודאי צו שרייבן די „בשורה“.

אַז איר זענט עפעס „לאַעליכמדיק“ קרענקט מיך זייער. דאָס מעגט איר מיר גלויבן אָן אַ שבועה, ווייל מען קען מיך דאָ זייער גוט פאַר אייערס אַ שטאַרקן חסיד און איך האָב מיך דורך אייך שיער נישט צעפאַטשט מיט פּרץ און שלום אַש.³

משה ריכטער⁴ מיט זיין בני־בית פאַרט היינט אַוועק קיין אַמעריקע, דאָרט צו פאַרבלייבן, און טאַמער גיט ער אייך איבער אַ גרוס פון מיר, זאָלט איר וויסן אַז עס איז אמת.

ווייטער קיין נייעס צו שרייבן, נאָר זייט מיר טאַקע געזונט און שטאַרק, ווי עס ווינטשט אייך פון גאַנצן האַרצן אייער געטרייער

גר שם באדער

P.S.

„קאַלענדער“⁵ האָב איך אייך געשיקט צוויי. איינעם האָט איר זיכער שוין ערהאלטן.

לעמבערג, 12.III, 1909.

ליבער פריינד מ״ר גארדין נ״י!

פון טאַרנבערג הער איך, אַז איר זענט עפעס נישט געזונט. בין איך

¹ געמיינט דעם פּיעסן־שרייבער יאַזעף לאַטיינער.

² דער שווישפּילער און טעאַטער־דירעקטאָר דוד קעסלער.

³ באַדער האָט זיך באַגעגנט מיט י. ל. פּרץ און שלום אַש אויף דער טשערנאַַ וויצער יידישער שפּראַך־קאָנפּערענץ און שפּעטער בעת זייער טורנע איבער גאַליציע. פּרץ און אַש האָבן זיך באַצויגן נעגאַטיוו צו גאַרדינס שאַפּן.

⁴ זע באַדערס בריוו פון 6טן דעצעמבער, 1907.

⁵ הערה צו גאַרדינס בריוו פון 12טן אַקטאָבער, 1908.

זלמן זילבערצווייג

דאָדורך זייער באַזאָרגט און וויל דורכױס תיכף הערן פון אייך אַ גוטע בשורה, אַז עס איז אייך בעסער.

איך שיק אייך אין אַ באַזונדער קרייצבאַנד מיין דראַמאַ „ר' ישראל בעל־שם־טוב“, וועלכעס איך האָב לעת־עתה געלאָזט מאַטריצירן, נישט דרוקן. איך בעט אייך זייער, איר זאל אייך טאַקע צייט נעמען דאָס דראַמאַ דורכצולעזן, ווייל איך האָב אין דעם אַריין[געלייגט] דאָס גאַנצע ביסל שמאַלץ וואָס איך פאַרמאַג.

צו דעם שטיק איז צוגעאַרבעט געוואָרן אַ פּרעכטיקע מוזיק, וועלכע וועט אויף דער בינע דעם גרעסטן ערפּאָלג האָבן.

אפשר קען זיך דאָרט אין ניו־יאָרק געפינען אַ פאַרלעגער פאַר דעם ביכל, וועלכער וועט וועלן אָפּקויפּן די מאַטריצן, און אפשר וואָלט איר מיר געקענט אויסגעפינען אַן עצה, ווי אזוי איך זאל די פּיעסע אויפּפירן אין אַמעריקאַ? אָדער אפשר וואָלט מען געקענט פּוועלן ביי ווינטשעווסקי, ער זאל אָפּדרוקן די פּיעסע אין דער „צוקונפּט“?

איך האָב ליידער זייער אַ שלעכטן ווינטער און דאָרף נעבעך אַ סך געלט. מיט דריי חדשים צוריק האָט זיך ביי מיר אַרויסגעכאַפּט אַ פּרישער זון און אַ גאַנצן ווינטער ליגט מיין ווייב קראַנק, אָבער טאַקע גוט קראַנק, און די דאָקטוירים זיינען ביי מיר צו אָפּטע געסט.

פון דער „צוקונפּט“ און פון דער „וואַרהייט“ האָב איך ביזן היינטיקן טאָג נישט באַקומען אַ פּרוטה.

שיקט מיר, איך בעט אייך, אייערע ערציילונגען און אייער „אמתע קראַפּט“, איך בין אויף זיי זייער נייגעריק.

בדרך אגב דאָרף איך אייך נאָך מיטטיילן, אַז איך האָב באַקומען צו צאָלן סטעמפּעל־שטראַף פון דעם פּערטראַג וואָס איר האָט מיט מיר אָפּגע־שלאָסן וועגן אייערע פּיעסן, ווייל דער פּערטראַג איז נישט געווען געניגענד געסטעמפּלט.

איך גרוס אייך הערצלעך און ערוואַרטע אייערע נאַכריכטן מיט אומ־געדולד.

גרשם באַדער

פון ד"ר נתן בירנבוים

ניו-יאָרק, דעם 29סטן פעברואַר, 1908

ווערטער הער גארדין!

איר ווייסט אוודאי שוין, אַז אונדזער גרויסער מיטינג וועגן דער יידישער שפראַך¹ וועט פאַרקומען מיטוואַך אָונט, דעם 4טן מערץ, אין וועבסטער האַל, און אַז מען דערוואַרטעט פון אייך אַ רעדע אין דעמדאָזיקן מיטינג. איך דערמאָן אייך, האָט קיין פאַריבל ניט, אין אייער פאַרשפרעכן, צו קומען, ווען מען וועט אייך רופן, און בעט אייך זייער: קומט מיטוואַך אַריין קיין ניו-יאָרק און צו דער פאַרזאַמלונג. מען דאַרף אייך דאָ האָבן. אַז אייך וואַלט די גאַנצע זאַך ניט געהאַט קיין פנים. אַ כּלל, איר קומט! איך דאַנק אייך אין פאַרויס און גריס אייך הערצ-ליכסט.

אייער פריינד, ד"ר בירנבוים

ווערטער הער גארדין!²

איך באַדויער זייער, וואָס איך האָב ניט געלעגנהייט געהאַט צו טרעפן זיך מיט אייך פּערזענלעך צוליב מיין אַפּרייזע. איך שיק אייך בריפליך מיינע בעסטע גרוסן.

אייער, ד"ר בירנבוים

[ניו-יאָרק, 1908]

¹ געמיינט די צוגרייטונגען צו דער יידישער שפראַך-קאָנפּערענץ, וואָס איז שפּעטער פאַרגעקומען אין טשערנאָוויץ. זע: „די ערשטע יידישע שפראַך-קאָנפּערענץ“, ביבליאָטעק פון ייוואַ, ווילנע 1931, ז. 288.

² דאָס קאַרטל איז געשיקט געוואָרן דעם 29סטן אַפּריל, 1908, צען אַזייער אינדערפרי, פון סטעיפּלטאָן, ניו-יאָרק, ערב בירנבוים אַפּפּאַר פון אַמעריקע, אויף דער שיף „קייזער ווילהעלם דער צווייטער“.

זלמן זילבערצווייג

פון אברהם רייזען

זייער געערטער הער יעקב גארדין!

זייט מיר מוחל, וואָס ערשט היינט מעלד איך איך פון מיין קומען.¹
איך האָב אַלץ געהאַפּט צו טרעפן איך אין ניו־יאָרק. ווי איך זע אָבער,
איז דאָס ניט לייכט, וואָלט איך איך געבעטן איר זאָלט אַזוי פריינדלעך זיין
און שרייבן מיר וווּ איך קען איך פאַרט זען אין ניו־יאָרק.
מיט דעם גרעסטן פאַרגעניגן וואָלט איך געפאַרן צו איך אַהיים צו,
בין איך אָבער אַזוי ניט געניט אין דעם מאַרשרוט, אַז איך וועל אַליין געוויס
ניט טרעפן, און פירער האָב איך ניט ליב.

מיט גרוס און פאַרערונג,

אברהם רייזען

¹ דאָס קאַרטל, וואָס געפינט זיך אין גאַרדין־אַרכיוו פון ייווא, האָט רייזען
געשריבן בעת זיין ערשטן באַזוך אין אַמעריקע, אין 1908. דאָס קאַרטל איז אַן
אַ דאָטע און ניט אַדרעסירט, נאָר איז איבערגעלאָזט געוואָרן פאַר גאַרדינען דורך
רייזענען פּערזענלעך.

באמערקונגען

- כדי צו שפארן פלאץ, וועט דער „לעקסיקאן פון יידישן טעאטער“ ווייטער אנגעגעבן ווערן ווי 5. ל. און זלמן רייזענס „לעקסיקאן פון דער יידישער ליטע-ראטור“ ווי 5. ל.
- (1) ט. ל. א, ז. 275—367, „אברהם גאלדפאדען און זיגמונט מאגולעסקא“ פון זלמן זילבערצווייג, ב”א, 1936.
- (2) ט. ל. א, ז. 1042—1045, „הינטערן פארהאנג“ פון זלמן זילבערצווייג, ווילנע, 1928.
- (3) ט. ל. א, ז. 13—28.
- (4) ל. ל. א, ז. 723—740.
- (5) ט. ל. א, ז. 964—990.
- (6) ט. ל. א, ז. 591—606.
- (7) ט. ל. א, ז. 463—466, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור“, ניו יארק, צווייטער באנד, ז. 156—159.
- (8) ט. ל. א, ז. 3071—3105, „דער ווילנער“, א”ר פון יעפים ישורין, ניו-יארק, 1941.
- א. ט. ל. א, ז. 33—34.
- (9) ט. ל. א, ז. 1550.
- (10) ט. ל. א, ז. 2544—2560.
- (11) ט. ל. א, ז. 172—173.
- (12) ט. ל. א, ז. 2689—2803, „דוד קעסלער און מוני וויזענפריינד“, פון מ. אשעראוויטש, ניו יארק, 1930.
- (13) ט. ל. א, ז. 534—535.
- (14) ט. ל. א, ז. 1180—1208, „אברהם גאלדפאדען און זיגמונט מאגולעסקא“ פון זלמן זילבערצווייג, ב”א, 1936.
- (15) „באנטשע שווייג“ אין י. ל. פרזס ווערק.
- (16) ט. ל. א, ז. 1269—1273.
- (17) אויפגעפירט דעם 26סטן נאוועמבער 1891 אין רומעניע אפערע הויז אויף אַ בענעפיס-פארשטעלונג פאר „דיא ארבייטער צייטונג“ אין רודאלף מאַרקס „בינע-באַרבעטונג“.
- (18) ט. ל. א, ז. 2077—2104.
- (19) ט. ל. א, ז. 1528—1535.
- (20) ט. ל. א, ז. 187.
- (21) ט. ל. א, ז. 1162—1168.
- (22) ט. ל. א, ז. 840—845, „מיין לעבענס געשיכטע“, פון בעסי טהאָמאַ-שעוויסקי, איבערגעגעבן פון א. טענענהאַלץ, ניו יארק, 1916.

- (23) ט. ל. וו, זז. 804—804, „מיין לעבענס־געשיכטע“ פון באַריס טאַמאַשעווסקי, ניר יאָרק, 1937.
- (24) ט. ל. IV, זז. 2668—2678.
- (25) ט. ל. ו, זז. 261, 236, „בראַדער זינגער“ פון שלמה פּריזאַמענט, ב"א, 1960.
- (26) ט. ל. IV, זז. 2585—2587.
- (27) ט. ל. IV, זז. 2588—2593.
- (28) ט. ל. ו, זז. 679—680.
- (29) ט. ל. ו, זז. 4—6.
- (30) ט. ל. ו, זז. 268.
- (31) ט. ל. וו, זז. 1223—1224.
- (32) ט. ל. וו, זז. 1222—1223.
- (33) ט. ל. וו, זז. 1108—1127.
- (34) ט. ל. ו, זז. 782—783.
- (35) ט. ל. ו, זז. 781.
- (36) ט. ל. ו, זז. 772—774.
- (37) ט. ל. וו, זז. 889—891.
- (38) זלמן זילבערצווייג, „הינטערן פאַרהאַנג“, ווילנע 1928, זז. 118—139.
- (39) ט. ל. וו, זז. 1316.
- (40) ט. ל. וו, זז. 2327—2368.
- (41) אין סעזאָן 27—1926 איז אין „מעלוכישנ יידישנ טעאַטער אין אוקראַינע“ אויפגעפירט געוואָרן איציק פעפערס און ג. פידלס „קוימענקערער“ אונטערן איינ־פלוס פון גאַרדינס „כאַטיע“.
- (42) ט. ל. IV, זז. 2533—2541.
- (43) ט. ל. וו, זז. 1317—1319.
- (44) ט. ל. ו, זז. 117—118.
- (45) ט. ל. ו, זז. 130—131.
- (46) ט. ל. וו, זז. 1375—1377.
- (47) זלמן זילבערצווייג — „שעקספיר אויף דער יידישער בינע און ליטעראַטור“ אין „הונדערט יאָר יידיש טעאַטער“, לאַנדאָן, 1962.
- (48) ט. ל. ו, זז. 720.
- (49) ט. ל. ו, זז. 382.
- (50) ט. ל. וו, זז. 804—840.
- (51) ט. ל. ו, זז. 207—208.
- (52) ט. ל. וו, זז. 2381—2407, יוסף רומשינסקי — „קלאַנגען פון מיין לעבן“, ניר יאָרק, 1944.
- (53) ט. ל. וו, זז. 1762—1806.
- (54) ט. ל. זז. 2474—2482.
- (55) ט. ל. IV, זז. 3269—3282.
- (56) ט. ל. ו, זז. 490—495.
- (57) ט. ל. IV, זז. 2962—3044.
- (58) ט. ל. ו, זז. 11—13.
- (59) ט. ל. וו, זז. 1387—1388.
- (60) ט. ל. IV, זז. 2952—2955.

- (61) ט. ל. ו, ז. 916—914, בועז יאנג — „מיינ לעבן אין טעאטער“, ניו יארק, 1950.
- (62) קלמן מרמר — „יעקב גארדין“, ניו יארק, 1953.
- (63) ט. ל. ו, ז. 1084—1087, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“ טור“ ניו יארק, פינפטער באַנד, ז. 155—151.
- (64) ט. ל. ו, ז. 2471—2459.
- (65) ט. ל. ו, ז. 1579—1577.
- (66) ט. ל. ו, ז. 798—797.
- (67) ט. ל. ו, ז. 628—613, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, דריטער באַנד, ז. 158—147.
- (68) ט. ל. ו, ז. 725—723, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, דריטער באַנד, ז. 443—432.
- (69) ט. ל. ו, ז. 2458—2425.
- (70) ט. ל. ו, ז. 114—113, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, ערשטער באַנד, ז. 196—195.
- (71) ט. ל. ו, ז. 1884—1879.
- (72) ט. ל. ו, ז. 1284—1284, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, פינפטער באַנד, ז. 553—547.
- (74) ט. ל. ו, ז. 111—105, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, ערשטער באַנד, ז. 192—183.
- (75) ט. ל. ו, ז. 169—168, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, ערשטער באַנד, ז. 309—306.
- (76) ט. ל. ו, ז. 887—885, „אליהו טענענהאַלצס יובל-בוך“, לאַס אַנדזשעלעס, 1955.
- (77) ט. ל. ו, ז. 3119—3117.
- (78) ט. ל. ו, ז. 1374—1369.
- (79) ט. ל. ו, ז. 116—115, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, ערשטער באַנד, ז. 206—205.
- (80) „פרייע יידישע פּאָלקס בינע“, זע „ט. ל.“, דריטער באַנד ז. 1857, ז. 2164.
- (81) ט. ל. ו, ז. 913—912, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, פערטער באַנד, ז. 189—186.
- (82) י. טורקאוֹ-גרוֹדבערג — „די מאַמע אסתר רחל“, וואַרשע 1953.
- (83) ט. ל. ו, ז. 1842.
- (84) ט. ל. ו, ז. 1282—1274.
- (85) ט. ל. ו, ז. 860—858.
- (86) ט. ל. ו, ז. 2198—2193.
- (87) ט. ל. ו, ז. 391, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור“, ניו יארק, צווייטער באַנד, ז. 120—118.
- (88) ט. ל. ו, ז. 2076—1898.
- (89) ט. ל. ו, ז. 1408—1405.
- (90) ט. ל. ו, ז. 2942—2931.
- (91) ט. ל. ו, ז. 475.
- (92) ט. ל. ו, ז. 2649—2634.
- (93) ט. ל. ו, ז. 1542—1541.

- 94) ט. ל. וו, ז. 1294.
- 95) ט. ל. א, ז. 126—127.
- 96) ט. ל. ווו, ז. 2219—2225.
- 97) ט. ל. א, ז. 34—35.
- 98) ט. ל. ווו, ז. 2156—2164.
- 99) ט. ל. א, ז. 157—158.
- 100) ט. ל. א, 257.
- 101) ט. ל. א, ז. 125—126.
- 102) ט. ל. א, ז. 482.
- 103) ט. ל. וו, ז. 1026—1038, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור“.
- פינפטער באַנד, ניו יאָרק, ז. 44—49.
- 104) ל. ל. דריטער באַנד, ז. 57—60.
- 105) ל. ל. צווייטער באַנד, ז. 902—904.
- 106) ט. ל. א, ז. 525—526.
- 107) ט. ל. א, ז. 477.
- 108) ט. ל. וו, ז. 1040—1041.
- 109) ט. ל. וו, ז. 896.
- 110) ט. ל. וו ז. 951—952.
- 111) ט. ל. א ז. 469.
- 112) ט. ל. א, ז. 750.
- 113) ט. ל. וו, ז. 751—752.
- 114) ט. ל. וו, ז. 1431—1432, רשימה פערטער באַנד ט. ל.
- 114א) ט. ל. וו, ז. 1358—1368.
- 115) ט. ל. IV, ז. 3647—3651.
- 116) ט. ל. א, ז. 164—166.
- 117) ט. ל. IV, ז. 2567—2574.
- 118) ט. ל. א, ז. 527—528.
- 118א) ט. ל. א, ז. 704—717.
- 120) ט. ל. א, ז. 580, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור“, ניו יאָרק, דריטער באַנד, ז. 31—38.
- 121) ט. ל. וו, ז. 1389—1393.
- 122) ט. ל. IV, ז. 2609—2632.
- 123) ט. ל. IV, ז. 2650—2661.
- 124) ט. ל. IV, ז. 2907—2924.
- 125) ט. ל. ווו, ז. 2225—2228.
- 126) ט. ל. וו, ז. 909—910.
- 127) ט. ל. א, ז. 753—756.
- 128) ט. ל. א, ז. 118—119, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור“, ניו יאָרק, ערשטער באַנד, ז. 211—212.
- 129) ט. ל. וו, ז. 955, „לעקסיקאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור“, ניו יאָרק, פערטער באַנד, ז. 332—334.

זוכצטל

<p>באגין מאָריס ר. 447 באָדער גרשם 143 144 326 343 344 476—457 442 362 באָושאָווער יוסף 331 באָזעלינסקי נחום 54 באָטשאַנסקי יעקב 363 באָלאָבאָן 106 105 באָראַטאָו פאול ד"ר 281 278 באָראַנדעס יאָזעף 237 באָרסקי ד"ר 381 באָרסקי ישראל 54 בודין 175 174 בוזשינסקי 454 בוקאַנסקי מאַקס 400 ביאַליס ראָזעטאַ 277 בירנבוים נתן ד"ר 475 458 261 137 בלאַנק לעאַן 302 300 282 20 18 15 421 408 407 בלומענטאַל־טאַמאַרין 231 בן־ציון בענעדיקט 54 24 בן־ציון עמנואל 105 בעל־מחשבות 470 240 בעלזער אַלטער 185—183 בעלזער יידעלע 184 בעלזער ניסי 185—182 בעלזער רבי 361—354 335 בערנאַרד סעראַ 227 בערנשטיין בערל 460 59 בערנשטיין גר. אַדוו. 104 92 90 87 בערקאָוויטש י. ד. 35 בראַדסקי 91 בראַדערוינגער 25 בראַכפּאַגעל 172 בראָוויטש 400 בריינין ראובן 334 333 328 137</p>	<p>אַבראַמאָוויטש, בינע 34 30 29 אברהם אבינו 91 אַדלער י. (ב. קאָוונער) 344 אַדלער יוליוס 307 281 277 220 71 אַדלער יעקב פ. 36 27 21—15 11—7 —124 119 118 75—60 56 53 40 37 231 183 177 172 157—155 145 126 278—270 265—263 254 243 241 232 309 307 302 300 294—291 284 282 388 387 384 383 381 370 367 364 444 422 415 אַדלער סעראַ 243 72 63—59 37 36 15 316 311 310 307 302 282 276—270 367 336 אַדלער עמיליע 308 277 אַדלער צילע 159 אורען דזשאַן 380 379 374 371 אַזשעשאָוואַ עליזאַ 126 איבסען הענריק 207 175 174 137 126 387 326 258 257 251 235 אינהאַרן ד"ר 428 אייסען א. ד"ר 298 אימבער נפתלי צבי 344 אינגערמאַן סערגעי ד"ר 459 381 150 אינסאַראָוואַ (רוסישע שווישפילערין) 231 איסי פון גליל 91 אַלטמאַן, הערי (הערשל) 350 אַנסקי ש. 378 אַרנשטיין מאיר 352 אַסטראָווסקי אַלעקסאַנדער 189 131 130 אַפאַטאַשו יוסף 364 אַריסטאָפּאַנעס 400 אַש שלום 367 331 211 187 137 96 473 384 אַשעראָוויטש מ. 204 129 127</p>
---	--

גראַף פיטער 282 302 344 421
 גראַפער יוסף 340
 גרילפארצער פראַנץ 126 155 215 232
 379
 גרינבורג לייב 445
 גרינבערג צענאר 15
 גרינבערג סעם 445
 דאַבראַוואַלסקאַ-שערמאַן אָננאַ 112
 דאַוידזאָן מיכל 363
 דאַניעלי 331
 דובנאָוו שמעון פראָפ. 287
 דווע עלעאָנאַראַ 228
 דוד המלך 390
 דימאָוו אָסיפ 35
 דרייזער טעאָדאָר 421
 דרעמינג 112
 האַלענדער לואיס 137 138
 האַלפערן יוליוס ד"ר 150 155 381 459
 האַלפערן משה לייב 344
 האַרקאָווי אַלעקסאַנדער 174
 הוגאָ וויקטאָר 221
 הויפטמאַן געהאַרדט 210—214 258 264
 313
 הורוויץ פראָפ. 11 18 23 24 38 54
 66 55 68—70 148 149 175 201 242
 286 336 414
 היימאַן לואיס 66
 היינע היינריך 74
 הימעלפאַרב 39—41 47 48
 הירשביין פּרץ 120 211 331 332 342
 353
 העבעל פּרידריך 321 378
 וואַטענמאַכער 454
 וואַלש בלענטש 228
 וויינבלאַט איזידאָר 30
 וויינטרויב רבקה 421
 ווייסמאַן הערשל 307
 ווייסמאַן יערמאַלינאַ 307
 ווילענסקי מערי 59 158 199
 ווינטשעווסקי מאָריס 104 123 137
 141 179 223—225 378 389—391 401
 גאַגאַל 74
 גאַטי הערי 59
 גאַטליב לעאָן 278
 גאַלדבערג מיכל 77 379
 גאַלדבערג משהלע 30
 גאַלדפאָדען אַברהם 7 23 25 37 39
 41—53 64 70 186 191 201—204
 286 331 424—425
 גאַלדשטיין לייזער 59 445
 גאַרדאָן הירש לייב ד"ר 207
 גאַרדין אַלעקסאַנדער [סאַשאַ] 133 228
 404—407 415 417 446—449 455—
 456
 גאַרדין אָננאַ 133 445 451—457
 גאַרדין דזשאָנעט 134
 גאַרדין דזשאָרדזש 134 459
 גאַרדין דזשעימס 133
 גאַרדין העלען 134 459 460
 גאַרדין וויעראַ 133 455 456 459
 גאַרדין לייזי 133
 גאַרדין לעאָ בענדזשאַמין 134 456 459
 גאַרדין מאַיקעל [מיכאַאיל] 133 459
 גאַרדין סאַמועל 133
 גאַרדין סאַמיאַ 133
 גאַרין ב. 9 13 56 63 73 77 80 120
 124 156 173 194 208 216 224 245
 263 379 384 387 419 442 443
 גאַרקי מאַקסיס 264
 גודינסקאַ בעלאַ 421
 גוטמאַן יידל 307
 גורעוויטש מרים 215 307
 גורענקאַ 215
 גידרינג 449
 גילטמאַן איזידאָר 303
 גימפעל יעקב בער 325
 גימפעל עמיל 142 143 144 336 337 340 351
 466 469 471
 גינצבורג יונה 142 143 282 284 292
 309 325 335 451 453 456
 געביל מאַקס 69 126 302 344
 געטע וואַלפּגאַנג 193—195
 גערסטין בערטאַ 168
 גערשאַי משה 456
 גראַס דזשייקאַב מ. 138

383 344 יווילער קלמן	474 468 432—428
101 יל"ג	
90 יצחק אלחנן רבי	381 268 237 ז'אלאטאר און הלל ד"ר
398 292 97 ישו הנוצרי	353 ז'אלאטארעווסקי אינדאָר
390 ישעיהו הנביא	366 ז'אלקינסאָן יצחק
	282 181 ז'אנגוויל איראָיל
	307 ז'אסלאָווסקאָ וויעראַ
363 כהן צבי ד"ר	344 293 292 286 ז'אָץ לודוויק
	258 235 ז'ודערמאָן הערמאָן
39 38 25 23 18 11 יאַזעף יאַטינער	38 זייפערט משה
245 242 202 201 175 72 69 55 54	36 זילבערמאָן אסתר
473 444 414 384 336 286 267	36 זילבערמאָן משה
400 לאַנגפעלאָר	302 301 זינגער י. י.
116 ל. ב.	456 330—328 זשיטלאָווסקי חיים ד"ר
444 401 353 286	307 זשעלאָזאָ לייזער
ליבין ז.	
ליבער מאַרק	421 303 263 ז'אָבאָטשניקאָו נעטי
ליבערס יעקב	59 ז'אָבאָטשניקאָו [טאַביאָס], שמואל
ליבערמאָן אהרן	303 279 263 158 72
ליבערמאָן חיים	117 107 93 86 83 ז'אָלסטאָי לעוו, גראַף
ליברעסקאָ יצחק	385 379 316 232 231 222 221 201
ליטטאָן	67 60 33 30 21 ז'אָמאַשעווסקי באָריס
ליליענבלום משה־לייב	179 156 155 131 130 125 124 120 69
102 96—93 85	383 381 309 307 282 270 185—181
108	425 420 419 388 387
לינדער ש.	57 ז'אָמאַשעווסקי בעטי
ליניעצקי יצחק יואל	27—24 421 385 282 222 182 181 130
ליעווער רבי ר' בערעניו	309 ז'אָמאַשעווסקי הערי
370—361	226 ז'אָרנבערג שמואל
449 ליעסין אברהם	164 158 303 227
ליפצין קעני	473—470 ז'אָרעני טשאַרלז קאַטלער, פּראָפ.
183 168—153 125 37 33	207 208
238 233 225 214 213 190 189 186	טעניסאָן אַלפּרעד, לאַרד
351 307 303 279 272 270 263 259	299 294
465 385 383	טענענהאַלץ אליהו
400 לעסינג	117 טענערעמאָ
299 24 י. י.	38 טער יעקב
301—299 לערנער מרים	307 טרילינג מרים
	449 טרענט פּראָפ.
190 73 72 21—15 ז'אָגולעסקאָ זעליג	443 טשעריקאָווער רבקה
408 327 280—277 259 192	
379 מאָזענטאַל סאַלאַמאָן	462 428 386 368 151 146 יאַנאַווסקי ש.
מאָליער זש. ב.	307 75 74 יאַנג בועז
169 מאָנטאַיאַ מאַריאַ טערעסאַ	387 221 יאַקאָבי פּראָפ.
303 263 59 30 מאָנע אָנאָ	331 295 137 יוּאַש
263 59 30 מאָנע סאַלאַמאָן	
89 83 מאָסליאַנסקי צבי	
מאָפּו אברהם	
344 מאַרגאַשעס יוסף	

ניעדעלין (רוסישער שוישפילער) 231
 נירדזשאנסקי מאַקס ד"ר 150
 נעראַסלאַווסקא נאַדיאַ 307
 נאַבסאַוויטש 259 447
 סאַליאַט 111
 סטאַלעשניקאָוו 150
 סטראַנסקי סיימאָן 226 228
 סיימאָן מרס. 59
 סמאַלענסקיין פּרין 50 367
 סנה משה ד"ר 261
 ספּיוואַקאָווסקי יעקב 24
 עֶבעל קלמן־משה 466
 עדלין וויליאַם 227
 עדעלשטאַט דוד 331
 עדעלשטיין פּאָלינאַ 15 72
 עוורפּידעס 400
 ענטין יואל 113—115 150 158 174—177
 עסכילעס 400
 עפּשטיין מערי 158
 פּאַליאַקאָוו 106
 פּאַנאַראָוו 150
 פּאַקראַסאָוואַ אַננאַ 104
 פּאַרטוגאַלאָוו ב. ד"ר 116
 פּיינעראָוו 456
 פּינסקי דוד 35 64 72 130 163 186 189
 פּינסקי 223 231 240 291 300 303 311 313
 פּינסקי 353 378 384
 פּינקוס א. ג. 458
 פּיעטרושקאַ שמחה ד"ר 287
 פּערלמוטער 469
 פּערלמוטער ראָובן 172
 פּערלמוטער שלום 66
 פּראַגער רעגניע 383
 פּרילוצקי נח 130 180 215 231 240 262
 פּרילוקער יעקב 87—89 95—98 105—
 108
 פּרין י. ל. 22 179 201 211 215 240 311
 פּשיבשיעווסקי סטאַניסלאָוו 278

מאַרגאַשעס שמואל ד"ר 344
 מאַרגענשטערן הערמאַן 344
 מאַרקהעם עדווין 226 228
 מאַרקזין קאַפּע 182
 מאַרקס קאַרל 78 398
 מאַרקס רודאַלף 23 54
 מאַשקאַוויטש מאַריס 158 190 199 259
 263 272 279 303 307 367 370 385
 445
 מוני פּאָול 72
 מוקדוני א. ד"ר 130 240
 מיטשעטער עילוי 207
 מיטשעל לענגדאַן 229
 מייויל נחמן 230
 מיזעל מאַקס נ. 459
 מיטסעס 111
 מייערס 449
 מיכילאַוויטש 89 94 114
 מילטאַן דזשאַן 366
 מילך יעקב 39 46—50 442 450
 מיללער לוואי 39 46 48 50 51 194 195
 234 236 237 248 268 314 372 386
 454
 מינץ מייקל 159 164 165
 מירבאַ אַקטאָוו 180
 מעטערלינג מאַריס 264
 מעלצער־בריה אַננאַ 468
 מענדעלע מוכר ספרים 54 103 311 331
 מעסטל יעקב 142 229 309 324 325 344
 443
 מעסקאַ אַדאַם 54
 מערמל קלמן 79—82 86 88 94 98 101
 104 108 168 169 219 255 284 329
 331 366 371—373 378—380 383 386
 419 443
 משה רבינו 390
 משהלע 25
 נאַדאַלסקאַ סאַניאַ 72 199
 נאַדיר משה 344
 נאַמבערג ה. ד. 123 331
 נאַרדוי מאַקס ד"ר 84
 נוצרי 91
 נייטהען דזש. ב. 229

קאספער ד"ר 150 174 175 237
 קאפלאן ד"ר 259 381 428
 קאצמאן יעקב 445
 קאצענעלבאגען 202
 קארנבליט ז. 64 163
 קארפ מאקס 30
 קארפ סאפיע 30
 קארפענטער פראפ. 448
 קארפענקאקארי 346
 קוסמאן לעאן 139
 קין עדמאנד 444
 קינצער ברידער 111
 קירשענבוים יאנקעלע 344
 קליינבוים משה ד"ר 261
 קליעמענטיעוואג-פיינזילבער ראזא 109
 443
 קעסלער דוד 7 10 15 19 20 27 70 124
 125 155—158 172 181 183 190 198
 199 201—209 227 259 263 265 270—
 276 307 381 383—385 422 449 473
 קעשיער איידאר 277 278 284
 קראגן פיליפ 7 10 11 241
 קראפאוויצקי 346
 ראבאשאפקא 95
 ראגאף הלל 377
 ראוינא חנה 169
 ראזען נאטהאן 445
 ראזענבלאט 308
 ראזענבערג בערטא 344
 ראזענבערג ישראל 45
 ראזענטאל באריס 421
 ראזענטאל מאקס 445
 ראזענפעלד מאריס 23 168 331 333
 ראזענשטיין סעמיועל 368
 ראטשטיין עליאס 72 282 412
 רבי יהודה הנשיא 287
 רובין גרשם 282
 רובינשטיין אנטאן 184
 רובינשטיין צבי הערש 344
 רומשינסקי יוסף 61 65 144 291 427
 רייזען אברהם 463 476
 רייזען זלמן 443
 ריינהאלד 461

פאברעגאס ווירדזשיניא 169
 פארבער מאריס 231
 פארנבערג קארל ד"ר 450
 פיינבערג ל. 287
 פיינמאן דיינע 15 158 199 263 292
 פיינמאן זיגמונד 15 20 73 263 309 449
 466
 פיינמאן צילע 159
 פיינערמאן 117
 פינקעל מאריס 25—30 72
 פישקינד א. 445
 פעלאן 77
 פעלדשטיין 456
 פעפער יעקב 343
 פרוג ש. 201
 פריד לאזאר 200
 פרישמאן דוד 153 154 201
 צוקערבערג זיגמונד 344
 צוקערבערג רעניע 344
 צייטלין אהרן 318
 צייטלין מאדאם 455
 צייטלינס רעסטאראן 182
 קאברין לעאן 56 69 70 149 160
 178—171 181 209 211 263 286 353
 444—442 401 382
 קאהאן אב. 7 13 46 72 118 121—123
 146 159 160 172 173 179 185
 207 220 234 240—269 284 311 313—
 316 331 362 368—380 387 401 424
 426 445 446
 קאזאקאווא 111
 קאטליארעווסקי 435
 קאטלער חיים 138
 קאטץ משה 179 213 266
 קאליש בערטא 125 199 206 211—230
 233 238 263 270 272 275 307
 344 383 385 411—412
 קאמינסקא אידא 319
 קאמינסקא אסתר רחל 125 160 162
 164—168 179—180 215 220 238 281
 307 311 318
 קאמיסארוזשעווסקא וויערא 400
 קאנסטאנטינאוויטש 150

שטיינבערג ש. 302	רייס גאמביט 140
שילער פרידריך 390	ריכטער משה 344 350 351 362 463 473
שיפמאן סעמוועל 228	רינגס מאַקס 286
שלום-עליכם 137 201 211 272 311 331	רמב"ם 91
שמעיה ואבטליון 90	
שנייער סעם 227	לאַכט גוטטאון 270—276 303
שעהנגאלד יאָזעף 302	שאַמער-שייקעוויטש נ. מ. 23 64 74
שעלי 390	שאַסטאַק 451 454 459
שעקספיר וויליאַם 53—56 64 67 70 119	שאַצקי יעקב ד"ר 109 115
257 235 201 169 163 159 156 137	שאַר אַנשל 291 292 344
366 365	שאַר משה 344
שערמאָן יאָזעף 309	שוואַרץ 456
שפאָכנער לעאָפּאָלד 228 236 263 383	שוואַרץ מאַריס 44 67 193 199 271
447 388 387 384	342 293
שפיצער צבי 143 325	שטאַרקמאַן משה 109 133 442 450 463
שראַגע מאַטילדע 303	שטיין מ. ב. 363

גאַרדינס פּיעסן :

די דריי פּרינצן 248	אויפן אַפּגרונד 264
די וואוילטעטער פון דער איסטטייד 409	אויף די בערג 303—306 373
410	איו ער שולדיק? 411 418
די וואַנזיניקע אַקטעריסע 411 412 418	אַ טענה צווישן מאַן און פּרוי 410
די ווארהייט (דער אמת) 261—264 264	אַ טראַגעדיע דורך שפּאַס 413
449	אייגן בלוט 232
די ווילדע פּרינצעסין (אַדער, מעדעאַס יוגנט) 155	אלישע בן אבויה 287 290 300 430 457
די יידישע געטאָ 181	465—469 458
די נקמה 126 248	אַמערקע 387
די פלישתיים 264	אַן אַ היים 77 270 272 282 306 310—
די שבועה (אַדער, ראַניע די פּאַטש-טאַרקע) 211—215 409	384 374 373 369 319
די שחיטה 77 186—192 224 225 230	גאַט, מענטש און טייוול 193—209 230
418 409 408 259 235	418 408 407 370 265 250 248 231
די שטיפמאַמע 232	424
די שיינע מרים 286 466	גאַליע 248
דעמענטיאַ אַמעריקאַנאַ 381—388 419—	גלות גאַליציע 310 361—370 373 383
472 462 461 426	463 457
דער אומבאַקאַנטער 278 281 468	דאַס משוגעת אין אַמעריקע 387 388
דער אַפּגעשטאַרבענער קינסטלער 412	דבורהלע מיוחסת 131 235 248
דער גייסט פון דער געטאָ 409 410 418	דודל משורר (אַדער, דאַס איבערגע-ריסענע ליד) 179—185 470
דער ווילדער מענטש 71—73 244 245	די אמתע קראַפט 270—277 474
341 248	די ברידער לוריע 119 120 248

- דער ווילדער קעניג 248 126
 דער יידישער גלח 248
 דער יידישער קעניג ליר 153 67—53
 דער מאָרד אין מעדיסאָן עוועניו 409 336 327 311 247 157 156
 דער מטורף 341 309 285—278 142
 דער ממזר 221
 דער פּאַלקס פיינט 126
 דער פרעמדער 302—294
 דער פּאָגראַם אין רוסלאַנד 53 36—29
 327
 דער פּרנס חודש 248 75 74
 דער קריזיס 415 414
 דער רב הכולל 74
 דער רוסיש־אַמעריקאַנער פּאַראיינ מיט
 ברייטע אידעאַלן 410 409
 דער רוסישער ייד אין אַמעריקע 121—
 252 247—245 124
 דער שוואַרצער ייד 409 70
 דער שפּאַנישער קעניג (אַדער, די יידי־
 שע טאַכטער) 383
 זױנען־אויפּגאַנג 264
 זי וויל ניט דעם שידוך 412
 טהרת המשפּחה 372 371 269—266 261
 טיפּן גאַלערעע 418 409 221
 יאַקל דער אָפּערן מאַכער 414
 כאַסיע די יחומה 467 449 446 239—233
 468
 לאַיר עזאַפּאָויטש 291 248 126
 מאַכט פון פּינסטערניש 232
 מאַנאָ וואַנאָ 264
 מחמד און די יידן פון אַראַביע 120 91
 248
 מינאָ 178—171
 מירעלע אפרת 186 181—179 170—153
 409 370 311 248 247 231 230 208
 424
- מליץ יושר 37 38 47—52
 מעדעאַ 248 155 126
 משיחס צייטן 409 51—43
 נאַראַ 248 126
 סאַפּאָ 210—222 230 235 250 265 409
 424
 סטעפּניאַק 126
 סיביריאַ 22—12 53 147 244—241 247
 327
 עגל הזהב (אַדער, דער גאַלדענער גאַט,
 אַדער, דאָס גאַלדענע קאַלב) 235 126
 248
 ער און זי 418 411
 עץ הדעת 379 378 232 231
 ערנאַני 248
 פּאַלשע פּאַסטוכער 180
 פּאַרוואַס מענער ליבן 414 413
 פּאַרווערטס 126
 פּאַנטאַלע פּאַלגע 121 22
 לוויי וועלטן (אַדער, דער גרויסער סאַ־
 ציאַליסט) 247 126
 קאַפּיטאַל, ליבע און מאָרד 248 126
 קאַפּיטאַן דרייפּוס 415
 קול שופּר 248 126
 קליינבירגער (מיעשטשאַניע) 264 446
 קעניג און גאַט 282 281
 קרייצער סאַנאַטאַ 265 250 230—221
 424 301
 ראַזאַ בערנד 264
 שלמה חכם 172
 שלמהקע שאַרלאַטאַן 248 155 131—125
 409

אינהאלט

דייט

- 7 די וועלט פון יעקב גארדין
- 434 יעקב גארדינס אַרטיקל וועגן דער צוקונפט פון יידישן טעאַטער
- 442 בריוו פון יעקב גארדין (אַריינפיר און באַמערקונגען פון משה שטאַרקמאַן)
- בריוו פון גרשם באַדער, ד"ר נתן בירנבוים און אברהם רייזען צו יעקב גארדין
- 463 (מיט באַמערקונגען פון משה שטאַרקמאַן)
- 477 באַמערקונגען
- 481 זוכצעטל

